

Lexicographic Bulletin

Vol 26 (2012)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

26

ΑΘΗΝΑ 2012

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

26

ΑΘΗΝΑ 2012

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

26

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 26

© Copyright 2012: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
www.academyofathens.gr/ilne

Επιμέλεια έκδοσης:
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΕΝΔΙ
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Ερευνήτρια
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Ερευνήτρια

© Copyright 2012: Académie d'Athènes
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS MODERNES – ILNE
DE L'ACADÉMIE D'ATHÈNES
Alexandrou Soutsou 22, Athènes 106 71
www.academyofathens.gr/ilne

Comité de redaction:
CHRISTINA BASSEA-BEZANTAKOU, Directrice du Centre
IO MANOLESSOU, Chercheuse
GEORGIA KATSOU DA, Chercheuse
MAGDALINI KONSTANTINIDOU, Chercheuse

ISSN: 0400-9169
ISBN: 978-960-404-249-4
e-ISSN: 2945-2759

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Το <i>Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς</i> ως ιστορικό λεξικό	9-76
Ιώ Μανωλέσσου	
Διαλεκτική λεξικογραφία: επισκόπηση και ζητήματα	77-160
Γεωργία Κατσούδα	
Η φωνητική απόδοση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων	161-222
Ιώ Μανωλέσσου, Στ. Μπέης και Χρ. Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Λεξικογραφική προσέγγιση της σημασίας. Η θέση του <i>ΙΛΝΕ</i>	223-278
Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Οι πηγές του <i>Ίστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς</i> τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν	279-382
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου και Αικατερίνη Τζαμάλη	
Η χρήση των λογοτεχνικών παραδειγμάτων στα λεξικά: η περίπτωση του <i>ΙΛΝΕ</i>	383-406
Χρυσούλα Καραντζή-Ανδρειωμένου	
Το ονοματολογικό υλικό του <i>ΙΛΝΕ</i>	407-432
Άγγελος Αφρουδάκης	
Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία	433-561
Γεωργία Κατσούδα	

CONTENTS

Prologue	5
Christina Bassea-Bezantakou	
<i>The Historical Dictionary of Modern Greek</i>	
as a historical dictionary	9-76
Io Manolessou	
Dialect lexicography: overview and issues	77-160
Georgia Katsouda	
The phonetic transcription of the Modern Greek dialects	161-222
Io Manolessou, St. Beis and Chr. Bassea-Bezantakou	
A lexicographical approach to meaning and sense.	
The position of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	223-278
Christina Bassea-Bezantakou	
The sources of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	279-382
Magdalini Konstantinidou and Ekaterini Tzamali	
The use of literary examples in dictionaries:	
the case of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	383-406
Chryssoula Karantzi-Andreïomenou	
The onomatological material of the <i>Historical Dictionary</i>	
<i>of Modern Greek</i>	407-432
Angelos Afroudakis	
Bibliography of Modern Greek dialectal lexicography	431-561
Georgia Katsouda	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο παρών 26^{ος} τόμος του *Λεξικογραφικού Δελτίου* αποτελεί μια συνολική επισκόπηση του χώρου της ιστορικής και της διαλεκτικής λεξικογραφίας. Περιέχει οκτώ μεταλεξικογραφικές εργασίες, που συνέγραψαν, κατ' ανάθεσιν, ερευνητές του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-ΙΛΝΕ. Οι εργασίες αυτές προσεγγίζουν βασικά θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της λεξικογραφίας και παρουσιάζουν, σχολιάζουν και ερμηνεύουν την τοποθέτηση του *Ιστορικού Λεξικού τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (ΙΛΝΕ)* απέναντι σε αυτά, επ' ευκαιρία της αναθεώρησης του Κανονισμού Συντάξεώς του, ο οποίος δημοσιεύεται αυτοτελώς ως Παράρτημα.

Εξ ορισμού ο συνεκτιδόμενος Κανονισμός Συντάξεως είναι ένα χρηστικό και πρακτικό εγχειρίδιο, που για λόγους οικονομίας και αυστηρότητας δεν είναι δυνατόν να περιέχει θεωρητική επιχειρηματολογία και αναλυτική βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Κατά συνέπεια, κρίθηκε απαραίτητο να συνοδεύεται από έναν ειδικό τόμο, όπου οι πολλές και σημαντικές νέες διατάξεις του α) τοποθετούνται μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης διεθνούς λεξικογραφικής πρακτικής· β) υποστηρίζονται θεωρητικά και βιβλιογραφικά και γ) αιτιολογούνται και αναλύονται με σχολιασμό και παραδείγματα εισηγμένα από την Νέα Ἑλληνική και, κατά το δυνατόν, από τον υπό προετοιμασία έκτο τόμο του *Ιστορικού Λεξικού*. Έτσι, το ΛΔ 26 κατ' ουσίαν αποτελεί και πρόδρομο για τον επόμενο τόμο του *Ιστορικού Λεξικού*, ο οποίος ελπίζεται να κυκλοφορήσει στα τέλη του επομένου έτους.

Αναλυτικά, το ΛΔ 26 καλύπτει τα εξής θεματολογικά πεδία:

Η εργασία της Ι. Μανωλέσσου παρέχει μια επισκόπηση του κλάδου της ιστορικής λεξικογραφίας, των χαρακτηριστικών των ιστορικών λεξικών και μια κατηγοριοποίηση των ιστορικών λεξικογραφικών έργων για την ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, εξετάζει συγκεκριμένα μεθοδολογικά ζητήματα ιστορικής λεξικογραφικής πρακτικής (χρονολόγηση, ετυμολόγηση, λημματογράφηση) υπό το πρίσμα των θέσεων του ΙΑΝΕ και του αναθεωρημένου Κανονισμού του.

Η Γ. Κατσούδα προσφέρει μια γενική παρουσίαση των διαλεκτικών λεξικογραφικών προγραμμάτων για τις μείζονες ευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς και μια συνολική θεώρηση της διαλεκτικής λεξικογραφίας στην Ελλάδα, εστιάζοντας σε συγκεκριμένα προβλήματα μακροδομής και μικροδομής των διαλεκτικών λεξικών.

Η μελέτη των Ι. Μανωλέσσου, Σ. Μπέη και Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου αφορά το δύσκολο πρόβλημα της φωνητικής μεταγραφής των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών. Μετά από μια ιστορική αναδρομή στις πρακτικές φωνητικής μεταγραφής της ελληνικής και διεθνούς διαλεκτολογικής έρευνας, εκθέτει αναλυτικά και τεκμηριωμένα τις θέσεις του ΙΑΝΕ, εξηγώντας τα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν και τις λύσεις που υιοθετήθηκαν αναφορικά με την υιοθέτηση του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου και την αντιστοίχισή του με προγενέστερα συμβατικά συστήματα. Τέλος, προσφέρει αναλυτικούς συγκριτικούς πίνακες, για κάθε διαλεκτική ποικιλία, του φωνητικού συμβολισμού που έχει χρησιμοποιηθεί από τις μείζονες διαλεκτολογικές μελέτες, αντιστοιχίζοντάς τον τόσο με το ΔΦΑ όσο και με το αναθεωρημένο και εμπλουτισμένο συμβατικό σύστημα φωνητικής απόδοσης που καθιερώνεται στον νέο Κανονισμό Συντάξεως του ΙΑΝΕ.

Στην εργασία της Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου προσεγγίζεται θεωρητικά, μεθοδολογικά και βιβλιογραφικά το θέμα του λεξικογραφικού ορισμού της σημασίας, με έμφαση στα ιδιαίτερα προβλήματα της ιστορικής και διαλεκτικής λεξικογραφίας και με παραδείγματα ειλημμένα κατεξοχήν από το ΙΑΝΕ. Θίγονται ζητήματα όπως: η διατύπωση των ορισμών, η διάκριση πολυσημίας και ομωνυμίας, η κατάταξη των σημασιών, η συμπερίληψη εγκυκλοπαιδικών πληροφοριών, η χρήση παραδειγμάτων και σημασιακών χαρακτηρισμών.

Στο άρθρο των Μ. Κωνσταντινίδου και Αικ. Τζαμάλη γίνεται μια πλήρης παρουσίαση των πηγών του ΙΑΝΕ (γραπτών, προφορικών, αρχειακών, λογοτεχνικών, διαλεκτικών κλπ.) με αναλυτικό σχολιασμό των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων τους και σε παραλληλισμό με την διεθνή λεξικογραφική πρακτική. Έμφαση δίδεται στον τρόπο με τον οποίο οι πηγές αυτές αξιοποιούνται στο ΙΑΝΕ και στην παροχή πληθώρας παραδειγμάτων προς τεκμηρίωσιν.

Η Χ. Καραντζή επικεντρώνεται στο ζήτημα της χρήσης των λογοτεχνικών (και μη) παραδειγμάτων και παραθεμάτων στην λεξικογραφία. Προσφέρει μια επισκόπηση των σχετικών μεθοδολογικών αρχών, συνοδευόμενη από παραδείγματα.

Η μελέτη του Α. Αφρουδάκη, υπεύθυνου του Αρχείου Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων του ΚΕΝΔΙ, εξετάζει την διαχείριση και αξιοποίηση του ονοματολογικού υλικού (βαπτιστικά, επώνυμα, παρωνύμια, τοπωνύμια, εθνικά κλπ.) στο ΙΑΝΕ, εν συγκρίσει προς την ελληνική και διεθνή λεξικογραφική πρακτική.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με μια εκτεταμένη, κατηγοριοποιημένη και σχολιασμένη βιβλιογραφία για την διαλεκτική λεξικογραφία της Νέας Ελληνικής, την οποία συνέταξε η Γ. Κατσούδα.

Στόχος του παρόντος τόμου ήταν αφενός να συνεισφέρει στην σχετικά πτωχή ελληνόγλωσση μεταλεξικογραφική βιβλιογραφία, αλλά κυρίως να υποστηρίξει και να καταστήσει ευρύτερα γνωστή την πολυετή λεξικογραφική εργασία που επιτελείται στο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ.

Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου

Διευθύντρια του ΚΕΝΔΙ

PROLOGUE

The present, 26th, volume of the *Lexicographicon Deltion* (*Bulletin Lexicographique*) constitutes a general overview of the domain of historical and dialectal lexicography. It contains eight metalexicographical studies written, by commission, by researchers of the Research Center for Modern Greek Dialects -ILNE of the Academy of Athens. These studies approach basic theoretical and methodological issues of modern lexicography and present, comment, and interpret the position of the *Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE)* with respect to them. The volume is occasioned by the simultaneous publication (as an appendix of the *Lexicographicon Deltion*) of the newly revised *Manual of Regulations of the Historical Dictionary*.

By definition, a manual of regulations is a practical Style Guide containing instructions, rules and general principles for the compilation of a specific dictionary; for reasons of economy and conciseness it cannot provide theoretical argumentation and detailed bibliographical documentation. It was therefore deemed necessary to accompany the new Manual of Regulations by a special volume, where the many and important new directives it contains could be a) set within the framework of current international lexicographical practice b) supported theoretically and bibliographically and c) justified and analysed through comments and examples taken from Modern Greek, and if possible from the latest (6th) volume of the *Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE)* which is currently in preparation.

In detail, *Lexicographicon Deltion* 26 covers the following topics:

The paper by Io Manolessou provides an overview of the domain of historical lexicography and of the main features of historical dictionaries, as well as a classification of the historical lexicographical works dedicated to the Greek language. Additionally, it examines specific methodological issues of historical lexicographic practice (dating, etymology, lemmatization) from the viewpoint of the *ILNE* and its revised Manual of Regulations.

G. Katsouda offers a general presentation of dialectal lexicographical projects in the major European languages and an overview of dialectal lexicography in Greece, focusing on specific questions of macro- and microstructure of dialectal dictionaries.

The study by I. Manolessou, S. Beis and Ch. Bassea-Bezantakou concerns the thorny problem of the phonetic transcription of Modern Greek dialectal varieties. After a historical review of the phonetic transcription practices adopted by Greek and international dialectological research, it sets forth and documents in detail the position of the *ILNE*, explaining the problems encountered and the solutions adopted with respect to the adaptation of the International Phonetic Alphabet (IPA) for Modern Greek dialects and its correspondence to previous systems of transcription. Finally, it offers detailed comparative tables for each dialectal variety, in which the phonetic symbols adopted by the major previous studies are listed and provided with a correspondence with each other, with the IPA and with the system propounded by the revised Manual of Regulations of the *ILNE*.

The paper by Ch. Bassea-Bezantakou is a theoretical, methodological and bibliographical approach to the issue of the lexicographical definition of meaning, with emphasis on the special problems of historical and dialectal lexicography and with examples taken mostly from the *ILNE*. The questions addressed include: the formulation of definitions, the distinction between polysemy and homonymy, the ordering of the senses, the inclusion of encyclopedic information, and the use of examples and labels.

M. Konstantinidou and E. Tzamali provide, in their contribution, a full presentation of the sources of the *ILNE* (written, oral, archival, literary, dialectal etc.), accompanied by a detailed commentary of the advantages and disadva-

ntages of each source, in parallel with international lexicographical practice. The way in which these sources are employed in the *ILNE* is illustrated with a wealth of examples.

The article by Ch. Karantzi-Andreiomenou focuses on the issue of the use of literary (and non-literary) examples and quotations in lexicography. She offers an overview of the relevant methodological principles, accompanied by illustrations from the *ILNE* and other Greek dictionaries.

A. Afroudakis, the responsible for the Archive of Toponyms and Proper Names of the Research Center for Modern Greek Dialects, examines the management and use of the onomatological material (first names, last names, nicknames, placenames etc.) for the compilation of the *ILNE*, comparing its practice to that of Greek and international lexicography.

The volume is rounded off with an extensive, classified and annotated bibliography of the dialectal lexicography of Modern Greek, compiled by G. Katsouda.

The aim of the present volume was primarily to contribute to the relatively poor Greek metalexigraphical literature, but also to document, and to make known to the Greek and international academic community, the decades-long lexicographical work taking place at the Research Center for Modern Greek Dialects- *ILNE*.

Christina Bassea-Bezantakou

Director

ΤΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ

Ιώ Μανωλέσσου

Wir schreiben große Wörterbücher nicht zur Dekoration von Wohn- und Arbeitszimmern.

H. Schmidt, «Probleme der historischen Lexikographie», 1987, σ.134.

ABSTRACT

This paper presents the methodological principles underlying the *Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE)* of the Academy of Athens with respect to the diachronic examination of the vocabulary, taking into consideration the latest advances in the domain of historical lexicography. The issues examined include: a) the historical lexicography of the Greek language and its representatives b) the delimitation of the historical period covered by the *ILNE* and the problems associated with it c) the dating and the etymological analysis of the material and d) the lemmatisation and presentation of the material on the basis of historical criteria.

1. Εισαγωγικά

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την ιστορική διάσταση του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (IANE)*, τόσο μέσα στο γενικό πλαίσιο της ιστορικής λεξικογραφίας όσο και αναφορικά με συγκεκριμένα θέματα επεξεργασίας της λεξικογραφητέας ύλης όπως: διαχρονικό και συγχρονικό εύρος κάλυψης του υλικού, χρονολόγηση και περιοδολόγηση, λημματοποίηση, κατάταξη και ετυμολόγηση των τύπων. Στόχος είναι να συζητηθεί και να τεκμηριωθεί στο μέτρο του δυνατού, με βάση τη διεθνή λεξικογραφική πρακτική και λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ειδικά δεδομένα της ελληνικής γλώσσας, το σκεπτικό των αρχών, των στόχων και των λεξικογραφικών επιλογών του *IANE* ως ενός πρωτοτυπικού εκπροσώπου της ιστορικής λεξικογραφίας.

2. Ιστορική λεξικογραφία και IANE

2.1. Ο κλάδος της ιστορικής λεξικογραφίας

Ο κλάδος της (θεωρητικής) ιστορικής λεξικογραφίας γνωρίζει διεθνώς άνθηση κατά την τελευταία δεκαετία.¹ Στον γερμανόφωνο χώρο, όπου ο κλάδος είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος, η ενασχόληση με την ιστορική λεξικογραφία έχει αποδώσει τόσο μείζονα λεξικογραφικά έργα όσο και σοβαρό θεωρητικό προβληματισμό γύρω από τις αρχές, την τυπολογία και την μεθοδολογία του κλάδου.² Για την ελληνική γλώσσα δεν υπάρχουν θεωρητικές μελέτες αναφερόμενες

1. Επισκόπηση της πρόσφατης δραστηριότητας στο Considine (2010) και στο τεύχος-αφιέρωμα του περιοδικού *Lexicographica* 27 (2011) «Historische Lexikographie europäischer Sprachen: Stand und Perspektiven».
2. Επισκόπηση και βιβλιογραφία στα αφιερώματα των περιοδικών *Lexicographica* 23 (2007) και *Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 57 (2010), καθώς και στο Haß (2011). Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Schmidt (1986), (1987), Wiegand (1987), (1998²), Reichmann (1990α, β).

στην ιστορική λεξικογραφία (γεγονός παράδοξο, δεδομένης της ιδιαίτερα πλούσιας ιστορίας της ελληνικής γλώσσας και της πληθώρας λεξικογραφικών έργων αναφερόμενων σε παλαιότερες φάσεις της), υπάρχουν όμως κάποιες λεξικογραφικές επισκοπήσεις όπου γίνεται μνεία και σχολιασμός έργων με ιστορική διάσταση.³

Σύμφωνα με τον Wiegand (1998²), ο χαρακτηρισμός «ιστορικό λεξικό» μπορεί να αποδοθεί σε τρεις κατηγορίες λεξικογραφικών έργων:

- 1) Υπό μια ευρύτερη έννοια, όλα τα συγχρονικά λεξικογραφικά έργα (συγχρονικά υπό την έννοια ότι ο λεξικογράφος περιγράφει την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής κατά την οποία ζει ο ίδιος) είναι ή θα γίνουν ιστορικά, εφόσον περιγράφουν μια συγκεκριμένη συγχρονία, η οποία με το πέρασμα του χρόνου μοιραία μετατρέπεται σε (γλωσσικό) παρελθόν. Μια τέτοια ευρεία αντίληψη του όρου είναι φυσικά άνευ χρησιμότητας, αποκτά όμως τυπολογικό νόημα εάν αποδοθεί σε λεξικογραφικά έργα που απέχουν σημαντικά από την σημερινή εποχή και χρησιμεύουν ως πηγές για την ιστορική γλωσσολογική έρευνα – π.χ. λεξικά όπως του Ducange ή του Somavera.
- 2) Υπό στενότερη έννοια, ιστορικά λεξικά είναι τα σύγχρονα λεξικογραφικά έργα, των οποίων η ύλη προέρχεται από μια γλωσσική συγχρονία προγενέστερη από αυτήν του λεξικογράφου – π.χ. επιστημονικά λεξικά της αρχαίας ή μεσαιωνικής Ελληνικής.
- 3) Τέλος, υπό ακόμα στενότερη έννοια, ιστορικά λεξικά είναι εκείνα που (ανεξαρτήτως εποχής συγγραφής τους) διαθέτουν ιστορική /διαχρονική και όχι συγχρονική προοπτική, που εξετάζουν δηλαδή την ύλη τους εξελικτικά, με αναφορά στις διαδοχικές φωνητικές, μορφολογικές και σημασιολογικές μεταβολές των λέξεων.

3. Zgusta και Georgacas (1990), Georgacas και Georgacas (1990), Kramer (2011) και κυρίως Καζάτζης (εκδ.) (2003)· ειδικά για το ΙΑΝΕ βλ. Χαράλαμπακης (2003), Γιακουμάκη *et al.* (2004) και Bassea-Bezantakou (2010).

2.1. Ο κλάδος
της ιστορικής
λεξικογραφίας

Εναλλακτικά, τα ιστορικά λεξικά θα μπορούσαν να υποκατηγοριοποιηθούν, σύμφωνα με τον Reichmann (1990α: 1589, 2007: 207), αναφορικά με το α) αν εξετάζουν το σύνολο μιας γλώσσας, δηλ. όλες τις φάσεις της ιστορίας της και όλες τις διαλέκτους της, ή μόνο μια ποικιλία της και β) αν έχουν ως αφητηρία μια σύγχρονη γλώσσα /γλωσσική ποικιλία, την οποία αντιμετωπίζουν εξελικτικά/αναδρομικά, ή αν επικεντρώνονται, κατά την διαχρονική εξέτασή τους, σε μια παρελθούσα φάση της γλωσσικής ιστορίας χωρίς πληροφορίες για την περαιτέρω εξέλιξή της.

Οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες διαθέτουν μείζονα ιστορικά λεξικά με την τρίτη, στενότερη τεχνική σημασία (δηλ. λεξικά με διαχρονική προοπτική), καθώς η ιστορική λεξικογραφία είναι από τους παλαιότερους λεξικογραφικούς κλάδους, που καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αι. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η ιστορική λεξικογραφία είναι άρρηκτα δεμένη α) με την ιστορία της σύγχρονης επιστημονικής γλωσσολογίας, η οποία στα πρώτα της βήματα ήταν ιστορική και συγκριτική στον προσανατολισμό της και β) με την γενικότερη εθνική και κοινωνική ιστορία, καθώς η γλώσσα, ιδίως όπως εκπροσωπείται από τους μεγάλους και καταξιωμένους συγγραφείς του παρελθόντος, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς της εθνικής ταυτότητας και εθνικής ενότητας, αξίες που κατά την περίοδο αυτή είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα (βλ. σχετικά Considine 1998: 583 και Reichmann 2007: 201-202). Ειδικά για την ελληνική γλώσσα, η ανάγκη για μια εθνική ιστορική λεξικογραφία, πέραν των δύο αυτών παραγόντων, ερμηνεύεται και από το αίτημα για απόδειξη της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού, αίτημα ιδιαίτερα πειστικό κατά τα τέλη του 19ου αι.⁴

4. Βλ. τα «Προλεγόμενα» του Α' τόμου του *LANE* (1935, σ. η') καθώς και τον σχετικό σχολιασμό στα Χαραλαμπάκης (2003) και Γιακουμάκη *et al.* (2004). Για τη σχέση γλώσσας και εθνικής ιδεολογίας στην Ελλάδα του 19ου αι. βλ. Mackridge (2009), ειδ. κεφ. 6.

Τα ιστορικά λεξικά αυτού του είδους είναι πολύτομα έργα, που χρειάστηκαν δεκαετίες για να ολοκληρωθούν ή βρίσκονται σε μια διαρκή διαδικασία ανανέωσης και αναθεώρησης, κυρίως μέσω των νέων δυνατοτήτων που προσφέρει η υπολογιστική τεχνολογία και το διαδίκτυο.⁵ Με δεδομένο τον όγκο του υλικού που απαιτείται για την συμπίληση ενός μεγάλου ιστορικού λεξικού (πάνω από 5.000.000 δελτία κατά τους Merkin 1983 και Reichmann 1990α: 1600), χωρίς την βοήθεια υπολογιστών ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί από 50 ως 100 έτη ανάλογα με το μέγεθος της συντακτικής ομάδας (Aitken 1971: 9)· φυσικά χάρη στην υπολογιστική τεχνολογία ο χρόνος αυτός μπορεί να μειωθεί σημαντικά, αλλά και πάλι το χρονικό βάθος κάποιων δεκαετιών δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί.⁶

5. Βλ. π.χ. Simpson *et al.* (2004) και Muggleston (2012) για το *Oxford English Dictionary-OED* (1884-1933, 1972-1989), το αρχέτυπο των ιστορικών λεξικών, που βρίσκεται τώρα στην τρίτη αναθεώρησή του με παράλληλη ηλεκτρονική δημοσίευση (διαθέσιμη σε εγγεγραμμένους χρήστες στο www.oed.com)· Christmann και Schares (2003) και Kirkness (2012) για την αναθεώρηση και ψηφιοποίηση του εξίσου θεμελιώδους πολύτομου *Deutsches Wörterbuch-DWB* (1852-1961) των αδελφών Grimm (ελεύθερα διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.woerterbuchnetz.de/DWB>, βλ. και dwb.bbaw.de)· Kinable (2006) και Eickmans (2012) για την πολυετή επανεπεξεργασία και ηλεκτρονική δημοσίευση του *Woordenboek der Nederlandse Taal* (1882-1998), του 43τομου ιστορικού λεξικού της ολλανδικής γλώσσας (ελεύθερα διαθέσιμο στο <http://gtb.inl.nl/>) και Seco (1995) για την μακρόχρονη προσπάθεια της Ισπανικής Ακαδημίας Επιστημών για σύνταξη ιστορικού λεξικού της ισπανικής γλώσσας (1927-), η οποία δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί και η οποία στην τελική μορφή της θα είναι διαδικτυακά διαθέσιμη (www.rae.es).
6. Π.χ. το ιστορικό λεξικό της γαλλικής γλώσσας *Trésor de la langue française-TLF* (1971-1994), που ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1960, χρειάστηκε 30 χρόνια για να ολοκληρωθεί, στα οποία πρέπει να προστεθούν 18 ακόμα για την ψηφιακή δημοσίευσή του το 2002, ενώ ένα νέο πρόγραμμα, το TLF-Étym, είναι εν εξελίξει από το 2005, με στόχο την αναθεώρηση και συμπλήρωση του ιστορικού/ετυμολογικού τμήματος των άρθρων (Dendien και Pierrel 2003, Chauveau και Buchi 2011: 109-110, Schafroth 2012).

2.1. Ο κλάδος
της ιστορικής
λεξικογραφίας

Βασικές πληροφορίες που περιέχει το άρθρο ενός ιστορικού λεξικού είναι οι εξής (με βάση τους Merkin 1983: 123 και Reichmann 1990α: 1594): α) το λήμμα β) γραφηματικές παραλλαγές του γ) διαφορετικοί τύποι του δ) μορφολογικές πληροφορίες (μέρος του λόγου, κλιτική και παραγωγική μορφολογία) ε) ετυμολογία στ) ερμηνεία όλων των σημασιών με παροχή και εγκυκλοπαιδικών πληροφοριών ζ) πληροφορίες κατανομής και συχνότητας η) ένταξη σε σημασιολογικό πεδίο θ) συμφράσεις ι) παράγωγα ια) φράσεις και παροιμίες ιβ) παραθέματα με πληροφορίες γεωγραφικού, χρονολογικού και κειμενικού εντοπισμού ιγ) βιβλιογραφικές πληροφορίες ιδ) λεξικογραφικό σχολιασμό σε κάθε κατηγορία πληροφορίας.

Σημειωτέον ότι αν και η ετυμολογία αποτελεί απαραίτητο κομμάτι ενός ιστορικού λεξικού, τα αμιγώς ετυμολογικά λεξικά (για τα οποία βλ. ειδικότερα Malkiel 1976, 1990 και Liberman 1998) δεν ανήκουν στην κατηγορία των ιστορικών λεξικών, καθώς παρέχουν μέρος μόνον των παραπάνω πληροφοριών· απουσιάζουν από αυτά (συνήθως) τα παραδείγματα, παραθέματα, πληροφορίες χρήσεως και συχνότητας ανά περιοχές, εποχές και κειμενικά είδη, και γενικότερα η πρωτογενής έρευνα σε γλωσσικές πηγές. Απουσιάζει κατά συνέπεια και η λεπτομερής εξέταση των σημασιολογικών αποχρώσεων και μεταβολών,⁷ η οποία μόνο μέσω πρωτογενούς κειμενικής έρευνας μπορεί να επιτευχθεί, ενώ αντίθετα δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην επιχειρηματολογία και βιβλιογραφική τεκμηρίωση γύρω από τις διάφορες απόψεις που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί για την απώτερη προέλευση μιας λέξης.

7. Για την διαφοροποίηση ιστορικών και ετυμολογικών λεξικών επί τη βάσει της επικεντρώσεως ή όχι στην σημασία βλ. και Zgusta (1971: 201).

1.2. Ιστορική λεξικογραφία της ελληνικής γλώσσας

Με βάση την τριμερή διάκριση των «ιστορικών» λεξικών του Wiegand που δόθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η ιστορική λεξικογραφία της ελληνικής γλώσσας θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί ως εξής:

(1) Λεξικογραφικά έργα του παρελθόντος:

α. Λεξικογράφοι αρχαίας και μεταγενέστερης Ελληνικής:⁸

- i. Ελληνιστικοί λεξικογράφοι και γλωσσογράφοι: Φρόνιχος, Μοίρις, Αρποκρατίων, Αντιαττικιστής, αποσπασματικά παπυρικά λεξικά κ.ά.
- ii. Βυζαντινοί λεξικογράφοι της αρχαίας Ελληνικής: Ησύχιος, Φώτιος, Σούδα, (Ψευδο-)Ζωναράς, ετυμολογικά λεξικά κ.ά.

β. Λεξικά της Νέας Ελληνικής:⁹

- iii. 16ος αι.: Βαρίνος Φαβορίνος, *Corona Preciosa*
- iv. 17ος αι.: Rigaltius, Meursius, Germano, Portius, Βλάχος, Spon, Ducange
- v. 18ος αι.: Somavera, Κωνσταντίνου, Pianzola, Βεντότης, Weigel κ.ά.
- vi. 19ος αι.: Κομάς, Dehèque, Βυζάντιος, Περίδης κ.ά.

8. Για τους αρχαίους λεξικογράφους και τις εκδόσεις τους βλ. συνοπτικά Alpers (1990) και Dickey (2007: 87-103), και αναλυτική βιβλιογραφία στα Riesenfeld και Riesenfeld (1954), Boned Colera και Rodriguez Somolinos (1998).
9. Βλ. συνοπτική παρουσίαση των λεξικών αυτών στα «Προλεγόμενα» του Α' τόμου του *LANE* (ε'-ζ') και περισσότερα στους Περάκης (1994) και Μπαμπινιώτης (2012⁴), καθώς και στον νέο *Κανονισμό Συντάξεως* (όπου και αναλυτικός πίνακας) και στην ενότητα 2.2.2 παρακάτω.

2.1. Ο κλάδος
της ιστορικής
λεξικογραφίας

(2) Σύγχρονα λεξικογραφικά έργα αναφερόμενα σε παλαιότερες περιόδους:

α. Αρχαία και μεταγενέστερη Ελληνική (με σειρά χρονικής κάλυψης):

- i. DMic: *Diccionario Micenico*
- ii. LfGE: *Lexikon des Frühgriechischen Epos*
- iii. LSJ⁹: *A Greek-English Lexicon*
- iv. Montanari: *Vocabolario della lingua greca*
- v. DGE: *Diccionario Griego-Español*
- vi. Lampe: *Patristic Greek Lexicon*
- vii. BDAG³: *A Greek-English Lexicon of the New Testament*

β. Μεσαιωνική και νεότερη Ελληνική:

- viii. Sophocles: *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods*
- ix. LBG: *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*
- x. Κριαράς: *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας*
- xi. Caracausi: *Lessico greco della Sicilia e dell'Italia meridionale*

(3) Κατ'εξοχήν ιστορικά λεξικά:

- i. Δημητράκος
- ii. *IANE*

Όπως διαφαίνεται από την παραπάνω καταγραφή, η ελληνική γλώσσα, λόγω της μεγάλης ιστορίας και του ιδιαίτερου πολιτισμικού βάρους της, διαθέτει πληθώρα λεξικών που καλύπτουν τις παλαιότερες φάσεις της. Έτσι, η αρχαία Ελληνική είναι ιδιαίτερα μελετημένη χάρη σε ξενόγλωσσα σύγχρονα μείζονα λεξικά (δεν αναφερόμαστε εδώ στα δεκάδες παλαιότερα λεξικά της αρχαίας Ελληνικής ή στα μικρού μεγέθους λεξικά της αρχαίας Ελληνικής που υπάρχουν για όλες τις γλώσσες, ούτε στα ειδικότερων τύπων λεξικά, όπως ετυμολογικά, αντίστροφα κλπ.). Ο χώρος της αρχαιοελληνικής λεξικογραφίας κυριαρχείται από το λεξικό LSJ, το οποίο έχει πίσω του μια μακρά λεξικογραφική παράδοση, που ξεκινά από τον περίφημο *Θησαυρό* του Ερρίκου Στεφάνου (1572), και συνεχίζεται μέσα από το γερμανικό λεξικό του Passow (1831), μετάφραση του οποίου αποτελούσε η αρχική έκδοση των Liddell και Scott. Οι διαδοχικές

εκδόσεις του LSJ μέχρι και την τελευταία (9^η, 1940) και το συμπλήρωμά της (1996) εξασφαλίζουν την πληρότητα του υλικού και της λεξικογραφικής επεξεργασίας του. Το λεξικό DGE έρχεται να προσφέρει, επιπλέον αυτών, μια λεξικογραφική προσέγγιση σύμφωνη με πιο πρόσφατα θεωρητικά πρότυπα, και έναν σημαντικό εμπλουτισμό των πηγών, χάρη κυρίως στην ανάπτυξη των νέων ηλεκτρονικών πηγών και σωμάτων κειμένων (*Thesaurus Linguae Graecae-TLG*, πάπυροι, επιγραφές).¹⁰

Η μεσαιωνική περίοδος καλύπτεται και αυτή ικανοποιητικά από τα λεξικά LBG και Κριαρά (και εν μέρει από το LSJ), με τον περιορισμό μόνον ότι τα τελευταία γράμματα του αλφαβήτου υπολείπονται, καθώς τα δύο αυτά λεξικογραφικά προγράμματα δεν έχουν ακόμα ολοκληρωθεί (βλ. και Kramer 2011). Για τα υπολειπόμενα γράμματα, αλλά και γενικότερα για την περίοδο 10ος-15ος αι., σημαντική αρωγή προσφέρουν το λεξικό Caracausi και το εμπεριεχόμενο στην μελέτη του Μηνά (2003²) γλωσσάριο, έστω και αν εξετάζουν τα έγγραφα μόνο μιας περιοχής (Κάτω Ιταλίας). Βέβαια, με δεδομένο ότι το λεξικό LBG, το μόνο που καλύπτει την λόγια βυζαντινή γραμματεία, έχει ως αρχή του να μην περιλαμβάνει στο λημματολόγιό του λέξεις που ήδη περιέχονται στα λεξικά LSJ⁹, Lampe και Κριαρά (βλ. Trapp 2003 για τις προγραμματικές αρχές του LBG), η ιστορία των λέξεων κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι ελλιπής: απουσιάζουν παραδείγματα, παραθέματα και σημασιολογική ανάλυση για μεγάλο μέρος του βασικού λεξιλογίου όπως αυτό απαντά στις λόγιες βυζαντινές πηγές.

10. Βλ. επισκόπηση της ιστορίας του LSJ και των παλαιότερων πηγών του στο Zgusta και Georgacas (1990), όπου και πλήρης βιβλιογραφία. Για το λεξικό DGE βλ. συνοπτικά Gangutia (2003), καθώς και την βιβλιογραφία στην ιστοσελίδα του DGE (<http://dge.cchs.csic.es>).

2.1. Ο κλάδος
της ιστορικής
λεξικογραφίας

Ένα επιπλέον κενό στην ιστορική λεξικογραφία της Ελληνικής είναι το χρονικό διάστημα 1669-1800, δηλ. από το καταληκτικό όριο του Λεξ. Κριαρά μέχρι το εναρκτήριο όριο του *Ιστορικού Λεξικού*, το οποίο δεν καλύπτεται από κανένα επιστημονικό λεξικό, με μόνη εξαίρεση το Λεξ. Δημητράκου.¹¹ Με δεδομένο ότι σε αυτή την περίοδο, δηλ. το β' μισό του 17ου αι. και τον 18ο αι., παρατηρούνται σημαντικές πολιτισμικές εξελίξεις που αφορούν άμεσα τη γλώσσα (κυρίως ο νεοελληνικός διαφωτισμός και οι απαρχές του γλωσσικού ζητήματος) και οδηγούν σε σημαντικό εμπλουτισμό του (ελληνογενούς) λεξιλογίου της, ιδίως στους επιστημονικούς και ανώτερους πνευματικούς τομείς, το κενό αυτό αποτελεί πρόβλημα τόσο για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας γενικώς, όσο και για την αξιόπιστη αναδρομική παρακολούθηση της ιστορίας του νεοελληνικού λεξιλογίου ειδικότερα, όπως αυτή επιχειρείται στο *Ιστορικό Λεξικό*. Το πρόβλημα εντείνεται από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περίοδος δεν καλύπτεται ούτε από τα διαθέσιμα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων της ελληνικής γλώσσας, καθώς το ηλεκτρονικό σώμα κειμένων *Thesaurus Linguae Graecae -TLG* (βλ. παρακάτω) δεν προχωρά πέρα από την Κρητική Λογοτεχνία και τα νεοελληνικά σώματα δεν κατέρχονται πέραν του 19ου αι.¹² Κατά συνέπεια, ακόμα και η πρωτογενής αναζήτηση σε κείμενα, η οποία είναι απαραίτητη ελλείψει δευτερογενών λεξικογραφικών πηγών πραγματοποιείται για την περίοδο

11. Το Λεξ. Δημητράκου περιλαμβάνει το σύνολο της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Στο λεξικό αυτό, όπως διαφαίνεται από τον κατάλογο των πηγών του, έχουν αποδελτιωθεί συγγραφείς όπως ο Ευγένιος Βούλγαρις, ο Καισάριος Δαπόντες, ο Αντώνιος Μαρτελάος, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Ρήγας Φεραίος κ.ά.· δεν πρόκειται όμως για συστηματική και στοχευμένη αποδελτίωση των γραπτών πηγών της συγκεκριμένης περιόδου, αλλά για δείγμα των γνωστότερων εκπροσώπων της.

12. Πιθανή εξαίρεση αποτελούν κάποια έργα μείζονος σημασίας, όπως του Ρήγα Φεραίου ή του Κοσμά Αιτωλού, που διατίθενται σε ψηφιακή μορφή. Ο δικτυακός τόπος *Ελληνομνήμων* (<http://195.134.75.14/hellinomnimon/>) προσφέρει πολλά επιστημονικά έργα του 18ου αι., αλλά σε μορφή εικόνας, και κατά συνέπεια μη προσηφόμενα για λεξιλογικές αναζητήσεις.

αυτή πιο δύσκολα από οποιαδήποτε άλλη φάση της ελληνικής γλώσσας.

Στην πραγματικότητα είναι αμφίβολο εάν το Λεξ. Δημητράκου μπορεί να χαρακτηριστεί ιστορικό με την τρίτη σημασία: τοποθετήθηκε σε αυτή την κατηγορία κυρίως γιατί καλύπτει ολόκληρη την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και όχι μόνο κάποια περίοδό της, και γιατί στις λέξεις/λήμματα των οποίων η νεοελληνική μορφή είναι (τουλάχιστον γραφηματικά) ίδια ή παραπλήσια με αυτή της αρχαίας, παρέχεται ολόκληρη η σημασιολογική ιστορία τους. Αυτό σημαίνει ότι για μια λέξη όπως *παιδίον/παιδίν/παιδί ή παλαιός/παλιός* το Λεξ. Δημητράκου δίνει όλες τις σημασίες, με χρονολογική σειρά, από την αρχαιότητα ως σήμερα, και με πληθώρα παραθεμάτων από λογοτεχνικές πηγές όλων των περιόδων. Όμως η βασική στοχοθεσία ενός ιστορικού λεξικού, που είναι η παρακολούθηση της διαχρονικής πορείας μιας λέξεως μέσω των διαφόρων φωνητικών, μορφολογικών και σημασιολογικών μεταβολών της, δεν υπηρετείται από το Λεξ. Δημητράκου, δεδομένου ότι οσάκις η λέξη εμφανίζει σημαντικές φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές που διαφοροποιούν τον αρχαίο από το νεοελληνικό τύπο, αυτοί χωρίζονται σε δύο διαφορετικά λήμματα (βλ. π.χ. τα λήμματα *άνηρ* και *άντρας*, *όψάριον* και *ψάρι*, *έμβαίνω* και *μπαινώ*). Επίσης, το Λεξ. Δημητράκου δεν δίνει ετυμολογικές πληροφορίες ούτε σαφείς χρονολογικές πληροφορίες πρώτης εμφανίσεως (αν και αυτές διαφαίνονται ως ένα βαθμό από τα παραθέματα), αλλά ούτε και ερμηνεία των μεταβολών. Τέλος, όπως σωστά παρατηρεί ο Πετρούνας (1985: 326), επειδή το Λεξ. Δημητράκου, όταν η λέξη υπάρχει στην Αρχαία Ελληνική ή στην ελληνιστική Κοινή, δίνει μόνο αρχαία και όχι νεότερα παραδείγματα, δεν διαφαίνεται κατά πόσον μια αρχαία λέξη ή σημασία επιβιώνει και στη σύγχρονη γλώσσα και αν έχει κοινή ή λόγια χρήση. Στην ουσία, το Λεξ. Δημητράκου είναι ένα ιστορικό λεξικό τύπου 2, το οποίο όμως καλύπτει όλες τις περιόδους της ελληνικής γλώσσας ταυτόχρονα.

Το *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής* είναι το μόνο που μπορεί να χαρακτηριστεί «ιστορικό» με την στενότερη τεχνική έννοια,

2.1. Ο κλάδος της ιστορικής λεξικογραφίας

καθώς παρουσιάζει ενσυνείδητα όλα τα τυπολογικά χαρακτηριστικά στοχοθεσίας και περιεχομένου που αναγνωρίζει η σχετική μεταλεξικογραφική βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα: α) η αντιμετώπιση της ύλης του είναι εξελικτική/διαχρονική και καλύπτει πολλές φάσεις της γλωσσικής ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, καθώς και πολλές διαφορετικές μορφές της· β) παρέχει εναλλακτικούς τύπους, μορφολογικές και συντακτικές πληροφορίες· γ) παρέχει ετυμολογία και σαφείς πληροφορίες πρώτης εμφανίσεως και ερμηνείας των φωνητικών, μορφολογικών και σημασιολογικών μεταβολών· δ) η κάθε σημασία τεκμηριώνεται με πληθώρα παραθεμάτων από παλαιότερες και σύγχρονες γραπτές (λογοτεχνικές ή μη) και προφορικές πηγές· ε) προσφέρει συμπληρωματικές εγκυκλοπαιδικές, λαογραφικές, ιστορικές και λοιπές πληροφορίες, απαραίτητες για την κατανόηση λέξεων και εννοιών του παρελθόντος. Ο συνδυασμός αυτός δεν προσφέρεται από κανένα άλλο λεξικογραφικό εγχείρημα που αφορά την ελληνική γλώσσα. Θα πρέπει όμως να τονισθεί, όπως θα διαφανεί στην αμέσως επόμενη ενότητα, ότι το *IANE*, αν και εξετάζει το λεξιλόγιο όλων των περιόδων της ελληνικής γλωσσικής ιστορίας, δεν είναι ένα ιστορικό λεξικό όλης της ελληνικής γλώσσας, αλλά μόνον της νεότερης.

2. Το *IANE* ως ιστορικό λεξικό

2.1. Εύρος κάλυψης

2.1.1. Διαχρονικό εύρος κάλυψης

Η διαχρονική διάσταση του υλικού του *IANE* έχει πολλαπλές εκφάνσεις, καθεμία εκ των οποίων απαιτεί ιδιαίτερο σχολιασμό. Η ποικιλότητα αυτή οφείλεται: α) στην «αναδρομική» προοπτική του *IANE*, στο γεγονός δηλαδή ότι η επιλογή της λεξικογραφητέας ύλης και η ληματογράφηση γίνονται με αφετηρία τη Νέα Ελληνική, με συνακόλουθη διερεύνηση της προγενέστερης ιστορίας των επιλεγέντων λημάτων, β) στο ήδη μεγάλο χρονικό εύρος της «Νέας Ελληνικής»,

όπως ορίζεται από το *IANE* (1800-σήμερα) και γ) σε μικρότερο βαθμό, στο μεγάλο χρονικό διάστημα που καταλαμβάνει ο χρόνος σύνταξης του *IANE* (1933-σήμερα).

2.1.1. Διαχρονικό εύρος κάλυψης

Αναφορικά με την πρώτη διάσταση της διαχρονικότητας, που αφορά τον βασικό στόχο της διερεύνησης της νεότερης γλωσσικής ιστορίας της Ελληνικής (όπως διατυπώνεται και στον νέο Κανονισμό του *IANE*), οφείλουν να παρατηρηθούν τα εξής: η ιστορική εξέταση της φωνολογίας και της μορφολογίας αφορά σαφώς τις νεότερες φάσεις της γλωσσικής ιστορίας και όχι το σύνολο της ελληνικής γλώσσας· εφόσον στόχος του λεξικού είναι η ερμηνεία της προελεύσεως της Νέας Ελληνικής, για τα επίπεδα αυτά ανάλυσης δεν είναι απαραίτητη η αναλυτική εξέταση της Αρχαίας Ελληνικής, η οποία, έχοντας ένα ριζικά διαφορετικό φωνολογικό σύστημα και αποτελώντας ένα κλειστό corpus γραπτού λόγου, αφενός μεν απαιτεί διαφορετικά γλωσσολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία και διαφορετική βιβλιογραφία, αφετέρου δε καλύπτεται από τα ειδικά λεξικά της Αρχαίας Ελληνικής που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Κατά συνέπεια, στο ετυμολογικό τμήμα του άρθρου ως έτυμον λαμβάνεται η πρώτη εμφάνιση του τύπου που τίθεται ως λήμμα, εφόσον αυτός ανήκει σε μια προγενέστερη της σύγχρονης περιόδο, και όχι η απώτερη δυνατή αρχική μορφή του.¹³ Για παράδειγμα η λ. *δείχνω* θα ετυμολογηθεί από το μεσαιωνικό *δείχνω* και όχι το αρχαίο *δείκνυμι*, και η λ. *δέρνω* θα ετυμολογηθεί από το μεσαιωνικό *δέρνω* και όχι το αρχαίο *δέρω*.

Φυσικά, για να παρέχεται μια ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας της λέξης, αναφέρεται και η προγενέστερη προέλευση του άμεσου ετύμου, μέχρι την αναγωγή της στον παλαιότερο εντός της Ελληνικής

13. Για την αντίθεση ανάμεσα στο άμεσο και το απώτερο έτυμο και την αντιμετώπισή τους στα μη αμιγώς ετυμολογικά λεξικά βλ. Drysdale (1989) και Salmon-Alt (2006). Ούτως ή άλλως, όπως διαπιστώνει ο Alinei (1991: 21-22), η ετυμολογία στην πραγματικότητα ποτέ δεν σταματά· πρόκειται για διαδοχικά βήματα σε όλο και προγενέστερες γλωσσικές φάσεις της ίδιας γλώσσας ή σε διαφορετικές γλώσσες.

2.1.1. Διαχρονικό εύρος
κάλυψης

τύπο, δεν γίνεται όμως αναφορά όλων των (υποθετικών ή μαρτυρούμενων) ενδιάμεσων σταδίων, ούτε αναλυτική ερμηνεία των φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών που οδήγησαν στο άμεσο έτυμο. Εξαίρεση στην πρακτική αυτή αποτελεί η περίπτωση κάποια διάλεκτος να διασώζει έναν τύπο φωνητικά και μορφολογικά αρχαιότερο από τον τύπο του λήμματος και το άμεσο έτυμό του. Για παράδειγμα στο λήμμα *γαρίδα*, λέξη η οποία προέρχεται από το αρχ. *καρίς*, συζητείται στο ετυμολογικό τμήμα του το αρχαίο έτυμο, αν και το άμεσο έτυμο είναι το μεσαιων. *γαρίς*, καθώς σε πολλά ιδιώματα διασώζεται ο αρχαϊκός τύπος *καρίδα*.

Αν βέβαια ο τύπος του λήμματος συμπίπτει με το απώτερο αρχαιοελληνικό έτυμο, τότε η αναγωγή γίνεται άμεσα στην Αρχαία Ελληνική. Για παράδειγμα, η λ. *δέκα* θα ετυμολογηθεί από το αρχαίο *δέκα* και όχι από το νεότερο *δέκα*, που ανάγεται στο μεσαιωνικό *δέκα*, το οποίο με τη σειρά του προέρχεται από το αρχαίο *δέκα*: αντίστοιχα η λ. *δειλός* θα ετυμολογηθεί από το αρχαίο *δειλός*. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μια διευκρίνιση αναφορικά με το πώς νοείται η έννοια «συμπίπτει». Είναι προφανές ότι ποτέ δεν είναι δυνατόν να υπάρξει πλήρης φωνητική και μορφολογική σύμπτωση μεταξύ ενός αρχαιοελληνικού και ενός νεοελληνικού τύπου, με δεδομένες τις βασικές διαφορές που υφίστανται μεταξύ των δύο αυτών γλωσσικών συστημάτων στα επίπεδα της φωνολογίας και της μορφολογίας. Έτσι για παράδειγμα, η φωνητική πραγμάτωση των λ. *δέκα* και *δειλός* στην Αρχαία Ελληνική είναι [déka] και [deilós], ενώ στη Νέα Ελληνική [ˈðeka] και [ðiˈlos], εξέλιξη που χρονολογείται από την ελληνιστική περίοδο (αν όχι νωρίτερα για ορισμένες αρχαίες διαλέκτους).¹⁴

14. Για παράδειγμα, ορισμένοι ερευνητές ερμηνεύουν τις γραφές <Z> αντί <Δ> της αρχαίας ηλειακής διαλέκτου ως ενδείξεις πρώιμης τριβοποίησης του /d/ (Minon 2007: 332-334). Γενικά όμως στην παρούσα εργασία, αλλά και στο *LANE* και τον νέο Κανονισμό του, όπου γίνεται αναφορά στην προφορά της «Αρχαίας Ελληνικής» νοείται το φωνολογικό σύστημα της αττικής διαλέκτου του 5ου και 4ου αι. π.Χ. όπως περιγράφεται στις εγκυρότερα εγχειρίδια ιστορικής φωνολογίας όπως Lejeune (1972) · πβ. και Πετρούνας (2001), όπου και σχετική νεότερη βιβλιογραφία.

Αυτός είναι και ο λόγος που στο ετυμολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου του *LANE*, κατά την αναθεώρηση του Κανονισμού, δεν τηρείται πλέον η πρακτική της διάκρισης ανάμεσα σε αυτούσια και φωνητικώς παραλλαγμένα αρχαία έτυμα με τη χρήση της διατύπωσης «έκ του ἄρχ. X» έναντι «τὸ ἄρχ. X».

Παρά ταύτα, λόγω της συντηρητικότητας της ελληνικής ορθογραφίας, η γραφηματική εικόνα (το οπτικό ἴνδαλμα) πάρα πολλών ελληνικών λέξεων έχει παραμείνει αμετάβλητη,¹⁵ ενώ και οι μορφολογικές τους ιδιότητες δεν έχουν μεταβληθεί σημαντικά (εν προκειμένω, για τις λ. δέκα και δειλός, η μία είναι άκλιτη και η άλλη επίθετο σε -ος, ανήκοντας έτσι στην πιο συντηρητική κλιτική τάξη της νεότερης Ελληνικής). Σε τέτοιες περιπτώσεις, στις οποίες η ομοιότητα με την Αρχαία Ελληνική είναι για τον ομιλητή της Νέας Ελληνικής άμεση, η παράθεση ενδιάμεσων σταδίων, όπου απλώς θα εντοπιζόταν η χρονική στιγμή της μεταβολής της προφοράς ή της μορφολογικής εξομάλυνσης του κλιτικού παραδείγματος, είναι πλεοναστική και χωρο- και χρονο-βόρα. Ενώ όμως μια τέτοια πρακτική εξασφαλίζει μια οικονομικότερη και αμεσότερα κατανοητή εικόνα της λεξικής ιστορίας, μπορεί να οδηγήσει σε «αντι-ιστορικές» επιλογές ή διλήμματα όσον αφορά την χρονολογική κατάταξη των τύπων στο ετυμολογικό τμήμα. Έτσι π.χ. οι τύποι *Δεκέμπρης* και *δεντροφυτεύω* είναι από την άποψη της ιστορικής φωνολογίας παλαιότεροι από τους τύπους *Δεκέμβριος* και *δενδροφυτεύω* (εφόσον μαρτυρούν την αναμενόμενη διατήρηση της ηχηρής κλειστής προφοράς του <δ> ως [d] και του <β> ως [b] μετά από έρρινο σύμφωνο και τη μη μετατροπή τους σε ηχηρά τριβόμενα), ενώ οπτικά οι πρώτοι εμφανίζονται πιο

15. Παρόμοιο προβληματισμό για την αντίθεση ανάμεσα στην όμοια γραφηματική αναπαράσταση και την διαφορετική φωνητική πραγμάτωση αρχαίας και νεότερης Ελληνικής και τις παρανοήσεις που είναι δυνατόν να δημιουργηθούν βλ. στον Πετρούνια (1985: 362-363, 386).

2.1.1. Διαχρονικό εύρος
κάλυψης

«παραλλαγμένοι» από τους δεύτερους. Παρομοίως, σε διαλέκτους με έντονη επίδραση από άλλες γλώσσες, όπως η Καππαδοκική και η Κατωιταλική, τύποι όπως *ντέκα* ή *ντέρμα* βρίσκονται φωνητικά πλησιέστερα στα αρχαία έτυμα *δέκα* ή *δέρμα* από τους αντίστοιχους τύπους της Κοινής Νέας Ελληνικής (Κοινής ΝΕ), κάτι που αποκρύπτεται από την ιστορική ορθογραφία αλλά και που, στην συγκεκριμένη κατηγορία περιπτώσεων, πιθανότατα οφείλεται σε μεταγενέστερη εξέλιξη λόγω ξένης επίδρασης και όχι σε άμεση διατήρηση αρχαίας προφοράς.

Ένα άλλο δίλημμα αναφορικά με την αναγωγή στο άμεσο και όχι στο απώτερο αρχαιοελληνικό έτυμο αφορά τις περιπτώσεις όπου η διαφορά μεταξύ των δύο εντοπίζεται μόνον (εάν αγνοηθεί κατά τα παραπάνω η μεταβολή της προφοράς μεταξύ Αρχαίας και Νέας Ελληνικής) στο κλιτικό επίθημα. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις όπως *δέση* < *δέσις* και *δελφάκι* < *δελφάκιν* < *δελφάκιον*, η εφαρμογή του Κανονισμού υπαγορεύει ως έτυμο τον άμεσο πρόγονο της νεοελληνικής λέξης, κατά συνέπεια την πρώτη μαρτυρία των τύπων *δέση* ή *δελφάκι(ν)* αντίστοιχα. Κάτι τέτοιο όμως δεν διαφωτίζει την ιστορία των λέξεων αυτών, δεδομένου ότι η εμφάνιση των συγκεκριμένων τύπων αφορά ένα γενικότερο συστηματικό φαινόμενο της γλώσσας και όχι την διαχρονική πορεία των υπό εξέταση λέξεων (ή, με άλλους όρους, αφορά την ιστορία των κλιτικών επιθημάτων της Νέας Ελληνικής γενικώς και όχι των συγκεκριμένων λεξικών θεμάτων/ριζών ειδικώς), και αποκρύπτει την σχέση σύνδεσης με την Αρχαία Ελληνική (άμεση αδιάσπαστη κληρονομιά στην περίπτωση του *δελφάκι* και λόγια επιβίωση στην περίπτωση του *δέση*). Η αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων είναι ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους το *ΙΑΝΕ* παραθέτει, μετά το άμεσο έτυμο, και την απώτερη ετυμολογική προέλευση, έστω και χωρίς αναλυτική συζήτηση των ενδιάμεσων σταδίων και μεταβολών.

Παρόμοια αντιμετώπιση αναφορικά με την ετυμολόγηση υιοθετείται και για τις δάνειες λέξεις. Το *ΙΑΝΕ* διαχωρίζει το νεοελληνικό λεξιλόγιο σε δύο βασικές κατηγορίες, με μοναδικό κριτήριο την

γλωσσική προέλευση: α) λέξεις ελληνικής προελεύσεως, οι οποίες περαιτέρω υποδιαιρούνται σε λέξεις κληρονομημένες από προγενέστερες περιόδους της Ελληνικής (π.χ. *δειλός*, *δέντρο*, *δερμόνι*) και σε νεότερα δημιουργήματα της ελληνικής γλώσσας κατά τη σύγχρονη περίοδο (π.χ. *δενδροστοιχία*, *δερματολόγος*)· στην κατηγορία των γηγενών λέξεων συμπεριλαμβάνονται ο λόγιος εσωτερικός δανεισμός (π.χ. *διαβατήριο*) και τα μεταφραστικά δάνεια (π.χ. *δέκτης*, *σιδηρόδρομος*) και β) λέξεις ξενικής προελεύσεως (π.χ. *δερβίσης*, *φιλιμ*)· στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται και τα αντιδάνεια (π.χ. *μπάνιο*, *τζίρος*).¹⁶ Ενδιάμεση παραμένει η περίπτωση των λεγομένων «νεοκλασικών» δανείων, δηλαδή λέξεων (κυρίως επιστημονικών όρων) οι οποίες παράγονται σε κάποια ξένη γλώσσα από (αρχαιο)ελληνικά μορφήματα, ενίοτε χωρίς να τηρούνται οι μορφολογικοί κανόνες παραγωγής και σύνθεσης της ελληνικής γλώσσας, και ακολούθως εισέρχονται ως δάνεια στην ελληνική γλώσσα με φωνητική και μορφολογική προσαρμογή (π.χ. *μικρόβιο*, *οξυγόνο*, *αντισταμινικός*).

Η ετυμολόγηση και για τις δάνειες λέξεις γίνεται προς το άμεσο έτυμο, με ακόλουθη αναγωγή στο απώτερο ξενικό έτυμο στην περίπτωση

16. Αντίστοιχο προβληματισμό για τον τρόπο ετυμολόγησης των ξένων δανείων στην ιστορική λεξικογραφία εκφράζουν οι Philippa (1993) για την ολλανδική και Durkin (2004) για την αγγλική. Η τριμερής αυτή διάκριση (γγγενείς κληρονομημένες-γγγενείς νεόπλαστες-ξένες) προτείνεται και στο Durkin (2006²) ως η χρησιμότερη για ετυμολογική πραγμάτευση και υιοθετείται ρητά ή σιωπηρά σε αρκετά ιστορικά και ετυμολογικά λεξικά, όπως το Kluge (Schmidt 1986: 106-125), το FEW (Rey 1971: 89) και το OED (Durkin 1999, 7-8). Διαφορετική, και ανομοιογενής ως προς το κριτήριο της προελεύσεως, είναι η κατάταξη που υιοθετεί το ΛΚΝ (Πετρούνιας 1985: 378-382 και ΛΚΝ, πρόλογος, κ'-κ'), εφόσον ένα παλαιότερο δάνειο, π.χ. *σπίτι* (< λατ. *hospitium*) χαρακτηρίζεται λέξη κληρονομημένη ως προς τη Νέα Ελληνική (!), ενώ δημιουργείται μια χωριστή κατηγορία, οι «λόγιες» λέξεις, στην οποία περιλαμβάνονται τόσο γηγενείς λέξεις που επανήλθαν από εσωτερικό δανεισμό (π.χ. *ισοψηφία*) και γηγενείς νεόπλαστες λέξεις (π.χ. *γραμματοκιβώτιο*) όσο και λέξεις ξενικής προελεύσεως (π.χ. *ζενίθ*, *ιβουάρ*).

2.1.1. Διαχρονικό εύρος
κάλυψης

λέξεων που εισήλθαν στην Ελληνική σε παλαιότερες περιόδους (π.χ. γούνα, Δεκέμβριος), ενώ αντίθετα οι λέξεις που εισήλθαν στη γλώσσα κατά τη νεότερη ή σύγχρονη περίοδο ετυμολογούνται κατευθείαν από το ξενικό έτυμό τους (π.χ. δεκάτο, δερβίσης, δερβένι). Οι αρχαίες δάνειες λέξεις δεν ετυμολογούνται ως προς το απώτερο ξενικό έτυμό τους (π.χ. βιβλίον, δέλτα), με την ίδια λογική που ακολουθείται και για τις γηγενείς λέξεις, δηλ. ότι η ετυμολόγηση δεν προχωρά πέραν της αρχαίας Ελληνικής (είτε προς την ινδοευρωπαϊκή είτε προς άλλες αρχαίες οικογένειες γλωσσών), καθώς αυτό το έργο ανήκει στα ειδικά ετυμολογικά και ιστορικά λεξικά που αναφέρονται στην αρχαία ελληνική γλώσσα.

Γενικότερα, η αναζήτηση του απώτερου ετύμου δεν προχωρεί πέραν των ορίων της ελληνικής γλώσσας, δηλ. το *IANE* δεν προσφέρει ούτε αναγωγή στην αρχική ινδοευρωπαϊκή ρίζα ούτε ομόρριζα από άλλες γλώσσες της ίδιας οικογένειας. Αυτή είναι η μόνη λογική επιλογή, εφόσον ο διαχωρισμός της Ελληνικής από τους λοιπούς κλάδους της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας γλωσσών έλαβε χώρα κατά την προϊστορική περίοδο, και άρα η όποια γενετική σχέση μεταξύ λέξεων της Νέας Ελληνικής και ομορρίζων λέξεων άλλων ΙΕ γλωσσών περιορίζεται στο τμήμα του λεξιλογίου που αποτελεί απευθείας κληρονομιά από την Αρχαία Ελληνική και εξετάζεται στα ειδικά λεξικά της περιόδου αυτής.¹⁷ Δεν συνεισφέρει στην κατανόηση της ιστορίας της Νέας Ελληνικής που είναι και ο στόχος του *IANE*.¹⁸ Επιπλέον, η ετυμολόγηση μέχρι του υποθετικού αρχικού Ινδοευρωπαϊκού σταδίου, για να μην είναι απλή επανάληψη/παράθεση των πληροφοριών που παρέχονται από τα ειδικά λεξικά, απαιτεί διαφορετική μεθοδολογία, βασισμένη στην τεχνική της εξωτερικής επανασύνθεσης βάσει

17. Η βασική αναφορά είναι πλέον το *EDG*, το οποίο όμως στηρίζεται κατά πολύ στα προγενέστερα *GEW* και *DELG*.

18. Σημειωτέον ότι την ίδια επιλογή μη αναγωγής στην Ινδοευρωπαϊκή υιοθετεί και το *OED*, θεωρώντας την εκτός στοχοθεσίας του (Durkin 1999: 10). Το ίδιο σκεπτικό εκφράζει, για το *AKN*, και ο Πετρούνας (1985: 383).

των δεδομένων όλων των γλωσσών του κλάδου, αλλά και διαφορετική λεξικογραφική πρακτική (για την οποία βλ. Forssmann 1990 και Adrados 1991): επίσης, καθιστά απαραίτητη τόσο την υιοθέτηση συγκεκριμένου θεωρητικού μοντέλου ή «σχολής» αναφορικά με την επανασύνθεση της δομής της Ινδοευρωπαϊκής γλώσσας, όσο και την ανελλιπή παρακολούθηση μιας τεράστιας και διαρκώς ανανεούμενης εξειδικευμένης βιβλιογραφίας,¹⁹ αυτής του κλάδου της συγκριτικής ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας, η οποία δεν εμπίπτει στο αντικείμενο έρευνας του *IANE*.

Η ιστορική εξέταση της σημασίας εκτείνεται και αυτή σε όλο το εύρος της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, από τις πρώτες μαρτυρούμενες εκφάνσεις της ως σήμερα. Η εξέταση αυτή διαφαίνεται μέσα από την παράθεση των σημασιών στο σημασιολογικό τμήμα του λεξικού, όπου για κάθε σημασία σημειώνεται η περίοδος πρώτης εμφάνισής της, και έτσι είναι δυνατόν να ανασυσταθεί η σημασιολογική εξέλιξη της λέξης, έστω και αν οι διάφορες επιμέρους σημασίες δεν κατατάσσονται με ιστορική αλλά με εννοιολογική σειρά (βλ. σχετικά Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο). Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι λόγω της «αναδρομικής», όπως προαναφέρθηκε, οπτικής του *IANE*, το οποίο έχει ως αφετηρία τη Νέα Ελληνική (1800-), τα λήμματά του δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως πλήρεις «ιστορίες των λέξεων», εφόσον δεν περιέχουν σημασίες οι οποίες υπήρχαν μεν σε κάποια περίοδο της ελληνικής γλώσσας, δεν επιβιώνουν όμως από το 1800 και εξής σε καμία από της μορφές της Νέας Ελληνικής (εκτός από την αρχική σημασία του απώτερου ετύμου, η οποία αναγράφεται στο ετυμολογικό τμήμα, εάν είναι διαφορετική από τις σημερινές). Για παράδειγμα, δεν θα αναφερθεί η στρατιωτική σημασία «νοσοκόμος /τραυματιοφορέας» της λ. *δεπουτάτος* που καταγράφεται μόνο στο Γλωσσάριο του Rigaltius (1601), καθώς δεν διασώζεται ούτε στην Κοινή ΝΕ ούτε σε καμία διάλεκτό της,

19. Με αφετηρία τα σύγχρονα ειδικά λεξικά της Ινδοευρωπαϊκής, δηλ. *LIV*² και *NIL*.

2.1.1. Διαχρονικό εύρος
κάλυψης

όπως και στους προηγούμενους τόμους του *LANE* στα λήμματα *βοτάνη* και *βοτάνι* δεν καταγράφηκε η μεσαιωνική σημασία «μπαρούτι, πυρίτιδα» (βλ. Κριαράς), εφόσον δεν διατηρείται ως σήμερα. Αυτό ίσως δυσχεραίνει την πλήρη κατανόηση των σημασιολογικών μεταβολών, αφού είναι πιθανόν κάποιος ενδιάμεσος σημασιολογικός κρίκος να απουσιάζει από την παράθεση των σημασιών· η δυσκολία αυτή όμως μπορεί να αντιμετωπισθεί, εάν παραστεί ανάγκη, με την συνοπτική περιγραφή της σημασιολογικής μεταβολής και των ενδιάμεσων σταδίων της στο ετυμολογικό τμήμα του άρθρου.

Περνώντας τώρα στη δεύτερη διάσταση της διαχρονικότητας του *LANE*, η οποία αφορά το χρονικό διάστημα που καλύπτεται από τη λεξικογραφητέα ύλη του, πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: Το χρονικό διάστημα 1800-σήμερα είναι μια περίοδος ταχέων μεταβολών στο λεξιλόγιο, καθώς κατά την περίοδο αυτή διαμορφώνεται η Κοινή ΝΕ με τη σταδιακή αφομοίωση λόγιου λεξιλογίου, τη δημιουργία νεολογισμών για νέες έννοιες και αντικείμενα, την εξαφάνιση παλαιότερων λέξεων αναφερόμενων σε τομείς του πολιτισμού που παρουσιάζουν εξέλιξη (τέχνες, επαγγέλματα, συνήθειες κλπ.) και την σταδιακή υποχώρηση των τοπικών ιδιωμάτων. Οι μεταβολές αυτές αντικατοπτρίζονται στο *LANE* τόσο σε επίπεδο λημμάτων (πληθώρα λημμάτων που δεν υπάρχουν καθόλου ή δεν υπάρχουν πια στην Κοινή ΝΕ, π.χ. *βηλάρι*, *δελίνι*, *δερμάτι*, *δερμόνι*) όσο και σε επίπεδο τύπων και σημασιών (ποικιλότητα στις κατά τόπους πραγματώσεις). Μέσω του *LANE* είναι δυνατόν να διαπιστωθεί η πορεία εξέλιξης των προαναφερθέντων φαινομένων, για παράδειγμα είναι δυνατόν να διαπιστωθεί το χρονικό σημείο όπου μια λέξη παύει να χρησιμοποιείται στις πηγές και να συμπεριλαμβάνεται στα ιστορικά λεξικά τύπου 1, ή η χρονική στιγμή που μια λέξη αποκτά μια καινούργια σημασία (βλ. π.χ. τη χρονολόγηση των διαφόρων δάνειων σημασιών των λ. *δέκτης*, *δείκτης*, *δελτίο*, *δερματικός*), ή, το σημαντικότερο, να παρακολουθηθεί η φθίνουσα πορεία διαφόρων διαλεκτικών φωνητικών φαινομένων.

Βέβαια, η διαχρονική διάσταση του διαλεκτικού υλικού δεν διαφαίνεται άμεσα στο τυπολογικό και το σημασιολογικό τμήμα, καθώς οι

διαλεκτικές πηγές (προφορικές καταγραφές συλλογών, τοπικά γλωσσάρια, διαλεκτική λογοτεχνία), οι οποίες καλύπτουν ένα χρονικό διάστημα περίπου 150 ετών, αντιμετωπίζονται ως μέλη της ίδιας συγχρονίας. Αυτό είναι ένα γνωστό πρόβλημα της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας (βλ. ενδεικτικά Zgusta 1971: 205, Landolt 2007: 153-154), το οποίο στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας επιτείνεται από απότομες και σημαντικές μεταβολές στην γεωγραφική και πληθυσμιακή σύσταση της Ελλάδας (βαλκανικοί πόλεμοι, ανταλλαγή πληθυσμών κλπ.) που έλαβαν χώρα κατά την πρόσφατη ιστορία της. Έτσι η νεοελληνική διαλεκτολογία λειτουργεί ούτως ή άλλως με την παραδοχή ότι η διαλεκτική εικόνα την οποία περιγράφει και στην οποία στοχεύει δεν είναι η σημερινή, αλλά αυτή του 19ου και των αρχών του 20ου αι.²⁰ Η κατοπινή ραγδαία συρρίκνωση των διαλεκτικών ποικιλιών της Νέας Ελληνικής αποτελεί ζήτημα δευτερεύον για την διαχρονική εξέταση της γλώσσας, το οποίο δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθεί επαρκώς μέσα από ένα ιστορικό λεξικό, αλλά απαιτεί διαφορετικές, κοινωνιογλωσσολογικού τύπου, συγχρονικές προσεγγίσεις. Παρά ταύτα, καθώς η συλλογή διαλεκτικού υλικού συνεχίζεται και το Αρχείο του IANE διαρκώς εμπλουτίζεται, οι μεταβολές στη φωνητική, τη μορφολογία και το λεξιλόγιο των ιδιωμάτων που υποχωρούν καταγράφεται εν μέρει στα λήμματα του λεξικού, καθώς συμβαίνει ενίοτε να παρατίθενται δύο διαφορετικές μαρτυρίες τύπων από την ίδια περιοχή, όπου η διαφορά μεταξύ τους οφείλεται στην χρονική απόσταση μεταξύ πρώτης και δεύτερης καταγραφής (βλ. τον γενικότερο προβληματισμό επί του θέματος στο Bassea-Bezantakou 2005, όπου και σχολιασμός των διαφόρων διαλεκτικών μαρτυριών της λ. γαστρί).

20. Βλ. Trudgill (2003: 48): «any classification of traditional Greek dialects that aims at portraying and summarizing the full extent of our knowledge of the geographical configuration of these dialects should ideally be based on a description of the situation existing between, say, 1820 and 1920, when they were at their fullest extent, rather than on the situation today».

2.1.1. Διαχρονικό εύρος κάλυψης

Η χρονική απόσταση από την έναρξη της εκδόσεως του *IANE* μέχρι τον υπό έκδοση σημερινό τόμο και τους μελλοντικά σχεδιαζόμενους επίσης επιφέρει διαφοροποιήσεις, οι οποίες αντικατοπτρίζονται τόσο στο εύρος της λεξικογραφητέας ύλης (εφόσον στόχος δεν είναι πια «η γλώσσα του λαού» αλλά η Κοινή Νέα Ελληνική, με αποτέλεσμα την συμπερίληψη πολύ μεγαλύτερου ποσοστού λεξιλογίου που σε παλαιότερους τόμους θα χαρακτηριζόταν «λόγιο» και δεν θα εξετάζοταν - βλ. Πρόλογο Νέου Κανονισμού) όσο και, όπως προαναφέρθηκε, στην διαφορετική και χρονική προέλευση των διαλεκτικών καταγραφών από τους ίδιους τόπους, οφειλόμενη σε διαδοχικές, ανά δεκαετίες, γλωσσικές επισκέψεις των ερευνητών του *IANE*.

2.1.2. Συγχρονικό εύρος κάλυψης

Το *IANE*, όπως διαφαίνεται και από τον υπότιτλό του, επιλέγει ρητά να συμπεριλάβει στη λεξικογραφητέα ύλη του όλες τις ποικιλίες της Νέας Ελληνικής, δηλαδή και την Κοινή ΝΕ και όλες τις διαλέκτους και ιδιώματα. Από τη σκοπιά της ιστορικής γλωσσολογίας η επιλογή αυτή, αν και διευρύνει πολύ τον όγκο εργασίας που απαιτείται για την σύνταξη του Λεξικού, είναι αναγκαία και αναπόφευκτη, με δεδομένο τον βασικό στόχο του *IANE* όπως διατυπώνεται στον Κανονισμό του, που είναι η διερεύνηση της νεότερης ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Η αναγκαιότητα της συνεξέτασης των διαλέκτων μαζί με την Κοινή ΝΕ προκύπτει από τους εξής λόγους:

α) Η νεότερη γλωσσική ιστορία της Ελληνικής διαφαίνεται πληρέστερα από τις διαλεκτικές ποικιλίες παρά από την Κοινή ΝΕ, η οποία εμφανίζεται για ορισμένα φαινόμενα συντηρητικότερη και για άλλα προοδευτικότερη από αυτές. Έτσι συμβαίνει συχνά κάποια φωνητική μεταβολή να παρουσιάζεται με σποραδική μόνον συχνότητα στη Κοινή ΝΕ, υπό την επίδραση της γραπτής λόγιας γλώσσας, ενώ η εξέταση του διαλεκτικού λεξιλογίου να αποκαλύπτει το μεγάλο βαθμό

κανονικότητας που την διέπει.²¹ Αντιστρόφως, συχνά συμβαίνει ένα νεωτερικό φαινόμενο να εμφανίζεται μόνο στην Κοινή ΝΕ, ενώ οι διαλεκτικές ποικιλίες σχεδόν ομόφωνα παρουσιάζουν μια παλαιότερη φάση, η οποία και είναι πλέον αντιπροσωπευτική για το άμεσο παρελθόν και βοηθά ιδιαίτερος στην κατανόηση παλαιότερων (μεσαιωνικών και νεότερων) κειμένων. Είναι επίσης πιθανόν ορισμένα ενδιάμεσα στάδια γλωσσικής εξέλιξης να μην μαρτυρούνται στις γραπτές μεσαιωνικές και νεότερες πηγές ούτε στην Κοινή ΝΕ, να διασώζονται όμως σε διαλεκτικές ποικιλίες, γεγονός που καθιστά αυτές απαραίτητες πηγές για την διαδικασία εσωτερικής επανασύνθεσης της Νέας Ελληνικής.²² Γενικότερα, η κατανόηση και περιγραφή και της μεσαιωνικής, νεότερης και σύγχρονης Ελληνικής δεν είναι δυνατόν να υπηρετηθούν χωρίς τη συμβολή των νεότερων διαλεκτικών δεδομένων, εξαιτίας της ανεπάρκειας των γραπτών πηγών.²³

21. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η συμπεριφορά των συμπλεγμάτων κλειστού + κλειστού ή εξακολουθητικού + εξακολουθητικού συμφώνου ως προς την αναμενόμενη ανομοίωση στον τρόπο αρθρώσεως (Newton 1972: 106-112), η οποία συμβαίνει μη συστηματικά στην Κοινή (π.χ. *φτωχός* αλλά *πτώμα*, *φτάνω* αλλά *φθείρω*) αλλά με μεγάλη κανονικότητα στις διαλέκτους. Βλ. επίσης ενδεικτικά και την εξέταση του φαινομένου της τροπής του /l/ σε /r/ προ συμφώνου στο Manollessou και Toufexis (2009), με διαλεκτικά παραδείγματα όπως *πένναλτυ* > *πένναρτυ*, *βαλς* > *βάρσι* που δεν είναι αποδεκτά στην Κοινή ΝΕ.
22. Βλ. π.χ. την δια-διαλεκτική εξέταση των σχηματισμών του παρακειμένου στο Rállη *et al.* (2007), όπου διαπιστώνεται η σχεδόν παντελής απουσία του σχηματισμού *έχω* + *απαρέμφατο* από τις διαλεκτικές ποικιλίες, και την επανασύνθεση της μορφολογικής ιστορίας του ενεργητικού παρατατικού των οξύτονων ρημάτων μέσω διαλεκτικών δεδομένων στο Παντελίδης (2008).
23. Αυτή ήταν και η πάγια θέση του μεγαλύτερου μελετητή της ιστορίας της νεότερης ελληνικής γλώσσας, του Γ. Χατζιδάκι, την οποία τεκμηρίωσε αναρίθμητες φορές με το έργο του· κατ' αυτόν «είναι προδήλως τοσοῦτον ἔλλιπής καὶ ἐν πολλοῖς σκοτεινὴ ἢ γραπτὴ παράδοσις, ὥστε πάμπολλα δύναται νὰ συμβάληται πρὸς ἀναπλήρωσιν καὶ διαφώτισιν αὐτῆς ἢ προφορικῆ», εφόσον «πολλὰ ἀρχαιοπρεπέστατα διασῶζονται μέχρι τοῦ νῦν ἰδίᾳ ἐν ἀποκέντροις τισιν ἰδιώμασιν, καίτοι τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ μέσου καὶ νεωτέρου αἰῶνος οὐδὲν τούτων παρέχουσιν ἡμῖν τεκμήριον» (Χατζιδάκις 1905: 365, 378).

2.1.2. Συγχρονικό εύρος
κάλυψης

λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι ο κλάδος της ιστορικής διαλεκτολογίας δεν είναι καθόλου ανεπτυγμένος στην Ελλάδα, ενώ γραμματική περιγραφή της Μεσαιωνικής και πρώιμης Νέας Ελληνικής ακόμα αναμένεται,²⁴ το *IANE* καλείται να καλύψει, κατά το δυνατόν, και αυτή την έλλειψη.

β) Χωρίς συγκεκριμένες μαρτυρίες και αναφορές χωροχρονικού εντοπισμού φωνητικών και μορφολογικών φαινομένων σε λεξιλογική βάση, είναι αδύνατη η διερεύνηση της διαδικασίας εξάπλωσης των γλωσσικών μεταβολών της Νέας Ελληνικής και άρα η έρευνα της διαδικασίας διαμόρφωσής της. Η διαχρονική γλωσσολογική έρευνα απαιτεί πληροφορίες γεωγραφικής κατανομής, οι οποίες αποκαλύπτουν γενετικές συγγένειες, γλωσσικές επαφές και χρονικό βάθος φαινομένων. Ειδικά τα νεότερα θεωρητικά πρότυπα φωνητικής μεταβολής μέσω λεξικής διάχυσης (*lexical diffusion*)²⁵ στηρίζονται ακριβώς στον εντοπισμό των μεταβολών σε κάθε στοιχείο του λεξιλογίου ξεχωριστά, ώστε να παρακολουθηθεί η πορεία σταδιακής εξάπλωσής τους. Κάτι τέτοιο μπορεί να προσφερθεί μόνο από ένα μεγάλο μεγέθους ιστορικό λεξικό, που καλύπτει το σύνολο του γεωγραφικού χώρου όπου ομιλείται (ή μιλιόταν ως πρόσφατα) η υπό εξέταση γλώσσα.

γ) Στον τομέα της σημασιολογίας, το διαλεκτικό λεξιλόγιο είναι σημαντικότερη ιστορική πηγή. Αυτό ισχύει όχι μόνο για επιβιώσεις αρχαίων λέξεων και σημασιών, οι οποίες τεκμηριώνουν την αδιάσπαστη διαχρονική συνέχεια της ελληνικής γλώσσας και αποτελούν σημαντικό βοήθημα και για την κατανόηση αρχαιοελληνικών

24. Για τα θέματα αυτά βλ. αναλυτικά Μανωλέσσου (2008) και Manolessou (2010).

25. Βλ. ενδεικτικά Wolfram και Schilling-Estes (2003), Phillips (2006), αλλά και όλα τα βασικά σύγχρονα εγχειρίδια ιστορικής γλωσσολογίας, π.χ. McMahon (2005), κεφ. 3.2.

κειμένων,²⁶ αλλά και για λέξεις του 18ου, 19ου και 20ου αι. οι οποίες σε παρελθούσες δεκαετίες ανήκαν στο λεξιλόγιο της «κοινώς ομιλούμενης» Ελληνικής, αλλά λόγω ιστορικο-κοινωνικών μεταβολών εξέπεσαν από αυτό, διατηρήθηκαν όμως στο συντηρητικό διαλεκτικό λεξιλόγιο (π.χ. αγροτοποιμενική ορολογία, αντικείμενα, ήθη και έθιμα). Εφόσον το ΙΑΝΕ καλύπτει την χρονική περίοδο 1800-σήμερα και όχι μόνο την Κοινή ΝΕ των τελευταίων δεκαετιών (όπως τα μεγάλα συγχρονικά λεξικά της Κοινής), υποχρεούται να συμπεριλάβει το λεξιλόγιο αυτό στη λεξικογραφητέα ύλη του, και άρα να αναζητήσει τις διαλεκτικές μαρτυρίες που το ερμηνεύουν.

δ) Η Κοινή ΝΕ είναι δημιούργημα των τελευταίων αιώνων, και η οποιαδήποτε αναδρομική εξέτασή της οδηγεί σε χρονικές περιόδους κατά τις οποίες η διάκριση Κοινής έναντι διαλέκτου δεν υφίσταται. Αντίθετα, η σύγκριση με τα διαλεκτικά δεδομένα είναι απαραίτητη και για την διερεύνηση της διαδικασίας δημιουργίας της Κοινής ΝΕ και του εντοπισμού των τυχόν διαλεκτικών πηγών της (βλ. και Παντελίδης 2007).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι η συμπερίληψη διαλεκτικού υλικού στα μείζονα ιστορικά λεξικά άλλων γλωσσών ήταν πάντοτε ένα προβληματικό και ασαφώς αντιμετωπιζόμενο ζήτημα (Reichmann 1990β: 1398-1399). Ενώ ήταν αντιληπτό ότι τα διαλεκτικά δεδομένα διαφωτίζουν την γλωσσική ιστορία και αποτελούν τεκμήρια τόσο της ιστορικής συνέχειας όσο και του πλούτου και της δημιουργικότητας μιας γλώσσας (Wiegand 1998²: 690), λόγοι κυρίως ιδεολογικοί εμπόδιζαν την ένταξή τους στην λεξικογραφητέα

26. Από εκεί προκύπτει και η ανάγκη κατάρτισης λεξικών «αρχαϊσμών» (π.χ. Andriotis), αλλά και συμπλήρωσης λεξικών της Αρχαίας Ελληνικής με νεότερα διαλεκτικά στοιχεία (βλ. π.χ. την υπό προετοιμασία νέα έκδοση του *DELG* από το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών).

2.1.2. Συγχρονικό εύρος
κάλυψης

ύλη. Τα περισσότερα ιστορικά λεξικά του παρελθόντος είχαν ως έναν από τους στόχους τους την ανάδειξη μιας ενιαίας και πρότυπης εθνικής γλώσσας (βασισμένης στους «δόκιμους» συγγραφείς),²⁷ η οποία δεν θα υπηρετούνταν από την ποικιλότητα και διαφορετικότητα που μαρτυρούσαν τα διαλεκτικά δεδομένα. Για την Ελληνική όμως το πρόβλημα αυτό, την στιγμή δημιουργίας του *Ιστορικού Λεξικού*, δεν υφίστατο: εφόσον ως επίσημο γλωσσικό πρότυπο προβαλλόταν η αρχαιζούσα γραφομένη, η συμπαράθεση «κοινών» και διαλεκτικών τύπων της προφορικής γλώσσας απλώς εξυπηρετούσε επιστημονικούς σκοπούς χωρίς να επηρεάζει την επίσημη γλωσσική πολιτική. Υπό μία έννοια μάλιστα, θα μπορούσε και να θεωρηθεί ότι την διευκολύνει, εφόσον καταδείκνυε τον κατακερματισμό και την ποικιλία της προφορικής γλώσσας, αλλά και την απουσία από αυτήν εξειδικευμένου τεχνικού και ανώτερου πνευματικού λεξιλογίου, που θα εμπόδιζε την χρήση της ως επιστημονικού, πολιτισμικού και διοικητικού οργάνου.

Η έλλειψη αυτή στα μεγάλα ιστορικά λεξικά έχει γίνει πλέον αντιληπτή κατά την σύγχρονη αναθεώρησή τους, και γίνεται προσπάθεια ενσωμάτωσης σε αυτά όσο το δυνατόν περισσότερου διαλεκτικού υλικού,²⁸ με στόχους: α) την διευκόλυνση της κατανόησης γραπτών πηγών των δύο τελευταίων αιώνων, εφόσον σε αυτές

27. Βλ. π.χ. Beltrami και Fornara (2004) για την ανάδειξη της γραπτής λόγιας τοσκανικής διαλέκτου μέσω των ιταλικών ιστορικών λεξικών και Baidier (2007) για τον αποκλεισμό λεξιλογίου που δεν απαντά στον «κανόνα» των δοκίμων συγγραφέων από τα ιστορικά λεξικά της Γαλλικής.

28. Το θέμα αυτό συζητάται διεξοδικά στο Durkin (1999: 39-41) και Durkin (2009β) για το *OED* και στα Kühn και Püschel (1983) και Seebold (1996) για τα γερμανικά λεξικά. Όπως παρατηρεί και η Kozianka (2009: 1), οι αναγνώστες ακόμα και ενός καθαρόαιμου ιστορικού λεξικού παλαιότερης περιόδου επιθυμούν να γνωρίζουν εάν και σε ποιο βαθμό μια παλαιά, σήμερα νεκρή λέξη έχει επιβιώσει σε κάποιο τοπικό ιδίωμα. Εξαιρέση στον αποκλεισμό του διαλεκτικού υλικού αποτελούσε εξαρχής το *Französisches Etymologisches Wörterbuch (FEW)*, το οποίο παραθέτει αναλυτικά όλους τους διαλεκτικούς τύπους κάθε γαλλικής λέξης υπό το αρχικό ρομανικό ή γερμανικό έτυμο και συμπεριλαμβάνει και όλο το αμιγώς διαλεκτικό

απαντά λεξιλόγιο που στο παρελθόν ήταν κοινό, σήμερα όμως επιβιώνει μόνο διαλεκτικά· β) την πληρέστερη κατά το δυνατόν καταγραφή του λεξιλογικού πλούτου της υπό εξέτασης γλώσσας και γ) την καλύτερη διερεύνηση της ετυμολογίας και της ιστορίας των λέξεων (Kühn και Püschel 1983: 1368).

2.2. Χρονολόγηση

2.2.1. Εντοπισμός πρώτης εμφάνισης

Βασική μέριμνα του *IANE* αποτελεί πλέον η πλήρης ιστορική χαρακτηριστική του εξεταζομένου λεξιλογίου, δηλαδή ο χρονικός εντοπισμός της πρώτης εμφάνισης και πρώιμης κειμενικής κατανομής των μαρτυρουμένων τύπων και σημασιών.²⁹ Το εγχείρημα αυτό είναι σήμερα πολύ ευκολότερο από ό,τι στο παρελθόν, με δεδομένη α) την πρόσφατη παραγωγή σημαντικών λεξικών αναφερομένων σε παλαιότερες περιόδους της Ελληνικής (λεξικά EDG, DGE, LBG, Κριαρά κ.ά.) που δεν ήταν διαθέσιμα στο παρελθόν και β) την επίσης σχετικά πρόσφατη ανάπτυξη ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων για παλαιότερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας, τα οποία επιτρέπουν την ταχεία και άμεση αναγωγή στις πρωτογενείς γλωσσικές πηγές του παρελθόντος.³⁰ Ο *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG - www.tlg.uci.edu)

υλικό, το οποίο κρίνεται απαραίτητο για την πλήρη διερεύνηση της γλωσσικής ιστορίας της γαλλικής (βλ. Rey 1971, Chauveau και Buchi 2011)· πρόκειται όμως για ένα ετυμολογικό και όχι ιστορικό λεξικό σύμφωνα με την τυπολογία που περιγράφηκε παραπάνω.

29. Για την σημασία της πρώτης εμφάνισης μιας λέξης ή τύπου για την ιστορική λεξικογραφία και την ετυμολογία, αλλά και τις παγίδες που μπορεί να κρύβει το άκριτο «κυνήγι της πρώτης μαρτυρίας» βλ. Steinfeld (2006), με παραδείγματα από τη γαλλική γλώσσα.

30. Για μια παρουσίαση των διαθέσιμων ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων της Ελληνικής, παλαιότερης και σύγχρονης με σχετική βιβλιογραφία, βλ. Manolissou και Toufexis (2011), και κυρίως Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

2.2.1. Εντοπισμός πρώτης εμφάνισης

παρέχει το σύνολο της αρχαιοελληνικής γραμματείας, αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της βυζαντινής λόγιας και δημώδους μεσαιωνικής γραμματείας, φθάνοντας (κυρίως μέσω των έργων της κρητικής λογοτεχνίας και των διαφόρων μοναστηριακών αρχείων) μέχρι τον 17ο αι. περίπου. Τα μη λογοτεχνικά κείμενα της αρχαιότητας και της ελληνιστικής περιόδου καλύπτονται από το Cornell Epigraphy Project (αρχαίες, ελληνιστικές και παλαιοχριστιανικές επιγραφές – epigraphy.packhum.org/inscriptions) και το Papyri.info (ελληνιστικοί, ρωμαϊκοί και πρώιμοι βυζαντινοί πάπυροι από την Αίγυπτο σε ελληνική γλώσσα – www.papyri.info).

Η αλματώδης αυτή πρόοδος στα διαθέσιμα εργαλεία για την ιστορική γλωσσική έρευνα της Ελληνικής συνεπάγεται ότι οι χρονολογήσεις του *ILNE* μπορούν πλέον να είναι ακριβείς και αξιόπιστες (στο μέτρο πάντοτε βέβαια που τα εργαλεία αυτά είναι αξιόπιστα), και για κάθε μαρτυρούμενο τύπο να καταγράφεται όχι απλώς η ευρύτερη περίοδος αλλά και ο αιώνας (ενίοτε και η χρονολογία) πρώτης εμφάνισης. Επίσης, είναι δυνατόν να εντοπισθούν πρωιμότερες εμφανίσεις από αυτές που αναγράφονται στα ειδικά λεξικά. Για παράδειγμα, η λ. *δεκαήμερος* μπορεί να αναχθεί με βάση επιγραφικές μαρτυρίες στον 4ο π.Χ. αι. (δεν απαντά καν στα LSJ⁹ και DGE), η λ. *δέλφινας* μπορεί να χαρακτηριστεί μεσαιωνική, καθώς απαντά στη *Θησιίδα* (η παλαιότερη πηγή κατά το Λεξ. Κριαρά είναι οι *Μύθοι του Αισώπου* του Νίκανδρου Νούκιου) και η λ. *δελφίνι* μπορεί να χαρακτηριστεί νεότερη, καθώς εντοπίζεται στο Λεξ. Κωνσταντίνου του 1757, ενώ ως τώρα ήταν άγνωστη η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία της. Επίσης, με τα νέα τεχνικά δεδομένα είναι δυνατόν να γίνεται πληρέστερη εκτίμηση της σημασιολογικής ιστορίας κάθε λέξης, εφόσον η εξέταση των παλαιότερων σημασιών δεν γίνεται πλέον (μόνον από) τα ειδικά λεξικά αλλά απευθείας από τις πρωτογενείς πηγές.

Η χρονολόγηση της πρώτης εμφάνισης τύπων και σημασιών είναι δυσχερέστερη για τις πιο πρόσφατες περιόδους της Ελληνικής, όπου η κάλυψη από τα ιστορικά λεξικά τύπου 2 και τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων δεν είναι πλήρης (κυρίως 16ος-19ος αι.).

Στις περιπτώσεις αυτές η χρονολόγηση επιτυγχάνεται και με τη βοήθεια των ιστορικών λεξικών τύπου 1, κατάλογος των οποίων παρατίθεται στον Κανονισμό, και τα οποία έχουν αποδελτιωθεί πλήρως³¹ (βλ. παρακάτω ενότητα 2.2.2). Τα λεξικά αυτά όμως δεν είναι αξιόπιστα για την πληρότητά τους, και ενίοτε συμβαίνει να αντλούν το ένα από το άλλο με αποτέλεσμα τόσο την εσφαλμένη εικόνα σχετικά με την εξάπλωση και τη διάρκεια ζωής μιας λέξης όσο και την πιθανή δημιουργία τύπων ή λέξεων-φαντασμάτων (ghost words), δηλ. λέξεων που ποτέ δεν υπήρξαν πραγματικά, αλλά διαιωνίζονται μόνο μέσω της λεξικογραφικής παράδοσης (π.χ. τύπος *δελφίνας* στο λ. *δέλφινας*, που ξεκινά από το Λεξ. Ducange και συνεχίζεται σε δίγλωσσα λεξικά μέχρι το Λεξ. Dehèque, χωρίς μαρτυρίες από διαλεκτικές ή λογοτεχνικές πηγές).

Μεγάλη βοήθεια συνεισφέρει φυσικά το Λεξ. Κουμανούδη, το οποίο έχει ως στόχο του την καταγραφή των νεολογισμών της ελληνικής γλώσσας του 19ου αι. Είναι όμως αμφίβολο κατά πόσον πράγματι ένας μελετητής, έστω και υψηλών ικανοτήτων, ήταν σε θέση να καλύψει όλο το εύρος της προγενέστερης γραμματείας (και ιδίως των μη λογοτεχνικών κειμένων – με δεδομένη και τη στοχοθεσία του συγγραφέα που εξέταζε μόνο τις λέξεις που έχουν πλασθεί «ὕπὸ τῶν λογίων»), ώστε να μπορέσει να εντοπίσει πραγματικά την πρώτη χρήση κάποιου όρου. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι δυνατόν να εντοπισθούν παλαιότερες εμφανίσεις από αυτές που καταγράφει ο Κουμανούδης (π.χ. οι λ. *δεκατίζω*, *δεκατιστής* απαντούν σε μεσαιωνικά έγγραφα και το *δελφινέλαιον*, τύπος που εξετάζεται από το *ΙΛΝΕ* στο λήμμα *δελφινόλαδον*, μαρτυρείται σε μεταγενέστερους συγγραφείς), γι' αυτό και γενικά είναι προτιμότερο να μην επαναλαμβάνεται απλώς η πληροφορία ειλημμένη από τον Κουμανούδη, όπως

31. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αποδελτίωση δεν αφορά μόνο τα λήμματα των λεξικών αυτών, αλλά και άλλους δημόσιους όρους που εμφανίζονται στα ερμηνεύματα.

2.2.1. Εντοπισμός πρώτης εμφάνισης

συχνά συμβαίνει σε δόκιμα συγχρονικά λεξικά της Κοινής ΝΕ, αλλά να συνοδεύεται και από πρωτογενή έρευνα σε πηγές, κατά το δυνατόν. Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι το Λεξ. Κουμανούδη δεν περιέχει ξένες λέξεις και άρα δεν μπορεί να χρησιμεύσει για την χρονολόγηση της εισαγωγής νεότερων δανείων στην Ελληνική (π.χ. *άντεννα*). Επιπλέον, εφόσον εκδόθηκε το 1900, δεν περιλαμβάνει λέξεις που (ανα)δημιουργήθηκαν μετά τη χρονολογία αυτή, και άρα η τεκμηρίωση των πρώτων εμφανίσεων νεότερων λεξιλογικών και σημασιολογικών νεολογισμών (π.χ. *δεκαχίλιαρο*, *δίκτυο*) μπορεί να γίνει μόνο μέσα από μεταγενέστερα λεξικά.

Φυσικά θα πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπόψη από τον χρήστη οποιουδήποτε ιστορικού λεξικού ότι, δεδομένης της χρονικής απόστασης που πάντοτε μεσολαβεί μεταξύ της εμφάνισης μιας γλωσσικής μεταβολής και της αποδοχής της στο γραπτό λόγο, οι περισσότερες χρονολογήσεις του *LANE* αποτελούν *terminus post quem*, δηλ. αποδεικνύουν ότι η λέξη ή ο τύπος υφίσταται τουλάχιστον από την μαρτυρούμενη στιγμή και εξής, αλλά και μια προγενέστερη ύπαρξή τους δεν μπορεί να αποκλεισθεί.

Σημαντική αναφορικά με το θέμα της πρώτης εμφάνισης είναι και η παρατήρηση ότι κάθε τέτοια χρονολόγηση δεν σημαίνει αναγκαστικά και διαρκή παρουσία της λέξης, του τύπου ή της σημασίας στη γλώσσα από το χρονικό αυτό σημείο και εξής: αυτό έχει διαπιστωθεί για πολλές γλώσσες (βλ. ενδεικτικά Andronache 2010 για τη γαλλική γλώσσα, όπου και σχετική βιβλιογραφία, και Πετρούνιας 1985, σ. 379, 386 για τον λόγιο εσωτερικό δανεισμό της ελληνικής), ισχύει όμως κατ' εξοχήν για την ελληνική γλώσσα, η οποία, λόγω του φαινομένου της διγλωσσίας και των διαφόρων εκφάνσεών του ανά εποχές, εμφανίζει πολύ συχνά στη γραπτή ιστορία της λέξεις και τύπους που δεν ανήκουν στην φυσική ομιλουμένη γλώσσα. Έτσι, αρκετές λέξεις της Κοινής ΝΕ που είναι σήμερα καθημερινές και εμφανίζονται «όμοιες» (με την έννοια που περιγράφηκε παραπάνω) στην αρχαία Ελληνική δεν έφτασαν ως σήμερα με αδιάσπαστη συνεχή πορεία κληρονομιάς από τη μια γενιά στην άλλη, αλλά με άμεση αναβίωση

κατά τη νεότερη ή σύγχρονη περίοδο (π.χ. *δέλεαρ*, *δεντροκομῶ*). Το ετυμολογικό τμήμα του *ΙΑΝΕ* επισημαίνει κατά το δυνατόν το γεγονός αυτό, τοποθετώντας την χρονολογία πρώτης εμφάνισης και επανεμφάνισης στις ορθές της διαστάσεις.

2.2.2 Τα λεξικά της Νέας Ελληνικής ως ενδείκτες χρονολόγησης

Είναι προφανές ότι η συμπερίληψη μιας λέξης σε ένα λεξικό μόνο κατά προσέγγιση αντικατοπτρίζει και την στιγμή εμφάνισης ή εξαφάνισής της από την γλώσσα· από την στιγμή πρώτης εμφάνισής της μέχρι την παγίωσή της στο λεξιλόγιο της γλώσσας απαιτείται κάποιο χρονικό διάστημα, και αντίστροφα, από την στιγμή που μια λέξη θα περιπέσει σε αχρησία μέχρι να εξαφανιστεί και από τα λεξικά και πάλι απαιτείται χρόνος. Τα λεξικά όμως αποτελούν κατά μία έννοια ασφαλέστερη ένδειξη χρονολόγησης από τις πρωτογενείς κειμενικές πηγές, εφόσον θα συμπεριλάβουν μια λέξη μόνο όταν αυτή έχει πάψει να αποτελεί νεολογισμό ή άπαξ λεξιπλαστικό σχηματισμό και άρα θα δικαιώνουν την ένταξή της στην λεξικογραφητέα ύλη του *ΙΑΝΕ* (βλ. νέος Κανονισμός). Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, για την κρίσιμη περίοδο 16ος -19ος αι., αλλά και για τις αρχές του 20ου αι., τα λεξικά αποτελούν αναντικατάστατο εργαλείο ελλείψει ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων που θα επέτρεπαν ενδελεχή πρωτογενή έρευνα για τον εντοπισμό πρώιμων μαρτυριών, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει για τις προηγούμενες περιόδους της ελληνικής γλώσσας.

Έγινε προσπάθεια ο πίνακας των λεξικών της νεότερης ελληνικής που συμπεριελήφθη στον νέο Κανονισμό Συντάξεως, και κατά συνέπεια ο αριθμός των λεξικών που εξετάζονται κατά την σύνταξη του *ΙΑΝΕ*, να είναι όσο το δυνατόν πληρέστερος, συνεχίζοντας την πρακτική των προηγούμενων τόμων του Λεξικού. Για το λόγο αυτό ελήφθησαν υπ' όψιν τόσο προγενέστερες μεταλεξικογραφικές μελέτες (κυρίως του Pernot 1907 [préface] και τα Περάκης 1994 και Carpinato 2000, βλ. και την επισκόπηση στο Μπαμπινιώτης 2012⁴), όσο και βιβλιογραφίες της νεοελληνικής εκδοτικής παραγωγής του

2.2.2 Τα λεξικά της Νέας
Ελληνικής ως ενδεί-
κτες χρονολόγησης

16ου-19ου αι. (Legrand 1885-1906, 1894-1903, 1918-1928, Γκίνης και Μέξας 1939-1957, Παπαδόπουλος 1984-1986), καθώς και οι κατάλογοι των μεγαλύτερων ελληνικών βιβλιοθηκών. Επειδή ο όγκος της λεξικογραφικής παραγωγής αυξάνει προϊόντος του χρόνου, και δεν θα ήταν ρεαλιστικό ούτε αποδοτικό να εξετάζονται όλα ανεξαιρέτως τα λεξικογραφικά έργα που αφορούν την νέα ελληνική (ιδίως η πληθώρα των δίγλωσσων λεξικών του 19ου και 20ου αι.), ετέθησαν ορισμένα κριτήρια για την συμπερίληψη ενός λεξικού στον πίνακα, τα οποία γίνονται σταδιακά αυστηρότερα. Συγκεκριμένα:

Μέχρι το 1800: εξετάζονται, κατά το δυνατόν, όλα τα δημοσιευμένα λεξικά, μονόγλωσσα και δίγλωσσα, αδιαφόρως κατευθυντικότητας (π.χ. και ιταλικά → ελληνικά και ελληνικά → ιταλικά). Για το λόγο αυτό συμπεριελήφθησαν και τα λεξικά Κωνσταντίνου και Γαζή που είναι λεξικά της αρχαίας Ελληνικής, καθώς τα ερμηνεύματά τους είναι νεοελληνικά. Εξαιρέθηκαν μόνο τα πολυάριθμα μικρά ιταλοελληνικά «λεξικά φράσεων» (phrase books) που κυκλοφόρησαν, σε αλληπάλληλες επανεκδόσεις, κυρίως τον 18ο αι. αλλά και παλαιότερα, από τα τυπογραφεία της Βενετίας (βλ. π.χ. Παπαδόπουλος 1984-1986, λ. 5913-5919): από αυτά συμπεριελήφθησαν τα γνωστότερα, ενδεικτικά.

Μέχρι το 1860: εξετάζονται, κατά το δυνατόν, όλα τα δημοσιευμένα λεξικά, είτε μονόγλωσσα είτε δίγλωσσα με κατευθυντικότητα από την Νέα Ελληνική προς άλλη γλώσσα. Έτσι, περιλαμβάνεται π.χ. το Λεξ. Lowndes που είναι ελληνοαγγλικό αλλά όχι το Λεξ. Λάουνδς που είναι αγγλοελληνικό. Με επιφύλαξη συμπεριελήφθησαν λεξικά που ρητά δηλώνουν στην εισαγωγή τους ότι αποτελούν συμπιλήματα ή επιτομές άλλων λεξικών (π.χ. Azarian, Ψύλλας). Πρόβλημα αποτέλεσαν επίσης οι πολλαπλές εκδόσεις λεξικών, με ενδεικτικότερη περίπτωση αυτή του Λεξ. Βυζαντίου, καθώς είναι δυνατόν η έκταση του λημματολογίου τους να μεταβάλλεται από έκδοση σε έκδοση, και κατά συνέπεια είναι αναγκαίο να ληφθούν όλες υπ' όψιν κατά την διερεύνηση πρώτων εμφανίσεων. Το πρόβλημα αυτό συνεχίζεται φυσικά και κατά τις επόμενες χρονικές περιόδους, όπου τα μείζονα

ιδίως λεξικά γνωρίζουν αλληπάλληλες επανεικδόσεις («επαυξημένες», «συμπληρωμένες» κλπ.).

Μέχρι το 1920: εξετάζονται, κατά το δυνατόν, τα δημοσιευμένα λεξικά που είναι είτε μονόγλωσσα είτε δίγλωσσα με κατευθυντικότητα από την ελληνική προς άλλη γλώσσα, μόνο για τις μείζονες ευρωπαϊκές γλώσσες· εξαιρέθηκαν δηλαδή ορισμένα αραβικά, τουρκικά και σλαβικά λεξικά, με το σκεπτικό ότι οι γλώσσες αυτές δεν συνεισέφεραν και τόσο στην ανανέωση του νεοελληνικού λεξιλογίου κατά τον 19ο και 20ο αι, ενώ αντίθετα τα αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά και ιταλικά λεξικά περιέχουν πληθώρα λέξεων που εισήχθησαν στη Νέα Ελληνική ως δάνεια, μεταφραστικά δάνεια ή αντιδάνεια. Εξαιρέθηκαν επίσης τα ειδικά λεξικά όρων (οικονομικών, νομικών, στρατιωτικών, ναυτικών κλπ), μονόγλωσσα και δίγλωσσα, καθώς μόνο μέρος του λημματολογίου τους ανήκει στην λεξικογραφητέα ύλη του *ΙΛΝΕ*, αν και, φυσικά, τα λεξικά αυτά λαμβάνονται υπόψιν όταν διερευνάται ένας όρος που συμπεριλαμβάνεται στο *ΙΛΝΕ*. Τέλος, στον πίνακα αυτό δεν εντάχθηκαν τα διαλεκτικά λεξικά (για τα οποία βλ. Κατσούδα στον παρόντα τόμο).

Από το 1920 και εξής: εξετάζονται μόνον μείζονα μονόγλωσσα νεοελληνικά λεξικά. Η εξέταση των νεοελληνικών λεξικών δεν μπορεί να είναι εξαντλητική, τόσο λόγω του μεγάλου αριθμού τους (βλ. την παρατιθέμενη στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα βιβλιογραφία στον σύνδεσμο http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/bibliographies/modern_dict/index.html), όσο και της χαμηλής ποιότητας αρκετών εξ αυτών, αλλά και του συχνά παρατηρούμενου φαινομένου της αντιγραφής από το ένα λεξικό στο άλλο (βλ. την σε πολλά σημεία δικαιολογημένη κριτική στο Πετρούνιας 1985). Ένας ενδεικτικός αριθμός αυτών όμως οφείλουν να εξετάζονται για την καταγραφή λεξιλογικών και σημασιολογικών νεολογισμών, που θα βοηθήσουν τους λεξικογράφους του μέλλοντος στην χρονολόγησή τους (π.χ. λέξεις όπως *ποντίκι*, *ημιτελικός* κλπ). Επίσης, σε περίπτωση απουσίας μιας λέξης από το λημματολόγιό τους, μπορούν να αποτελέσουν χρονικά όρια για την «απαρχαίωσή» της.

2.2.3. Χωρισμός σε περιόδους

Ο χωρισμός της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας σε ευρύτερες περιόδους με στόχο την αδρομερή ένταξη του λεξιλογίου σε αυτές δεν είναι εύκολο εγχείρημα, με δεδομένα α) την μακρά χρονική διάρκεια της ιστορίας αυτής· β) τον σχετικά συντηρητικό, συνεκτικό και ομοιογενή χαρακτήρα της ελληνικής γλώσσας, που σε αρκετές περιπτώσεις απαιτεί ενιαία αντιμετώπιση, επιτρέποντας μακροσκοπικές εξετάσεις φαινομένων διαρκείας εκατονταετηρίδων· γ) το φαινόμενο της διγλωσσίας με τη διττή, λόγια και δημώδη, παράδοση της γλώσσας επί αιώνες και δ) την ούτως ή άλλως ανυπαρξία πραγματικών απόλυτων διαχωρισμών στη διαπλοκή γλωσσικών φαινομένων και τη σταδιακή μεταβολή της γλώσσας. Για τον λόγο αυτό στην σχετική ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία δεν υπάρχει ομοφωνία αναφορικά με την ονομασία και τα όρια των διαφόρων περιόδων της ελληνικής γλώσσας.³² το ίδιο το *IANE* έχει κατά καιρούς αναθεωρήσει τον χωρισμό των περιόδων που χρησιμοποιεί, υπό την ώθηση της προόδου της φιλολογικής και γλωσσολογικής επιστήμης. Η περιόδολόγηση που υιοθετείται από το νέο τόμο του *IANE* και εξής βασίζεται στα εξής κριτήρια:

α) αδρομερέστεροι διαχωρισμοί με βάση αιώνες και όχι συγκεκριμένες χρονολογίες, οι οποίοι είναι πλησιέστεροι προς τη γλωσσική πραγματικότητα, καθώς η γλώσσα δεν μεταβάλλεται απότομα αλλά σταδιακά·

β) κριτήρια διαχωρισμού περισσότερο ενδογλωσσικά παρά εξωγλωσσικά/ ιστορικά (βίος συγκεκριμένων προσώπων, συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα)·

γ) συνεξέταση της πρακτικής άλλων σχετικών λεξικών, καθώς και των έγκυρων ιστοριών της ελληνικής γλώσσας·

δ) κατά το δυνατόν μη απομάκρυνση από την δόκιμη τρέχουσα ορολογία.

32. Για τον προβληματισμό αυτό βλ. Χατζιδάκις (1930) και Χαραλαμπίδης (1997).

Ακολουθεί συζήτηση της κάθε περιόδου της ελληνικής γλώσσας ξεχωριστά:

Αρχαία (1500-300 π.Χ.): Ο αρχικός χαρακτηρισμός του *ΙΛΝΕ*, «αρχαία» περίοδος, διατηρείται, αλλά με την προσθήκη έξι περίπου αιώνων γλωσσικής ιστορίας, που προέκυψαν χάρη στην αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής γραφής Β' το 1953. Για τους σκοπούς του *ΙΛΝΕ* δεν κρίνεται όμως σκόπιμο να θεωρηθεί η μυκηναϊκή περίοδος ξεχωριστή φάση της γλωσσικής ιστορίας (περ. 1400-1200 π.Χ.), παρά τον αρχαϊκό χαρακτήρα της γλώσσας και την διαφορά στον τρόπο γραπτής απόδοσής της, εφόσον η Αρχαία Ελληνική εξετάζεται αναλυτικότερα στα ιστορικά λεξικά τύπου 2 τα αναφερόμενα ειδικά σε αυτήν, ενώ το *ΙΛΝΕ* επικεντρώνεται στις νεότερες φάσεις της γλωσσικής ιστορίας. Από τη δική του οπτική, αυτό που ενδιαφέρει είναι κατά πόσον η λέξη έχει επιβιώσει στη νεότερη περίοδο ως άμεση αρχαία κληρονομιά, αν και η χρονολογία πρώτης εμφάνισής κατά τη μυκηναϊκή περίοδο μπορεί να σημειώνεται (βλ. π.χ. λ. *δειλός*, *δεξιός*, *δέρμα* κ.ά.).

Μεταγενέστερη (300 π.Χ.-400 μ.Χ.): Αντί για το συγκεκριμένο χρονικό όριο των έργων του Αριστοτέλη που υιοθετούσαν οι προηγούμενοι τόμοι του *ΙΛΝΕ* ως αφετηρία της περιόδου αυτής, προτιμάται στο εξής ένας πιο αδρός χρονικός προσδιορισμός που ανταποκρίνεται στην ευρύτερη γλωσσική πραγματικότητα. Η μεταγενέστερη εποχή αρχίζει με την δημιουργία της Ελληνιστικής Κοινής (και την υποχώρηση των αρχαιοελληνικών διαλέκτων), με τη διάδοση δηλ. της ελληνικής γλώσσας στην Ανατολή (μέσω των κατακτήσεων του Μ. Αλεξάνδρου και της εγκαθίδρυσης των ελληνιστικών βασιλείων) και την κατά συνέπεια απλοποίηση και αλλοίωσή της, και θα μπορούσε περαιτέρω να υποδιαιρεθεί στους τρεις τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες και τους τρεις πρώτους μεταχριστιανικούς (Thumb 1901: 6). Το τέλος της περιόδου αυτής είναι από τα πλέον δύσκολα ζητήματα· αρκετοί μελετητές της Κοινής (π.χ. Καψωμένος 1985: 5, Hoffmann *et al.* 1994: 13 αλλά και Browning 1994) τοποθετούν τα όριά της στον 6ο μ.Χ. αιώνα. Αυτό γίνεται κυρίως διότι μέχρι τον

2.2.3. Χωρισμός σε περι-
όδους

αιώνα αυτό υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες γραμμένες στην Ελληνιστική Κοινή, και συγκεκριμένα οι πάπυροι της Αιγύπτου, οι οποίοι παρουσιάζουν σχετικά ενιαία γλωσσική εικόνα ανά τους αιώνες. Για τον ίδιο λόγο, η γραμματική των μεταπτολεμαϊκών παπύρων του Gignac (1976-1981), η οποία είναι στην ουσία η μόνη συστηματική γραμματική για τη γλώσσα των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων, φθάνει χρονικά μέχρι τον 7ο μ.Χ. αιώνα. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τα ιστορικά λεξικά τύπου 2 της αρχαίας Ελληνικής, LSJ⁹ και DGE, συμπεριλαμβάνουν στη λεξικογραφητέα ύλη τους συγγραφείς μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ.,³³ εμμέσως θεωρώντας τον αιώνα αυτό ως όριο της περιόδου της Κοινής. Η πιο πρόσφατη διεξοδική συζήτηση επί του θέματος παρέχεται από τους Μπαμπινιώτη (2002⁵: 80-82), Holton και Manolesou (2010: 541-543) και Kramer (2011: 32), όπου αναφέρονται και συμπληρωματικά εξωγλωσσικά κριτήρια, όπως η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, η δημοσίευση των *Νεαρών* του Ιουστινιανού, τα ρυθμοτονικά μέτρα του Νόννου κ.ά.

Με δεδομένη την διστακτικότητα πολλών μελετητών αναφορικά με την περίοδο λήξης της μεταγενέστερης περιόδου και τον χαρακτηρισμό από πολλούς της περιόδου από τον 3ο ως τον 6ο αι. ως «μεταβατικής» (βλ. και Χαραλαμπακίδη 1997: 27), δεν κρίθηκε σκόπιμο να μεταβληθεί η αρχική περιοδολόγηση του *ΙΛΝΕ* στο χρονικό αυτό σημείο, καθώς κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε σύγχυση με τον χρονικό χαρακτηρισμό των προηγούμενων τόμων, χωρίς να προσφέρει ουσιαστικά πλεονεκτήματα. Εξάλλου ο γενικός χαρακτηρισμός περιόδου συνοδεύεται συνήθως στο ετυμολογικό τμήμα και από την αναφορά του συγκεκριμένου αιώνα όπου απαντά για πρώτη φορά η μαρτυρία.

33. Χωρίς να αποκλείονται και σποραδικές αναφορές, χωρίς φυσικά συστηματική αποδελτίωση, και σε βυζαντινούς συγγραφείς όπως ο Θεοφάνης ή ο Μιχαήλ Ψελλός.

Λόγοι ομοιομορφίας, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία ικανοποιητικής δόκιμης εναλλακτικής λύσης («ελληνιστική», «κοινή», «μετακλασική» κλπ.), υπαγορεύουν και την διατήρηση του χαρακτηρισμού «μεταγενέστερη» για την εν λόγω περίοδο.

Μεσαιωνική (5ος-15ος αι. μ.Χ.): Ο όρος «μεσαιωνική» περίοδος είναι προτιμητέα του όρου «βυζαντινή» που είχε υιοθετηθεί στους τελευταίους τόμους του *IANE* (προτείνεται και από τον Μπαμπινιώτη 2002⁵), καθώς, όπως και ο ομόρριζος όρος «μεταβυζαντινή», είναι ο μόνος που δεν αναφέρεται σε χρονολογικά δεδομένα, αλλά απηχεί μια πολιτικοκοινωνική πραγματικότητα που για μεγάλο μέρος του ελληνόφωνου κόσμου δεν ισχύει. Για παράδειγμα, ένα κείμενο συνταγμένο στην Κρήτη το 1300 δεν είναι βυζαντινό, εφόσον η Κρήτη είχε περιέλθει στην κατοχή της Βενετίας ήδη από το 1209. Το ίδιο ουσιαστικά ισχύει για όλα τα κείμενα που έχουν γραφτεί μετά το 1204 στον ελλαδικό χώρο, μετά δηλαδή την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Φράγκους. Επίσης, τα τελευταία χρόνια ο όρος «βυζαντινός» έχει επικρατήσει να αναφέρεται, στο χώρο της φιλολογίας, αποκλειστικά στην λόγια, γλωσσικά αρχαΐζουσα, γραμματεία, ενώ για την δημώδη γραμματεία, η οποία βρίσκεται πλησιέστερα στην φυσική εξέλιξη της ομιλουμένης Ελληνικής προτιμάται ο όρος «μεσαιωνικός» – χαρακτηριστική για την αντίληψη αυτή είναι η διαφορά στους τίτλους των λεξικών *LBG*, που περιλαμβάνει κυρίως λόγια κείμενα, και *Κριαρά* που περιορίζεται στη δημώδη γραμματεία.

Όσον αφορά το τέλος της μεσαιωνικής περιόδου, η πιο συχνά υιοθετούμενη λύση είναι ένα ιστορικό ορόσημο, η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 μ.Χ., αν και η επιλογή αυτή «διασπά» ενιαίες δημώδεις λογοτεχνικές εκφάνσεις, όπως η Κυπριακή και η Κρητική Λογοτεχνία· για το λόγο αυτό εξ άλλου το Λεξ. *Κριαρά* προτιμά το ιστορικό ορόσημο του 1669 (άλωση του Χάνδακα) ως τέλος της μεσαιωνικής περιόδου. Παρά ταύτα, υπάρχουν σοβαρές ενστάσεις εκ μέρους των φιλόλογων για την ενιαία αντιμετώπιση της περιόδου 1100-1669 (τα όρια του Λεξ. *Κριαρά*).

2.2.3. Χωρισμός σε περι-
όδους

Έτσι, ο Αλεξίου (1993) επισημαίνει ορθώς σε ειδικό άρθρο του ότι υπάρχουν αρκετές γλωσσικές διαφορές ανάμεσα σε ένα δημώδες κείμενο γραμμένο μεταξύ του 12ου και του 15ου αι. και στα κείμενα της ώριμης Κρητικής Λογοτεχνίας του 16ου και 17ου αι., αλλά και αρκετές διαφορές περιεχομένου και νοοτροπίας, οι οποίες δείχνουν μια μετάβαση από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση. Άλλοι φιλόλογοι προτείνουν επίσης τη διαίρεση της ύστερης μεσαιωνικής και αναγεννησιακής περιόδου με διαφορετικά κριτήρια, όπως ο Σαββίδης (1993), ο οποίος προτείνει ως ορόσημο το έτος 1509, τη χρονολογία της πρώτης έντυπης έκδοσης δημώδους λογοτεχνικού κειμένου (συγκεκριμένα του *Απόκοπου του Μπεργαδή*).

Από λεξικογραφική άποψη, το έτος 1453 αφ' εαυτού δεν έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς η τουρκική διείσδυση στον ελληνόφωνο χώρο είχε ήδη αρχίσει νωρίτερα και ολοκληρώθηκε αργότερα. Έχει όμως μια συμβατική σημασία, καθώς σηματοδοτεί μια σημαντική μεταβολή στο νεοελληνικό λεξιλόγιο, την εισροή τεράστιου πλήθους λέξεων με τουρκική (ή περσική ή αραβική) καταγωγή. Από την μεταβολή αυτή εξαιρείται η Κρήτη και κάποιες άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές, ο κύριος όμως όγκος του ελληνόφωνου χώρου, καθώς και η πολιτιστική κεφαλή του, η Κωνσταντινούπολη, επηρεάζονται λεξιλογικά από την τουρκική γλώσσα ήδη από τον 15ο αι. Επίσης, η επιβολή της οθωμανικής κυριαρχίας στις περισσότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου από τον 15ο αι. και εξής επιφέρει και μια επιπλέον ιδιαίτερα σημαντική επίπτωση για την ιστορία της γλώσσας, την ελάττωση μέχρι σημείου εξαφανίσεως γραπτών πηγών σε καθομιλουμένη γλώσσα που θα εξυπηρετούσαν την έρευνα για την ιστορία της Ελληνικής και των διαλέκτων της (βλ. ενδεικτικά Μανωλέσσου 2008 για την κατανομή ιστορικών διαλεκτικών πηγών από τουρκοκρατούμενες έναντι ενετοκρατούμενων περιοχών). Επιπλέον, ο 15ος αι. έχει βαρύτητα και από την άποψη της ιστορίας των διαλέκτων, καθώς είναι το όριο πέραν του οποίου είναι διαθέσιμη διαλεκτική λογοτεχνία (και γενικότερα γραμματεία) σε πεζό λόγο, και συγκεκριμένα από τις περιοχές της Κύπρου και της Κρήτης: αλλά και

γενικότερα η διαθεσιμότητα δημοδών πεζών κειμένων αυξάνει κατακόρυφα μετά τον 15ο αιώνα.

Νεότερη (16ος-18ος αι.): Η περίοδος αυτή περιλαμβάνει το διάστημα που οι προηγούμενοι τόμοι του λεξικού χαρακτηρίζαν «μεταβυζαντινό», ονομασία που, όπως προαναφέρθηκε, δεν θεωρείται δόκιμη από γλωσσολογική σκοπιά. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από σαφώς παρατηρούμενη διαλεκτική διαφοροποίηση, επάρκεια σε δημώδεις γραπτές πηγές, αλλά και την γένεση της νεότερης ελληνικής λεξικογραφίας (Περάκης 1994) και γραμματικογραφίας (Μανωλέσσου και Θεοφανοπούλου-Κοντού 2011), καθώς και την γένεση του κρίσιμου για την ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας, και δη του λεξιλογίου της, γλωσσικού ζητήματος (βλ. Μπαμπινιώτης 2011 για μια πολύπλευρη εξέταση του θέματος).

Το τέλος της νεότερης περιόδου χρήζει επίσης διερευνήσεως, καθώς και για την περίπτωση αυτή έχουν προταθεί αρκετές εναλλακτικές. Το 1821 από γλωσσικής απόψεως δεν αντιστοιχεί σε κάποιο σημαντικό γεγονός, καθώς η έναρξη της ελληνικής επαναστάσεως δεν σηματοδότησε αλλαγές στην ομιλούμενη γλώσσα, η οποία παρέμεινε για δεκαετίες ακόμα χωρισμένη σε τοπικά ιδιώματα και έντονα επηρεασμένη από την Τουρκική. Το ίδιο ισχύει και για το 1830, το έτος ιδρύσεως του νέου ελληνικού κράτους· η επίσημη γλώσσα του νέου κράτους ήταν μια λιγότερο ή περισσότερο αρχαϊστική «καθαρεύουσα», και το κράτος αυτό δεν εκτεινόταν πέρα από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Για το λόγο αυτό προτιμήθηκε ως ορόσημο το έτος 1800, δηλ. ευρύτερα η αρχή του 19ου αι., εποχή ζυμώσεων για τη δημιουργία της Κοινής Νεοελληνικής με την διαμάχη καθαρεύουσας-δημοτικής (βλ. Mackridge 2009, Μπαμπινιώτης 2011), αλλά και χρονικό σημείο αφετηρίας για τη λεξικογραφητέα ύλη του *ΙΛΝΕ* και για την αποδελτίωση των γραπτών διαλεκτικών και κοινών πηγών.

Φυσικά, η διαφορετική αξιολόγηση των εκτεθέντων κριτηρίων ή η υιοθέτηση άλλων επιτρέπει και διαφορετικές περιοδολογήσεις της

2.2.3. Χωρισμός σε περιόδους

ελληνικής γλωσσικής ιστορίας, καθώς και περαιτέρω διάσπαση σε μικρότερες υπο-περιόδους· η παρούσα κατηγοριοποίηση μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω προβληματισμό πάνω στο πολύπλοκο αυτό θέμα.

3. Ειδικότερα ζητήματα της ιστορικής διάστασης του ΙΑΝΕ

3.1. Λημματογράφηση και λημματοποίηση

Ο χαρακτήρας του *ΙΑΝΕ* ως ιστορικού λεξικού και η εξ αυτού ανακύπτουσα ανάγκη παρακολούθησης της συνολικής ιστορίας των λέξεων επιβάλλει ιδιαίτερο προβληματισμό στον κρίσιμο τομέα της λημματογράφησης και λημματοποίησης, δηλαδή της επιλογής των λεξημάτων και των τύπων των λέξεων που θα αποτελέσουν λήμματα του Λεξικού. Ο όλος προβληματισμός συνδέεται και με την δυσκολία ορισμού του τι αποτελεί λέξη (βλ. π.χ. Ξυδόπουλος 2008: 48-63), προβληματισμός ο οποίος επιτείνεται όταν το υπό εξέταση υλικό δεν ανήκει στην ίδια συγχρονία. Η θεμελιωτική αρχή του *ΙΑΝΕ*, με βάση τον Κανονισμό και τη στοχοθεσία του (βλ. άρθρο 41), είναι ότι λέξεις/τύποι που έχουν την ίδια ετυμολογία (δηλ. που δεν αποτελούνται απλώς από τα ίδια συστατικά, αλλά έχουν την ίδια μορφολογική ανάλυση τη στιγμή της δημιουργίας τους ή/και παράγονται με τον ίδιο μορφολογικό μηχανισμό παραγωγής/σύνθεσης) οφείλουν να συνεξετάζονται στο ίδιο λήμμα, ακόμα και αν έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά λόγω γλωσσικής εξελίξεως (π.χ. βαριεστημένος - βαζγαεστίζω - γκαεστίζω ή δείχνω - δανάχου - έδειφω), και αντίστροφα λέξεις με διαφορετική ετυμολογία οφείλουν να εξετάζονται χωριστά, ακόμα και αν είναι πολύ κοντά μορφικά (π.χ. βοῦς και βόιδι, δειλιάζω και δειλιάζει = πέφτει το σούρουπο). Η βασική αυτή αρχή δίνει λύση στις περισσότερες περιπτώσεις λημματογράφησης και λημματοποίησης, σε άλλες όμως δημιουργεί διλήμματα, όπως τα παρακάτω:

α) *Ενιαία ή χωριστή λημματογράφηση λέξεων που κατά την μακροαιώνη πορεία της γλωσσικής εξέλιξης έχουν διαχωρισθεί, για τον σημερινό τουλάχιστον ομιλητή, σε δύο ανεξάρτητα λεξήματα, λόγω του ότι η μία μορφή τους επεβίωσε ως τη Νέα Ελληνική μέσω αδιάσπαστης συνεχούς παραδόσεως από εποχή σε εποχή, υφιστάμενη ομαλά τις μείζονες φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές της νεότερης γλωσσικής ιστορίας, ενώ η δεύτερη επεβίωσε μέσω της λόγιας παραδόσεως ή πλάσθηκε κατά τη σύγχρονη εποχή και άρα εμφανίζει αρχαϊζουσα φωνητική και μορφολογία. Πρόκειται για τα λεγόμενα ετυμολογικά-σημασιολογικά ζεύγη (βλ. Σετάτος 1969), χαρακτηριστικά παραδείγματα των οποίων, μεταξύ δεκάδων, αποτελούν οι λέξεις *δίχτυ* και *δίχτυο* (< αρχ. *δίχτυον*), *κόμβος* και *κόμπος* (< αρχ. *κόμβος*), *χωρίο* και *χωριό* (< αρχ. *χωρίον*). Τα λεξικά της Κοινής ΝΕ επιλέγουν χωριστή εξέταση για τις περιπτώσεις αυτές, και η ίδια πρακτική υιοθετείται και στα περισσότερα μείζονα λεξικά άλλων γλωσσών (Paraschkewow 2002, 2004), εκτός φυσικά από ορισμένα ετυμολογικά λεξικά (όπως το FEW), τα οποία έχουν ως λήμμα το αρχικό απώτερο έτυμο, στο οποίο υποτάσσονται όλες οι μεταγενέστερες εξελίξεις.*

Με δεδομένο ότι η αφετηρία του *ΙΑΝΕ* είναι η Νέα Ελληνική, με αναδρομική εξέταση, και ότι ο χρήστης-φυσικός ομιλητής της γλώσσας θα δυσκολευθεί ιδιαίτερα να εντοπίσει το ένα σκέλος του ζεύγους εάν είναι υποτεταγμένο στο άλλο, προτιμήθηκε και εδώ η χωριστή λημματογράφηση, καθώς αυτό επιλύει και το περαιτέρω πρόβλημα της επιλογής του λήμματος σε περίπτωση κοινής εξέτασης (το «αρχαιότερο» ή το «δημωδέστερο»;). Για να τηρηθεί όμως κατά το δυνατόν η ετυμολογική αρχή λημματογράφησης, η χωριστή πραγμάτευση υιοθετείται μόνον σε περιπτώσεις όπου και τα δύο σκέλη του ζεύγους υπάρχουν ως χωριστές λέξεις στην Κοινή ΝΕ, με σαφώς διακριτές σημασίες (π.χ. *δίχτυο* ~ *δίχτυ*, *χωρίο* ~ *χωριό* και επιπλέον περιπτώσεις όπως *ρεύμα* ~ *ρέμα*, *νύμφη* ~ *νύφη*, *κινώ* ~ *κουνώ* κ.ά.).

Αντίθετα, αν το ένα σκέλος του ζεύγους είναι διαλεκτικός τύπος που δεν υπάρχει στην Κοινή ΝΕ (π.χ. *γουλιασμένος* = *στοιχειωμένος*

3.1. Λημματογράφηση
και λημματοποίηση

Κάλυμν. στο λ. *δειλιάζω*), ή αν τα δύο σκέλη του ζεύγους έχουν την ίδια σημασία, ανεξάρτητα του αν μπορούν ή όχι να χρησιμοποιηθούν στα ίδια ακριβώς συγκείμενα (π.χ. *ελευθερία ~ λευτεριά, κορυφή ~ κορφή*), τότε συνεξετάζονται στο ίδιο λήμμα.³⁴ Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση κατά την οποία ο διαλεκτικός τύπος είναι διαφορετικό μέρος του λόγου με εντελώς διαφορετικές συντακτικές λειτουργίες, οπότε απαιτείται χωριστή πραγμάτευση, π.χ. η κοινή άρνηση *δεν* (< αρχ. *οὐδέν*) και η ποντιακή αόριστη αντωνυμία *δεν* (=τίποτα, < αρχ. *οὐδέν*). Στην περίπτωση της χωριστής πραγμάτευσης, η κοινή ετυμολογία επισημαίνεται στο ετυμολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου, όπου υπάρχει και εσωτερική παραπομπή στο έτερο σκέλος του ζεύγους. Η Ελληνική *δεν* διαθέτει ακόμα ειδικό λεξικό ετυμολογικών ζευγών,³⁵ το οποίο θα επέτρεπε τη συνολική εξέταση του νεοελληνικού λεξιλογίου υπό αυτό το πρίσμα, αν και η ειδική μελέτη του Σετάτου (1969) καλύπτει αυτό το κενό ως ένα βαθμό.

β) Ενιαία ή χωριστή λημματογράφηση της ίδιας δάνειας λέξης που έχει εισέλθει στην ελληνική γλώσσα δύο φορές σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Το θέμα αυτό αφορά κυρίως λέξεις λατινικής προελεύσεως που εισήλθαν στην γλώσσα κατά την μεταγενέστερη περίοδο και διατηρούνται στη Νέα Ελληνική μέσω της λόγιας παραδόσεως, ενώ ταυτόχρονα εισήλθαν και στα ιδιώματα, κατά τη μεσαιωνική ή τη νεότερη περίοδο μέσω της ιταλικής, διατηρώντας την ίδια ή πολύ κοντινή σημασία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν

34. Εννοείται επίσης ότι, σύμφωνα με την ετυμολογική αρχή του *LANE*, συνεξετάζονται μόνο τύποι που έχουν ακριβώς την ίδια ετυμολογία· για πολλές από τις κατηγορίες ζευγών που προτείνει ο Σετάτος (1969), δεν τίθεται ζήτημα αντιμετώπισης των λέξεων ως ζεύγους και άρα συνεξέτασης, εφόσον υφίσταται μορφολογική διαφοροποίηση, π.χ. *ἄσημος ~ ἄσημι, ζυγός ~ ζύγι, κορμός ~ κορμί, μολύβδος ~ μολύβι* (το δεύτερο σκέλος είναι παράγωγο με το επίθημα *-ιον*), *ἀκριβής - ἀκριβός, είδος ~ είδη, σπήλαιο ~ σπηλιά* (διαφορετικά παραγωγικά ή/και κλιτικά επιθήματα).

35. Για το είδος αυτό λεξικών βλ. Reiner (1991).

οι λέξεις *δέκρητον*, *δεκρέτο*, *ντεκρέτο* (< λατ. *decretum* και ιταλ. *decreto*) και *δεποτάτος*, *δηπότατος*, *ντεπουτάτος* (< λατ. *deputatus* και ιταλ. *deputato*). Επειδή συχνά είναι δύσκολο να αναγνωρισθεί σε ποια από τις δύο χρονικές φάσεις ανήκει ένας μαρτυρούμενος τύπος, το *IANE* επιλέγει στις περιπτώσεις αυτές την ενιαία αντιμετώπιση, ως ένα λέξιμα, με ανάλυση της διπλής ετυμολογικής προελεύσεως στο ετυμολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου. Σε περίπτωση όμως που ο διαδοχικός δανεισμός οδηγεί σε διαφορετικές σημασίες και άρα λέξεις στην Κοινή ΝΕ (π.χ. *μάγιστρος*, *μάστορας*, *μαέστρος* < λατ. *magister*, ιταλ. *maestro*), τότε γίνεται χωριστή λημματοποίηση, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση των αντιδανείων, τα οποία, εφόσον στην Κοινή ΝΕ έχουν δημιουργήσει δύο ανεξάρτητες λέξεις, εξετάζονται χωριστά (π.χ. *πλατεία* ~ *πιάτσα*, *τάλαντο* ~ *ταλέντο*, *χορδή* ~ *κόρδα* κ.ά.)

γ) Ενιαία ή χωριστή ληματογράφηση παραγώγων ή συνθέτων λέξεων οι οποίες, αν και αποτελούνται από τα ίδια συστατικά, διαφαίνεται ότι πλάσθηκαν ανεξάρτητα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (βλ. σχετικά και Schmidt 1987: 133). Παραδείγματα αποτελούν λέξεις όπως *ανακλαδίζω* = «κόπτω τούς χαμηλούς κλάδους φυτού» και *ἀνακλαδίζω* = «έκτείνω μετ' ἐντάσεως τὰ μέλη τοῦ σώματος», που προέρχονται και οι δύο από το πρόθημα *ανα-*, το ουσ. *κλαδί* και το επίθημα *-ίζω*. Στον ίδιο προβληματισμό εντάσσεται και η περίπτωση που περιγράφει ο Πετρούνιας (1985: 309) δίνοντας το χαρακτηριστικό παράδειγμα της λ. *υπολογιστής*, με τις σημασίες 1) ως ουσ., «ηλεκτρονικό μηχανήμα επεξεργασίας δεδομένων» < αγγλ. *computer* και 2) ως επίθ., «συμφεροντολόγος»: πρόκειται για λέξεις που πλάσθηκαν ως μεταφραστικά δάνεια στην σύγχρονη εποχή με βάση γηγενή στοιχεία, πιθανώς σε χωριστές χρονικές στιγμές για να εκφράσουν εξ αρχής διαφορετικές σημασίες. Στις περιπτώσεις αυτές το *IANE* συνεξετάζει τους τύπους στο ίδιο λήμμα, τηρώντας την ετυμολογική αρχή, τονίζει όμως την ανεξάρτητη παραγωγή μέσω της ειδικής εσωτερικής υποκατηγοριοποίησης με κεφαλαίους λατινικούς αριθμούς (I, II, III) στο σημασιολογικό τμήμα του άρθρου. Επιτυγχάνεται έτσι μια ετυμολογικά χρήσιμη διάκριση,

3.1. Λημματογράφηση
και λημματοποίηση

που συνήθως αγνοείται στα ιστορικά λεξικά άλλων γλωσσών (τα οποία περιορίζονται στο να εντοπίσουν τα συστατικά στοιχεία και την πρώτη εμφάνιση του σύνθετου ή παράγωγου τύπου), ενώ ταυτόχρονα αποφεύγεται ο ανεξέλεγκτος πολλαπλασιασμός των λημάτων του λεξικού, καθώς είναι ιδιαίτερα δύσκολο να τεκμηριωθεί η διαφορετική χρονολόγηση των πιθανώς ανεξάρτητων παραγωγών, ιδιαίτερα για τη σύγχρονη περίοδο.

Φυσικά η κατηγορία αυτή δεν περιλαμβάνει λέξεις ομόηχες με διαφορετική ετυμολογία, όπως π.χ. *δεμάρα* (=μεγάλο δέμα < ουσ. *δέμα* + μεγεθ. επίθημα -άρα) και *δεμάρα* (=απασχόληση, δέσμευση χρόνου < ρ. *δένω* + παραγωγ. επίθημα -άρα) ή *δερματάκι* (=μικρό τεμάχιο δέρματος < *δέρμα* (θ. *δερματ-*) + υποκορ. επίθημα -άκι) και *δερματάκι* (=μικρός δερμάτινος ασκός, < *δερμάτι* (θ. *δερματ-*) + υποκορ. επίθημα -άκι), οι οποίες θα εξετασθούν χωριστά σύμφωνα με τη βασική ετυμολογική αρχή του *LANE*.

δ) Ενιαία ή χωριστή λημματογράφηση λέξεων οι οποίες έχουν ακριβώς την ίδια ετυμολογία και μορφή, αλλά διακριτές σημασίες, οι οποίες σε ορισμένα λεξικά της Κοινής ΝΕ αντιμετωπίζονται ως χωριστά λήμματα, π.χ. *παραμονή* (=παρουσία σε τόπο) και *παραμονή* (=προηγούμενη μέρα), *κόρη* (=θηλυκό παιδί) και *κόρη* (=μέρος του ματιού), *κατηγορία* (=σύνολο ομοειδών αντικειμένων) και *κατηγορία* (=μομφή). Πρόκειται για ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της λεξικογραφίας, αυτό δηλ. των ορίων μεταξύ πολυσημίας και ομοηχίας, με την πρόσθετη επιπλοκή της ανάγκης για ιστορική εξέταση, λόγω της στοχοθεσίας του *LANE*. Στην περίπτωση αυτή, οι τύποι αυτοί οφείλουν να συνεξετασθούν στο ίδιο λήμμα και να περιγραφεί η σημασιολογική μεταβολή που οδήγησε στις απομακρυσμένες σημασίες τους, καθώς κάτι τέτοιο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας όσο και για την θεωρητική μελέτη των διαχρονικών μεταβολών στο επίπεδο της σημασίας.

Η βασική ετυμολογική αρχή της συνεξέτασης τύπων μόνον όταν έχουν ακριβώς την ίδια ετυμολογία είναι δυνατόν να καταστρατηγηθεί σε περιορισμένες και σαφώς καθορισμένες περιπτώσεις, χάριν

λεξικογραφικής οικονομίας. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα ρήματα με «διπλό» ενεστώτα, που εμφανίζονται και ως οξύτονα σε -ώ και ως βαρύτονα σε -ίζω, όπως π.χ. γουργουρώ-γουργουρίζω, δειπνώ-δειπνίζω, πιτσιλώ-πιτσιλίζω, των οποίων η διπλοτυπία έχει προκύψει αναλογικά με βάση τον ομόηχο αοριστό τους (βλ. Χατζιδάκις 1905: 275-276 και Horrocks 2010: 308). Το ΙΑΝΕ στην περίπτωση των ρημάτων αυτών επιλέγει την συνεξέταση (βλ. άρθρο 62 του νέου Κανονισμού), παρά το ότι ο σχηματισμός του ενεστώτα είναι μορφολογικά διαφορετικός, και τούτο για τους εξής λόγους: Κατ' αρχάς, σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι δυνατόν, με βάση τις διαλεκτικές πηγές, να διαπιστωθεί εάν ένας τύπος αοριστού ανήκει σε ενεστώτα σε -ώ ή σε -ίζω· πρόκειται για προφορικές καταγραφές, όπου ζήτημα ορθογραφίας δεν υφίσταται και όπου μπορεί ο τύπος του ενεστώτα να μην απαντά. Δεύτερον, είναι εξίσου αδύνατον να διαπιστωθεί από τις πρωτογενείς αλλά και από τις δευτερογενείς πηγές κατά πόσον ένα ρήμα σε μια συγκεκριμένη περιοχή απαντά μόνο με τον ένα ενεστωτικό τύπο ή και με τους δύο· η μη καταγραφή του ενός από τους δύο τύπους δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και την απουσία του από το ιδίωμα. Τρίτον, στην (αρκετά συχνή) περίπτωση όπου στην ίδια περιοχή απαντούν και οι δύο τύποι, δεν μπορούν να γίνουν δύο χωριστά λήμματα, διότι είναι αδύνατον να διαπιστωθεί, όταν η πηγή παραθέτει τύπο σχηματισμένο με το αοριστικό θέμα, σε ποιο από τα δύο λήμματα ανήκει. Τέταρτον, τα δύο αυτά λήμματα θα περιείχαν τις ίδιες σημασιολογικές και συντακτικές πληροφορίες, γεγονός αντιοικονομικό· βέβαια, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου ο σχηματισμός με -ώ ή με -ίζω συνεπάγεται και σημασιολογική διαφοροποίηση,³⁶ η διαφοροποίηση όμως αυτή μπορεί να ισχύει για την Κοινή ΝΕ αλλά όχι για τα ιδιώματα, και αντίστροφα, είναι πιθανόν

36. Βλ. αναλυτικά Παπαναστασίου (2008: 338-342) με εκτεταμένους καταλόγους ρημάτων που εμφανίζουν αυτή τη διτυπία, με ή χωρίς σημασιολογική διαφοροποίηση.

3.1. Λημματογράφηση και λημματοποίηση

σε κάποια ιδιώματα ο εναλλακτικός ενεστωτικός σχηματισμός να δημιουργεί μια σημασιολογική διαφοροποίηση που δεν υφίσταται στην Κοινή. Κατά συνέπεια, η συνεξέταση των ρημάτων σε -ώ και -ίζω κρίθηκε ως η μόνη πρακτικά εφαρμόσιμη λύση, συνοδευόμενη φυσικά, στο ετυμολογικό τμήμα, από πληροφορίες για τον αρχικό σχηματισμό του ρήματος και την πορεία μορφολογικής και πιθανώς σημασιολογικής μεταβολής του, καθώς και από επισημάνσεις, στο σημασιολογικό τμήμα, ότι η *α'* ή η *β'* σημασία απαντά μόνο με κάποιον από τους δύο τύπους (ὕπὸ τὸν τύπον X).

3.2. Κατάταξη τύπων

Η παράθεση των τύπων στο τυπολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου οφείλει να ακολουθεί, κατά το δυνατόν, την ιστορική σειρά, όπως προβλέπεται τόσο από τα «Προλεγόμενα» του Α' τόμου του *ΙΑΝΕ* και τον νέο Κανονισμό Συντάξεώς του (άρθρο 76) όσο και από την σχετική μεταλεξικογραφική βιβλιογραφία. Το αίτημα αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με πολλαπλούς τρόπους:³⁷

α) Οι τύποι που μαρτυρούνται παλαιότερα στις γραπτές πηγές να προηγούνται αυτών που μαρτυρούνται αργότερα, π.χ. ένας τύπος που απαντά για πρώτη φορά τον 14ο αι. να τίθεται στη σειρά πριν από κάποιον που απαντά τον 18ο αιώνα.

β) Οι τύποι που εμφανίζουν παλαιότερα μαρτυρούμενα φαινόμενα να προηγούνται αυτών που εμφανίζουν φαινόμενα που είναι γνωστά μόνο από πιο πρόσφατη περίοδο (απόλυτη χρονολόγηση), π.χ. ένας τύπος που περιέχει μια μεταβολή που εμφανίζεται, σύμφωνα με τα

37. Για τα προβλήματα της χρονολόγησης τύπων βλ. Alinei (1991), όπου και ειδικότερη αναφορά στη μεθοδολογία που υιοθετείται από την ιστορική λεξικογραφία, καθώς και στις δυσκολίες που δημιουργεί στην χρονολόγηση η απουσία γραπτών μαρτυριών για προφορικές/διαλεκτικές ποικιλίες της γλώσσας.

πιο πρόσφατα πορίσματα της ιστορικής γλωσσολογίας, για πρώτη φορά την μεταγενέστερη περίοδο (όπως π.χ. η μεταβολή [l] > [r] προ συμφώνου) να προηγείται ενός τύπου που περιέχει μια μεταβολή που εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τη νεότερη περίοδο (όπως π.χ. ο τσιτακισμός). Παρομοίως, τύποι που εμφανίζουν μια μεταβολή B, που προϋποθέτει, για να λειτουργήσει, την πρότερη επενέργεια μιας άλλης μεταβολής A, οφείλουν να τοποθετούνται μετά από τύπους που εμφανίζουν μόνο την μεταβολή A (σχετική χρονολόγηση).

Για παράδειγμα, τύποι που εμφανίζουν εναλλαγή του αρκτικού ή μεσοφωνηεντικού ηχηρού τριβομένου (όπως *δέμα* > *γέμ-μαν*, *εγώ* > *εβώ*, *τραγούδι* > *τραβούδι*) θα πρέπει να τοποθετούνται μετά από τύπους που εμφανίζουν αποβολή του αρκτικού ή μεσοφωνηεντικού ηχηρού τριβομένου (όπως *δέμα* > *έμα*, *εγώ* > *εώ*, *τραγούδι* > *τραούδι*), καθώς η αντικατάσταση του ενός τριβομένου από άλλο προϋποθέτει την πρότερη αποβολή του και την κατοπινή υπερδιορθωτική επαναφορά του (βλ. σχετικά Jannaccone 1951: 157-158).

γ) Οι τύποι που εμφανίζουν προγενέστερα στάδια μιας μεταβολής να προηγούνται αυτών που εμφανίζουν επόμενα στάδια της ίδιας μεταβολής, π.χ. δεδομένης της σειράς εξέλιξης [éa] > [ía] > [já] στη διαδικασία της συνιζήσεως με περαιτέρω πιθανές παθήσεις του ημιφώνου σε διαλέκτους (βλ. αναλυτικά Newton 1972: 30-52), τύποι όπως *δεκαρέα* και *δεκαρία* πρέπει να προηγούνται τύπων όπως *δεκαριά*, *δεκαρζά* και τύποι όπως *δεματαρέα* να προηγούνται τύπων όπως *δεματαρέ*, *δεματαριά*, *δεματα'ριά*.

Τα διάφορα χρονολογικά κριτήρια ταξινόμησης παρουσιάζουν αρκετές δυσκολίες στην εφαρμογή τους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι εξής:

α) Είναι πιθανόν ένας τύπος να μαρτυρείται με βάση τις πηγές σε χρονολογία παλαιότερη από κάποιον άλλο τύπο που εμφανίζει λιγότερες φωνητικές ή/και μορφολογικές μεταβολές και που από γλωσσολογικής απόψεως (δηλ. όσον αφορά την απόλυτη ή σχετική χρονολόγηση των γλωσσικών μεταβολών) θα πρέπει να θεωρείται

3.2. Κατάταξη τύπων

προγενέστερος. Για παράδειγμα, στο λήμμα *δέλφινας*, ο τύπος *ντέρφινας* μαρτυρείται παλαιότερα (18ος αι.) από τον λιγότερο αλλοιωμένο τύπο *ντέλφινας* (αρχές 20ου αι.) στις γραπτές πηγές. Το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα οξύ για την ελληνική γλώσσα, με τη διττή, δημώδη και λόγια γραπτή παράδοσή της, καθώς τυχαίνει συχνά οι γραπτές πηγές να διατηρούν, ακόμα και σε πολύ όψιμη περίοδο, την αρχαϊζουσα μορφή των λέξεων. Αντίστροφα, λόγω του προφορικού χαρακτήρα των νεοελληνικών διαλέκτων και την απουσία καταγραφής τους μέχρι τις απαρχές της επιστημονικής γλωσσολογικής έρευνας, είναι δυνατόν αρχαϊκοί διαλεκτικοί τύποι να μαρτυρούνται γραπτώς πολύ μεταγενέστερα από τους «αλλοιωμένους» τύπους της Κοινής ΝΕ. Για παράδειγμα, η λ. *βελανιδέα* μαρτυρείται πολύ παλιότερα (14ος αι. κατά το TLG) από τον «αρχικό» ετυμολογικό τύπο *βαλανιδέα* που διασώζεται σε διαλέκτους (*ΙΑΝΕ* λ. *βαλανιδεά*). Στις περιπτώσεις αυτές, το γλωσσολογικό κριτήριο της λογικής εξελικτικής σειράς των φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών θα πρέπει να υπερισχύει του πραγματολογικού κριτηρίου της γραπτής μαρτυρίας.

β) Για τις περισσότερες φωνητικές μεταβολές της Νέας Ελληνικής δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί μια συγκεκριμένη χρονολόγηση, καθώς στην πλειοψηφία τους εντοπίζονται στη μεταγενέστερη περίοδο και δη στους τελευταίους προχριστιανικούς ή πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες· ένα μεγάλο μέρος δηλαδή των βασικών μεταβολών εμφανίζονται σχεδόν ταυτόχρονα. Επιπλέον, ορισμένα φωνητικά φαινόμενα δεν μπορούν να θεωρηθούν συλλήβδην ως αρχαϊσμοί ή νεωτερισμοί και άρα να προκαλέσουν την τοποθέτηση των τύπων που τα περιέχουν σε μια πάγια θέση στη σειρά χρονολογικής εξέλιξης, καθώς κάτι τέτοιο εξαρτάται κατά περιπτώσει από τις ιδιότητες του φαινομένου και του υπό εξέταση λεξήματος. Για παράδειγμα, ενώ τα διπλά σύμφωνα απαντούν και στην Αρχαία Ελληνική, οι νεοελληνικές διάλεκτοι εμφανίζουν και νεωτερικά διπλά σε θέσεις μη προβλεπόμενες από την αρχαία φωνολογία (Seiler 1957)· σε μια τέτοια περίπτωση, τύποι με ιστορικά διπλά όπως *άλ-λος*, *ντεκαεν-νέα* θα πρέπει να τοποθετούνται κανονικά πρώτα στην ιστορική σειρά, ενώ

τύποι όπως *ἄθ-θός*, *δέμ-μαν*, θα πρέπει να τοποθετούνται σε μεταγενέστερη θέση. Παρομοίως, η παρουσία του τελικού *-ν* σε ορισμένα μορφολογικά παραδείγματα αποτελεί ευθεία συνέχεια από την Αρχαία Ελληνική (π.χ. δευτερόκλιτα ουδέτερα σε *-ον* και *-ιν* όπως *δέντρον*, *δεμάτιν*, *δεκανίκιν*), ενώ σε άλλα αποτελεί μεταγενέστερο ή μεσαιωνικό νεωτερισμό (π.χ. τριτόκλιτα ουδέτερα σε *-μαν* όπως *δέμ-μαν*, *δέρμαν*), και άρα το κλιτικό παράδειγμα θα πρέπει να συνυπολογίζεται κατά την ιστορική κατάταξη των τύπων.

γ) Οι περισσότεροι τύποι εμφανίζουν πάνω από μία φωνητικές μεταβολές, έτσι ώστε να είναι αδύνατη μια ενιαία ευθύγραμμη τοποθέτησή τους. Η εξέλιξη των τύπων θα μπορούσε γραφηματικά να αναπαρασταθεί πιστότερα ως ένα διακλαδιζόμενο δένδρο, παρά ως μια ευθεία γραμμή. Ως παράδειγμα μιας ακραίας περίπτωσης μπορεί να αναφερθεί η λέξη *Δεκέμβριος*, η οποία έχει υποστεί τουλάχιστον δέκα διαφορετικές φωνητικές μεταβολές, που συνεμφανίζονται και συνδυάζονται με διαφορετικούς τρόπους στους μαρτυρούμενους τύπους της λέξης: αποβολή του ληκτικού *-ο* (*Δεκέμβρης*, *Δεκέβρης*, *Δεκέμβρης*, *Δετσεμβρης*, *Δετσεβρης* κ.ά.), διατήρηση ή επαναφορά του ηχηρού κλειστού [b] μετά από (παρόν ή αποβληθέν) έρρινο (*Δικέβριος*, *Δεκέβρης*, *Δετσεμβρης*, *Δετσεβρης*, *Δετσεβζή*, *Διτσεμβρη*, *Δικέβερ'ς* κ.ά.), αποβολή του ερρίνου [m] προ ηχηρού κλειστού ή τριβομένου (*Δεκέβρης*, *Δετσεβρης*, *Δικέβρης*, *Δεκέβρης*, *Δετσεβρης*, *Δεκέβ'ς*, *Δεκέβεο* κ.ά.), προσθήκη υπερωικού διαφόρων βαθμίδων (*Δετσεμβρης*, *Ντετσεμβρη*, *Διτσεβζή*, *Δεκέβρης*, *Δικέβρης*, *Δετσεβρης*, *Δετσεβρι'ς*, *Δετσεβρο'ς*, *Διτσεβρης* κ.ά.), παρετυμολογική μεταβολή του [e] σε [i] (*Δικέβριος*, *Δικέβρης*, *Δικέβρης*, *Δικέβρης*, *Διτσεβρης*, *Ντιτσεμβρη* κ.ά.), μεταβολή του [e] σε [i] λόγω βόρειου φωνηεντισμού (*Δικέμβριους*, *Δικέβριους*, *Δικέμβρο'ς*, *Δικέμβρο'ς*, *Δικέβρο'ς* κ.ά.), αποβολή πρωτογενούς ή/και δευτερογενούς [i] λόγω βόρειου φωνηεντισμού (*Δικέμβρο'ς*, *Δικέμβρο'ς*, *Δικέβρο'ς*, *Δ'κέβρι'ς*, *Δ'τσεβρο'ς*, *Θ'κέμβρο'ς*, *Θ'κέβρι'ς* κ.ά.), αηχοποίηση του αρκτικού ηχηρού τριβομένου εν συμπλέγματι (*Θ'κέμβρο'ς*, *Θ'κέβρι'ς*), αποβολή του αρκτικού ηχηρού τριβομένου (*ετσεμβρης*, *ιτσεμβρης*), κλειστοποίηση του αρκτικού ηχηρού τριβομένου (*Ντεκέμβρης*, *Ντετσεμβρη*, *Ντιτσεμβρη*).

3.2. Κατάταξη τύπων

Με βάση τον παραπάνω προβληματισμό, μια ενιαία και ευθύγραμμη ιστορική κατάταξη των τύπων, η οποία θα προκρίνει ένα μόνον εκ των προταθέντων κριτηρίων (χρονολόγηση γραπτής μαρτυρίας, απόλυτη και σχετική χρονολόγηση γλωσσικής μεταβολής και σταδίων αυτής) είναι αδύνατη. Η συμβιβαστική λύση που υιοθετείται από το *LANE* είναι η ομαδοποίηση των τύπων με βάση μείζονες φωνητικές ή μορφολογικές μεταβολές και η ένταξη των τύπων σε χρονολογική σειρά εντός της κάθε υπο-ομάδας, με εφαρμογή γλωσσοϊστορικών και όχι κειμενικών κριτηρίων. Αυτή είναι και η λύση στην οποία ωθούνται, σε περίπτωση μεγάλης ποικιλότητας τύπων, και τα μείζονα ιστορικά λεξικά άλλων γλωσσών, όπως το OED (βλ. Durkin 1999: 33).

3.3. Ετυμολόγηση και ερμηνεία γλωσσικών μεταβολών

Σύμφωνα με τη νεότερη ετυμολογική έρευνα, η ετυμολόγηση μιας λέξεως δεν περιλαμβάνει απλώς τον εντοπισμό της απώτερης προέλευσής της, αλλά μια σειρά πληροφοριών (χρονολογημένες κειμενικές μαρτυρίες, διαδοχικές σημασιολογικές μεταβολές) που αφορούν την πλήρη καταγραφή της ιστορίας της.³⁸ Εν προκειμένω και με βάση τις αρχές, τους περιορισμούς και τους προβληματισμούς που εκτέθηκαν στις προηγούμενες ενότητες, το ετυμολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου του *LANE* παρέχει μια κατά το δυνατόν πληρέστερη ετυμολόγηση της υπό εξέταση λέξεως, η οποία περιλαμβάνει: α) το άμεσο έτυμο, εφόσον η λέξη προέρχεται από προγενέστερη περίοδο της ελληνικής γλώσσας· β) το απώτερο έτυμο εντός της ελληνικής γλώσσας ή το ξένο έτυμο σε περίπτωση δάνειας λέξης· γ) την πρώτη εμφάνιση στις γραπτές πηγές του κάθε μαρτυρούμενου τύπου· δ) την

38. Για τη θεωρία της ετυμολογίας βλ. γενικά Durkin (2009α) και με ειδική εφαρμογή στη ελληνική γλώσσα Μουσιάδης (2005).

ερμηνεία των φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών που οδήγησαν στους μαρτυρούμενους τύπους (βλ. παρακάτω) και ε) όπου χρειάζεται, σύντομη περιγραφή των σημασιολογικών μεταβολών που υπέστη η λέξη. Ειδικότερα ζητήματα που αφορούν την ετυμολόγηση είναι τα εξής:

α) Περιγραφή φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών: Ο νέος τόμος του *ΙΛΝΕ* επιχειρεί τον εκσυγχρονισμό και ομογενοποίηση της γλωσσολογικής ορολογίας αναφορικά με τις διαχρονικές φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές. Δεν είναι φυσικά δυνατόν να επαναλαμβάνεται για κάθε λέξη και για κάθε τύπο της η εξήγηση της λειτουργίας των μειζόνων φωνητικών μεταβολών της Νέας Ελληνικής και των διαλεκτικών ποικιλιών της (π.χ. βόρειος φωνηεντισμός, τροπή /i/ > /e/ προ του /r/, αποβολή άτονου αρκτικού φωνήεντος, προθετικό φωνήεν /a/ κ.ά.), τα οποία περιγράφονται σε βασικά εγχειρίδια, όπως Jannaris (1897), Χατζιδάκις (1905), Newton (1972) ή Horrocks (2010). Ο χρήστης του *ΙΛΝΕ* προϋποτίθεται ότι έχει έναν βαθμό επάρκειας στη γνώση της ιστορίας της γλώσσας, ώστε να μπορεί να θεωρεί κάποια φωνητικά και μορφολογικά φαινόμενα αυτονόητα· καταβάλλεται όμως προσπάθεια να γίνεται παρουσίαση των φαινομένων αυτών εντός ειδικών λημμάτων του *ΙΛΝΕ* (π.χ. στα λήμματα που αφορούν τα γράμματα του αλφαβήτου και τα φωνήματα που αυτά αναπαριστούν, ή στα λήμματα που αφορούν κλιτικά και παραγωγικά μορφήματα).³⁹ Περισσότερες πληροφορίες δίνονται για περιορισμένης διαλεκτικής εμβέλειας φαινόμενα (π.χ. η τροπή /ð/ > /r/ σε ιδιώματα της καππαδοκικής ή η τροπή [ʎ] > [j] σε κυκλαδικά και δωδεκανησιακά ιδιώματα), με παραπομπές είτε στην σχετική γλωσσολογική βιβλιογραφία είτε σε άλλα λήμματα του *ΙΛΝΕ*, όπου το φαινόμενο έχει σχολιασθεί αναλυτικά. Εμμέσως

39. Αντίθετη άποψη εκφράζει ο Πετρούνας (1985: 312-313), κατά τον οποίο οι βασικές φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές («κανόνες») της νέας ελληνικής θα πρέπει να παρατίθενται, έστω και συντομογραφημένα, για τον πληρέστερο κατατοπισμό του χρήστη· η προσέγγιση αυτή όμως τελικά δεν υλοποιήθηκε κατά την σύνταξη του *ΛΚΝ*, προφανώς ως πρακτικά μη εφαρμόσιμη.

3.3. Ετυμολόγηση και
ερμηνεία γλωσσικών
μεταβολών

πληροφορίες σχετικής χρονολόγησης παρέχονται και μέσω της ομαδοποίησης των τύπων στο τυπολογικό τμήμα, αλλά και μέσω της παράθεσης των πρώιμων γραπτών μαρτυριών.

β) Παράθεση αντικρουόμενων ετυμολογήσεων. Έχει υποστηριχθεί (Liberman 1998) ότι ένα ειδικό ετυμολογικό λεξικό οφείλει να συζητά εις βάθος και με πλήρη βιβλιογραφική τεκμηρίωση τις διάφορες απόπειρες ετυμολογήσεως και τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της καθεμίας εξ αυτών. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί σε ένα πολύτομο ιστορικό λεξικό, το οποίο πρέπει να λαμβάνει υπόψη του και τη λεξικογραφική οικονομία (βλ. και Durkin 1999: 23-26, Seco 1995: 209). Το *LANE* μεριμνά για την κατά το δυνατόν πληρέστερη βιβλιογραφική κάλυψη του κάθε λήμματος με σχετικές παραπομπές, δεν παρέχει όμως αναλυτική συζήτησή τους· επιχειρηματολογεί συνοπτικά σε περιπτώσεις όπου απαιτείται η αιτιολόγηση της υιοθέτησης μιας συγκεκριμένης ετυμολογίας έναντι μιας άλλης (π.χ. λ. *δελφίνι*) ή σε περιπτώσεις δυσεπίλυτων ετυμολογικών προβλημάτων (π.χ. λ. *δεκαοχτούρα*).

γ) Διάκριση συγχρονικής και διαχρονικής ετυμολογίας. Για τις λέξεις που δεν μαρτυρούνται προ του 1800 παρέχεται, αντί του χρονολογικού εντοπισμού σε παλαιότερη περίοδο, μια συγχρονική μορφολογική ανάλυση (π.χ. *δελφινάρα* < *δελφίνι* + *-άρα*, *δεκαδοσταύρωση* < *δεκάδι* + *σταύρωση*). Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται ένα θεωρητικό πρόβλημα, που αφορά την αντίληψη του φυσικού ομιλητή απέναντι στη γλώσσα του (βλ. σχετικά Hacken και Smyt 2002)· μια παράγωγη ή σύνθετη λέξη κατασκευασμένη με βάση πάγιους παραγωγικούς μηχανισμούς της ελληνικής γλώσσας και με υπαρκτά συνθετικά δεν θα αναλυθεί σε συστατικά από το *LANE*, εάν μαρτυρείται σε παλαιότερη περίοδο (π.χ. *δειλινίζω*, *δερματάκι*, *λυκόπουλο*), αλλά θα αναλυθεί εάν δεν μαρτυρείται (π.χ. *δεματάκι*, *δεντρόπουλο*, *δεκαρίζω*). Για τον φυσικό ομιλητή της Νέας Ελληνικής όμως, και η παλαιότερη λέξη είναι αντιληπτή ως παράγωγη ή σύνθετη, και όχι ως μια «έτοιμη» κληρονομιά από παλαιότερες περιόδους. Παρόμοια είναι η περίπτωση και των λεγομένων «νεοκλασικών» μεταφραστικών

δανείων της σύγχρονης περιόδου (π.χ. *δεοντολογία*, *οξυγόνο*, *τηλέφωνο*), τα οποία είναι επίσης αντιληπτά για τον ομιλητή της Νέας Ελληνικής ως παράγωγα ή σύνθετα αποτελούμενα από αναγνωρίσιμα μορφήματα, οφείλουν όμως να ετυμολογηθούν ως ενιαία δάνεια από κάποια ξένη γλώσσα.

Η ανάλυση μιας μορφολογικά διαφανούς λέξης στα επιμέρους συστατικά της είναι και αυτή μια ετυμολογία, υπό την έννοια ότι απαντά στο ερώτημα «από πού βγαίνει η τάδε λέξη». Ενώ όμως η λέξη μπορεί να παραμένει φωνητικά αμετάβλητη (πάντοτε με τον βασικό περιορισμό της θεμελιακής διαφοράς μεταξύ αρχαιοελληνικής και νεοελληνικής φωνολογίας που αναφέρθηκε παραπάνω), η συγχρονική μορφολογική της ανάλυση μπορεί να μεταβάλλεται ανά εποχές καθώς μεταβάλλεται το μορφολογικό σύστημα της γλώσσας (όρια μορφημάτων, λειτουργικοί ρόλοι μορφημάτων κλπ.).⁴⁰ Το *ΙΛΝΕ* δεν μπορεί λοιπόν να στοχεύει σε μια συγχρονική μορφολογική ανάλυση ή κατ' επέκτασιν σε αυτό που η συγχρονική μορφολογική ανάλυση αντικατοπτρίζει, δηλαδή το γλωσσικό σύστημα/γλωσσική ικανότητα του φυσικού ομιλητή μιας συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας (του ομιλητή της Κοινής ΝΕ εν προκειμένω). Πρωταρχικός στόχος είναι η διαχρονική εξέταση του λεξιλογίου όχι από την οπτική μιας συγκεκριμένης συγχρονίας ή μιας συγκεκριμένης θεωρητικής μορφολογικής προσέγγισης, αλλά από τη σκοπιά της ιστορικής

40. Για παράδειγμα, μια λέξη όπως *σκυλάκιον* θα πρέπει να αναλυθεί στην Αρχαία Ελληνική ως θ. *σκυλακ-* (*σκύλαξ*) + υποκοριστικό επίθημα *-ιον*, ενώ στη Νέα Ελληνική ως θ. *σκυλ-* (*σκύλος*) + υποκοριστικό επίθημα *-άκι*. Το επίθημα *-ακι* δημιουργήθηκε ακριβώς από μετατόπιση ορίων μορφήματος σε περιπτώσεις συνδυασμού του επιθήματος *-ιον* με θέματα που έληγαν σε *-ακ* (βλ. Jannaris 1897: 292-293). Παρομοίως, ανάλογα με το θεωρητικό πρότυπο μορφολογικής ανάλυσης που υιοθετεί κανείς, ένα ουσιαστικό όπως *λόγος* μπορεί να αναλυθεί ως *λόγος* ή *λόγο-ς* για την Αρχαία Ελληνική και ως *λόγο-ς* ή *λόγ-ος* για τη Νέα Ελληνική.

3.3. Ετυμολόγηση και
ερμηνεία γλωσσικών
μεταβολών

τεκμηρίωσης,⁴¹ η οποία θα αποτελέσει τη βάση για την όποια μεταγενέστερη θεωρητική προσέγγιση ή ανάλυση. Αυτός είναι και ο λόγος που ο τρόπος δήλωσης της ετυμολογίας/μορφολογικής ανάλυσης στην περίπτωση σύγχρονων λέξεων δεν απομακρύνεται, στο νέο τόμο του *LANE*, πολύ από τους προηγούμενους (π.χ. *δεκάδιπλος* < αριθμ. δέκα + επιθ. διπλός), συμπληρώνεται όμως, για λόγους ακριβείας της περιγραφής, εντός παρενθέσεως από συγχρονική ανάλυση όπου η παραγωγή δεν είναι απόλυτα διαφανής. Τέτοιες είναι π.χ. οι περιπτώσεις όπου το παράγωγο/σύνθετο δεν συμπίπτει πλήρως με τα συστατικά του στοιχεία και υπάρχει ένα επιπλέον παραγωγικό επίθημα ή/και η βάση περιέχει κάποιο αλλόμορφο που δεν διαφαίνεται από τον λημματικό τύπο των επιμέρους συστατικών (π.χ. *δεκαβύζης* < αριθμτ. δέκα + ουσ. βυζί (θ. δεκα- και βυζ- και παραγωγ. επίθμ. -ης).

δ) Περιγραφή σημασιολογικών μεταβολών. Η παρακολούθηση της σημασιολογικής ιστορίας μιας λέξεως γίνεται αποσπασματικά εντός του σημασιολογικού τμήματος του συντακτικού άρθρου, καθώς: α) δεν αναφέρονται οι σημασίες που δεν μαρτυρούνται από το 1800 και μετά (βλ. και παραπάνω) και β) οι σημασίες δεν παρατίθενται με χρονολογική σειρά, από την παλαιότερη προς τη νεότερη, αλλά με εννοιολογική σειρά, από την πιο βασική στην πιο περιφερειακή (βλ. αναλυτικά Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο), πρακτική που υιοθετείται και στα περισσότερα ιστορικά λεξικά κατά το πρότυπο του OED (βλ. π.χ. Seco 1995: 210-211 για το ιστορικό λεξικό της ισπανικής και Zgusta 1971: 202, 275 για θεωρητική συζήτηση).

41. Βλ. και Chauveau (2005): 1-2: «C'est une chose que de découper un mot construit en ses différents éléments et une autre de déterminer le programme dérivationnel dont il est issu [...] La notice historique n'a pas à faire des étymologies synchroniques, mais doit reconstituer la formation originelle en inscrivant la dérivation qu'elle propose dans un moule, un programme dérivationnel qui a été actif et productif, c'est-à-dire combinant une base et un suffixe ou des suffixes dont suffisamment d'exemples nous prouvent qu'ils ont été compatibles à l'époque de la dérivation».

Για να αντισταθμιστεί αυτή η δυσχέρεια, το ετυμολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου παρέχει, όπου είναι απαραίτητο, και μια συνολική, συνοπτική εξέταση της σημασιολογικής ιστορίας της λέξεως (βλ. π.χ. λήμμα *δείκτης*).

4. Συμπεράσματα

Το *ΙΑΝΕ* αποτελεί ένα μείζον και μοναδικό στο είδος του εγχείρημα για την ελληνική γλώσσα, το οποίο εντάσσεται ενσυνείδητα στην τυπολογία των μεγάλων εθνικών ιστορικών λεξικών και έχει διαμορφώσει ένα συνεπές και συγκεκριμένο πλαίσιο λεξικογραφικής πρακτικής, όπως διαφαίνεται από την παρούσα εξέταση της ιστορικής του διάστασης και των επιμέρους ζητημάτων που αυτή συνεπάγεται. Ελπίζεται ότι ο νέος υπό έκδοση τόμος του θα αναδείξει με πρακτικό τρόπο τα όσα συζητήθηκαν εδώ θεωρητικά, συνεισφέροντας τόσο στην γνώση της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας όσο και στην προώθηση του επιστημονικού κλάδου της ιστορικής λεξικογραφίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α) Λεξικά

- Βυζάντιος: Δ. Σκαρλάτος Βυζάντιος (1835): *Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου, μεθρομηνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ τὸ γαλλικὸν [...]*, Ἀθήναι: Βασιλικὴ Τυπογραφία, 2η ἐκδοσὴ 1857, 3η ἐκδοσὴ 1874
- Γαζής: Ἄνθιμος Γαζής (1809-1816): *Λεξικὸν Ἑλληνικὸν πρὸς χρῆσιν τῶν περὶ τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἐνασχολουμένων*. Ἐν Βενετίᾳ: τύποις Μιχαήλ τοῦ Γλυκῦ
- Δημητράκος: Δ. Β. Δημητράκος (εκδ.) (1936-1953): *Μέγα Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἀθήναι: Δημητράκος
- Κουμανούδης: Σ. Κουμανούδης (1900): *Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, τ. 1-2. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Κριαράς: Ε. Κριαράς (εκδ.) (1968-): *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας 1100-1669*, τ. 1-18 (α-ραβέντι). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας
- Κωνσταντίνου: Γεώργιος Κωνσταντίνου (1757): *Λεξικὸν τετράγλωσσον, περιέχον δηλαδὴ τὰς τέσσαρας ταύτας διαλέκτους, Ἑλληνικὴν, πεζὴν ἤτοι ἀπλὴν Ῥωμαϊκὴν, Λατινικὴν καὶ Ἰταλικὴν [...]*, Ἐνετίησι: παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι
- Λάουνδς: Λάουνδς, Ἴ. (1827): *Λεξικὸν τῆς ἀγγλικῆς καὶ γραικικῆς γλώσσης. Εἰς τὸ ὁποῖον προτίθεται μία σύντομος γραμματικὴ τῆς Ἀγγλικῆς διαλέκτου*. Corfu: printed at the Government Press
- ΛΚΝ: (1998): *Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν
- Ψύλλας: Γ. Ψύλλας (1836): *Ἐπιτομὴ λεξικοῦ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν σημερινήν*. Ἀθήναι: Ἀ. Ἀργελίδης
- Andriotis: Ν. Andriotis (1974): *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Azarian: Α. καὶ S. Azarian (1848): *Νέον Λεξικὸν τετράγλωσσον τῆς ἑλληνικῆς, ἰταλικῆς, ἀρμενικῆς καὶ τουρκικῆς γλώσσης*. Βιέννη: τυπογραφία P.P. Mechitaristi

- BDAG³:** F. W. Danker (εκδ.) (2000): *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. 3d ed. based on Walter Bauer's *Griechisch-deutsches Wörterbuch [...]*. Chicago/London: University of Chicago Press
- Caracausi:** G. Caracausi (εκδ.) (1990): *Lessico greco della Sicilia e dell'Italia meridionale (secoli X-XV)*. Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani
- Dehèque:** F. D. Dehèque (1925): *Dictionnaire grec moderne français, contenant les acceptions des mots, leur étymologie ancienne ou moderne, et tous les temps irréguliers des verbes [...]*. Paris: Jules Duplessis et Cie
- DELG:** P. Chantraine (1968-80): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck
- DGE:** F. R. Adrados (εκδ.) (1980-): *Diccionario Griego-Español*, τ. 1-7 (α- ἔξαυος). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- DMic:** F. Aura-Jorro και F. R. Adrados (εκδ.) (1985-1993): *Diccionario Micénico*, τ. 1-2. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- Ducange:** Carolus du Fresne, dominus Ducange (1688): *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*. Lugduni, apud Anissonios, J. Posuel & C. Rigaud
- DWB:** J. Grimm & W. Grimm (1852-1961): *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig/Stuttgart: S. Hirzel, Β' έκδ. (1965-)
- EDG:** R. S. P. Beekes (εκδ.) (2010): *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden: Brill
- FEW:** W. von Wartburg (εκδ.) (1928-2002): *Französisches etymologisches Wörterbuch*. Basel: Zbinden
- GEW:** H. Frisk (1954-72): *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Verlag
- LANE:** (1933-): *Ιστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωματῶν*, τ. 1-5 (α-δαχτυλωτός). Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Kluge²⁴:** F. Kluge (εκδ.) (1883): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 24η έκδ. E. Seebold (εκδ.), 2002
- Lampe:** G. W. H. Lampe (εκδ.) (1961): *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press

- LBG:** E. Trapp (εξδ.) (1994-): *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, τ. 1-7 (Α-ταριχευτικός). Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften
- LfGE:** (1955-2010): *Lexikon des frühgriechischen Epos. Im Auftrag der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, vorbereitet und herausgegeben vom Thesaurus Linguae Graecae*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- LIV²:** H. Rix (εξδ.) (2001²): *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Dr Ludwig Reichert Verlag
- Lowndes:** Lowndes, I. (1837): *Modern Greek and English Lexicon, to which is prefixed an Epitome of Modern Greek grammar*. Corfu: Printed for the Author
- LSJ⁹:** (1996): H. G. Liddell και R. Scott (εξδ.) (1996): *A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and the cooperation of many scholars. With a revised supplement*. Oxford: Clarendon Press
- Montanari:** F. Montanari (2004): *Vocabolario della lingua Greca*. Torino: Loescher
- NIL:** D. Wodtko, B. Irslinger και C. Schneider (εξδ.) (2008): *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Carl Winter Verlag
- OED:** (1884-1933, 1972-1989): *Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press
- Rigaltius:** Nicolaus Rigaltius (1601): *Glossarium Τακτικὸν μιξοβάρβαρον*. Paris: Drouart
- Somavera:** *Θησαυρὸς τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς φράγκικῆς γλώσσας, ἤγουν λεξικὸν ρωμαϊκὸν καὶ φράγκικὸν πλουσιώτατον [...] Tesoro della lingua greca volgare ed italiana, cioè riccissimo dizionario greco-volgare et italiano [...] Opera postuma dal Padre Alessio da Somavera, Capucino Francese [...]*. Parigi: appresso Michele Guignard, 1709
- Sophocles:** E. A. Sophocles (1914): *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods (from BC 146 to AD 1100)*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- TLF:** P. Imbs και B. Quemada (εξδ.) (1960-1994): *Trésor de la langue française: Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècles*. τ. 1-16. Paris: Gallimard

B) Μελέτες

- Αλεξίου, Σ. (1993): «Η όρολογία των περιόδων της λογοτεχνίας μας». Στο Ν.Μ. Παναγιωτάκης (εκδ.), *Άρχες της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, τ. 1. Βενετία: Ίνστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, 54-60
- Γιακουμάκη, Ε., Χ. Καραντζή και Ι. Μανωλέσσου (2004): «*IANE* και ηλεκτρονική λεξικογραφία», *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*, [e-book]
- Γκίνης, Δ. Σ. και Β. Μέξας (1939-1957): *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863: Αναγραφή των κατά την χρονικήν ταύτην περιόδον όπουδήποτε έλλημιστι έκδοθέντων βιβλίων και έντύπων έν γένει μετά πίνακος έφημερίδων και περιοδικών τής περιόδου ταύτης*, τ. 1-3. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Καζάκης, Ι. (εκδ.) (2003): *Η λεξικογραφία της αρχαίας, μεσαιωνικής και νέας ελληνικής γραμματείας. Παρούσα κατάσταση και προοπτικές των σύγχρονων λεξικογραφικών εγχειρημάτων*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας
- Καψωμένος, Σ. (1985): *Από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
- Μανωλέσσου, Ι. (2008): «Μεσαιωνική γραμματική και ιστορική διαλεκτολογία: παρατηρήσεις με βάση την κυπριακή διάλεκτο». *Πρακτικά του 5ου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 425-448
- Μανωλέσσου, Ι. και Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού (2011): «Γραμματικές της νεότερης ελληνικής: από το Νικόλαο Σοφιανό (περ. 1550) έως το Δημήτριο Βενιέρη (1799)». Στο Μπαμπινιώτης (εκδ.) (2011): 103-121
- Μηνάς, Κ. (2003²): *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002⁵): *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*. Αθήνα
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2012⁴): «Τα λεξικά της νέας ελληνικής». Στο Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Δ' έκδοση*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 32-36
- Μπαμπινιώτης, Γ. (εκδ.) (2011): *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων
- Μωυσιάδης, Θ. (2005): *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

- Ευδόπουλος, Γ. (2008): *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Παντελίδης, Ν. (2007): «Κοινή δημοτική: παρατηρήσεις στη διαδικασία διαμόρφωσής της». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 337-347
- Παντελίδης, Ν. (2008): «Η ενοποίηση του παρωχημένου: Ιστορική προσέγγιση με βάση τη μαρτυρία των νεοελληνικών διαλέκτων». Στο Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαραλαμπίδης και Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 289-302
- Παπαδόπουλος, Θ. Ι. (1984-1986): *Έλληνική βιβλιογραφία (1466ci-1800)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Παπαναστασίου, Γ. (2008): *Νεοελληνική ορθογραφία. Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών*
- Περάκης, Σ. (1994): *Λεξικολογία και λεξικογραφία. Νεοελληνική λεξικογραφία (1523-1974)*. Αθην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Πετρούνιας, Ε. (1985): «Τα λεξικά της νέας ελληνικής, οι ετυμολογίες τους, και οι ετυμολογίες του Λεξικού του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 3: 307-416
- Πετρούνιας, Ε. (2001): «Η προφορά τής κλασικής Ελληνικής». Στο Α.Φ. Χριστίδης (εκδ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 410-420
- Ράλλη, Α., Δ. Μελισσαροπούλου και Σ. Τσολακίδης (2007): «Ο παρακείμενος στη νέα ελληνική και στις διαλέκτους: παρατηρήσεις για τη μορφή και την εξέλιξή του». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 27: 361-372
- Σαββίδης, Γ. Π. (1993): «Πότε άραγες αρχίζει ή νεότερη ελληνική λογοτεχνία;», στο Ν. Μ. Παναγιωτάκης (εκδ.), *Άρχες τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, τ. 1. Βενετία: Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, 37-41
- Σετάτος, Μ. (1969): *Τὰ ἐτυμολογικά-σημασιολογικά ζεύγη τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Διδ. διατρ., Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Χαραλαμπίδης, Χ. (1997): «Ιστορικές περιόδοι της ελληνικής γλώσσας». Στο *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος*, τ. 1. ΕΛΛΑΣ. Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα. Αθήνα, 27-28
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2003): «Το Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών». Στο Καζάζης (εκδ.) (2003): 97-109

- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1905): *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τ. Α'. Αθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1930): «Περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς διαφόρους περιόδους». *ΕΕΒΣ* 7: 227-230 [= *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναὶ* Α'. Αθήναι 1980, Ἔστια, 9-12]
- Adrados, F. R. (1991): «Dictionaries of Indo-European and their problems». *Lexicographica* 7: 11-24
- Aitken, A. J. (1971): «Historical Dictionaries and the Computer». Στο R.A. Wisbey (εκδ.), *The Computer in Literary and Linguistic Research*. Cambridge: CUP, 3-17
- Alinei, M. (1991): «The problem of dating in historical linguistics». *Folia Linguistica Historica* 12.1-2: 107-126
- Alinei, M. (1994): «Thirty five definitions of etymology: or, etymology revisited». Στο W. Winter (εκδ.), *On Languages and Language. The Presidential Addresses of the 1991 Meeting of the Societas Linguistica Europea*. Berlin: Mouton De Gruyter, σ. 1-26
- Alpers, K. (1990): «Griechische Lexikographie in Antike und Mittelalter. Dargestellt an ausgewählten Beispielen». Στο H. A. Koch (εκδ.), *Welt und Information. Wissen und Wissenvermittlung in Geschichte und Gegenwart*. Stuttgart: J. B. Metzler, 14-38
- Andronache, M. (2010): «Le problème de la continuité en lexicologie historique». *Studi italiani di linguistica teorica e applicata* 38: 263-280
- Baider, F. (2007): «The death of the author, the birth of the lexicographer: How French historical dictionaries construct history». *International Journal of Lexicography* 20: 67-83
- Bassea-Bezantakou, Ch. (2005): «Dialect dictionaries. Synchronic and diachronic dimensions of the material». Στο V. Sabatakakis και P. Vejleskov (εκδ.), *Filia. Studies in honour of Bo-Lennart Eklund*. Lund: Media Tryck, 27-40
- Bassea-Bezantakou, Ch. (2010): «The Research Centre for Modern Greek Dialects - Historical Dictionary». Στο A. Ralli, B. D. Joseph, M. Janse και A. Karasimos (εκδ.), *Proceedings of the 4th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory. Chios 11-13 June 2009*. University of Patras, 10-15. [e-book]
- Beltrami, P. και S. Fornara (2004): «Italian historical dictionaries: From the Accademia della Crusca to the web». *International Journal of Lexicography* 17: 357-384

- Boned Colera, P. και J. Rodriguez Somolinos (1998): *Repertorio bibliográfico de la lexicografía griega (RBLG) [Diccionario griego-español. Anejo III]*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas
- Browning, R. (1994): *Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, μεσαιωνικὴ καὶ νέα*. Ἀθήνα: Παπαδήμας
- Carpinato, C. (2000): «Appunti di lessicografia in greco volgare». Στο Σ. Κακλαμάνης, Α. Μαρκόπουλος και Γ. Μαυρομάτης (εκδ.), *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 107-39
- Chauveau, J.-P. (2005): «Remarques sur la dérivation dans les notices historiques et étymologiques du Trésor de la langue française». Στο Ε. Buchi (εκδ.), *Actes du Séminaire de méthodologie en étymologie et histoire du lexique (Nancy/ATILF, année universitaire 2005/2006)*. Ηλεκτρονική δημοσίευση στο http://www.atilf.fr/atilf/seminaires/Seminaire_Chauveau_2005-11.pdf
- Chauveau, J.-P. και Ε. Buchi (2011): «État et perspectives de la lexicographie historique du français». *Lexicographica* 27: 102-122
- Christmann, R. και Th. Schares (2003): «Towards the user: The digital edition of the Deutsches Wörterbuch by Jacob und Wilhelm Grimm». *Literary and Linguistic Computing* 18: 11-22
- Considine, J. (1998): «Why do large historical dictionaries give so much pleasure to their owners and users?». Στο T. Fontenelle, P. Hilligsmann, A. Michiels, A. Moulin και S. Theissen (εκδ.), *EURALEX '98: Papers Submitted to the Eighth EURALEX International Congress on Lexicography*. Liège: University of Liège, 579-587
- Considine, J. (2010): «Historical dictionary projects». Στο J. Considine (εκδ.), *Current Projects in Historical Lexicography*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, vii-xxx
- Dendien, J. και J.-M. Pierrel (2003): «Le Trésor de la Langue Française Informatisé. Un exemple d'informatisation d'un dictionnaire de langue de référence». *TAL-Traitement automatique des langues* 44: 11-37
- Dickey, E. (2007): *Ancient Greek Scholarship. A Guide to Finding, Reading, and Understanding Scholia, Commentaries, Lexica, and Grammatical Treatises, from Their Beginnings to the Byzantine Period*. Oxford: OUP
- Drysdale, P. (1989): «Etymological information in the general monolingual dictionary», στο Hausmann (εκδ.) 1989-1990, τ. 1, 525-530
- Durkin, Ph. (1999): «Root and branch: Revising the etymological component of the Oxford English Dictionary». *Transactions of the Philological Society* 97: 1-49

- Durkin, Ph. (2004): «Loanword etymologies in the third edition of the *OED*. Some questions of classification». Στο Ch. J. Kay (εκδ.), *New Perspectives on English Historical Linguistics: Selected Papers from 12 ICEHL. Glasgow, 21-26 August 2002. Volume II: Lexis and Transmission*. Amsterdam: Benjamins, σ. 79-90
- Durkin, Ph. (2006²): «Etymology». Στο K. Brown (εκδ.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam/London: Elsevier, σ. 260-267
- Durkin, Ph. (2009α): *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: OUP
- Durkin, Ph. (2009β): : «Dialect and non-standard language in the new edition of the *Oxford English Dictionary*». Ομιλία στο συνέδριο 6. *Arbeitstreffen deutschsprachiger Akademiewörterbücher. Berlin, 2.-5. September 2009*. Διαδικτυακά διαθέσιμη στο <http://dwb.bbaw.de/tagung09/pdf/Durkin.pdf>
- Eickmans, H. (2012): «Wordenboek der Nederlandse Taal». Στο Haß (εκδ.) 2012, 271-292
- Forssmann, B. (1990): «Das etymologische Wörterbuch rekonstruierter Sprachen». Στο Hausmann (εκδ.) (1989-1990), τ. 2, 1335-1342
- Gangutia, E. (2003): «Το *Diccionario Griego-Español*: η παρούσα κατάσταση του». Στο Καζάζης (εκδ.) (2003), 66-75
- Georgacas, D. J. και B. Georgacas (1990): «The lexicography of Byzantine and Modern Greek». Στο Hausmann *et al.* (εκδ.) (1989-1990), τ. 2, 1705-1713
- Gignac, F. T. (1976-1981): *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods*. Milano: Cisalpino-Goliardica
- Haß, U. (2011): «Chancen und Perspektiven der historischen Lexikografie des Deutschen». *Lexicographica* 27: 45-61
- Haß, U. (εκδ.) (2012): *Große Lexika und Wörterbücher Europas. Europäische Enzyklopädien und Wörterbüchern in historischen Porträts*. Berlin: De Gruyter
- Hausmann, F. J., O. Reichmann, H. E. Wiegand και L. Zgusta (εκδ.) (1989-1990): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ.1-3. Berlin: De Gruyter
- Hoffmann, O., A. Debrunner και A. Scherer (1994): *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, τ. 2, Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα της μετακλασικής ελληνικής. Θεσσαλονίκη: Άφοι Κυριακίδη
- Holton, D. και I. Manolissou (2010): «Medieval and Early Modern Greek». Στο E. Bakker (εκδ.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Oxford: Wiley-Blackwell, 539-563

- Horrocks, G. (2010): *Greek: a History of the Language and its Speakers*. Oxford: Wiley-Blackwell
- Jannaccone, S. (1951): «Sur l'hypercorrection en grec». *Neophilologus* 35: 151-161
- Jannaris, A. (1897): *An Historical Greek Grammar, chiefly of the Attic dialect*. London: McMillan
- Kinable, D. (2006): «Computerized restoration of historical dictionaries: uniformization and date-assigning in dictionary quotations of the *Woordenboek der Nederlandsche Taal*». *Literary and Linguistic Computing* 21: 295-310
- Kirkness, A. (2012): «Das Deutsche Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm». Στο *Haß (εκδ.)* (2012), 211-232
- Kozianka, M. (2009): «Dialektlexikographische Angaben im etymologischen Wörterbuch des Althochdeutschen». Ομιλία στο συνέδριο 6. *Arbeitstreffen deutschsprachiger Akademie Wörterbücher*. Berlin, 2.-5. September 2009. Διαδικτυακά διαθέσιμη στο <http://dwb.bbaw.de/tagung09/pdf/Kozianka.pdf>
- Kramer, J. (2011): «Stand und Perspektiven der historischen Lexikographie des byzantinischen Griechisch». *Lexicographica* 27: 31-44
- Kühn, P. και U. Püschel (1983): «Die Rolle des mundartlichen Wortschatzes in den standardsprachlichen Wörterbüchern des 17. bis 20. Jahrhunderts». Στο W. Besch, U. Knoop, W. Putschke και H. Wiegand (εκδ.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, τ. 2. Berlin/New York: De Gruyter, 1367-1398
- Landolt, C. (2007): «Neuere Entwicklungen in der historischen Dialektlexikographie des Deutschen». *Lexicographica* 23: 151-172
- Legrand, E. (1885-1906): *Bibliographie hellénique : ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs aux XVe et XVIe siècle*, τ. 1-4. Paris: Leroux
- Legrand, E. (1894-1903): *Bibliographie hellénique : ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-septième siècle*, τ. 1-5. Paris: Picard
- Legrand, E. (1918-1928): *Bibliographie hellénique : ou, Description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*. Paris: Garnier
- Lejeune, M. (1972): *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris: Klincksieck
- Liberman, A. (1998): «What can we expect from a new dictionary of English etymology?». Στο T. Fontenelle, P. Hilligsmann, A. Michiels, A. Moulin και S. Theissen (εκδ.), *EURALEX '98: Papers Submitted to the Eighth EURALEX International Congress on Lexicography*. Liège: University of Liège, 459-465

- Mackridge, P. (2009): *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*. Oxford: OUP
- Malkiel, Y. (1976): *Etymological Dictionaries: A Tentative Typology*. Chicago: University of Chicago Press
- Malkiel, Y. (1990): «Das etymologische Wörterbuch von Informanten- und Korpusssprachen». Στο Hausmann *et al.* (εκδ.) 1989-1990, τ. 2, 1323-1334
- Manolessou, I. (2010): «Modern Greek dialectology and the Grammar of Medieval Greek». Στο A. Ralli, B. D. Joseph, M. Janse και A. Karasimos (εκδ.), *Proceedings of the 4th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Chios, 11-13 June 2009*. University of Patras, 16-23 [e-book]
- Manolessou, I. και N. Toufexis (2009): «Phonetic change in Medieval Greek: Focus on liquid interchange». *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics, Ioannina, August 30th- September 2th 2007*. 291-306 [e-book]
- Manolessou, I. και N. Toufexis (2011): «Corpus linguistics in historical dialectology: a case study of Cypriot». Στο M. Janse, B. Joseph, P. Pavlou, A. Ralli και S. Armosti (εκδ.), *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Nicosia: Research Center of Kykkos Monastery, 305-320
- McMahon, A. M. S. (2005): *Ιστορική γλωσσολογία: η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Merkin, R. (1983): «Historical Dictionaries». Στο R.R.K. Hartmann (εκδ.), *Lexicography: Principles and Practice*. London: Academic Press, 123-133
- Minon, S. (2007): *Les inscriptions éléennes dialectales (VIe-I^e siècle avant J.-C.)*, t. 2, *Grammaire et vocabulaire institutionnel* [Hautes études du monde greco-romain 38]. Genève: Droz
- Muggleston, L. (2012): «Das Oxford English Dictionary». Στο Haß (εκδ.) 2012, 233-252
- Newton, B. (1972): *The Generative Interpretation of Dialect. A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: CUP
- Paraschkewow, B. (2002): «Zur lexikographischen Darstellung des Phänomens etymologischer Duplizität». *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 30: 23-55
- Paraschkewow, B. (2004): *Wörter und Namen gleicher Herkunft und Struktur: Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen*. Berlin: De Gruyter
- Pernot, H. (1907): *Girolamo Germano, Grammaire et vocabulaire du grec vulgaire, publiés d'après l'édition de 1622* [Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue et de la littérature néo-helléniques 3.1], Fontenay-sous-bois

- Philippa, M. (1993): «The treatment of loanwords in the new Etymological Dictionary of the Dutch language». Στο R. H. Bremmer και J. van den Berg (εκδ.), *Current Trends in West Germanic Etymological Lexicography. Proceedings of the Symposium held in Amsterdam 12-13 June 1989*. Leiden: Brill, 47-56
- Phillips, B. S. (2006): *Word Frequency and Lexical Diffusion*. Palgrave: McMillan
- Reichmann, O. (1990α): «Formen und Probleme der Datenerhebung I: Synchronische und diachronische historische Wörterbücher». Στο Hausmann *et. al.* (εκδ.) 1989-1990, τ. 2, 1588-1611
- Reichmann, O. (1990β): «Das gesamtsystembezogene Wörterbuch». Στο Hausmann *et. al.* (εκδ.) 1989-1990, τ. 2, 1391-1416
- Reichmann, O. (2007): «Stand und Aufgaben der historischen Lexikographie des Deutschen». *Lexicographica* 23: 199-230
- Reiner, E. (1990): «Le dictionnaire de doublets». Στο Hausmann *et. al.* (εκδ.) 1989-1990, τ. 2, 1241-1245
- Rey, A. (1971): «Le dictionnaire étymologique de W. Von Wartburg: structures d'une description diachronique du lexique». *Langue française* 10: 83-106
- Riesenfeld, H. και B. Riesenfeld (1954): *Repertorium Lexicographicum Graecum. A Catalogue of Indexes and Dictionaries to Greek Authors*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Salmon-Alt, S. (2006): «Data structures for etymology. Towards an etymological lexical network». Στο E. Corino, C. Marcello και C. Onesti (εκδ.), *Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia. Torino, 6-9 Settembre 2006. Proceedings XII EURALEX International Congress*. Alessandria: Edizioni dell' Orso, 79-88
- Schafroth, E. (2012): «Trésor de la langue française (informatisé)». Στο Haß (εκδ.) 2012, 367-404
- Schmidt, H. (1986): *Wörterbuchprobleme. Untersuchungen zu konzeptuellen Fragen der historischen Lexikographie* (Reihe Germanistische Linguistik 65). Tübingen: M. Niemeyer
- Schmidt, H. (1987): «Probleme der historischen Lexikographie». *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 15.2: 129-140
- Seco, M. (1995): «El diccionario histórico de la lengua española». *International Journal of Lexicography* 8: 203-219
- Seebold, E. (1996): «Zur Aufnahme regionaler Wörter in einem umfassenden etymologischen Wörterbuch». Στο E. Bremer και R. Hildebrandt (εκδ.), *Stand und*

- Aufgaben der deutschen Dialektlexikographie. II. Brüder-Grimm-Symposion zur historischen Wortforschung.* Berlin/New York: De Gruyter, 29-36
- Seiler, H. (1957): «Das Problem der sog. Geminaten in den neugriechischen Dialekten, mit besonderer Berücksichtigung einiger Dodekanes-Dialekten». *Glotta* 36: 209-234
- Simpson, J., E Weiner και P. Durkin (2004): «The Oxford English Dictionary today». *Transactions of the Philological Society* 102: 335-381
- Steinfeld, N. (2006): «Observations méthodologiques sur la traque des premières attestations en lexicologie historique (domaine français)». Στο E. Buchi (εκδ.), *Actes du Séminaire de méthodologie en étymologie et histoire du lexique (Nancy/ATILF, année universitaire 2005/2006)*. Ηλεκτρονική δημοσίευση στο http://www.atilf.fr/atilf/seminaires/Seminaire_Steinfeld_2005-11.pdf.
- Ten Hacken, P. και D. Smyt (2002): «Word formation versus etymology in electronic dictionaries». Στο A. Braasch και C. Povlsen (εκδ.), *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress. EURALEX 2002*. Copenhagen: CST, 221-230
- Thumb, A. (1901): *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*. Straßburg: Karl Trübner
- Trapp, E. (2003): «To Lexikon zur Byzantinischen Gräzität». Στο Καζάτζης (εκδ.) 2003, 77-82
- Trudgill, P. (2003): «Modern Greek dialects: a preliminary classification». *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-64
- Wiegand, H.-E. (εκδ.) (1987): *Theorie und Praxis des lexikographischen Prozesses bei historischen Wörterbüchern* [Lexicographica Series Maior 23]. Tübingen: Niemeyer
- Wiegand, H.-E. (1998²): «Historische Lexikographie». Στο W. Besch, A. Betten, O. Reichmann και St. Sonderegger (εκδ.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin/New York: De Gruyter, 643-715
- Wolfram, W. και N. Schilling-Estes (2003): «Dialectology and linguistic diffusion». Στο B. D. Joseph και R. Janda (εκδ.), *The Handbook of Historical Linguistics*. Malden, Mass.: Blackwell, 713-735
- Zgusta, L. (1971): *Manual of Lexicography*. The Hague/Paris: Mouton
- Zgusta, L. και D. J. Georgacas (1990): «Lexicography of Ancient Greek». Στο Hausmann *et al.* (εκδ.) 1989-1990, τ. 2, 1694-1704

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ: ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Γεωργία Κατσούδα

ABSTRACT

This metalexigraphic paper aims to a. present the main categories of dialect dictionaries, b. examine Greek and international dialect lexicography, focusing on projects similar to the *Historical Dictionary* of the Academy of Athens and c. examine, according to international lexicographical principles and practice, the main lexicographic problems encountered in the megastructure, the macrostructure and the microstructure of philological/scholarly and amateur dialect dictionaries.

1. Εισαγωγή-Δομή εργασίας

Η επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας αποδεικνύει ότι η παραγωγή μεταλεξικογραφικών μελετών για τη νεοελληνική (ν.ε.) διαλεκτική λεξικογραφία είναι ελάχιστη (βλ. Κατσογιάννου 2008: 649, Ξυδόπουλος 2011: 96, Κατσούδα [υπό έκδ.]),¹ παρά το ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για τη ν.ε. διαλεκτολογία. Το παρόν άρθρο, λαμβάνοντας υπ' όψιν αυτή την έλλειψη, αποσκοπεί να προσφέρει μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της διαλεκτικής λεξικογραφίας τόσο στον ελληνικό όσο και στον διεθνή χώρο. Η εργασία στηρίζεται κυρίως σε πρωτογενή έρευνα επί των δημοσιευμένων λεξικογραφικών έργων του κλάδου της διαλεκτικής λεξικογραφίας, κατεξοχήν από τον ελληνικό χώρο αλλά και από τον διεθνή.

Η δομή της μελέτης είναι η ακόλουθη:

α) θα παρουσιαστούν τα κυριότερα είδη της διαλεκτικής λεξικογραφίας βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Τα παραδείγματα που παρατίθενται ενδεικτικώς για κάθε είδος προέρχονται από την ελληνική βιβλιογραφία,

1. Ενδεικτικώς βλ. λεξικογραφικές μελέτες/άρθρα για τη ν.ε. διαλεκτική λεξικογραφία, όπως: Charalambakis (1982) και Χαραλαμπίδης (2005), ο οποίος επικεντρώνεται σε βασικά προβλήματα των συνταγμένων τόμων του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών (στο εξής *ΙΑΝΕ*)· Γιακουμάκη *et al.* (2004), όπου συγκρίνεται το *ΙΑΝΕ* με κύριους εκπροσώπους της ευρωπαϊκής διαλεκτικής λεξικογραφίας και παρουσιάζονται συνοπτικά τα προβλήματα αλλά και οι προοπτικές του· Bassea-Bezantakou (2005), η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της κυρίως στις σύγχρονες και διαχρονικές διαστάσεις του διαλεκτικού υλικού· Κατσογιάννου (2008), η οποία, εξετάζει την κυπριακή και κατωιταλική διαλεκτική παραγωγή υπό το πρίσμα γενικότερων ζητημάτων της διαλεκτικής λεξικογραφίας· Ξυδόπουλος (2011), ο οποίος διατυπώνει λεξικογραφικές προϋποθέσεις για τη μικροδομή και μακροδομή ενός διαλεκτικού λεξικού και Κατσούδα (υπό έκδ.), η οποία διατυπώνει μεθοδολογικές προϋποθέσεις για τη διαλεκτική ετυμολογία.

- β) θα γίνει επισκόπηση της διαλεκτικής λεξικογραφικής παραγωγής στην Ελλάδα αλλά και στον διεθνή χώρο, με παρουσίαση αντιπροσωπευτικών έργων, αδρομερή περιγραφή της δομής και των στόχων τους και εστίαση σε προβλήματα που αντιμετώπισαν ή αντιμετωπίζουν κατά τη σύνταξή τους. Έμφαση θα δοθεί σε έργα ανάλογα με αυτό του *Ιστορικού Λεξικού* και
- γ) θα εντοπισθούν τα σημαντικότερα λεξικογραφικά προβλήματα μεγαδομής, μικροδομής και μακροδομής, βάσει παραδειγμάτων από την ελληνική αλλά και διεθνή διαλεκτική λεξικογραφική πρακτική.

2. Είδη διαλεκτικών λεξικών

Τα διαλεκτικά λεξικά,² τα λεξικά δηλαδή που καταγράφουν το λεξιλόγιο μιας γεωγραφικής ποικιλίας, είναι μια κατηγορία περιορισμένων λεξικών (limited), τα οποία αντιδιαστέλλονται προς τα γενικά λεξικά (βλ. Ξυδόπουλος 2008: 287-294). Πολλά απ' αυτά είναι απλώς γλωσσάρια, δηλ. έργα μικρής έκτασης που παραθέτουν μόνο μεταφραστικά ισοδύναμα, χωρίς να παρέχουν μορφολογικές ή σημασιολογικές πληροφορίες (βλ. Zgusta 1971: 220, Hartmann και James 1998: 63, Ξυδόπουλος 2008: 342).

Αρκετά είναι τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορεί να γίνει η διάκριση των ειδών διαλεκτικής λεξικογραφίας. Οι σημαντικότερες κατηγοριοποιήσεις είναι οι ακόλουθες:

2. Εκτενή καταγραφή λεξικών και αυτοτελών γλωσσarίων προσφέρει η Κατσούδα στον παρόντα τόμο. Βλ. επίσης Μυτούλα (2008), Παπαναστασίου (2001: 193), Ξυδόπουλος (2008: 342-344).

2. Είδη διαλεκτικών
λεξικών

2.1. Κατηγοριοποίηση με βάση το είδος του λεξιλογίου

Ανάλογα με το είδος του λεξιλογίου τα διαλεκτικά λεξικά διαιρούνται στα γενικά και στα ειδικά. Τα πρώτα καλύπτουν λεξικογραφικά όλο τον λεξιλογικό πλούτο μιας γεωγραφικής ποικιλίας, ενώ τα ειδικά καλύπτουν έναν ειδικό λεξιλογικό τομέα της διαλέκτου/ ιδιώματος (πβ. Barbato και Varvaro 2004: 430-431, Devapala 2004: 5, Ξυδόπουλος 2008: 294), και δεν προβαίνουν σε αλφαβητική λημματογράφηση αλλά σε θεματική με παράλληλο αλφαβητικό ευρετήριο (βλ. Barbato και Varvaro 2004: 433-434, van Keymeulen και de Tier 2010: 756-757). Οι λεξικογραφικές εργασίες όπου συγκεντρώνεται λεξιλόγιο για τις ονομασίες ζώων, πτηνών, φυτών κτλ. αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα ειδικών διαλεκτικών λεξικών. Τέτοιου είδους είναι το *Λεξικό Χέλδραϊχ* (1926), στο οποίο καταγράφονται οι δημώδεις ονομασίες φυτών (βλ. και IANE, Α', ζ'). Οι γλωσσικοί άτλαντες δεν αποτελούν λεξικογραφικά έργα αναφοράς. Ωστόσο, επειδή συντάσσονται βάσει λεξικογραφικών μεθόδων και πρακτικών αναλόγων με αυτές που ακολουθούν τα λεξικογραφικά έργα αναφοράς (Hartmann 2001: 5), και εξετάζουν ένα συγκεκριμένο λεξιλογικό πεδίο, μπορούν να θεωρηθούν και αυτοί εκπρόσωποι των ειδικών διαλεκτικών λεξικών.

Εκείνο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι στην Ελλάδα η παραγωγή ειδικών λεξικών είναι μηδαμινή (βλ. και Κατσογιάννου 2008: 657-658).

2.2. Κατηγοριοποίηση με βάση τη γεωγραφική έκταση

Σύμφωνα με τους Barbato και Varvaro (2004: 432), η γεωγραφική έκταση που καλύπτουν τα διαλεκτικά λεξικά αποτελεί κριτήριο διάκρισης της διαλεκτικής λεξικογραφικής παραγωγής σε:

α) *τοπικά λεξικά* (regional) που με τη σειρά τους κατηγοριοποιούνται σε εκείνα *μεμονωμένου τόπου* (of single locality), όπως ενδεικτικώς το *Λεξικό Σύρκου* (2006) για το μεγαρικό ιδίωμα και σε

αυτά μιας μικροπεριοχής (of microarea), όπως το *Λεξικό Πιτυκάκη* (1971) για το ιδίωμα της Α. Κρήτης και β) στα πανδιαλεκτικά λεξικά (pan-dialect), τα οποία περιλαμβάνουν το υλικό όλων των γεωγραφικών ποικιλιών μιας γλώσσας. Το *ΙΛΝΕ* αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα πανδιαλεκτικού λεξικού για την ελληνική γλώσσα, αφού, όπως αναγράφεται και στον τίτλο, στόχος του είναι η περιγραφή «τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων».

2.3. Κατηγοριοποίηση με βάση τη γλώσσα-στόχο

Ανάλογα με τη γλώσσα-στόχο τα διαλεκτικά λεξικά διακρίνονται σε *μονόγλωσσα* και *δίγλωσσα* (βλ. Landau 2001: 8-9). Ήδη έχει προβληματίσει η φύση των μονόγλωσσων διαλεκτικών λεξικών (βλ. Geeraerts 1989: 295 και Ξυδοπουλος 2011: 96), ενώ ο Béjoint (2000: 39) διατυπώνει τη θέση ότι ένα διαλεκτικό λεξικό θεωρείται τελικά μονόγλωσσο ανάλογα με την απόσταση ανάμεσα στην περιγραφόμενη τοπική ποικιλία και την πρότυπη γλώσσα. Υπό αυτό το πρίσμα και δεδομένης της ενότητας που χαρακτηρίζει την Κοινή Νέα Ελληνική με τις γεωγραφικές της ποικιλίες, εκλαμβάνουμε ως μονόγλωσσο (ή και ομόγλωσσο, σύμφωνα με τους Barbato και Varvaro 2004: 432) το βασικό ὄγκο της ν.ε. διαλεκτικής λεξικογραφίας: η γλώσσα-στόχος είναι η Κοινή Νέα Ελληνική, ενώ δεν υπάρχουν λεξικά στα οποία οι ορισμοί δίνονται στη γλώσσα του περιγραφόμενου ιδιώματος ή διαλέκτου. Η παραπάνω πρακτική, δηλ. η διάσταση ανάμεσα στη γλωσσική ποικιλία-πηγή και τη γλωσσική ποικιλία-στόχο, δικαιολογείται από κοινωνιογλωσσικές συνθήκες, όπως το υψηλό κύρος της επίσημης γλώσσας, και από την αντίληψη για τη φθίνουσα πορεία ιδιωμάτων και διαλέκτων (βλ. σχετικά και Κατσογιάννου 2008: 658-659, 661).

Στη ν.ε. διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή, δίγλωσσα λεξικά θεωρούνται εκείνα στα οποία οι ορισμοί δίνονται σε άλλη γλώσσα πέραν της επίσημης γλώσσας με την οποία συνδέεται η υπό περιγραφή

2. Είδη διαλεκτικών
λεξικών

γεωγραφική ποικιλία. Εδώ ανήκει π.χ. το *Λεξικό Παπαγγέλου* (2001) για την Κυπριακή όπου στη γλώσσα-στόχο εκτός από την Κοινή Νέα Ελληνική προστίθεται και η Αγγλική, καθώς και το *Λεξικό Rohlf's* (1964 [1930]) με γλώσσα-πηγή την κατωϊταλική Ελληνική αλλά γλώσσα-στόχο τη Γερμανική. Στα δίγλωσσα διαλεκτικά λεξικά οι ορισμοί έχουν τη μορφή μεταφραστικών ισοδυνάμων των λημμάτων (Κατσογιάννου 2008: 658-659, πβ. Barbato και Varvaro 2004: 431).

2.4. Κατηγοριοποίηση με βάση την τοποθέτηση στον χρονικό άξονα

Ανάλογα με το αν ο λεξικός πλούτος μιας γεωγραφικής ποικιλίας καταγράφεται σε μια συγκεκριμένη χρονική φάση ή εξετάζεται σε βάθος χρόνου, τα λεξικά κατηγοριοποιούνται σε:

α) *συγχρονικά* (Zgusta 1971: 200, Landau 2001: 27, Devapala 2004: 4-5), όπως ενδεικτικώς το *Λεξικό Κοντομίχη* (2005) για το λευκαδίτικο γλωσσικό ιδίωμα και

β) *διαχρονικά*. Τα διαχρονικά λεξικά με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε:

1) *Ιστορικά*, όπου καταγράφονται όλες οι μεταβολές τόσο στη μορφή όσο και στη σημασία μιας λέξης (Zgusta 1971: 200, Landau 2001: 27-28, Devapala 2004: 4, Shcherba 1995: 343). Εδώ συγκαταλέγεται το *ΙΛΝΕ*, αν και όπως σημειώνουν οι Γιακουμάκη *et al.* (2004: 6) στους μέχρι τώρα εκδεδομένους τόμους δεν έχει γίνει η πλήρης χαρτογράφηση της ιστορίας μιας λέξης (βλ. και παρακάτω). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι λόγω της μεγάλης έκτασης χρόνου που καταλαμβάνουν οι πρωτογενείς πηγές,³ τα περισσότερα διαλεκτικά λεξικά είναι «ασυναίσθητα» ιστορικά,

3. Για το ζήτημα της χρονικής έκτασης των πηγών, βλ. Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο.

- 2) *Ετυμολογικά*, όπου καταγράφεται η προέλευση κάθε λέξης (Zgusta 1971: 200). Παρόλο που υπάρχουν διαλεκτικά λεξικά με έγκυρες και αξιόπιστες ετυμολογήσεις, όπως το *Λεξικό Κωστάκη* (1986-1987) και το *Λεξικό Πάγκαλου* (1994-2003 [1955-1970]), η ελληνική διαλεκτική λεξικογραφία δεν περιλαμβάνει ακραιφνώς ετυμολογικά λεξικά.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να πούμε ότι συχνά – λόγω της γοητείας που ασκεί η ετυμολογία – αρκετά συγχρονικά λεξικά ετυμολογούν περιστασιακά (βλ. Κατσούδα [υπό έκδ.]). Ένα τέτοιο λεξικό είναι το *Λεξικό Κόμη* (1995) για το κυθηραϊκό ιδίωμα, στο οποίο, αν και σημειώνεται ότι η ετυμολόγηση των λέξεων θα ακολουθήσει αργότερα από ειδικούς επιστήμονες, προσφέρει σύντομες ερασιτεχνικές ετυμολογήσεις σε μεγάλο αριθμό λημμάτων.

2.5. Κατηγοριοποίηση με βάση τη γλωσσολογική εξειδίκευση

Τέλος, ανάλογα με το είδος του συντάκτη τους τα διαλεκτικά λεξικά μπορούν να διακριθούν σε:

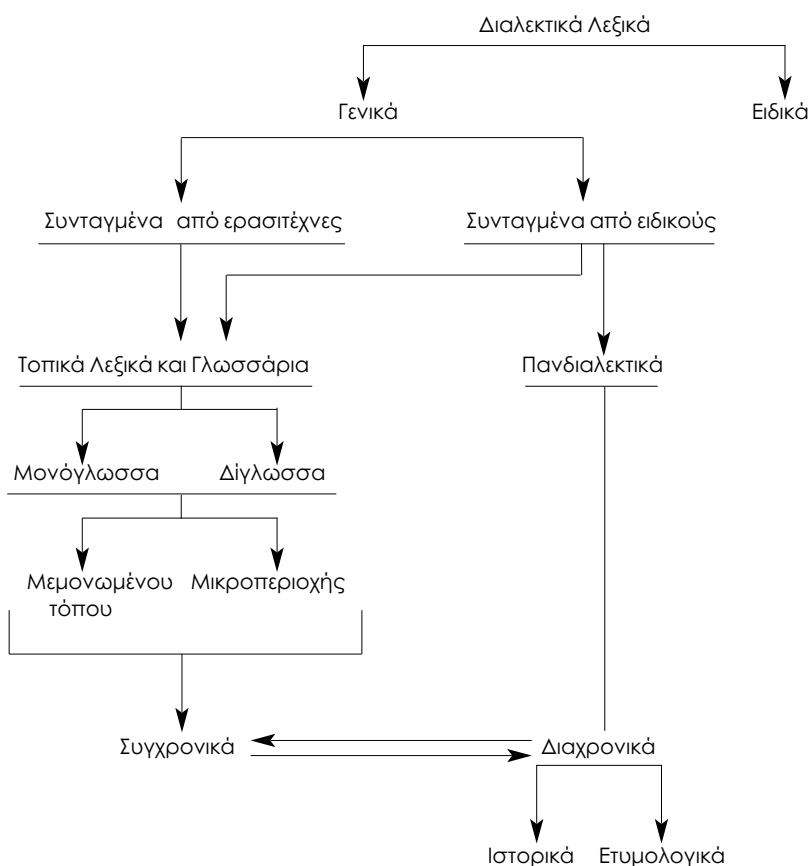
- α) *συνταγμένα από επιστήμονες με γλωσσολογική κατάρτιση* (philological/scholarly), όπως το πεντάτομο *Λεξικό των ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας* (1984-1992) του Καραναστάση, ο οποίος διέτελεσε συντάκτης του *ΙΛΝΕ* από το 1954 έως το 1971 και
- β) *συνταγμένα από ερασιτέχνες* (popular/amateur), κυρίως δασκάλους, διαλεκτικούς ποιητές ή εν γένει από ανθρώπους με ιδιαίτερο ζήλο για την τοπική ιστορία και τον πολιτισμό (βλ. Hartmann και James 1998, λ. *dialect lexicography*; Barbato και Varvaro 2004: 432).⁴

4. Οι Barbato και Varvaro (2004: 432) θεωρούν ιδιαίτερη κατηγορία εκείνη που περιλαμβάνει λεξικά συνταγμένα από επαγγελματίες σε συνεργασία με ερασιτέχνες.

2. Είδη διαλεκτικών λεξικών

Εδώ ανήκει ενδεικτικώς το *Λεξικό Κόμη*, για τη σύνταξη του οποίου συνεργάστηκαν εκπαιδευτικοί, δημοσιογράφοι, λογοτέχνες, δικηγόροι, ακόμη κι ένας ορκωτός λογιστής (Κόμης 1995: 11), όπως επίσης το δίτομο λεξικό για το γλωσσικό ιδίωμα της Α. Κρήτης του στρατιωτικού Πιτυκάκη.

Συγκεντρωτικά, τα είδη της διαλεκτικής λεξικογραφίας βάσει των παραπάνω κριτηρίων μπορούν να περιγραφούν σύμφωνα με το ακόλουθο σχήμα:

3. **Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας**

Στην ενότητα αυτή θα εκτεθεί αδρομερώς η ελληνική και διεθνής διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή, με έμφαση κυρίως σε έργα ανάλογα με αυτό του *IANE*, δηλαδή σε διαλεκτικά λεξικογραφικά έργα, αλλά και σε ιστορικά λεξικά που περιλαμβάνουν «ενσυνειδήτως» στη λεξικογραφική ύλη τους και διαλεκτικό υλικό. Το ενδιαφέρον μας θα επικεντρωθεί στη διαλεκτική λεξικογραφία ευρωπαϊκών χωρών με την παρουσίαση τόσο των σημαντικότερων διαλεκτικών λεξικογραφικών έργων τους, όσο και Ατλάντων, οι οποίοι –βάσει της κατηγοριοποίησης του κεφ. 2.1– αποτελούν εκπροσώπους των ειδικών λεξικογραφικών έργων. Ωστόσο, θα παρατεθούν και στοιχεία για χώρες εκτός Ευρώπης, όταν σ' αυτές ομιλείται επισήμως μια ευρωπαϊκή γλώσσα, τα οποία θα εντάσσονται στην υποενότητα της αντίστοιχης ευρωπαϊκής γλώσσας. Επισημαίνεται ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι εξαντλητική μια τέτοια παρουσίαση η παράθεση της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφικής εργογραφίας είναι ενδεικτική.

3.1. *Ελλάδα*

3.1.1. *Το IANE*

Η αρχική ιδέα για την δημιουργία ενός ενιαίου ιστορικού λεξικού της ελληνικής γλώσσας «ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐμφανίσεως μέχρι σήμερα» ανήκει στον πατέρα της ελληνικής γλωσσολογίας Γ. Ν. Χατζιδάκι, με πρωτοβουλία του οποίου ιδρύθηκε το 1908 ειδική επιτροπεία για την σύνταξή του. Σύντομα (ἤδη το 1910) ἔγινε αντιληπτό ὅτι ὁ τεράστιος ὄγκος τοῦ υλικοῦ καθιστοῦσε ἕνα τόσο μεγαλεπήβολο ἔργο ἀνέφικτο, καὶ κατὰ συνέπεια, ἡ λεξικογραφητέα ὕλη περιορίστηκε στὴν νεότερη ἐλληνικὴ καὶ τὰ ἰδιώματά της, με χρονική αφετηρία το 1800. Από το 1926, ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸ ἔργο συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἀνατέθηκε

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

στην εποπτεία της.⁵ Το 2003 το Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού μετονομάστηκε σε Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, αλλά κύριο έργο του παραμένει η έκδοση του *IANE*.

Πρότυπα για τη σύνταξή του *IANE* αποτέλεσαν μεγάλα ιστορικά λεξικά όπως το *Deutsches Wörterbuch* (1854-1960) και το *Oxford English Dictionary* (1η εκδ. 1888-1928) (Γιακουμάκη *et al.* 2004: 2, Χαραλαμπίδης 2003: 102). Πέρα από τις ομοιότητες του λεξικού με τα πρότυπά του, όπως ο ιστορικός προσανατολισμός του λεξικού, η προσπάθεια για όσο το δυνατόν πληρέστερη κάλυψη της γλώσσας και η χρήση corpus από την αποδελτίωση έργων της ν.ε. λογοτεχνίας, το *IANE* διαφέρει από τα άλλα ιστορικά λεξικά καθώς δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο κατά τόπους υλικό, επιχειρώντας να καλύψει το λεξιλόγιο όλων των διαλέκτων (βλ. Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο).

Η δομή του συντακτικού άρθρου του *IANE* είναι τριμερής (βλ. Κανονισμός Συντάξεως). Συγκεκριμένα κάθε λήμμα αποτελείται από το τυπολογικό μέρος, στο οποίο καταγράφονται οι μορφολογικές παραλλαγές μιας λέξης με τη γεωγραφική κατανομή τους και με λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς της συχνότητάς τους, από το ετυμολογικό μέρος, όπου καταγράφεται η ετυμολογία και η περίοδος της πρώτης εμφάνισης της λέξης ή και των τύπων της, και από το σημασιολογικό, το οποίο περιλαμβάνει σημασίες και χρήσεις που προέρχονται από το αρχείο του *IANE*, συνοδευόμενες πάντα από τη γεωγραφική κατανομή τους με λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς για τη συχνότητά τους.

5. Η ιστορία του *IANE* εκτίθεται αναλυτικά στα Προλεγόμενα του Α' τόμου, ε'-ιθ'. Βλ. επίσης Χαραλαμπίδης (2003: 97 κ.ε.), Γιακουμάκη *et al.* (2004: 1-2) καθώς και την ιστοσελίδα του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-*IANE* της Ακαδημίας Αθηνών, στο τμήμα «Χρονοδιάγραμμα της ιστορίας του Κέντρου».

Ο πρώτος τόμος δημοσιεύτηκε το 1933, ενώ ο τελευταίος τόμος κυκλοφόρησε το 1989. Το έργο συνεχίζεται, και παρά το γεγονός ότι δεν έχει ολοκληρωθεί, είναι αναμφισβήτητη η επιστημονική αξία και αρτιότητά του λόγω της αυστηρής εφαρμογής επιστημονικών αρχών κατά τη σύνταξή του, οι οποίες το καθιστούν πρότυπο της επιστημονικής λεξικογραφίας στην Ελλάδα.⁶

3.1.2. Λοιπή διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή

Διαλεκτικοί τύποι λημματογραφούνται και στην παλαιότερη ακόμη λεξικογραφική παραγωγή.⁷ Για παράδειγμα, το λεξικό του Germano (1622), βασισμένο στο ιδίωμα της Χίου, περιέχει σημαντικό διαλεκτικό υλικό. Ομοίως, και ο κρητικός Γεράσιμος Βλάχος (1659) συμπεριλαμβάνει μεγάλο αριθμό κρητικών λέξεων στο λεξικό του, όπως *ἀποδιαφώτισμα* (=όρθρος), *ἀπονοῦμαι* (=απειλώ), *ἀτζικνίδα* (=τσουκνίδα), *βόθωνας* (=βόθρος), οι οποίες απαντούν με την ίδια μορφή και σημασία και σήμερα στο κρητικό ιδίωμα (βλ. αντίστοιχα λήμματα στο *Λεξικό Πάγκαλου*). Εντούτοις, αυτά τα λεξικά δεν θα εξετασθούν στην παρούσα εργασία, καθώς δεν ανήκουν στην αμιγώς διαλεκτική λεξικογραφία.

Οι πρώτες ουσιαστικά εκδόσεις διαλεκτικής λεξικογραφίας⁸ ήταν γλωσσάρια τα οποία κυκλοφόρησαν είτε αυτοτελώς είτε εντεταγμένα σε περιοδικά και βιβλία, όπως π.χ. το *Χιακόν Γλωσσάριον* του Α.Γ. Πασπάτη (1888), το γλωσσάριο του Α. Σακελλαρίου στα *Κυπριακά* (Β' τόμ., 1891) και τα *Ζῶντα μνημεία τῆς ἀνά τὸν Πόντον ιδιωτικῆς* του Ι. Βαλαβάνη (1892).

6. Βλ. Ξυδόπουλος (2008: 327). Την τεράστια συμβολή του έργου στη θεμελίωση της ν.ε. λεξικογραφίας αναγνωρίζει και ο Μπαμπινιώτης (2012⁴: 49).
7. Για τη λεξικογραφική παραγωγή του 17ου-20ου αι. βλ. *ΙΛΝΕ Α'*, ε'-ζ', καθώς και σχετικό πίνακα στον ΑΚ.
8. Για τις πρώτες εκδόσεις διαλεκτικών λεξικών και γλωσσάρων, βλ. *ΙΛΝΕ Α'*, στ'-ζ'.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

Η έκδοση τόσο των παραπάνω γλωσσαρίων όσο και η έκδοση του Α' τόμου του *LANE* (1933) θεωρούνται ορόσημα, καθώς στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα εκδόθηκαν σημαντικά διαλεκτικά λεξικά, όπως το *Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου* του Ζώη (1898-1916), το *Λεξικόν τῆς Τσακωνικῆς Διαλέκτου* του Δέφνερ (1923), και το *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität* του Rohlf's (1930).

Ωστόσο, χρυσή εποχή εν γένει της ελληνικής λεξικογραφίας χαρακτηρίζονται οι δεκαετίες 1930-1950.⁹ Σε αυτό το διάστημα εκδόθηκε το *Λεξικό Βλαστού Συνώνυμα και Συγγενικά: Τέχνες και Σύνεργα* (1931), το οποίο περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό διαλεκτικών και λογοτεχνικών όρων. Δύο χρόνια αργότερα εκδίδεται και ο πρώτος τόμος του *LANE* (1933) (βλ. παραπάνω).

Πρέπει να τονιστεί ότι σημαντικά επιστημονικά διαλεκτικά λεξικά γεννήθηκαν από τους κόλπους του *LANE*, όπως το *Λεξικό Καραναστάση* (1984-1992) για την Κατωιταλική και το *Λεξικό Κωστάκη* (1986-1987) για την Τσακωνική, ενώ συντάχθηκαν και γλωσσάρια όπως αυτά που εκδόθηκαν υπό την επιμέλεια της Θ. Κυπρή από το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου τη δεκαετία 1979-1989 και περιλαμβάνουν υλικό που συγκεντρώθηκε από επιτόπιες έρευνες με σκοπό να ενταχθεί στο *LANE*.

Εν γένει η ελληνική διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή από τις πρώτες εκδόσεις μέχρι τη δεκαετία του '80 παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά: α) η σύνταξη των λεξικογραφικών έργων γίνεται κατεξοχήν από φιλόλογους και λιγότερο από γλωσσολόγους, β) η σύνταξη αρκετών έργων γίνεται από σημαντικά ιδρύματα και δεν αποσκοπούν στο εμπορικό κέρδος, γ) τα διαλεκτικά λεξικά δεν απευθύνονται στον μέσο χρήστη αλλά στον ειδικό επιστήμονα

9. Για αυτή την περίοδο βλ. Μπαμπινιώτης (2012⁴: 48-52).

δ) στόχο έχουν την ανάδειξη της ιστορίας και όχι της χρήσης της διαλέκτου. Η ιστορικότητα μιας γεωγραφικής ποικιλίας δεν αναδεικνύεται μόνο μέσω της ετυμολογίας αλλά και με την σύνδεση της λεξικογραφικής παραγωγής και με άλλους φιλολογικούς κλάδους. Άλλωστε συχνά οι πρώτοι συλλογείς διαλεκτικού υλικού και λεξικογράφοι ήταν λαογράφοι, οπότε και η λεξικογραφική πρακτική ήταν ανάλογη με την ειδίκευση των συντακτών της (βλ. Κατσογιάννου 2008: 651, 654).

Από τη δεκαετία του '80 μέχρι σήμερα, η ν.ε. λεξικογραφική παραγωγή είναι πλουσιότερη, καθώς αυξήθηκε εξαιρετικά το ενδιαφέρον για τα τοπικά ιδιώματα. Αυτό οφείλεται κατά πολύ στην άρση του ιδεολογήματος ότι οι γεωγραφικές ποικιλίες που αποκλίνουν από την επίσημη γλώσσα είναι κατώτερες και γι' αυτό ανάξιες επιστημονικής μελέτης. Αν και λεξικά που συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν πιο πάνω συνεχίζουν να υπάρχουν, η αύξηση ενδιαφέροντος για την διαλεκτική λεξικογραφία οδηγεί σε παραγωγή πληθώρας έργων, με τα ακόλουθα νέα γνωρίσματα:

α) τάση εκλαΐκευσης του αντικειμένου: πολλά απ' αυτά τα λεξικογραφικά έργα είναι απλώς γλωσσάρια,¹⁰ που παραθέτουν μόνο τον διαλεκτικό τύπο και τον ισοδύναμο του στην Κοινή Νέα Ελληνική. Λιγιστά δε είναι αυτά με εκτενέστερα ερμηνεύματα, ενώ ακόμη λιγότερα είναι όσα περιλαμβάνουν στα λήμματά τους ετυμολογικές, μορφολογικές κ.τ.ό. πληροφορίες¹¹,

β) οι περισσότεροι συγγραφείς δεν είναι ειδικευμένοι στο αντικείμενο, αλλά πολλοί απ' αυτούς είτε είναι φυσικοί ομιλητές είτε έχουν βιωματική σχέση με τη γεωγραφική ποικιλία που μελετούν,

10. Για τον προσδιορισμό των γλωσσάρων βλ. Ξυδόπουλος (2008: 342), Ξυδόπουλος (2011: 97).

11. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι κατά την προηγούμενη περίοδο δεν υπήρχαν ερασιτεχνικά γλωσσάρια, απλώς ο όγκος τους αυξάνεται σημαντικά από την δεκαετία του '80 και μετά.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας
- γ) στο πλαίσιο διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, διάφορες τοπικές οργανώσεις εμφανίζονται ως εκδότες, ενώ παράλληλα αυξάνονται και οι περιπτώσεις αυτοέκδοσης (βλ. και Κατσογιάννου 2008: 654).

Όπως αποδεικνύουν τα ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα τόσο από τη ν.ε. λεξικογραφική παραγωγή όσο και από τις γραμματικές περιγραφές, οι καλύτερα μελετημένες ν.ε. γεωγραφικές ποικιλίες είναι η Κατωιταλική, η Ποντιακή, η Καππαδοκική, η Τσακωνική και η Κρητική. Η επιλογή των συγκεκριμένων ποικιλιών για μελέτη οφείλεται κατά κύριο λόγο σε ιδεολογικούς και κοινωνιογλωσσικούς λόγους.¹² Δόθηκε έμφαση στη μελέτη ποικιλιών που:

- α) διαφοροποιούνται κατά πολύ από την επίσημη γλώσσα (δηλ. οι ποικιλίες που παραδοσιακά χαρακτηρίζονται «διάλεκτοι» σε αντίθεση με τα «ιδιώματα») και γι' αυτό έχουν μεγάλο ερευνητικό ενδιαφέρον. Για παράδειγμα, η σύνδεση της Τσακωνικής με την αρχαία λακωνική Δωρική έκανε επιβεβλημένη την επιστημονική μελέτη της πρώτης,
- β) μιλήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα σε μη ελληνόφωνο περιβάλλον, όπως συνέβη στη περίπτωση της Κατωιταλικής, της Καππαδοκικής και της Ποντιακής. Η επιστημονική ενασχόληση με τις ποικιλίες αυτές, επομένως, αποσκοπούσε αφενός μεν στην διάσωσή τους πριν περιέλθουν σε πλήρη λήθη, και αφετέρου στην κατάδειξη της ελληνικότητάς τους (Κατσογιάννου 2008: 661, πβ. Marellο 2004: 351). Έτσι, η Κατσογιάννου (2008: 656), αναφερόμενη στη μελέτη της Κατωιταλικής, σημειώνει ότι αυτή έχει μελε-

12. Σύμφωνα με την Κατσογιάννου (2008: 660), η έλλειψη λεξικογραφικών έργων για μια γεωγραφική ποικιλία μπορεί να οφείλεται σε πολιτικούς λόγους. Για παράδειγμα, δεν μελετάται η ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση της Κυπριακής, γιατί η ανάδειξη της σχέσης της Κυπριακής με την Κοινή Νέα Ελληνική αποτελεί από πολιτική άποψη σημαντικότερο ζήτημα από τη μελέτη των επιμέρους ιδιωμάτων της.

τηθεί σε βάθος, αν και οι ομιλητές της δεν ξεπερνούν σήμερα τους 2000, γιατί αυτή η διάλεκτος αποτελεί «κοινωνιογλωσσικό αξιόπεριεργο»,

γ) έχουν κοινωνιογλωσσικό κύρος. Τέτοια περίπτωση αποτελεί το κρητικό ιδίωμα, το οποίο αντλεί το κύρος του από την μεγάλη και πανελληνίως αναγνωρισμένη λογοτεχνική παραγωγή του.

Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι η ν.ε. διαλεκτική λεξικογραφία δεν διαθέτει γλωσσικούς άτλαντες, με μοναδική εξαίρεση τον *Άτλαντα της Κρήτης* του Κοντοσόπουλου (1988). Επίσης, η διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή είναι στο σύνολο της έντυπη (με ελάχιστες εξαιρέσεις¹³).

3.2. Διεθνής διαλεκτική λεξικογραφία

3.2.1. Αγγλία και ποικιλίες της Αγγλικής

Έργο-σταθμό για τη διαλεκτική λεξικογραφία και πρότυπο για ανάλογες λεξικογραφικές εργασίες αποτελεί το 6τομο *English Dialect Dictionary* (1898-1905) (*EDD*) του Joseph Wright. Περιλαμβάνει 70000 λήμματα και βασίστηκε στις διαλεκτολογικές μελέτες που εκπονήθηκαν από την Αγγλική Διαλεκτολογική Εταιρεία (1873-1896), σε πολυάριθμα τοπικά γλωσσάρια, σε ανέκδοτες πηγές τοπικών συγγραφέων και σε προφορικό υλικό προερχόμενο από τοπικούς πληροφορητές.¹⁴ Ως προς το λημματολόγιό του, το *EDD*

13. Σε ηλεκτρονική μορφή από το 1998 έως το 2002 διατέθηκε το *The graecanic lexicon* (βλ. Κουτσογεωργακοπούλου *et al.* 1999), ενώ διαδικτυακά είναι ανηρτημένα αρκετά γλωσσάρια συνταγμένα από ερασιτέχνες (βλ. Κατσούδα στον παρόντα τόμο). Μια διαλεκτική λεξιλογική βάση δεδομένων ελεύθερα προσβάσιμη στο διαδίκτυο προσφέρει για την Κυπριακή το Πανεπιστήμιο Κύπρου (βλ. Κατσογιάννου 2007: 16-20, Κατσογιάννου 2008: 661).

14. Βλ. Wright (1898: v-viii)· Markus (2007: 3, §1.3), Durkin (2009: 1-5), Γιακουμάκη *et al.* (2004: 3).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας δεν περιλαμβάνει, όπως ρητά διατυπώνει, λέξεις της κοινής γραφομένης Αγγλικής, εφόσον αυτές διαφέρουν κατά τόπους μόνο ως την προφορά κι όχι ως προς τη σημασία (Wright 1898: v).

Η μικροδομή του θεωρείται επαρκέστατη και υποδειγματική για άλλα ανάλογα έργα. Συγκεκριμένα, κάθε λήμμα διακρίνεται στα ακόλουθα πεδία:

- 1) λήμμα-κεφαλίδα,
- 2) γραμματικό είδος,
- 3) λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς χρήσης,
- 4) γεωγραφική κατανομή
- 5) φωνητική μεταγραφή σε δικό του φωνολογικό σύστημα και όχι στο Διεθνές Φωνολογικό Αλφάβητο, ενώ ακολουθούν
- 6) ο ορισμός,
- 7) οι αρχειακές παραπομπές και
- 8) τα σχόλια και οι διαπαραπομπές.¹⁵

Κατά την περίοδο 2006-2010, το Πανεπιστήμιο του Innsbruck ανέλαβε την υλοποίηση του προγράμματος *SPEED* (*Spoken English in Early Dialects*) για τη δημιουργία ψηφιοποιημένης μορφής του *EDD*, μια σημαντική συμβολή στην αγγλική διαλεκτολογία. Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η βελτίωση της λειτουργικότητας του λεξικού με την παράλληλη βελτίωση των φίλτρων αναζήτησης αναφορικά με τη φωνητική, τις πηγές, καθώς και τη χρονολόγηση. Το *SPEED* έχει και έναν απώτερο ερευνητικό στόχο: μετά από την αξιοποίηση μεγάλου αριθμού εργασιών, το ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί στη μελέτη των τυπικών διαλεκτικών δομών και κοινωνιογλωσσικών σχημάτων, της φρασεολογίας, των υπερτεμαχιακών φαινομένων, σχημάτων λόγου κ.ά.¹⁶

15. Για τη μικροδομή του *EDD*, βλ. Markus (2007: 5, 6, § 2-3.1) και Ξυδόπουλος (2011: 99).

16. Για το πρόγραμμα *SPEED* βλ. την ιστοσελίδα του.

Επιπλέον, η αγγλική λεξικογραφική παραγωγή¹⁷ έχει να επιδείξει και μεγάλο αριθμό διαλεκτικών ατλάντων: για τις αγγλικές διαλέκτους αντιπροσωπευτικοί είναι οι άτλαντες των Orton, Sanderson και Widdowson (1978) και των Upton και Widdowson (2006).

Ορισμένες τοπικές παραλλαγές της Αγγλικής όπως η Σκωτική και η Ιρλανδική, καθώς και οι ευρύτερες γεωγραφικές ποικιλίες της Αγγλικής των πάσαι ποτέ αποικιών (Αμερικής, Καναδά, Αυστραλίας, Ν. Αφρικής) αντιπροσωπεύονται από δικά τους λεξικά (βλ. Prendergast 1998: 275-292, Bailey 2009, Dareau και McLeod 2009).

3.2.1.1. Η Αγγλική της Σκωτίας

Για να καταφανεί η εξέλιξη της Αγγλικής στο πέρασμα των αιώνων, ο W. Craigie (συνεκδότης του *OED*) πρότεινε το 1919 στην *Philological Society* τη δημιουργία συμπληρωματικών λεξικογραφικών έργων. Ένα τέτοιο έργο αποτέλεσε το δωδεκάτομο *Dictionary of the older Scottish Tongue (DOST 1931-2002)*, του οποίου η λεξικογραφική ύλη καλύπτει την περίοδο από τον 12ο αι. μέχρι το 1700. Το *DOST* με τη σειρά του έδωσε το έναυσμα για τη συγκρότηση ενός σύγχρονου εθνικού σκωτικού λεξικού, του *Scottish National Dictionary (SND)* (1931-1976). Το εν λόγω λεξικό περιλαμβάνει διαλεκτικό υλικό περιοχών οι οποίες χαρτογραφούνται βάσει της προφοράς τους στον πρώτο τόμο του *SND*. Δεδομένων των προβλημάτων τυποποίησης της ορθογραφίας, κάθε λήμμα-κεφαλίδα λημματογραφείται σε κεφαλαιογράμματη γραφή, ενώ κατόπιν ακολουθούν όλες οι ορθογραφικές ποικιλίες. Τα λήμματα-κεφαλίδες μεταγράφονται στο ΔΦΑ, μόνο όταν η προφορά τους διαφοροποιείται από τη συμβατική αγγλική προφορά, ενώ τα παράγωγα, τα σύνθετα και οι φράσεις τυγχάνουν λεξικογραφικής επεξεργασίας σε αριθμημένη υποενότητα του λήμματος (βλ. Dareau και McLeod 2009: 307-323).

17. Για την αγγλική διαλεκτολογική λεξικογραφία (*EDD* και άτλαντες), βλ. Penhallurick (2009).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας
- Τέλος, για τις διαλέκτους της Σκωτίας και της Ουαλίας υπάρχουν οι άτλαντες του McIntosh (1952), των Mather και Speitel (1975), (1977), (1986) και του Thomas (1973).

3.2.1.2. Η Αγγλική των ΗΠΑ

Για τα αγγλικά της Αμερικής, ήδη από τον 19ο αι. αρκετές είναι οι εκδόσεις ερασιτεχνικών και επιστημονικών λεξικών (βλ. Bailey 2009: 281-286). Ανάμεσα στα σημαντικά επιστημονικά λεξικά ανήκει το 4τομο *Dictionary of American English (DAE)* των Craigie και Hulbert (1938-1944) και το *A Dictionary of Americanisms on Historical Principles (DA)* του Mathews (1951). Ωστόσο, τη σπουδαιότερη διαλεκτική εργασία υποδομής για τα αγγλικά της Αμερικής αποτελεί το *Dictionary of American Regional English (DARE)* της Αμερικανικής Διαλεκτολογικής Εταιρείας (*American Dialect Society*). Η έκδοσή του ξεκίνησε το 1975 και έκτοτε εκδόθηκαν 5 τόμοι· ο έκτος και τελευταίος αναμένεται το 2013.

Το *DARE* παραθέτει μόνο τους κατά τόπους διαλεκτικούς αμερικανικούς τύπους. Το υλικό του προέρχεται από τις συνεντεύξεις 2777 ατόμων με επιτόπια έρευνα στις 50 πολιτείες των ΗΠΑ και από ποικίλια κείμενα από την εποχή των πρώτων αποικιών μέχρι σήμερα. Η έρευνα στηρίζεται στα ερωτηματολόγια που απάντησαν 2777 άτομα και στις ηχογραφήσεις 1843 ατόμων, τα οποία διάβαζαν την ιστορία «Arthur the Rat».

Ως προς τη μικροδομή του σημειώνουμε ότι μετά το λήμμα-κεφαλίδα παρατίθενται η μορφολογική ποικιλία της λέξης, η ετυμολογία της, η γεωγραφική κατανομή όλων των τύπων, οι κοινωνικοί χαρακτηρισμοί, ο ορισμός, ενώ με χρονολογική σειρά μετά τον ορισμό δίνονται παραδείγματα χρήσεων από τις περίπου 13000 γραπτές πηγές, καθώς και ο αριθμός των πληροφορητών που έχουν δώσει απάντηση από μια περιοχή. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η καταγραφή ακόμη και των μεμονωμένων απαντήσεων, οι οποίες συνοδεύονται πάντα από τον κωδικό του πληροφορητή. Τα στοιχεία για το φύλο, την ηλικία,

τη μόρφωση των πληροφορητών καταγράφονται πλήρως και περιέχονται στον πρώτο τόμο. Επίσης, σημειώνονται και τα αριθμητικά δεδομένα που δικαιολογούν έναν λεξικογραφικό χαρακτηρισμό. Κάθε λήμμα συνοδεύεται και από έναν μικρό χάρτη με τη γεωγραφική έκταση του λήμματος.¹⁸

Όσον αφορά τους διαλεκτικούς άτλαντες, οι ΗΠΑ διαθέτουν άλλο ένα μεγάλο έργο, τον *Linguistic Atlas of the United States and Canada*, το οποίο ξεκίνησε το 1930 υπό την εποπτεία του Hans Kurath. Λόγω της τεράστιας έκτασης που θα έπρεπε να καλύψει το έργο, η έρευνα διαιρέθηκε σε περιφέρειες. Πρώτα συντάχθηκε ο *Γλωσσικός Άτλας της Νέας Αγγλίας* (Kurath *et al.* 1939-1943) και ακολούθησαν άλλοι για τις υπόλοιπες ευρύτερες περιοχές των ΗΠΑ: Kurath (1949), Atwood (1953), Kurath, Raven και McDavid (1961), Allen (1976), ενώ το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με το 7τομο έργο *Γλωσσικός Άτλας των Πολιτειών του Κόλπου του Μεξικού* (Pederson *et al.* 1986-1992), το οποίο αποτελεί έργο αναφοράς, καθώς είναι αποτέλεσμα πολλών τεχνολογικών καινοτομιών, ενώ η συνέπεια των φωνητικών μεταγραφών του χαρακτηρίζεται αξιοθαύμαστη.¹⁹

3.2.1.3. Η Αγγλική του Καναδά

Σταθμός για την ιστορική λεξικογραφία του Καναδά αλλά και εν γένει για την καναδική λεξικογραφία αποτέλεσε η έκδοση του *Dictionary of Canadianisms on Historical Principles (DCHP)*²⁰ (Avis *et al.* 1967) το οποίο εκδόθηκε το 1967, 13 χρόνια μετά τη σύλληψη της ιδέας για τη σύνταξη ενός ιστορικού λεξικού κατά την εναρκτήρια συνάντηση

18. Για τη μέθοδο, τις πηγές και τη δομή του *DARE*, βλ. την ιστοσελίδα του, καθώς και Schneidmesser (1988: 34-37), Γιακουμάκη *et al.* (2004: 4).

19. Για τους διαλεκτικούς Άτλαντες των ΗΠΑ, βλ. Chambers-Trudgill (2011: 36-38).

20. Για το *DCHP*, βλ. την ιστοσελίδα του και Dollinger (2006).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

της Καναδικής Γλωσσολογικής Εταιρείας (*Canadian Linguistic Association*). Από το 2005 ξεκίνησε η ψηφιοποιημένη επανέκδοση του λεξικού, στο πλαίσιο ενός προγράμματος (*DCHP-2*) του Εργαστηρίου της Καναδικής Αγγλικής (*Canadian English Laboratory*) στο Πανεπιστήμιο της Βρετανικής Κολομβίας, με κύριους στόχους τη συμπλήρωση λημμάτων, την απομάκρυνση παρωχημένων πλέον λημμάτων, την αναθεώρηση ετυμολογήσεων και τη βελτίωση των ορισμών. Για παράδειγμα, το *DCHP-2* θα αξιοποιήσει 40000 δελτία τα οποία δεν έχουν ληφθεί υπ' όψιν του *DCHP* (Dollinger 2006, §3).

Η επανέκδοση προβλέπεται να είναι έτοιμη το 2013-2014. Άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτό το πρόγραμμα είναι και η δημιουργία της *Τράπεζας δεδομένων της Καναδικής Αγγλικής* (*Bank of Canadian English*) (*BCE*), που θα αποτελεί μια μεγάλη βάση δεδομένων, η οποία θα περιλαμβάνει συνολικά 4.5 εκατομμύρια λέξεις, τόσο από πηγές γραπτού και προφορικού λόγου, όσο και από παλαιότερες γλωσσικές φάσεις (από το 1498 μέχρι σήμερα), με απώτερο στόχο να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για τη μελέτη των αγγλικών της βόρειας Αμερικής (βλ. Dollinger 2006, §3.2).

Το Τμήμα Γλωσσολογίας του Memorial University της Νέας Γης (*Newfoundland*) εκπονεί το πρόγραμμα *The Online Dialect Atlas of Newfoundland and Labrador English (DANL)*²¹ για τη δημιουργία ενός ηλεκτρονικού διαδραστικού άτλαντα, προσιτού τόσο στους ειδικούς όσο και στο ευρύ κοινό, ώστε να μελετηθεί η γεωγραφική κατανομή των παραδοσιακών χαρακτηριστικών του λεξιλογίου και της μορφολογίας της Νέας Γης και του Λαμπραντόρ. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, θα χαρτογραφηθούν τα δεδομένα από τις ηχογραφημένες συνεντεύξεις που έδωσαν ηλικιωμένοι πληροφορητές αγροτικών κοινοτήτων κατά την περίοδο 1960-1982, ενώ στην τελική φάση θα προστεθούν και τα δεδομένα από τις πηγές. Τα δεδομένα των φωνητικών

21. Για το *DANL*, βλ την ιστοσελίδα του και Wandl-Vogt (2010: 46).

και μορφοσυντακτικών χαρακτηριστικών προέρχονται από 72 παραλιακές κοινότητες, ενώ το λεξιλόγιο από τις απαντήσεις στα ερωτηματολόγια που έδωσαν 126 πληροφορητές από 21 αντιπροσωπευτικές κοινότητες της επαρχίας.

3.2.1.4. Η Αγγλική της Αυστραλίας

Οι πρώτες εκδόσεις λεξικών για τα αγγλικά της Αυστραλίας κάνουν την εμφάνισή τους στα τέλη του 19ου (βλ. Bailey 2009: 292-296). Το 1898 εκδόθηκε το *Austral English: A Dictionary of Australasian Words, Phrases and Usages* (APA) του Morris, όπου καταγράφονται τα αγγλικά της Αυστραλίας, της Τασμανίας και της Νέας Ζηλανδίας.²² Έργο αναφοράς των αγγλικών της Αυστραλίας αποτελεί το *Λεξικό Macquarie* του Delbridge (1981), ενώ σε εθνικό επίπεδο εκδόθηκε το *Australian National Dictionary* (AND) (1988), το οποίο διατίθεται διαδικτυακά. Το AND είναι ένα ιστορικό λεξικό που παρουσιάζει την εξέλιξη του λεξιλογίου της Αυστραλίας από την πρώτη χρήση κάθε λέξης μέχρι σήμερα. Δεν περιέχει φωνητικές μεταγραφές αλλά κατατάσσει χρονολογικά τις πηγές του. Η έκδοση του AND οδήγησε με τη σειρά του στην ίδρυση του Κέντρου του Αυστραλιανού Εθνικού Λεξικού, με σκοπό τη συνέχιση της έρευνας και την έκδοση και άλλων λεξικών. Συνέχεια, λοιπόν, του AND θεωρείται το *Australian Oxford Dictionary* (2004) (AOD).

Η αυστραλιανή ήπειρος έχει να επιδείξει ένα υπόδειγμα Άτλαντα, πολύ φιλικού στον χρήστη, τον *Australian Word Map* (AWM)²³, ο οποίος προέκυψε από τη συνεργασία της Αυστραλιανής Ραδιοφωνικής Εταιρείας ABC (Australian Broadcasting Corporation) με το *Λεξικό Macquarie* (1981), και διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή από

22. Για τη λεξικογραφική παραγωγή της Νέας Ζηλανδίας, βλ. Bailey (2009: 295-296).

23. Για το *Australian Word Map*, βλ. την ιστοσελίδα του και Butler (2003: 1-2), Wandl-Vogt (2010: 46).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας το 2003. Έξι χιλιάδες επιλεγμένοι πληροφορητές βοήθησαν, με τα ελεγμένα από τους εκδότες σχόλιά τους, στην καταγραφή ιδιωτισμών και ιδιωματισμών που έδιναν την εντύπωση μέχρι τότε ότι ανήκαν απλώς στην ατομική ιδιόλεκτο κάποιων ομιλητών.

3.2.2. Γαλλία και γαλλικά του Καναδά

Η Γαλλία, πέραν του εθνικού της λεξικού *Le Dictionnaire de l'Academie françoise*, του οποίου η ένατη έκδοση είναι σε εξέλιξη και διατίθεται στο διαδίκτυο, και το οποίο βεβαίως δεν περιέχει διαλεκτικά δεδομένα, δεν διαθέτει έργο ανάλογο με το *LANE*: η προσπάθεια της Ακαδημίας να συντάξει ένα ιστορικό λεξικό της Γαλλικής απέτυχε, καθώς ολοκληρώθηκε μόνο το γράμμα Α.

Παρά την απουσία ενός ιστορικού λεξικού, η παραγωγή λεξικών –ήδη από τον 19ο αι.– για μεμονωμένους τόπους ή μια μικροπεριοχή είναι μεγάλη (βλ. Rézeau 1990). Όμως, και στην περίπτωση της Γαλλίας υπάρχουν παραδείγματα ανολοκλήρωτων λεξικογραφικών έργων, λόγω σοβαρών κυρίως μεθοδολογικών προβλημάτων, όπως το *Dictionnaire de l'ouest-wallon* (1985-).

Οπωσδήποτε πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στον 9τομο Άτλαντα, στον *Atlas Linguistique de la France (ALF)* –γνωστό και ως *Atlas Gillieron*– ο οποίος εκδόθηκε την περίοδο 1902-1910 και καλύπτει 2000 λεξιλογικά στοιχεία από 700 πληροφορητές που απάντησαν σε προφορικά ερωτηματολόγια. Τα ερωτηματολόγια του *ALF* περιλαμβάνουν μεμονωμένες δημόδεις λέξεις, ομαδοποιημένες ανά σημασία και επιλεγμένες, ώστε να αναδειχθούν α) οι φωνητικοί νόμοι που διέπουν τα ιδιώματα, β) λέξεις ρομανικής προέλευσης και γ) φράσεις που αναδεικνύουν τις μορφοσυντακτικές λειτουργίες των λέξεων (*ALF* 1902, 4-5).²⁴

24. Βλ. επίσης Delais-Roussarie και Durand (2003: 17-18), Chambers και Trudgill (2011: 35-36).

Όσον αφορά τη Γαλλική σε άλλες χώρες, ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στη Γαλλική του Καναδά, για την οποία διατίθενται πολλά γενικά και ειδικά λεξικά, συνταγμένα από ειδικούς αλλά και από ερασιτέχνες, δίγλωσσα στην πλειονότητά τους με γλώσσα-στόχο την Αγγλική. Ενδεικτικώς, παραθέτουμε το *NTC's Dictionary of Canadian French* (1991) των Robinson και Smith, στο οποίο οι φωνητικές μεταγραφές των λημμάτων έχουν γίνει βάσει του ΔΦΑ.

3.2.3. Γερμανία

Σε εθνικό επίπεδο, η Γερμανία εκπροσωπείται από το πολύτομο ιστορικό λεξικό *Deutsches Wörterbuch (DWB)* των J. και W. Grimm. Το εν λόγω λεξικό, αν και δεν περιέχει στη λεξικογραφική του ύλη διαλεκτικό υλικό, αποτέλεσε ένα από τα πρότυπα του *ILNE*.

Αμιγώς διαλεκτικό λεξικό αποτελεί το *Βαυαρικό Λεξικό (Das Bayerische Wörterbuch)*²⁵ της Βαυαρικής Ακαδημίας Επιστημών (*BWB*), το οποίο ξεκίνησε το 1913. Το διάστημα 1913-1940 συνετάχθησαν και διανεμήθηκαν ερωτηματολόγια από διαφορετικά λεξιλογικά πεδία, ενώ έγιναν και επιτόπιες αποστολές. Το 1947 άρχισε η αποδελτίωση πηγών από τον 8ο-9ο αι., γραμματικών, λεξικών και έργων διαλεκτικής λογοτεχνίας κτλ., ενώ το 1958 άρχισε να συγκροτείται το λημματολόγιο. Η σύνταξη της έντυπης μορφής του *BWB* ξεκίνησε μόλις το 1995 και μέχρι το 2008 εκδόθηκαν 14 τεύχη που αποτελούν τους 2 πρώτους τόμους (Α-Β). Στο συντακτικό άρθρο δίνεται η σημασία, η γεωγραφική κατανομή, η ετυμολογία, η προφορά, η γραμματική κατηγορία, η χρήση της λέξης μέσα σε πρόταση, η επισήμανση αν η λέξη απαντά και σε άλλα λεξικά, ενώ το γλωσσικό υλικό συχνά συμπληρώνεται και από λαογραφικές πληροφορίες.

25. Για το *BWB* βλ. την ιστοσελίδα του.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

Πέραν αυτών, η γερμανική λεξικογραφία έχει να επιδείξει και μεγάλα διαλεκτικά λεξικά ανά ευρύτερες περιοχές (Κάτω Σαξονία, Θουριγγία, κ.α.) που υποδιαιρούνται σε δεκάδες τοπικά ιδιώματα (βλ. Moulin 2010). Μάλιστα από το 2003 βρίσκεται σε εξέλιξη πρόγραμμα του Πανεπιστημίου του Trier με σκοπό την ψηφιοποίηση πολλών διαλεκτικών λεξικών, ενώ ο άτλαντας του Wenker (1888-1923) (*Deutscher Sprachatlas - DSA*) ψηφιοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος *Digitaler Wenker-Atlas (DiWA)*.²⁶ Τέλος θα πρέπει να επισημανθεί η πλούσια παραγωγή μεταλεξικογραφικών μελετών στον χώρο της διαλεκτικής λεξικογραφίας στη Γερμανία.²⁷

3.2.4. Αυστρία

Το λεξικό των βαυαρικών διαλέκτων της Αυστρίας (*Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich - WBÖ*)²⁸ της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών αποτελεί τμήμα που αποσπάστηκε από το *Βαυαρικό Λεξικό* (βλ. παραπάνω) με το οποίο είχε κοινή πορεία μέχρι το 1963. Έως το 2009 εκδόθηκαν 4 τόμοι για τα γράμματα A, B/P, C, D/T και έξι τεύχη του 5ου τόμου (*deu - Tiwasper*). Η έκδοση παραβίασε την αλφαβητική σειρά, γεγονός όμως το οποίο δικαιολογείται λόγω της συχνής εναλλαγής των B/P και D/T στους διαλεκτικούς τύπους. Συνολικά προβλέπονται 12 τόμοι, η ολοκλήρωση των οποίων τοποθετείται στο 2020. Από τον 5ο τόμο κ.ε. αποφασίστηκε η σύντμηση της λεξικογραφικής ύλης, με σκοπό τον περιορισμό τόσο του όγκου του έργου όσο και του χρόνου σύνταξής του (*Straffungskonzept* 1993). Το 1993 ξεκίνησε το πρόγραμμα “Δεδομένα των βαυαρικών διαλέκτων της Αυστρίας” (*Daten der bairischen Mundarten in Österreich*) (*DBÖ*) με

26. Για τα προγράμματα *DFG* και *DiWa*, βλ. Wandl-Vogt (2010: 45).

27. Βλ. ενδεικτικά Friebertshauer (1976), Friebertshauer (1986), Bremer και Hildebrandt (1996).

28. Για το *WBÖ*, βλ. Geyer (2000), Wandl-Vogt (2010: 37).

στόχο την ψηφιοποίηση του αρχείου, μιας βάσης τοπωνυμίων και των δεδομένων από τη διαλεκτική λογοτεχνία, καθώς και γλωσσαρίων.

Η δομή των λημμάτων του *WBÖ* είναι η ακόλουθη:²⁹ μετά το λήμμα-κεφαλίδα δίνεται η γεωγραφική κατανομή, και ακολουθεί η γραμματική πληροφορία και η ετυμολογία. Στο σημασιολογικό τμήμα, εκτός από τους ορισμούς καταγράφονται φράσεις, τραγούδια και ποιήματα, ενώ όλες οι πληροφορίες πριν τον 19ου αι. χρονολογούνται επακριβώς. Μόνο μέχρι τους πρώτους τόμους, παρατίθετο και η φωνητική μεταγραφή, η οποία γινόταν βάσει συμβατικού συστήματος και όχι βάσει του ΔΦΑ, ενώ στην πορεία παραγκωνίστηκε λόγω της συντετμημένης μορφής που πήρε το έργο μετά τον 5ο τόμο. Τέλος, πρέπει να προστεθεί ότι στο πλαίσιο της λεξικογραφικής οικονομίας τα σύνθετα συνεξετάζονται μέσα στο λήμμα της λέξης-βάσης από την οποία αυτά σχηματίζονται, ενώ πάντα στο τέλος κάθε λήμματος υπογράφει ο συντάκτης του.

3.2.5. Ελβετία

Το *Schweizerisches Idiotikon (SI)*³⁰ της Ελβετικής Ακαδημίας Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών εξετάζει τις γερμανικές διαλέκτους της Ελβετίας και της Βόρειας Ιταλίας από τον 13ο αι. έως και σήμερα. Η συλλογή υλικού άρχισε το 1862, ενώ το 1881 εκδόθηκε ο πρώτος τόμος. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί 15 τόμοι, ενώ από τον 16ο τόμο, ο οποίος βρίσκεται σε εξέλιξη με στόχο να ολοκληρωθεί το 2012, έχουν δημοσιευτεί τα τεύχη 203-220 (W-n έως W-z). Σύμφωνα με τον προγραμματισμό του, το *SI* θα τελειώσει το 2022 με την έκδοση του 17ου τόμου. Από το 2010 το λεξικό διατίθεται διαδικτυακά και σε ψηφιοποιημένη μορφή.

29. Για τη δομή του λήμματος του *WBÖ*, βλ. Wandl-Vogt (2010: 37-40).

30. Για το *SI* βλ. την ιστοσελίδα του.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

Πηγές του αποτελούν οι γραπτές ιστορικές πηγές από τον 13ο έως τον 18ο αι., καθώς και χειρόγραφα ιδιωτών, τοπικά λεξικά και η διαλεκτική λογοτεχνική παραγωγή. Μέχρι τον 3ο τόμο στη λεξικογραφητέα του ύλη ανήκαν μόνο εκείνες οι λέξεις της ελβετικής Γερμανικής που δεν υπάρχουν στο λεξικό της επίσημης Γερμανικής (Hochdeutsch). Η πρακτική αλλάζει από τον 4ο τόμο, στον οποίο περιλαμβάνεται πλέον όλο το λεξικό της ελβετικής γερμανικής διαλέκτου. Αν και η λημματοποίηση βασίζεται κατεξοχήν στην ετυμολογία, τα λήμματα που παρουσιάζουν ποικιλία ετεροιωμένων τύπων λημματοποιούνται με έναν πρωτότυπο τρόπο: η ληματογράφηση τους δεν γίνεται βάσει της αλφαβητικής σειράς των γραμμάτων της λέξης, αλλά βάσει της αλφαβητικής σειράς των συμφώνων, επειδή τα τελευταία υφίστανται λιγότερες διαφοροποιήσεις εν γένει από τα φωνήεντα. Έτσι το λήμμα Wurff (W_rff) προηγείται του Wargeli (W_rg).³¹

Το λεξικό *SI* θυμίζει σε φιλοσοφία και δομή το *IANE*³², αλλά επειδή απευθύνεται σε ευρύτερο κοινό, δεν περιλαμβάνει φωνητική απόδοση του λήμματος-κεφαλίδας και των τύπων. Μάλιστα, πριν τη λεπτομερή παράθεση του σημασιολογικού τμήματος προηγείται μια περίληψη των σημασιών χωρίς σημασιολογική ή ιστορική ιεραρχία. Και σ' αυτό το λεξικό τα παραδείγματα από τις πηγές παρατίθενται με απόλυτη χρονολογική σειρά. Στο ίδιο λήμμα συνεξετάζονται και οι σύνθετες λέξεις, ώστε ο χρήστης να έχει εποπτεία μιας ολόκληρης οικογένειας λέξεων. Για παράδειγμα, στο λήμμα *Wurz(el)* 'ρίζα' δίνεται μεγάλος αριθμός φυτολογικών ονομάτων παραγόμενων από αυτή τη λέξη. Στο τελευταίο τμήμα του λήμματος παρατίθενται λεπτομερείς γραμματικές πληροφορίες, η ετυμολογία της λέξης,

31. Για τη ληματογράφηση του *SI*, βλ. Landolt (2010: 411-41).

32. Όπως και στο *IANE*, μετά το λήμμα-κεφαλίδα του *SI* παρατίθενται οι τύποι με γεωγραφική κατανομή. Σημειώνονται οι λεξιλογικοί χαρακτηρισμοί γεωγραφικής κατανομής μετά τις σημασίες, ενώ τα συνώνυμα ακολουθούν μετά από κάθε σημασία.

καθώς και πληροφορίες για τη χρήση της λέξης ως ανθρωπωνυμίου ή τοπωνυμίου ή για τη μαρτυρία της λέξης ως δανείου σε άλλη γλώσσα.³³

Το 1907 γεννήθηκε με πρωτοβουλία του Carlo Salvioni το *Vocabolario dei dialetti della Svizzera Italiana (VSI)*. Ο πρώτος τόμος εκδόθηκε το 1952 και μέχρι σήμερα έχουν κυκλοφορήσει συνολικά 5 τόμοι (a-cornagia). Η σύνταξη του *VSI* στηρίχτηκε στο αρχείο που δημιουργήθηκε από την αποδελτίωση ερωτηματολογίων του 19ου αιώνα και το οποίο εμπλουτίζεται συνεχώς από την αποδελτίωση χειρογράφων, επιτόπιων καταγραφών, αμέτρητων τοπικών εκδόσεων και συλλογών που εκπόνησαν ειδικοί ή ερασιτέχνες.³⁴

Το *VSI* μεταγράφει το λήμμα-κεφαλίδα σε δικό του σύστημα φωνητικής μεταγραφής, σημειώνει το γραμματικό είδος, και παραθέτει έναν σύντομο ορισμό, ενώ ακολουθούν οι τοπικές ποικιλίες με τη γεωγραφική κατανομή τους, χωρίς όμως να μεταγράφονται και αυτές φωνητικά. Μετά το τυπολογικό τμήμα, δίνεται η αρχική σημασία μαζί με παράδειγμα από το αρχείο με χρονολόγηση της αρχειακής πηγής. Αφού παρατεθούν όλες οι σημασίες του λήμματος, ακολουθεί η ετυμολογία της λέξης, καθώς και οι παραπομπές των πηγών που χρησιμοποιήθηκαν στο λήμμα.

3.2.6. Ισπανία και Ισπανική των αποικιών

Σε εθνικό επίπεδο η Ισπανία διαθέτει το *Diccionario de la Lengua Española (DRAE)* της Ισπανικής Βασιλικής Ακαδημίας. Η τελευταία, μετά από αρκετές προτάσεις για τη σύνταξη ενός ιστορικού λεξικού,

33. Για τη δομή του λήμματος του *SI*, βλ. την ιστοσελίδα του και Landolt (2010: 412).

34. Για το *VSI*, βλ. την εισαγωγή του 1ου τόμου που διατίθεται ηλεκτρονικά στην ιστοσελίδα του Κέντρου Διαλεκτολογίας και Εθνογραφίας και Barbato και Varvaro (2004: 435).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

έχοντας πάντα ως έργο αναφοράς το *Diccionario de autoridades* του 18ου αι., εισηγήθηκε στα τέλη του 1940 τη σύνταξη ενός 15τομου *Ιστορικού Λεξικού της Ισπανικής (DHLE)*, ο πρώτος τόμος του οποίου εκδόθηκε το 1972 (Seco 1995: 203 κ.ε.).

Με λεξικογραφητέα ύλη από τον 12ο αι.³⁵ κ.ε., αυτό το έργο θυμίζει ως προς τη δομή και τη μέθοδό του το *Oxford English Dictionary (OED)*. Συγκεκριμένα, το μεγάλο αυτό λεξικογραφικό έργο δεν περιλαμβάνει μόνο τις γεωγραφικές ποικιλίες της Ιβηρικής χερσονήσου αλλά και της Λατινικής Αμερικής, συμπεριλαμβάνοντας ακόμη και ποικιλίες όπως εκείνη των Φιλιππίνων. Το λήμμα διαιρείται σε δύο τμήματα, σε εκείνο όπου δίνονται οι μορφολογικές πληροφορίες και σε αυτό όπου καταγράφονται οι λεξικογραφικές πληροφορίες. Μετά το λήμμα, γραμμένο με τη σύγχρονη ορθογραφία, καταγράφεται το γραμματικό είδος, ενώ ακολουθούν παλαιότερες ορθογραφήσεις και φωνητικές παραλλαγές, έπεται μια σύντομη ετυμολόγηση της λέξης εντός παρενθέσεως. Ακολουθεί η γεωγραφική κατανομή για λέξεις που δεν χρησιμοποιούνται στην κοινή Ισπανική της Ιβηρικής, κατόπιν παρατίθεται/-ονται και η σημασία/οι σημασίες, οι οποίες ταξινομούνται χρονολογικά, ενώ αναγράφεται η χρονολογία των πηγών, στις οποίες απαντά η λέξη.

Άξεπέραστα όμως μεθοδολογικά προβλήματα, οδήγησαν αφενός στη διακοπή του εγχειρήματος, αφετέρου στην εγκαινίαση μιας νέας περιόδου για τη σύνταξη του *Νέου Ιστορικού Λεξικού της Ισπανικής Γλώσσας (Nuevo Diccionario Histórico de la Lengua Española) (NDHLE)*.³⁶ Προηγήθηκε μια παρασκευαστική φάση (2006-2008) για τη δημιουργία μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων (*Corpus Diacrónico del Español- CORDE*) με 50 εκατομμύρια τεκμήρια, για

35. Το αρχικό όριο ξεπεράστηκε και ληματογραφήθηκαν και λέξεις από τον 8ο έως και τον 12ο αι. (Seco 1995: 209).

36. Βλ. λεπτομέρειες στην ιστοσελίδα του *DRAE*.

τη δημιουργία ηλεκτρονικού λημματολογίου, και τη σύνταξη ενός χάρτη λεξικογραφικών πόρων και υποστηρικτικού βιβλιογραφικού αρχείου.

Άξια αναφοράς είναι τρία ακόμη διαλεκτικά έργα που διατίθενται σε ηλεκτρονική μορφή,³⁷ όπως το *Diccionario de Regionalismos de la Lengua Espanola (DRLE)* (2001) που περιλαμβάνει 33500 λήμματα, 1500 ονόματα φυτών και ζώων και 2600 ιδιωματικές φράσεις, τα *Lexicos Regionales de la Lengua Espanola (LRLE)*, τα οποία περιλαμβάνουν 43000 λήμματα από 78 ισπανόφωνες περιφέρειες απ' όλο τον κόσμο και το *Vocabulario Tematico de Regionalismos de la Lengua Espanola* (2001) (*VTRLE*), το οποίο οργανώνει το λημματολόγιό του θεματικά, όπως μαρτυρεί και ο τίτλος του, κατά τα πρότυπα των ειδικών λεξικών (βλ. παραπάνω).

Ειδικά, για τη καταλανική γλώσσα, το Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης εκπονεί το πρόγραμμα *LEXDIALGRAM*³⁸, με κύριο στόχο τη δημιουργία μιας διαδικτυακής πύλης όπου θα βρίσκονται συγκεντρωμένα λεξικογραφικά έργα και γραμματικά έγχειρίδια της Καταλανικής τα οποία συντάχθηκαν κατά τον 19ο αι. Βασικές επιδιώξεις του προγράμματος αποτελούν η συγχρονική και διαχρονική ανάλυση του διαλεκτικού υλικού που περιέχεται στα παραπάνω έργα, η συγκρότηση corpus που θα επιτρέπει τη συγκριτική μελέτη, η δημιουργία εργαλείων αναζήτησης που θα διευκολύνουν την έρευνα και η χαρτογράφηση των λεξιλογικών αποτελεσμάτων.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι για την περιοχή της Ανδαλουσίας διατίθεται ο εξάτομος γλωσσοεθνογραφικός Άτλας (*ALEA*), η έκδοση του οποίου διάρκεσε 12 έτη (1961-1973).

37. Βλ. την ιστοσελίδα του. Για τα δύο πρώτα, βλ. και Γιακουμάκη *et al.* (2004: 5).

38. Για το πρόγραμμα βλ. την ιστοσελίδα του.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

3.2.7. Ιταλία

Εθνικός εκπρόσωπος της ιταλικής γλώσσας, χωρίς όμως να περιλαμβάνει στην λεξικογραφική του ύλη τις διαλέκτους, αποτελεί το Λεξικό της *Accademia della Crusca* που τυπώθηκε στη Βενετία το 1612 και αποτέλεσε λεξικογραφικό πρότυπο για αντίστοιχα έργα πολλών ευρωπαϊκών χωρών (Marello 2004: 350).

Η ετυμολογία όλων των λέξεων της επίσημης Ιταλικής και των διαλέκτων γίνεται από το *Lessico Etimologico Italiano (LEI)* του Pfister. Το *LEI* ξεκίνησε το 1968 και μέχρι στιγμής έχουν εκδοθεί 12 τόμοι, οι οποίοι καλύπτουν τα γράμματα Α ως D. Το έργο προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 2032 σε συνολικά 30 περίπου τόμους.

Στην Ιταλία η παραγωγή αμιγώς διαλεκτικών λεξικών ανθεί. Το ενδιαφέρον για την ιταλική διαλεκτολογία εμφανίζεται κατά τον 18ο αι. και έκτοτε συνεχώς αυξάνεται, καθώς οι άνθρωποι άρχισαν να νιώθουν υπερήφανοι για τις ρίζες τους. Η στροφή του ενδιαφέροντος μετά το 1800 στη γλώσσα των αγροτικών τάξεων, καθώς και το αίσθημα υποχρέωσης να τονωθούν οι ρίζες του τοπικού πολιτισμού, αποτυπώνεται στο μεγάλο αριθμό διαλεκτικών λεξικών για μεμονωμένους τόπους ή για μια μικροπεριοχή. Τα παλαιότερα ιταλικά διαλεκτικά λεξικά αποσκοπούσαν στη σύγκριση των διαλέκτων με τη Λατινική ή με την τοσκανική διάλεκτο, γεγονός που συχνά οδηγούσε στην ανάδειξη μόνο της λογοτεχνικής αξίας των διαλέκτων. Τα τελευταία χρόνια, πολλές είναι οι ερασιτεχνικές προσπάθειες σύνταξης διαλεκτικών λεξικών που χρηματοδοτούνται από τοπικές αρχές και συμβούλια, οι οποίες παρά την έλλειψη εφαρμογής συγκεκριμένων επιστημονικών κριτηρίων, δεν παύουν να δίνουν ενδιαφέροντα δεδομένα.³⁹

39. Για τη διαλεκτολογική λεξικογραφική παραγωγή της Ιταλίας βλ. αναλυτικά Barbato και Varvaro (2004).

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στο πανδιαλεκτικό ετυμολογικό λεξικό των Cortelazzo και Marcato (1992), το οποίο απευθύνεται και στο ευρύ κοινό. Στο επιλεγμένο λημματολόγιό του περιλαμβάνονται κυρίως α) λόγιες λέξεις που μορφοφωνητικά παραλλαγμένες απαντούν σε ιταλικές διαλέκτους ή β) διαλεκτικές λέξεις που διείσδυσαν στην επίσημη Ιταλική. Η μεταγραφή των λημμάτων γίνεται με τη χρήση ειδικού συμβολισμού και δίνεται η συνοπτική ετυμολόγηση κάθε λέξης, ενώ παρατίθεται και ευρετήριο τύπων και ετυμολογιών (Barbato και Varvaro 2004: 436).⁴⁰

Τέλος, πρέπει να αναφερθούμε και στο πρόγραμμα *Atlante Linguistico Italiano (ALI)*, το οποίο ξεκίνησε το 1924 υπό την εποπτεία του M.G. Bartoli. Από το 1925 έως το 1965 ολοκληρώθηκε η συλλογή διαλεκτικού υλικού. Το έργο στηρίχτηκε σε ερωτηματολόγιο το οποίο περιλαμβάνει δύο μέρη, ένα γενικό με 3630 λήμματα, το οποίο δόθηκε σε πληροφορητές τόσο αστικών κέντρων όσο και επαρχιών, και ένα ειδικό με 3324 λήμματα για τέχνες και επαγγέλματα που δόθηκε μόνο σε πληροφορητές επαρχιών. Οι ερωτήσεις ήταν είτε άμεσες στις οποίες ο πληροφορητής απαντούσε, αποδίδοντας σε διάλεκτο τη μαυρισμένη λέξη μέσα σε μια πρόταση, είτε έμμεσες, στις οποίες ο πληροφορητής απαντούσε προφέροντας τη λέξη που αντιστοιχούσε στην εικόνα της ερώτησης. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 άρχισε η σύνταξη και έκδοση του έργου. Ο πρώτος τόμος εκδόθηκε το 1995 και ακολούθησαν άλλοι έξι τόμοι, ενώ υπό έκδοση είναι ο όγδοος και ένατος τόμος. Παράλληλα διατίθεται και φωτογραφικό αρχείο με 8850 φωτογραφίες, η λήψη των οποίων έγινε την ίδια περίοδο με τη συλλογή του διαλεκτικού υλικού.

40. Η δεύτερη έκδοση του έργου (Cortelazzo και Marcato 1998²) έχει ευρύτερο λημματολόγιο, αλλά δεν περιλαμβάνει τα χρήσιμα ευρετήρια, γεγονός που θεωρείται μειονέκτημα από τους Barbato και Varvaro (2004: 436).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

3.2.8. Ολλανδία

Διαλεκτικό λεξικό για την ολλανδική γλώσσα δεν υπάρχει· το εθνικό ιστορικό λεξικό της Ολλανδικής, το *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (*WNT*), του οποίου η σύνταξη κράτησε περίπου 130 χρόνια (1869-1998), καλύπτει στους 43 τόμους του ολόκληρη την ιστορία της ολλανδικής γλώσσας (από το 1500 κ. ε.) χωρίς διαλεκτικά δεδομένα (βλ. van Keymeulen και de Tier 2010: 755). Αντίθετα, υπάρχουν λεξικά μεμονωμένων τόπων ή μικροπεριοχών (van Keymeulen *et al.* 2007), τα οποία προβλέπεται να συμπεριληφθούν στο πιλοτικό πρόγραμμα που ξεκίνησε στο Πανεπιστήμιο της Γάνδης από τον Σεπτέμβριο του 2009, χρηματοδοτούμενο από το Φλαμανδικό Υπουργείο Πολιτισμού, για τη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων που θα περιλαμβάνει με αλφαβητική σειρά λήμματα από διαλεκτικά λεξικά (βλ. van Keymeulen και de Tier 2010: 759).⁴¹

3.2.9. Νορβηγία

Σε εθνικό επίπεδο, η Νορβηγία έχει να παρουσιάσει το *Norsk Ordbok 2014* (*NO 2014*), το οποίο διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή⁴² και περιλαμβάνει – όχι όμως συστηματικά και εξαντλητικά – και γεωγραφικές ποικιλίες της.

Ως προς την παραγωγή ατλάντων, πρέπει να σημειώσουμε ότι την περίοδο 1950-1970 συντάχθηκε ο *Νορβηγικός Διαλεκτικός Άτλας* (*Norsk Dialektatlas*) που περιλαμβάνει 600 περίπου χάρτες με διαλεκτικά φαινόμενα. Μετά από σάρωση των χαρτών, η οποία ολοκληρώθηκε το 2010, μια βάση δεδομένων διατίθεται προς εξυπηρέτηση

41. Κατάλογος των τοπικών διαλεκτικών λεξικών για την ολλανδική γλώσσα, καθώς και γενικότερες πληροφορίες για την ολλανδική διαλεκτολογία διατίθενται στην ιστοσελίδα του Ανώτατου Συντονιστικού Οργάνου Ολλανδικών Διαλεκτικών Λεξικών, στο <https://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/>

42. Για το λεξικό βλ. την ιστοσελίδα του.

ερευνητικών σκοπών.⁴³ Παράλληλα, το Πανεπιστήμιο του Όσλο εκπόνησε ένα άλλο πρόγραμμα, την *Σύνοψη των Νορβηγικών Διαλέκτων* (*Målføresynopsen*), στόχος του οποίου αποτελεί η συλλογή διαλεκτικών τύπων και φράσεων για την ανάδειξη των ισογλώσσων των νορβηγικών διαλέκτων.⁴⁴

3.2.10. Πορτογαλία και η Πορτογαλική των αποικιών

Εθνικό λεξικό της Πορτογαλίας αποτελεί το δίτομο Λεξικό της Σύγχρονης Πορτογαλικής γλώσσας (2001) (*Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*) (*DLPC*) που εξέδωσε η Πορτογαλική Ακαδημία Επιστημών. Το *DLCP* έχει και διαλεκτικό ενδιαφέρον, καθώς περιλαμβάνει και τοπικές ποικιλίες της Πορτογαλικής των αποικιών (βλ. Schmitz 2007: 139-149).

Το κέντρο Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου της Λισαβόνας (*Centro de Linguística da Universidade de Lisboa*) με το Κέντρο Μελετών Γενικής και Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας (*Centro de Estudos de Linguística Geral e Aplicada*) του Πανεπιστημίου της Κοΐμπρα εκπονούν από το 2010 το πρόγραμμα *TEDIPOR-Θησαυρός των Πορτογαλικών Διαλέκτων*.⁴⁵ Το πρόγραμμα, διάρκειας δύο ετών, έχει τρεις βασικούς στόχους: α) τη δημιουργία ενός ενιαίου ηλεκτρονικού corpus με όλα τα διαλεκτικά γλωσσάρια που εκδόθηκαν κατά την περίοδο 1940-1970, για τη διάσωση ανέκδοτου ή δυσεύρετου γλωσσικού υλικού, β) τη δημιουργία μιας διαδικτυακής διαλεκτολογικής βάσης δεδομένων που θα επιτρέπει την αποθήκευση νέου γλωσσικού υλικού και θα αποτελέσει εργαλείο για τη συγκρότηση διαλεκτικών κυρίως λεξικών, γ) τη συμβολή στη γλωσσολογική

43. Για τον άτλαντα βλ. την ιστοσελίδα του.

44. Για το πρόγραμμα βλ. την ιστοσελίδα του.

45. Για το πρόγραμμα βλ. την ιστοσελίδα του.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

με τη δημιουργία χαρτών, που θα παρουσιάζουν τη γεωγραφική κατανομή του διαλεκτικού υλικού. Μελλοντικό στόχο αποτελεί η αξιοποίηση λεξικών και γλωσσαρίων που περιέχονται σε ποικίλα έργα, ονοματολογικών μελετών και ατλάντων, καθώς και η συνένωση αυτής της βάσης δεδομένων με αντίστοιχες που μελετούν τα Πορτογαλικά της Βραζιλίας και τα Γαλικιανά, ώστε να συναποτελέσουν μια μακροδιαλεκτική βάση δεδομένων.

Η πορτογαλική διαλεκτική παραγωγή έχει να επιδείξει τρεις βασικούς Άτλαντες.⁴⁶ Πρώτος είναι ο *Γλωσσικός και Εθνογραφικός Άτλας της Πορτογαλίας και της Γαλικίας (ALEPG)*, η σύνταξη του οποίου άρχισε το 1970. Πρόκειται για τον Εθνικό Άτλαντα της Πορτογαλίας, ο οποίος στηρίζεται σε 3500 ερωτήσεις, οι οποίες όμως από το 1990 ελαττώθηκαν στις 2000, για να αυξηθεί ο ρυθμός των συνευτεύξεων και να ολοκληρωθεί συντομότερα το έργο. Στόχοι του προγράμματος είναι η φωνητική μεταγραφή όλου του συλλεγμένου υλικού και η ενσωμάτωσή του σε μια ηλεκτρονική βάση δεδομένων. Δεύτερος είναι ο *Γλωσσικός και Εθνολογικός Άτλας των Αζορών (ALEAç)*, η σύνταξη του οποίου στηρίζεται στο γλωσσικό υλικό που συνελέχθη από 17 περιοχές του αρχιπελάγους των Αζορών και θα συμπεριληφθεί σε 9 τόμους. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί δύο τόμοι, ενώ ο τρίτος είναι επί του πιεστηρίου. Τρίτος είναι ο *Άτλας των πορτογαλικών ακτών (ALLP)* στον οποίο θα χαρτογραφηθεί το λεξιλόγιο που συγκεντρώθηκε από 40 παραθαλάσσιες περιοχές, με βάση 1200 ερωτήσεις σχετικά με την αλιεία, τις αλιευτικές μεθόδους, τα πλοία, τη θαλάσσια χλωρίδα και πανίδα κ.τ.λ.

Ενδεικτική περίπτωση για τις διαλεκτικές ποικιλίες της πορτογαλικής των αποικιών, αποτελεί η Βραζιλία: ήδη από το 1952 εκδηλώθηκε το ενδιαφέρον για τη συγκρότηση ενός εθνικού γλωσσικού

46. Για τους πορτογαλικούς άτλαντες βλ. τις αντίστοιχες ιστοσελίδες τους.

Άτλαντα, η υλοποίηση του οποίου αποτέλεσε στόχο του προγράμματος *ALiB* (*Atlas Linguístico do Brasil*). Για να ξεπεραστούν όμως οι μεθοδολογικές δυσκολίες, θεωρήθηκε καλύτερο να συγκροτηθούν πρώτα περιφερειακοί-τοπικοί άτλαντες. Έτσι από το 1963 έως το 2010 εκδόθηκαν δέκα περιφερειακοί-τοπικοί άτλαντες (για τις περιοχές *Falares Baianos*, *Minas*, *Gerais Paraíba*, *Sergipe*, *Paraná*, *Região Sul do Brasil*, *Pará*, *Mato Grosso do SUL*, *Estado do Ceará*).⁴⁷

3.2.11. Ρουμανία

Για τη ρουμανική γλώσσα δεν υπάρχει μείζον διαλεκτικό λεξικό, ούτε κάποιο έργο ανάλογο με το *IANE*. Εδώ και πολλά έτη όμως (από το 1967) εκδίδεται από τη Ρουμανική Ακαδημία Επιστημών ο *Νέος Γλωσσικός Ρουμανικός Άτλας ανά περιοχές* (*Noul atlas lingvistic români pe regiuni*).

3.2.12. Σλαβικές γλώσσες

Σε εθνικό επίπεδο η Βουλγαρία δεν διαθέτει μέχρι σήμερα κάποιο έργο αντίστοιχο με το *IANE*. Ωστόσο, έχει εκδοθεί το *Συνοπτικό Λεξικό Διαλεκτικών Λέξεων των Antonova-Vassilieva και Keremidchieva* (Антонова-Василева και Керемидчиева 2001). Σε εθνικό επίπεδο διατίθεται ο τετράτομος *Βουλγαρικός Διαλεκτικός Άτλας του Stojkov* (Стоиков 1964-1981) και ο *Βουλγαρικός Διαλεκτικός Άτλας του Kochev* (Кочев 2001).

Στη Ρωσία, το *Διαλεκτικό Λεξικό των Ρωσικών Διαλέκτων* (Словарь русских народных говоров) (РАН) περιλαμβάνει τον λεξιλογικό

47. Βλ. σχετικά την ιστοσελίδα του *ALiB*, καθώς και Cardoso (1999: 233-255).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

διαλεκτικό πλούτο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Από το 1965, όταν άρχισε η σύνταξη του έργου, μέχρι και το 2008 εκδόθηκαν συνολικά 42 τεύχη (А-Сухловина), τα οποία διατίθενται και διαδικτυακά.⁴⁸ Το έργο οδεύει προς την ολοκλήρωσή του, ενώ συζητείται πλέον και το ζήτημα της ψηφιοποίησής του και της δημιουργίας μιας ψηφιακής διαλεκτικής βάσης δεδομένων, η υλοποίηση των οποίων όμως βρίσκει αρκετά εμπόδια λόγω της μικροδομής του λεξικού.

Ως προς τους άτλαντες σημειώνεται ότι η συστηματική συγκρότηση διαλεκτικών χαρτών άρχισε το 1915, όταν η Διαλεκτολογική Επιτροπή της Μόσχας εξέδωσε τον *Διαλεκτικό Χάρτη της Ρωσικής Γλώσσας στην Ευρώπη* των Dournovo, Soklov και Ushakov (Дурново, Соклов και Ушаков 1915). Το 1949 εκδόθηκε από το Ινστιτούτο Ρωσικής Γλώσσας ο *Γλωσσικός Άτλας της περιοχής της λίμνης Seliger*, το 1957 ο *Άτλας των ρωσικών διαλέκτων των κεντρικών περιοχών ανατολικά της Ρωσίας* του Avanesov (Аванесов 1957), ενώ πιο πρόσφατο έργο αποτελεί ο τρίτομος *Διαλεκτικός Άτλας της Ρωσικής Γλώσσας* των Avanesov, Bromlei και Morahovskoy (Аванесов, Бромлей και Мораховской 1986-1996).

Για την πολωνική γλώσσα έχουν εκδοθεί άτλαντες συγκεκριμένων διαλεκτικών περιοχών (βλ. Stieber 1933, Małeckı-Nitsch 1934, Tarnacki 1939, Doroszewski 1959-1964), ενώ σε πανδιαλεκτικό επίπεδο, ο Nitsch και ο Karasó εξέδωσαν τον *Μικρό Άτλαντα των Πολωνικών Διαλέκτων* σε 13 τόμους (1957-1971).⁴⁹

Ωστόσο, από το 1958 άρχισε η εκπόνηση ενός προγράμματος, του *OLA*, για τη δημιουργία ενός γενικού *Σλαβικού Γλωσσικού Άτλαντα*, στο οποίο συνεργάζονται οι αντίστοιχες Ακαδημίες (Βοσνίας Ερζεγοβίνης, Βοημίας, Βουλγαρίας, Κροατίας, FYROM, Λευκορωσίας,

48. Για το λεξικό βλ. την ιστοσελίδα του.

49. Βλ. Szymczak (1980: 250-251),

Ουκρανίας, Πολωνίας, Ρωσίας, Σλοβενίας, Σερβίας και Σλοβακίας). Απώτερος στόχος του προγράμματος είναι να απαντηθούν ερωτήματα που αφορούν την Πρωτοσλαβική και την εξάπλωση των επαφών ανάμεσα σε σλαβικές και μη σλαβικές γλώσσες. Η συγκρότηση του Άτλαντα στηρίζεται σε ερωτηματολόγια με 3454 ερωτήσεις στη ρωσική, πολωνική και σερβοκροάτικη γλώσσα, τα οποία διανεμήθηκαν σε 850 γεωγραφικά σημεία.⁵⁰

Στο πλαίσιο του προγράμματος συγκροτούνται δύο σειρές χαρτών. Η πρώτη περιλαμβάνει λεξιλογικούς χάρτες, και άρχισε να εκδίδεται το 1988 (OLA 1988), ενώ παράλληλα κυκλοφορούν επιμέρους τεύχη, τα οποία εξειδικεύονται σε συγκεκριμένα λεξιλογικά πεδία, (βλ. ενδεικτικώς, Τεύχος 1. Πανίδα (Μόσχα 1988), Τεύχος 2. Κτηνοτροφία (Βαρσοβία 2000), 3. Χλωρίδα (Μινσκ 2000). Η δεύτερη σειρά χαρτών περιλαμβάνει φωνητικούς /μορφολογικούς και συντακτικούς χάρτες. Το εγχείρημα αντιμετωπίζει αρκετά μεθοδολογικά προβλήματα και προκλήσεις, με πιο σημαντικά σε διαχρονικό επίπεδο τη σύγκριση τόσων πολλών γλωσσών και σε συγχρονικό την τυπολογία και τη χαρτογράφηση του υλικού τους (Szymczak 1980, σ. 251-254).

3.2.13. Σουηδία

Το εθνικό λεξικογραφικό έργο της Σουηδίας είναι το ιστορικό λεξικό *Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*⁵¹ της Σουηδικής Ακαδημίας, το πρώτο τεύχος του οποίου τυπώθηκε το 1893 και το οποίο προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 2017 με τον 39ο τόμο, και το οποίο δεν περιέχει διαλεκτικά δεδομένα. Αμιγώς διαλεκτικό λεξικό αποτελεί το *Ordbok över Sveriger Dialekter (Λεξικό των Σουηδικών Διαλέκτων)*

50. Βλ. Szymczak (1980: 253), και την ιστοσελίδα του OLA.

51. Για το SAOB, βλ. την ιστοσελίδα του και Cederholm (1996: 66).

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

(OSD), η έκδοση του οποίου άρχισε το 1991. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί μόνο τρία τεύχη που καλύπτουν τα γράμματα *A-back*, ενώ το αρχειακό υλικό στο οποίο βασίζεται η σύνταξη του υλικού είναι διαθέσιμο σε κάθε ερευνητή (Leinonen 2010: 11). Οι σουηδικές διάλεκτοι της Φιλανδίας καταγράφονται στο *Ordbok över Finlands Svenska Folkmål (OFSF)* (1976-2007) του Ινστιτούτου Έρευνας των Φιλανδικών Γλωσσών. Από το 1976 έως το 2007 έχουν εκδοθεί 4 τόμοι (Leinonen 2010: 11).

Η Σουηδία επίσης διαθέτει αξιόλογους άτλαντες για συγκεκριμένες περιοχές της, όπως το πεντάτομο έργο των Götling και Landtmanson (1940-1950) για τις διαλέκτους της Västergötland, τον *Άτλαντα της Νότιας Σουηδίας* του Benson (1965-1970) (*Südschwedischer Sprachatlas*) και τον *Άτλαντα* του Hansson (1995) για το βόρειο τμήμα της Norrland (Leinonen 2010: 11).

3.2.14. Ευρωπαϊκός Άτλας

Το 1970 τέθηκε υπό την αιγίδα της UNESCO το πρόγραμμα για τη συγκρότηση ενός *Ευρωπαϊκού Γλωσσικού Άτλαντα (Atlas Linguarum Europae)*. Η Συντακτική Επιτροπή αποτελείται από τα μέλη 47 Εθνικών Επιτροπών (μεταξύ των οποίων και της Ελλάδας), τα οποία συμμετέχουν σε ετήσιες συναντήσεις εργασίας. Η έρευνα μέχρι στιγμής διεξάγεται βάσει των απαντήσεων σε δύο ερωτηματολόγια, τα οποία συντάχθηκαν το 1972 και το 1976, με σκοπό να αναδειχθούν η πολυμορφία, οι ομοιότητες και οι διαφορές των διαλέκτων και των τοπικών ιδιωμάτων των ευρωπαϊκών γλωσσών σε συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία. Με αυτό το υλικό δημιουργείται ένας ονομασιολογικός άτλαντας, που αποτελείται από επιμέρους γεωγραφικούς χάρτες, όπου, σε συγκεκριμένα γεωγραφικά σημεία τα οποία αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένα ιδιώματα, τοποθετούνται λέξεις και τύποι λέξεων που κατονομάζουν την ίδια έννοια. Οι μέχρι σήμερα δημοσιευμένοι τόμοι καλύπτουν λεξικολογικά δεδομένα που αφορούν διαφορετικά σημασιολογικά πεδία: τα φυτά, τα ζώα, τα φυσικά

φαινόμενα, την οικογένεια, τα επαγγέλματα, το σώμα, τις αισθήσεις κ.ά. Επιπροσθέτως, τα δεδομένα αυτά μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε ποικίλα φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα.

3.2.15. Τουρκία

Στην Τουρκία, η διαλεκτική λεξικογραφία εκπροσωπείται από το *Λεξικό των τουρκικών διαλέκτων της Τουρκίας* (*Türkiye Türkçesi Ağizlari Sözlüğü* (TTAS)), ένα διαλεκτικό λεξικό, το οποίο διατίθεται δωρεάν σε ηλεκτρονική μορφή από το 2008. Όπως αποδεικνύει η δομή του, αποτελεί ένα εύχρηστο λεξικό για τον μέσο αναγνώστη με συνοπτικές πληροφορίες στη μικροδομή του: ως λήμμα-κεφαλίδα τίθεται η έννοια, με αποτέλεσμα στο ίδιο λήμμα να συνεξετάζονται λέξεις διαφορετικού ετύμου αλλά με την ίδια σημασία. Για παράδειγμα, στο λήμμα *kadın* (=γυναίκα/ όμορφος/καλός/κομψός) εκτός από τις ομόρριζες μορφοφωνητικές ποικιλίες *gadin*, *gadun*, *gadiin* συμπεριλαμβάνονται και οι λέξεις *avrat*, *esgiğ eteh*, *zenan ehli* με την ίδια σημασία.

Στο λήμμα παρατίθεται αν και όχι συστηματικά, μια πολύ σύντομη ετυμολογική πληροφορία, ενώ ακολουθούν η γεωγραφική κατανομή και η σημασία/οι σημασίες. Η γεωγραφική κατανομή παίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του λήμματος: ακόμη και όταν ο τύπος είναι ίδιος με την ίδια σημασία, επαναλαμβάνεται και συνοδεύεται από τον τόπο (κυρίως επαρχία) στην οποία αυτός χρησιμοποιείται. Μάλιστα, ο τόπος αναγράφεται ολόκληρος και όχι με σύντμηση, γεγονός που καθιστά το λεξικό εύχρηστο.⁵²

52. Η Federova (2004: 265, 268) θεωρεί ότι από παιδαγωγική άποψη πρέπει οι λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί να παρατίθενται ολογράφως και όχι συντομογραφημένοι. Επομένως, θεωρούμε ότι η ολογράφως παράθεση της γεωγραφικής κατανομής συμβάλλει στον εύχρηστο χαρακτήρα του TTAS.

3. Επισκόπηση της ελληνικής και της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας

3.2.16. Γενική αποτίμηση

Από την παραπάνω επισκόπηση, διαπιστώνουμε ότι:

α. η διεθνής διαλεκτολογική έρευνα στην πλειονότητά της εκπροσωπείται από λεξικά τα οποία ασχολούνται με μια μεγαλύτερη ή μικρότερη διαλεκτική περιοχή, καλύπτοντας το λεξιλογικό πλούτο μιας διαλέκτου ή μιας ομογενούς ομάδας διαλέκτων. Αυτή ακριβώς είναι και η ιδιαιτερότητα του *LANE*, το οποίο προσπαθεί να καλύψει όλο το λεξιλογικό φάσμα όχι μόνο της Κοινής Νέας Ελληνικής αλλά και των ιδιωμάτων (πβ. Γιακουμάκη *et al.* 2004: 3). Σε διεθνές επίπεδο παρατηρείται μεγάλη παραγωγή ατλάντων, αρκετοί από τους οποίους είναι εθνικοί με πανδιαλεκτικό υλικό μόνο από ένα συγκεκριμένο και προεπιλεγμένο λεξιλόγιο. Η Ελλάδα, εκτός από τον *Ατλαντα της Κρήτης*, δεν διαθέτει μέχρι στιγμής *Άτλαντα των ελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων*,

β. δεδομένου ότι η πλειονότητα των ιστορικών αλλά και διαλεκτικών λεξικών στηρίχτηκε σε προϋπάρχοντα πρότυπα, παρουσιάζουν συχνά παρόμοια μικροδομή των λημμάτων τους,

γ. η σύνταξη των περισσοτέρων από τα παραπάνω έργα διαρκεί μεγάλο χρονικό διάστημα. Μάλιστα, αρκετά απ' αυτά είναι ακόμη εν εξελίξει, ενώ ορισμένα τροποποίησαν την αρχική στοχοθεσία τους ή θεώρησαν απαραίτητη την επανέκδοσή/ή επανασύνταξή τους (π.χ. *DCHP*),

δ. η μεγάλη ιστορικότητα μιας γλώσσας και ο τεράστιος επομένως γλωσσικός πλούτος για λεξικογραφική επεξεργασία μεγιστοποιούν τα μεθοδολογικά προβλήματα, που αντιμετωπίζουν ακόμη και τα λεξικά που περιγράφουν το λεξιλόγιο μιας μικρότερης περιόδου (βλ. και κεφ. 4),

ε. τόσο τα μεγάλα ιστορικά λεξικά, όσο και τα μεγάλα διαλεκτικά συντάχθηκαν για ερευνητικούς σκοπούς, γι' αυτό και τα περισσότερα δεν απευθύνονται στον μέσο χρήστη. Η περίπτωση των ελβετικών λεξικών αποτελεί εξαίρεση, καθώς προβλέπουν την ύπαρξη περιλήψης του λήμματος, ώστε να διευκολύνουν και τον μη ειδικό

στην άντληση βασικών πληροφοριών για μια λέξη. Ομοίως, το τουρκικό διαδικτυακό λεξικό *TTAS* είναι ιδιαίτερα προσιτό στον μέσο αναγνώστη λόγω της απλής μικροδομής του,

στ. τα περισσότερα λεξικά διατίθενται σε ηλεκτρονική μορφή, η οποία κρίνεται απαραίτητη για την περαιτέρω πληρέστερη φωνολογική, μορφολογική και συντακτική διαλεκτολογική μελέτη.

4. Προβλήματα στη διαλεκτική λεξικογραφία

Αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου αποτελούν τα λεξικογραφικά προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει εν γένει η διαλεκτική λεξικογραφική παραγωγή. Γι' αυτό δεν θα εστιάσουμε αποκλειστικά στο *IANE*, καθώς οι ποικίλες πλευρές της μεθοδολογίας και στοχοθεσίας του αναλύονται στις διάφορες μελέτες του παρόντος τόμου (βλ. και παλαιότερο προβληματισμό στα Χαραλαμπίδης 2003: 104-108, Γιακουμάκη *et al.* 2004: 5-8), αλλά σε προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά τη σύνταξή τους ανάλογα λεξικογραφικά έργα. Η ανάλυση θα γίνει σε υποενότητες, ακολουθώντας τον τρόπο οργάνωσης και τη δομή των λημμάτων ενός λεξικού.

Τα παραδείγματα που θα παρατεθούν προέρχονται κατεξοχήν από τη ν.ε. λεξικογραφική παραγωγή. Τονίζεται ότι η επιλογή των παραδειγμάτων από τα διαλεκτικά λεξικά –ερασιτεχνικά ή μη– είναι δειγματοληπτική και ότι η παράθεσή τους σ' αυτή τη μελέτη έχει στόχο μόνο την ανάδειξη θεωρητικών λεξικογραφικών προβλημάτων και όχι την άσκηση κριτικής στα ίδια τα λεξικά, διότι αναμφίβολα κάθε λεξικογραφική προσπάθεια γλωσσολόγων, φιλόλογων ή ερασιτεχνών συμβάλλει στη διαλεκτολογική έρευνα (βλ. και Barbato και Varvaro 2004: 430, 432, van Keymeulen και de Tier 2010: 759).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.1. Ζητήματα μεθοδολογίας

Η λεξικογραφική οικονομία, για την αποφυγή των παρεχόμενων από τα γενικά λεξικά πληροφοριών, οδηγεί στην εφαρμογή της αντιθετικής μεθόδου (contrastive method), σύμφωνα με την οποία καταγράφεται μόνο το γλωσσικό υλικό που διαφοροποιεί την υπό μελέτη γεωγραφική ποικιλία από ό,τι θεωρείται νόρμα (Zgusta 1971: 205).⁵³ Η εφαρμογή όμως αυτής της μεθόδου οδηγεί στην αποσιώπηση στοιχείων, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ελλιπούς εικόνας ενός περιγραφόμενου ιδιώματος. Γι' αυτό και ο Zgusta (ό.π.) τονίζει ότι επαρκέστερη μέθοδος είναι εκείνη που περιγράφει πλήρως την υπό μελέτη γεωγραφική ποικιλία. Εξάλλου, δεδομένου ότι η διαλεκτολογική έρευνα δεν καταγράφει μόνο το λεξιλόγιο, αλλά και τη φωνολογία και μορφολογία, γίνεται κατανοητό ότι μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι κατά τύπους φωνητικές και μορφολογικές ποικιλίες των κοινών λέξεων, γιατί, από τη σύγκρισή τους με τις λέξεις της κοινής αποκαλύπτονται ξεκάθαρα τα φωνητικά και μορφολογικά φαινόμενα των διαλέκτων.

Υπό αυτό το πρίσμα, το *SI*, ενώ μέχρι τον 3ο τόμο συμπεριελάμβανε στη λεξικογραφητέα του ύλη μόνο εκείνες τις λέξεις της ελβετικής Γερμανικής που δεν υπάρχουν στο λεξιλόγιο της επίσημης Γερμανικής (Hochdeutsch), από τον 4ο τόμο συμπεριλαμβάνει τον κύριο όγκο του λεξιλογίου της ελβετικής γερμανικής διαλέκτου.

Αναφερόμενοι ειδικότερα στο *ILNE*, οι Γιακουμάκη et al. (2004: 6) θεωρούν ένα από τα πιο σημαντικά λεξικογραφικά προβλήματα την καταγραφή και αποδελτίωση μόνο του σπάνιου. Ακόμη και οι παλαιότεροι συντάκτες του λεξικού είχαν επισημάνει ως ατέλεια την έλλειψη πληροφοριών για κοινότερες λέξεις (Τριανταφυλλίδης 1963:

53. Σε περιπτώσεις διαλεκτικών ποικιλιών που έχουν προτυποποιηθεί, που έχουν δηλαδή καθιερωθεί ως ανεξάρτητες γλώσσες, εφαρμόζεται η πρακτική της καταγραφής του πλήρους λεξιλογίου (πβ. Ξυδόπουλος 201: 98).

440-441, βλ. και Χαραλαμπίδης 2003: 101). Η ίδια όμως η φύση του *LANE* ως ιστορικού λεξικού επιβάλλει τη συνολική εξέταση του λεξιλογικού υλικού, γιατί μόνο από το σύνολο των διαλεκτικών δεδομένων θα μπορέσει να καταγράψει την πλήρη ιστορία των λέξεων (βλ. Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο). Γι' αυτό και σύμφωνα με τον ΑΚ του *LANE* (άρθρο Βα) στη λεξικογραφητέα ύλη του ανήκει το ευρύτερα χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο της ΝΕΚ.

4.2. Ζητήματα ως προς την οργάνωση και δομή του λεξικού

Αρκετά είναι τα ζητήματα που προκύπτουν κατά τον σχεδιασμό της μακροδομής και μικροδομής του λήμματος αλλά και κατά την επεξεργασία τους. Ο ερασιτεχνικός χαρακτήρας αποτελεί συχνά βασική αιτία προβλημάτων στη δομή και την οργάνωση ενός λεξικού, χωρίς να αποτελεί εντούτοις τη μόνη (πβ. van Keymeulen και de Tier 2010: 757· Barbato και Varvaro 2004: 432-436· Κατσογιάννου 2008: 661-662, Ξυδόπουλος 2011: 98).

4.2.1. Ζητήματα ως προς τη μακροδομή

Η μακροδομή ενός λεξικού, δηλαδή ο κατάλογος των λημμάτων που περιέχονται σε αυτό τόσο ως προς τον αριθμό τους όσο και ως προς τον τρόπο παρουσίασής τους, συνδέεται άμεσα με τα ακόλουθα ζητήματα:

α) τη μεθοδολογία βάσει της οποίας συντάσσεται το λεξικό: η αντιθετική μέθοδος, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το είδος του λημματολογίου, για το ποιες λέξεις θα αποδελτιωθούν και τελικά θα καταγραφούν σε ένα λεξικό. Έτσι αρκετές είναι οι ελλείψεις στο λημματολόγιο ερασιτεχνικών και μη λεξικών, τα οποία δεν αναγράφουν τα κριτήρια με τα οποία θα επιλεγεί η λεξικογραφητέα ύλη. Στον ΑΚ του *LANE* αναφέρονται λεπτομερώς τα είδη του λεξιλογίου που θα τύχουν λεξικογραφικής επεξεργασίας, καθώς και τα είδη που θα εξαιρεθούν

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

(π.χ. εξαιρούνται η αυστηρώς τεχνική, επαγγελματική ή επιστημονική ορολογία, οι εξεζητημένοι αρχαϊσμοί, οι ιδιολεκτικοί λεξικοπλαστικοί σχηματισμοί κ.ά.) (βλ. ΑΚ του *ΙΛΝΕ* Βα-η),

β) το είδος του λεξικού: ένα συγχρονικό λεξικό μιας γεωγραφικής ποικιλίας του 19ου-21ου αι. θα πρέπει λογικά να αποκλείσει παλαιότερες λέξεις οι οποίες δεν χρησιμοποιούνται πλέον κατά τη συγκεκριμένη συγχρονία. Η ασάφεια όμως των χρονικών ορίων που χαρακτηρίζει μεγάλο αριθμό συγχρονικών λεξικών προκαλεί αντίστοιχα προβλήματα και στο λημματολόγιο,

γ) το είδος και ο πλούτος των πηγών⁵⁴: η προτεραιότητα στις γραπτές πηγές μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια μέρους του λεξιλογικού πλούτου μιας γεωγραφικής ποικιλίας, ο οποίος μαρτυρείται κατεξοχήν στον προφορικό λόγο. Ως προς τον πλούτο των πηγών του *ΙΛΝΕ*, οι Γιακουμάκη *et al.* (2004: 6) έχουν επισημάνει την ανάγκη ανανέωσης του corpus όχι μόνο από επιτόπιες έρευνες αλλά και από την αποδελτίωση διαλεκτολογικών δημοσιεύσεων (τοπικών γλωσσαρίων, διατριβών, επιστημονικών άρθρων, λογοτεχνικών έργων με διαλεκτικό χρώμα), θέση που υιοθετείται και από τον ΑΚ του *ΙΛΝΕ* (βλ. Γ'),⁵⁵

δ) η ενοποίηση ή διάσπαση λημμάτων (πβ. Barbato και Varvaro 2004: 435): τα κριτήρια με τα οποία καθορίζεται η λημματοποίηση σε ένα λεξικό (δηλ. το κατά πόσον ορισμένες λέξεις ή τύποι θα εξετάζονται στο ίδιο ή σε διαφορετικά λήμματα) αποτελούν ένα μείζον μεθοδολογικό ζήτημα της λεξικογραφίας. Συχνά παρατηρείται στη διαλεκτική λεξικογραφία να διασπώνται σε δύο λήμματα τύποι που στην πραγματικότητα αποτελούν απλές φωνητικές ή μορφολογικές παραλλαγές της ίδιας λέξης (βλ. π.χ. Κατσογιάννου 2008: 655-656 για τα λεξικά της Κυπριακής). Από την άλλη πλευρά, συχνά συνεξετά-

54. Περισσότερα για τις πηγές των διαλεκτικών λεξικών βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

55. Για τις πηγές του *ΙΛΝΕ* βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

ζονται σε ένα λήμμα μιας λέξης-βάσης και τα σύνθετα της, για να επιτευχθεί λεξικογραφική οικονομία, πρακτική που εφαρμόζεται π.χ. στο *SND*, *WBÖ* και το *SI* (βλ. παραπάνω). Πάντως, ο ΑΚ του *ΙΑΝΕ* δηλώνει ρητώς τις περιπτώσεις εκείνες όπου τύποι εντάσσονται στο ίδιο λήμμα και εκείνες όπου διασπώνται σε διαφορετικά λήμματα, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων (βλ. ΑΚ, άρθρα 47-64 και Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο).

ε) το είδος της ταξινόμησης των λημμάτων, αν δηλ. τα λήμματα ταξινομούνται θεματικά ή απολύτως αλφαβητικά: όπως είδαμε, απαντούν διαλεκτικά λεξικά στα οποία εσκεμμένα παρακάμπτεται η απόλυτη αλφαβητική σειρά. Χαρακτηριστική είναι η προαναφερθείσα περίπτωση του *SI* στο οποίο η ταξινόμηση γίνεται βάσει της αλφαβητικής σειράς των συμφώνων. Πάντως, το ζήτημα της ταξινόμησης των λημμάτων συνδέεται με την ορθογράφηση μιας λέξης, την οποία επιβάλλει με τη σειρά της η ετυμολόγηση⁵⁶ (βλ. και ΑΚ του *ΙΑΝΕ*, άρθρα 116-117). Για παράδειγμα, στο κυθηραϊκό *Λεξικό Κόμη* (1995) ο τύπος *γυλούνα* “μάγισσα, νεράϊδα, κατσιβέλα (στα παιδικά τραγούδια)” περιλαμβάνεται στο λήμμα *γυλλούης* (sic) και ορθογραφείται με <υ> και <λ>, ενώ το λήμμα *γιλλού* “φίδι όμοια με την έχιδνα, δαίμονας (στα παιδικά τραγούδια)” με <ι> και <λλ>. Και οι δύο λέξεις προέρχονται από το αρχ. *Γελλώ*, και θα όφειλαν να γράφονται με τον ίδιο τρόπο, δηλ. με <ι> και <λλ>.

4.2.2. Ως προς τη μικροδομή

Ως προς τη μικροδομή, προβλήματα απαντούν τόσο στον τυπολογικό σχολιασμό (formal comment), όσο και στον σημασιολογικό σχολιασμό (semantic comment) καθώς και στα διακριτά τους τεμάχια.⁵⁷

56. Για θέματα διαλεκτικής ετυμολογίας βλ. Κατσούδα (υπό έκδ.).

57. Σχετικά με τα συστατικά μέρη της μικροδομής βλ. Wiegand (1990: 4).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.2.1 Τυπικό μέρος

4.2.2.1.1 Λήμμα-κεφαλίδα

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ένα διαλεκτικό λεξικό είναι ποιος τύπος της λέξης θα τεθεί ως λήμμα-κεφαλίδα (citation form)⁵⁸ (πβ. Barbato και Varvaro 2004: 433). Σε λεξικά – γενικά γλωσσικά και διαλεκτικά με αλφαβητικό λημματολόγιο – η διεθνής πρακτική θέτει στη θέση του λήμματος-κεφαλίδας τον επονομαζόμενο λεξικογραφικώς κανονικό τύπο (canonical form) (Landau 2001: 98). Σε περιπτώσεις κλιτών γλωσσών, όπως η Ελληνική, κανονικός τύπος θεωρείται η ονομαστική ενικού για τα ουσιαστικά, η ονομαστική ενικού του αρσενικού για τα επίθετα και την αντωνυμία, και το πρώτο ενικό της οριστικής ενεργητικού ενεστώτα για το ρήμα (βλ. ΑΚ του ΙΑΝΕ, άρθρο 38).

Στα ερασιτεχνικά διαλεκτικά λεξικά τα προβλήματα στην επιλογή του λήμματος-κεφαλίδας οφείλονται στην ελλιπή λεξικογραφική γνώση και είναι συνήθως τα ακόλουθα:

α) η τοποθέτηση μιας χρήσης στη θέση του λήμματος-κεφαλίδας. Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Γαρεφαλάκη* (2002) τίθεται ως λήμμα-κεφαλίδα η χρήση *καπουλάτη αίγα* “με διαφορετικό χρώμα στα πισινά”, ενώ το λήμμα έπρεπε να έχει την εξής δομή: “**καπουλάτος, επίθ.** (για αίγα) αυτός που έχει διαφορετικό χρώμα στα πισινά”. Ομοίως και στο *Λεξικό Παπαχριστοδούλου* για τα ροδίτικα ιδιώματα, τίθεται ως λήμμα-κεφαλίδα το *καλό βράϋ(ν)* “ευχή, συν. = καλό βράδυ, τ’ απόγευμα”, ενώ θα έπρεπε να υπάγεται ως φράση στο λήμμα *βράϋ(ν)*,

β) η διάσπαση ή η ενοποίηση λημμάτων: στο ίδιο λήμμα ενοποιούνται τύποι διαφορετικής προέλευσης ή αντιθέτως λημματοποιούνται

58. Τα ειδικά λεξικά (βλ. παραπάνω) συνήθως δεν προβαίνουν σε αλφαβητική λημματογράφηση αλλά σε θεματική με παράλληλο αλφαβητικό ευρετήριο.

τύποι, οι οποίοι έπρεπε να υπάγονται σε ένα κοινό λήμμα, προκαλώντας συνεπώς προβλήματα τόσο στη μακροδομή (βλ. παραπάνω 4.2.1), όσο και στη μεσοδομή, δηλ. στον τρόπο με το οποίο οργανώνονται οι διαπαραπομπές (cross-references). Στο λευκαδίτικο *Λεξικό Κοντομίχη* (2005), λόγου χάριν, τίθενται τρία λήμματα-κεφαλίδες με την ίδια μορφοποίηση (ίδια μέθοδος και μορφή γραμματοσειράς) “*λαγήνα ή λαήνα ή στάμνα*”, ενώ πρέπει να τεθεί ως λήμμα-κεφαλή ο τύπος *λα(γ)ήνα*, ενώ η *στάμνα* αποτελεί χωριστό λήμμα με διαπαραπομπή στη *λα(ή)να*. Εντούτοις, στο εν λόγω λεξικό απουσιάζει το λήμμα *στάμνα*. Αναλόγως, ο Ζαφειρίου (1995) στο *Λεξικό του ιδιώματος της Σάμου* συντάσσει συστηματικά ως χωριστά λήμματα τύπους του ίδιου κλιτικού παραδείγματος: για παράδειγμα λημματοποιούνται οι τύποι *έρ’di* “έρχονται” και *ήρτα* “ήρθα”, ενώ θα έπρεπε να υπάγονται σε ένα κοινό λήμμα όπου το *α’* πρόσωπο εν. Ενεστώτα “έρχομαι” θα έπρεπε να τεθεί ως λήμμα-κεφαλίδα.

γ) η τοποθέτηση ως λήμματος-κεφαλίδας τύπου που περιέχει σύμβολα ανύπαρκτα στην συμβατική ορθογραφία, σε μια προσπάθεια για όσον το δυνατόν πιστότερη απόδοση της προφοράς (Barbato και Varvaro 2004: 434, Ξυδόπουλος 2011: 100). Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Σκανδαλίδη* (2006) για τα ιδιώματα της Κω βρίσκουμε στο γράμμα Γ τα λήμματα *γκαρσιλαμάς*, *γκινιάζ-ζω*, *γκλαανή*, *γκλεούδι*, *γκουβγιάζ-ζω* κτλ. Εντούτοις, το λεξικό περιλαμβάνει και γράμμα G όπου λημματογραφούνται λέξεις όπως *γαλαάκ’(ιν)*, *γλαανίζω*, *γλαάνισμα*, *γούβγιασμα*, *γουϊζω* κ.ά. Η προφορά του /g/ και στις δύο ομάδες λέξεων είναι ίδια, καθώς η φωνητική απόδοση του <γκ> στην αρχή της λέξης είναι πάντα μη προερρινοποιημένο [g], όπως ακριβώς και στην Κοινή Νέα Ελληνική. Επομένως, εν προκειμένω, η χρήση φθογοσήμου στο λήμμα-κεφαλίδα όχι μόνο δεν προσφέρει καμία επιπλέον φωνητική πληροφορία, αλλά προκαλεί και προβλήματα στο λημματολόγιο, αφού το γράμμα Γ διασπάστηκε σε δύο (Γ και G).

Το πρόβλημα πάντως του λήμματος-κεφαλίδας απαντά και στα συνταγμένα από ειδικούς λεξικά. Η πολυτυπία ενός λήμματος δυσχεραίνει την επιλογή του κατάλληλου τύπου για τη θέση του

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

λήμματος- κεφαλίδας. Συνειδητοποιούμε επομένως ότι το πρόβλημα οξύνεται στην περίπτωση ενός πανδιαλεκτικού λεξικού, στο οποίο υπό μία κοινή λέξη ως λήμμα-κεφαλίδα πρέπει να υπαχθούν πολλοί διαφορετικοί διαλεκτικοί τύποι, συχνά μη αναγνωρίσιμοι λόγω φωνολογικής ή/και μορφολογικής μεταβολής.

Γενική, πάντως, αρχή αποτελεί ότι ο πιο ουδέτερος τύπος πρέπει να προκρίνεται ως λήμμα-κεφαλίδα, ώστε να είναι αναγνωρίσιμος από τον χρήστη, γεγονός που καθιστά εύχρηστο το λεξικό (βλ. Durkin 2010: 46, Ξυδόπουλος 2011: 100). Ένα όμως από τα μεγάλα λεξικογραφικά προβλήματα είναι πώς ορίζεται «ο πιο ουδέτερος τύπος».

Μια από τις συνήθειες πρακτικές λημματογράφησης⁵⁹ είναι να τίθεται ως λήμμα-κεφαλίδα ο ετυμολογικά αρχικός τύπος, πρακτική η οποία εφαρμόζεται κατεξοχήν στη γερμανική λεξικογραφία (βλ. Kuhn 1988). Αυτόν τον τρόπο λημματογράφησης ακολουθεί και το *Λεξικό Rohlf's* (1964 [1930]).⁶⁰ Έτσι, κατωιταλικοί τύποι όπως *kukkiúni*, *kukkióna*, *kulkóna* υποτάσσονται στο λήμμα *κοχώνη*, ενώ αντιστοίχως οι τύποι *fárzoma*, *fázoma*, *vársamo*, *vázamu*, *bárzamu mbárzamu* στο αμάρτυρο *βάλτσωμα. Μια τέτοια όμως λημματογράφηση καθιστά δύσκολη την εύρεση του λήμματος από τον χρήστη (βλ. Κατσογιάννου 2008: 660, πβ. Γιακουμάκη *et al.* 2004: 7, Wandl-Vogt 2010: 40). Εντούτοις, η λημματογράφηση μόνο μαρτυρημένων τύπων προκαλεί κι αυτή προβλήματα, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις δεν απεικονίζει επακριβώς τα δεδομένα, τα οποία αναθεωρούνται διαρκώς με τη συνεχιζόμενη έρευνα και την ανανέωση του αρχειακού υλικού (βλ. και Γιακουμάκη *et al.* 2004: 8).⁶¹

59. Για τις πρακτικές λημματογράφησης βλ. Niebaum (1986), Fossat *et al.* (1995).

60. Η Κατσογιάννου (2008: 660) επισημαίνει ότι ιδεολογικοί λόγοι και κυρίως η ανάγκη ανάδειξης της αρχαιοελληνικής καταγωγής της διαλέκτου οδηγεί τους ερευνητές και λεξικογράφους της κατωιταλικής στην έμφαση στην ετυμολογία.

61. Ανάλογο προβληματισμό εκφράζει η Μπασέα-Μπεζαντάκου (1997) στην περίπτωση δύο τυπωμένων λημμάτων του *LANE* (*άτελος I* και *άτελος II*), τα οποία με βάση νέα ετυμολογικά δεδομένα οφείλουν να ενοποιηθούν.

Η λημματογράφηση, σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, γίνεται με δύο ακόμη τρόπους: με την τοποθέτηση ως λήμματος-κεφαλίδας είτε τύπου της επίσημης ποικιλίας είτε του πιο διαδεδομένου τύπου. Και αυτές όμως οι πρακτικές έχουν τα δικά τους προβλήματα (βλ. Γιακουμάκη *et al.* 2004: 7-8). Συγκεκριμένα, η επιλογή τύπου της επίσημης ποικιλίας ως λήμματος-κεφαλίδας είναι συχνά ανέφικτη, καθώς α) πολύ συχνά μια λέξη απαντά μόνο σε διαλεκτικές ποικιλίες χωρίς να υπάρχει στην επίσημη, ενώ β) δεν είναι λίγες οι φορές κατά τις οποίες η επίσημη ποικιλία περιέχει μόνο μερικές λέξεις από μια ολόκληρη λεξιλογική οικογένεια, με αποτέλεσμα η εφαρμογή αυτής της λημματογράφησης να διασπά το συνεχές μιας οικογένειας λέξεων, όπως αυτή απαντά και στις διαλέκτους. Για παράδειγμα, το *ΙΛΝΕ* αντιμετώπισε λεξικογραφικώς ως εξής την οικογένεια λέξεων με *α'* συνθετικό το *αίματ(ο)-*: ως λήμμα-κεφαλίδα έθεσε λέξεις από *αίματ(ο)-* για λέξεις που α) μαρτυρούνται με αναλλοίωτο το *α'* συνθετικό στην Κοινή Νέα Ελληνική (*αίματοκύλισμα, αίματοστάτης, αίματοχυσία κ.ά.*) ή σε διαλεκτικές ποικιλίες (π.χ. *αίματοκυλισιά, αίματοκυλισμός, αίματόπετρα, αίματοπότης κ.ά.*) και β) απαντούν μόνο σε ιδιώματα, των οποίων όμως οι τύποι σιγούν το αρκτικό <αί>, (*αίματονέραντζο, αίματοξερνώ, αίματόξυλο, αίματοστάτι κ.ά.*). Σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση, το λήμμα-κεφαλίδα αποτελεί αμάρτυρο τύπο. Αποτέλεσμα της παραπάνω πρακτικής είναι να διασπάται από τα ομόρριζά του το ρήμα *ματώνω*, το οποίο δεν λημματογραφείται *αίματώνω*, γιατί αποτελεί τύπο της Κοινής (διαφορετική η περίπτωση του ρ. *αιματώνω* ως επιστημονικού όρου).

Συναφές πρόβλημα αποτελεί το ποιος τύπος πρέπει να θεωρηθεί τύπος της επίσημης ποικιλίας. Το πρόβλημα γίνεται εντονότερο με δεδομένη τη μεγάλη χρονική διάρκεια της σύνταξης των μεγάλων διαλεκτικών – αλλά και ιστορικών – λεξικών και συνεπώς τη μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στις εκδόσεις των τόμων τους (βλ. και παρακάτω). Αυτό το οποίο θεωρείται κοινό σήμερα μπορεί να μην αντιμετωπιζόταν έτσι πριν 30 ή 40 χρόνια. Για παράδειγμα, στον 3ο τόμο του *ΙΛΝΕ*, ο οποίος εκδόθηκε το 1942, λημματογραφούνται

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

τύποι όπως *αργατεία*, *αργάτης*, *αργατικό*, *αργατικός*, *αργατιλίκι*, *αργατοοικογένεια* κ.ά., όταν οι τύποι *εργάτης*, *εργατικός* θεωρούνται λόγοι κοινοί. Σήμερα θεωρείται ότι οι τύποι *εργατιά*, *εργάτης*, *εργατικό*, *εργατικός* κ.ά. ανήκουν στην Κοινή Νέα Ελληνική.

Όμως, ακόμη και όταν το υλικό προς σύνταξη είναι μόνο διαλεκτικό, πάλι ο λεξικογράφος αντιμετωπίζει προβλήματα στο ποιον τύπο θα προκρίνει ως λήμμα-κεφαλίδα. Η απάντηση θα μπορούσε να είναι «να τεθεί ο πιο διαδεδομένος τύπος». Αν εξαιρέσουμε το *DARE*, το οποίο, όπως είδαμε, παρέχει και αριθμητικά δεδομένα εμφάνισης ενός τύπου, σε λεξικά όπου δεν υπάρχουν αντικειμενικά ποσοτικά κριτήρια συχνά καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη η εύρεση της πραγματικής συχνότητας εμφάνισης των τύπων. Συνεπώς, η επιλογή ως λήμματος-κεφαλίδας ενός τύπου ανάμεσα από άλλους λόγω της μεγαλύτερης διάδοσής του πολλές φορές έγκειται απλώς στη διαίσθηση του λεξικογράφου.

Όπως παρατηρούν οι Γιακουμάκη *et al.* (2004: 8), αναφερόμενοι ειδικώς στα προβλήματα ληματογράφησης του *LANE*, και οι τρεις προαναφερθείσες πρακτικές παρουσιάζουν προβλήματα, τα οποία για να αντιμετωπιστούν απαιτείται ένας τουλάχιστον μεγάλος αριθμός διαπαραπομπών εις βάρος όμως της λεξικογραφικής οικονομίας. Μια λύση θα ήταν η ληματογράφηση όλων των σύνθετων λέξεων εντός του ίδιου λήμματος, όπως ήδη εφαρμόζουν το *WBÖ* και το *SI* (βλ. παραπάνω). Δηλ. στο λήμμα *αίμα* θα μπορούσαν να ενσωματωθούν και όλες οι σύνθετες λέξεις (*αίματοχυσία*, *αίματόπετρα*, *αίματόξυλο* κ.τ.λ.). Αυτός ο τρόπος ληματογράφησης εξασφαλίζει μεν λεξικογραφική οικονομία και εποπτεία μιας ολόκληρης οικογένειας λέξεων, έχει όμως κι αυτή προβλήματα συνέπειας (βλ. Landolt 2010: 412-413) και εμπεριέχει τον μεγάλο κίνδυνο απώλειας σημαντικών γλωσσικών πληροφοριών που μόνο η ληματοποίηση ανά λέξη μπορεί να αποτρέψει.

Δεδομένου ότι στόχος της ληματογράφησης αποτελεί η ουδετερότητα του λήμματος-κεφαλίδας, μια από τις διεθνείς πρακτικές είναι η χρήση της κεφαλαιογράμματος γραφής (με τόνους και όπου

χρειάζεται) (Penhallurick 2009), που όπως είδαμε εφαρμόζει το *SND*, καθώς με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η οπτική αποστασιοποίηση του λήμματος-κεφαλίδας από την επίσημη ποικιλία. Τέτοια ουδετερότητα προσπαθεί να εξασφαλίσει το *SI* (βλ. παραπάνω), στο οποίο ως λήμμα-κεφαλίδα τίθεται ένας τύπος χωρίς τα πρώτα φωνήεντα, δεδομένου ότι αυτά είναι ασταθέστερα από τα σύμφωνα. Αναλόγως, στο πλαίσιο της ουδετερότητας του λήμματος-κεφαλίδας, σε μελλοντικούς του τόμους το *LANE*, σύμφωνα με τον ΑΚ (βλ. άρθρο 38), θέτει έναν τύπο –μαρτυρούμενο ή αμάρτυρο– με μεγαλύτερη γραμματοσειρά και χωρίς να συνοδεύεται από λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς συχνότητας χρήσης και γεωγραφικής κατανομής και από φωνητική μεταγραφή. Όταν μάλιστα ένας μαρτυρούμενος τύπος συμπίπτει με τα λήμματα-κεφαλίδες, επαναλαμβάνεται στην ιστορική του σειρά, μεταξύ των υπολοίπων τύπων.

4.2.2.1.2. Φωνητική απόδοση

Η συμβατική ορθογραφική απόδοση της λέξης-κεφαλής και των λοιπών τύπων της λέξεως αδυνατεί να απεικονίσει την επακριβή προφορά τους. Γι' αυτό κρίνεται επιβεβλημένη τόσο η χρήση ειδικών φθογγοσήμων όσο και η φωνητική απόδοση βάσει του ΔΦΑ, η οποία ανήκει στις απαραίτητες λεξικογραφικές πληροφορίες (βλ. Kuhn 1988: 238-239).

Στην πλειονότητά τους τα ερασιτεχνικώς συνταγμένα διαλεκτικά λεξικά δεν αποδίδουν φωνητικώς τα λήμματα-κεφαλίδες και την ακόλουθη μορφοφωνητική ποικιλία, αλλά ούτε κάνουν χρήση ειδικών φθογγοσήμων για τον παραπάνω σκοπό. Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Πανταζάτου* (2000) δεν γίνεται αντιληπτό αν οι τύποι του κεφαλονίτικου και ιθακήσιου ιδιώματος *αγκίρι*, *αγκιρίδα*, *άγκοπανιά*, *άγκορα*, *αμπαδάρω*, *άμπακος*, *αμπαντονάρω* κτλ. προφέρονται με απερρινοποιημένο ή προερρινοποιημένο <μπ>, <ντ> και <γκ>. Η χρήση των φθογγοσήμων *b*, *d*, *g*, –στην καταγραφή των τύπων και όχι του λήμματος-κεφαλίδας (βλ. 4.2.2.1.1)– όταν τα <μπ>, <ντ>, <γκ>

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

προφέρονται με απερρίνωση, θα διασαφούσε την προφορά τους. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Λεξικού Παπαχριστοδούλου (1986) για τα ροδίτικα ιδιώματα, όπου ο χρήστης «υποψιάζεται» ότι ο συντάκτης δηλώνει τα διπλωτικά φαινόμενα με διττογράφηση του συμφώνου, ρύθμιση η οποία δεν διευκρινίζεται, καθώς απουσιάζει το ειδικό σύμβολο σήμανσης του φαινομένου από τον κατάλογο φωνητικών στοιχείων. Έτσι απαντούν τα λήμματα *δέμμα* 'το δέμα', *δροθθίζω* 'γροθίζω', *κέππουρικά* 'κηπουρικά', *λαχανικά*, *κανναπές* 'καναπές', *νύφφη* 'νύμφη', για τα οποία η γνώση της συμβατικής ορθογραφίας οδηγεί τον χρήστη στο λογικό συμπέρασμα ότι η διττογράφηση δηλώνει τη διπλωτική προφορά. Σε λέξεις, όμως, με κληρονομημένο διπλό σύμφωνο, όπως *θαλασσώνω* 'αυτοκτονώ πέφτοντας στη θάλασσα', *ιππός* (< *ίππος*) 'όνομα παιδικού παιχνιδιού', *θρύμμα* 'το θρυμμένο ψωμί στο γάλα ή στο φαγητό' κ.τ.λ., η διττογράφηση είναι αναμενόμενη ως αποτέλεσμα της ιστορικής ορθογραφίας, και δεν παρέχει καμία επιπλέον πληροφορία για την διπλωτική ή μη προφορά τους.⁶²

Τα συνταγμένα από ειδικούς διαλεκτικά λεξικά, αν και κάνουν χρήση ειδικών φθογοσήμων και αποδίδουν την προφορά των λημμάτων τους, αντιμετωπίζουν ωστόσο αρκετά προβλήματα. Όσον αφορά τη χρήση φθογοσήμων, παρατηρούμε ότι αυτά είτε α) δεν χρησιμοποιούνται συστηματικά σ' όλη τη λεξικογραφική ύλη: συχνά τα παραδείγματα καταγράφονται με την ορθογραφία της επίσημης ποικιλίας και όχι με τη χρήση ειδικών φθογοσήμων, είτε β) καλύπτουν μόνο ορισμένα από τα φωνολογικά φαινόμενα του λεξικογραφημένου ιδιώματος.⁶³

62. Για τα διπλωτικά φαινόμενα στις ν.ε. διαλέκτους βλ. Μανωλέσσου και Μπασέα-Μπεζαντάκου (υπό έκδ.).

63. Για τη φωνητική απόδοση στην ελληνική διαλεκτολογική πρακτική και τα προβλήματά της, καθώς και για τις αρχές του IANE βάσει του ΑΚ βλ. αναλυτικά Μανωλέσσου, Μπέης και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

Λόγω αυτής της ασυμβατότητας, το *IANE* δημιούργησε τη δική του γραμματοσειρά στην οποία περιλαμβάνονται ειδικά φθογγόσημα (βλ. ΑΚ, άρθρα 171-173). Ωστόσο, για να αξιοποιηθεί το διαλεκτικό υλικό που προέρχεται από άλλα επιστημονικά διαλεκτικά έργα, το *IANE* πρέπει να αντιστοιχίσει τα χρησιμοποιούμενα φθογγόσημα τους με τα δικά του, διαδικασία πολύ δύσκολη και χρονοβόρα.⁶⁴ Ανάλογη περίπτωση αποτελεί και το παράδειγμα του *WBÖ*, για το οποίο σχεδιάστηκε και διατίθεται δωρεάν⁶⁵ μια γραμματοσειρά για την απόδοση ειδικών χαρακτήρων, με απώτερο στόχο τη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων, όπου τα χειρόγραφα, τα διαλεκτικά λεξικά, η διαλεκτική λογοτεχνία, οι διατριβές κ.ά. θα μεταγραφούν βάσει του συστήματος φθογγοσήμων του *WBÖ* (Geyer 2000: 9).

Όσον αφορά τη φωνητική απόδοση, τα περισσότερα από τα διαλεκτικά λεξικά που συντάχθηκαν από ειδικούς, ακόμη και τα μεγάλα έργα που παρουσιάστηκαν στο κεφ. 2, αποδίδουν μεν φωνητικώς τους τύπους μιας λέξης, χρησιμοποιώντας όμως ένα δικό τους συμβατικό φωνολογικό σύστημα και όχι το *ΔΦΑ*, το οποίο περιλαμβάνει όλα τα σύμβολα που απαιτούνται για την απόδοση τεμαχιακών αλλά και υπερτεμαχιακών φαινομένων. Ο Markus (2007: 5, §2), αναφερόμενος στο *EDD*, τονίζει ότι ένας από τους στόχους του προγράμματος *SPEED* είναι να επιλύσει το βασικό πρόβλημα της ασυμβατότητας των φωνητικών συμβόλων ανάμεσα στο λεξικό και τη βάση δεδομένων.

Το *IANE* εφαρμόζει για τους επόμενους τόμους του τη φωνητική μεταγραφή βάσει του *ΔΦΑ* για την έγκυρη και τυποποιημένη φωνητική μεταγραφή όλης της μορφοφωνητικής ποικιλίας που ακολουθεί το λήμμα-κεφαλίδα (βλ. ΑΚ, άρθρο 170).

64. Βλ. πίνακες αντιστοίχισης συμβόλων στο Μανωλέσσου, Μπέης και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

65. Για τη γραμματοσειρά του *WBÖ* βλ. <http://www.oeaw.ac.at/dinam-lex/dbo-ema.html> και Wandl-Vogt (2010: 49).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.2.1.3. Φωνολογική και μορφολογική ποικιλία

Τα διαλεκτικά λεξικά μεμονωμένου τόπου ή μιας μικροπεριοχής – ειδικά τα ερασιτεχνικά– δεν συμπεριλαμβάνουν στα λήμματά τους την ενδοδιαλεκτική ποικιλία. Αντιθέτως, παρουσιάζουν τα κατά τόπους ιδιώματα ως ένα ενιαίο γλωσσικό σύστημα, δίνοντας την εντύπωση ότι μια λέξη απαντά καθολικά και υπό μία μόνο μορφή σε μια γεωγραφική περιοχή, χωρίς να υπάρχουν ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις (πβ. Κατσογιάννου 2008: 658· Κατσούδα [υπό εκδ.]). Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Κόμη* (1995) το κυθηραϊκό ιδίωμα παρουσιάζεται ως ένα αδιαφοροποίητο σύστημα. Σε παρενθέσεις δηλώνεται ο τόπος, μόνο όταν το λήμμα-κεφαλίδα προέρχεται από τα Αντικύθηρα. Όμως, η γλώσσα του βορείου και βορειοδυτικού τμήματος του νησιού, του Έξω Δήμου, που μοιάζει με τα ιδιώματα της Μάνης, διαφοροποιείται στο επίπεδο κυρίως της φωνητικής και της μορφολογίας από τη γλώσσα του υπόλοιπου νησιού, του Μέσα Δήμου, όπου είναι έντονος ο κρητικός χαρακτήρας (Κοντοσόπουλος 1981: 126-127).

Τέλος, το ζήτημα της χρονολόγησης των τύπων αποτελεί ένα γενικότερο πρόβλημα, το οποίο συνδέεται παράλληλα με τη μορφολογική και φωνητική ποικιλία και με τους ορισμούς. Στην προσπάθειά τους να διασώσουν μια γεωγραφική ποικιλία, πολλά διαλεκτικά λεξικά, ακόμη και τα συγχρονικά, καταγράφουν διαλεκτικό υλικό προερχόμενο από ασαφή χρονικά όρια,⁶⁶ με αποτέλεσμα η απλή παράθεση των ποικίλων τύπων να δίνει την αίσθηση ότι όλοι είναι ομόχρονοι. Το πρόβλημα απασχόλησε και την Bassea-Bezantakou (2005: 33-37), σύμφωνα με την οποία τόσο η δήλωση όσο και η χρονολογική σήμανση της αρχειακής πηγής που συνοδεύει τη γεωγραφική κατανομή

66. Για τον προβληματισμό γύρω από τα ασαφή χρονικά όρια σε συγχρονικά λεξικά, βλ. Béjoint (2010: 218), Moulin (2009: 593), Ξυδόπουλος (2011: 97, 99). Για το θέμα βλ. και Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο.

τύπων και σημασιών -σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική ανάλογων έργων (πβ. *DARE*, *WBÖ*, *SI*, *VSI*)- βοηθά στην παρακολούθηση της εξελικτικής πορείας των ν.ε. διαλέκτων και ιδιωμάτων.

4.2.2.1.4. Γραμματική πληροφορία

Απαραίτητο στοιχείο των λεξικών θεωρείται ο γραμματικός χαρακτηρισμός του λήμματος-κεφαλίδας και η πληροφόρηση για τα μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά του. Τα ερασιτεχνικώς κυρίως συνταγμένα λεξικά παρουσιάζουν ελλείψεις σε γραμματικές πληροφορίες, καθώς σε αυτά δεν παρατίθενται πληροφορίες για το γραμματικό είδος του λήμματος ή για τον σχηματισμό άλλων μη αναμενόμενων τύπων.

Για παράδειγμα, το λήμμα *πετάλαγας* έχει την εξής μορφή στο *Λεξικό Κόμη* (1995): *‘πετάλαγας ο (<πετώ): ακρίδα, χελέος πετάλαγας =με ζουνάρια λευκά’*. Στο κυθηραϊκό ιδίωμα ο πληθυντικός σχηματίζεται *οι πετάλαγοι*, πληροφορία η οποία αποσιωπάται. Τέτοιες ελλείψεις δεν αποτελούν μόνο αποτέλεσμα του ερασιτεχνικού συχνά σχεδιασμού της μικροδομής αλλά είναι απότοκα της ελλείψεως γραμματικών περιγραφών για το υπό εξέταση ιδίωμα (πβ. Κατσογιάννου 2008: 660, Κατσούδα [υπό έκδ.]).⁶⁷ Γι’ αυτό, η λεξικογραφική παραγωγή γεωγραφικών ποικιλιών για τις οποίες δεν υφίσταται πλήρης γραμματική περιγραφή παρουσιάζει μεγάλες ελλείψεις στη ληματογράφηση επιθημάτων ή προθημάτων. Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Δράκου* (1983²) για το γλωσσικό ιδίωμα της Καλύμνου, το οποίο δεν έχει περιγραφεί γραμματικώς, δεν ληματογραφείται κανένα πρόθημα ή επίθημα.

67. Η Κατσογιάννου (2008: 660), αναφερόμενη στην περίπτωση της Κυπριακής, σημειώνει ότι η φτωχή παραγωγή σε γραμματικές περιγραφές είναι ένα από τα αποτελέσματα των γενικότερων αντιλήψεων που θέτουν ως προτεραιότητα την προβολή της ελληνικότητας της διαλέκτου και της σύνδεσής της με τη ν.ε.

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

Και στα μεγάλα λεξικογραφικά έργα οι γραμματικές πληροφορίες δεν είναι πάντοτε πλήρεις. Αυτό όμως σχετίζεται με το γενικότερο ζήτημα των πληροφοριών που παρέχει το ίδιο το αρχειακό υλικό, στο οποίο στηρίζεται η σύνταξη λημμάτων. Συγκεκριμένα, οι Γιακουμάκη *et al.* (2004, σ. 6), αναφερόμενοι στο *ΙΛΝΕ*, σημειώνουν ότι στα παλαιότερα δελτία σπανίως καταγράφονται γραμματικές πληροφορίες. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, ότι τα κενά στην πληροφόρηση μπορούν πιθανόν να μεταφερθούν και στην επεξεργασία και σύνταξη του υλικού. Γι' αυτό, τόσο ο παλαιός κανονισμός, όσο και ο ΑΚ του *ΙΛΝΕ* (βλ. άρθρο 9) προτείνουν τη χωριστή κατάρτιση δελτίων όπου θα καταχωρίζονται γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα, με την προοπτική να συγκροτηθεί μελλοντικά ένα αρχείο μορφοσυντακτικών φαινομένων.

Τέλος, πρόβλημα μπορεί να προκαλέσει ακόμη και ο ίδιος ο τρόπος της σήμανσης των γραμματικών πληροφοριών, όταν δεν γίνεται με ενιαίο και συστηματικό τρόπο. Αυτό επισημαίνει, λόγου χάριν, ο Ξυδόπουλος (2011: 105) σχολιάζοντας το *Λεξικό Μπεναρδή* (2006) για το μεγαρικό ιδίωμα.

4.2.2.1.5. Ετυμολογική πληροφορία

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η διαλεκτική παραγωγή ως προς την παροχή ετυμολογικών πληροφοριών σχετίζονται τόσο με την ποιότητα της πληροφορίας όσο και με τη μορφή που αυτή παρέχεται.⁶⁸

Τα ερασιτεχνικά ετυμολογικά διαλεκτικά λεξικά έχουν τις περισσότερες φορές εγγενή προβλήματα, καθώς δεν συντάσσονται βάσει συγκεκριμένης μεθόδου και δεν αξιοποιούν τις πρωτογενείς πηγές

68. Περισσότερα για την ετυμολογία στη λεξικογραφική παραγωγή, βλ. Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο. Βλ. επίσης Κατσούδα (υπό έκδ.).

και τα έργα αναφοράς, με αποτέλεσμα τις ελλιπείς ή λανθασμένες ετυμολογήσεις. Λόγου χάριν, στο *Λεξικό Πιτυκάκη* (1971) η λέξη *καντούνι* “γωνία του δρόμου” ετυμολογείται από το ιταλ. *cantonata*,⁶⁹ ενώ προέρχεται από τη βενετσιάνικη λέξη *cantòn* ‘γωνία δωματίου ή τραπεζιού’ (βλ. Boerio 1856) με τροπή του [o] σε [u] κατ’ επίδραση του [n]. Ακόμη και όταν συντάσσουν ένα συγχρονικό διαλεκτικό λεξικό, πολλοί ερασιτέχνες, παρασυρμένοι από την ετυμολογική γοητεία, ετυμολογούν, προσπαθώντας συχνά από υπέρμετρο ζήλο να αποδείξουν ότι η απώτερη αρχή των λέξεων είναι αρχαιοελληνική.

Ως προς την ποιότητα της ετυμολογικής πληροφορίας, ακόμη και τα συνταγμένα από ειδικούς διαλεκτικά λεξικά εμφανίζουν προβλήματα για τρεις κυρίως λόγους: α) γιατί δεν αξιοποιούν συστηματικά τα προγενέστερα λεξικογραφικά έργα αναφοράς, τις μελέτες ή τις πρωτογενείς πηγές, β) γιατί, ειδικά όταν αυτά τα διαλεκτικά λεξικά εξετάζουν μία μόνο ποικιλία, μοιραία δεν έχουν στη διάθεσή τους όλο το απαιτούμενο υλικό για μια ορθή ετυμολόγηση, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο επί συγκριτικής βάσεως και γ) γιατί τα νέα επιστημονικά δεδομένα αναιρούν τις προϋπάρχουσες ετυμολογικές προτάσεις (βλ. Κατσούδα [υπό έκδ.]). Το πρόβλημα, μάλιστα, είναι πολύ έντονο στα μακρόχρονα ιστορικά ή ετυμολογικά διαλεκτικά λεξικά, στα οποία συχνά οι ετυμολογήσεις των πρώτων τόμων έχουν ανασχευαστεί υπό το φως νέων στοιχείων.

Πρόβλημα ωστόσο μπορεί να προκαλέσει και η μορφή της ετυμολογικής πληροφόρησης. Ο εξαιρετικά εξειδικευμένος τρόπος παράθεσης της ετυμολογίας μιας λέξης καθιστά τα λεξικά δύσκολα ή και απρόσιτα για τον μέσο χρήστη (πβ. Barbato και Varvaro 2004: 434).

4.2.2.2. Σημασιολογικό μέρος

69. Ο Πιτυκάκης (1971) ετυμολογεί άθελά του την λ. *καντουνάδα*, η οποία προέρχεται από τη βενετσιάνικη λέξη *cantonada* ‘γωνία’ με τροπή του [o] σε [u] κατ’ επίδραση του [n].

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.2.2.1. Λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί

Με τον όρο *λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί*⁷⁰ (labels) εννοούνται εκείνοι οι όροι με τους οποίους οι τύποι ενός λήμματος, οι σημασίες, οι φράσεις και η υπόλοιπη λεξικογραφική ύλη της μικροδομής ενός λεξικού χαρακτηρίζονται σε συγχρονικό επίπεδο ως προς την περίσταση της επικοινωνίας (επίσημο, οικείο κ.ά.), τη στάση του ομιλητή (χυδαίο, ειρωνικό κ.α.), τον λόγο ή μη χαρακτήρα της λέξης, το κειμενικό είδος (λογοτεχνικό, ποιητικό κ.ά.), τον τομέα της δραστηριότητας (ναυτιλία, γεωργία κ.ά.), τις σημασιολογικές σχέσεις (κυριολεξίας, μεταφοράς, συνεκδοχής κ.ά.), την τοπικότητα / γεωγραφική κατανομή, τη συχνότητα χρήσης των τύπων και των σημασιών, τη χρονικότητα/χρονικό προσδιορισμό χρήσης (παλαιότερο, αρχαϊκό κ.ά.).⁷¹ Οι λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί αποτελούν μεταλεξικογραφικά στοιχεία τα οποία δεν επιτρέπεται να απουσιάζουν από ένα λεξικό (γενικό ή διαλεκτικό).⁷²

Γενικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τόσο τα γενικά όσο και τα διαλεκτικά λεξικά σε διεθνές επίπεδο είναι ότι δεν χρησιμοποιούνται οι ίδιοι μεταλεξικογραφικοί όροι, οι οποίοι ακόμη και όταν είναι κοινοί, δεν έχουν το ίδιο περιεχόμενο σε διαφορετικά λεξικά, καθώς και ότι αυτοί οι όροι δεν χρησιμοποιούνται με συνέπεια και εντός του ίδιου λεξικού. Αναφερόμενοι ειδικά στα διαλεκτικά λεξικά – κυρίως ερασιτεχνικά – παρατηρούμε ότι συχνότατα είναι η έλλειψη σε λεξι-

70. Τον όρο *λεξικογραφικό χαρακτηρισμό* χρησιμοποιούν οι Τράπαλης και Κατσούδα (2009) και Τράπαλης (2008). Ο όρος ισοδυναμεί με τον αντίστοιχο όρο *χρηστικό σημάδι* της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009). Βλ. σχετικά και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

71. Για τους λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς βλ. Hartmann και James (1998) στο λ. *label*, Landau (2001: 217-272), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2008: 601, 603-604), Τράπαλης (2008: 667-669), Τράπαλης και Κατσούδα (2009: 1168).

72. Για τον ρόλο των λεξικογραφικών χαρακτηρισμών βλ. Barbato και Varvaro (2004: 434), Markus και Heuberger (2007: 357-358), Τράπαλης (2008: 665), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009: 602), Τράπαλης και Κατσούδα (2009: 1169).

κογραφικούς χαρακτηρισμούς. Οι πληροφορίες που θα παρείχε η χρήση ενός λεξικογραφικού χαρακτηρισμού χάνονται, καθώς αυτές δεν παρατίθενται ούτε ως συμπληρώματα στους ορισμούς των λημμάτων. Για παράδειγμα, στο *Λεξικό Κοντομίχη* (2005) στο λήμμα **αμπονάτος** (ο) δίνεται ο ορισμός ‘συνδρομητής του θεάτρου, ο προπληρώνων το εισιτήριό του’. Η σημασία αυτή είναι παλαιότερη και γι’ αυτό τον λόγο θα αναμενόταν να υπάρχει ο λεξικογραφικός χαρακτηρισμός *παλαιός*. Εντούτοις, το πρόβλημα απαντά και σε μεγάλα λεξικογραφικά έργα. Για παράδειγμα, ο Landolt (2007: 153) σημειώνει ότι το *SI* δεν χρησιμοποιεί συστηματικά και με συνέπεια χαρακτηρισμούς, όπως *πεπαλαιωμένο* (veraltet), *νέο* (jung) κ.ά.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα αφορά τους λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς συχνότητας χρήσης, το οποίο αντιμετωπίζουν και πάλι τόσο τα γενικά όσο και τα διαλεκτικά λεξικά. Η έλλειψη ποσοτικών δεδομένων οδηγεί συχνά τους λεξικογράφους σε διαισθητική αξιολόγηση τέτοιων χαρακτηρισμών. Ωστόσο, η ύπαρξη πλέον αντιπροσωπευτικών σωμάτων γλωσσικού υλικού (corpora) περιορίζει το πρόβλημα, καθώς αυτά μπορούν να δώσουν πολύτιμα στοιχεία σε σύγχρονα γλωσσικά λεξικά για τη συχνότητα εμφάνισης και χρήσης ενός γλωσσικού στοιχείου. Το πρόβλημα είναι σαφώς οξύτερο σε διαλεκτικά λεξικά, όπου το παλαιότερο αρχειακό υλικό και οι γραπτές πηγές δεν μπορούν να διαφωτίσουν με ασφάλεια για τη συχνότητα εμφάνισης ενός τύπου. Αντιπαράδειγμα αποτελεί το *DARE*, το οποίο, όπως είδαμε, παρέχει και αριθμητικά δεδομένα εμφάνισης ενός τύπου και επομένως μπορεί με ασφάλεια και αντικειμενικά κριτήρια να πιστοποιήσει την συχνότητα ενός τύπου.

Από τη φύση τους πολλοί σημαντικοί και συχνοί λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί σε ένα διαλεκτικό λεξικό είναι εκείνοι της γεωγραφικής κατανομής. Τα προβλήματα που σχετίζονται με αυτούς είναι κυρίως δύο: α) είτε απουσιάζουν από τα διαλεκτικά λεξικά, β) είτε δεν πληροφορούν σωστά με τη μορφή που έχουν. Ως προς το πρώτο πρόβλημα, υπενθυμίζεται (βλ. 4.2.2.1.3) ότι πολλά –κυρίως ερασιτεχνικά– διαλεκτικά λεξικά μεμονωμένου τόπου ή μιας

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

μικροπεριοχής παρουσιάζουν το γλωσσικό σύστημα της ποικιλίας ως κάτι αδιαφοροποίητο, αποσιωπώντας την ενδοδιαλεκτική ποικιλία, με συνέπεια την απουσία δήλωσης της γεωγραφικής κατανομής. Ως προς το δεύτερο πρόβλημα, σημειώνουμε ότι συχνά ακόμη και σε μεγάλα διαλεκτικά λεξικογραφικά έργα, οι χαρακτηρισμοί αυτοί αντί να επιτελούν διαφωτιστικό ρόλο, όπως άλλωστε είναι και ο σκοπός ύπαρξής τους, παραπλανούν τον χρήστη. Σχετική ασάφεια προκύπτει και σε παλαιότερους τόμους του *IANE*: η παλαιότερη πρακτική που ακολουθούσε να παραθέτει μετά από κάθε τύπο τη γεωγραφική κατανομή με τη μορφή του συντομογραφημένου γεωγραφικού διαμερίσματος και εντός παρενθέσεων των επαρχιών, πόλεων, ή χωριών όπου αυτοί απαντούν, έδινε συχνά την εικόνα μιας δήθεν αδιαφοροποιητής γλωσσικής ποικιλίας (πβ. Rézeau 1990: 1470). Για παράδειγμα, όταν ένας τύπος απαντά στον Άγιο Δημήτριο της Λακωνίας, ο γεωγραφικός προσδιορισμός είχε τη μορφή Πελοπν. (Άγιος Δημήτρ.), χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν ότι χωριό με το ίδιο όνομα υπάρχει τόσο στη μεσσηνιακή Μάνη όσο και στο νομό Αργολίδας. Έτσι, διαμορφωνόταν η λανθασμένη εντύπωση ότι ο τύπος απαντούσε από κοινού σε τρεις διαφορετικούς νομούς της Πελοποννήσου. Γι' αυτό και ο ΑΚ του *IANE* προβλέπει στο εξής την αναγραφή του νομού αντί του ευρύτερου γεωγραφικού διαμερίσματος ή ακόμη και την αναγραφή της περιοχής ή της επαρχίας μετά τον νομό για ακριβέστερο προσδιορισμό του τοπωνυμίου (βλ. ΑΚ, άρθρα 184-186).

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει για τη χρήση λεξικογραφικών χαρακτηρισμών για πραγματολογικές πληροφορίες: όπως δείχνει η επισκόπηση της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας, η σημείωση λεξικογραφικών χαρακτηρισμών χρήσης είναι μη συστηματική και η εκμαίευσή τους συχνά γίνεται από τον ίδιο τον ορισμό. Ο Heuberger (2010) σχολιάζοντας το *EDD*, επισημαίνει ότι σ' αυτό περιστασιακά μόνο χρησιμοποιούνται χαρακτηρισμοί όπως *slang*, *colloquial* κ.ά. Το πρόβλημα εντοπίζεται σε μεγάλα διαλεκτικά έργα και κυρίως στα ιστορικά λεξικά, γιατί ο λεξικογραφικός χαρακτηρισμός αποτελεί

έναν μεταλεξικογραφικό δείκτη της γλωσσικής ποικιλίας σε συγχρονικό επίπεδο (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2008: 602). Οι πραγματολογικές πληροφορίες αφορούν κατεξοχήν τον προφορικό λόγο και τις τρέχουσες γραπτές πηγές. Δεν είναι, λοιπόν, δυνατόν να χαρακτηριστεί με ασφάλεια η χρήση που είχε ένα γλωσσικό στοιχείο, το οποίο απαντά σε γραπτή πηγή αρκετών αιώνων πριν (βλ. και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο).

Κλείνοντας αυτήν την υποενότητα, επισημαίνουμε και το πρόβλημα της απουσίας οριοθέτησης του περιεχομένου των λεξικογραφικών χαρακτηρισμών: αν και πολλά διαλεκτικά λεξικά χρησιμοποιούν συντομογραφημένους λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς, δεν επεξηγούν στον πρόλογό τους το περιεχόμενό τους, γεγονός που εντέλει καθιστά δύσχρηστο το λεξικό για τον μέσο αναγνώστη.⁷³ Γι' αυτό στον ΑΚ του *LANE* διασαφούνται οι λεξιλογικοί χαρακτηρισμοί που απαντούν στη μικροδομή των λημμάτων (βλ. ΑΚ, άρθρα 65-69).

73. Παρότι η παράθεση εξηγήσεων για τους λεξικογραφικούς χαρακτηρισμούς στον πρόλογο ενός λεξικού θεωρείται απαραίτητη, έχει αποδειχθεί ότι δεν είναι παράλληλα και λειτουργική για τον μέσο αναγνώστη, ο οποίος σπάνια ανατρέχει στη μεγαδομή για την ερμηνεία ενός μεταλεξικογραφικού στοιχείου (Τράπαλης και Κατσούδα 2009: 1174, βλ. και Federova 2004, Καραντζή 2004). Γι' αυτό έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι οι λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί δεν έχουν ιδιαίτερη χρησιμότητα (Verkuyl *et al.* 2003: 307 κ.ε.). Βέβαιο πάντως είναι ότι η πληθώρα συντομογραφημένων λεξικογραφικών χαρακτηρισμών επιβαρύνουν ένα λεξικό, καθιστώντας το δυσπρόσιτο για το ευρύ κοινό (βλ. Τράπαλης και Κατσούδα 2009: 1179-1180).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.2.2. Ορισμοί

Οι ορισμοί⁷⁴ σ' ένα διαλεκτικό λεξικό είναι κατεξοχήν δύο ειδών α) συνωνυμικοί, σύμφωνα με τους οποίους δίνεται ο αντίστοιχος συνώνυμος όρος της επίσημης γλωσσικής ποικιλίας (στην περίπτωση μονόγλωσσου λεξικού) ή της ξένης γλώσσας (σε περίπτωση δίγλωσσου), ή β) προτασιακοί ορισμοί, σύμφωνα με τους οποίους το ερμηνευμα δίνεται με μια σύντομη πρόταση (Geeraerts 2003: 88 κ.ε.). Αυτήν την πρακτική υιοθετεί και το *LANE* (βλ. AK, άρθρο 97).

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά λεξικογραφικά προβλήματα που απαντά σε διαλεκτικά λεξικά είναι πώς θα δοθεί ο ορισμός, όταν η ιδιωματική λέξη τόσο φωνητικά και μορφολογικά όσο και σημασιολογικά συμπίπτει με την αντίστοιχη της επίσημης γλωσσικής ποικιλίας. Στο *Λεξικό Μηνά* (2006), λόγου χάριν, για τα ιδιώματα της Καρπάθου αντί για ορισμό δίδεται απλώς ο χαρακτηρισμός 'το κοινό' σε λήμματα, όταν το λήμμα-κεφαλίδα συμπίπτει με λέξη της Κοινής Νέας Ελληνικής. Ωστόσο, η τακτική αυτή δεν τηρείται συστηματικά: άλλοτε δίνονται προτασιακοί ορισμοί για λέξεις που απαντούν και στην Κοινή (π.χ. *θεοσκότεινος* 'εντελώς σκοτεινός' *θεριακλής* 'παθιασμένος καπνιστής' κ.ά.). Άλλοτε εφαρμόζεται και σε λήμματα όπου το λήμμα-κεφαλίδα καθίσταται αρκετά αδιαφανές λόγω της φωνητικής και μορφολογικής διαφοροποίησής του από τον αντίστοιχο τύπο της Κοινής, με αποτέλεσμα να μη γίνεται αντιληπτή η σημασία του από τον μέσο αναγνώστη (π.χ. *κορφοσούνιν* 'το κοινό' αντί για το διαφανή ορισμό 'κορφοβούνι').

Επίσης, ένα συναφές λεξικογραφικό πρόβλημα αποτελεί η ασάφεια που μπορεί να προκαλέσει ένας πολύσημος συνώνυμος όρος της επίσημης γλώσσας (πβ. Rezeau 1990: 1471).

Συχνά, οι ορισμοί διογκώνονται με ιστορικές και λαογραφικές πληροφορίες, μετατρέποντας το λεξικό από αμιγώς γλωσσικό σε εγκυ-

74. Ειδικά για το θέμα της διαλεκτικής σημασιολογίας βλ. Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

κλοπαιδικό. Αυτό είναι ως ένα σημείο απαραίτητο, δεδομένου ότι συχνά τα διαλεκτικά λεξικά αναφέρονται σε γλωρίδα, πανίδα, αντικείμενα ή πρακτικές άγνωστα στο ευρύτερο κοινό, τα οποία δεν είναι δυνατόν να γίνουν κατανοητά χωρίς την παροχή εγκυκλοπαιδικών πληροφοριών.⁷⁵ Για παράδειγμα ο Πιτυκάκης (1971) στο λήμμα *ασπαλαθόλαδο* δεν δίνει ορισμό, αλλά παραθέτει λαογραφικές πληροφορίες που περιγράφουν τον τρόπο εξαγωγής αυτού του λαδιού: «Λαϊκή ιατρική. Ὁ Γ. Μέγας (*Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* Β. 101) γράφει: «Εἰς Μεράμπελον Κρήτης καίνε τὰ κλαδιὰ τοῦ ἀσπαλάθου καὶ χύνεται μαῦρος χυμός, αὐτὸ εἶναι τὸ ἀσπαλαθόλαδο. Ὁ τρόπος ἐξαγωγῆς του εἶναι περίπου αὐτὸς μὲ μιὰ μικρὴ λεπτομέρεια. Κόβουν κλωνάρια ἀσπαλάθου δροσεροῦ, τὰ τοποθετοῦν στὴ φωτιὰ [...] τρέχει ἓνα μαῦρο ζουμί [...] τὸ χρησιμοποιοῦν σὰν φάρμακο θεραπευτικὸ τῶν ἐκζεμάτων». Η συγκεκριμένη πρακτική δεν απαντά αποκλειστικά στα ερασιτεχνικά λεξικά αλλά και σε συνταγμένα από ειδικούς, καθώς στο παρελθόν αρκετοί συντάκτες λεξικών είχαν λαογραφική παιδεία (πβ. Κατσογιάννου 2008: 654).

Ένα από τα μεγάλα ζητήματα που αντιμετωπίζει εν γένει η λεξικογραφία είναι η διάσπαση των ορισμών: πολύ συχνά είναι αδικαιολόγητος ο πολλαπλασιασμός των σημασιών ενός λήμματος, ο οποίος οφείλεται είτε στην απόδοση ανύπαρκτων σημασιολογικών αποχρώσεων ή στην απόδοση μεταφορικών χρήσεων ως αμιγώς κυριολεκτικών (Κακριδής 1971: 237, βλ. και Χαραλαμπίδης 2003: 103). Ως προς το ίδιο το περιεχόμενο των ορισμών, υπεύθυνο είναι το αρχειακό υλικό: οι ελλιπείς ή ανύπαρκτες πληροφορίες των δελτίων του παλαιότερου κυρίως αρχειακού υλικού οδηγούν σε αδιέξοδο για το πώς θα οριστούν φράσεις, παροιμίες, γνωμικά κτλ. (βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο). Σήμερα, φυσικά, με τις μαγνητοφωνήσεις προφορικού λόγου δίνεται η δυνατότητα εξακρίβωσης των σημασιών μέσα στο συγκεκριμένο κειμενικό περιβάλλον.

75. Για την παροχή εγκυκλοπαιδικών πληροφοριών στους ορισμούς βλ. αναλυτικά Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.2.2.3. Παραδείγματα

Αναμφισβήτητα η παράθεση παραδειγμάτων μετά από τους ορισμούς είναι απαραίτητη λεξικογραφική πληροφορία.⁷⁶ Τόσο α) οι φράσεις, δηλαδή οι παγιωμένες λεξιλογικές συνάψεις, όσο και β) οι συμφράσεις,⁷⁷ δηλαδή λέξεις που συνεμφανίζονται με το λήμμα σε μεγάλη συχνότητα, διαφωτίζουν τη σημασία και τις χρήσεις του λήμματος.

Το παράδειγμα οφείλει να είναι κατάλληλα επιλεγμένο για την καλύτερη κατανόηση ή και συμπλήρωση του ορισμού, να αποτελεί χαρακτηριστική χρήση και να μην μπορεί να παρερμηνευτεί, να παρέχει δύσκολους μορφολογικά τύπους και συντακτικά χαρακτηριστικά, να είναι αυτοτελές ακόμη και σε περίπτωση που πρόκειται για διασκευασμένο παράδειγμα.⁷⁸

Ειδικά τα διαλεκτικά λεξικά οφείλουν να χρησιμοποιούν αυθεντικά⁷⁹ παραδείγματα γραπτού αλλά κυρίως προφορικού λόγου που έχει αποδελτιωθεί από τις απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις ή από τις παλαιότερες επιτόπιες αποστολές. Μάλιστα στην περίπτωση ενός πανδιαλεκτικού λεξικού τα παραδείγματα πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικά του εύρους της γεωγραφικής κατανομής.

76. Για τη σημασία του παραδείγματος στη λεξικογραφία, βλ. Τράπαλης και Οικονομίδης (2007: 1), Atkins και Rundell (2008: 452-461), ΑΚ, άρθρο 105. Βλ. επίσης Καραντζή στον παρόντα τόμο, Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

77. Οι Τράπαλης και Οικονομίδης (2007) διακρίνουν τα παραδείγματα στα φραστικά και τα συναπτικά.

78. Βλ. κυρίως Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Τράπαλης και Οικονομίδης (2007: 5-12).

79. Η τάση της σύγχρονης λεξικογραφίας είναι να χρησιμοποιούνται αυθεντικά παραδείγματα, δυνατότητα που άλλωστε παρέχουν τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων (βλ. Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 3). Για τα παραδείγματα από σώματα κειμένων βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

Εντούτοις, συχνή είναι η παντελής έλλειψη παραδειγμάτων, κατεξοχήν στα γλωσσάρια, τα οποία μόνο σποραδικώς παραθέτουν παραδείγματα (βλ. λόγου χάριν το ροδίτικο *Λεξικό Παπαχριστοδούλου* [1986]), ενώ συχνή είναι η παράθεση ανεπιτυχών παραδειγμάτων κυρίως στα ερασιτεχνικά λεξικά, καθώς επιλέγονται τυχαία και όχι βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων.

Συχνό πρόβλημα, το οποίο απαντά σε πολλά διαλεκτικά λεξικά –ακόμη και στα συνταγμένα από ειδικούς– είναι η σχεδόν αποκλειστική παράθεση τραγουδιών, παροιμιών και παραμυθιών ως παραδειγμάτων, με κίνδυνο, όπως παρατηρεί η Κατσογιάννου (2008: 660), τη «μουσειακή αντιμετώπιση των διαλέκτων». Επί παραδείγματι, στο κωακό *Λεξικό Σκανδαλίδη* (2006) διαβάζουμε στο λήμμα *γέρας* και *γέρνω*:

γέρας, ο ‘ο αέρας’, φρ. ‘αχούς πώς τρέμει γη, κί ο γέρα πώς βουϊζ-ζει’, και στα δημοτικά τραγούδια: ‘το κ’υπ-π’αρίσιν *do* λιγνόν *o* γέρας το ζ-ζευλών-νει’ [...]’ (Παραξυπνήματα, Ασφενδιού)

γέρνω, ‘δέρνω’, φρ. ‘ήγειρε *dh(v)*’ (την έδειρε) και σε παροιμίες: ‘εν εμφορεί να γείρει το γ-γάαρον *g’* ήγειρεν *do* σουμάρι’ και: ‘οι κ-κυο τον ένα γ-γέρνουν *don g’* οι τρεις καταπονούν *do*’

Η σχεδόν αποκλειστική παράθεση παραδειγμάτων από δημοτικά τραγούδια ή παροιμίες γίνεται σε βάρος των παραδειγμάτων από ρέοντα καθημερινό λόγο, τα οποία αφενός θα καθιστούσαν σαφέστερη τη σημασία της λέξης, αφετέρου θα αναδείκνυαν τη ζωντάνια των λέξεων και επομένως και της ίδιας της γεωγραφικής ποικιλίας.

Τέλος, ένα ακόμη ζήτημα αποτελεί η αποτύπωση της ιδιαίτερης προφοράς της περιγραφόμενης γεωγραφικής ποικιλίας στα παρατιθέμενα παραδείγματα. Ακόμη και τα λεξικά που προβλέπουν τη χρήση ειδικών φθογγοσήμων, είναι ασυνεπή στη χρήση αυτών ειδικά μέσα στα παραδείγματα (βλ. και παραπάνω 4.1.2.1.2). Εντοπίζοντας αυτό το σημαντικό πρόβλημα, ο ΑΚ του *LANE* προβλέπει τη χρήση της συμβατικής ορθογραφίας συμπληρωμένης με ειδικά φθογγόσημα στα παραδείγματα που θα παρατίθενται μετά τους ορισμούς (βλ. ΑΚ, άρθρο 169).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

4.2.3. Ζητήματα στη μεγαδομή

Τέλος, προβλήματα εντοπίζονται και στη μεγαδομή ενός λεξικού (megastructure), στο σύνολο δηλ. του λεξικού, όταν δεν τηρούνται οι προδιαγραφές που τίθενται στο εισαγωγικό μέρος (front matter) του. Για παράδειγμα, στον πρόλογο του κυθηραϊκού *Λεξικού Κόμη* (1995: 7) δηλώνεται από τους συντάκτες του «Φθογγολογικά σημεία και χρήση των λατινικών στοιχείων b, d και g τα αποφύγαμε, διότι βασικός στόχος μας ήταν η διάσωση και η σωστή απόδοση της έννοιας των λέξεων, ενώ γλωσσική επεξεργασία και η ετυμολόγησή τους ελπίζουμε να ακολουθήσει αργότερα από ειδικούς επιστήμονες». Εντούτοις, ενώ δηλώνεται ρητώς ότι πρόκειται για ένα συγχρονικό λεξικό, η επεξεργασία των λημμάτων με προσπάθεια για ετυμολόγηση – έστω και επιφανειακή – μεγάλου μέρους της λεξικογραφικής του ύλης ακυρώνει μια από τις βασικές προδιαγραφές του λεξικού. Το πρόβλημα εντοπίζεται και από τους Barbato και Varvaro (2004: 434), σύμφωνα με τους οποίους ο ενθουσιασμός κυρίως των ερασιτεχνών λεξικογράφων τους οδηγεί σε μια «παράλογη ετυμολογική λογομαχία» εις βάρος των αυστηρών λεξικογραφικών προδιαγραφών. Όπως διαπιστώνει και η Κατσογιάννου (2008: 658) – αναφερόμενη ειδικά σε λεξικά της κυπριακής – συχνά δεν τηρείται η διάκριση ανάμεσα σε γλωσσικά και εγκυκλοπαιδικά λεξικά.

Ως πρόβλημα μεγαδομής μπορεί να θεωρηθεί εν γένει ο δύσχρηστος χαρακτήρας που αποκτούν μερικά επιστημονικά λεξικά (πβ. Χαλαμπάκης 2003: 102, Marellò 2004: 351, Wandl-Vogt 2010: 36), εξαιτίας του οποίου πολύ ενδιαφέρουσες επιστημονικές πληροφορίες μένουν τελικά στην αφάνεια, αφού οι χρήστες των λεξικών δεν μπορούν να τις εντοπίσουν (πβ. Cederholm 1996). Το ίδιο πρόβλημα διέπει ακόμη και τους Άτλαντες. Για παράδειγμα, ο *Γλωσσικός Άτλας των Πολιτειών του Κόλπου του Μεξικού* (Pederson *et al.* 1986-1992) περιλαμβάνει τόσες λεπτομέρειες και τόσες πηγές, ώστε ακόμη και οι έμπειροι χρήστες του να χρειάζονται απαραίτητως τη βοήθεια οδηγού για να επιτύχουν τον προσανατολισμό τους (Chambers και Trudgill 2011: 38).

4.3. Η μακρά διάρκεια σύνταξης

Η διεθνής πρακτική αποδεικνύει ότι η συγγραφή των περισσότερων ιστορικών λεξικών με διαλεκτικό υλικό ή των μεγάλων αμιγώς διαλεκτικών λεξικών που εξετάσαμε παραπάνω διαρκεί πολλές δεκαετίες κυρίως λόγω του τεράστιου υλικού – πολύ συχνά αποτέλεσμα της μεγάλης ιστορικότητας μιας γλώσσας –, των μεθοδολογικών προβλημάτων και του ελλιπούς προσωπικού.⁸⁰ Γι' αυτό αρκετά απ' αυτά έχουν τροποποιήσει την αρχική στοχοθεσία τους (βλ. την περίπτωση του *WBÖ*).

Οπωσδήποτε πρέπει να τονιστεί ότι λόγω τόσο της μακράς διάρκειας σύνταξης όσο και των νέων επιστημονικών δεδομένων, γίνεται επιτακτική η ανάγκη για ανανέωση της επιστημονικής ορολογίας και για αναθεώρηση ετυμολογήσεων υπό το φως νέων επιστημονικών δεδομένων, ακόμη και ανανέωση της ίδιας της γλώσσας στην οποία συνεγράφησαν οι πρώτοι τόμοι ενός τέτοιου έργου (βλ. και Kuhn 1988: 242, Χαραλαμπάκης 2003: 101, 104, Landolt 2007: 152, Κατσούδα [υπό έκδ.]). Όπως είδαμε παραπάνω, ήδη βρίσκεται σε εξέλιξη πρόγραμμα για την συμπλήρωση και αναθεώρηση του καναδικού *DCHP*. Γι' αυτό άλλωστε κρίθηκε απαραίτητη η αναθεώρηση του Κανονισμού Σύνταξης του *IANE* και την έκδοση του ΑΚ για την απρόσκοπτη συνέχιση του *IANE*.

4.4. Η ηλεκτρονική μορφή του αρχειακού υλικού και των λεξικών

Από την επισκόπηση της διεθνούς διαλεκτικής λεξικογραφίας, διαπιστώθηκε η δημιουργία πολλών προγραμμάτων για την ψηφιοποίηση και την ηλεκτρονική διάθεση τόσο των αρχείων όσο και των ίδιων

80. Για τα παραπάνω προβλήματα βλ. Χαραλαμπάκης (2003: 102, 105), *Straf-fungskonzept* (1993) στην ηλ. διεύθ. <http://www.oeaw.ac.at/dinamlex/WBOE.html>, Wendl-Vogt (2010: 36).

4. Προβλήματα
στη διαλεκτική
λεξικογραφία

των λεξικών. Τα περισσότερα από τα διαλεκτικά αλλά και ιστορικά λεξικά που περιλαμβάνουν συστηματικά διαλεκτικό υλικό είναι πλέον προσβάσιμα διαδικτυακώς, ενώ παράλληλα τα αρχεία τους περιέχονται σε ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων. Τα πλεονεκτήματα είναι ιδιαίτερα σημαντικά, καθώς το αρχειακό υλικό σώζεται από τη φυσική φθορά την οποία υφίστανται τα χάρτινα δελτία, γίνεται προσιτό σε όλους τους ερευνητές, διευκολύνεται η συμπλήρωση τόσο του αρχειακού υλικού όσο και του ίδιου του λεξικού με το νέο συλλεγέν υλικό και επιτρέπεται η πιο απαιτητική έρευνα πάνω σε φωνολογικά μορφολογικά και συντακτικά διαλεκτικά φαινόμενα. Το *LANE*, που ήδη έχει δημιουργήσει ηλεκτρονικό λημματολόγιο, έχει αρχίσει έντονες προσπάθειες για την ψηφιοποίηση του αρχειακού του υλικού (βλ. σχετικά Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο).

Τέλος, η ηλεκτρονική μορφή τέτοιων λεξικών μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπιση προβλημάτων της μεγαδομής, καθώς με τη βοήθεια της τεχνολογίας μπορούν τόσο μεγάλα έργα να καταστούν προσιτά και εύχρηστα και για το ευρύ κοινό (Wandl-Vogt 2010: 36).

5. Επίλογος

Ολοκληρώνοντας την παρούσα μελέτη, η οποία στόχο είχε να καταδείξει την πορεία της διαλεκτικής λεξικογραφίας στον ελληνικό και διεθνή χώρο, τα βασικά είδη της και τα σημαντικότερα θεωρητικά, μεθοδολογικά και πρακτικά ζητήματα που την αφορούν, ευελπιστούμε ότι συμβάλαμε στην σχετική μεταλεξικογραφική έρευνα στην Ελλάδα. Παρομοίως ευελπιστούμε ότι η έκδοση του ΑΚ και του νέου τόμου του *LANE* θα συμβάλουν και έμπρακτα στην περαιτέρω ανάπτυξη της διαλεκτικής λεξικογραφίας στη χώρα μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α) Λεξικά

- Accademia della Crusca (1612): *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Venezia: G. Alberti
- AND: Ramson, W. S. et al. (εκδ.) (1988): *Australian National Dictionary. A Dictionary of Australianisms on Historical Principles*, Melbourne: Oxford University Press
- АНТОНОВА-ВАСИЛЕВА, Л. και Сл. КЕРЕМИДЧИЕВА (2001): *Кратък речник на диалектните думи (Към учебната литература) [Συνοπτικό Λεξικό Διαλεκτικών Λέξεων]*. София, Планета
- AOD: Moore, B. (2004): *Australian Oxford Dictionary*. Oxford University Press
- APA: Morris, E. E. (1898): *Austral English: A dictionary of Australasian words, phrases, and usages, with those aboriginal-Australian and Maori words which have become incorporated in the language and the commoner scientific words that have had their origin in Australasia*. London: Macmillan and Co
- Βαλαβάνης, Ι. (1892): *Ζώντα μνημεία τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ἰδιωτικῆς*. Ἀθήναι
- Βλαστός, Π. (1931): *Συνώνυμα και συγγενικά: τέχνες και σύνεργα*. Αθήνα: Ἑστία
- Βλάχος, Γ. (1659): *Θησαυρός τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετράγλωσσος. Μετὰ τῆς τῶν ἐπιθέτων ἐκλογῆς, καὶ διττοῦ τῶν λατινικῶν τε καὶ ἰταλικῶν λέξεων πίνακος*. Βενετία: Ex Typographia Ducali Pinelliana
- Boerio G. (1856): *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Tipografia di Giovanni Cecchini
- BWB: A. Rowley, J. Denz και Β. D. Insam (εκδ.) 1995: *Bayerisches Wörterbuch*, τ. 1 (A bis Bazi). München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag
- Γαρεφαλάκης, Ν. (2002): *Λεξικό ιδιωματισμών κρητικής διαλέκτου (περιοχή Σητείας)*. Σητεία: Δήμος Σητείας
- Carlier, A. και W. Bal (1985-): *Dictionnaire de l'ouest-wallon*, τ. 1 (1985) τ. 2 (1988), τ. 3 (1991). Charleroi: Association royale littéraire wallonne de Charleroi
- Cortelazzo, Μ. και C. Marcato (1992, 1998²): *I dialetti italiani. Dizionario etimologico*. Torino: UTET
- DA: Mathews M. M. (1951): *A Dictionary of Americanisms on Historical Principles*. Chicago: University of Chicago Press
- DAE: Craigie, W. A. και J. R. Hulbert (1938-1944): *Dictionary of American English*, τ. 4. Chicago: University Chicago Press

- DARE*: Cassidy, F. και J. Houston Hall (1985-2012): *Dictionary of American Regional English*, τ. 5. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press
- DCHP*: Avis, W. S. et al. (εκδ.) (1967): *Dictionary of Canadianisms on Historical Principles*. Toronto: Gage
- Delbridge, A. (1982): *The Macquarie Dictionary* (1981). McMahon's Point: Macquarie Library
- Δέφνερ, Μ. (1923): *Λεξικόν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Ἀθήνα: Ἑστία
- DHLE*: Casares, J., V. Garcia de Diego, R. Lapesa, et al. (1972-): *Diccionario histórico de la Lengua Española*. Madrid: Real Academia Española
- DLPC*: Malaca Casteleiro J. (εκδ.) (2001): *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*, 2 τ. Lisboa: Academia das Ciências de Lisboa Editorial Verbo
- DOST*: Craigie, W., A. J. Aitken, J. A. C. Stevenson, H. D. Watson, M. G. Dareau, and K. Lorna Pike (εκδ.) (1931-2002): *A Dictionary of the Older Scottish Tongue from the Twelfth Century to the End of the Seventeenth, founded on the collections of Sir William A. Craigie*, 12 τ. Chicago (1-4), Aberdeen (5-7), Oxford (8-12): University of Chicago Press (1-4), Aberdeen University Press (5-7), Oxford University Press (8-12)
- DRAE*: *Diccionario de la lengua española*. (23η έκδοση). Ηλεκτρονική Έκδοση: Real Academia Española.
- Δράκος, Ν. (1983²): *Γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Κάλυμνος*. Ἀναγνωστήριο Καλύμνου «Αἱ Μοῦσαι». Σειρὰ Λογοτεχνικῶν καὶ Ἐπιστημονικῶν Ἐκδόσεων 9, Ἀθήνα
- EDD*: Wright, J. (1898-1905): *English Dialect Dictionary*, τ. 6. Oxford: Henry Frowde
- Ζαφειρίου, Μ. (1995): *Το γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Σάμου*. Φωνητική -μορφολογία - τοπωνύμια, ονοματολογικά σε εικόνες, γλωσσάριο με ετυμολογικές παρατηρήσεις. Ἀθήνα: Γρηγόρης
- Ζώης, Α. (1898-1916): *Λεξικὸν ἱστορικὸν καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου*, τ. Α΄-Β΄, Ζάκυνθος
- LANE*: *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, τ. 5 (Α - δαχτυλωτός). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Καραναστάσης, Ἀ. (1984-92): *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Ἑλληνικῶν Ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*, τ. 5. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Κόμης, Δ. (εκδ.) (1995): *Κυθηραϊκὸ λεξικό (Συλλογὴ 10 000 λέξεων του Κυθηραϊκοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος)*. Εταιρεία Κυθηραϊκῶν Μελετῶν 5, Ἀθήνα

- Κοντομίχης, Π. (2005): *Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (Ιδιωματικό-Ερμηνευτικό-Λαογραφικό)*. Αθήνα: Γρηγόρης
- Κωστάκης, Θ. (1986-1987): *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*, τ. 3. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- LEI: Pfister, M. (1979 κ.ε.): *Lessico Etimologico Italiano*. Wiesbaden: Reichert
- Μηνάς, Κ. (2006): *Λεξικό των ιδιωμάτων της Καρπάθου*. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθμ. 4. Κάρπαθος: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός
- Μπεναρδής, Μ. (2006): *Γραμματική και λεξικό του μεγαρικού ιδιώματος*. Μέγαρο: Λύκειον των Ελληνίδων
- OSD: Reinhammar, V., S. Fridell, G. Nyström et al. (1991-): *Ordbok över Sveriges Dialekter*, 3 τεύχη (A-back). Uppsala
- Πάγκαλος, Γ. (1994-2003 [1955-1970]): *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, (έπιμ. Έλ. Γιακουμάκη), τ. Β' (Α-Γ) (1994), Γ' (Δ-Λ) (1997), Δ' (Μ-Ρ) (1999), Ε' (Σ-Ω) (2003). Έν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών
- Πανταζάτος, Δ. (2000): *Για να μη σβύσει η παλιά κεφαλονίτικη και θιακιά ντοπιολαλιά*. Αμάρυνθος Ευβοίας
- Παπαγγέλου, Ρ. (2001): *Το Κυπριακό Ιδίωμα. Μέγα Κυπρο-ελληνο-αγγλικό (και με λατινική ορολογία) Λεξικό*. Αθήνα
- Παπαχριστοδούλου, Χ. (1986): *Λεξικό των ροδίτικων ιδιωμάτων*. Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου
- Πασπάτης, Α. Γ. (1888): *Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον, ἧτοι ἡ ἐν Χίῳ λαλουμένη γλῶσσα μετὰ τινων ἐπιγραφῶν ἀρχαίων τε καὶ νέων καὶ χάρτου τῆς νήσου*. Αθήνα: Τυπογραφεῖον ἀδελφῶν Περρῆ
- Pernot, H. (εκδ.) (1907): *Girolamo Germano, Grammaire et vocabulaire du grec vulgaire, publiés d'après l'édition de 1622*. Fontenay-Sous-Bois
- Πιτυκάκης, Μ. (1971): *Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης*. 2 τ. Αθήνα: Ἐκδοση Πολιτιστικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Ἀπάνω Μεραμπέλου-Νεάπολις Κρήτης
- Real Academia Española (1726-1739): *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua, dedicado al rey nuestro señor Don Phelipe V (que Dios guarde) a cuyas reales expensas se hace ella obra*, τ. 6. Madrid: Imprenta de Francisco del Hierro

- Robinson, S. και D. Smith (1991): *NTC's Dictionary of Canadian French*, NTC- Contemporary Publishing Company
- Rohlf, G. (1964 [1930]): *Lexicon graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. Tübingen: Max Niemeyer
- Σακελλάριος, Α. Α. (1891): *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, 2 τ. Ἀθήνα: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου
- SI: Staub, F., F. Tobler et al. (1891-): *Wörterbuch der Schweizerdeutschen Sprachen. Schweizerisches Idiotikon*, τ. 15. Frauenfeld: Verlag von J. Huber
- Σκανδαλίδης, Μ. (2006): *Λεξικό των κωακών ιδιωμάτων. Συμβολή στη συγκριτική μελέτη των γλωσσικών ιδιωμάτων της Κω*. Αθήνα: Ο.Π.Α.Δ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και των δήμων Κω, Διακίου και Ηρακλειδών
- SND: Grant, W. και D.D. Murison (1931-1976): *Scottish National Dictionary*, τ. 10. Edinburgh: Scottish National Dictionary Association
- Σύρκου, Α. (2006): *Το μεγαρικό γλωσσικό ιδίωμα. Λεξικογραφική μελέτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος
- Χέλδραϊχ Θ. (1926): *Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς ἐκδιδόμενα δὲ ὑπὸ Σπ. Μηλιαράκη*. Β' ἔκδοσις ἐπηξημένη καὶ βελτιωμένη. Ἀθήνα: Ἐστία
- VSI: Sganzi, S. et al. (1952-): *Vocabolario dei dialetti della Svizzera italiana*, τ. 5. Lugano: Tip. La Commerciale - Bellinzona, Repubblica e Cantone Ticino - Centro di dialettologia della Svizzera italiana
- WBÖ: Kranzmayer, E. (εκδ.) (1963-): *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich*, τ. 5. Wien: H. Bohlau Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1864-1998), Ηλεκτρονική έκδοση 1999. Rotterdam: AND Publishers b.v.

B) Άτλαντες

- ALE*: Alinei, M. *et al.* (1983-): *Atlas Linguarum Europae*. τ. I (τεύχη 1- 4). Assen/Maastricht: van Gorcum. τ. I (τεύχη 5-7), Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato
- ALEA*: Alvar, M., A. Llorente και G. Salvador (1961-1973): *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Andalucía*, 6 τ.. Madrid
- ALEAç*: Barros Ferreira, M., J. Saramago, L. Segura, G. Vitorino *et. al.* (2001-): *Atlas Lingüístico-Etnográfico dos Açores*. Centro de Linguística da Universidade de Lisboa e Direccção Regional da Cultura: Açores, Lisboa e Angra do Heroísmo
- ALF*: Gilléron, J. και É. Édmont (1902-1910): *Atlas linguistique de la France*, τ. 9. Paris: Champion
- ALI*: Bartoli, M., U. Pellis και L. Massobrio (1995-): *Atlante linguistico italiano*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato
- Allen, H. B. (1976): *The Linguistic Atlas of the Upper Midwest*, τ. 3. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Atwood, E. B. (1953): *A survey of verb forms in the Eastern United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Аванесов, Р. (1957): *Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы* [Άτλας των Ρωσικών Διαλέκτων των κεντρικών περιοχών ανατολικά της Μόσχας]. Москва
- АВАНЕСОВ, Р. И., С. В. БРОМЛЕИ και О. Н. МОРАХОВСКОЙ (1986-1996): *Диалектологический атлас русского языка* [Διαλεκτολογικός Άτλας της Ρωσικής Γλώσσας], τ. I, *Фонетика* [Φωνητική] (1986), τ. II, *Морфология* [Μορφολογία] (1989), τ. III, *Синтаксис. Лексика* (часть 1) [Σύνταξη. Λεξιλόγιο (μέρος 1)] (1996). Москва: Центр Европейской части СССР
- Benson, S. (1965-1970): *Südschwedischer Sprachatlas*, Skrifter utgivna genom Landsmål-sarkivet i Lund. 15 Lund: Gleerup
- Doroszewski, W. (1959-1964): *Studia Warmifisko-Mazurskie* PAN. Warszawa
- Дурново, Н.Н., Н.Н. Соклов και Д.Н. Ушаков (εκδ.) (1915): *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии* [Διαλεκτικός Χάρτης της Ρωσικής Γλώσσας στην Ευρώπη (με συμπληρωματικό δοκίμιο για τη ρωσική διαλεκτολογία)], τ. 5. Москва: Тр. Московской диалектологической комиссии
- DSA*: Wenker, G. *et al.* (1927-1956): *Deutscher Sprachatlas auf Grund des Sprachatlas des deutschen Reichs*. Marburg (Lahn): N.G. Elwert

- Götlind, J. και S. Landtmanson (1940- 1950): *Västergötlands folkmål*, Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 6. Uppsala: Lundequistska bokhandeln
- Hannson, Å. (1995): *Nordnorrländsk dialektatlas*. Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, τ. 2. Västermik: C O Ekblad & Co
- Институт Русского Языка (1949): *Лингвистический атлас района озера Селигер* [Γλωσσικός Άτλας της περιοχής της λίμνης Seliger]. Москва: Акад. Наук СССР
- Кочев, И. (2001): *Български диалектен атлас* [Βουλγαρικός Διαλεκτικός Άτλας]. София: БАН, КК «Труд»
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1988): *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Kurath, H. (1949): *A word geography of the eastern United States*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Kurath, H. et al. (1939-1943): *The Linguistic Atlas of New England (Linguistic atlas of the United States and Canada)*, τ. 3. Providence: Brown University Press
- Kurath, H. και R. I. McDavid, Jr. (1961): *The pronunciation of English in the Atlantic states*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Małeckı, M. και K. Nitsch (1934): *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Kraków,
- Mather, J.Y. και H.H. Speitel (εκδ.) (1986): *The Linguistic Atlas of Scotland*, τ. 3. London: Croom Helm
- McIntosh, A. (1952): *An Introduction to a Survey of Scottish Dialects*. Edinburgh: Published for the University of Edinburgh by Thomas Nelson and Sons
- Nitsch, K. και M. Karasó (1957-1971): *Mały atlas gwar polkich*. Wrocław
- Noul atlas lingvistic român pe regiuni*, Bucuresti Editura Academiei Republicii Socialiste România
- OFSF: Ahlbäck, O. και P. Slotte (εκδ.) (1976-): *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, τ. 4 (A-och). Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken
- OLA: Institut russkogo iazyka (Akademiiia nauk SSSR), International Committee of Slavists. Slavic Linguistic Atlas Commission (1988-): *Obshch斯拉vianskii lingvisticheskii atlas. Seriia leksiko-slovoobrazovatelnaiia*. Moskva: Nauka
- Orton, H., S. Sanderson και J. Widdowson, (1978): *The Linguistic Atlas of England*. University of Leeds
- Pederson, L., S. L. McDaniel και C. M. Adams, (εκδ.) (1986-1992): *Linguistic Atlas of the Gulf States*, τ. 7. Athens, Georgia: University of Georgia Press

- Stieber, Z. (1933): *Izoglossy gwarowe na obszarze dawnych województw łeczyckiego I sieradzkiego*. Kraków
- Стоиков, С. (1964- 1981): *Български диалектен атлас*. τ. 1. Югоизточна България, τ. 2. Североизточна България, τ. 3. Югозападна България, τ. 4. Северозападна България [Βουλγαρικός Διαλεκτικός Άτλας. Τόμος 1. Νοτιοανατολική Βουλγαρία, τόμος 2. Βορειοανατολική Βουλγαρία, τόμος 3. Νοτιοδυτικό τμήμα της Βουλγαρίας, τόμος 4. Βορειοδυτική Βουλγαρία]. София: Издателство на БАН
- Tarnacki, J. (1939): *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Mazowsze-Polesie)*. Warszawa
- Thomas, A. R. (1973): *The linguistic geography of Wales: a contribution to Welsh dialectology*. Cardiff: University of Wales Press
- Upton, C. και J. D. A. Widdowson, (2006²): *An Atlas of English Dialects*. London/New York: Routledge

Γ) Μελέτες

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2009): «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ιωάννινα, 29 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007)*, 601-615, [e-book] (http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/arxiki_en.html)
- Βαγιακάκος, Δ. (1977): *Γ. Ν. Χατζιδάκι (1848-1941): βίος και έργον*. Λεξικογραφικόν Δελτίον, παράρτημα 2. Άθηναι: Ακαδημία Άθηνών
- Γιακουμάκη, Ε., Χ. Καραντζή και Ι. Μανωλέσσου (2004): «IANE και ηλεκτρονική λεξικογραφία». *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπ. 2003*, [e-book] (<http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/ebook/a\manolessou&giakoumaki&karantzi.pdf>)
- Γιακουμάκη, Ε., Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου και Α. Αφρουδάκης (εκδ.) (2001): *Λεξικογραφικόν Δελτίον 23 (Το πρόγραμμα Αμητός)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Κακριδής, Ι. Θ. (1971): «Λεξικογραφικές συμβολές». Στο Α. Πολίτης (εκδ.), *Μελέτες και άρθρα Ι. Θ. Κακριδή*. Θεσσαλονίκη, 223-238
- Καραντζή Χ. (2004): «Τα επίπεδα ύφους στα νεοελληνικά λεξικά και η εφαρμογή τους στη διδασκαλία ελληνικών για ξένους». *Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα, 169-183*

- Κατσογιάννου, Μ. (2007): «Το πρώτο λεξικό της κυπριακής σε ηλεκτρονική μορφή». *Ενδείκτης* 16: 16-20
- Κατσογιάννου, Μ. (2008): «Διαλεκτικά λεξικά της Νέας Ελληνικής». Στο Α. Μόζερ, Αικ. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαράλαμπάκης, Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 649-663
- Κατσούδα, Γ. (υπό έκδ.): «Η ετυμολόγηση σε διαλεκτικά γλωσσάρια και λεξικά: παραδείγματα από το κυθηραϊκό ιδίωμα». Στο *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Κομοτηνή, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011)*
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1981): «Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Κυθῆρων». *Ἄθηνᾶ* 78: 125-145
- Κουτσογεωργοπούλου, Ε., Γ. Παρασκευή, Ε. Δερματάς και Γ. Κοκκινάκης (1999): «Ανάπτυξη ηλεκτρονικών λεξικών της ελληνικής γλώσσας». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 19: 174-188
- Μανωλέσσου, Ι. και Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (υπό έκδ.): «Τα διπλά σύμφωνα στις νεοελληνικές διαλέκτους: συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση». Στο *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Κομοτηνή, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011)*
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2012⁴): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (1997): «Σπουδή συντάξεως ενός λήμματος του Ιστορικού Λεξικού». Στο *Φιλερήμου Αγάπησις. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αγαπητό Τσοπανάκη*. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 419-428
- Μυτούλα, Α. (2008): «Λεξικά και Γλωσσάρια Διαλέκτων/Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής». (http://www.greeklanguage.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/idiomatic/contents.html)
- Ξυδόπουλος, Γ. (2008): *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Ξυδόπουλος, Γ. (2011): «Μεταλεξικογραφικές παρατηρήσεις στα διαλεκτικά λεξικά Μ. Μπεναρδή και Α. Σύρκου». *Patras Working Papers in Linguistics* 2.1. (Τόμος αφιερωμένος στη διαλεκτική ποικιλία των Μεγάρων): 96-113
- Περάκης, Ι. (1994): *Λεξικολογία και Λεξικογραφία. Νεοελληνική Λεξικογραφία (1523-1974)*. Αδμη. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Τράπαλης, Γ. και Γ. Κατσούδα, (2009): «Συγκριτική μελέτη του συστήματος λεξικογραφικών χαρακτηρισμών σε ελληνικά και ξένα μονόγλωσσα λεξικά». *Πρακτι-*

- κά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (Ιωάννινα, 29 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007), 1168-1183, [e-book] (http://www.linguist-uoi.gr/cd_web/arxiki_en.html)
- Τράπαλης, Γ. (2008): «Λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί στα νεοελληνικά λεξικά: Τυπολογία και συγκριτική εξέταση». Στο Α. Μόζερ, Αικ. Μπακάκου-Ορφανού, Χ. Χαραλαμπάκης, Δ. Χειλά-Μαροπούλου (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον τομέα γλωσσολογίας στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 664-678
- Τράπαλης, Γ. και Α. Οικονομίδης (2007): «Κριτήρια επιλογής παραδειγμάτων στα μονόγλωσσα λεξικά». Στο *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (8-10 Σεπτεμβρίου 2005)*, Πανεπιστήμιο York, 1-13 [e-book], (<http://icgl7.ict.e.uowm.gr/TrapalisκαιOikonomidis.pdf>)
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1963): «Υπόμνημα περί του Ιστορικού Λεξικού». Στο *Άπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη*, τ. Β'. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 398-453
- Χαραλαμπάκης, Χ. (2003): «Το Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών». Στο Ι.Ν. Καζάζης (εκδ.), *Η Λεξικογραφία της Αρχαίας, Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Γραμματείας: Παρούσα κατάσταση και προοπτικές των σύγχρονων λεξικογραφικών εγχειρημάτων*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 97-109
- Atkins, B. T. S. και M. Rundell (2008): *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford: Oxford University Press
- Bailey, R. (2009): «National and Regional dictionaries of English». Στο A.P. Cowie (εκδ.), *The Oxford History of English Lexicography*, τ. I-II. Oxford: Clarendon Press, 279-301
- Barbato, M. και A. Varvaro (2004): «Dialect dictionaries». *International Journal of Lexicography* 17: 429-439
- Bassea-Bezantakou, C. (2005): «Dialect Dictionaries: synchronic and diachronic dimensions of the material». Στο V. Sabatakakis και P. Vejleskov (εκδ.), *Filia. Studies in Honour of Bo-Lennart Eklund*. Lund, 27-40
- Béjoint, H. (2000): *Modern lexicography: An introduction*. Oxford: Oxford University Press
- Béjoint, H. (2010): *The lexicography of English*. Oxford: Oxford University Press

- Bremer, E. και R. Hildebrandt (εκδ.) (1996): *Stand und Aufgaben der deutschen Dialekt-lexikographie, vol. 2. Brüder-Grimm-Symposion zur Historischen Wortforschung. Beiträge zu der Marburger Tagung vom Oktober 1992*. Berlin/New York: de Gruyter
- Butler, S. (2003): «The Australian Word Map». *Australian Style* 11.2: 1-2
- Cardoso, S. A. M. (1999): «A Dialectologia no Brasil: Perspectivas». *D.E.L.T.A.* N° 15 (Especial): 233-255.
- Cederholm, Y. (1996): «A Historical Lexical Database of Swedish. The OSA Project». Στο M. Gellerstam *et al.* (εκδ.), *Euralex 1996 Proceedings I. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg*. Göteborg, 65-72
- Chambers, J.K. και P. Trudgill, (2011): *Διαλεκτολογία* (μετάφρ. Σ. Λαμπροπούλου). Αθήνα: Πατάκης
- Charalambakis. C. (1982): «Forschungsbericht über die sprachwissenschaftlichen Studien in Griechenland (Eine Auswahlbibliographie der letzten 10 Jahre [1971-1980])». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14: 53-85
- Cowie, A. P. (εκδ.) (2009): *The Oxford History of English Lexicography*. τ. I-II. Oxford: Clarendon Press
- Dareau, M. και I. McLeod (2009): «Dictionaries of Scots». Στο Cowie (2009), τ. I: 302-325
- Delais-Roussarie, É. και J. Durand (2003): *Corpus et variation en phonologie du français: méthodes et analyses*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail
- Devapala, S. (2004): «Typological Classification of Dictionaries». *Ανακοίνωση στο 2nd Asia Lexicography Conference. Payap University, Chiang Mai, Thailand, 24-26 May 2004* (http://crcl.th.net/sealex/Devapala_TypologyDict.pdf)
- Dollinger, S. (2006): «Towards a fully revised and extended edition of the Dictionary of Canadianisms on Historical Principles (DCHP-2): background, challenges, prospects». *Historical Sociolinguistics/Sociohistorical Linguistics* 6, Leiden, (NL) 6. (http://www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/DCHP-2/DCHP-2/DCHP-2.htm)
- Durkin, P. (2009): «Dialect and non-standard language in the new edition of the *Oxford English Dictionary*». Ανακοίνωση στο 6. *Arbeitstreffen deutschsprachiger Akademiewörterbücher Βερολίνο, 2-5 Σεπτεμβρίου 2009*, σ. 1-9 (<http://dwb.bbaw.de/tagung09/pdf/Durkin.pdf>)
- Durkin, P. (2010): «Assessing non-standard writing in lexicography». Στο R. Hickey (εκδ.), *Varieties of English in writing: The written word as linguistic evidence*. Amsterdam: John Benjamins, 43-60

- Federova, I. (2004): «Style and Usage Labels in Learner's Dictionaries: Ways of Optimization». Στο G. Williams και S. Vellier (εκδ.), *Proceedings of the 11th Euralex International Congress, 6-10 July, Lorient*. Lorient: Université de Bretagne-Sud, 265-272
- Fossat, J. L., A. Peytavié και A. Razky (1995): «Structuration du dictionnaire dialectal: lemmatisation et étiquetage grammatical: Du dictionnaire en machine au dictionnaire à lemmatisation dynamique de l'occitan». *Cahiers d'études romanes* 7: 119-257
- Friebertshauer, H. (εκδ.) (1976): *Dialektlexikographie. Berichte über Stand und Methoden deutscher Dialektwörterbücher*. Wiesbaden: Steiner
- Friebertshauer, H. (εκδ.) (1986): *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer
- Geeraerts, D. (1989): «Principles in monolingual lexicography». Στο F.J. Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand και L. Zgusta (εκδ.), *Wörterbücher/Dictionnaires/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie*. Berlin: Walter de Gruyter, 287-296
- Geyer, I. (2000): «Die digitale Dialektdatenbank Österreichs (DBO) und das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)». Στο *Aus dem Protokoll des 78. Kolloquiums über die Anwendung der Elektronischen Datenverarbeitung in den Geisteswissenschaften an der Universität Tübingen vom 5. Februar 2000* (<http://www.zdv.uni-tuebingen.de/static/skripte/tustep/prot/prot781-diadb.html>).
- Hartmann, R.R.K. (2001): *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Longman
- Hartmann, R.R.K. και G. James (1998): *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge
- Heuberger, R. (2010): «Retrieving Pragmatic Information in Joseph Wright's *English Dialect Dictionary Online*: Methods, Benefits and Problems. Joseph Wright's English Dialect Dictionary and Beyond». Στο M. Markus, C. Upton και R. Heuberger (εκδ.), *Studies in Late Modern English Dialectology*. Frankfurt: Peter Lang, 153-166
- Kuhn, H. (1988): «Dialect dictionaries - a contradiction in itself?». Στο M. Snell-Hornby (εκδ.), *ZüriLEX'86 proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9-14 September 1986*. Tübingen: Francke Verlag, 237-247

- Landau, S. (2001²): *Dictionaries. The art and craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press
- Landolt C. (2010): «Das Schweizerische Idiotikon - ein diachrones Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache». Στο H. Runow (εκδ.), *Historische Lexikographie des Deutschen. Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 57.4: 410-418 ([http://www.idiotikon.ch/Texte/Landolt/SchweizerischesIdiotikon_\(MDG57_2010\).pdf](http://www.idiotikon.ch/Texte/Landolt/SchweizerischesIdiotikon_(MDG57_2010).pdf))
- Landolt, C. (2007): «Neuere Entwicklungen in der Lexikographie des Deutschen». *Lexicographica* 23: 151-172
- Leinonen, Th. (2010): *An acoustic analysis of vowel pronunciation in Swedish dialects*. Groningen Dissertation in Linguistics 83. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen
- Marello, C. (2004): «Lexicography in Italy: specific themes and trends». *International Journal of Lexicography* 17: 349-356
- Markus, M. και R. Heuberger (2007): «The architecture of Joseph Wright's *English Dialect Dictionary*: preparing the computerized version». *International Journal of Lexicography* 20: 355-368
- Markus, M. (2007): «Wright's EDD Computerised: Architecture and Retrieval Routine». Διαδικτυακή δημοσίευση, Συνέδριο Conference Dagstuhl Dec. 2006, (<http://drops.dagstuhl.de/opus/volltexte/2007/1052/pdf/06491.Markus-Manfred.Paper.105.pdf>)
- Moulin, C. (2009): «Dialect dictionaries- traditional and modern». Στο P. Auer και J. E. Schmidt (εκδ.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, vol. 1.: Theories and Methods*, HSK 30.1. Berlin/New York: de Gruyter, 592-612
- Niebaum, H. (1986): «Lemma und Interpretament. Zur Problematik der Artikelgestaltung in Dialektwörterbüchern». Στο H. Friebertshäuser (εκδ.), *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen, 125-143
- Orton, H. (1947): «Dialectal English and the Student». *Transactions of the Yorkshire Dialect Society*
- Penhallurick, R. (2009): «Dialect dictionaries». Στο Cowie (εκδ.) (2009), τ. II, 290-313
- Prendergast, D. (1998): «Selected bibliography of englishes». *Links & Letters* 5: 275-292
- Rézeau, P. (1990): «Le dictionnaire dialectal: l'exemple français». Στο F. J. Hausmann, O. Reichmann, E. Wiegand και L. Zgusta (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 2. Berlin/New York: de Gruyter, 1467-1475

- Rys, K. και J. van Keymeulen (2009): «Intersystemic correspondence rules and headwords in Dutch dialect lexicography». *International Journal of Lexicography* 22: 129-150
- Schmitz, J. R. (2007): «Resenha De Dicionário de lingua portuguesa», *D.E.L.T.A.* 23.1: 139-149
- Seco, M. (1995): «El diccionario histórico de la lengua española». *International Journal of Lexicography* 8: 203-219
- Shcherba, L. V. (1995): «Towards a general theory of lexicography». *International Journal of Lexicography* 8: 314-350
- Szymczak, M. (1980): «Theoretical and methodological problems in the preparation of the Slavic Linguistic Atlas». Στο *Liber Amicorum Weijnen. Een bundle opstellen aangeboden aan Prof. Dr. A. Weijnen*. Assen: Van Gorcum, 250-255
- van Keymeulen, J., R. Keulen, J. Swanenberg και T. van de Wijngaard (2007): «Dialectlexicografie in de zuidelijke Nederlanden: een bibliografie van de regionale en plaatselijke woordenboeken». *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 79: 399-428
- van Keymeulen, J. και V. de Tier (2010): «Pilot project: A dictionary of the Dutch dialects», Στο A. Dykstra και T. Schoonheim (εκδ.), *Proceedings of 14th Euralex International Congress*. Leenwarden, 754-763
- Verkuyl, H., M. Janssen και F. Jansen (2003): «The Codification of Usage by Labels». Στο P. van Sterkenburg (εκδ.), *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins, 297-311
- von Schneidemesser, L. (1988): «The Foundation of the *Dictionary of American Regional English*». *Lexicographica* 4: 34-59
- Wandl-Vogt, E. (2010): «Point and find: the intuitive user experience in accessing spatially structured dialect dictionaries», *SCN III/ I*: 35-53, (<http://kuscholarworks.ku.edu/dspace/bitstream/1808/7343/1/SC.2010.2.35-53.pdf>)
- Wiegand, H. (1990): «Printed dictionaries and their parts as texts: An overview on recent research as introduction». *Lexicographica* 6: 1-126
- Zgusta, L. (1971): *Manual of Lexicography*. The Hague/Paris: Mouton

Δ) Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

LANE:	www.academyofathens.gr/ilne
Μνημεία Νεοελληνικού Λόγου:	http://www.xanthi.ilsp.gr/mnemeia/timeline.aspx#
Academie Française:	http://www.academie-francaise.fr/dictionnaire/ http://atilf.atilf.fr/academie9.htm .
ALEAç:	http://www.clul.ul.pt/en/research-teams/206-project-linguistic-and-ethnographic-atlas-of-azores-aleac
ALEPG:	http://www.clul.ul.pt/en/research-teams/205-linguistic-and-ethnographic-atlas-of-portugal-and-galicia-alepg
ALI:	http://www.atlantelinguistico.it
ALiB:	http://twiki.ufba.br/twiki/bin/view/Alib
ALLP:	http://www.clul.ul.pt/en/research-teams/207-project-linguistic-atlas-of-the-portuguese-coast-allp
AND:	http://australiannationaldictionary.com.au/index.php
AWM:	http://abc.net.au/wordmap/
BWB:	http://www.bwb.badw.de/
DANL:	http://www.mun.ca/linguistics/research/language/danl.php
DARE:	http://dare.wisc.edu/?q=node/244
DiWA:	http://www.diwa.info/
DRAE:	http://lema.rae.es/drae/
DRLE:	http://ww25.hispanicus.com/drle/
DWB:	http://woerterbuchnetz.de/DWB/
LEXDIALGRAM:	http://www.ub.edu/lexdialgram/index.jsp?item=presentacio&idx=0
LRLE:	http://ww25.hispanicus.com/drle/
Målføresynopsen:	http://www.edd.uio.no/synops/work/hovedside.html
Norsk Dialektatlas-facsimile database:	http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=210&abid=2338
NO 2014:	http://no2014.uio.no
OLA:	http://ola.zrc-sazu.si/OLB15ENG-uvod.htm

PAH:	http://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html
SAOB:	http://g3.spraakdata.gu.se/saob/
SI:	http://www.idiotikon.ch/index.php?option=com_content&task=view &id=39&Itemid=65
SPEED:	http://www.uibk.ac.at/anglistik/projects/speed/
TEDIPOR:	http://www.clul.ul.pt/en/research-teams/330-tedipor-thesaurus-of- dialectal-portuguese
TLF:	http://atilf.atilf.fr/
TTAS:	http://www.tdkterim.gov.tr/ttas/
VSI:	http://www4.ti.ch/decs/dcsu/ac/cde/pubblicazioni/vocabolario-dei- dialetti-della-svizzera-italiana/
VTRLE:	http://ww25.hispanicus.com/drle/
WBÖ:	http://www.oeaw.ac.at/dinamlex/WBOE.html

Η ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ
ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Ι. Μανωλέσσου, Σ. Μπέης και Χρ. Μπασέα-Μπεζαντάκου

A basic principle in making phonetic transcriptions is that whenever possible they should be readable.

D. Abercrombie, «The Recording of Dialect Material», 234.

ABSTRACT

The present paper discusses the phonetic transcription methods applied in the *Historical Dictionary of Modern Greek* and in Modern Greek dialectology in general. It provides a categorisation of the available transcriptions systems, an overview of transcription practice for each MG dialect, and a discussion of the main transcription problems in oral and written dialectological sources. It presents and justifies the principles and solutions adopted by the *Historical Dictionary* for the transcription of dialect material, and also offers correspondence tables for the phonetic symbols adopted in the major dialectological studies for each dialect as compared to the symbols of the *Historical Dictionary* and of the IPA.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη στοχεύει να προσφέρει μια αναλυτική παρουσίαση των συστημάτων και πρακτικών μεταγραφής των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών από τις απαρχές της νεοελληνικής διαλεκτολογίας ως σήμερα. Αφορμή και επίκεντρο της παρουσίασης είναι η λεξικογραφική πρακτική του *ΙΑΝΕ*, το οποίο καλείται να προσφέρει μια ολοκληρωμένη μεθοδολογική και πρακτική πρόταση αναφορικά με την φωνητική απόδοση των νεοελληνικών διαλέκτων. Συζητούνται οι μέθοδοι μεταγραφής διαλέκτων στην διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, οι δυσκολίες, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της καθεμιάς, και τεκμηριώνονται βάσει παραδειγμάτων οι λύσεις που τελικά υιοθετήθηκαν στο *ΙΑΝΕ*. Στην τελευταία ενότητα παρέχονται πίνακες αντιστοίχισης, ανά διάλεκτο, των φωνητικών συμβόλων που έχουν χρησιμοποιηθεί στις μείζονες διαλεκτολογικές μελέτες, εν συγκρίσει προς τον ειδικό συμβολισμό του *ΙΑΝΕ* και προς το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο.

2. Συστήματα μεταγραφής διαλέκτων

Η πιστή γραφηματική απόδοση της φυσικής ομιλίας¹ επιτυγχάνεται με διάφορα συστήματα συμβολισμού, τα οποία μπορούν να χωρισθούν σε δύο ευρείες κατηγορίες (βλ. αναλυτικά Richter 1982,

1. Φυσικά εδώ γίνεται λόγος μόνο για φωνογραφικά συστήματα, όπου δηλαδή στόχος είναι η γραφηματική απόδοση της ηχητικής πλευράς του γλωσσικού μηνύματος, του σημαίνοντος (φωνήματα, φθόγγοι, υπερτεμαχιακά χαρακτηριστικά), και όχι για λογογραφικά/ιδεογραφικά συστήματα, όπου στόχος είναι η γραφηματική απόδοση του σημασινομένου (έννοιες και σημασίες) – δεν αναφερόμαστε δηλαδή σε γραφικά συστήματα, όπως το κινεζικό ή το ιερογλυφικό. Δεν ενδιαφέρουν αυτή

Schiefer και Pompino-Marschall 1996 και Kemp 2006²): α) αλφαβητικά, όπου επιδιώκεται η αντιστοίχιση φθόγγων με γραφήματα, συνήθως προερχόμενα από υπαρκτά αλφάβητα γλωσσών και β) μη αλφαβητικά («αναλφαβητικά»), όπου η αντιστοίχιση γίνεται όχι προς φθόγγους αλλά προς αρθρωτικά ή ακουστικά χαρακτηριστικά του λόγου, συμπεριλαμβανομένων και υπερτεμαχιακών χαρακτηριστικών, όπως επιτονισμός, ύψος κ.λπ. Τα αλφαβητικά συστήματα μπορούν να διαφοροποιηθούν περαιτέρω σε «μονοτυπικά» συστήματα, όπου σε κάθε φθόγγο αντιστοιχεί ένα ξεχωριστό σύμβολο, και σε «διακριτικά» συστήματα, όπου ορισμένοι φθόγγοι θεωρούνται βασικοί/κανονικοί, έχοντας δικό τους σύμβολο, ενώ οι υπόλοιποι θεωρούνται παραλλαγές ή τροποποιήσεις αυτών και συμβολίζονται με την χρήση διακριτικών (π.χ. «καπελάκια», haček, τελείες, υπογραμμίσεις, υφέν κ.λπ.) επί των βασικών συμβόλων.

Πέραν των δύο αυτών αλφαβητικών συστημάτων, υπάρχει βέβαια και η συμβατική ιστορική ορθογραφία, η οποία είναι κατά βάση (ή ήταν στην αφετηρία της) φωνολογική, δηλαδή στοχεύει στην διάκριση, μέσω της γραφής, φθόγγων οι οποίοι έχουν διαφοροποιητική λειτουργία για το γλωσσικό μήνυμα, αλλά και στην μετάδοση πληροφοριών που δεν ανήκουν αποκλειστικά στο φωνητικό/φωνολογικό επίπεδο, προς διευκόλυνση της επικοινωνίας (πληροφορίες μορφολογικές, ετυμολογικές, σημασιολογικές).

Είναι προφανές ότι η διαλεκτολογική έρευνα δεν μπορεί να αρخεσθεί στην ιστορική ορθογραφία, αφού για την επαρκή περιγραφή των

την ανάλυση επίσης τα συλλαβογραφικά συστήματα (όπως π.χ. το ιαπωνικό αλφάβητο ή η Γραμμική Β'), όπου η αντιστοίχιση γίνεται μεταξύ συμβόλων και συλλαβών, διότι στα συστήματα αυτά δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί πιστότητα στην καταγραφή του φωνουμένου μηνύματος και άρα δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για γλωσσολογικούς στόχους φωνητικής περιγραφής. Γενικά για τα διάφορα είδη συστημάτων γραφής και την σχέση τους με το ΔΦΑ και την συμβατική ορθογραφία βλ. Rogers (2005, κεφ. 14).

2. Συστήματα μεταγραφής διαλέκτων

διαλεκτικών γλωσσικών συστημάτων απαιτούνται επιπλέον πληροφορίες στο φωνητικό επίπεδο τις οποίες η ιστορική ορθογραφία δεν δύναται να αποδώσει, καθώς τα διαλεκτικά συστήματα περιέχουν τόσο φθόγγους όσο και φωνολογικές αντιθέσεις που δεν υπάρχουν στο γλωσσικό σύστημα για το οποίο το αλφαβητικό ορθογραφικό σύστημα έχει αρχικά επινοηθεί. Για τον λόγο αυτό, από τις απαρχές της επιστήμης της διαλεκτολογίας τον 19ο αι. αναπτύχθηκαν διάφοροι τρόποι πιστότερης φωνητικής απόδοσης με την χρήση ειδικού συμβολισμού.

Παραδόξως, το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ), ο αποτελεσματικότερος σήμερα τρόπος φωνητικής μεταγραφής, αναπτύχθηκε αρχικά για εντελώς διαφορετικούς σκοπούς (την ενίσχυση της διδακτικής ξένων γλωσσών)², και χρησιμοποιήθηκε σχετικά αργά στην διαλεκτολογική παράδοση, η οποία διεθνώς επέμεινε στην χρήση διακριτικών συστημάτων, διαφορετικών ανά γλώσσες. Έτσι η γερμανική διαλεκτολογία στηρίχθηκε στο διακριτικό αλφαβητικό σύστημα γνωστό ως *Teuthonista*, από το όνομα του διαλεκτολογικού περιοδικού που το καθιέρωσε (βλ. σχετικά *Teuchert 1924-1925*, *Wiesinger 1964α*, *Wiesinger 1964β*), σύστημα που και σήμερα γνωρίζει γενική αποδοχή στον γερμανόφωνο χώρο, εις βάρος του ΔΦΑ.³ Με ορισμένες τροποποιήσεις, το σύστημα αυτό χρησιμοποιήθηκε και στην ιταλική διαλεκτολογία, γνωστό ως σύστημα *Ascoli* (από το όνομα του μεγάλου γλωσσολόγου που το εφάρμοσε στο επιστημονικό περιοδικό *Archivio Glottologico Italiano*) και καθιερώθηκε χάρη στην χρήση του στον Γλωσσικό Άτλαντα της Ιταλίας και της Ελβετίας (*AIS*- βλ. *Pop 1950*: 488, 580). Στην ίδια ευρύτερη ομάδα ανήκει και το επίσης διακριτικό αλφαβητικό σύστημα του *Atlas Linguistique de la France (ALF)*

2. Βλ. *Handbook (194-197)*: Schiefer και *Pompino-Marschall (1996*: 1585-1586) και *Kemp (2006*?: 407).

3. Schiefer και *Pompino-Marschall (1996*: 1589). Βλ. *Everson et al. (2011)* για μια επισκόπηση των διαλεκτικών λεξικών και ατλάντων που το χρησιμοποιούν.

που χρησιμοποιήσε ο Jules Gilliéron (αλφάβητο Rousselot-Gilliéron, δημιουργημένο το 1887 από τον «πατέρα» της πειραματικής φωνητικής αββά Rousselot), το οποίο έχει επικρατήσει στην γαλλική διαλεκτολογική παράδοση και τα γαλλικά διαλεκτικά λεξικά (Pop 1950: 44, Rézeau 1990: 1470).⁴

Η προτίμηση της διαλεκτολογίας για τα διακριτικά συστήματα είναι ως ένα σημείο αναμενόμενη, με δεδομένο ότι η βασική λογική του ΔΦΑ είναι η αντικειμενική και ανεξάρτητη από συγκεκριμένη γλώσσα περιγραφή, κατά την οποία κάθε φθόγγος θα διαθέτει δικό του σύμβολο, δηλαδή πρόκειται για μια λογική κατά βάσιν «μονοτυπική» αντίθετα η διαλεκτολογία λειτουργεί συνήθως (ή τουλάχιστον λειτουργούσε για δεκαετίες) με συγκριτική οπτική, στοχεύοντας να περιγράψει το υπό εξέταση γλωσσικό σύστημα αναφορικά προς κάποιο άλλο: αυτό της κοινής γλώσσας/νόρμας από την οποία η διάλεκτος αποκλίνει, κάτι για το οποίο τα διακριτικά συστήματα φωνητικής απόδοσης ήταν εξ ορισμού καταλληλότερα. Επιπλέον, η συγκριτική οπτική της διαλεκτολογίας είναι «ενδογλωσσική», και άρα ένα σύστημα όπως το ΔΦΑ, το οποίο αποσκοπούσε στην ανάπτυξη της δυνατότητας διαγλωσσικών συγκρίσεων κρινόταν ως ένα βαθμό περιττό.⁵

Ένας άλλος βασικός λόγος για την σχετική αποστασιοποίηση της διαλεκτολογίας από το σύστημα περιγραφής του ΔΦΑ ήταν η επιστημονική σύνδεση του κλάδου αυτού της γλωσσολογίας με τον

4. Για τα διαφορετικά σύμβολα των συστημάτων αυτών και τις ανά γλώσσες αντιστοιχίες τους βλ. συγκεντρωτικά τον πλήρη οδηγό των Pullum και Ladusaw (1996).
5. Ο Bergounioux (1992: 11) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Amour du terroir contre cosmopolitisme, inventaire des particularismes locaux contre représentation universelle, la linguistique de l'oral en France se sépare en deux écoles qui ne se confondront plus : la dialectologie, centrée sur le domaine roman, d'une part, et la description des réalisations du français, comparé aux autres langues, d'autre part. La division des études linguistiques entre deux alphabets phonétiques, entre deux types d'institution [...] reflète jusqu'à nos jours cette dichotomie».

2. Συστήματα
μεταγραφής
διαλέκτων

«μητρικό» κλάδο της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, ο οποίος ακόμα και σήμερα δεν υιοθετεί τον συμβολισμό αυτό, προτιμώντας μια σειρά παραδοσιακώς καθιερωμένων γραφηματικών αναπαραστάσεων, ειδικών για κάθε γλώσσα (βλ. ενδεικτικά τα συστήματα συμβολισμού των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών στο Clackson (2007: xiv-xvii)). Η μηχρησιμοποίηση του ΔΦΑ στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι ο κλάδος αυτός είχε ήδη αναπτυχθεί σημαντικά, δημιουργώντας δική του παράδοση, πριν την πρόοδο της δομιστικής γλωσσολογίας και την καθιέρωση του ΔΦΑ, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι η ινδοευρωπαϊκή ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία έχει ως κύριο αντικείμενό της γλωσσικές μορφές του παρελθόντος, για τις οποίες δεν υφίστανται φυσικά πρωτογενείς ηχητικές μαρτυρίες, αλλά αποκλειστικώς γραπτά τεκμήρια, ενίοτε μάλιστα σε συστήματα γραφής (όπως η Γραμμική Β') ελάχιστα πρόσφορα για την απόδοση φωνητικών χαρακτηριστικών· κατά συνέπεια, η όποια απόπειρα ακριβούς φωνητικής μεταγραφής τους θα ήταν μάταιη, και τα γραφήματα της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας θα πρέπει ως ένα βαθμό να λαμβάνονται ως αφηρημένοι συμβολισμοί που δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένη αρθρωτική/ ακουστική πραγματικότητα.⁶

Η επιστημονική σύνδεση της διαλεκτολογίας με την ιστορική γλωσσολογία δημιουργεί και έναν επιπλέον λόγο για την επίδοση των διακριτικών συστημάτων μεταγραφής έναντι του ΔΦΑ: τα εν πολλοίς μονοτυπικά γραφήματα του ΔΦΑ είναι «στατικά»/«συγχρονικά», απεικονίζουν δηλαδή έναν φθόγγο από καθαρά αρθρωτική άποψη, ως έχει μέσα στα πλαίσια ενός δεδομένου φωνητικού συστήματος· αντίθετα, ο συμβολισμός μέσω διακριτικών μπορεί να εκληφθεί και ως κατά μία έννοια «διαχρονική» απεικόνιση, ως μια συμπυκνωμένη περιγραφή μιας φωνητικής μεταβολής (π.χ. ουράνωσης, ανύψωσης, εξασθένωσης κ.λπ).

6. Για το όλο πρόβλημα του «ρεαλισμού» των φωνητικών αναπαραστάσεων που προκύπτουν από την μέθοδο της επανασύνθεσης και γενικά την μεθοδολογία της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας βλ. Fox (1995: 7-15).

3. Φωνητική μεταγραφή στην νεοελληνική διαλεκτολογία

Ήδη από τον 19ο αι., όπου πραγματοποιούνται οι πρώτες διαλεκτολογικές μελέτες νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών, γίνεται χρήση ειδικών συμβόλων για την μεταγραφή φθόγγων, τους οποίους η ελληνική ιστορική ορθογραφία δεν δύναται να αποδώσει. Έτσι π.χ. η μελέτη του Deffner για την Τσακωνική επισημαίνει (1881: 7) ότι οι προηγούμενοι ερευνητές της διαλέκτου (Deville, Thiersch κ.ά.) έκαναν το σφάλμα να χρησιμοποιήσουν για την απόδοσή της το ελληνικό αλφάβητο, επιθυμώντας να αποφύγουν «l'inconvenient grave de donner à des mots grecs un air barbare» (Deville 1866: 31), ενώ η μόνη αποτελεσματική πρακτική θα ήταν η ανάπτυξη ενός «γλωσσολογικού αλφαβήτου» (linguistisches Alphabet) ικανού να αποδώσει ακριβώς όλους τους φθόγγους της διαλέκτου. Πράγματι ο Deffner επινοεί ένα τέτοιο σύστημα, βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο, με ορισμένα επιπλέον διακριτικά σύμβολα για ειδικές κατηγορίες συμφώνων (δασέα, ουρανικά, ανακεκαμμένα). Το σύστημα αυτό δεν επέδωσε στην μελέτη της Τσακωνικής, καθώς οι νεότεροι μελετητές χρησιμοποιούν είτε το ΔΦΑ (από την δεκαετία του '80 και μετά, ακολουθώντας το πρότυπο περιγραφής του Χαραλαμπίδου 1980-βλ. και Λιόσης 2007) είτε το διακριτικό σύστημα που εφάρμοσε ο Θ. Κωστάκης στα θεμελιώδη έργα του (Κωστάκης 1951 και 1986-1987).

Αντίστοιχα, ο Οικονομίδης περιγράφοντας το φωνητικό σύστημα της ποντιακής διαλέκτου (Oeconomidis 1907: 1) επισημαίνει ότι αυτό περιέχει τόσο φωνηεντικούς όσο και συμφωνικούς φθόγγους που δεν υφίστανται στην Νέα Ελληνική· το σύστημα που υιοθετεί ο ίδιος είναι βασισμένο στο ελληνικό αλφάβητο με επιπλέον διακριτικά τόσο για τα φωνήεντα όσο και για τα σύμφωνα. Πριν από αυτόν, ήδη από το 1885 το περιοδικό *Άστηρ του Πόντου* είχε αναπτύξει ένα παρόμοιο σύστημα για την Ποντιακή, και πάλι βασισμένο στο ελληνικό αλφάβητο: «Πρὸς γραφήν τῶν ἐν Πόντῳ διαλέκτων θὰ μεταχειριζώμεθα τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἁλφαβήτου. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν ταῖς διαλέκτοις ταύταις ὑπάρχουσι φθόγγοι τινες μὴ ὑπάρχοντες καὶ ἐν τῇ νέᾳ

3. Φωνητική
μεταγραφή
στην νεοελληνική
διαλεκτολογία

Ἑλληνικῆ γλώσση, πρὸς παράστασιν αὐτῶν θὰ μεταχειριζώμεθα γράμματα σεσημασμένα ἢ κατὰ τινὰ τρόπον συντεθειμένα, καθὼς καὶ δύο ξένα γράμματα» (Παρχαρίδης 1885: 27). Το αρχικό αυτό σύστημα του Οικονομίδη δεν καθιερώθηκε, καθώς απομακρυνόταν αρκετά από την συμβατική ορθογραφία (π.χ. φθογγόσημα <π̄, τ̄, κ̄> με άνωθεν τελεία για τα ηχηρά [b, d, g]).⁷ Αντ' αυτού για την περιγραφή της Ποντιακής χρησιμοποιείται συνήθως το διακριτικό σύστημα του Α. Παπαδόπουλου, αρκετά πιο κοντά στο αρχικό σύστημα του Παρχαρίδη (1885), το οποίο εφαρμόστηκε στην γραμματική και το λεξικό της Ποντιακής (Παπαδόπουλος 1955, 1958) αλλά και (με κάποιες διαφορές) στο *LANE*, του οποίου ο Α.Α. Παπαδόπουλος διέτελεσε επί πολλά έτη διευθυντής. Το ΔΦΑ για την Ποντιακή εφαρμόστηκε συστηματικά με τις μελέτες των Χατζησαββίδη (1985) και Drettas (1997).

Οι διάλεκτοι της Κάτω Ιταλίας αποτελούν διαφορετική περίπτωση, καθώς οι πρώτοι ερευνητές τους (Comparetti, Morosi, Pellegrini) χρησιμοποίησαν το ιταλικό αλφάβητο και τις συμβάσεις του (π.χ. zz = [ts], c = [tʃ], gl = [ʎ]), αδέσμευτοι από την ελληνική γραπτή παράδοση, εφόσον επρόκειτο για καθαρά προφορικά ιδιώματα σε ιταλόφωνο περίγυρο. Ο σημαντικότερος ερευνητής των ιδιωμάτων αυτών,

7. Η χρήση του συμβολισμού αυτού, δηλ. της τελείας πάνω από τα <π, τ, κ> και <β, δ, γ> για την δήλωση των φθόγγων [b, d, g] στην ελληνική ήταν μια συνήθης γραμματική σύμβαση της ορθογραφίας ήδη από τις αρχές του 19ου αι. στο φαναριώτικο περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης και των παραδουνάβιων ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας, στο οποίο ανήκε ο Οικονομίδης (καθηγητής της Μεγάλης του Γένους Σχολής). Πβ. την περιγραφή του ελληνικού αλφαβήτου στην γραμματική του Μ. Σχινά (Schinas 1829: 3-4): «δ comme *th* dans le mot anglais *thus*... surmonté d'un point il sert à exprimer la lettre *d* dans des mots étrangers: *διβάνι*, *divan*» και «C'est cette combinaison de *μπ* ou *π* surmonté d'un point qui sert à exprimer le *b* des mots étrangers et nationaux: *μπαρόνος* ou *παρόνος*, *baron*». Ο συμβολισμός αυτός απαντά επίσης σε χειρόγραφες διαλεκτικές καταγραφές του 19ου αι. προερχόμενες από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο).

ο G. Rohlfs, ήταν ταυτόχρονα και μεγάλος ρομανιστής και άρα εξοικειωμένος με το σύστημα Ascoli· και αυτός εφάρμοσε για την περιγραφή των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας ένα διακριτικό σύστημα βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο, με επιπλέον ελληνικά γράφηματα για φθόγγους που η ιταλική γλώσσα δεν διαθέτει (π.χ. <θ, δ>). Η χρήση του ελληνικού αλφαβήτου για τα ιδιώματα αυτά καθιερώθηκε κυρίως μέσω του *IANE* και παγιώθηκε από τον συντάκτη του *IANE A. Καραναστάση*, ο οποίος συνεισέφερε και το μεγάλο λεξικό των ιδιωμάτων αυτών (Καραναστάσης 1984-1992). Το ΔΦΑ χρησιμοποιήθηκε αρχικά σε διατριβές κατά την δεκαετία του '80 και του '90 (Profili 1983, Katsoyannou 1995) και έκτοτε χρησιμοποιείται συστηματικά (π.χ. Coutsougera και Katsoyannou 2011, Romano 2011).

Τα ιδιώματα της Καππαδοκίας γράφονταν με το ελληνικό αλφάβητο ήδη από τις πρώτες σχετικές μελέτες (Καρολίδης, Αλεκτορίδης, Αρχέλαος κ.λπ.). Ο συστηματικότερος μελετητής τους R.M. Dawkins σημείωνε χαρακτηριστικά (1916: 39): «In order not to give the words a stranger aspect than is absolutely necessary, it seemed better to use Greek rather than Latin characters, despite some good precedents for the contrary practice». Είναι προφανές ότι οι ισχυρές αλλοιώσεις που είχαν υποστεί τα ιδιώματα αυτά λόγω της μακραίωνης απομόνωσης τους αλλά και της έντονης επίδρασης της τουρκικής γλώσσας, είχαν οδηγήσει σε διαλεκτικούς τύπους αισθητά απομακρυσμένους από την Κοινή Νέα Ελληνική, η μεταγραφή των οποίων με το λατινικό αλφάβητο θα οδηγούσε σε πλήρη αδυναμία αναγνώρισής τους χωρίς τα επιπλέον στοιχεία που μπορεί να παράσχει η ιστορική ορθογραφία. Αργότερα, και με την ίδια λογική, η μελέτη του Ανδριώτη (1948) δημιούργησε ένα πρότυπο μεταγραφής σε διακριτικό σύστημα βασισμένο στο ελληνικό αλφάβητο, το οποίο ακολουθήθηκε σε όλη την σειρά εκδόσεων του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Πρόσφατοι μελετητές (βλ. π.χ. Janse 2004, 2011) υιοθετούν αντ'αυτού ένα διακριτικό σύστημα βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο.

Για τον κυρίως ελλαδικό χώρο δημιουργήθηκε σταδιακά η τάση να χρησιμοποιούνται διακριτικά συστήματα βασισμένα στο λατινικό

3. Φωνητική
μεταγραφή
στην νεοελληνική
διαλεκτολογία

αλφάβητο από ξενόγλωσσους μελετητές (π.χ. Kretschmer 1905 για το ιδίωμα της Λέσβου, Pernot 1907 για το ιδίωμα της Χίου, Höeg 1925-1926 για το ιδίωμα των Σαρακατσάνων, Pernot 1934 για την Τσακωνική⁸ και διακριτικά συστήματα βασισμένα στο ελληνικό αλφάβητο από Έλληνες μελετητές (π.χ. Μπουντώνας 1892 για το ιδίωμα Βελβεντού, Ψάλτης 1905 για το ιδίωμα Σαράντα Εκκλησιών, Τζάρτζανος 1909 για το θεσσαλικό ιδίωμα, Παπαδόπουλος 1926 για τα βόρεια ιδιώματα, Παντελίδης 1929 για τα δωδεκανησιακά ιδιώματα, Ανδριώτης 1930 για το ιδίωμα της Ίμβρου, Tsopanakis 1940 για τα ιδιώματα της Ρόδου). Καταλυτική ήταν στον τομέα αυτό η επίδραση του *LANE* και του δικού του διακριτικού συστήματος βασισμένου πάνω στο ελληνικό αλφάβητο, το οποίο εφαρμόστηκε από τους περισσότερους Έλληνες μελετητές καθώς αρκετοί υπήρξαν συντάκτες του (Ψάλτης, Παντελίδης, Ανδριώτης, Καραναστάσης, Α. Παπαδόπουλος κ.ά.).

Σημαντικό σταθμό στην φωνητική μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων απετέλεσαν οι εργασίες του B. Newton, αρχικά για την Κυπριακή (1967, 1972α) και κατόπιν για το σύνολο των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών, με την εξαίρεση των πιο περιφερειακών (Newton 1972β). Στις μελέτες του αυτές ο Newton, υιοθετώντας το θεωρητικό μοντέλο της γενετικής φωνολογίας, προσέφερε μια ακριβή φωνολογική μεταγραφή των νεοελληνικών διαλέκτων, με σύμβολα σαφώς καθορισμένα βάσει αρθρωτικών παραμέτρων. Ούτε και αυτός όμως δεν χρησιμοποίησε το ΔΦΑ, επιλέγοντας ένα διακριτικό σύστημα βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο. Για παράδειγμα, στο σύστημα του Newton (βλ. και ενότητα 6) τα σύμβολα [ð, γ, t^s, d^z, č, š, ž, l, n', s', z', k', g', x', γ', ä, ü, ö] αντιστοιχούν στα εξής σύμβολα του ΔΦΑ: [ð, γ, ts, dz, tʃ, ʒ, ɣ, ɲ, ɛ, z, c, j, ɟ, j, æ, ø, y]. Η πρώτη εφαρμογή του ΔΦΑ στην

8. Εξαίρεση αποτελούν οι Mirambel (1927) και Blanken (1951) για τα ιδιώματα Μάνης και Κορσικής αντίστοιχα, οι οποίοι χρησιμοποιούν ένα διακριτικό σύστημα βασισμένο στο ελληνικό αλφάβητο.

νεοελληνική διαλεκτολογία εμφανίζεται στις εργασίες του Κοντοσόπουλου (1969, 1972) για την κρητική διάλεκτο.

Το ΔΦΑ άρχισε να εφαρμόζεται με συστηματικότητα κατά την δεκαετία του 1980, σε μια σειρά από διδακτορικές διατριβές που κινούνται στα πλαίσια της δομικής διαλεκτολογίας και ιδιαίτερα του λειτουργισμού (*fonctionnalisme*), όπως διαμορφώθηκε από τον André Martinet. Ο A. Martinet βρίσκεται πιο κοντά στις αρχές της φωνολογίας της Σχολής της Πράγας, όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον N.S. Trubetzkoy (1939) και ορίζει τα διακριτικά φωνολογικά χαρακτηριστικά με όρους της αρθρωτικής φωνητικής (Martinet 1965: 124-140). Πρόκειται για τις εξής μονογραφίες: Χαραλαμπίδης (1980), Kamaroudis (1982), Profili (1983²), Cardiolacas (1984-1985), Μαργαρίτη-Ρόγκα (1985) (με παραλλαγές στο ΔΦΑ), Χατζησαββίδης (1985) – ρεύμα που ακολουθήθηκε και την επόμενη δεκαετία, π.χ. Katsoyannou (1995).

Οι μελέτες αυτές είναι στην πλειοψηφία τους διδακτορικές διατριβές και αποτελούν περιγραφές συγκεκριμένων ιδιωμάτων που ομιλούνται σε μια σαφώς περιορισμένη περιοχή. Με εξαίρεση τις εργασίες της Μ. Μαργαρίτη-Ρόγκα και του Σ. Καμαρούδη που περιγράφουν βόρεια ελληνικά ιδιώματα, οι υπόλοιπες εργασίες αφορούν σε αποκλίνουσες νεοελληνικές διαλέκτους, όπως η Τσακωνική, η Ποντιακή, η Κατωιταλική (Απουλία, Καλαβρία). Σ' αυτές τις εργασίες παρέχεται μόνον η φωνητική μεταγραφή με σύμβολα του ΔΦΑ, χωρίς ταυτόχρονη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου. Η επιλογή αυτή είναι σύμφωνη με τις αρχές της δομιστικής γλωσσολογίας, η οποία δίνει προτεραιότητα στην μελέτη του προφορικού έναντι του γραπτού λόγου και της συγχρονίας έναντι της διαχρονίας.

Θα πρέπει τέλος να αναφερθεί ότι τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται μια τάση μεταγραφής των νεοελληνικών διαλέκτων (αλλά και της Κοινής ΝΕ) με ένα εν μέρει φωνολογικό σύστημα, το οποίο συνίσταται στην αντιστοίχιση γραφημάτων του ελληνικού αλφαβήτου με γραφήματα του λατινικού, δηλ. ένα είδος Greeklish, με παραλλαγές

3. Φωνητική
μεταγραφή
στην νεοελληνική
διαλεκτολογία

ανά συγγραφείς (π.χ. *δεν θα έρθει* <dhen tha erthei>, *έχω - έσει* <ehoshhi>). Το σύστημα αυτό χρησιμοποιείται σε ξενόγλωσσα άρθρα ελλήνων γλωσσολόγων (συνήθως με θεωρητικό προσανατολισμό), με κύριο στόχο την αναγνωσιμότητα των παραδειγμάτων από το διεθνές κοινό. Πρόκειται για έναν συμβολισμό (στην πραγματικότητα μεταγραμματισμό και όχι μεταγραφή) εντελώς ανακριβή και αδιάφορο στην φωνητική πραγματικότητα, εστιασμένο στα επίπεδα της μορφολογίας και της σύνταξης, ο οποίος δυσχεραίνει την χρήση τέτοιων εργασιών ως πηγών διαλεκτικών δεδομένων.⁹

4. Προβλήματα μεταγραφής

Όπως προέκυψε από την παραπάνω επισκόπηση, στην νεοελληνική διαλεκτολογία, όπως και στην ευρωπαϊκή, το ΔΦΑ χρησιμοποιήθηκε αρκετά όψιμα, από την δεκαετία του '80 και μετά. Γενικά η χρήση του συνδέεται με την σταδιακή καθιέρωση νέων ρευμάτων της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας στον ελλαδικό χώρο, όπως της γενετικής φωνολογίας και της δομιστικής λειτουργικής γλωσσολογίας (βλ. και Τζιτζιλής 2000: 18). Με βάση την επισκόπηση της διεθνούς διαλεκτολογικής πρακτικής που έγινε παραπάνω, η χρήση συμβατικών διακριτικών συστημάτων στην ελληνική διαλεκτολογία θα πρέπει να θεωρείται αναμενόμενη.

Είναι βέβαια προφανές ότι για μια σοβαρή και γλωσσολογικά έγκυρη μελέτη των διαλέκτων, τα διακριτικά συστήματα μεταγραφής είναι ανεπαρκή: η γλωσσολογική φωνητική και φωνολογική έρευνα

9. Σημειωτέον ότι, όταν ο συμβολισμός αυτός χρησιμοποιείται σε διαχρονικές μελέτες, συχνά δημιουργεί «ανιστόρητες» και αντίθετες προς την πραγματικότητα απεικονίσεις, που εξισώνουν την αρχαιοελληνική προφορά με την σημερινή (π.χ. «πολεμώντας» <polemodas> όχι [polemɔ:ntas], «βουλοίμην» <vouloimin> όχι [bu:loime:n]).

απαιτούν ένα σύστημα συμβολισμού ακριβές (τα σύμβολα του οποίου θα αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες αρθρωτικές ή/και ακουστικές παραμέτρους), συνεπές (τα σύμβολα του οποίου θα έχουν σταθερή αξία ανεξαρτήτως γλωσσικής ποικιλίας) και μονοσήμαντο (κάθε φθόγγος θα αντιστοιχεί σε ένα μόνο σύμβολο και κάθε σύμβολο θα αντιστοιχεί σε ένα μόνο φθόγγο). Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω του ΔΦΑ,¹⁰ το οποίο θα πρέπει να θεωρείται απαραίτητο εργαλείο της νεοελληνικής διαλεκτολογίας.

Η εφαρμογή όμως του ΔΦΑ στην νεοελληνική διαλεκτολογία δεν μπορεί να επιτευχθεί άμεσα και αβίαστα, καθώς για την χρήση του προϋποτίθεται εμπειριστατωμένη γνώση των αρθρωτικών και ακουστικών ιδιοτήτων των υπό εξέταση διαλεκτικών ποικιλιών, κάτι που δεν υφίσταται ακόμα για την πλειοψηφία των νεοελληνικών διαλέκτων. Η συστηματική αντιστοίχιση διαλεκτικών φθόγγων με σύμβολα του ΔΦΑ συνεχίζει να αποτελεί ζητούμενο της έρευνας (βλ. σχετικά Βέις και Magoula [υπό έκδ.]), για το οποίο απαιτείται: α) εμπειριστατωμένη ενόργανη φωνητική μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων και β) συνολική και συγκριτική συνεξέτασή τους για τον ακριβή προσδιορισμό, ταύτιση και κατάταξη των φωνητικών χαρακτηριστικών τους. Η κάλυψη του πρώτου από τα δύο προαπαιτούμενα ξεκίνησε από την δεκαετία του '70 (π.χ. Κοντοσόπουλος 1969, 1972) αλλά συστηματικά εφαρμόζεται μόνο τα τελευταία χρόνια (βλ. ενδεικτικά τις μελέτες των Papazachariou 2006, Trudgill 2009, Baltazani και Topintzi 2010, Armosti 2011 μεταξύ άλλων),¹¹ ενώ το δεύτερο μπορεί να καλυφθεί μόνο με ένα μακρόπνοο εγχείρημα όπως το *IANE*.

10. Για τις βασικές αρχές που διέπουν την χρήση του ΔΦΑ βλ. αναλυτικά *Handbook*: 159-160 και Pullum και Ladusaw (1996: xxi-xxii).

11. Φυσικά δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται προδρομικές ενόργανες μελέτες, όπως αυτές των Pernot (1907, 1934) και Mirambel (1929), με την τεχνική της ουρανισκογραφίας (palatography), οι οποίες όμως δεν μπορούν να συναγωνισθούν σε αξιοπιστία και λεπτομέρεια αυτές που έχουν πραγματοποιηθεί με σύγχρονα ηλεκτρονικά όργανα και αυστηρή επιστημονική μεθοδολογία.

4. Προβλήματα μεταγραφής

Συνοφασμένο με το δεύτερο αυτό προαπαιτούμενο της συγκριτικής θεώρησης είναι και το ζήτημα της επιλογής του επιπέδου φωνητικής λεπτομέρειας που είναι απαραίτητη ή επιθυμητή κατά την μεταγραφή των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών. Χωρίς συγκριτικά δεδομένα είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς αν για τους διάφορους φωνηεντικούς ή συμφωνικούς φθόγγους που εντοπίζονται κατά την έρευνα πεδίου αρκεί μια ευρεία μεταγραφή (broad transcription) στο ΔΦΑ, η οποία εν πολλοίς θα τους εξισώνει με αντίστοιχους της Κοινής ΝΕ ή με παρόμοιους φθόγγους άλλων διαλεκτικών ποικιλιών, ή αν χρειάζεται η επιλογή ενός ειδικότερου συμβόλου ή επιπλέον διακριτικού.

Η χρήση του ΔΦΑ για τις νεοελληνικές διαλέκτους ενέχει και μια σειρά από επιπλέον δυσκολίες, οι οποίες πηγάζουν από την φύση του υλικού. Σε πρώτο επίπεδο δεν περιττεύει ίσως να αναφερθούν δευτερεύοντες παράγοντες που δυσχεραίνουν την επιτυχή μεταγραφή στο ΔΦΑ και οι οποίοι σχετίζονται με τις εξωτερικές συνθήκες κατά τις οποίες γίνεται η διαδικασία της καταγραφής των πρωτογενών δεδομένων. Μια ποιοτική μεταγραφή μπορεί να εξασφαλισθεί μόνο όταν και η ίδια η ηχογράφηση είναι ποιοτική, δηλ. διεξάγεται σε εργαστηριακές συνθήκες (ηχομόνωση, υψηλής πιστότητας μηχανήματα εγγραφής, μη αλληλοεπικάλυψη των ομιλητών, επανάληψη όμοιων ακολουθιών φθόγγων για επιβεβαίωση κ.ά.· βλ. Almeida και Braun 1986: 160, Leroy 1985: 8). Κάτι τέτοιο όμως είναι δύσκολο να εξασφαλισθεί με τις συνθήκες τεχνικές συλλογής ρέοντος προφορικού λόγου, κατά τις οποίες ο πληροφορητής απαιτείται να βρίσκεται σε όσο το δυνατόν φυσικότερο περιβάλλον, ώστε να μην επηρεάζεται η απόδοσή του (παρουσία συνομιλητών, εξωτερικοί χώροι, μη παρέμβαση του ερευνητή στην ροή των λεγομένων).

Το βασικότερο όμως ζήτημα είναι ότι, εφόσον τα διαλεκτικά δεδομένα προέρχονται από έρευνες πεδίου και καταγραφή φυσικού λόγου, η ποιότητά τους εξαρτάται από τις ικανότητες και γνώσεις φωνητικής του συλλογέα (König 1988, Kerswill και Wright 1990). Για να μπορεί να επιτύχει μια ορθή μεταγραφή στο ΔΦΑ ο συλλογέας

χρειάζεται να έχει όχι μόνο ευαίσθητη ακοή, αλλά και συστηματικές γνώσεις αρθρωτικής φωνητικής, ώστε αφενός μεν να είναι εξασκημένος στην ακρόαση και ταύτιση φθόγγων που δεν υπάρχουν στο δικό του φωνητικό σύστημα, και αφετέρου να είναι ικανός να «μεταφράζει» τα ακουστικά ερεθίσματα στις αρθρωτικές κινήσεις που απαιτούνται για την παραγωγή τους, και έτσι να επιλέγει το κατάλληλο σύμβολο του ΔΦΑ, το οποίο είναι οργανωμένο με βάση αρθρωτικές παραμέτρους (για το θέμα βλ. αναλυτικά Almeida και Braun 1982: 598-599, 1986: 159, Schiefer και Pompino-Marschall 1996: 1584). Αυτό, για το παρελθόν τουλάχιστον, ήταν σπάνιο, και κατά συνέπεια οι περισσότερες καταγραφές διαλεκτικού λόγου προερχόμενες από παλαιότερες δεκαετίες, δηλ. το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου του *IANE* αλλά και τα περισσότερα παλαιότερα και σύγχρονα διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια, παρέχουν μια ερασιτεχνική (impressionistic, με την ορολογία του Abercrombie 1954) απόδοση της διαλεκτικής φωνητικής.

Και εδώ τίθεται το σημαντικό ερώτημα του κατά πόσον το υλικό αυτό, για ένα μείζον διαλεκτολογικό εγχείρημα όπως το *IANE*, θα πρέπει απλώς να απορριφθεί συλλήβδην ως μη καλύπτον τα προαπαιτούμενα επιστημονικής εγκυρότητας, ή αν θα πρέπει να αξιοποιηθεί, είτε παρατιθέμενο «ως έχει», είτε με προσπάθεια ερμηνείας και μετάφρασης του ερασιτεχνικού συμβολισμού του σε κάποιο συστηματικό φωνητικό αλφάβητο. Είναι προφανές ότι η πρώτη λύση θα ακύρωνε αυτομάτως το 80% του διαθέσιμου διαλεκτικού υλικού, που αποτελείται στις περισσότερες περιπτώσεις από μοναδικά ή εξαιρετικά σπάνια δεδομένα διαλεκτικών ποικιλιών που δεν ομιλούνται πλέον. Εξάλλου το *IANE* δεν περιορίζει την διαλεκτολογική έρευνά του στο επίπεδο της φωνητικής, και άρα ένα υλικό έστω και αναξιόπιστο από φωνητικής πλευράς θα πρέπει ούτως ή άλλως να χρησιμοποιηθεί λόγω των μορφολογικών και σημασιολογικών πληροφοριών που προσφέρει. Είναι επίσης προφανές ότι το υλικό αυτό δεν μπορεί να παρατεθεί «ως έχει», καθώς αυτό θα συνεπαγόταν την χαώδη συμπαρουσία στο ίδιο λεξικογραφικό έργο εκατοντάδων

4. Προβλήματα μεταγραφής

ασυνεπών impressionistic συμβολισμών. Κατά συνέπεια, ένα μεγάλο μέρος του διαθέσιμου διαλεκτικού υλικού θα πρέπει ως ένα βαθμό τουλάχιστον να μεταγραφεί, με βάση όμως γραπτές και όχι ηχητικές μαρτυρίες.

Φυσικά, η μεθερμηνεία γραπτών μαρτυριών απομακρύνει την έρευνα από τα πρωτογενή δεδομένα· εφόσον όμως ακόμα και η μεταγραφή ηχητικών μαρτυριών στο ΔΦΑ αποτελεί ερμηνεία, δηλ. δευτερογενή επεξεργασία ενός μοναδικού ηχητικού γεγονότος και όχι πρωτογενές υλικό αφ' εαυτού,¹² η χρήση γραπτών μαρτυριών μπορεί να αντιμετωπισθεί ως ένα περαιτέρω βήμα αφαίρεσης στα πλαίσια της ίδιας διαδικασίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι η παρεμβολή μιας φάσης συμβατικής ερασιτεχνικής καταγραφής μειώνει αισθητά την ποιότητα των δεδομένων όσον αφορά την φωνητική έρευνα. Εξάλλου, η χρήση παλαιότερων γραπτών πηγών για την διαλεκτολογία ενέχει μια σειρά από δικά της προβλήματα (βλ. επίσης Μανωλέσσου και Μπασέα-Μπεζαντάκου [υπό έκδ.]), και συγκεκριμένα:

1) Οι παλαιότερες πηγές, είτε πρωτογενείς συλλογές γλωσσικού υλικού είτε δευτερογενείς διαλεκτολογικές μελέτες, δεν χρησιμοποιούν το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο ούτε την σύγχρονη γλωσσολογική ορολογία του πεδίου της φωνητικής και της φωνολογίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα κάποια φαινόμενα είτε να μη δηλώνονται καθόλου, είτε να δηλώνονται με κάποιο διακριτικό σύστημα που συχνά δεν εξηγείται και άρα δεν είναι πλέον κατανοητό σήμερα (αυτό ισχύει κυρίως για φθόγγους που δεν υπάρχουν στην Κοινή ΝΕ), είτε να περιγράφονται με αδόκιμη ορολογία (π.χ. «λαρυγγικός», «μέσος», «τραχύς», «απαλά σιαγονοσυριστικός») που δεν παραπέμπει σε

12. Βλ. χαρακτηριστικά Abercrombie (1954: 232): «The fact is that a transcription is not a simple recording of an utterance; it is a generalization about an utterance. The utterances are the original basic facts [...] The transcriptions embody the initial classification of, and even theorizing about, the raw material; they are not the facts themselves».

συγκεκριμένα αρθρωτικά χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, διαφορετικά σύμβολα, όπως <σ, σ', σ'>, σε διαφορετικές μελέτες αποδίδουν τον ίδιο φθόγγο [ʃ], ο οποίος συχνά χαρακτηρίζεται «παχύς». Όταν μάλιστα ο φθόγγος αυτός έχει προκύψει από την ουράνωση του /x/, τότε είναι δυνατόν να συμβολίζεται και ως <χ̂>, π.χ. ψυχή [psifi]. Δεν αποκλείεται ένας όρος, που χρησιμοποιείται με τον α' τρόπο σε κάποια πηγή, να χρησιμοποιείται διαφορετικά σε άλλη πηγή, ακόμα και αν η περιγραφή αναφέρεται στην ίδια ή γειτονική περιοχή.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση αντιφατικής χρήσης διακριτικού συμβολισμού στις παλαιότερες πηγές είναι τα σύμβολα των υγρών <λ, ν> συνοδευόμενα από τελεία άνω ή κάτω, δηλ. <λ, ν> ή <λ̂, ν̂>¹³. Ο συμβολισμός αυτός έχει την αφετηρία του στις περιγραφές της τσακωνικής διαλέκτου του Deffner (1881), ο οποίος απέδιδε με τα σύμβολα αυτά έναν «ανακεκαμμένο» (kakuminal) φθόγγο αντίστοιχο με αυτούς των ινδικών γλωσσών. Μεταγενέστερες έρευνες (Pernot 1934: 39) κατέδειξαν ότι ανακεκαμμένοι φθόγγοι στην τσακωνική διάλεκτο δεν υφίστανται, και ότι επρόκειτο απλώς για το φαινόμενο της απουσίας ουράνωσης των υγρών [l, n] σε [λ, η] προ του προσθίου φωνήεντος [i], ουράνωση που κατά τα άλλα είναι συνήθης στο ιδίωμα. Αργότερα, ορισμένοι ερευνητές εφάρμοσαν τον συμβολισμό αυτό με την ίδια λειτουργία και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα, με το σκεπτικό ότι η προφορά της Κοινής ΝΕ προϋποθέτει ουράνωση των [l, n] σε [λ, η] πριν από το [i] και άρα η απουσία αυτής πρέπει να δηλωθεί. Έτσι ο συμβολισμός αυτός υιοθετείται σε πολλές περιγραφές νεοελληνικών ιδιωμάτων είτε της κυρίως Ελλάδας (π.χ. Μόγκκας 1964 για τα ιδιώματα Ηπείρου) είτε άλλων πιο απομακρυσμένων διαλέκτων (π.χ. Κεσίσογλου 1957, Μαυροχαλυβίδης και Κεσίσογλου 1960 για τα ιδιώματα της Καππαδοκίας, Κωστάκης 1951, 1986-1987 για την Τσακωνική).

13. Για την χρήση των συμβόλων αυτών στο ΙΑΝΕ βλ. (νέος) Κανονισμός Συντάξεως, άρθρο 182.

4. Προβλήματα μεταγραφής

Εφόσον όμως η Κοινή ΝΕ, τουλάχιστον όπως ομιλείται σήμερα, δεν παρουσιάζει ουράνωση προ του προσθίου φωνήεντος [i], ο συμβολισμός αυτός είναι εντελώς περιττός και παραπλανητικός· πρόκειται απλώς για την συνήθη πραγμάτωση [l, n] των υγρών συμφώνων και όχι για κάποιον ιδιαίτερης υφής διαλεκτικό φθόγγο. Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο από το γεγονός ότι ο ίδιος συμβολισμός <λ, ν> χρησιμοποιήθηκε από τον Α. Α. Παπαδόπουλο στην *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων* για να δηλώσει το ακριβώς αντίθετο φαινόμενο, δηλαδή την ιδιοματική ουρανική πραγμάτωση [λ, η] (Παπαδόπουλος 1926: 28-30)! Αργότερα, ο συμβολισμός αυτός εφαρμόστηκε από ορισμένους ερευνητές (ενίοτε και σε λήμματα του *IANE*) για να δηλώσει κάποιους πραγματικά σπάνιους ιδιοματικούς φθόγγους, και συγκεκριμένα την ανακεκαμμένη πραγμάτωση των [l, n] σε ιδιώματα της Μάνης (για τους φθόγγους αυτούς βλ. Μπασέα-Μπεζαντάκου [υπό έκδ.]).

Ακόμα χειρότερα, η παλαιότερη αντίληψη ότι η ουρανική πραγμάτωση [λ, η] πριν από το [i] είναι γνώρισμα της Κοινής ΝΕ και η επιλογή να δηλώνεται όχι η παρουσία αλλά η απουσία της με τα σύμβολα <λ, ν> ή <λ, ν> είναι πιθανό να παραπλανήσει τον μη υποψιασμένο σύγχρονο αναγνώστη, ο οποίος μη βλέποντας κάποιο ειδικό σύμβολο, δεν συνειδητοποιεί ότι η ουρανική πραγμάτωση υπάρχει σε κάποιο ιδίωμα. Αυτό ισχύει π.χ. για την περιγραφή του ιδιώματος της Ίμβρου από τον Ανδριώτη (1930) αλλά και για την περιγραφή της Τσακωνικής του Κωστάκη, όπου αναφέρεται ρητά ότι η ουράνωση των [l, n] σε [λ, η] πριν από το [i] δεν θα δηλώνεται καν, εφόσον είναι αναμενόμενη και όμοια με της Κοινής (1951: 33). Και στα δύο ιδιώματα η ουράνωση σε [λ, η] πριν από το [i] είναι απολύτως κανονική, αλλά δεν φαίνεται πουθενά στις εν λόγω μελέτες.

Άλλη μια ενδεικτική περίπτωση παραπλανητικού συμβολισμού είναι η επιλογή του Pernot να χρησιμοποιήσει το διακριτικό αλφάβητο Rousselot-Gilliéron (βλ. παραπάνω) της γαλλικής διαλεκτολογικής σχολής για την φωνητική περιγραφή των ιδιωμάτων της Χίου (1907) και της Τσακωνιάς (1934). Το αλφάβητο αυτό δεν χρησιμοποιήθηκε

ποτέ έκτοτε στην ελληνική διαλεκτολογία, και τα σύμβολά του είναι εντελώς ανοίκεια στον σχετικό αναγνώστη, με αποτέλεσμα ενίοτε να παροδηγούν. Για παράδειγμα, το αλφάβητο αυτό χρησιμοποιεί τα γραφήματα <ς, ζ> για την απόδοση των οδοντικών τριβομένων [θ, δ], εφόσον έχει πλασθεί με αναφορά προς το φωνολογικό σύστημα της γαλλικής γλώσσας, από όπου οι φθόγγοι αυτοί απουσιάζουν· τα γραφήματα <ς, ζ> συνήθως παραπέμπουν στους φθόγγους [ʃ, ʒ], οι οποίοι είναι οι πλησιέστεροι ακουστικά προς τα [θ, δ] για έναν φυσικό ομιλητή της γαλλικής γλώσσας. Η επιλογή αυτή όμως δημιουργεί σύγχυση στους μεταγενέστερους μελετητές, στους οποίους δημιουργείται η εντύπωση ότι στα ιδιώματα Χίου και Τσακωνιάς τα συνήθη [θ, δ] της νεότερης ελληνικής έχουν μετατραπεί σε [ʃ, ʒ], κάτι που προφανώς δεν ισχύει.

Επίσης ενδεικτική είναι η περίπτωση των δασέων συμφώνων [p^h, t^h, k^h] της ποντιακής διαλέκτου, τα οποία εμφανίζονται με ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση και χωρίς φωνολογική αξία σε λέξεις κυρίως τουρκικής προελεύσεως (βλ. Drettas 1997: 52-53). Όπως παρατηρεί ο Σ. Χατζησαββίδης (1985: 79), οι φθόγγοι αυτοί δεν σημειώνονται σχεδόν ποτέ από τις δόκιμες γραμματικές και λεξικά της Ποντιακής (Oeconomidis 1908, Οικονομίδης 1958, Παπαδόπουλος 1955, 1958) και έτσι δεν μπορούν πλέον να εντοπισθούν λεξιλογικά· επιπλέον, ο Παπαδόπουλος (1955: 27) περιγράφει μια κατηγορία κλειστών φθόγγων, τους οποίους συμβολίζει με λατινικά <k, p, t> και τους οποίους χαρακτηρίζει «καθώς τὰ Λατινικά k, p, t», π.χ. *ἀκμή, ριρρίφτες, ταράζω, παρά, τεζίν*. Ο Χατζησαββίδης (1985: 79) ορθά συμπεραίνει, με βάση τις πληροφορίες κατανομής τους, ότι οι αδόκιμα και παραπλανητικά συμβολιζόμενοι φθόγγοι <k, p, t> θα πρέπει να ερμηνευθούν ως δασείς, δεν εντοπίζει όμως την απώτερη πηγή του συμβολισμού αυτού, που είναι η προδρομική εργασία του Βαλαβάνη, ο οποίος χρησιμοποιεί συστηματικά τα σύμβολα <k, p, t> στο λεξιλόγιό του, και τα ορίζει ως «τὸ p, t σκληρότερον ὡς τὰ τοιαῦτα λατινικά» (Βαλαβάνης 1892: 209).

4. Προβλήματα μεταγραφής

Η πιο χαρακτηριστική ίσως περίπτωση αδόκιμου συμβολισμού και ερασιτεχνικής ορολογίας που οδηγούν σε διαιωνιζόμενες παρανοήσεις αποτελεί μια υποκατηγορία του φαινομένου της συνίζησης σε ορισμένα βόρεια ιδιώματα: η χασμωδία στην ιστορική ακολουθία [ea] (και σπανίως [ia]) αίρεται με την δημιουργία μιας ανιούσας διφθόγγου αποτελούμενης από ημίφωνο [ɛ] + φωνήεν [a] και όχι, όπως στην Κοινή ΝΕ και στα περισσότερα ιδιώματα, με τελική συμφωνοποίηση του [e] σε ουρανικό [j]/[ç] ή με απλή ουράνωση του προηγούμενου συμφώνου, π.χ. μεσν. γροθέα > γρουθεά [ɣruˈθɛa] και όχι γροθιά [ɣroˈθɛa], μεσν. βαρέα > βαρεά [vaˈrɛa] και όχι βαριά [vaˈrja].¹⁴ Το φαινόμενο απαντά σε πολλές περιοχές της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης (βλ. Αλμπανούδης 2009: 147-148 [σημ. 103] για λεπτομέρειες κατανομής). Η ακολουθία [ɛa] όμως ήταν δύσκολο να περιγραφεί με τις γλωσσολογικές δυνατότητες των αρχών του 20ου αι., με αποτέλεσμα οι περισσότεροι νεότεροι μελετητές να την αντιληφθούν ως [æ].

Συγκεκριμένα, η ασαφής περιγραφή του Τζάρτζανου (1909: 13-14) σύμφωνα με την οποία το αποτέλεσμα αυτό της συνίζησης στο ιδίωμα της Θεσσαλίας είναι ένας φθόγγος (και όχι δίφθογγος), συμβολιζόμενος ως <εα>, «ὅστις δὲν δύναται νὰ παρασταθῆ δι' ἐνὸς σημείου» και «κεῖται μεταξύ τοῦ ε καὶ τοῦ α», σε συνδυασμό με την εξίσου ασαφή περιγραφή του Κυριακίδη (1923: 372-373), σύμφωνα με την οποία η συνίζηση αυτή στο ιδίωμα της Κομοτηνής και του Σουφλίου έχει ως αποτέλεσμα έναν φθόγγο, συμβολιζόμενο ως <εα>, «μεσάζοντα μεταξύ ε καὶ α, ἀνοιχτόν, τοῦ ὁποῖου ἢ προφορὰ πλησιάζει πρὸς τὸ α», οδήγησαν τον Α. Α. Παπαδόπουλο, στην *Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων* (1926: 13-14), να μιλήσει και αυτός για «πλήρη συναίρεση» της οποίας αποτέλεσμα είναι «ὁ φθόγγος ä

14. Για το φαινόμενο βλ. Χατζιδάκις (1905), Κατσάνης (1984), Μανωλέσσου και Κουτσούκος (2011). Για τον συμβολισμό του στο *ILNE* βλ. (νέος) *Κανονισμός Συντάξεως*, άρθρο 180στ.

κείμενος μεταξύ ε και α» στα ιδιώματα Θεσσαλίας (Λάρισα, Τύρναβος) και Δ. Θράκης (Κομοτηνή, Ξάνθη, Σουφλί). Την απόλυτη εξάρτηση του Παπαδόπουλου από τις πληροφορίες του Τζάρτζανου και του Κυριακίδη μαρτυρεί τόσο η πλήρης ταύτιση των περιοχών αλλά και των παραδειγμάτων-τύπων που παρατίθενται στην *Γραμματική*, όσο και η απουσία από την βιβλιογραφία της *Γραμματικής* άλλων πρωτογενών ή δευτερογενών πηγών για την Θεσσαλία και την Δ. Θράκη πλην των δύο προαναφερθέντων συγγραφέων. Από τον Τζάρτζανου και την μεθερμηνεία του Παπαδόπουλου η περιγραφή του ανύπαρκτου στις περιοχές αυτές φθόγγου <ä> περνά στον Newton (1972β): 47-48 και έκτοτε επαναλαμβάνεται, με περαιτέρω μεθερμηνεία στο ΔΦΑ ως [æ] (π.χ. Méndez Dosuna 2002: 89).

2) Οι πρωτογενείς πηγές υλικού συχνά παρουσιάζουν ασυνέπεια στην καταγραφή φωνητικών φαινομένων. Εντός της ίδιας πηγής, η ίδια λέξη μπορεί να καταγράφεται με διαφορετική προφορά, ή ο ίδιος ιδιωματοικός φθόγγος να καταγράφεται με διαφορετικά σύμβολα. Για παράδειγμα, η δήλωση των διπλών άηχων κλειστών συμφώνων δεν είναι συστηματική στις περισσότερες χειρόγραφες συλλογές από δωδεκανησιακά και κυκλαδικά ιδιώματα, με αποτέλεσμα να συμφωνίζονται εντός της ίδιας περιγραφής συμβολισμοί όπως <π, ππ, π-π, π̂, π̂̂, π-π̂, πφ, πφ> και άρα να δυσχεραίνεται η κατανόηση της πραγματικής αρθρωτικής φύσεως των φθόγγων αυτών και της γεωγραφικής κατανομής τους, καθώς ανακύπτουν ερωτήματα όπως (βλ. σχετικά Μανωλέσσου και Μπασέα-Μπεζαντάκου [υπό έκδ.]): Η δάσυνση υπάρχει και δεν γίνεται αντιληπτή ή πρόκειται για δίπλωση χωρίς δάσυνση; Η δίπλωση συνίσταται σε απλή δάσυνση ή και σε ταυτόχρονη επιμήκυνση της χρονικής διάρκειας του στοματικού φραγμού; Η δάσυνση είναι ένας απλός γλωττιδικός φθόγγος [h] ή δημιουργείται ένα ομοργανικό προστριβές σύμπλεγμα [pʰ];¹⁵

15. Για τον συμβολισμό διπλών συμφώνων βλ. (νέος) *Κανονισμός Συντάξεως*, άρθρο 174.

4. Προβλήματα μεταγραφής

Μια ακόμα δυσκολότερη περίπτωση είναι η απερρινωμένη ή μη προφορά των συμπλεγμάτων [mb, nd, ŋg], η οποία ποικίλλει τόσο ανά ιδιώματα όσο και στην Κοινή ΝΕ (π.χ. *πέντε* ['pende] ~ ['pede]): επειδή η διαφορετική πραγμάτωση δεν διαφαίνεται με την χρήση του ελληνικού αλφαβήτου, οι παλαιότερες πηγές είτε δεν δίνουν πληροφορίες για το θέμα (όταν δεν χρησιμοποιούν κάποιο ειδικό σύμβολο, όπως τα λατινικά ψηφία <b, d, g>) είτε, συχνά, δίνουν αντιφατικές πληροφορίες (όταν χρησιμοποιούν με τον συμβολισμό αυτό, όχι όμως σε όλες τις λέξεις με τον ίδιο τρόπο) είτε δίνουν περιττές πληροφορίες (όταν γράφουν με διαφορετικό τρόπο λέξεις που έχουν την ίδια προφορά, π.χ. *γκρεμός* και *γρεμός*).¹⁶

Εάν η πηγή (χειρόγραφο καταγραφή ιδιωματικού λόγου) δεν καταγράφει πιστά την διαδικασία συνέντευξης που οδήγησε στην λήψη των δεδομένων, η ασυνεπής δήλωση του ίδιου φθόγγου μπορεί να αποδοθεί τόσο σε πραγματική ποικιλία (variation) της προφοράς (οφειλόμενη είτε στο γεγονός ότι κάποιος ιδιωματικός φθόγγος εμφανίζει ελεύθερη εναλλαγή μεταξύ δύο πραγματώσεων είτε σε εναλλαγή κώδικα (code switching) του πληροφορητή μεταξύ Κοινής και ιδιώματος), όσο και σε ανεπάρκεια του συλλογέα, ο οποίος δεν σημείωσε, ή ακόμα και δεν αντελήφθη, όλες τις περιπτώσεις ιδιωματικής προφοράς κάποιας λέξης ή φθόγγου. Επιπλέον, εάν η πηγή δεν σημειώνει την αλλαγή ομιλητή, η ποικιλότητα είναι δυνατόν να οφείλεται και σε διαφορετικούς πληροφορητές, οπότε η διαφοροποίηση είναι δυνατόν να αποδοθεί είτε σε γεωγραφικά αίτια (διαφορετικά υπο-ιδιώματα της ίδιας διαλεκτικής ποικιλίας) είτε σε χρονολογικά (παλαιότερη έναντι νεότερης, μεταβλημένης προφοράς) είτε άλλα κοινωνιογλωσσικά αίτια, όπως διαφορές κοινωνικής τάξεως, φύλου, μορφωτικού επιπέδου κ.λπ.

16. Για τη δήλωση των ηχηρών κλειστών βλ. (νέος) *Κανονισμός Συντάξεως*, άρθρα 178-179.

Όταν το πρωτογενές υλικό συνοδεύεται από ηχογραφημένα δεδομένα, μεγάλο μέρος των προβλημάτων αυτών εξαλείφεται. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι πάντοτε δυνατόν, είτε διότι το πρωτογενές υλικό προέρχεται από εποχές κατά τις οποίες δεν υπήρχε η απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή για ηχογραφήσεις (π.χ. από τις αρχές του 20ου αι.) είτε διότι το ηχητικό υλικό έχει υποστεί φθορές από το πέρασμα του χρόνου και δεν ακούγεται πλέον ευκρινώς. Το πρόβλημα γίνεται ιδιαίτερα οξύ στην περίπτωση ιδιωματικών φθόγγων που δεν υφίστανται πλέον (είτε λόγω εξάλειψης του ιδιώματος είτε λόγω μεταβολής τους), για τους οποίους τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία είναι οι παλαιότερες γραπτές καταγραφές με διακριτικά συστήματα ή/και παλαιότερες περιγραφές με αδόκιμη ορολογία. Τα δεδομένα των πηγών αυτών, όπως προαναφέρθηκε, είναι αδύνατον να απορριφθούν, καθώς αποτελούν πολυτιμότες και αναντικατάστατες πηγές για τις νεοελληνικές διαλέκτους και για την ιστορία της γλώσσας γενικότερα. Η μεταγραφή τους στο ΔΦΑ όμως είναι ένα ιδιαίτερα δυσχερές εγχείρημα. Αναφέρουμε τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα:

Τα «ημίκλειστα» φωνήεντα του ιδιώματος του χωριού Λεύκες στην Πάρο, σύμφωνα με την σχετική βιβλιογραφία (Κακριδής 1926, Καστανιάς 2004), είναι σχετικά κλειστές πραγματώσεις των φωνηέντων /a/, /e/ και /o/, οι οποίες προκύπτουν από την αποβολή τονισμένου /i/ και /u/ και την μετακίνηση του τόνου στην επόμενη συλλαβή, της οποίας το φωνήεν προφέρεται «κλειστότερα» και «ασθενέστερα», π.χ. *αδυνατίζω* > *αδ'νατ'ζώ*, *ακούτε* > *ακ'τέ*, *κλήμα* > *κλ'μά*. Δυστυχώς δεν υφίστανται πλέον ομιλητές του ιδιώματος αυτού, και έτσι η πραγματική αρθρωτική φύση των φωνηέντων αυτών και η θέση τους στο φωνητικό τραπέζιο (βαθμός ανύψωσης και προσθίωσης) είναι πλέον αδύνατον να διαπιστωθεί – αν και πιθανώς να πρόκειται σε κάποιες περιπτώσεις για ένα απλό κεντρικό φωνήεν [ə]. Έτσι η μόνη δυνατότητα που υφίσταται είναι μια δήλωση των φθόγγων αυτών με το διακριτικό σύστημα βάσει της αρχής της απόκλισης από την νόρμα, και όχι η επιλογή κάποιων από τα μονοτυπικά φωνηεντικά σύμβολα του ΔΦΑ, ο συμβολισμός δηλ. των φωνηέντων αυτών ως

4. Προβλήματα μεταγραφής

«περισσότερο ανυψωμένων» από τα αντίστοιχα φωνήεντα της Κοινής ΝΕ. Αυτό μπορεί να γίνει είτε με το συμβατικό ελληνικό αλφάβητο (με την χρήση εκθετών), π.χ. *αδ'νατ'ζ'ω*, *ακ'τ'ε*, *κλ'μ'α*, είτε με το ΔΦΑ, π.χ. [aðnadzǒ], [akté], [klmá].

Η τσακωνική διάλεκτος διαθέτει έναν παλλόμενο φθόγγο, που προκύπτει από την ουράνωση του /r/ πριν από το /i/ και πριν από το παραγόμενο από συνίζηση ημίφωνο. Ο φθόγγος αυτός συμβολίζεται στις παλαιότερες μελέτες (Deffner, Scutt, Pernot, Κωστάκης) ως <ř, ř, ž> και χαρακτηρίζεται ως παρόμοιος με τον τσεχικό φθόγγο [r̥] («das böhmische Ersch», Deffner (1881: 10), «Czechish r», Scutt (1912: 151), «le ř tchèque», Pernot (1934: 61, 97). Η νεότερη έρευνα όμως έδειξε ότι ο φθόγγος αυτός σε αρκετές περιοχές δεν υφίσταται πλέον, έχοντας μετατραπεί σε [r], [rz] ή [z] ανάλογα με τον ομιλητή (Χαραλαμπίδης 1980: 34-40), ενώ σε άλλες η αρχαϊκή προφορά φαίνεται να διατηρείται ακόμα (Λιόσης 2007: 351-352). Είναι όμως ασαφές αν ο σημερινός φθόγγος ([r̥z] με τον συμβολισμό του Λιόση) ταυτίζεται με αυτόν του 19ου αι., όπως και είναι δύσκολο να διαπιστωθεί, σε πηγές που δεν χρησιμοποιούν συστηματικό συμβολισμό, για ποια από τις εναλλακτικές πραγματώσεις πρόκειται.¹⁷ Εξίσου δύσκολη είναι και η σύγκριση του φθόγγου αυτού με αντίστοιχες περιπτώσεις ουρανώσεως του /r/ που αναφέρονται στην παλαιότερη βιβλιογραφία για άλλες περιοχές, όπως Λέσβο, Σκύρο και Πάτιμο (Kretschmer 1905: 165, Φάβης 1909: 249-251).

17. Πρόβλημα μεταγραφής προκύπτει, στην περίπτωση του φθόγγου αυτού, και κατά την εμφάνισή του σε σύμπλεγμα με το [t] (< [tri], [trj]), καθώς οι παλαιότεροι μελετητές και ο Θ. Κωστάκης αποδίδουν το προστριβές που προκύπτει ως ηχηρό (<dž>, <τζ>) ενώ ο Pernot (1934) και ο Χαραλαμπίδης (1980) ως άηχο, που δεν διαφοροποιείται από το αποτέλεσμα του συμπλέγματος [tr] προ άλλων φωνηέντων. Σε συγχρονικό επίπεδο πρόκειται για μια ελεύθερη εναλλαγή (Pernot 1934: 61, 97), της οποίας η σημείωση περιττεύει, θα μπορούσε όμως να υποκρύπτει μια παλαιότερη διαφοροποίηση.

Ένα τελευταίο, και ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα σχετιζόμενο με την εφαρμογή του ΔΦΑ για την καταγραφή των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών αφορά τον τονισμό: όλες οι εκδοχές του ΔΦΑ, μέχρι και την τελευταία (2005), υιοθετούν ως τρόπο συμβολισμού του (βασικού) τονισμού της λέξης το σύμβολο ['] τιθέμενο πριν από την τονιζόμενη συλλαβή, π.χ. πατάτα [pa'tata]. Αλλά για να τεθεί ο τόνος προ οποιασδήποτε συλλαβής, πρέπει να είναι γνωστή η συλλαβική δομή της αναλυόμενης γλωσσικής ποικιλίας, καθώς τα όρια των συλλαβών είναι αρκετές φορές δύσκολο να καθορισθούν. Η γνώση όμως αυτή είναι δυνατόν να προκύψει μόνο μετά από ολοκληρωμένη φωνολογική ανάλυση της συγκεκριμένης ποικιλίας· αλλά κάτι τέτοιο, έστω και αν είναι ως ένα βαθμό διαθέσιμο για την Κοινή ΝΕ, δεν υφίσταται για τις περισσότερες νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες της, οι οποίες μάλιστα εμφανίζουν σημαντικά προβλήματα ανάλυσης συλλαβικής δομής, π.χ. πολυμελή συμπλέγματα σε βόρεια ιδιώματα, προερχόμενα από αποβολές φωνηέντων, διπλά σύμφωνα τόσο σε μεσοφωνηεντική όσο και σε αρκτική θέση σε δωδεκανησιακά ιδιώματα, κ.α. Για τον λόγο αυτό, το *IANE* δεν υιοθετεί στο σημείο αυτό την δόκιμη πρακτική του ΔΦΑ (βλ. και επόμενη ενότητα).

Συμπερασματικά, η μεταγραφή των νεοελληνικών διαλέκτων στο ΔΦΑ είναι απαραίτητη, δεν είναι όμως ούτε συνηθισμένη στην σχετική βιβλιογραφία και στις πρωτογενείς πηγές ούτε εύκολη να εφαρμοσθεί.

5. Η πρακτική του *IANE*

5.1. Φωνητική έναντι συμβατικής μεταγραφής

Η πρακτική του *IANE* αναφορικά με την φωνητική μεταγραφή των νεοελληνικών διαλέκτων οφείλει να λάβει υπόψη της την επιστημονική αναγκαιότητα της γλωσσολογικής επάρκειας και εγκυρότητας, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς που επιβάλλει η φύση των πρωτογενών δεδομένων αλλά και οι στόχοι και σκοπιμότητες ενός λεξικογραφικού εγχειρήματος.

5. Η πρακτική του ΙΑΝΕ

5.1. Φωνητική έναντι συμβατικής μεταγραφής

Η χρήση του ΔΦΑ κρίνεται απολύτως απαραίτητη και εφαρμόζεται συστηματικά από τον 6ο τόμο και εξής. Η μεταγραφή στο ΔΦΑ γίνεται στο επίπεδο της φωνητικής και όχι της φωνολογίας, όπως διευκρινίζεται και στον Κανονισμό του ΙΑΝΕ (άρθρο 170), καθώς το παρουσιαζόμενο υλικό προέρχεται από πολλές διαφορετικές περιοχές και χρονικές περιόδους, με αποτέλεσμα να μην αποτελεί ένα ενιαίο σύστημα, του οποίου η δομή θα μπορούσε να περιγραφεί με όρους φωνολογικούς. Επιπλέον, πολλές σημαντικές (ενδο- και δια-) διαλεκτικές διαφοροποιήσεις, όπως π.χ. ο τσιτακισμός, υφίστανται σε επίπεδο αλλοφωνικών πραγματώσεων και άρα δεν θα απεικονίζονταν επαρκώς με μια φωνολογική μεταγραφή. Τέλος, η αναγνώριση του τι αποτελεί φώνημα και τι αποτελεί αλλόφωνο σε μια διαλεκτική ποικιλία θα απαιτούσε πλήρη γνώση αυτής (κατάρτιση καταλόγου φθόγγων και φωνημάτων, εντοπισμός ελαχίστων ζευγών, εντοπισμός περιβαλλόντων ουδετεροποίησης αντιθέσεων κλπ.), κάτι που δεν υφίσταται για τις περισσότερες νεοελληνικές ποικιλίες ούτε είναι δυνατόν να γίνει στα πλαίσια της διαλεκτικής επισκόπησης του ΙΑΝΕ.

Παραταύτα, η φωνητική μεταγραφή του ΙΑΝΕ είναι αρκετά «αφηρημένη» και συμβατική, κάτι που επιβάλλεται από την φύση των δεδομένων, και δεν υπεισέρχεται σε φωνητικές λεπτομέρειες που είτε δεν έχουν διερευνηθεί επαρκώς είτε δεν έχουν σημαντική διαφοροποιητική αξία είτε η δήλωσή τους, αν και διαπιστωμένη για την Κοινή ΝΕ, δεν έχει καθιερωθεί. Στην κατηγορία αυτή ανήκει π.χ. η μεταγραφή των φωνηέντων, όπου υιοθετούνται συμβατικά τα σύμβολα του ΔΦΑ [a, o, u, e, i] και δεν δηλώνεται επακριβώς η θέση των φωνηέντων στο φωνητικό τραπέζιο, η οποία θα συμβολιζόταν πιθανώς ακριβέστερα με τα σύμβολα [e, o, u, ε, ι].¹⁸ Ακόμη, δεν δηλώνονται επιπλέον διαφοροποιήσεις ύψους διαλεκτικών φωνηέντων, αν και ορισμένες

18. Για την ακριβή φωνητική πραγμάτωση των φωνηέντων της Κοινής ΝΕ βλ. Arvaniti (1999α, 2007) και τις ειδικές εργασίες που παρατίθενται εκεί.

πρόσφατες μελέτες (π.χ. Trudgill 2009, Christou και Baltazani 2011) έχουν καταδείξει υψηλότερη/στενότερη πραγμάτωση ολόκληρου του φωνηεντικού συστήματος σε ορισμένες διαλεκτικές ποικιλίες. Αντίστοιχη περίπτωση αποτελεί και η μεταγραφή του «υγρού» συμφώνου [r], όπου επελέγη η απλούστερη συμβατική δήλωσή του αντί της ακριβέστερης [r] ως ακαριαίου παλλόμενου φατνιακού (alveolar tap- βλ. Baltazani 2005), ελλείπει συστηματικών μελετών για την πραγμάτωση του στις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες.¹⁹ Παρομοίως, για τα οδοντικά σύμφωνα [t, d] δεν δηλώνεται η σχετικά πιο πρόσθια, οδοντική τους πραγμάτωση, πληρέστερα αποδιδόμενη με τα σύμβολα [t̪, d̪], εν συγκρίσει προς την φατνιακή (alveolar) πραγμάτωση των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, καθώς η φωνητική αυτή λεπτομέρεια δεν συνεισφέρει τίποτα στην διαφοροποίηση των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών μεταξύ τους ή από την Κοινή ΝΕ, ούτε συνηθίζεται στις φωνητικές περιγραφές της Κοινής ΝΕ.

Μια σημαντική τροποποίηση που επιφέρει το ΙΑΝΕ στην εφαρμογή του ΔΦΑ είναι η δήλωση του τονισμού με διακριτικό σημάδι (οξεία) επί του τονιζόμενου φωνήεντος και όχι προ της τονιζόμενης συλλαβής, π.χ. πατάτα [pa'tata] και όχι [pa'tata], για τους λόγους που αναπτύχθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, δηλ. την δυσκολία αναγνώρισης των ορίων συλλαβών στις διαλεκτικές ποικιλίες της ελληνικής.²⁰

19. Εκτός βέβαια της Κυπριακής, όπου έχει διαπιστωθεί η αντίθεση «απλού» ακαριαίου [r] και «διπλού» (geminate) πολυπαλλόμενου [r:] (Arvaniti 1999β).

20. Για το σκεπτικό αυτό βλ. και Πετρούνιας (1984: 542). Δυσκολίες στην εφαρμογή του συστήματος αυτού στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας υπάρχουν σε περιπτώσεις συγκρίσεων με προγενέστερες φάσεις της γλώσσας, κατά τις οποίες επικρατεί μουσικός και όχι δυναμικός τονισμός, και συνεπώς το σύμβολο της οξείας επί του τονιζόμενου φωνήεντος έχει διαφορετική λειτουργία, αυτήν που προβλέπει το ΔΦΑ, δηλ. την δήλωση της μουσικής ανύψωσης, π.χ. αρχαιοελληνικό [méli] έναντι νεοελληνικού ['meli]. Κατά συνέπεια, το σύστημα αυτό δύσκολα μπορεί να εφαρμοστεί σε διαχρονικές μελέτες της ελληνικής φωνητικής και φωνολογίας.

5.1. Φωνητική έναντι
συμβατικής
μεταγραφής

Το πρόβλημα εντείνεται από το γεγονός ότι το *ΙΑΝΕ* επιχειρεί συγκριτική συνεξέταση όλων των διαλεκτικών ποικιλιών, με αποτέλεσμα να χρειάζεται, σε περίπτωση που υιοθετείτο ο συνήθης συμβολισμός του ΔΦΑ, να τίθεται το σημείο του τόνου σε διαφορετικό σημείο για παρόμοιους τύπους εφόσον ανήκουν σε διαφορετικές διαλεκτικές ποικιλίες.

Όπως *ιδιάζουσα* και *ιδιαίτερα* δύσκολη περίπτωση αποτελεί η μεταγραφή των διαφόρων τύπων ουρανώσεως (palatalization)²¹ των υπερωικών συμφώνων στις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες (βλ. αναλυτικά Newton 1972β: 126-136, Trudgill 2003: 54-57, Παντελίδης 2008), τόσο λόγω της μεγάλης διατοπικής ποικιλότητας στην πραγμάτωση, όσο και λόγω της απουσίας συστηματικών ενόργανων μελετών για τις περισσότερες από αυτές. Οι ουρανωμένοι φθόγγοι μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τέσσερις τουλάχιστον «διαβαθμίσεις» ουρανώσεως, χωρίς βέβαια η έννοια της διαβάθμισης να συνεπάγεται αναγκαστικά χρονική ή εξελικτική προτεραιότητα της μίας έναντι της άλλης βαθμίδας. Έτσι πέραν της απλής προσθίωσης σε ουρανικά κλειστά, που απαντά και στην Κοινή ΝΕ ([k, g, x, ɣ] > [c, j, ɟ, ʝ]), και του λεγόμενου «πλήρους» τσιτακισμού σε φατνιακά προστριβή ([k, g] > [ts, dz]), που είναι σχετικά εύκολο να αποδοθούν με το ελληνικό αλφάβητο, μαρτυρούνται κατά περιοχές και ενδιάμεσες βαθμίδες προσθίωσης σε ουρανοφατνιακά ([tʃ, dʒ, ʃ, ʒ]) και φατνοουρανικά ([tɛ, dɛ, ɛ, z]) σύμφωνα. Πιθανή είναι επίσης και η ύπαρξη απλώς *ιδιαίτερα* πρόσθιων κλειστών πραγματώσεων ([ɟ]) αλλά και πρόσθιωμένων πραγματώσεων συνοδευόμενων από δασύτητα ([c^h]), είναι όμως πρακτικά αδύνατον να κατέλθει η περιγραφή ενός λεξικού σε τέτοιο βαθμό στενής φωνητικής λεπτομέρειας. Οι διαβαθμίσεις αυτές δεν δηλώνονται σαφώς στις πηγές ούτε μέσω της ορολογίας (όπου χρησιμοποιούνται όροι όπως «παχείς», «δασείς»,

21. Βλ. σχετικά άρθρο 181 του (νέου) Κανονισμού Συντάξεως.

«προ-ουρανικοί» κ.ά.) ούτε μέσω συμβόλων (όπου χρησιμοποιούνται σύμβολα, όπως $\delta\sigma\sigma'$ κ.ά.). Κατά συνέπεια η επιλογή ενός συμβόλου ΔΦΑ για μια τέτοια περιγραφή είναι ιδιαίτερα δύσκολη, με δεδομένο μάλιστα ότι η πραγμάτωση είναι πιθανόν να ποικίλλει ακόμα και σε ιδιολεκτικό επίπεδο. Έτσι οι μεταγραφές του *ΙΑΝΕ* είναι όσο το δυνατόν ακριβέστερες για περιοχές όπου έχουν γίνει ειδικές φωνητικές μελέτες (π.χ. για την κυπριακή διάλεκτο, Arvaniti 1999β), αλλά για τις υπόλοιπες η ένταξη σε μια από τις βαθμίδες ουρανώσεως είναι ως ένα βαθμό συμβατική.

Η φωνητική μεταγραφή στο ΔΦΑ όμως δεν μπορεί να αποτελέσει τον μόνο τρόπο παρουσίασης των διαλεκτικών δεδομένων στο *ΙΑΝΕ*. Διαλεκτικά δεδομένα εμφανίζονται όχι μόνον στο τυπολογικό τμήμα του άρθρου, αλλά και στο σημασιολογικό τμήμα, με την παράθεση σχετικά μεγάλης εκτάσεως αποσπασμάτων διαλεκτικού λόγου (παραδείγματα, παραθέματα, παροιμίες, άσματα), τα οποία φυσικά δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν μόνο με το ΔΦΑ, καθώς αυτό θα μείωνε την αναγνωσιμότητα του *ΙΑΝΕ* στο ελάχιστο.

Πέρα από το αισθητικά προβληματικό αποτέλεσμα που θα δημιουργούσε η συμπαράθεση αποσπασμάτων, κάποια εκ των οποίων θα ήταν γραμμένα με την συμβατική ελληνική ορθογραφία (τα παραδείγματα της Κοινής ΝΕ) και κάποια άλλα με το ΔΦΑ (τα διαλεκτικά παραδείγματα), και πέρα από το πρόβλημα επιλογής τού κατά πόσον είναι σκόπιμο και απαραίτητο να χρησιμοποιηθεί το ΔΦΑ για κάποια διαλεκτική ποικιλία σε περίπτωση που δεν αποκλίνει ιδιαιτέρως από την Κοινή σε επίπεδο καταλόγου φωνημάτων (π.χ. αρκετά πελοποννησιακά και επτανησιακά ιδιώματα), η αποκλειστική χρήση του ΔΦΑ για τις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες θα τις διαχώριζε απολύτως από την Κοινή και θα τις καθιστούσε απρόσιτες για το μεγαλύτερο μέρος του αναγνωστικού κοινού.

Είναι προφανές ότι η ανάγνωση ενός μεταγεγραμμένου φωνητικά κειμένου μπορεί να γίνει μόνο από έναν πολύ μικρό αριθμό ειδικών ερευνητών, πανεπιστημιακών και εκπαιδευτικών. Εξάλλου και η διεθνής διαλεκτολογική πρακτική έχει δείξει ότι η παράθεση

5.1. Φωνητική έναντι
συμβατικής
μεταγραφής

διαλεκτικού λόγου σε λεξικά και άτλαντες πρέπει να συνοδεύεται από μια συμβατική απόδοσή τους, ώστε να εξασφαλίζεται η φιλικότητα των έργων αυτών προς τον χρήστη.²² Αξίζει να επαναληφθεί ότι το *LANE* δεν στοχεύει μόνο στην φωνητική μελέτη των διαλεκτικών ποικιλιών, αλλά και στην μορφολογική και σημασιολογική· αλλά και ο ρόλος του ως αποθετηρίου του λαϊκού πολιτισμού, όπως αυτός αντικατοπτρίζεται μέσα από την γλώσσα (εξειδικευμένο επαγγελματικό και τοπικό λεξιλόγιο, παροιμίες, άσματα, ευχές, αρές κ.λπ.), δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί από την αποκλειστική χρήση του ΔΦΑ, η οποία θα εμπόδιζε την αξιοποίηση του παρατιθέμενου υλικού όχι μόνον από τον μέσο χρήστη αλλά και από τον ειδικό επιστήμονα που δεν είναι γλωσσολόγος (αλλά φιλόλογος, ιστορικός, λαογράφος, βοτανολόγος, κ.λπ.).²³

Επιπλέον, όταν χρησιμοποιείται το ΔΦΑ αντί για την ελληνική ορθογραφία για την απόδοση ενός νεοελληνικού ιδιώματος, δεν είναι

22. Βλ. σχετικά Abercrombie (1954: 234), όπου συζητείται το παράδειγμα της βρετανικής και αμερικανικής διαλεκτολογίας, η οποία ακολουθεί αυτή την πρακτική. Βλ. και Κατσούδα στον παρόντα τόμο αναφορικά με την ανάγκη φιλικότητας προς τον χρήστη των διαλεκτικών λεξικών.

23. Το ίδιο σκεπτικό αναπτύσσει και ο Ν. Ανδριώτης (1948: 14) στον πρόλογό του για το ιδίωμα των Φαράσων, έκδοση που εγκαινίασε την σειρά διαλεκτολογικών μελετών των ιδιωμάτων της Καππαδοκίας από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών και εισήγαγε ένα πρότυπο καταγραφής τους με το ελληνικό αλφάβητο: «Τò καθαρά έπιστημονικό σύστημα για τήν περιγραφή μιὰς διαλέκτου απαιτεί σήμερα νὰ χρησιμοποιούμε όλοι τò διεθνές φωνητικό αλφάβητο ποὺ ἔχει τήν ικανότητα ν' ἀποδίδη με ἀκρίβεια τήν προφορά καὶ δὲν ἐπιτρέπει παρανοήσεις σὲ ὅσους τὸ κατέχουν, ὅπως συμβαίνει με τὰ διάφορα ἔθνη καὶ ἀλφάβητα. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπισκόπηση τούτῃ τῶν ιδιορρυθμιῶν τοῦ ιδιώματος τῶν Φαράσων γράφτηκε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τήν κατανόηση τῶν φαρασιώτικων λαογραφικῶν κειμένων [...] κρίθηκε σκόπιμο νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ἔδῳ τὸ κοινὸ ἑλληνικὸ αλφάβητο, συμπληρωμένο με ὅσα στοιχεῖα τοῦ λείπουν γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς ιδιωματικούς φθόγγους. [...] Μὲ τὸ σύστημα αὐτό, χωρὶς νὰ θυσιάζεται καθόλου ἡ φωνητικὴ ἀκρίβεια ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη, διευκολύνεται ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης στὸ διάβασμα».

άμεσα αναγνωρίσιμος από τον αναγνώστη ο ελληνικός χαρακτήρας του ιδιώματος, εφόσον το ΔΦΑ είναι βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο. Η σχετικά «ανοίχεια» εικόνα που το λατινικό αλφάβητο δημιουργεί, συνδυασμένη με την πληθώρα φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών που έχει υποστεί το διαλεκτικό λεξιλόγιο, οδηγεί σε αδυναμία αναγνώρισης ακόμα και πολύ συνηθισμένων λέξεων, π.χ. [ʃer] = χέρι, [jém:an] = δέμα. Όσο μάλιστα πιο αποκλίνουσα είναι η υπό εξέταση διαλεκτική ποικιλία, τόσο οξύτερο γίνεται το πρόβλημα αυτό, όπως παρατηρήθηκε παραπάνω αναφορικά με την μεταγραφή της Καππαδοκικής.

Αντίθετα, η συμβατική ορθογραφία διευκολύνει τα μέγιστα την κατανόηση ενός γραπτού μηνύματος, εφόσον εμπεριέχει πληροφορίες όχι αποκλειστικά φωνητικές, αλλά και μορφολογικές, σημασιολογικές και ετυμολογικές· έτσι, διακρίνει ομόηχους τύπους και δημιουργεί προσεγγίσεις με ομόρριζες και συγγενείς λέξεις, στοιχεία που χάνονται από μια καθαρά φωνητική απόδοση. Για παράδειγμα, η φωνητική μεταγραφή του ονόματος <σύκο> [síko] δεν διακρίνεται από την μεταγραφή του ομόηχου ρήματος <σήκω> [síko]. Η μορφή <σήκω> μας δίνει πληροφορίες: α) για την προέλευση αυτής της λέξης και την ένταξή της στο κλιτικό παράδειγμα του ρ. σηκώνω, β) για την μορφολογική κατηγοριοποίηση αυτής της λέξης, δηλ. ότι πρόκειται για ρήμα και όχι για ουσιαστικό και γ) για την σημασιολογική κατηγορία, το λεξικό πεδίο όπου εντάσσεται η λέξη.

Πέραν αυτών, οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες οφείλουν να διαθέτουν έναν συνεπή και σχετικά απλό τρόπο γραφής τους με το ελληνικό αλφάβητο, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν γραπτή παράδοση (διαλεκτική λογοτεχνία, τοπικό τύπο κλπ), κάτι που θα συμβάλει ουσιαστικά στην διάσωσή τους. Τον ρόλο αυτό δεν μπορεί να τον αναλάβει το ΔΦΑ, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, είναι ένα επιστημονικό όργανο υψηλής ακριβείας μη προσαρμοσμένο στα ειδικά δεδομένα επιμέρους γλωσσών και απαιτεί εξειδικευμένες φωνητικές γνώσεις για την ορθή χρήση του.

5.2. Σκεπτικό εφαρμογής των συστημάτων μεταγραφής

Με βάση τα παραπάνω, το ΙΑΝΕ εφαρμόζει συστηματικά²⁴ την φωνητική μεταγραφή με το ΔΦΑ όλων των τύπων (είτε της Κοινής ΝΕ είτε των ιδιωμάτων) στο τυπολογικό τμήμα του άρθρου, αλλά και στο ετυμολογικό τμήμα, όποτε απαιτείται πραγμάτευση κάποιου φωνητικού φαινομένου ή μεταβολής. Η χρήση του ΔΦΑ εξασφαλίζει την μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια μεταγραφής και άρα την καλύτερη προσέγγιση της ηχητικής πραγματικότητας (πάντοτε βέβαια με τις επιφυλάξεις που εκτέθηκαν παραπάνω για την μεταγραφή τόσο προφορικών όσο και γραπτών διαλεκτικών πηγών), αλλά ταυτόχρονα εξασφαλίζει και την πρόσβαση στα φωνητικά δεδομένα των νεοελληνικών ιδιωμάτων από την διεθνή επιστημονική γλωσσολογική κοινότητα, ακόμα δηλαδή και σε περιπτώσεις που κάποιος δεν γνωρίζει την ελληνική γλώσσα και το ελληνικό αλφάβητο.

Η φωνητική μεταγραφή όμως συνοδεύεται και από απόδοση με την ιστορική ορθογραφία, εμπλουτισμένη με ορισμένα σύμβολα με βάση το διακριτικό κυρίως σύστημα (αλλά και κάποια σύμβολα του λατινικού αλφαβήτου), ώστε να εξασφαλίζεται τόσο η αναγνωσιμότητα των τύπων από τον χρήστη όσο και η συνέχεια με τους προηγούμενους τόμους του λεξικού και με το μεγαλύτερο μέρος της παλαιότερης σχετικής βιβλιογραφίας. Στο σημασιολογικό τμήμα, όπου τα αποσπάσματα φυσικού λόγου είναι εκτενέστερα, χρησιμοποιείται μόνο η συμβατική ορθογραφία με τα επιπλέον φθογγόσημα.

Και εδώ τίθεται το ερώτημα του συγκεκριμένου σκεπτικού με το οποίο υιοθετούνται τα σύμβολα του ΔΦΑ και τα ειδικά φθογγόσημα για την αντιπροσώπευση των νεοελληνικών διαλεκτικών φθόγγων. Μια κλασική αρχή της διαλεκτολογίας είναι η περιγραφή των διαλεκτικών φαινομένων σε αντιδιαστολή με την νόρμα της επίσημης

24. Για τις αρχές μεταγραφής του ΙΑΝΕ βλ. αναλυτικά (νέος) *Κανονισμός Συντάξεως*, άρθρα 168-173.

γλώσσας. Σε επίπεδο φωνητικό, το πρόβλημα που τίθεται είναι κατά πόσο η περιγραφή των φθόγγων των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων θα βασίζεται στην απόκλιση τους από την νόρμα της Κοινής ΝΕ ή στην ακριβή πραγμάτωση τους. Στο ζήτημα αυτό, η χρήση των φθογγόσημων και η χρήση συμβόλων του ΔΦΑ υπακούουν σε διαφορετικές λογικές (βλ. σχετικά και στον Κανονισμό Συντάξεως του *IANE*):

α) Όταν χρησιμοποιούνται τα φθογγόσημα, εκείνο που προέχει είναι η απόδοση των διακρίσιμων φθόγγων, των φθόγγων μιας ιδιοματικής λέξης που διαφέρουν από συγγενείς φθόγγους ή από τους φθόγγους που παρουσιάζονται στην ίδια ή σε αντίστοιχη λέξη της Κοινής ΝΕ. Στην περίπτωση αυτή η έμφαση δίνεται στην δήλωση των αρθρωτικών χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν αυτούς τους ιδιοματικούς φθόγγους. Κατά συνέπεια οι αλλοφωνικές πραγματώσεις στο *IANE* δεν δηλώνονται παρά μόνο όταν δεν υπάρχουν στην Κοινή ΝΕ. Αν η αλλοφωνική πραγμάτωση υπάρχει μεν στην Κοινή ΝΕ, δεν δηλώνεται όμως με την ιστορική ορθογραφία, τότε δεν δηλώνεται ούτε από το *IANE*. Έτσι π.χ. δεν δηλώνεται με ειδικό φθογγόσημο η ουρανική προφορά [c, j, ç, ʝ] των υπερωϊκών συμφώνων πριν από πρόσθια φωνήεντα ή η ουρανικότητα [ɰ, ɲ] του /l/ και του /n/ σε περιπτώσεις συνίζησης – δηλ. γράφεται *χέρι* όχι *χέρι* και *ήλιος* και όχι *ήλῶς*.

Η χρήση του φθογγόσημου <λ̂> σε κάποια νεοελληνικά ιδιώματα δίνει έμφαση στο αρθρωτικό χαρακτηριστικό «ουρανικό» του φθόγγου [ɰ], που τον διαφοροποιεί από τον αντίστοιχο φατνιακό πλευρικό φθόγγο της Κοινής ΝΕ [l] στην ίδια θέση, δηλαδή πριν από το πρόσθιο φωνήεν /i/, π.χ. *λίγο* [λίγο] (Πάτρα και σε πολλά άλλα νεοελληνικά ιδιώματα), *λίγο* [λίγο] (Κοινή ΝΕ). Για τον λόγο αυτό απορρίφθηκε ως περιττή και η χρήση των συμβόλων <λ̂ ʝ> ή <λ̂ ɲ> με τελεία που περιγράφηκε παραπάνω: δήλωνε όχι μια ιδιοματική προφορά, αλλά την απουσία μιας ιδιοματικής προφοράς (της ουρανώσεως εν προκειμένω), δηλαδή δήλωνε φθόγγους ταυτόσημους με αυτούς της Κοινής ΝΕ που άρα δεν έχριζαν ιδιαίτερου συμβολισμού.

5.2. Σκεπτικό
εφαρμογής
των συστημάτων
μεταγραφής

Μια σπάνια εξαίρεση στην πρακτική αυτή αποτελεί η περίπτωση της δήλωσης με ειδικά διακριτικά σύμβολα της μη ουρανικής πραγμάτωσης των υπερωικών συμφώνων, επειδή η ιστορική ορθογραφία θα παρέπεμπε σε μια αλλοφωνική πραγμάτωση που δεν ισχύει. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την παλαιότερη έρευνα, σε ορισμένα ιδιώματα της Καππαδοκίας (αλλά και στην Έλυμπο Καρπάθου) τα υπερωικά σύμφωνα [k, γ, x] δεν προσθιώνονται σε [c, j, ɟ] όταν ακολουθούν τα πρόσθια φωνήεντα [e, i].²⁵ Η απουσία αυτή της αναμενόμενης ουρανώσεως δηλώνεται με τα ειδικά σύμβολα <κ̣, γ̣, χ̣> με τελεία από πάνω, και άρα ο ίδιος φθόγγος [k, γ, x] δηλώνεται με δύο διαφορετικά σύμβολα, ώστε να εμποδισθεί η αυτόματη για τον ομιλητή της Κοινής ΝΕ ουρανική ανάγνωση των συμβατικών ορθογραφικών γραφημάτων <κ, γ, χ>, όταν ακολουθούνται από τα <ε, αι, η, ι, υ, ει, οι>.

β) Στην περίπτωση της χρήσης του ΔΦΑ, γίνεται προσπάθεια για την αντικειμενική, ουδέτερη, ακριβή περιγραφή της πραγμάτωσης των φθόγγων. Η έμφαση δίνεται στην ακριβή αντιστοιχία του συμβόλου του ΔΦΑ με τα αρθρωτικά χαρακτηριστικά του φθόγγου που περιγράφεται. Συνεπώς, τα σύμβολα που επιλέγονται, πρέπει να δηλώνουν το σύνολο των αρθρωτικών χαρακτηριστικών ενός ιδιάζοντος φθόγγου και όχι μόνο αυτά που τον διαφοροποιούν από τον αντίστοιχο φθόγγο της Κοινής ΝΕ.

Για παράδειγμα, όταν επιλέγεται το σύμβολο [d] για την απόδοση ενός φθόγγου, το σύμβολο αυτό πρέπει να αντιστοιχεί στο σύνολο των ακόλουθων φωνητικών χαρακτηριστικών: «κλειστό, ανακεκαμμένο, ηχηρό», χωρίς να δίνεται έμφαση μόνο στο χαρακτηριστικό «ανακεκαμμένο», που διαφοροποιεί αυτόν τον φθόγγο από συγγενείς

25. Βλ. σχετικά Dawkins (1916: 41-42), Ανδριώτης (1948: 26), Kostakis (1964: 14) για την Καππαδοκία, και Dawkins (1940: 24-25), Μηνάς (1970: 55-56) για την Κάροπαθο.

πραγματώσεις, όπως η οδοντική πραγμάτωση [d] και η πλευρική πραγμάτωση [l], π.χ. *φύδ-δο* [fið:o] (= φύλλο) στην Απουλία και την Καλαβρία. Όταν δεν είναι δυνατή η απόδοση της ακριβούς πραγματώσεως διαζόντων φθόγγων για λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, χρησιμοποιούνται αναγκαστικά τα σύμβολα του ΔΦΑ με συμβατικό τρόπο, ώστε να αποδοθεί η διαφοροποίηση σε σχέση με συγγενείς πραγματώσεις της Κοινής ΝΕ. Σε αυτή την περίπτωση, εφαρμόζεται η αρχή της απόκλισης από την νόρμα και επιλέγονται σύμβολα του ΔΦΑ που δηλώνουν την διαφορά από φθόγγους των νέων ελληνικών ιδιωμάτων με συγγενή πραγμάτωση. Έτσι για την απόδοση των ημίκλειστων φωνηέντων «ε» και «ο» του ιδιώματος των Λευκών Πάρου, που αποδίδονται με τα φθογγόσημα <ε> και <ο> επελέγη η χρήση των συμβόλων: [ɛ̞ɔ̞] που δηλώνουν μια κλειστότερη πραγμάτωση από τις πραγματώσεις [e] και [o] της Κοινής ΝΕ στις συγκεκριμένες θέσεις, χωρίς να τεκμηριώνεται η ακριβής πραγμάτωση αυτών των φθόγγων στο συγκεκριμένο ιδίωμα (βλ. παραπάνω).

6. Αντιστοίχιση των συστημάτων μεταγραφής του ΙΑΝΕ με άλλα διακριτικά συστήματα

Επειδή το υλικό του ΙΑΝΕ είναι εν μέρει αντλημένο από την προγενέστερη διαλεκτολογική βιβλιογραφία, η οποία, όπως περιγράφηκε αναλυτικά παραπάνω, σπανίως χρησιμοποιεί το ΔΦΑ, αλλά και επειδή ακόμα και τις τελευταίες δεκαετίες γράφονται διαλεκτικές μελέτες (κυρίως γλωσσάρια και λογοτεχνικά κείμενα) βασισμένα στα γραφηματικά πρότυπα των παλαιότερων αυτών μελετών, κρίνεται απαραίτητη μια συστηματική αντιστοίχιση των βασικότερων συστημάτων συμβολισμού της παλαιότερης βιβλιογραφίας. Οι πίνακες αντιστοίχισης χρησιμοποιούνται από τους συντάκτες του ΙΑΝΕ κατά την επεξεργασία του αρχείου δελτίων. Ελπίζεται ότι θα διευκολύνουν επίσης και τον σύγχρονο μελετητή που επιθυμεί να χρησιμοποιήσει την παλαιότερη βιβλιογραφία ως πηγή για την διαλεκτολογική του έρευνα.

ΠΟΝΤΙΑΚΗ

Παρχαρίδης 1885	Βαλαβάνης 1892	Οικονομίδης 1908	Παπαδόπουλος 1955, 1958
εα	ια	ǎ	ǣ
εο, εω	ιο, ίω	ö, ȫ	ō
εου	ιου	ü	
οι, °ε		ũ	
h	h	h	h
	p, t, k		p, t, k
		ĥ	
μπ	b	ḃ, ḅ	
ντ	d	ḏ, ḑ	
γκ	g	ḡ	
		ĥ	
		χ̂	
		γ̂	
j	j	j, Ĵ	
σ̇	σ̇, σ̇'	σ̇	š
χ̇	χ	χ̇	ṧ
ζ̇		ζ̇	ž
		τσ, κ̇, ζ̇, ξ̇, σ̇', τ̇'	
τ̇, κ̇	τ̇σ̇, τ̇σ̇'	τ̇σ̇	τ̇š
γ̇	τ̇ζ̇'	τ̇σ̇, γ̇, τ̇'χ	τ̇ž
ξ̇	ξ̇'	ξ̇, ξ̇'χ̇	ž̇
ψ̇	ψ̇'	ψ̇, ψ̇'χ̇	ž̇

[Οι φθόγγοι παρατίθενται με την εξής σειρά: φωνήεντα / άηχα κλειστά / ηχηρά κλειστά / άηχα διαρκή / ηχηρά διαρκή / υγρά και έρρινα / συριστικά / προστριβή / λοιπά. Όταν κάποιο κελλί είναι κενό αυτό σημαίνει ότι στην συγκεκριμένη εργασία είτε δεν απαντά ο εν λόγω φθόγγος είτε απαντά

	Οικονομίδης 1958	Συμεωνίδης- Τομπαΐδης 1999	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
	ǎ	ǎ	ǎ	æ
	ö, ð	ø	ö, ð	ø
	ÿ, ü		ÿ	y
	ɪ		i	u
	h	h	h	h
	þ, t, k, k'		þ, t, k,	p ^h , t ^h , k ^h , c ^h
	k'	k'	ĥ	c
	b	b	μπ, b	b
	d	d	ντ, d	d
	g	g	γγ, γκ, νg, g	g
	g'	g'	ĝ	ʝ
	χ'		ĥ	ç
	γ'		ġ	ʝ
	j	j	γ, j	ʝ
		λ'	ĥ	ʎ
		ν'	ĥ	ɲ
	ñ			ɲ
	ð	ð, ç	ð	ʃ
	ĥ	ĥ	ð	ʃ
	ç	ç, ž	ç	ʒ
			τσ	ts
	τð	τð	τð	tʃ
	τç, τ'ĥ	τç	τç	dʒ
	ξ	ξ	ξ	kʃ
	ψ, ψ'ĥ	ψ	ψ	pʃ
		d', τ', ρ'		d', t', r'

αλλά δηλώνεται με την συμβατική ιστορική ορθογραφία. Το λατινικό ερωτηματικό δηλώνει ότι η απόδοση στο ΔΦΑ γίνεται με επιφύλαξη, καθώς δεν είναι σαφής η περιγραφή του συγγραφέα.]

ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΚΗ

Καρολίδης 1885	Lagarde 1886	Dawkins 1916	Ανδριώτης 1948	Κεσίσογλου 1951	Μαυροχαλυβίδης - Κεσίσ. 1960
		ä	ǣ		ǣ
		ö			ö
		ü			ü
		ə		ə	ə
			πί, τί, κί	πί, τί, κί	πί, τί, κί
			κί	κί	κί
				κ̂	κ̂
		q			
b, d, g		b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
		kh	χ̂	χ̂	χ̂
		χ'		χ̂	χ̂
		gh	γ̂	γ̂	γ̂
		γ'		j	j
			λ̂	λ̂	λ̂
		λ'			
			ν̂	ν̂	ν̂
			ν̂	ν̂	ν̂
		ν	ν̂ (?)	ν̂ (?)	ν̂ (?)
sch	σσ	š, ç	σ̂	š	σ̂, š
		ç	σ̂	š	σ̂
z'	τσ	τσ			
c'	τζ	č	τδ̂	τδ̂	τδ̂, τš
g'	ζζ	j	τζ̂	τζ̂	
		ξ̂			ξ̂
		ψ̂	ψ̂		ψ̂

	Κωστάκης 1964	Αναστασιάδης 1976	Janse 2004, 2011	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
	ǣ	ǣ		ǣ	æ
		ö	ö	ö	ø
	ü	ü	ü	ü	y
		ə	ĩ	ɪ	u
	πί, τί, κί	πί, τί, κί		πί, τί, κί	p ^h , t ^h , k ^h
	κί	κί		κ	k
		κ̂	c	κ̂	c
				q	q
	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
		γκ̂	g	γκ̂	g
	χ̂	χ̂	x	χ̂	x
		χ̂	ç	χ̂	ç
	γ̂	γ̂		γ̂	ɣ
		j	j		ɟ
	λ̂	λ̂		λ̂	l
			lj	λ̂	ɭ
	ν̂, ν̂	ν̂	ñ		n
		ν̂	ŋ	ν̂	ɲ
		ν̂ (?)			ŋ
	σ̂, σ̂	σ̂	š	σ̂	ʃ
	ζ̂	ζ̂	ž	ζ̂	ʒ
				τσ	ts
	τσ̂	τσ̂	tš	τσ̂	tʃ
	τζ̂	τζ̂	dž	τζ̂	dʒ
	ξ̂	ξ̂		ξ̂	kʃ
	ψ̂	ψ̂		ψ̂	pʃ
		δ̂			(?)
		ρ̂			(?)

ΤΣΑΚΩΝΙΚΗ

Deffner 1881	Scutt 1912	Δέφνερ 1923	Anagnostopoulos 1926	Pernot 1934
				ì
ph, th, kh	π̣, τ̣, κ̣	π̣, τ̣, κ̣	π̣, τ̣, κ̣	ph, th, kh
kj				ḱ
				ʂ
				c
				ç
				ʒ
				ĝ
j				y
lj				ɭ
ł		ł̣	λ̣	
ř		ṛ̌	ρ̣'	ɣ
ɾ		ɾ̣	ρ̣	
ṛ̌	ṛ̌	ṛ̌	ṛ̌	ṛ̌
ɳj				ɳ
ɳ̣		ɳ̣	ɳ̣	n
ń	ń	ṇ́		ń
š	ṣ̌	ṣ̌	σ̣', ṣ̌	ɕ
ž	ẓ̌	ẓ̌	ζ̣'	j
ts, dz	τσ	τσ, τζ	τσ	tʂ
ts, dz		τσ, τζ	τσ	ts
tʂ	č̣	τζ̣, τṣ̌	τσ̣'	tɕ, tʃ
dž		τẓ̌	τζ̣'	

	Κωστάκης 1951	Κωστάκης 1986-1987, 1999	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
		ǎ	ǎ	æ
			ι	ɪ(?)
	πί, τί, κί	πί, τί, κί	πί, τί, κί	p ^h , t ^h , k ^h
	κί	κί	κ, κί	c
			θ	θ
			χ	x
			χί	ç
			δ	ð
			γ	ɣ
			γ, γί	ɟ
	λ	λ	λ	ʎ
	λ	λ	λ	l
				rz(?)
			ρ	r
	ζ	ζ	ζ	rʒ, ʒ, ʝ
	ν	ν	ν	ɲ
	ν	ν	ν	n
				ŋ
	δ	δ	δ	ʃ
			ζ	ʒ
	τσ	τσ	τσ	ts
	τσ, τίζ	τσ	τσ	ts ^h
	τσ	τς, τδ	τσ	tʃ
			τς	ɟʒ
	τίζ	τς	τς	tʃ
	ξ		ξ	kʃ
	ψ		ψ	pʃ

ΚΑΤΩΤΑΛΙΚΗ

Comparetti 1866	Morosi 1870	Morosi 1878	Pellegrini 1880	Rohlf's 1964
			$\bar{r}, \bar{m}, \bar{t}h$	
tt	tt		tt	
				t̥
	ch	kj	ch	č
b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
	gh	gh		ǵ, gj
dd	dd	ḋḋ	ḋḋ	ḋḋ
th		þ	th	θ
	h	kħ	h	ħ
ch	h	ħ, hj	hi	χ
		đ		ð
gh	gh	gh	gh	
j	j	ǰ, j	j	j
gl	gl	lj	gl	ł
				ρ
gn	gn	ñ	gn	ñ
				η
		ź	z	ś
sch	sc+i,e	s'		š
				ž
z, zz	z	z	z, zz	z, ts
	z			ž, dz
c+e, i	c+e, i	ć+e, i	c+e, i	ć
	g	ǵ		ǵ'

	Rohlf's 1977	Rossi-Taibi & Caracausi 1959	Καρναναστάσης 1984-1992, 1997	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
				ρ-ρ, μ-μ, θ-θ	r: m: θ:
			τ-τ/ τ-τ̃	τ-τ̃	t ^h :
					t
	č	č	κ	κ, κ̂	c
	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
	ǰ	ǰ̃		γκ	j
	ɖɖ	ɖɖ	ɖɖ	ɖɖ	ɖ:
	θ	θ	θ	θ	θ
	χ	χ	χ	χ	x
	χ	χ̃		χ, χ̂	ç
	δ	δ	δ	δ	ð
	γ	ɣ	γ	γ	ɣ
	y	j		γ, γ̂	j
	ɭ			λ	ɫ
	ɮ	ɮ	λ̃	λ̂	ɮ
					ɮ
	ñ	ñ̃	ν̃	ν̂	ɲ
					ɳ
	ś	z	σ, ζ	σ, ζ	z
	š	š	š	ô	ʃ
	ž	ž		ξ	ʒ
	z, ts	ts	τσ	τσ	ts
	ž	dz	dζ	τζ	dz
	ć	ć	ć	τô	tʃ
	ǰ'	ǰ'	ǰ'	τξ̂	ɟʒ

ΚΥΠΡΟΣ
ΧΙΟΣ
ΙΚΑΡΙΑ

Pernot 1907	Παντελίδης 1929	Newton 1972α	Κοντοσόπουλος 1969-1970
	ä	ä	
ã, õ, ã, ã, ã			
ķ, đ		ķ	
pp, tt, kk	ππ, ττ, κκ	pp, tt, kk	π-πί, τ-τί, κ-κί
	b, d, g	b, d, g	b, d, g
ğ		ğ	
c		x	
ç			
ş		θ	
ĝ		γ	
y		y	
z		δ	
ł		ly	λ
			λ
	ρ-ρ		ρ
			ρ
			ř
ř		r'	
ñ		η	
ņ		ny	ν
č	č	š	ô, ħ
	č	ž	ž
š			
ţ			ĥ
			ĥ
tč, č	č	č	τô
ĵ	č	ĵ	τč
	č	kš	č
	č	pš	č

	Κυπρή 1979	Παπαγγέλλου 2001	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
			ǎ	æ
				ã, õ, ẽ, ĩ, ũ
			ĕ	c
	ππ, ττ, κκ	ππ, ττ, κκ	π-πί, τ-τί, κ-κί	p ^h :, t ^h :, k ^h :
			b, d, g	b, d, g
			γκ, γγ, ĝ	ɟ
			χ	x
			χ̂	ç
			θ	θ
			γ	ɣ
			γ, j	ɟ
			δ	ð
			λ̂	ʎ
			λ̇	ɫ
			ρ-ρ	r:
				r̥
				R
				r ^j
			ν, γγ	ŋ
			ν̂	ɲ
	ð, χ̂	ð, χ̂	ð	ʃ
	ζ̂	ζ̂	ζ̂	ʒ
			τσ	ts
			κ'	tɕ
				kʃ(?)
	τ̂ζ̂, τ̂ð	κ̂, τ̂ð	τ̂ð	tʃ
	τ̂ζ̂	γ̂γ̂	τ̂ζ̂	ɟʒ
	ξ̂	ξ̂	ξ̂	kʃ
	ψ̂	ψ̂	ψ̂	pʃ

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ

Dieterich 1908	Παντελίδης 1929	Tsopanakis 1940	Καραναστά- σης 1964-1965	Μηνάς 1970
	ǎ			
b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
ππ, π'	ππ, πh	ππ	π-π'	ππ, π-π
ττ, τ', τ ^θ	ττ, τ'	ττ	τ-τ'	ττ, τ-τ
κκ, κ'	κκ	κκ	κ-κ'	κκ, κ-κ
ɸ				
χ'				
j		j		
lj		ļ	ļ	
łt	łd	λλ ^d	λ-λ ^d	łd
			ĺ	
			ř(?)	
		ř	ř	
ɳ			ɳ(?)	
ř	ř	ř	ř	
š, ž	š	š	š	š
		š	š	
		š	š	
ž	ž	ž		
		τ ^σ		τ ^σ
vdž	vτζ	vdž		vdž
τj(?)		ќ	ќ	
dj(?)		ѓ	ѓ	
	τš	ř	ř	
dž	τž	ř	ř	

	Newton 1972β	Σκανδαλίδης 2006	Μηνάς 2006	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
	ǣ			ǣ	æ
	b, d, g	g		b, d, g	b, d, g
	pp	π-π'	ππ	π-π̣	p ^h :
	tt	τ-τ'	ττ	τ-τ̣, τθ	t ^h ., t ^θ
	kk	κ-κ'	κκ	κ-κ̣	k ^h :
	θ			θ	θ
	χ			χ̂	ç
	γ'	j		γ̂	ɟ
	λ'	λ̣		λ̂	ɮ
		λ-λ	λd	λ-λ ^d , λτ	l ^d :
				λ̣	ɫ
				ρ-ρ	r:
	ν'	ν̣		ν̂	ɹ
	η				ɨ
	š	ṣ̌	χ	σ̂	ʃ
			σ	σ̂	ʃ
		χ		χ̂	ɕ
	s'	σ		χ'	ɕ
	z'			γ̂	ʒ
	ž			ζ̂	ʒ
	t ^s			τσ	ts
			ντζ	(ν)τζ	(n)dz
		κ		κ	tɕ
		ğ		ğ	dʒ
	č	č̣	κ', κ	τσ̂	tʃ
	ǰ	ǰ̣	ğ	τζ̂	dʒ

ΒΟΡΕΙΑ
ΙΔΙΩΜΑΤΑ

Kretschmer 1905	Τζάρτζανος 1909	Höeg 1925-1926	Παπαδόπουλος 1926	Ανδριώτης 1930
		ä	ǣ	
	ε̄α		ǣ	
	ε̄ο		ö	
	ῑου			
	ῑ		ι	ι
j, ī	ῑ	ī		
κ'		κ'		
b, d, g	b, d, g	b, d, g	μπ, ντ, γκ	b, d, g
χ		χ		
χ ² , γ ²				
j	j	j		j
ι'		ι'	λ	
		ι		
ρ, η̄, η̄				
ρ'			ρ	
ή		ή'	ύ	gn
η		η		
ś		ś		
ž		ž		
š	ch	š	š	ch, σ'
ž		ž	ž	ζ'
tš		č	τš	tch
dž		ǰ		
kš			ξ̃	κch
pš			ψ̃	πch

	Τσοπανάκης 1953	Γεωργίου 1962	Μπόγκας 1964	Newton 1972β	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
					ǎ	æ
	εα			ä	ε̲α	ɛa
	εο			ö	ε̲ο	ɛo
	ιου			ü	υ̲	y
					ι̇	i̇
	ι̇				ι	i̇
		κ'	κ̂	κ'	κ̂	c
	b, d, g	b, d, g	b, d	b, d, g	b, d, g	b, d, g
		χ'		χ'	χ̂	ç
					χ̂, γ̂	χ, γ
		γ'	j	γ'		j
	λ'	λ'	λ̂	λ'	λ̂	ɮ
					λ̂	ɮ
						r, ŋ, m̥
					ξ̂	ɾ
		ν'	ν̂	ν'	ν̂	ɲ
				η		ɳ
			ν		v	n
				ς'	χ̂	ɛ
				z'	γ̂	z
	ð	σ'	ð	š	ð	ʃ
	ž	ζ'	ž	ž	ž	ʒ
	τ ^σ		τσ	t ^s	τσ	ts̥
	τð		τð	č	τð	tʃ
				ʝ	τž	dʒ
	ξ	ξ'	ξ̂		ξ̂	kʃ
	ψ	ψ'	ψ̂		ψ̂	pʃ

ΜΑΝΗ
ΠΑΛΑΙΟ-
ΑΘΗΝΑΪΚΗ
ΚΡΗΤΗ

Mirambel 1929	Blanken 1951	Βαγιακάκος 1953-1954	Πάγκαλος 1955-1969	Κοντοσόπουλος 1969
y	ɫ	ɛ, ɪ, ^{ε, ι}	ɛ, ɪ	
			q	
b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g	b, d, g
	λ'		λ̂	λ
				ɫ
			ρ	ɫ
v	v'		v̂	ɲ
			χ̂	
χ, ch	ς	χ̂	σ̂, ζ̂	ς'
	ch			ʃ
ȳ, j		ȳ̂	ȳ̂, j, ζ̂	j'
	j	j		ʒ
ċ		ċ̂	ċ̂	c'
	č			
		ĝ̂		ʝ'
	ğ			

	Newton 1972β	ΙΑΝΕ	ΔΦΑ
	j	ɹ̥	ɹ̥
		k̥	k
	b, d, g	b, d, g	b, d, g
	l'	ɰ̥	ɰ
		ʃ̥	ʃ
		ɹ̥	ɹ
	n'	v̥	v
	x'	χ̥	ç
	ś	χ̥	ɛ
	š	θ̥	ʃ
	z'	γ̥	z
	ž	ζ̥	ʒ
	tś	k̥	tɕ
	č	τθ̥	tʃ
	dz'		dʒ
	ǰ	τζ̥	dʒ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αλεκτορίδης, Α. (1883): «Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνους τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος». *ΔΙΕΕΕ* 1: 480-508
- Αλμπανούδης, Π. (2009): *Το ἰδίωμα τῆς βόρειας Θράκης: το Μικρό και το Μεγάλο Μοναστήρι*. Α. Ρωμυλίας, Αδην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων
- Αναστασιάδης, Β. Κ (1976): *Ἡ σύνταξη στοῦ φαρασιώτικο ἰδίωμα τῆς Καππαδοκίας*. Θεσσαλονίκη
- Ανδριώτης, Ν. Π. (1930): «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἰμβρου». *Ἄθηνᾶ* 42: 146-187
- Ανδριώτης, Ν. Π. (1948): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Ἀθῆναι: Ἰκαρος, [Collection de l'Institut Français d'Athènes 8]
- Αρχέλαος Σαραντίδης Ι. (1899): *Ἡ Συνασός*. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1953-1954): «Συνίζησις καὶ ἐπένθεσις ἐν τῷ γλωσσικῷ ἰδιώματι τῆς Μέσα Μάνης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 6: 89-207
- Βαλαβάνης, Ι. Γ. (1892): *Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ἰδιωτικῆς*. *Τμῆμα Α΄*, Λεξιλόγιον. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον Περγῆ
- Γεωργίου, Χ. Γ. (1962): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Γέρμα Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
- Δέφνερ, Μ. (1923): *Λεξικὸν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Ἀθῆναι: Ἐστία
- Κακριδής, Ι. (1926): *Ὁ νόμος τῆς ἀποβολῆς τῶν τονουμένων φωνηέντων εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Λευκῶν Πάρου*. Ἀθῆναι: Σφενδόνη
- Καραναστάσης, Α. (1964-1965): «Ἡ φωνητικὴ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Κῶ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10: 1-96
- Καραναστάσης, Α. (1984-1992): *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*, τ. 1-5. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Καραναστάσης, Α. (1997): *Γραμματικὴ τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Καρολίδης, Π. (1885): *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἐλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων*. Σμύρνη: Τυπογραφεῖον «Ὁ Τύπος»

- Καστανιάς, Ε. Ν. (2004): *Το γλωσσικό ιδίωμα των Λευκών Πάρου*. Αθήνα: Έκδοση Προοδευτικού Συλλόγου Λευκιανών Πάρου της Αθήνας
- Κατσάνης, Ν. (1984): «Διαλεκτικά Ι. Οι καταλήξεις -Σιά και -Σγά στα χωριά Δρυμός και Μελισσοχώρι». Στο *Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά*. Αθήνα: ΕΛΙΑ, 209-226
- Κεσίσογλου, Ι. (1951): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλλαγάτζ*. Αθήνα: Έκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1969): *Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον*. Ἀθήνα: Γραφικαὶ Τέχναι Παπούλια
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1969-1970): «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 3: 87-109
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1972): «Ἐνόργανος μελέτη κρητικῶν τινων φθόγγων». *Κρητικὰ Χρονικὰ* 22: 448-464
- Κυπρῆ, Θ. (1979): *Υλικὰ διὰ τὴν σύνταξιν ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου. Μέρους Α΄: Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά*. Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου [Δημοσιεύματα VII]
- Κυριακίδης, Σ. (1923): «Γλωσσογεωγραφικὰ σημειώματα». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6: 362-387
- Κωστάκης, Θ. (1951): *Σύντομη γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου. Α΄ Τὸ ἰδίωμα Καστάνιτσας-Σίταινας. Β΄ Τὸ ἰδίωμα τῆς Προποντίδας*. Ἀθήναι [Collection de l'Institut Français d'Athènes 35]
- Κωστάκης, Θ. (1986-1987): *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Κωστάκης, Θ. (1999): *Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου (περιφέρεια Λεωνιδίου-Πραστού)*, [Χρονικὰ των Τσακῶνων 15], Αθήνα
- Λιόσης, Ν. (2007): *Γλωσσικὲς επαφὲς στη νοτιοανατολικὴ Πελοπόννησο*. Ἀδμ. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Μανωλέσσου, Ι. και Ν. Κουτσούκος (2011): «Το φαινόμενο της χασμωδίας στη διάλεκτο των Μεγάρων: συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση». *Patras Working Papers in Linguistics* 2: 14-35

- Μανωλέσσου, Ι. και Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (υπό έκδ.): «Τα διπλά σύμφωνα στις νεοελληνικές διαλέκτους». *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Κομοτηνή, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011*, [e-book]
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. (1985): *Φωνολογική ανάλυση του Σιατιστινού ιδιώματος*. Αδημοσίευτη διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Μαυροχαλυβίδης, Γ. και Ι. Κεσίσογλου (1960): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀἰξοῦ*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν
- Μηνάς, Κ. (1970): *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*. Ἀθήνα
- Μηνάς, Κ. (2006): *Λεξικό των Ιδιωμάτων της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου [Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων αρ. 4]
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (υπό έκδ.): «Το ιδίωμα της Μάνης». Στο Χ. Τζίτζιλής (εκδ.), *Οι νεοελληνικές διάλεκτοι*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν
- Μπόγκας, Ε. (1964): *Τὰ γλωσσικά ἰδιώματα τῆς Ἠπειροῦ*. Ἰωάννινα: Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Σπουδῶν
- Μπουρνάνας, Ε. (1892): *Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ*. [Ἀρχεὶα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῆ» 1]. Ἀθήνα: Ἰγγλέσης
- Οικονομίδης, Δ. Η. (1958): *Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Πάγκαλος, Γ. Ε. (1955-1969): *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης. Διάγραμμα γραμματικῆς καὶ γλωσσάριον τοῦ σημερινοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης*, 5τ. Ἀθήνα
- Παντελίδης, Χ. (1929): *Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*. Ἀθήνα: Π.Δ. Σακελλάριος
- Παντελίδης, Ν. (2008): «Το φαινόμενο του τσιτακισμού στα πελοποννησιακά ιδιώματα». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ἰωάννινα 30 Αυγ.-2 Σεπτ. 2007*, 1078-1093, [e-book]
- Παπαγγέλου, Ρ. (2001): *Το Κυπριακὸ ἰδίωμα. Μέγα Κυπρο-ελληνοαγγλικὸ (καὶ με λατινικὴ ορολογία) Λεξικό*. Ἀθήνα: Ἰωλκός

- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1926): *Γραμματική τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1955): *Ἱστορική γραμματική τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν [Ἀρχεῖον Πόντου, Παράρτημα 1]
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1958): *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν [Ἀρχεῖον Πόντου, Παράρτημα 3]
- Παρχαρίδης, Ι. (1885): «Γλωσσολογικά. Τὰ ἐν χρήσει στοιχεῖα». *Ἀστὴρ τοῦ Πόντου* 1: 27-28
- Πετρούνιας, Ε. (1984): *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική («αντιπαραθετική») ἀνάλυση. Τόμος Α΄, Γενικὲς γλωσσικὲς ἀρχές, φωνητική, εἰσαγωγή στη φωνολογία*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press
- Σακελλάριος, Α. Α. (1891): *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία και γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*. τ. 2, Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Σκανδαλίδης, Μ. (2006): *Λεξικό των Κωακῶν Ἰδιωμάτων*. Ἀθήνα: Ο.Π.Α.Δ. Νομαρχιακῆς Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου και των Δήμων Κω, Δικαίου και Ηρακλειδῶν
- Συμεωνίδης, Χ. και Δ. Τομπαΐδης (1999): *Ἡ σημερινή διάλεκτος τῆς Ουκρανίας (περιοχῆς Μαριούπολης)* [Ἀρχεῖον Πόντου, Παράρτημα 20]. Ἀθήνα: Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν
- Τζάρτζανος, Α. (1909): *Μελέτη περὶ τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Τζιτζιλής, Χ. (2000): «Νεοελληνικὲς διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία». Στο Α.-Φ. Χρηστίδης, Μ. Θεοδωροπούλου και Μ. Αραποπούλου (εκδ.), *Ἡ ἑλληνική γλῶσσα και οἱ διάλεκτοι τῆς*. Ἀθήνα: ΥΠΕΠΘ και Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλῶσσας, 15-22
- Τσοπανάκης, Α. (1953): «Τὸ σιατιστινὸ ἰδίωμα». *Μακεδονικά* 2: 266-298
- Φάβης, Β. (1909): «Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ σκύριον ἰδίωμα». Στο *Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου*. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος, 242-270
- Φωστέρης, Δ. και Ι. Κεσίσογλου, (1960): *Λεξιλόγιο τοῦ Ἀραβανί*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν

- Χαραλαμπόπουλος, Α. (1980): *Φωνολογική ανάλυση της τσακωνικής διαλέκτου*. Αδην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Χατζησαββίδης, Σ. (1985): *Φωνολογική ανάλυση της ποντιακής διαλέκτου. Ιδίωμα της Ματσούκας*. Αδην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1905): «Περὶ τῆς συνιζήσεως ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ». *Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α'. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος, 332-355
- Ψάλτης, Σ. (1905): *Θρακικά. Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς πόλεως τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν*. Ἀθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος
- Abercrombie, D. (1954): «The recording of dialect material». *Orbis* 3: 231-235
- Almeida, A. και A. Braun (1982): «Probleme der phonetischen Transkription». Στο W. Besch, U. Knoop, W. Putschke και H.E. Wiegand (εκδ.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, τ. 1. Berlin/New York: De Gruyter, 597-615
- Almeida, A. και A. Braun (1986): «‘Richtig’ und ‘falsch’ in phonetischer Transkription. Vorschläge zum Vergleich von Transkriptionen mit Beispielen aus deutschen Dialekten». *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 53: 158-172
- Anagnostopoulos, G. (1888): *Tsakonische Grammatik*. Berlin: Urania Buchhandlung και Athen: Verlag P.D. Sakellarios
- Armosti, S. (2011): *The Phonetics of Plosive and Affricate Gemination in Cypriot Greek*. Αδην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Cambridge
- Arvaniti, A. (1999α): «Standard Modern Greek». *Journal of the International Phonetic Association* 29: 167-172.
- Arvaniti, A. (1999β): «Cypriot Greek». *Journal of the International Phonetic Association* 29: 173-178
- Arvaniti, A. (2007): «Greek phonetics: The state of the art». *Journal of Greek Linguistics* 8: 97-208
- Baltazani, M. (2005): «Phonetic variability of the Greek rhotic sound». Ομιλία στο συνέδριο *Phonetics and Phonology in Iberia (PaPI) 05*. Barcelona.
- Baltazani, M. και N. Topintzi (2010): «The phonology and phonetics of glides

- in North-Western Greek dialects». Στο A. Ralli, B.D. Joseph, M. Janse και A. Karasimos (εκδ.), *Proceedings of the 4th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 54-68
- Béis, St. και E. Magoula (υπό έκδ.): «La notation phonétique en lexicographie: le cas des dialectes méridionaux du grec moderne». *Actes du 30e Colloque International de Linguistique Fonctionnelle*. Nicosie: Université de Chypre
- Bergounioux, G. (1992): «Les enquêtes de terrain en France». *Langue Française* 93: 3-22
- Blanken, G. (1951): *Les Grecs de Cargèse (Corse). Recherches sur leur langue et leur histoire*. Leyde: Sijthoff
- Cardiolacas, V. (1984-1985): *Description phonétique et phonologique du parler grec de l'île de Kalymnos*. Αδημ. μεταπτ. διατρ., Πανεπιστήμιο Grenoble
- Christou, T. και M. Baltazani (2011): «The phonetic realization of stressed vowels in the dialect of Kato Pedina in Ioannina». Στο Janse et al. (εκδ.) (2011), 25-36
- Clackson, J. (2007): *Indo-European Linguistics. An Introduction*. Cambridge: CUP
- Comparetti, D. (1866): *Saggi dei dialetti romaici dell'Italia Meridionale*. Pisa: Presso Fratelli Nistri
- Coutsougera, F. και M. Katsoyannou (2011): «The consonant system of obsolescent grico». Στο Janse et al. (εκδ.) (2011), 59-71
- Dawkins, R. M. (1916): *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge: CUP
- Dawkins, R. M. (1940): «The dialects of Modern Greek». *Transactions of the Philological Society* 39: 1-38
- Deffner, M. (1881): *Zakonishe Grammatik*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung
- Deville, G. (1866): *Étude du dialecte tzaconien*. Thèse pour le doctorat. Paris: Imprimerie Lainé et Havard
- Dieterich, K. (1908): *Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden im Vergleich mit denen der übrigen Inseln des ägäischen Meeres*. Wien: Alfred Hölder [Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission VII]

- Drettas, G. (1997): *Aspects pontiques*. Paris: Association de recherches pluridisciplinaires
- Everson, M. *et al.* (2011): Everson, M., A. Dicklberger, K. Penzlin και E. Wandl-Vogt, «Revised proposal to encode “Teuthonista” phonetic characters in the UCS». *International Organisation for Standardisation*, διαθέσιμο διαδικτυακά στο: <http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n4081.pdf>
- Fox, A. (1995): *Linguistic Reconstruction. An Introduction to Theory and Method*. New York: Oxford University Press
- Handbook: The International Phonetic Association: Handbook of the International Phonetic Association* (1999). Cambridge: CUP
- Höeg, C. (1925-1926): *Les Saracatsans. Une tribu nomade grecque*. Paris: Champion
- Janse, M. (2004): «Animacy, definiteness and case in Cappadocian and other Asia Minor Greek dialects». *Journal of Greek Linguistics* 5: 3-26
- Janse, M. (2011): «Agglutination, Watkins’ Law and the psychology of double inflection in Asia Minor Greek». Στο Janse *et al.* (εκδ.) (2011), 153-163
- Janse, M. *et al.* (εκδ.) (2011): M. Janse, B.D. Joseph, P. Pavlou, A. Ralli και S. Armosti (εκδ.), *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Nicosia: Kykkos Cultural Research Centre
- Kamaroudis, S. (1982): *Le Samothracien: étude linguistique*. Αθην., διδ. διατρ., Université Paris V
- Katsoyannou, M. (1995): *Le parler gréco de Galliciano-Calabre*. Αθην., διδ. διατρ., Université Paris VII
- Kemp, J. A. (2006²): «Phonetic transcription: history». Στο K. Brown (εκδ.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier: 396-410
- Kerswill, P. και S. Wright (1990): «The validity of phonetic transcription: limitations of a sociolinguistic research tool». *Language Variation and Change* 2: 255-275
- König, W. (1988): «Zum Problem der engen phonetischen Transkription. Schwierigkeiten und Fehlerquellen am Beispiel von deutscher Substandard-Lautung». *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 55: 155-178

- Kostakis, Th. (1964): *Le parler grec d'Anacou*. Athènes: Centre d'Etudes d'Asie Mineure
- Kretschmer, P. (1905): *Der heutige lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten*. [Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission III]. Wien: Alfred Hölder
- de Lagarde, P. (1886): «NeuGriechisches aus Kleinasien». *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 33. Göttingen: Dieterichsche Verlags-Buchhandlung
- Leroy, Ch. (1985): «La notation de l'oral». *Langue Française* 65: 6-16
- Méndez Dosuna, J. (2002): «Deconstructing 'height dissimilation' in Modern Greek». *Journal of Greek Linguistics* 3: 83-114
- Martinet, A. (1965): *La linguistique synchronique*. Paris: Presses Universitaires de France
- Mirambel, A. (1929): *Étude descriptive du parler maniote méridional*. Paris: E. de Boccard
- Morosi, G. (1870): *Studi sui dialetti greci della Terra d'Otranto*. Lecce: Tip. Editrice Salentina
- Morosi, G. (1878): «I dialetti romaici del mandamento di Bova in Calabria». *Archivio Glottologico Italiano* 4: 1-117
- Newton, B. (1967): «The Phonology of Cypriot Greek». *Lingua* 18: 382-411
- Newton, B. (1972α): *Cypriot Greek. Its phonology and inflections*. Paris/The Hague: Mouton
- Newton, B. (1972β): *The Generative Interpretation of Dialect. A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: CUP
- Oeconomides, D. E. (1908): *Lautlehre des Pontischen*. Leipzig: Deichert
- Papazachariou, D. (2006): «The quantitative study of the lateral variable (l) in the dialect of Patras». Στο M. Janse, B. D. Joseph και A. Ralli (εξδ.), *Proceedings of the Second International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Mytilini: Patras University Press, 298-313
- Pellegrini, A. (1880): *Il dialetto greco-calabro di Bova*, τ. 1. Torino/Roma: Ermanno Loescher

- Pernot, H. (1907): *Études de linguistique néo-hellénique. Vol. I. Phonétique des parlers de Chio*. Paris: Les Belles Lettres
- Pernot, H. (1934): *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien*. Paris: Les Belles Lettres
- Pop, S. (1950): *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. Première partie, dialectologie romane*. Louvain: Duculot
- Profili, O. (1983): *Le parler grico de Corigliano d'Otranto. Phénomènes d'interférence entre ce parler grec et les parlers romans environnants, ainsi qu'avec l'italien*. Αδημ. διδ. διατρ., Université de Grenoble
- Pullum, G. K. και W. A. Ladusaw (1996): *Phonetic Symbol Guide*. Chicago: Chicago University Press
- Rézeau, P. (1990): «Le dictionnaire dialectal: l'exemple français». Στο F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand και L. Zgusta (εξδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 2. Berlin: De Gruyter, 1467-1475
- Richter, H. (1982): «Darstellung und Verwendung verschiedener Transkriptionssysteme und -methoden». Στο W. Besch, U. Knoop, W. Putschke και H.E. Wiegand (εξδ.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, τ. 1. Berlin/New York: De Gruyter, 585-597
- Rogers, H. (2005): *Writing Systems. A Linguistic Approach*. Oxford: Blackwell
- Rohlf, G. (1964): *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- Rohlf, G. (1977): *Grammatica storica dei dialetti italogreci (Calabria-Salento)*. München: Verlag C. H. Beck
- Romano, A. (2011): «Acoustic data about the Grico vowel system», στο Janse et al. (εξδ.) (2011), 83-94
- Rossi-Taibi, G. και G. Caracausi (1959): *Testi neogreci di Calabria*. Palermo: Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici
- Schiefer, L. και B. Pompino-Marschall (1996): «Phonetische Transkription». Στο H. Günther και O. Ludwig (εξδ.), *Schrift und Schriftlichkeit*, τ. 2. Berlin: De Gruyter, 1583-1591
- Schinas, M. (1829): *Grammaire élémentaire du grec moderne, divisée en deux parties... à l'usage des commençans. Par Michel Schinas (de Constantinople)*. Paris: L. Hachette

- Scutt, A. C. (1912): «The Tsakonian dialect. I». *Annual of the British School at Athens* 19: 133-173
- Teuchert, H. (1924-1925): «Lautschrift des Teuthonista». *Teuthonista* 1: 5
- Trubetzkoy, N. S. (1939): *Principes de phonologie*. Paris: Klincksieck
- Trudgill, P. (2003): «Modern Greek dialects: A preliminary classification». *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-63
- Trudgill, P. (2009): «Greek Dialect Vowel Systems, Vowel Dispersion Theory, and Sociolinguistic Typology». *Journal of Greek Linguistics* 9: 165-182
- Tsopanakis, A. (1940): *Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*. Athen: Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
- Wiesinger, P. (1964α): «Das phonetische Transkriptionssystem der Zeitschrift 'Teuthonista'. Eine Studie zu seiner Entstehung und Anwendbarkeit in der deutschen Dialektologie mit einem Überblick über die Geschichte der phonetischen Transkription im Deutschen bis 1924». *Zeitschrift für Mundartforschung* 31: 1-20
- Wiesinger, P. (1964β): «Das phonetische Transkriptionssystem der Association Phonétique Internationale (API) aus der Sicht der deutschen Dialektologie». *Zeitschrift für Mundartforschung* 31: 42-49

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ.
Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΙΛΝΕ

Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου

*Εἰς δὲ τὸ κατασκευάζειν ὄρον διὰ τῶν διαιρέσεων τριῶν δεῖ
στοχάζεσθαι, τοῦ λαβεῖν τὰ κατηγορούμενα ἐν τῷ τί ἐστὶ, καὶ
ταῦτα τάξει τί πρῶτον ἢ δεύτερον, καὶ ὅτι ταῦτα πάντα.
(Ἀριστοτέλης, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, 97α)*

ABSTRACT

The present paper investigates various lexicographical and metalexico-graphical issues concerning the study and the description of the semantic potential of a lexeme. These issues are approached within the framework of international lexicographic research, with special focus on the Modern Greek language and its representation in the Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE) of the Academy of Athens.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να παρουσιασθεί ο προβληματισμός και η όλη προσπάθεια του λεξικογράφου να μελετήσει το σημασιολογικό δυναμικό ενός λεξήματος και να περιγράψει την *λεξική σημασία*.¹ Στο πλαίσιο που θέτουν τα διεθνή λεξικογραφικά δεδομένα, το θέμα προσεγγίζεται με αντικείμενο μελέτης την νέα ελληνική γλώσσα και έργο αναφοράς το *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής* της Ακαδημίας Αθηνών (στο εξής *ΙΛΝΕ*).

Ιδιαίτερα θα συζητηθούν βασικά μεταλεξικογραφικά ζητήματα που ανακύπτουν κατά την διαδικασία της σημασιολογικής προσέγγισης της λεξικής μονάδας, όπως η δόμηση του σημασιολογικού τμήματος του συντακτικού άρθρου, το περιεχόμενο του ορισμού της σημασίας και ο τρόπος διατύπωσής του κ.λπ. Επίσης, θα συζητηθούν θεωρητικά και μεθοδολογικά λεξικογραφικά ζητήματα με έμφαση στις λύσεις που εφαρμόζονται στο *ΙΛΝΕ* για δυσεπίλυτες περιπτώσεις περιγραφής περιεχομένου λεξημάτων.

2. Σημασιολογία και λεξικογραφία

Αν και για τον λεξικογράφο η θεωρητική σημασιολογία γενικά είναι «απόμακρη, αφηρημένη και ελάχιστα συμβάλλουσα στην εξεύρεση πρακτικών λύσεων», αλλά και αντιστρόφως για τον σημασιολόγο η λεξικογραφία συχνά φαντάζει «κατά μέγα μέρος χωρίς θεωρητική βάση, αμήχανα ισορροπημένη μεταξύ του ακαδημαϊκού και του εμπορικού κόσμου» (Kay 2000: 53), παραταύτα η αλήθεια είναι ότι

1. Διευκρινίζεται ότι ορισμένοι όροι στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούνται συμβατικά, χωρίς δηλ. να φέρουν το βάρος της συγκεκριμένης σημασιολογικής θεωρίας που τους εισήγαγε, όπως π.χ. οι όροι *περιεχόμενο λεξήματος* και *λεξική σημασία*. Στο θέμα της ορολογίας είναι γνωστό ότι συχνά δημιουργείται σύγχυση ως προς το περιεχόμενο και την χρήση ορισμένων όρων σε διαφορετικές γλωσσολογικές θεωρίες.

η λεξικογραφία και η σημασιολογία αποτελούν δυο επιστημονικά πεδία με αναμφισβήτητη συγγένεια. Η μελέτη της σημασίας για μεν την σημασιολογία είναι το αποκλειστικό γνωστικό της αντικείμενο, ενώ για την λεξικογραφία αποτελεί ένα από τα βασικά αντικείμενα έρευνας στο πλαίσιο θεώρησης και περιγραφής του λεξήματος. Ο λεξικογράφος χρειάζεται την θεωρητική στήριξη των σημασιολογικών αρχών και ο σημασιολόγος βρίσκει στην λεξικογραφία το ιδανικό πεδίο εφαρμογής της θεωρίας του. Είναι εύλογο βεβαίως να υπάρχει κάποια απόσταση από την θεωρία στην εφαρμογή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει η αναγκαιότητα της αμοιβαίας επιβεβαίωσης των αρχών τους. Ουσιαστικότερο είναι το ερώτημα κατά πόσον μια συγκεκριμένη σημασιολογική θεωρία μπορεί επαρκώς να επιλύει σημασιολογικά ζητήματα που ανακύπτουν κατά την λεξικογραφική διαδικασία.

Κατά την ανασκόπηση της ιστορίας της λεξικογραφίας διαπιστώνεται ότι, ενώ η λεξικογραφία έχει μακραίωνη πορεία ύπαρξης, εντούτοις πολύ αργά άρχισε να συμπεριλαμβάνεται στα επιστημονικά γνωστικά πεδία, κυρίως στο πλαίσιο μιας τάσης ανεξαρτητοποίησης γενικότερα της λεξικολογίας από την γλωσσολογία. Αλλά και η σημασιολογία κατά τις τελευταίες μόνο δεκαετίες αποκτά ουσιαστική αυτονομία, καθότι, όπως σημειώνει η Kay (2000: 54) παραμελημένη και από την μετα-Bloomfield δυτική γλωσσολογία, αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο ως δευτερεύον, «παρασιτικό» θα λέγαμε, γνωστικό πεδίο, που χρησιμοποιεί ως πηγή άλλες επιστήμες, όπως την Φιλοσοφία, την Ψυχολογία κ.ά. Σήμερα στο πλαίσιο της λεξικολογίας² θεωρείται δεδομένη η αμφίδρομη υποστήριξη της

2. Είτε θεωρηθεί η λεξικολογία αυτόνομος κλάδος της γλωσσολογίας είτε όχι, το γνωστικό της αντικείμενο, που είναι η μελέτη του λεξικού δυναμικού της γλώσσας, σηματοδοτεί την ουσιαστική της υπόσταση, καθώς και την σχέση της με την λεξικογραφία. Η σχέση αυτή βασίζεται στην μελέτη της λέξης. Για συνοπτική παρουσίαση του ζητήματος της αυτονομίας ή μη της λεξικολογίας βλ. Ξυδόπουλος (2008: 21), όπου και σχετική βιβλιογραφία.

2. Σημασιολογία
και λεξικογραφία

λεξικογραφίας και της θεωρητικής σημασιολογίας, όπως σαφώς υποστηρίζεται και από την πιο πρόσφατη σημασιολογική θεωρία, την *γνωσιακή* (cognitive semantics).³

Στην ιστορική διαδρομή της σημασιολογίας, και συγκεκριμένα της λεξικής σημασιολογίας (lexical semantics), ξεχωρίζουν πέντε κύρια θεωρητικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν μέσα στους κόλπους της γενικής γλωσσολογίας, το καθένα από τα οποία, όπως επισημαίνει ο Geeraerts (2010: 273),⁴ πρέπει να θεωρηθεί ως ανοιχτή ομαδοποίηση διαφόρων συγγενών περιγραφικών προσεγγίσεων. Πρόκειται:

- α. για την *ιστορική-φιλολογική σημασιολογία* (1830-1930), με το ενδιαφέρον της στραμμένο στην μεταβολή σημασίας σε διαχρονική θεώρηση
- β. για την *δομική σημασιολογία*, στο θεωρητικό πλαίσιο της οποίας η σημασία προσεγγίζεται σε συγχρονικό επίπεδο ως δομή, με έναν δηλ. αυτόνομο μεθοδολογικό τρόπο βασισμένο στην θεωρία του σημασιολογικού πεδίου (semantic field) την οποία εισήγαγε ο Trier την δεκαετία του 1950, καθώς και των εννοιικών σχέσεων (sense relations) που θεμελίωσε ο J. Lyons στις αρχές της δεκαετίας του 1960
- γ. για την *γενετική σημασιολογία*, η οποία στο πλαίσιο της γενετικής γραμματικής (όπως την ανέπτυξαν οι Katz και Fodor τις δεκαετίες του 1960 και 1970) είναι ουσιαστικά μια μεθοδολογικά δομική προσέγγιση της σημασίας

- 3. Βλ. σχετικά Kay (2000: 54), όπου μεταξύ άλλων αναφέρει το παράδειγμα του Geeraerts (1988), ο οποίος «as a practicing historical lexicographer, he has been interested in bringing the insights of lexicographers working with large bodies of data to bear on theoretical work.»
- 4. Η εργασία του Geeraerts (2010) δεν προσφέρει μόνον αναλυτική παρουσίαση των θεωρητικών σημασιολογικών ρευμάτων στην διαχρονική προσπάθεια της σύλληψης και περιγραφής της σημασίας, αλλά επιχειρεί και την παρουσίαση των σημείων σύγκλισης και των κυκλικών αναδρομών των διαφόρων σημασιολογικών θεωριών. Επίσης σχετικά με το θέμα βλ. Cruse (2000: 96-102).

- δ. για την *νεο-δομική σημασιολογία*, όπως ονομάζει ο Geeraerts (2010) ομαδοποιημένα τα σημασιολογικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν μετά την *γενετική σημασιολογία* και εμφανίζονται ως συγκεκριασμός θεωρητικών και μεθοδολογικών αρχών περιγραφής της σημασίας, οι οποίες προέρχονται τόσο από την δομική, όσο και από την γενετική σημασιολογία και τέλος
- ε. για την *γνωσιακή σημασιολογία*, που εμφανίζεται την δεκαετία του 1980 και με νέα μοντέλα ανάλυσης και περιγραφής εισήγαγε μια διευρυμένη αντίληψη της σημασίας με προεκτάσεις πραγματολογικής και εννοιολογικής-φιλοσοφικής θεώρησης.⁵

Δεν είναι στους στόχους της εργασίας να παρουσιαστούν οι αρχές των βασικών σημασιολογικών θεωριών, αλλά είναι σημαντικό να επικεντρωθεί κανείς στα σημεία σύγκλισης των διαφόρων θεωριών και κυρίως στην δυνατότητα εφαρμογής τους στην λεξικογραφική πρακτική. Όπως έχει δείξει η λεξικογραφική εμπειρία, στην λεξικογραφία η απόλυτη και αποκλειστική εφαρμογή μιας συγκεκριμένης θεωρίας, η οποία θα υπαγορεύει αυστηρά συγκεκριμένο μεθοδολογικό πρότυπο, συχνά οδηγεί σε αδιέξοδο ή σε λιγότερο αξιόπιστα αποτελέσματα.⁶ Η λεξικογραφία προϋποθέτει περιθώρια «οριοθετημένης ελευθερίας» στην εφαρμογή αρχών και μεθόδων. Όσο κι αν ακούγεται αντιφατική μια τέτοια άποψη, βρίσκει σοβαρό έρεισμα στην πρακτική του λεξικογράφου σχετικά με την αντιμετώπιση δυσεπίλυτων λεξικογραφικών προβλημάτων. Η λεξικογραφία, γενικότερα, δεν είναι απλώς το πεδίο εφαρμογής γλωσσολογικών θεωριών,

5. Για συνοπτική παρουσίαση των κυριοτέρων θέσεων της γνωσιακής σημασιολογίας βλ. Geeraerts (2001: 12).
6. Σχετική η άποψη της Molina (2008: 3): «Therefore, there is neither one single scheme according to which a successful dictionary is to be designed, nor one single theory which is suitable for informing lexicography».

2. Σημασιολογία
και λεξικογραφία

αλλά αντιθέτως πρέπει να της αναγνωρισθεί αυτονομία στην διαχείριση του γνωστικού της αντικειμένου, διότι η λεξικογραφική διαδικασία προϋποθέτει πολυεπίπεδη θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση του γλωσσικού υλικού, σε σημείο μάλιστα που να γίνεται θεμιτή, όταν χρειάζεται, η δυνατότητα σύγκλισης θεωρητικών και μεθοδολογικών αρχών. Για παράδειγμα, ο λεξικογράφος καλείται να αντιμετωπίσει δεκάδες προβλήματα στην προσπάθειά του να περιγράψει το πολύσημο περιεχόμενο ενός λεξήματος και οφείλει τότε να μελετήσει σε ικανό αριθμό παραδειγμάτων τις χρήσεις της λέξης, ώστε να έχει επίγνωση της συμφραστικής δυναμικής του λεξήματος, να εκτιμήσει τον βαθμό εξάρτησης της σημασίας από τις συντακτικές ιδιότητες της λέξης, να διακρίνει την κυριολεκτική και μεταφορική σημασία, να διερευνήσει σε επίπεδο εννοιακών σχέσεων την θέση του λεξήματος στην δομή του λεξικού και γενικότερα να κατακτήσει την γνώση της εννοιακής υπόστασης του λεξήματος που μελετά. Επιπλέον δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει την εγκυκλοπαιδική πληροφορία, όταν αυτή συμβάλλει στην σαφήνεια της περιγραφής και στην ακρίβεια του ορισμού της σημασίας.⁷

Βεβαίως, η αποδοχή της «ελευθερίας του λεξικογράφου» δεν υποβαθμίζει την αξία της συμβολής της θεωρητικής σημασιολογίας στην λεξικογραφική διαδικασία της θεώρησης του λεξήματος και την υιοθέτηση αποτελεσματικής μεθοδολογίας.

7. O Zgusta (1971: 24), επισημαίνει την δυσκολία προσδιορισμού της φύσης της λέξης σημασίας και καταλήγει: «The problem of the nature of meaning is certainly broader than the lexicographer's tasks; it is probably even broader than the purely linguistic investigation, since it requires a combination of linguistic, psychological, philosophical, and other approaches».

3. Σημασιολογικές αρχές του *LANE*

Κάθε λεξικογραφικό έργο εντάσσεται σε συγκεκριμένη κατηγορία λεξικού σύμφωνα με τα βασικά δομικά χαρακτηριστικά του. Ανάλογα με το περιεχόμενο, τους στόχους, τις αρχές σύνταξής του, την λεξικογραφητέα ύλη κ.λπ. διακρίνονται λεξικά με προοπτική ιστορική, διαχρονική ή συγχρονική, λεξικά ερμηνευτικά, λεξικά με μεγάλο ή μικρότερο χρονικό και γεωγραφικό εύρος λεξικογραφητέας ύλης, όπως π.χ. λεξικό διαδialeκτικό, λεξικό μιας συγκεκριμένης διαλεκτικής ποικιλίας, λεξικό της κοινής ομιλουμένης γλωσσικής μορφής, λεξικό ορισμένης χρονικής περιόδου κ.ά.⁸

Οι παράμετροι που διαμορφώνουν την μακροδομή και μικροδομή του *LANE* και το καθιστούν πρωτοτυπικό έργο ιστορικής λεξικογραφίας⁹ για την ελληνική γλώσσα έχουν ως εξής:

- α. Το χρονικό και γεωγραφικό εύρος της λεξικογραφητέας ύλης καλύπτει σχεδόν καθ' ολοκληρίαν το λεξικό απόθεμα της Νέας Ελληνικής και των διαλεκτικών της ποικιλιών, με σαφώς καθορισμένες τις περιπτώσεις λεξιλογίου που αποκλείονται.¹⁰
- β. Η διαχρονική θεώρηση του υλικού αφορά σε όλα τα επίπεδα της γλώσσας και έχει αναδρομική πορεία με αφετηρία την Νέα Ελληνική. Η μελέτη της ιστορίας της λέξης διέπεται από σαφείς και τεκμηριωμένες αρχές που ορίζονται στον αναθεωρημένο Κανονισμό Συντάξεως του Λεξικού (*Λεξικογραφικόν Δελτίον*, Παράρτημα 6, Αθήνα 2012).

8. Αναλυτικά για τα είδη λεξικών βλ. Κατσούδα στον παρόντα τόμο, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Ιδιαίτερα χρήσιμη η απεικόνιση σε δενδροδιάγραμμα των διαφόρων ειδών των λεξικών, που παραθέτει ο Ξυδόπουλος (2011: 294).
9. Για τον ορισμό του όρου *ιστορικό λεξικό* βλ. την αναλυτική παρουσίαση του θέματος από την Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο.
10. Η μακροδομική περιγραφή του *LANE* σύμφωνα με συγκεκριμένες αρχές διατυπώνεται στον *Κανονισμό Συντάξεως*, Β' Λεξικογραφητέα ύλη.

3. Σημασιολογικές αρχές του *ΙΑΝΕ*

γ. Προσφέρεται στον χρήστη η μοναδική δυνατότητα, σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο, της συγκριτικής και ερμηνευτικής μελέτης του λεξιλογικού πλούτου της νεότερης ομιλουμένης ελληνικής γλώσσας σε όλες τις μορφές της.

Ειδικότερα, στο *ΙΑΝΕ* η σημασία μελετάται:

- α. σε επίπεδο ποικιλότητας της γλώσσας (κοινή μορφή και διαλεκτικές ποικιλίες),
- β. στον άξονα του χρόνου (συγχρονική και διαχρονική θεώρηση του σημασιολογικού πλέγματος, αναδρομική ιστορική εξέταση κάθε σημασιακής διάκρισης, προέλευση σημασίας, χρονολόγηση σημασιικών διακρίσεων),
- γ. σε επίπεδο λεξικής σημασίας (ορισμός, πολυσημία, ταξινόμηση σημασιών, εννοιακές σχέσεις),
- δ. σε επίπεδο εφαρμογής (πηγές και τεκμηρίωση δεδομένων). Τα ζητήματα αυτά θα εξετασθούν αναλυτικά ακολούθως.

4. Γεωγραφικό και χρονικό εύρος της λεξικογραφητέας ύλης

Το γλωσσικό υλικό που αποτελεί την λεξικογραφητέα ύλη του *ΙΑΝΕ* αφορά στην νέα ελληνική γλώσσα στην κοινή της μορφή και τις διαλεκτικές της ποικιλίες (διαλέκτους και ιδιώματα).¹¹ Σε ένα τέτοιο πεδίο έρευνας η σημασιολογική θεώρηση λεξημάτων, όπως εξάλλου και γενικότερα η μελέτη του γλωσσικού υλικού σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης, εύλογα αποκτά ιδιαίτερη αξία για τους ακόλουθους λόγους. Κατ' αρχάς, δίνεται η δυνατότητα ολοκληρωμένης διερεύνησης της ιστορίας του λεξικού αποθέματος της Νέας Ελληνικής. Σε σημασιολογικό επίπεδο το διαλεκτικό υλικό αποτελεί πηγή για την παρακολούθηση της εξέλιξης των σημασιών, δεδομένου ότι

11. Η λεξικογραφητέα ύλη προσδιορίζεται επακριβώς στο Α' μέρος και αναλυτικότερα στο Β' μέρος της Εισαγωγής του Κανονισμού Συντάξεως του *ΙΑΝΕ*.

σήμερα επιβιώνουν αρχαίες σημασίες που απαντούν μόνο στο διαλεκτικό λεξιλόγιο, ακόμη κι αν τα λεξήματα στα οποία εμπεριέχονται απαντούν και στο λεξιλόγιο της Κοινής Νέας Ελληνικής με άλλο περιεχόμενο. Για παράδειγμα, η αρχαία σημασία της λέξης *πάγρος* 'βράχος' σε χρήση προσηγορικού και όχι κυρίου ονόματος (ως τοπωνυμίου) απαντά μόνο σε διαλέκτους και ιδιώματα. Ομοίως, η αρχαία σημασία της λέξης *δέμα* 'ταινία, κορδόνι, σχοινί' διασώζεται μόνο σε διαλεκτικές ποικιλίες.

Επίσης, σε σημασίες διαλεκτικού λεξιλογίου ο λεξικογράφος έχει την δυνατότητα να βρίσκει την αρχή ή να καλύπτει τα ενδιάμεσα κενά για την συγκρότηση του εννοιολογικού πλέγματος των σημασιολογικών διακρίσεων του περιεχομένου του λεξήματος από την οπτική της διαχρονικής συνέχειας της ελληνικής γλώσσας. Για παράδειγμα, το αρχαίο ουσιαστικό *βρώμα* διασώζεται με την σημασία 'τροφή' στο καρπαθιακό ιδίωμα, ή ομοίως το μεταγενέστερο ουσιαστικό *δέλος* (πβ. *δέλεαρ*, *δελεάζω*) διασώζεται με την κυριολεκτική σημασία 'δόλωμα' στην Χίο και την Μεσσηνία. Αυτή η δυνατότητα αφορά όχι μόνο σε επιβιώσεις σημασιών λεξημάτων με ιστορικό παρελθόν, αλλά και σε σημασίες λεξημάτων που ανήκαν στο λεξιλόγιο της κοινής ομιλουμένης δημόδους γλώσσας η οποία ήταν σε χρήση μετά το 1800 και εξής, αλλά σήμερα λόγω κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών απαντούν μόνο σε διαλεκτικές ποικιλίες και όχι στην Κοινή Νέα Ελληνική.

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη επιχειρηματολογία, για να υποστηριχθεί ότι είναι αδύνατον ένα λεξικό της Νέας Ελληνικής να επιβεβαιώνει την ιστορική προοπτική του, εάν περιορίζεται η λεξικογραφητέα ύλη του στο λεξιλόγιο μόνο της Κοινής Νέας Ελληνικής με αποκλεισμό του διαλεκτικού λεξιλογίου ή αντιστρόφως, εάν η λεξικογραφητέα ύλη του είναι μόνο διαλεκτική. Και στις δύο περιπτώσεις η λεξικογραφική προσέγγιση του υλικού, σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, θα είναι ελλιπής όσον αφορά στην ιστορική του διάσταση. Η διερεύνηση και η περιγραφή της σημασίας της λεξικής μονάδας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική της διάσταση. Επί του

4. Γεωγραφικό
και χρονικό εύρος
της λεξικογραφικής
ύλης

προκειμένου χαρακτηριστική είναι η άποψη του Schmidt ότι η ιστορική σημασιολογία δεν είναι ένα διαφορετικό είδος σημασιολογίας, αλλά κάθε σημασιολογική θεωρία πρέπει να αντιμετωπίζει τα προβλήματα της μεταβολής της λεξικής σημασίας στην πορεία του χρόνου. Επιπλέον, ο ίδιος επισημαίνει ότι δεν επιτρέπεται να αποτελεί εξαίρεση η συμπερίληψη του ιστορικού παράγοντα: εξαίρεση είναι η παραμέληση της ιστορικής διάστασης για λόγους μεθοδολογικούς.¹²

Δεν πρέπει να αγνοείται όμως ότι ο ιστορικός λεξικογράφος έχει περιορισμένη δυνατότητα ανάλυσης και περιγραφής της σημασίας σε όλη της την έκταση στην διαχρονική της διάσταση. Δεν έχει την δυνατότητα της άμεσης επαλήθευσης, διότι λείπουν οι φυσικοί ομιλητές μιας προγενέστερης περιόδου, οπότε περιορίζεται στις γραπτές πηγές αυτής της περιόδου, στα τυχαία δηλαδή διασωζόμενα κείμενα, τα οποία εύλογα και δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν απόλυτα αντιπροσωπευτική πηγή, και επομένως δεν μπορούν οι πληροφορίες που δίνουν να καλύψουν καθολικά την γλωσσική και εξωγλωσσική πραγματικότητα μιας προγενέστερης χρονικής περιόδου. Ακόμη περισσότερο περιορίζεται η δυνατότητα του ιστορικού λεξικογράφου, όταν η διακρίβωση της σημασίας δεν στηρίζεται σε πρωτογενείς πηγές αλλά σε δευτερογενείς, π.χ. όταν η λεξική σημασία στην διαχρονική της διάσταση διαπιστώνεται μόνον μέσω αναφορών σε γλωσσάρια ή άλλα λεξικά και όχι από την αναφορά της στην πρωτογενή κειμενική πηγή, δηλ. μέσω μιας καθαρά

12. Schmidt (1987: 131): «Die Hereinnahme des historischen Moments darf nicht der Sonderfall sein, der Sonderfall ist das völlige Ausserachtlassen der historischen Komponente aus methodischen Gründen». Ανάλογη και η επισήμανση της Kay (2000: 60). Επίσης η Molina (2008: 2) σημειώνει: «the interface between present and past, however, is to be stressed for the proper understanding and description of language phenomena in all of their complexity and evolving nature, and of course for an adequate lexicographic treatment of it, not only in synchronic dictionaries but also in diachronic ones».

γλωσσικής διαδικασίας ανάλυσης του συγκειμένου (context), όπου το λέξημα πραγματώνεται.¹³

Η σημασία της λεξικής μονάδας (λεξική σημασία) είναι κατ' ουσίαν η πολιτισμική, κοινωνική και ιστορική εμπειρία της χρήσης της γλώσσας, για την οποία οι πληροφορίες στην διαχρονική της διάσταση δεν είναι πάντοτε τόσο επαρκείς, ώστε να μειώνεται ο βαθμός υποκειμενικότητας του λεξικογράφου όσον αφορά στην εννοιολογική αντίληψη της σημασίας. Επιπλέον, η διακρίβωση της ιστορικής διάστασης της σημασίας απαιτεί ιδιαίτερες ικανότητες από τον λεξικογράφο, οι οποίες και είναι απαραίτητες για την κατανόηση της γλωσσικής, πολιτισμικής και ιστορικοκοινωνικής κατάστασης της συγκεκριμένης εποχής, ώστε να μπορεί να αντιλαμβάνεται και να ερμηνεύει τις εμφανιζόμενες φωνητικές, μορφολογικές και σημασιολογικές μεταβολές μιας λεξικής μονάδας. Χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Schmidt (1987: 134) ότι ο κόσμος της πραγματικότητας αλλάζει και εξελίσσεται, και κατά συνέπεια σε ένα ιστορικό λεξικό ο λεξικογράφος πρέπει να έχει γνώση και ικανότητα να τοποθετεί την σημασία της λέξης που αποθησαυρίζεται από το κείμενο στην εποχή που χρησιμοποιείται. Η ιστορική λεξικογραφία δεν είναι απλώς ένας κλάδος της γλωσσολογίας αλλά μια κοινωνική επιστήμη που έχει ως στόχο την ανασύσταση μιας ολόκληρης κοινωνίας και ενός πνευματικού κόσμου προγενέστερης εποχής.¹⁴

Αναφορικά με την πρακτική του *LANE*, η σημασιολογική θεώρηση της λεξικογραφικής ύλης του γίνεται με αφετηρία την συγχρονική

13. Σχετικά με τον προβληματισμό διακρίβωσης των σημασιών στα ιστορικά λεξικά βλ. Wiegand (1998²: 698-702), όπου και επισημαίνονται παράλληλα οι γνώσεις και δεξιότητες που οφείλει να διαθέτει ο λεξικογράφος για την ιστορική θεώρηση της λέξης.

14. Βλ. σχετικά το φιλοσοφικό λεξικογραφικό μανιφέστο του Reichmann (2007).

4. Γεωγραφικό και χρονικό εύρος της λεξικογραφικής ύλης

μελέτη του περιεχομένου του λεξήματος, δηλαδή το σύνολο των σημασιών της λέξεως από το 1800 και μετά, και εξετάζεται η εξελικτική πορεία εκάστης σημασίας από την πρώτη εμφάνισή της. Η σημασιολογική θεώρηση περιλαμβάνει το σύνολο του λεξικού δυναμικού της νεότερης ομιλουμένης ελληνικής γλώσσας σε όλες τις μορφές της. Η σημασία διερευνάται σε συγκριτική βάση, συγχρονικά και διαχρονικά, και δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να αντιληφθεί τον εννοιολογικό ιστό που συγκροτεί το περιεχόμενο του λεξήματος. Επιπλέον, παρέχονται δεδομένα χρήσης, τεκμηριωμένα με παραδείγματα/παραθέματα, και αναφέρονται σημασιακοί χαρακτηρισμοί, όπου είναι απαραίτητο, για να διαφανεί το πραγματολογικό πλαίσιο ερμηνείας της σημασίας και να δηλωθεί το επίπεδο γλώσσας, καθώς επίσης και για να διευκρινισθεί σε ορισμένες περιπτώσεις η διαδικασία της σημασιολογικής εξέλιξης και της σημασιολογικής διαφοροποίησης με πρωτογενή έρευνα σε γλωσσικές πηγές.

5. Περιγραφή της λεξικής σημασίας

Η περιγραφή της λεξικής σημασίας (lexical meaning) συνοδεύεται από διάφορα προβλήματα¹⁵ που ξεκινούν είτε γενικότερα από την θεωρητική τοποθέτηση σχετικά με το πώς νοείται η σημασία μιας λέξης, είτε ειδικότερα από τον τρόπο ανάλυσης του σημασιολογικού δυναμικού του λεξήματος.

Έχουν προταθεί, στο πλαίσιο διαφόρων γλωσσολογικών θεωριών (βλ. ενότητα 2), ποικίλοι τρόποι ανάλυσης του περιεχομένου του λεξήματος, οι οποίοι άλλοτε ξεκινούν από μια δομική περιγραφή, με συστατικά που προσδιορίζονται σύμφωνα με μια νοησιαρχική φιλοσοφία της γλώσσας ή αποτελούν στοιχεία ενός τυποποιημένου περιγραφικού μηχανισμού με βάση είτε την ποικιλότητα του συγκεκριμένου

15. Βλ. σχετικά Zgusta (1971: 23).

είτε τις σημασιακές σχέσεις, και άλλοτε ξεκινούν από μια ψυχολογική αντίληψη της σημασίας¹⁶ με στροφή προς μια εννοιολογική και πραγματολογική θεώρηση.

Η λεξική σημασία μπορεί να προσεγγισθεί με αφετηρία την σχέση της γλώσσας με τον εξωγλωσσικό κόσμο¹⁷ ανεξάρτητα από την περισταση επικοινωνίας (ό,τι ονομάζεται σημασία (meaning) δηλωτική (denotative) ή περιγραφική (descriptive) ή αναφορική (referential)), και με αφετηρία την σχέση της γλώσσας με την συναισθηματική κατάσταση του ομιλητή, δηλαδή την στάση του ομιλητή απέναντι σε αυτό που δηλώνει μια λέξη (ό,τι ονομάζεται σημασία (meaning) συνδηλωτική (connotative) ή εκφραστική (expressive) ή συνειρμική (associative))¹⁸.

Επιπλέον, εκτός από την δήλωση (denotatio) και την συνδήλωση (connotatio), στην λεξικογραφική πρακτική βασικό συστατικό της λεξικής σημασίας θεωρείται και το πεδίο εφαρμογής (range of application)¹⁹ του κάθε λεξήματος, με τον προσδιορισμό του οποίου περιγράφονται ακριβέστερα ιδιαίτερες πλευρές της λεξικής σημασίας, όπως πραγματώνονται εντός των συμφραζομένων. Είναι μέρος

16. Βλ. για το θέμα αυτό Kay (2000: 56).

17. Σχετικά ο Geeraerts (2003: 86) παρατηρεί: «We tend to think of word meanings as referring to the world. Roughly, without going into philosophical questions about the relationship between language and the world, we think of word meanings as conceptual descriptions of the things (in the largest possible sense, including abstractions and events and actions and properties and so on, next to material objects) that correlate with the words».

18. Οι όροι περιγραφική, αναφορική και εκφραστική, συνειρμική, χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο γενικής θεώρησης της βασικής διάκρισης της σύστασης της σημασίας σε δήλωση και συνδήλωση, και όχι στο πλαίσιο εξειδικευμένης ορολογίας.

19. Zgusta (1971: 41): «As the third basic component of lexical meaning we may, perhaps, conceive the range of application of the word». Σημειώνει μάλιστα την διαφορετική ορολογία σε διαφορετικές σημασιολογικές θεωρίες (π.χ. selective ή

5. Περιγραφή
της λεξικής
σημασίας

της λεξικογραφικής διαδικασίας η συμπερίληψη στην σημασιολογική μικροδομή του συντακτικού άρθρου και των χαρακτηριστικών πραγματώσεων της σημασίας σε συγκεκριμένα συγκείμενα.

Η συνδηλωτική διάσταση της σημασίας²⁰, σε αντίθεση με την σταθερότητα του εννοιακού πυρήνα της δηλωτικής/αναφορικής σημασίας, αφορά σε περιστασιακές επικοινωνιακές καταστάσεις. Είναι η πλευρά εκείνη της σημασίας που σχετίζεται με τις εμπειρίες και τα συναισθήματα του ομιλητή, καθώς και με τις εξωγλωσσικές περιστάσεις που επηρεάζουν την πραγμάτωσή της. Σε επίπεδο χρήσης της γλώσσας, η συνδήλωση εξετάζεται ως βασικός παράγοντας στην ανάλυση της γλωσσικής επικοινωνίας και μπορεί να έχει ιδιαίτερο ρόλο στην επίγνωση της σημασιακής διάκρισης του περιεχομένου του λεξήματος και να βοηθήσει στην αντίληψη και ερμηνεία της μεταβολής της σημασίας στην διαχρονική της θεώρηση. Οι συνδηλώσεις μπορούν να ξεκινήσουν από περιστασιακά στοιχεία σε συγκεκριμένη πραγμάτωση μιας έκφρασης και να φθάσουν να παγιωθούν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελέσουν στοιχεία του εννοιακού περιεχομένου του λεξήματος.²¹ Ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις σημασιακής διάκρισης μεταφοράς και ευφημισμού μετά από

selectional restrictions). Βλ. σχετικά και την άποψη του Jackson (2002: 16): «We cannot isolate a word either from the typical contexts in which it occurs or from its relationships with other words». Αλλά και ο Geeraerts (2010: 287) επισημαίνει ιδιαίτερα: «Theoretically, descriptively, and methodologically, a *contextualizing turn* characterizes some of the main contemporary approaches to lexical semantics. The usage-based aspects of lexical semantics would therefore seem to provide an excellent starting point for exploring the possibility of convergences or, as the case may be, for establishing fundamental incompatibilities».

20. Βλ. για τις μη περιγραφικές διαστάσεις της σημασίας Konstantinidou (1997).

21. Ο Jackson (2002: 16) αναφέρει χαρακτηριστικά: «A connotation that is shared by a large proportion of speakers can be considered as a contributory feature to the meaning of a lexeme».

παγίωση συνδηλωτικών στοιχείων των σχετικών γλωσσικών εκφράσεων.²² Για παράδειγμα, το *ντελίι* (λήμμα: *δελίι*) με την κυριολεκτική σημασία ‘μεγάλο ιστιοφόρο πλοίο’, αποκτά ως μεταφορά την σημασιακή διάκριση ‘ύψηλός και εύσωμος άνθρωπος’, ως αποτέλεσμα της συχνής, για κάποια χρονική περίοδο, χρήσης σε επικοινωνιακές περιστάσεις, όπως λ.χ. *Είιαι άντρας μεγαλόσωμος σάν ντελίι*.

Ακριβώς σε αυτό το σημείο προβάλλει το ζήτημα της λεξικογραφικής προσέγγισης της συνδηλωτικής όψεως της σημασίας. Συγκεκριμένα, τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό συνδηλωτικά στοιχεία παίζουν ρόλο στην σημασιακή διάκριση του περιεχομένου του λεξήματος και πότε αποτελούν χαρακτηριστικά συστατικά του ορισμού της λεξικής σημασίας.²³ Πρόκειται για ζήτημα που παραπέμπει και σε άλλες σημαντικές παραμέτρους, όπως λ.χ. του ρόλου του γλωσσικού αισθήματος, της πραγματολογικής αντίληψης, της διαχρονικής και συγχρονικής θεώρησης, που είναι θέματα με ιδιαίτερη βαρύτητα σε λεξικά με ιστορική προοπτική. Για παράδειγμα, το πολιτισμικοκοινωνικό χαρακτηριστικό που σημαδεύει την έκφραση μιας έννοιας η οποία πραγματώνεται γλωσσικά σε συγκεκριμένη εποχή, μπορεί να αποτελεί μεν στοιχείο της συνδηλωτικής διάστασης της σημασίας σε επίπεδο χρήσης κατά την εποχή αυτή, αλλά σε επίπεδο διαχρονίας μπορεί να καταλήξει σε σταθερό χαρακτηριστικό της σημασιακής

22. Βλ. Zgusta (1971: 63), σχετικά με την δυνατότητα ερμηνείας της μεταφοράς, όταν έχουμε γνώση της ιστορικής εξέλιξης. Επισημαίνει δε ότι, αν και σε πολλές περιπτώσεις αγνοούμε την ιστορική εξέλιξη, «nevertheless, the point is that what is historically a transferred sense can be, in synchronical semantic analysis, a direct one; this is so above all when the word is very frequently used in the sense in question: ignorance of the real development may be an additional factor in the situation».

23. Ο Zgusta (1971: 38) γράφει χαρακτηριστικά: «In a more positive way, we can describe connotation as consisting of all components of the lexical meaning that add some contrastive value to the basic, usually designative function».

5. Περιγραφή
της λεξικής
σημασίας

διάκρισης του περιεχομένου του σχετικού λεξήματος. Για παράδειγμα, το λ. *τόφαλος*, με την σημασία σήμερα 'άνθρωπος παχύς', προέρχεται από το επώνυμο πρωταθλητή άρσης βαρών στις αρχές του 20ου αιώνα. Η λεξικογραφική περιγραφή της σημασίας προϋποθέτει και την αναφορά σε μη γλωσσικούς παράγοντες. Η σημασιολογική πληροφορία που παρέχεται στο συντακτικό άρθρο του λεξικού εμπεριέχει και πραγματολογικά στοιχεία, καθώς και συχνά στοιχεία εγκυκλοπαιδικής γνώσης. Στην ιστορική λεξικογραφία η εγκυκλοπαιδική πληροφορία²⁴ είναι ιδιαίτερα σημαντική,²⁵ διότι συμβάλλει στην αρτιότερη νοητική αναπαράσταση του αντικειμένου αναφοράς στην διαχρονική του θεώρηση. Για παράδειγμα, αν στο λ. *θηρίο* δεν περιληφθούν στον ορισμό στοιχεία πραγματολογικής και εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας, δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό το εννοιολογικό πλέγμα μετωνυμικών ή μεταφορικών σημασιακών διακρίσεων του περιεχομένου του, όπως π.χ. η παρωχημένη σημασία 'ατμοκίνητο τρένο' ή για λ. όπως *δερβίσης*, *δερβέναγας* οι παρωχημένες σημασίες για την δήλωση των συγκεκριμένων αξιωμάτων επί Τουρκοκρατίας.

Στην λεξικογραφική πρακτική του *ΙΛΝΕ* στοιχεία πραγματολογικής και εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας δηλώνονται με χρήση θεματικών/σημασιακών χαρακτηρισμών ή αποτελούν μέρος του ορισμού ή δηλώνονται ως μεταλεξικογραφικά ερμηνεύματα στα παραδείγματα. Ενδεικτικά, αναφέρονται λ.χ. ο σημασιακός χαρακτηρισμός *ἐπί καιροῦ*, *ἐπί ζῶων* στα λ. *γέλασμα* και *γαυριάρης* αντίστοιχα, η περιγραφή ενός αντικειμένου στο λ. *γερδέλι* 'κάδος κοντός καὶ πλατύς, ξύλινος ἢ μεταλλικός ἢ δερμάτινος χρησιμοποιούμενος κυρίως πρὸς ἄντλησιν ὕδατος, ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ναυτικῶν κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ

24. Βλ. σχετικά Molina (2008: 1) : «...both theoretical and matter-of-fact claims for the integration of linguistic and encyclopaedic data meet in lexicography».

25. Για τον ρόλο της εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας στην αντίληψη της σημασίας βλ. Petöfi (1976: 25-41), και Kay (2000: 63).

καταστρώματος τῶν πλοίων', η συμπλήρωση του ορισμού της σημασίας Γ2 του λ. *γεράνιος* 'Θηλ. Λίθος κυανόχρους γρανιτώδης, χρησιμοποιούμενος διὰ τὴν οἰκοδομὴν οἰκιῶν ἐλλείπει ἄλλης λιθίνης οἰκοδομικῆς ὕλης' ἢ το ερμῆνευμα λέξεως που εμπεριέχεται στο παράδειγμα της σημασίας Γ3 του λ. *γαστρώνω*: *Ἀγγαστρώθηκέν το ἡ καρχιάν μου τὸ ρέσιν* (ρέσιν = γαμήλιον φαγητὸν ἐκ χόνδρων σίτου καὶ κρέατος ἢ γάλακτος).

Εκτός από την λεξική σημασία που βασικά δηλώνει την σχέση της λεξικής μονάδας με τον εξωγλωσσικό κόσμο (και συγκεκριμένα με το *αντικείμενο αναφοράς*), υπάρχει και ένα άλλο είδος σημασίας, σε καθαρά ενδογλωσσικό επίπεδο, η γραμματική σημασία, που δίνει πληροφορία για την γραμματική λειτουργία της λεξικής μονάδας (για παράδειγμα η σημασία που διαθέτουν οι σύνδεσμοι). Επίσης, υπάρχουν και λεξικές μονάδες με γραμματικο-σημασιακό περιεχόμενο, δηλαδή είναι φορείς λεξικής και γραμματικής σημασίας,²⁶ ὅπως εἶναι οἱ προθέσεις, οἱ αντωνυμίες, τὰ επιρρήματα.²⁷

Περαιτέρω, η λεξική σημασία προσεγγίζεται και μέσω των εννοιακών σχέσεων (sense relations), οι οποίες υφίστανται είτε μεταξύ λεξιμάτων είτε μεταξύ σημασιακών διακρίσεων ενός και του αυτού λεξήματος (σχέσεις συνωνυμίας, υπωνυμίας και συνυπωνυμίας, μετωνυμίας ή σημασιακής αντίθεσης/αντωνυμίας).²⁸ Σε επίπεδο εννοιακών

26. Για την όχι αυστηρά προσδιορίσιμη διάκριση λεξικής και γραμματικής σημασίας βλ. Cruse (2000: 89).

27. O Geeraerts (2003: 87) διακρίνει την μη-δηλωτική (non-denotational) πλευρά της σημασίας στους εξής τρεις τύπους: την *συγκινησιακή σημασία* (emotive meaning) που δηλώνει την συναισθηματική ανταπόκριση του ομιλητή, την *γραμματική σημασία* (grammatical meaning) που δηλώνει την εξειδικευμένη γραμματική λειτουργία και την *πραγματολογική σημασία* (pragmatic meaning) που δηλώνει την επικοινωνιακή λειτουργία.

28. O Geeraerts (2003: 84) σημειώνει χαρακτηριστικά: «Words, in fact, do not exist in isolation, but they are related to each other in various ways: they may be synonyms, or they may have opposite meanings, or they may simply be related by the fact that they belong to the same conceptual domain (like kinship terminology, or colour terms, or terms for kitchen utensils)».

5. Περιγραφή της λεξικής σημασίας

σχέσεων μελετάται και η πολυσημία (polysemy), η συχνή δηλαδή περίπτωση, κατά την οποία το λέξημα εμφανίζει περισσότερες της μιας σχετικές μεταξύ τους σημασιακές διακρίσεις (senses).²⁹

Επιπλέον, η διερεύνηση των εννοιακών σχέσεων του λεξήματος σε παραδειγματικό και συνταγματικό επίπεδο, πέρα από την ακριβέστερη αντίληψη της λεξικής σημασίας, συμβάλλει και στην επίγνωση των δυνατών συμπαραθέσεων (collocation) του λεξήματος σε επίπεδο χρήσης της γλώσσας.

5.1. Λεξικογραφική προσέγγιση της λεξικής σημασίας

Μετά την περιγραφή της σύστασης της λεξικής σημασίας,³⁰ ακολούθως θα συζητήσουμε την λεξικογραφική της προσέγγιση και την διαδικασία εν γένει οργάνωσης της σημασιολογικής πληροφορίας στο συντακτικό άρθρο. Συγκεκριμένα, θα εξετασθούν το περιεχόμενο και τα στοιχεία που συνθέτουν τον ορισμό της σημασίας, οι τρόποι διατύπωσής του, καθώς και ο ρόλος της συμφραστικής (contextual) πληροφορίας στην διασάφηση του ορισμού.

5.1.1. Ορισμός σημασίας

Η συγκρότηση της σημασιολογικής μικροδομής του συντακτικού άρθρου στηρίζεται στην ανάλυση και περιγραφή της λεξικής σημα-

29. Βλ. σχετικά Geeraerts (2003: 85): «Sense relations exist onomasiologically between words, but they also exist semasiologically within a word. There are broadly two ways in which dictionaries describe such *semantic relations*: by labelling or by grouping».

30. Συνοπτικά διατυπώνει ο Jackson (2002: 18): «To summarize, the components of (the sense of) a lexeme's meaning are: its relations with the 'real world' in the form of its denotation and connotation; its relations with other (senses of) lexemes in the vocabulary; its relations with the other lexemes that typically accompany it in the structure of sentences».

σίας με διερεύνηση όλων των πλευρών της. Αυτό προϋποθέτει:

- α. την λεπτομερή μελέτη των δεδομένων χρήσης του λεξήματος,
- β. την διάκριση του περιεχομένου του λεξήματος σε σημασίες μεμονωμένες ή ομάδες σημασιών,
- γ. την σύνθεση ορισμού για κάθε αναγνωρισμένη σημασία ή υποσημασία και
- δ. την θεώρηση των εννοιικών σχέσεων που διέπουν τις σημασιακές διακρίσεις του περιεχομένου του λεξήματος και καθορίζουν σύμφωνα με ορισμένη σημασιολογική αρχή την θέση κάθε σημασίας και υποσημασίας σε μια ιεραρχική ή απλή ταξινόμηση.

Από την πλευρά του χρήστη του λεξικού η αξία της σημασιολογικής πληροφορίας εξαρτάται:

- α. από την πληρότητα και σαφήνεια του ορισμού και
- β. από την επιλογή των παραδειγμάτων χρήσης. Το περιεχόμενο του ορισμού³¹ είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζεται από περιγραφική πληρότητα και να δηλώνει τα βασικά εννοιολογικά συστατικά, τα οποία απαιτούνται για την επίγνωση της ουσίας της σημασίας.³² Τα παραδείγματα χρήσης είναι αναγκαίο να πληρούν υψηλές προϋποθέσεις και ως προς την ποσότητα και ως προς την ποικιλότητα, διότι αυτά διασαφηνίζουν την σημασία και, εκτός του ότι κάνουν πιο εύκολα κατανοητό κάτι αφηρημένο, βοηθούν τον χρήστη να γνωρίσει τα πλέον κοινά περιβάλλοντα πραγμάτωσης μιας σημασίας.³³ Επιπλέον, από τα παραδείγματα ο χρήστης του λεξικού

31. Για μια διεπιστημονική διαχρονική επισκόπηση της προσπάθειας προσδιορισμού της δομής του ορισμού βλ. Wiegand (1992) και κυρίως Sager (2000).

32. Ο Jackson (2002: 93), με αναφορά στον Zgusta (1971), εύστοχα προσδιορίζει «τα όρια» του ορισμού της σημασίας: «The definition is a characterisation of the meaning of the (sense of the) lexeme; it is not an exhaustive explanation of the possible referents».

33. Ο Landau (2001: 153): τονίζει ότι είναι υποχρέωση του λεξικογράφου να δημιουργήσει ένα έργο ευκολονόητο και φιλικό στον χρήστη και γενικότερα να δώσει ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες των αναγνωστών του λεξικού.

5.1.1. Ορισμός σημασίας

αντιλαμβάνεται την συνδηλωτική πλευρά της σημασίας και κατανοεί την σημασιακή ανάλυση του περιεχομένου του λεξήματος, όπως παρουσιάζεται στο σημασιολογικό μέρος του συντακτικού άρθρου.

Όπως αναφέρεται στο άρθρο 95 του Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ, η σημασιολογική θεώρηση του λεξήματος εστιάζεται «στην μελέτη και περιγραφή της λεξικής σημασίας, στην δηλωτική/περιγραφική και συνδηλωτική της διάσταση». Αυτές οι δυο πλευρές θεώρησης της σημασίας διαμορφώνουν τις παραμέτρους δόμησης του περιεχομένου του ορισμού της. Στον ορισμό, δηλαδή, της σημασίας μιας λέξης πρέπει κατ' αρχάς και απαραιτήτως να περιγράφεται η σχέση της λέξης με την εξωγλωσσική κατάσταση, οντότητα κ.λπ., στην οποία αναφέρεται, ανεξάρτητα από τις περιστάσεις επικοινωνίας, και να δηλώνεται ό,τι από τον εξωγλωσσικό κόσμο μπορεί να βοηθήσει στην αντίληψη και περιγραφή της έννοιας που πραγματώνεται γλωσσικά.³⁴ Παράλληλα, η συνδηλωτική πληροφορία μπορεί να εμπεριέχεται στον ορισμό της σημασίας, όταν έχει ρόλο διακριτικού σημασιακού χαρακτηριστικού. Διότι, όπως προαναφέρθηκε (ενότητα 5), η συνδηλωτική διάσταση της σημασίας υπολογίζεται όχι μόνο στην ανάλυση της γλωσσικής επικοινωνίας αλλά και ως διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό στην επίγνωση μιας σημασιακής διάκρισης του περιεχομένου του λεξήματος, καθώς και στην αντίληψη και ερμηνεία της τυχόν μεταβολής της σημασίας όσον αφορά στην διαχρονική της θεώρηση.

34. Δεν θα υπεισέλθουμε στον φιλοσοφικό προβληματισμό της εξειδίκευσης της αναφοράς (reference) σε περιπτώσεις που αυτή σχετίζεται με πράγματα του κόσμου των εμπειριών (experienced world) και σε περιπτώσεις που σχετίζεται με πράγματα του αντικειμενικού κόσμου (objective world). Όπως σημειώνει ο Cruse (2000: 306): «Are there, indeed, any such things as 'things in the world'? Are things not mental constructs? In which case we should specify that reference is to do with things in the experienced world, not in the objective world. Of course, we assume there is some connection between these two worlds, but the relation between referrers and the objective world is indirect».

Επιπλέον, η λεξικογραφική πρακτική έχει δείξει ότι η σημασιολογική πληροφορία δεν περιορίζεται σε στοιχεία που αφορούν μόνο στην ένταση της έννοιας που δηλώνεται από την λέξη, αλλά συχνά χρειάζεται να εμπλουτισθεί και με στοιχεία που αφορούν στην έκταση αυτής και συμβάλλουν στην περιγραφή της επικοινωνιακής αξίας της.³⁵

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η σύγχρονη λεξικογραφική προσέγγιση της σημασίας, κατ' εξοχήν στο πλαίσιο της θεωρίας της γνωσιακής σημασιολογίας, δίνει ιδιαίτερο ρόλο στην πραγματολογική και νοητική θεώρησή της.³⁶ Η εγκυκλοπαιδική μάλιστα πληροφορία αποκτά σε ορισμένες περιπτώσεις σημαντική θέση στην περιγραφή και στον ορισμό της σημασίας, διότι προσφέρει την αναγκαία εξειδικευμένη γνώση του αντικειμένου αναφοράς που πρέπει να αντιληφθεί ο χρήστης του λεξικού.³⁷

Στην περίπτωση του *LANE*, που είναι λεξικό με ιστορική προοπτική και με λεξικογραφητέα ύλη την κοινή μορφή και τις διαλεκτικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής, προκύπτει εντονότερα η ανάγκη

35. Σε αυτό τον μεθοδολογικό προσανατολισμό ανήκει η θεώρηση των πρωτοτύπων μιας έννοιας, βλ. σχετικά Geeraerts (2003: 90): «Lexicographers have always used such extensional additions to intensional definitions, but it is only in the last two decades that semantic theory has recognised the importance of typical examples and central members for our knowledge of the language. The theoretical approach in question is known as 'prototype theory'».

36. Βλ. σχετικά Crystal (2008⁸, s.v. *cognitive semantics*): «A semantic theory, part of cognitive grammar, which identifies meaning with conceptualization – the structures and processes which are part of mental experience. The theory stresses the importance of bodily experience in conceptualization. It operates with an encyclopedic view of meaning, not recognizing a clear boundary between linguistic and general knowledge».

37. Ο Geeraerts (2003: 90) αναφέρει σχετικά τον εγκυκλοπαιδικό ορισμό (encyclopaedic definition) που περιέχει όλα τα είδη εξειδικευμένης και πρακτικής πληροφορίας. «Such a maximally rich definition, reflecting world knowledge rather than merely knowledge of the language, is usually called an *encyclopaedic definition*».

5.1.1. Ορισμός σημασίας

συμπερίληψης της εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας³⁸ στον ορισμό της σημασίας. Στην ενότητα 4 επισημάνθηκε ότι για την διακρίβωση της ιστορικής διάστασης της σημασίας ο λεξικογράφος πρέπει να έχει επίγνωση όχι μόνο της γλωσσικής αλλά και της πολιτισμικής και ιστορικοκοινωνικής κατάστασης του παρελθόντος, ώστε να μπορεί να αντιλαμβάνεται και να ερμηνεύει τις σημασιολογικές μεταβολές ενός λεξήματος, αλλά και να δηλώνει την σημασία της λέξης, τοποθετώντας την στην εποχή που πραγματώνεται. Για παράδειγμα, στον ορισμό της σημασίας μιας λέξης του 19ου αι. που ανήκει στην λεξικογραφητέα ύλη του *LANE* αλλά είναι σε αχρησία στο σύγχρονο νεοελληνικό λεξιλόγιο ή/και στο διαλεκτικό (π.χ. το *δερμόνι*, ο *δερβεντζής*, ρ. *δεκαπεντίζω*), χρειάζεται ο λεξικογράφος να δώσει τέτοια στοιχεία περιγραφής, χρήσης κ.λπ., ώστε να γίνουν αντιληπτές όλες οι πλευρές της λεξικής σημασίας. Πολλά από αυτά τα στοιχεία αποτελούν εγκυκλοπαιδική πληροφορία. Παρομοίως, εγκυκλοπαιδικά στοιχεία απαιτούνται για την ερμηνεία λέξεων αναφερομένων σε έθιμα ή παιχνίδια (π.χ. το έθιμο του *λειδινού* στο λ. *δειλινό* και τα διάφορα παιχνίδια με την ονομασία *δεσπότης* στο ομώνυμο λήμμα). Ομοίως, και σε αποκλειστικά διαλεκτικές σημασίες η εγκυκλοπαιδική πληροφορία είναι άκρως αναγκαίο στοιχείο του ορισμού, για να περιγράψει αντικείμενο αναφοράς το οποίο είναι έξω από τον κόσμο των εμπειριών του χρήστη και να συμβάλει έτσι στην αριότερη νοητική αναπαράστασή του. Βεβαίως, όσον αφορά στην έκταση της εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας, επαφίεται στην ικανότητα του λεξικογράφου να πληροί τους αυστηρούς όρους λεξικογραφικής

38. Το ζήτημα της συμβολής της εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας στην λεξικογραφική πρακτική έχει γίνει αντικείμενο πολλών ακαδημαϊκών συζητήσεων. Άλλοι απορρίπτουν ή υποβαθμίζουν τον ρόλο της και άλλοι απορρίπτουν ακόμη και την ύπαρξη κάποιας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ σημασιολογικής και εγκυκλοπαιδικής πληροφορίας (όπως οι γνωστικοί σημασιολόγοι Geeraerts (2001), (2003) και (2010), Kay (2000: 63), Molina (2008: 11 κ.ά.). Η παροχή εγκυκλοπαιδικών πληροφοριών στα μεγάλα ιστορικά λεξικά αποτελεί κατ' άλλους (βλ. Considine 1998: 582-583) μέρος των υποχρεώσεών τους, αλλά και των απαιτήσεων των χρηστών τους.

οικονομίας σε τέτοιο βαθμό που ο περιορισμός της εγκυκλοπαιδικής γνώσης να μην στερεί την πληρότητα και την ερμηνευτική αξία του ορισμού της σημασίας.

Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις διαλεκτικών λέξεων που δηλώνουν οντότητες από τον ανόργανο και οργανικό κόσμο και των οποίων συχνά είναι δύσκολη η αντιστοίχιση με την κοινή ονομασία τους ή/και την επιστημονική τους (π.χ. φυτά, ζώα, ορυκτά κ.λπ.), ο ορισμός τους περιλαμβάνει αναλυτική περιγραφή των χαρακτηριστικών τους, της χρήσης τους κ.λπ., και γενικότερα κάθε πληροφορία γενική ή εγκυκλοπαιδική, αρκεί να είναι προσδιοριστική του συγκεκριμένου αντικειμένου αναφοράς. Για παράδειγμα, στο *LANE* το λ. *άγιομάραντο* δεν προσδιορίζεται με την επιστημονική του ονομασία αλλά μόνον περιγράφεται ως 'άγριον φυτὸν παράγον ἄνθος κίτρινον καὶ εὐώδες'.

Στην λεξικογραφική πρακτική τα ουσιαστικά προβλήματα προκύπτουν στην περίπτωση της πολυσημίας. Όταν το περιεχόμενο του λεξήματος είναι πολύσημο, υπάρχουν περισσότεροι του ενός ορισμοί στο σημασιολογικό μέρος του συντακτικού άρθρου, και εκτός των ζητημάτων συγκρότησης του ορισμού, επιπλέον προκύπτει και το πρόβλημα της ιεραρχικής ή μη ταξινόμησης των σημασιών, καθώς και αυτό της σειράς κατάταξής τους, θέματα τα οποία θα συζητηθούν αναλυτικά στις επόμενες ενότητες. Σε ένα πολύσημο λέξημα, συνήθως πρακτική ιεραρχικής ταξινόμησης είναι για κάθε δέσμη σημασιών να υπάρχει ένας γενικός ορισμός που ακολουθείται από άλλους υπο-ορισμούς που περιγράφουν τις διάφορες σημασιακές διακρίσεις. Ο κάθε ορισμός είναι απαραίτητο να εμπεριέχει τα διακριτικά χαρακτηριστικά στα οποία βασίζεται η διαφοροποίηση της σημασίας, και είναι σημαντικό ο ορισμός της σημασίας να δίνει την δυνατότητα στον χρήστη να αντιλαμβάνεται εύκολα την θέση που έχει η συγκεκριμένη σημασιακή διάκριση στον εννοιολογικό ιστό του περιεχομένου του λεξήματος στο οποίο περιλαμβάνεται, καθώς και να υποδηλώνεται ο τρόπος συγκρότησης του ιστού των σημασιών, π.χ. από το γενικό στο ειδικότερο, από την κυριολεξία στην μεταφορά κ.λπ.

5.1.1. Ορισμός σημασίας

Για να καταλήξει ο λεξικογράφος στην σύνθεση ενός αξιόπιστου και ακριβούς ορισμού κατά την προσέγγιση της σημασιολογικής μικροδομής του λεξήματος/λήμματος, κατ' αρχάς πρέπει απαραιτήτως να διευκρινίσει τα εξής βασικά ζητήματα:

- (α) την περίπτωση μονοσημίας ή πολυσημίας, δηλαδή, να εξετάσει αν μπορεί να αναλυθεί το περιεχόμενο του λεξήματος σε μία ή περισσότερες σημασιακές διακρίσεις,
- (β) την περίπτωση ομωνυμίας, δηλαδή, να εξετάσει αν η ιστορική θεώρηση εκάστης σημασιακής διάκρισης και η σχέση της προς τις υπόλοιπες οδηγεί στην διαπίστωση πολυσημίας ή ομωνυμίας, και
- (γ) από τις σημασιακές διακρίσεις του πολύσημου περιεχομένου ενός λεξήματος ποιες μπορούν να ταξινομηθούν ως ξεχωριστές σημασίες και ποιες να θεωρηθούν περιπτώσεις πραγματώσεων σε περιορισμένα ιδιαίτερα συγκείμενα, ή απλώς περιστασιακές χρήσεις του λεξήματος.

Στην λεξικογραφική πρακτική του *ΙΑΝΕ*, για την προσέγγιση των προαναφερθέντων ζητημάτων, ακολουθείται η συνήθης διαδικασία της λεπτομερούς διερεύνησης των σημασιολογικών δεδομένων με βάση πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Όπως έχει προαναφερθεί (σ. 241), αναγκαία προϋπόθεση (η οποία όμως σχεδόν ποτέ δεν πληρούται απόλυτα) για την μεγαλύτερη αξιοπιστία του αποτελέσματος και σε αυτήν την φάση της λεξικογραφικής διαδικασίας αποτελεί η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη συγκέντρωση αντιπροσωπευτικών δεδομένων χρήσης, τόσο σε ποσότητα όσο και ποικιλότητα.

Σε πρώτη φάση ο λεξικογράφος συγκεντρώνει όλες τις μαρτυρίες πραγματώσεων του λεξήματος από το αρχειακό υλικό του *ΙΑΝΕ* με καταγραφές προφορικού λόγου και αποδελτιωμένο γλωσσικό υλικό από έντυπες πηγές.³⁹ Στην συνέχεια, γίνεται προσπάθεια για μια

39. Βλ. σχετικά με τις πηγές του *ΙΑΝΕ* την εργασία των Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

πρώτη καταγραφή και αδρομερή διάκριση των σημασιών, όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από τα σημασιολογικά δεδομένα. Με κριτήριο κοινά ή παρόμοια χαρακτηριστικά που τις συνδέουν, προσδιορίζεται αφαιρετικά η εννοιολογική περιοχή που εντάσσονται, και επιχειρείται μια πρώτη γενική συγκρότηση του σημασιολογικού πλέγματος του περιεχομένου του λεξήματος, που περιλαμβάνει μεμονωμένες σημασίες ή/και ομαδοποιημένες σημασίες και υποσημασίες. Στην φάση αυτή πιθανόν ένας αριθμός σημασιακών διακρίσεων να μην μπορεί να ενταχθεί στην συγκεκριμένη εννοιολογική περιοχή ή σε καμιά από τις συγκροτούμενες ομάδες, εξαιτίας της αδυναμίας να γίνει εύκολα αντιληπτή κάποια εννοιακή σχέση. Αναμφίβολα, όμως, γίνεται μια πρώτη θεώρηση του σημασιολογικού δυναμικού του λεξήματος, όπως εμφανίζεται από τις μαρτυρίες χρήσης του, και κυρίως εντοπίζονται τα ζητήματα που χρειάζονται περαιτέρω διερεύνηση και τεκμηρίωση.

Στην δεύτερη φάση σχηματοποιείται η δομή του σημασιολογικού τμήματος του λεξικού, αφού πρώτα διερευνηθεί αν όλες οι προτεινόμενες σημασιακές διακρίσεις ανήκουν στο πολύσημο περιεχόμενο του λεξήματος ή ορισμένες ανήκουν σε ομώνυμο λέξιμα. Επί του προκειμένου, απαραίτητα μέσα διακρίβωσης είναι η ιστορική θεώρηση και το κριτήριο της συνάφειας των σημασιών, όπως θα αναφερθεί αναλυτικά στην ενότητα 6.

Στην τρίτη φάση, επανελέγχοντας τα δεδομένα και τα αποτελέσματα των προηγούμενων διαδικασιών, ο λεξικογράφος επιχειρεί με βάση τα εννοιακά στοιχεία της κάθε μεμονωμένης σημασίας ή των ομαδοποιημένων σημασιών και υποσημασιών την τελική σύνθεση του ορισμού τους.⁴⁰ Πρακτικά, η σύνθεση των ορισμών θα πρέπει να ξεκινά από το γενικό και να προχωρεί προς το ειδικό, δηλαδή από

40. Όπως προαναφέρθηκε, η διαδικασία διακρίβωσης της σημασίας στα ιστορικά λεξικά περιγράφεται αναλυτικά από τον Wiegand (1998²: 698-702).

5.1.1. Ορισμός σημασίας

την δήλωση μιας ευρύτερης έννοιας στην δήλωση διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών. Αναφέρονται οι δυνατές παγιωμένες συνήθειες συμπαραθέσεις του λεξήματος, και ακολουθούν χαρακτηριστικά παραδείγματα χρήσης (με αναφορά κατά περίπτωση συνδηλωτικών στοιχείων μέσω των σημασιακών χαρακτηρισμών ή ιδιαιτέρων περιορισμών που αφορούν στο πεδίο εφαρμογής του λεξήματος), παγιωμένες συμφράσεις με διάκριση των περιστασιακών χρήσεων κ.λπ., και τέλος παρατίθενται τα συνώνυμα και αντώνυμα. Οι σημασιακές σχέσεις εντοπίζονται σε επίπεδο σημασιακής διάκρισης και όχι λεξήματος και δηλώνονται στο τέλος εκάστης σημασιακής διάκρισης με την αναφορά των σχετικών συνωνύμων ή/και αντωνύμων. Στην περίπτωση όμως που η σημασιακή συνάφεια που δηλώνουν τα συνώνυμα ή/και αντώνυμα αφορά σε πολλές σημασιακές διακρίσεις, τότε αυτά παρατίθενται στο τέλος του συντακτικού άρθρου. Σημειώνεται επίσης ότι, όταν το συνώνυμο ή αντώνυμο περιλαμβάνεται ως λήμμα στην ύλη του εκδοθέντος τμήματος του *ΙΛΝΕ*, η δήλωσή του γίνεται με την αναφορά όχι μόνο του λεξήματος/λήμματος στο οποίο αυτό ανήκει, αλλά και της αρίθμησης που χαρακτηρίζει την σχετική σημασιακή διάκριση. Στην αντίθετη περίπτωση το συνώνυμο ή το αντώνυμο δηλώνεται κατ' ανάγκη με απλή αναφορά μόνο του λεξήματος/λήμματος στο οποίο ανήκει. Για παράδειγμα, στο λ. *δαγκαματιά* δηλώνονται στην σημασία 3 ως συνώνυμα τα λ. *δάγκα 3*, *δαγκαμασιά 2* (με τις αντίστοιχες σημασιακές διακρίσεις) και τα λ. *μπουκιά*, *χαφιά* (μόνον ως λεξήματα, διότι τα σχετικά λήμματα δεν έχουν ακόμη συνταχθεί).

5.1.2. Διατύπωση ορισμού (τύποι ορισμού σημασίας)

Όσον αφορά στην διατύπωση του ορισμού της σημασίας υπάρχουν βασικά οι εξής τρόποι, εξαρτώμενοι ως ένα βαθμό από τον τύπο του λεξικού:

- (α) ο συνθετικός τρόπος, δηλαδή με αναφορά του συνωνύμου (από το λεξιλόγιο της κοινής μορφής της γλώσσας στην περίπτωση μονόγλωσσου ή διαλεκτικού λεξικού και από το λεξιλόγιο της ξένης γλώσσας στην περίπτωση δίγλωσσου λεξικού) και
- (β) ο αναλυτικός τρόπος, κατά τον οποίο η σημασία ορίζεται με προτασιακό ορισμό, δηλαδή με ερμηνευμα μεταγλωσσικά διατυπωμένο. Σε αυτό το είδος διατύπωσης, που θεωρείται και ο πλέον φυσικός και αυθόρμητος τρόπος ορισμού, η σημασία περιγράφεται με αναφορά στην γενικότερη υπερώνυμη έννοια που χαρακτηρίζει την κατηγορία στην οποία εντάσσεται το οριζόμενο (*definiendum*), και με δήλωση ενός ή περισσότερων διακριτικών χαρακτηριστικών του.⁴¹ Λέξεις, οι οποίες δεν έχουν αναφορά στον εξωγλωσσικό κόσμο (π.χ. οι σύνδεσμοι), ορίζονται με περιγραφή της λειτουργίας τους στην γραμματική της γλώσσας.

Σε γενικές γραμμές, στον ορισμό διατυπώνονται κυρίως δηλωτικά στοιχεία της σημασίας, και συνήθως είναι πολύ περιορισμένη η αναφορά συνδηλωτικών στοιχείων. Εμπεριέχονται συνδηλωτικά στοιχεία, μόνον αν αυτά προσδίδουν κάποια χαρακτηριστική σημασιακή ιδιαιτερότητα. Συνδηλωτικά στοιχεία μπορούν να δηλωθούν και με σημασιακούς χαρακτηρισμούς (*labels*), που προτάσσονται ή έπονται των παραδειγμάτων χρήσεως της λέξεως, αν δεν υποδηλωθούν στην μεταγλωσσική διατύπωση του ορισμού, όπως θα συζητηθεί παρακάτω.

41. Στον τρόπο διατύπωσης του ορισμού έχουν αναφερθεί σημαντικοί μελετητές των λεξικογραφικών προβλημάτων, ενδεικτικά βλ. Zgusta (1971: 258), Jackson (2002: 94), Geeraerts (2003: 91), κ.ά. Ορισμένοι βέβαια (π.χ. Wiegand 1992) φθάνουν να αρνούνται την δυνατότητα ύπαρξης λεξικογραφικού ορισμού με αυστηρή έννοια.

5.1.2. Διατύπωση
ορισμού
(τύποι ορισμού
σημασίας)

Στην περίπτωση του *LANE* εφαρμόζονται σε συνδυασμό ή ξεχωριστά και οι δυο προαναφερθέντες τρόποι διατύπωσης. Για παράδειγμα, αν πρόκειται για σημασία λεξικής μονάδας που ανήκει αποκλειστικά στο διαλεκτικό λεξιλόγιο, όπως λ.χ. το λ. *ἀκρούμι* (τό), αυτή προσδιορίζεται με αναφορά της υπερώνυμης έννοιας (νόσος) και των διακριτικών χαρακτηριστικών σε προτασιακή διατύπωση: ‘νόσος τοῦ στόματος προξενούσα τὴν σῆψιν καὶ πτώσιν τῶν ὀδόντων’, ενώ στην περίπτωση του λ. *ἀμπαρρωτός* αρκεί ο ορισμός με την συνώνυμη λέξη της Κοινής Νέας Ελληνικής ‘κλειστός’. Αν πρόκειται για σημασία λεξικής μονάδας που ανήκει στο κοινό νεοελληνικό λεξιλόγιο, η σημασία περιγράφεται κυρίως με προτασιακό ορισμό και αναφορά διακριτικών χαρακτηριστικών. Ο ορισμός μόνον με απλή αναφορά συνωνύμου γίνεται σε περιπτώσεις λέξεων προερχομένων από την λόγια παράδοση ή λέξεων που ανήκουν σε εξειδικευμένο λεξιλόγιο, και γενικότερα σε περιπτώσεις λέξεων που η σημασία τους γίνεται εύκολα κατανοητή, αν προσδιορισθεί απλώς με άλλη ταυτόσημη λεξική μονάδα του κοινού λεξιλογίου με μεγαλύτερη συχνότητα χρήσης.

Με προτασιακό ορισμό δηλώνεται κατ’ εξοχήν και η σημασία φράσεων και γενικότερα φρασημάτων, παροιμιών και γνωμικών, που αποτελούν είτε παραδείγματα χρήσης είτε ιδιαίτερες πραγματώσεις μιας σημασίας, οι οποίες έχουν όμως παγιωθεί με συγκεκριμένη συντακτική ή λεξική δομή και πολλές από αυτές με νέα ιδιαίτερη σημασία, η οποία δεν προκύπτει από τις ξεχωριστές σημασίες των λέξεων που συμπαρατίθενται. Σπανιότερα, σε αυτές τις περιπτώσεις ο ορισμός σημασίας γίνεται με συνώνυμες φράσεις, παροιμίες κ.λπ., οι οποίες είναι πολύ κοινές. Με αναλυτικό ή προτασιακό ορισμό ορίζονται τεχνικοί και επιστημονικοί όροι που κατ’ επιλογήν εμπεριέχονται στην λεξικογραφητέα ύλη.

Σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει η δυνατότητα εμπλουτισμού του ορισμού με εγκυκλοπαιδική πληροφορία. Συχνή επίσης είναι η διαπαρομομπή σε ορισμούς λημμάτων που συνδέονται με συνωνυμική σχέση σε επίπεδο σημασιακής διάκρισης ή και λεξικής σημασίας.

Γενικότερα, είναι στην διάκριση του λεξικογράφου να εφαρμόζει από τις διάφορες τεχνικές διατύπωσης του ορισμού αυτήν που θεωρεί ως την πιο κατάλληλη για την παροχή συγκεκριμένου τύπου σημασιολογικής πληροφορίας.

Τέλος, όσον αφορά στην μεταγλωσσική διατύπωση του ορισμού, είναι σημαντικό να χρησιμοποιούνται λέξεις όσο το δυνατόν κοινές και άμεσα αντιληπτές, ώστε ο ορισμός να είναι εύκολα κατανοητός από την πλειονότητα των χρηστών του λεξικού⁴². Αυτός εξάλλου είναι και ένας από τους λόγους αλλαγής της μεταγλώσσας του *LANE* μετά τον τ. 5, τεύχ. β', της αντικατάστασης δηλαδή της καθαρεύουσας από την Κοινή Νέα Ελληνική.⁴³

Από τις βασικές αρχές που πρέπει να χαρακτηρίζουν την διατύπωση του ορισμού είναι και η αποφυγή της κυκλικότητας. Διότι κάθε άλλο παρά διευκρινίζεται η σημασία μιας λέξης στον χρήστη,⁴⁴ όταν αυτή ορίζεται με λέξη της οποίας και ο δικός της ορισμός εξαρτάται από την λέξη που ορίζει, όπως αποφθεγματικά διατυπώνει ο Landau, π.χ. *αποσπερίτης* 'αστρομερίτης' και *αστρομερίτης* 'αποσπερίτης'.⁴⁵

42. Αναφορικά με την μεταγλωσσική διατύπωση του ορισμού έχει προταθεί (Petöfi 1978 κ.ά.) και η χρήση των λεγομένων *κανονικών* / *τυπικών ερμηνευμάτων* (kanonische Explikationen). Πρόκειται για ερμηνεύματα συνταγμένα σε μία ειδική *τυπική μεταγλώσσα* (kanonische Sprache), οι όροι της οποίας έχουν σταθερή σημασία, αυστηρά οριοθετημένη. Οι τυπικοί αυτοί όροι της κανονικής μεταγλώσσας προτείνεται να εμφανίζονται στα ερμηνεύματα με κεφαλαία γράμματα προς διάκριση από τους αντίστοιχους κοινούς όρους.

43. Βλ. σχετικά *Κανονισμό Συντάξεως* άρθρο 97, που αντικαθιστά το άρθρο 95 του παλαιού Κανονισμού (1935).

44. Ο Landau (2001: 157) σημειώνει χαρακτηριστικά: «No amount of diligence on the part of the reader can penetrate the barrier of circularity».

45. Βλ. Landau (2001: 158): «No word can be defined by itself, and no word can be defined from its own family of words unless the related word is separately defined independently of it». Στην συνέχεια ο ίδιος, σ. 158-160 αναφέρει αναλυτικά τις περιπτώσεις κυκλικότητας του ορισμού σημασίας. Η Kay (2000: 59) θεωρεί αναπόφευκτη την κυκλικότητα σε ορισμούς, όταν το λεξικό είναι μονόγλωσσο.

5.1.2. Διατύπωση
ορισμού
(τύποι ορισμού
σημασίας)

Βεβαίως, δεν πρόκειται για κυκλικότητα, όταν στον ορισμό της σημασίας μιας λέξης (π.χ. ενός ουσιαστικού) συμμετέχει λέξη της ίδιας οικογένειας αλλά διαφορετικού μέρους του λόγου (π.χ. ενός ρήματος) που όμως ορίζεται αναλυτικά στο οικείο λήμμα, π.χ. *δοκιμαστικός* 'αυτός που χρησιμεύει για δοκιμή'.

Ιδιαίτερα επισημαίνεται η χρήση των *σημασιακών* (και *θεματικών* κατά μια άλλη διάκριση) χαρακτηρισμών σε οποιαδήποτε μορφή διατύπωσης ορισμού, διότι συμβάλλουν σημαντικά στην πληρότητα της ερμηνευτικής αξίας του ορισμού. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί παρέχουν μεταγλωσσικές πληροφορίες και, κατ' ουσίαν, αποτελούν ένα είδος κωδικοποίησης της χρήσης της γλώσσας.⁴⁶ Όπως σημειώνει ο Geeraerts (2003: 84), οι *θεματικοί χαρακτηρισμοί* (thematic labels) είναι ένας από τους δυο τρόπους απόδοσης της ονομασιολογικής πληροφορίας, με άλλα λόγια της εννοιολογικής κατηγοριοποίησης της σημασίας. Με τους θεματικούς χαρακτηρισμούς, δηλαδή, δηλώνεται ότι η λέξη ανήκει σε συγκεκριμένη εννοιολογική περιοχή (π.χ. *ιατρική, γεωργία κ.λπ.*). Αυτή η πληροφορία σε μερικές περιπτώσεις μπορεί και να υπονοείται στον ορισμό της σημασίας ή και να δηλώνεται σαφώς ως στοιχείο του ορισμού.⁴⁷ Ο άλλος τρόπος δήλωσης της ονομασιολογικής πληροφορίας είναι ο *χαρακτηρισμός των σημασιακών/εννοιακών σχέσεων* (δηλαδή, *συνωνυμική, αντωνυμική σχέση*).

Οι Verkuyl *et al.* διακρίνουν τους σημασιακούς χαρακτηρισμούς σε *χαρακτηρισμούς ομαδοποίησης* (group labels) και σε *χαρακτη-*

46. Για το περιεχόμενο του όρου *σημασιακοί χαρακτηρισμοί* (κατ' άλλους *χρηστικά σημάδια*) βλ. Hartmann και James (1998), s.v. *label*, Landau (2001: 217-272) Verkuyl *et al.* (2003: 297), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009: 603-604), Τράπαλης και Κατσούδα (2009: 1168).

47. Οι Verkuyl *et al.* (2003: 309) θεωρούν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις οι συντομογραφίες σημασιακών χαρακτηρισμών μπορούν να παραλειφθούν.

ρισμούς επιπέδου (*register labels*).⁴⁸ Οι πρώτοι αναφέρονται στον χαρακτηρισμό μιας λέξης/λεξήματος που χρησιμοποιείται από μια ομάδα ομιλητών σε ένα εξειδικευμένο πεδίο εφαρμογής και δηλώνουν γεωγραφικό περιορισμό (π.χ. διαλεκτική λέξη), χρονικό προσδιορισμό πρώτης εμφάνισης (π.χ. αρχαία), συχνότητα (π.χ. σπάνια) και κοινωνικό ή επαγγελματικό τομέα (π.χ. ναυτικό, ιατρική). Οι δεύτεροι δηλώνουν μια εξατομικευμένη χρήση της γλώσσας (π.χ. ποιητική, επίσημη, χυδαίο, ειρωνικό), δίνοντας έτσι την δυνατότητα στον χρήστη να επιλέγει την κατάλληλη λέξη/λέξημα μεταξύ άλλων εναλλακτικών και να εκτιμά αν μπορεί ή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί η λέξη σε συγκεκριμένη περίπτωση.

Γενικότερα οι σημασιακοί χαρακτηρισμοί λειτουργούν ως δείκτες της διαφοροποίησης που μπορεί να παρουσιάζει η γλώσσα όσον αφορά στον γεωγραφικό χώρο (διάλεκτοι και ιδιώματα), στην κοινωνική διαστρωμάτωση (χρηστικά επίπεδα) και στις συνθήκες εκφώνησης (γλωσσικό ύφος).⁴⁹ Πρέπει, επίσης να σημειωθεί ότι οι σημασιακοί χαρακτηρισμοί ακολουθούν την γλωσσική και κοινωνική εξέλιξη και κατά συνέπεια δεν έχουν διαχρονική σταθερότητα, αλλά ισχύουν μόνον για μια συγχρονική φάση της γλωσσικής περιγραφής, όπως παρατηρεί η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009: 602). Αυτό βέβαια, από την άλλη μεριά, υποδηλώνει τον ρόλο των σημασιακών χαρακτηρισμών σε ένα ιστορικό λεξικό, όπου η περιγραφή της ιστορικής διάστασης της σημασίας στηρίζεται στην μελέτη μιας σειράς εναλλακτικών φάσεων εξέλιξης και η μεταβολή των σημασιακών

48. Verkyul *et al.* (2003: 299): «We will distinguish between two sorts of domain by speaking about *group labels* and *register labels*. This distinction reflects a difference between characterising a word as used by a group of speakers in a specific domain, and guiding an individual language user in making an appropriate choice between alternatives».

49. Βλ. Coseriu (1976: 5-23). Για διάφορες άλλες προτάσεις διάκρισης των σημασιακών χαρακτηρισμών βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009: 602-605).

5.1.2. Διατύπωση
ορισμού
(τύποι ορισμού
σημασίας)

χαρακτηρισμών αποτελεί στοιχείο χρήσιμο της περιγραφής της ιστορικότητας.

Είναι σαφές ότι η εκτίμηση και η επιλογή κατά περίπτωση των σημασιακών χαρακτηρισμών εξαρτάται στενά από την διαίσθηση του λεξικογράφου. Παραταύτα, η υποκειμενικότητα δεν μειώνει την αναγκαιότητα των μεταγλωσσικών δηλώσεων διά των σημασιακών χαρακτηρισμών. Εξάλλου ο βαθμός αξιοπιστίας τους αυξάνεται, εάν υποστηριχθεί από ένα κατά το δυνατόν εκτενέστερο και πλουσιότερο corpus με μαρτυρίες για την χρήση του λεξήματος.

5.2. Πολυσημία: λεξικογραφική προσέγγιση

Στις προηγούμενες ενότητες συζητήσαμε θεωρητικά και μεθοδολογικά θέματα σχετικά με τα συστατικά στοιχεία της λεξικής σημασίας και τον τρόπο λεξικογραφικής της προσέγγισης, όσον αφορά στην σύνθεση του ορισμού και στο πώς αυτός διατυπώνεται. Επισημάναμε ότι ιδιαίτερα προβλήματα συνήθως προκύπτουν στην περίπτωση ενός πολύσημου λεξήματος. Αυτά, λοιπόν, τα προβλήματα της λεξικογραφικής προσέγγισης της πολυσημίας θα συζητηθούν ακολούθως, όχι τόσο από θεωρητικής απόψεως, αλλά κυρίως από την πρακτική πλευρά, την αντιμετώπισή τους δηλαδή κατά την συγκρότηση του σημασιολογικού τμήματος του συντακτικού άρθρου.

Στην περίπτωση της πολυσημίας το λέξιμα – ως μονάδα – περιέχει έναν αριθμό σημασιών, οι οποίες, στην βάση που ορίζεται από μια συγκεκριμένη έννοια,⁵⁰ είτε συνδέονται στενά μεταξύ τους (με

50. Βλ. σχετικά και την επισήμανση του Zgusta (1971: 35): «The designative component of the lexical meaning is sometimes called the *intellectual* or *notional component* or the *intellectual* or *notional core* of it». Σημειώνεται ότι ο όρος *designation* είναι ταυτόσημος με τον όρο *denotation* (Zgusta 1971: 27).

διεργασία συνεκδοχής, υπωνυμίας, υπερωνυμίας) είτε διαφοροποιούνται μερικώς, ως αποτέλεσμα κάποιας άλλης εννοιολογικής διεργασίας (μεταφοράς, επέκτασης και μετωνυμίας).⁵¹

Στην ενότ. 5.1.1. έγινε εκτενής λόγος για τον τρόπο σύνθεσης του ορισμού σημασίας και κυρίως για τα στοιχεία που τον συνθέτουν. Στην περίπτωση της πολυσημίας απαιτείται ένας ορισμός για κάθε σημασιακή διάκριση, ο οποίος θα περιλαμβάνει ορισμένα εννοιακά στοιχεία, βάσει των οποίων δικαιολογείται η συμπερίληψη όλων των σημασιακών διακρίσεων στο περιεχόμενο του ίδιου λεξήματος. Πολλά λεξικά παραθέτουν τους ορισμούς ταξινομημένους σε ομάδες με κριτήριο την σχέση των επιμέρους σημασιακών διακρίσεων μεταξύ τους.

Ο καθορισμός της σειράς κατάταξης των σημασιακών διακρίσεων είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει σοβαρά την μεταλεξικογραφική έρευνα και φυσικά την λεξικογραφική εφαρμογή.⁵² Η σειρά ακολουθίας αφορά στην θέση των σημασιακών διακρίσεων εντός της ομάδας ή/και την γενική κατάταξη των μεμονωμένων ή/και των συνόλων των ομαδοποιημένων σημασιών στην σημασιολογική μικροδομή του συντακτικού άρθρου. Στην λεξικογραφική διαχείριση της πολυσημίας, λοιπόν, τίθενται δυο ζητήματα:

α. ο προσδιορισμός της σχέσης μεταξύ των σημασιακών διακρίσεων και

β. ο καθορισμός της σειράς κατάταξης των σημασιακών διακρίσεων.

Και τα δυο αυτά ζητήματα προϋποθέτουν συγκεκριμένες σημασιολογικές αρχές που στηρίζουν ξεχωριστά συγκεκριμένη πρακτική,

51. Μια διαφορετική προσέγγιση της πολυσημίας κάνει η Wierzbicka (1992: 154), διατυπώνοντας την θεωρητική και μεθοδολογική άποψη της δυνατότητας ορισμού της λεξικής σημασίας μέσω μιας ομάδας λέξεων θεωρημένων ως θεμελιωδών αρχών.

52. Βλ. ενδεικτικά Hiorth (1954: 424), Kipfer (1984: 29), Kay (2000: 55, 59, 61), Silva (2000: 87), Fraser (2008: 71), Atkins και Rundell (2008: 249-251), Molina (2008: 9).

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχει μεγάλη δυσκολία (που φθάνει και στο ανέφικτο)⁵³ να ενταχθεί κάθε σημασιακή διάκριση του πολύσημου περιεχομένου ενός λεξήματος σε ορισμένη θέση στην δομή μιας ταξινόμησης. Το πρόβλημα προκύπτει, όταν η σημασιακή διάκριση δεν έχει σαφή εννοιολογική οριοθέτηση και επομένως δεν μπορεί να έχει αποκλειστική θέση στην ταξινόμηση, αλλά μπορεί να ενταχθεί σε διάφορες θέσεις εξίσου καλά.⁵⁴ Κατά την λεξικογραφική πρακτική για την κατάταξη των σημασιακών διακρίσεων στο σημασιολογικό μέρος του συντακτικού άρθρου έχουν εφαρμοσθεί διάφοροι τρόποι ταξινόμησης, για τους οποίους έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις με θετικές και αρνητικές εκτιμήσεις τόσο από σημασιολόγους όσο και από λεξικογράφους.

Συνοπτικά, οι σημασιολογικές αρχές που διέπουν την σειρά ακολουθίας των σημασιακών διακρίσεων του περιεχομένου ενός πολύσημου λεξήματος είναι οι εξής:

- α. η λογική αρχή, σύμφωνα με την οποία η σειρά ακολουθίας βασίζεται στον συσχετισμό των σημασιών σε επίπεδο εννοιών.⁵⁵
- β. η αρχή της συχνότητας ή αλλιώς εμπειρική αρχή, που βασίζεται στην συγχρονική σπουδαιότητα των σημασιών, όπως η προτεραιότητα κοινής και τρέχουσας χρήσης με στόχο την πρακτική χρησιμότητα του λεξικού. Και
- γ. η ιστορική αρχή, που δίνει προτεραιότητα στην παλαιότερη σημασία σύμφωνα με το κριτήριο της χρονολόγησης, τότε δηλαδή

53. Βλ. Kay (2000: 55) και Geeraerts (2001: 10): «there is not necessarily a unique and optimal solution to drawing dividing lines around and between the meanings of a lexical item».

54. Ο Zgusta (1971: 66) θεωρεί ότι ένας από τους σημαντικότερους κινδύνους που πρέπει να αποφεύγει ο λεξικογράφος στην προσέγγιση της πολυσημίας είναι το να προσπαθήσει να εντάξει όλα τα δεδομένα σε συγκεκριμένες κατηγορίες, χωρίς να υπολογίζει ότι υπάρχουν πάντοτε οριακές περιπτώσεις.

55. Ο Hiorth (1954: 413-424) μιλά για «concepts logical order».

εμφανίζεται για πρώτη φορά η σημασία, ή με το ετυμολογικό κριτήριο (μπορεί να διακριθεί στο πλαίσιο της ιστορικής θεωρίας και ως γενετική αρχή), όπου η ετυμολογική διαδικασία καθορίζει την σημασιολογική διάρθρωση.

Ο Werner (1989: 923) περιλαμβάνει και μια τέταρτη αρχή, αυτήν της *κατανεμητικής* ή *γραμματικής* αρχής, κατά την οποία η διάρθρωση των σημασιών καθορίζεται με κριτήριο γραμματικές ιδιότητες ή συντακτικούς περιορισμούς.

Η αλήθεια είναι ότι ο κάθε τρόπος ταξινόμησης σε άλλες περιπτώσεις λεξιμάτων έχει εφαρμογή, ενώ σε άλλες όχι, και επιπλέον παίζει ρόλο και ο τύπος του λεξικού και επομένως οι στόχοι του. Χαρακτηριστικά ο Hiorth, αξιολογώντας κάθε τρόπο ταξινόμησης ξεχωριστά, καταλήγει στην υιοθέτηση της ιστορικής σειράς, χωρίς να αποκλείει απαραίτητως την εφαρμογή των μεθόδων της εμπειρικής σειράς, και ίσως ακόμη και της λογικής σειράς. Επισημαίνει ιδιαίτερα τα επωφελή αποτελέσματα του συνδυασμού ιστορικής και εμπειρικής σειράς, αναγνωρίζοντας όμως δευτερεύοντα ρόλο στην τελευταία.⁵⁶ Τα μειονεκτήματα που προσάπτονται θεωρητικά σε έναν τρόπο ταξινόμησης στην λεξικογραφική πρακτική, αποδεικνύονται συχνά λιγότερο σοβαρά ή και αναπόφευκτα. Για παράδειγμα, η εξάρτηση από το γλωσσικό αίσθημα και γενικότερα την υποκειμενικότητα του λεξικογράφου ασφαλώς και είναι μεγαλύτερη στην κατάταξη των σημασιών σύμφωνα με την εμπειρική σειρά ή και με την λογική, σε σύγκριση με την κατάταξη σύμφωνα με την ιστορική σειρά.⁵⁷ Αλλά όμως και η κατάταξη με ιστορική σειρά, κυρίως στην περίπτωση που το περιεχόμενο του λεξήματος έχει μεγάλο αριθμό σημασιακών

56. Βλ. Hiorth (1954: 424) και Fraser (2008: 74).

57. Σχετικά η Kipfer (1984: 102) αναφέρει περιπτώσεις λημμάτων σε διάφορα λεξικά, όπου η σημασιολογική ταξινόμηση στηρίζεται σε διαφορετικές εκτιμήσεις της συχνότητας χρήσης.

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

διακρίσεων δεν είναι χωρίς προβλήματα. Μπορεί να οδηγήσει σε πολύπλοκες και ασύμβατες καταστάσεις ταξινόμησης και μάλιστα πολύ μακριά από την εικόνα που δίνει η συγχρονική θεώρηση του περιεχομένου του λεξήματος (λ.χ. πρόταξη των απαρχαιωμένων ή πολύ σπάνιων σημασιών). Εξάλλου, προβληματική είναι και η απόλυτη χρονολόγηση της πρώτης εμφάνισης της σημασίας, δεδομένου ότι η διακρίβωσή της στηρίζεται στα τυχαίως σωζόμενα κείμενα της παλαιότερης γραμματείας (βλ. και τα αναφερόμενα στην ενότητα 4). Επιπλέον, δεν είναι αμελητέα τα προβλήματα που ανακύπτουν, όταν η διάρκεια σύνταξης του λεξικού από την έναρξη μέχρι την ολοκλήρωσή της είναι μακροχρόνια, δεδομένης της εξελικτικής δυναμικής της γλώσσας αλλά και της λεξικογραφικής μεθοδολογίας.⁵⁸

Στο *IANE* η παράθεση των σημασιών γίνεται ιεραρχικά και όχι παρατακτικά, για να δοθεί η εικόνα του σημασιολογικού πλέγματος του περιεχομένου του λεξήματος (άρθρο 95 του Κανονισμού Συντάξεως). Η κατάταξη των σημασιών γίνεται σε επίπεδο συγχρονικής θεώρησης σύμφωνα με λογική σειρά, δηλαδή στηρίζεται στην εννοιολογική συνάφεια των σημασιακών διακρίσεων. Η ιστορική όμως προοπτική του *IANE* επιβάλλει να συνδυαστεί η συγχρονική με την διαχρονική θεώρηση του περιεχομένου του λεξήματος. Η διερεύνηση της ιστορικής διάστασης γίνεται ξεχωριστά για κάθε σημασιακή διάκριση και έχει αναδρομική πορεία με στόχο τον εντοπισμό της περιόδου πρώτης πραγμάτωσης της σημασίας. Έτσι, για κάθε σημασία δηλώνεται η περίοδος (αρχαία, μεταγενέστερη, μεσαιωνική και νεότερη) κατά την οποία αυτή μαρτυρείται για πρώτη φορά. Η ιστορική αυτή πληροφορία, για μεγαλύτερη διασάφηση της εξέλιξης της σημασίας, ενισχύεται με την παράθεση σχετικών χωρίων από την αντίστοιχη γραμματεία της περιόδου.

58. Τα προβλήματα που ανακύπτουν από την μακροχρόνια σύνταξη έχουν επισημανθεί σε πολλές μεταλεξικογραφικές μελέτες, όπως Kipfer (1984: 102), Aertsen (1988: 33-57) και κυρίως Reichmann (1989: 1600-1603).

Ειδικότερα, στην σημασιολογική μικροδομή του *LANE* ο καθορισμός της σειράς ακολουθίας των σημασιακών διακρίσεων του πολύσημου λεξήματος καθορίζεται ως εξής: όσον αφορά στην γενική τυπική κατάταξη των μεμονωμένων ή ομαδοποιημένων σημασιακών διακρίσεων του περιεχομένου του λεξήματος στο σημασιολογικό μέρος του συντακτικού άρθρου, κάθε σημασία ή δέσμη σημασιών εντάσσεται σε μια από τις γενικότερες ομάδες που συγκροτούνται με κριτήρια γραμματικών, σημασιακών ή σημασιολογικών χαρακτηριστικών (π.χ. διάκριση ενεργητικού και παθητικού, ουσιαστικού και επιθέτου, κυριολεξίας-μεταφοράς, μεταβατικού και αμετάβατου), ή με κριτήρια εννοιακών γνωρισμάτων (π.χ. διάκριση έμφυχου και άφυχου). Στην περίπτωση που το λέξημα εμπεριέχει μικρό αριθμό σημασιακών διακρίσεων, η κατάταξη των σημασιών και υποσημασιών ακολουθεί ένα ενιαίο βασικό ιεραρχικό σχήμα με κριτήριο την λογική συνάφεια και στο πλαίσιο μιας αφαιρετικά συνολικής εννοιακής θεώρησης του περιεχομένου του λεξήματος /λήμματος.

Όσον αφορά στην εσωτερική δομή της κάθε ομάδας η θέση της σημασιακής διάκρισης προσδιορίζεται με κριτήρια που διέπονται πρωτίστως από την λογική αρχή, δηλαδή εντός των ομάδων η σειρά κατάταξης των σημασιών και υποσημασιών ορίζεται με κριτήριο την λογική τους συνάφεια (π.χ. γενικότερο-ειδικότερο, σχέση συνεχδοχής, σχέση μετωνυμίας). Για κάθε σημασιακή διάκριση που περιλαμβάνεται στην ομάδα αναφέρονται στοιχεία της ιστορικής της θεώρησης, της έκτασης χρήσης της και, κατά περίπτωση, των ιδιαίτερων γραμματικών ιδιοτήτων ή σημασιολογικών περιορισμών που χαρακτηρίζουν την πραγμάτωσή της. Τα επίπεδα ιεραρχικής υποκατηγοριοποίησης των σημασιακών διακρίσεων δηλώνονται με την χρήση ανάλογης σήμανσης (ελληνικά κεφαλαία γράμματα, αραβικοί αριθμοί, μικρά ελληνικά ψηφία εντός και εκτός παρενθέσεως).

Ιδιαίτερα σημειώνεται η πρακτική του *LANE* στην γενική ιεραρχική ταξινόμηση των σημασιών να διακρίνει σαφώς (και τυπικά με ιδιαίτερη σήμανση με λατινικούς αριθμούς) τις σπάνιες περιπτώσεις πολυσημίας «παραγώγων ή συνθέτων λέξεων», τών όποιων οί σημασίες

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

είναι έτερογενείς, δηλ. προέκυψαν από ανεξάρτητη, σε διαφορετικές χωροχρονικές συνθήκες, αναδημιουργία της λέξεως με βάση τὰ ἴδια συστατικά» (βλ. άρθρο 96 του *Κανονισμού Συντάξεως*, όπου και παραδείγματα).

Σχετικά με την ιστορική πληροφορία που παρέχεται από το *ΙΛΝΕ* γεννιέται ο εξής προβληματισμός. Επειδή η αφετηρία της σημασιολογικής θεώρησης του λεξήματος είναι συγχρονική και η λεξικογραφητέα ύλη οριοθετείται χρονικά από το 1800 και εξής, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις λεξημάτων-λημμάτων, στο σημασιολογικό μέρος των οποίων δεν περιλαμβάνονται σημασίες που υπήρξαν σε προγενέστερες περιόδους, επειδή δεν μαρτυρούνται μετά το 1800, και επομένως εκ των πραγμάτων χάνεται η δυνατότητα της ανασύστασης της πλήρους ιστορίας του περιεχομένου αυτών των λεξημάτων-λημμάτων. Για να καλυφθεί αυτό το κενό στην παρακολούθηση της ιστορικής πορείας του περιεχομένου ενός λεξήματος, όπου είναι απαραίτητο, δίνεται συνοπτική θεώρηση της σημασιολογικής εξέλιξεως του, η οποία περιλαμβάνεται στο ετυμολογικό μέρος του *ΙΛΝΕ*, όπου εκτός της ετυμολόγησης αναφέρονται και ορισμένες ιδιαίζουσες φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές που έχουν συμβεί σε διαχρονικό επίπεδο και οδήγησαν στους διάφορους μαρτυρούμενους τύπους του λήμματος. Για παράδειγμα, η πρώτη (ομηρική) σημασία της λ. *δεινός* 'αυτός που προξενεί φόβο' δεν μπορεί να αναφερθεί στο σημασιολογικό τμήμα του συντακτικού άρθρου, διότι δεν επιβιώνει στην Νέα Ελληνική, αναφέρεται όμως στο ετυμολογικό τμήμα, καθότι αποτελεί την εννοιολογική αφετηρία από την οποία προκύπτουν εξελικτικά οι λοιπές σημασίες.

Στην συνοπτική θεώρηση της σημασιολογικής εξέλιξης του λεξήματος ή ξεχωριστά στην σχετική σημασιακή διάκριση μπορεί να αναφερθεί ο χαρακτηρισμός *σημασιολογικός αρχαϊσμός* για σημασία που απαντά μόνον σε διαλεκτικές ποικιλίες της Νέας Ελληνικής με συνεχή γλωσσική παράδοση και χρήση από την αρχαία και μεταγενέστερη περίοδο μέχρι την νεότερη, ενώ το λέξημα στο περιεχόμενο του οποίου περιλαμβάνεται η σημασία αυτή ανήκει και στο

λεξιλόγιο της Κοινής Νέας Ελληνικής. Περίπτωση σημασιολογικού αρχαϊσμού αποτελεί π.χ. η σημασία του λεξήματος *δειπνῶ* 'τρώω, γευματίζω' που απαντά στην Κύπρο και την Ρόδο. Κατά τον ίδιο τρόπο προσδιορίζεται η ιστορία της σημασίας που χαρακτηρίζεται σημασιολογικό δάνειο. Για παράδειγμα, το αρχαίο ουσιαστικό δέκτης 'αποδέκτης, ζητιάνος' επανήλθε κατά τον 19ο αι. με νέα δάνεια σημασία 'όργανο τηλεγράφου'.

Παράλληλα, η συγχρονική διάσταση του *LANE*, και κυρίως η μορφή της γλώσσας που εκφράζει η λεξικογραφητέα ύλη του, προϋποθέτουν και μια τρίτη παράμετρο θεώρησης της σημασιολογικής δομής του λεξήματος, την διερεύνηση της γλωσσογεωγραφικής κατανομής της σημασίας. Χωρίς να επηρεάζεται η κατάταξη των σημασιών, με την δήλωση της γλωσσογεωγραφικής κατανομής της σημασίας δίνονται δυο βασικές πληροφορίες:

- α. Με τους όρους *κοινῶ* (*κοιν.*) και *σύνηθες* (*σύνηθ.*) χαρακτηρίζεται η σημασία λεξήματος που απαραίτητως ανήκει στο λεξιλόγιο της κοινής μορφής της Νέας Ελληνικής, χωρίς να αποκλείεται να απαντά παράλληλα και σε ιδιώματα. Παράλληλα με τους δύο αυτούς χαρακτηρισμούς δίνεται μια γενική ποσοτική εκτίμηση της συχνότητας χρήσης της σημασίας στην Κοινή Νέα Ελληνική.
- β. Δηλώνεται ότι η σημασία εμπεριέχεται στο περιεχόμενο λεξήματος που ανήκει στο λεξιλόγιο διαλεκτικών ποικιλιών της Νέας Ελληνικής είτε με μια γενική εκτίμηση της γεωγραφικής της εξάπλωσης – με την διάκριση *πολλαχῶ* (*πολλαχ.*), για την οικονομικότερη υποδήλωση μεγάλου αριθμού τοπωνυμίων, και *ένιαχῶ* (*ένιαχ.*) για την περίπτωση ελλιπούς ενημερώσεως του αρχείου – είτε με αναλυτική αναφορά των τόπων που απαντά. Στην περίπτωση της διαλεκτικής ποικιλίας η αναφορά της γεωγραφικής εξάπλωσης της σημασίας υποδηλώνει την γεωγραφική κατανομή χρήσης και όχι την συχνότητα χρήσης σε ενδογλωσσικό επίπεδο διαλεκτικής ποικιλίας. Δηλαδή, δηλώνεται αν η λέξη απαντά με την συγκεκριμένη πραγμάτωση σημασίας σε πολλές ή σε λίγες ή σε ορισμένες περιοχές σύμφωνα με τις μαρτυρίες του αρχείου

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

του *ILNE*, αλλά δεν υποδηλώνεται πόσο συχνά απαντά η λέξη με την συγκεκριμένη σημασία σε κάθε διαλεκτική ποικιλία. Επισημαίνεται ότι στις περιπτώσεις γενικής δηλώσεως της γλωσσογεωγραφικής κατανομής της σημασίας, κοινό, σύνηθες και πολλαχού, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις διαλέκτους της Κ. Ιταλίας, Καππαδοκίας, Πόντου και Τσακωνιάς και με αναλυτική μάλιστα αναγραφή των περιοχών τους, όταν απαντά και σ' αυτές η σημασιακή διάκριση του λεξήματος/λήμματος (για παράδειγμα, κοιν. και Πόντ. (Κερασ. Οίν.), σύνηθ. και Καππ.).

Στην ενότητα αυτή συζητήσαμε την λεξικογραφική πρακτική παράθεσης των σημασιών σύμφωνα με ορισμένες βασικές αρχές (ιστορική, λογική, συχνότητας και κατανεμητική) και αναφερθήκαμε στα κριτήρια θεώρησης της σημασίας που καθορίζονται από τις αρχές αυτές. Ειδικά όμως για το κριτήριο της συνάφειας που ορίζεται από την λογική αρχή υπάρχει ιδιαίτερος προβληματισμός.

Η λογική αρχή προϋποθέτει την ύπαρξη μιας βασικής σημασίας προς την οποίαν οι άλλες σημασιακές διακρίσεις που παρατίθενται στο άρθρο του λεξικού συνδέονται με ορισμένη σχέση (με στενότερη, εκτενέστερη, συνεκδοχική, μεταφορική έννοια κλπ.). Το πρόβλημα είναι πώς προσδιορίζεται αυτή η βασική σημασία. Στην λεξικογραφική πρακτική άλλοτε ως βασική σημασία ορίζεται μια μεμονωμένη σημασία, η οποία έρχεται πρώτη στον νου του φυσικού ομιλητή, όταν ερωτάται για μια συγκεκριμένη λέξη, χωρίς αυτή να συνοδεύεται από συγκείμενο. Από την σκοπιά της δομικής σημασιολογίας, η βασική σημασία προσδιορίζεται μέσω των σημασιολογικών χαρακτηριστικών. Ο Zgusta σε ανάλογη προσέγγιση της πολυσημίας αναγνωρίζει ως αφετηρία της σημασιολογικής ανάλυσης την *άμεση σημασία* (*direct sense*), την οποία και θεωρεί πολύ απαραίτητη για τον λεξικογράφο, αν και παραδέχεται ότι είναι αδύνατον να προσδιορισθεί αυτή επακριβώς.⁵⁹ Την περιγράφει ως «η σημασία από την

59. Zgusta (1971: 61): «This “*direct sense*” is a term without which the lexicographer can hardly do, though it is not possible to define it in a rigorous way».

οποίαν μπορούν να παραχθούν άλλες σημασίες κατά την σημασιολογική ανάλυση, με την προϋπόθεση ότι αυτές χαρακτηρίζονται από κάποια συνυποδήλωση ή μεταφορική έννοια ή κάτι παρόμοιο» αυτές λοιπόν, επισημαίνει, είναι χαρακτηρισμένες ως προς ορισμένα στοιχεία στα οποία η άμεση σημασία (*direct sense*) δεν είναι χαρακτηρισμένη. Στο πλαίσιο της γνωσιακής σημασιολογίας και στην βάση ψυχολογικής προσέγγισης, προτείνεται ανάλογη θεώρηση της πολυσημίας με την διάκριση της πυρηνικής σημασίας (*core meaning*).⁶⁰ Επίσης στο πλαίσιο της σημασιολογικής θεωρίας των προτύπων (*prototype semantics*) ανάλογη είναι η διάκριση της προτυπικής σημασίας.⁶¹

Συμπερασματικά, και πέρα από θέματα ορολογίας, καταλήγουμε στην άποψη ότι για να αντιμετωπισθεί το σύννηθες αλλά πολύπλοκο θέμα της ανάλυσης και περιγραφής του περιεχομένου ενός πολύσημου λεξήματος, μια από τις προσφορότερες μεθοδολογικές προσεγγίσεις κατά την λεξικογραφική διαδικασία είναι η θεώρηση της λεξικής σημασίας στην αφαιρετική βάση μιας έννοιας-πυρήνα, ο προσδιορισμός, δηλαδή, των εννοιακών στοιχείων τα οποία θα συγκροτήσουν την σημασία, που θα αποτελέσει την βάση θεώρησης της συνάφειας των σημασιακών διακρίσεων οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στο περιεχόμενο του λεξήματος.

60. Βλ. Kay (2000: 61). Στον ρόλο της πυρηνικής σημασίας στην ταξινόμηση των σημασιών αναφέρεται ο Jackson (2002: 92).

61. Στο *Dictionary of Lexicography* των Hartmann και James (1998) η βασική σημασία (*s.v. basic sense*) προσδιορίζεται ως «the essential meaning of a word or phrase selected for prominent treatment inside a dictionary entry. The issues of whether it is possible to isolate a basic sense and, if so, how to present it (e.g. in one or more definitions) are still unsettled. Various approaches have been tried, by reference to such notions as etymology and frequency, but no satisfactory solution has yet emerged. Further complications arise when such semantic phenomena as homonymy and polysemy are considered. The collection of empirical evidence from corpus data, supplemented by native-speaker intuitions, may help to determine prototype senses, but this has not yet been attempted on a sufficiently large scale to assist dictionary-makers».

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

Την μεθοδολογική αυτή προσέγγιση συνοδεύουν εύλογα ορισμένα σημαντικά ερωτήματα, όπως π.χ. με ποια κριτήρια προσδιορίζονται τα στοιχεία που συγκροτούν την βασική αυτή σημασία, και ποια η συνάφειά της με την σημασία που χαρακτηρίζεται κύρια ή με αυτή που χαρακτηρίζεται αρχική, πάντοτε βέβαια με το καίριο ερώτημα σε ποιο βαθμό μπορεί να ελεγχθεί η υποκειμενικότητα της κρίσης του λεξικογράφου. Ακόμη, ποιοι από τους μηχανισμούς μεταβολής της σημασίας σε συγχρονικό και διαχρονικό επίπεδο παγώνουν μια σημασία ως σημασιακή διάκριση στο περιεχόμενο ενός λεξήματος, και σε ποιο βαθμό και πότε το συγκείμενο και γενικότερα το επίπεδο χρήσης υποστηρίζει μια σημασιακή διάκριση, πότε δηλαδή την ξεχωρίζει από την πραγμάτωση της σημασίας που περιστασιακά διαφοροποιείται (occasional significations), λ.χ. με ποια κριτήρια διακρίνεται μια παγιωμένη μεταφορική χρήση ή μια εξειδικευμένη περιστασιακή ή ιδιολεκτική χρήση. Γενικότερα, το ερώτημα είναι πόσο ακριβή και σαφή μπορεί να είναι τα όρια των σημασιακών διακρίσεων σε ένα λέξιμα, με άλλα λόγια έως ποιο σημείο ανάλυσης μπορεί να προχωρήσει η διάκριση σημασιών και υποσημασιών του περιεχομένου του λεξήματος.⁶² Επιπλέον, πόσο διακριτά είναι τα όρια ανάμεσα στην πολυσημία και την ομωνυμία, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις λεξημάτων των οποίων ορισμένες σημασιακές διακρίσεις του περιεχομένου τους κατά την διαχρονική τους θεώρηση παρουσιάζουν εντελώς διαφορετική εξελικτική πορεία από τις υπόλοιπες και χάνουν την εννοιολογική τους συνάφεια, με αποτέλεσμα να γεννάται λεξικογραφικό θέμα αυτονόμησής τους, χωρίς όμως να δικαιολογείται ιστορικά η περίπτωση ομωνυμίας λεξημάτων, όπως συμβαίνει π.χ. στην περίπτωση της λ. *κατηγορία* με την σημασία 'μομφή' και με την σημασία 'σύνολο ομοειδών αντικειμένων'.

62. Βλ. ανάλογο προβληματισμό όπως διατυπώνεται από την Silva (2000: 86).

Η γενικότητα που χαρακτηρίζει την βασική σημασία δεν την εμποδίζει σε ορισμένες περιπτώσεις να ταυτίζεται με την κύρια σημασία (dominant sense), με την σημασία δηλαδή που ανακαλεί πρώτη στο νου η πλειονότητα των ομιλητών, όταν συναντά το λεξήμα μεμονωμένο, χωρίς συγκείμενο· αν και πρέπει να επισημανθεί ότι η κατά βάση ψυχολογική αυτή προσέγγιση της κύριας σημασίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από παράγοντες που σχετίζονται με την υποκειμενική κρίση ή την αντιπροσωπευτικότητα των δεδομένων που την προσδιορίζουν. Ομοίως, σε μια ιστορική βέβαια θεώρηση της λεξικής σημασίας (lexical meaning), η βασική σημασία μπορεί να ταυτίζεται και με την αρχική σημασία (original sense), την πρώτη σημασία δηλαδή με την οποία πραγματώνεται το υπό εξέταση λέξημα στην ιστορική του πορεία. Πρέπει να σημειωθεί ότι η θεώρηση της λεξικής σημασίας στην ιστορική διάσταση συχνά έχει αντιφατικά αποτελέσματα σε σχέση με την συγχρονική θεώρησή της (βλ. και ενότητα 5), π.χ. η περίπτωση του χαρακτηρισμού μιας σημασιακής διάκρισης ως κυριολεκτικής ή μεταφορικής, μια σημασία δηλαδή που συγχρονικά χαρακτηρίζεται κυριολεκτική, σε παλαιότερη περίοδο μπορεί να ήταν μεταφορική.⁶³ Για παράδειγμα, η λ. *σκευωρία* χρησιμοποιείται σήμερα με την σημασία ‘μηχανορραφία’ ως κυριολεκτική, ενώ στην αρχαία εποχή απαντούσε ως μεταφορική παράλληλα με την κυριολεκτική σημασία ‘επιμέλεια, φροντίδα σκευών’. Ομοίως το επίθετο *ωραίος* απαντά στην αρχαία εποχή με την κυριολεκτική σημασία ‘έγκαιρος, ώριμος’, και μόνο από την ελληνιστική και μετά εποχή η σημασία εξελίσσεται και επικρατεί ως κυριολεκτική η σημασία ‘όμορφος’.

63. Η Kay (2000: 62) επισημαίνει την συμβολή της διαχρονικής μελέτης στο να ξαναβρεθούν οι χαμένοι δεσμοί και να αποκαλυφθεί η βασική λογική της ακολουθίας των σημασιών, στην περίπτωση που μερικοί κρίκοι της αλυσίδας απαρχαιωθούν, και οι δεσμοί μεταξύ αυτών που διατηρούνται καταστούν ασαφείς.

5.2. Πολυσημία:
λεξικογραφική
προσέγγιση

Υπό αυτή την έννοια, η συγκρότηση της βασικής σημασίας κατά την λεξικογραφική διαδικασία εξαρτάται α. από το επίπεδο θεώρησης της λεξικής σημασίας, αν είναι διαχρονικό ή συγχρονικό και β. από τον προσανατολισμό και τους στόχους του λεξικογραφικού έργου. Αυτό σημαίνει ότι η ουσία της βασικής σημασίας θα προσδιορισθεί σε αφαιρετική εννοιολογική βάση από το σύνολο των στοιχείων τα οποία θα αντλήσει ο λεξικογράφος από τεκμηριωμένες πηγές δεδομένων χρήσης. Τα στοιχεία αυτά θα αξιολογηθούν σε σχέση με τους δυο παράγοντες που αναφέρθηκαν και με την ανάλογη προτεραιότητα κατά περίπτωση. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του *ILNE*, όπου η διαχρονική μελέτη της σημασίας έχει αναδρομική πορεία με αφετηρία την Νέα Ελληνική, η ουσία της βασικής σημασίας στηρίζεται σε γενικά εννοιακά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το λέξιμα θεωρημένο ως μονάδα σε συγχρονικό επίπεδο· ακολούθως με αυτή την βάση ερευνάται η διάκριση ξεχωριστών σημασιών ή δεσμών υποσημασιών, με παράλληλη θεώρηση της ιστορικής εξέλιξης της κάθε σημασιακής διάκρισης ξεχωριστά και προσδιορισμό της πρώτης εμφάνισής της.

Τα εννοιακά συστατικά της βασικής σημασίας, όπως τα προσδιορίσαμε προηγουμένως, αποτελούν την υποδομή στην συγκρότηση του ορισμού που διατυπώνεται για κάθε σημασιακή διάκριση στο σημασιολογικό μέρος του συντακτικού άρθρου του λεξικού (βλ. και ενότητα 5.1.1). Η διαφοροποίηση της καθεμιάς σημασιακής διάκρισης από τις υπόλοιπες αναδεικνύεται με τα πρόσθετα διακριτικά χαρακτηριστικά της, που περιλαμβάνονται στον ορισμό της, και σε πολλές περιπτώσεις συνοδεύονται και από τους απαραίτητους σημασιακούς χαρακτηρισμούς.

5.2.1. Διάκριση πολυσημίας και ομωνυμίας

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που ανακύπτει συχνά στην λεξικογραφική διαδικασία και αφορά τόσο στην μακροδομή όσο και στην μικροδομή του λεξικού είναι η περίπτωση της ομωνυμίας. Εύλογα

η περίπτωση της ομωνυμίας προσεγγίζεται σε συνάρτηση με το θέμα της πολυσημίας, δεδομένου ότι τα όρια που την ξεχωρίζουν από την πολυσημία είναι δυσδιάκριτα. Ο λεξικογράφος, αναλύοντας το πολύσημο περιεχόμενο ενός λεξήματος και αναφορικά προς την εννοιακή βάση που θέτει η βασική σημασία, διαπιστώνει μεγαλύτερη ή μικρότερη χαλαρότητα στον συσχετισμό των σημασιακών διακρίσεων μεταξύ τους. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις στις οποίες, κατ' αρχάς διαισθητικά και ακολούθως με γλωσσική προσέγγιση, μεμονωμένες σημασίες δεν παρουσιάζουν καμιά συνάφεια· στο σημείο αυτό αρχίζει η διερεύνηση της ομωνυμίας και η πιθανότητα να πρόκειται για μια σημασία που ανήκει σε διαφορετικό λέξιμα. Πρακτικά, ο λεξικογράφος έχει τρία μέσα προσέγγισης, για να εξακριβώσει αν μια σημασία μεμονωμένη είναι σημασιακή διάκριση, που βρίσκεται σε οριακό σημείο ως προς τον βαθμό συνάφειας προς την βασική σημασία, ή αν γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική σημασία, επειδή έχουν εξαλειφθεί βασικά εννοιακά χαρακτηριστικά που την συνέδεαν με την βασική σημασία, ή ακόμη αν πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας. Τα τρία μέσα προσέγγισης του ζητήματος είναι:

- α. τα δεδομένα χρήσης, με άλλα λόγια, το συγκεκριμένο πραγματώσης της σημασίας,
- β. το κριτήριο της ετυμολογικής αρχής και
- γ. το κριτήριο της λογικής συνάφειας.

Ο ρόλος του συγκεκριμένου στην μελέτη της λεξικής σημασίας είναι αναμφισβήτητα σημαντικός, αρκεί να πληρούνται προϋποθέσεις μεγαλύτερης κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικότητας δεδομένων. Αν εξαιρέσει κανείς τις σημασιολογικά αυτόνομες λέξεις, που είναι κυρίως όροι, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις η επίδραση του συγκεκριμένου στην διαλεύκανση αμφισβητούμενης σημασιακής διάκρισης, περιπτώσεων εξειδίκευσης της σημασίας, αμφισημίας, ομωνυμίας, ή στην διακρίβωση σημασιολογικών αποχρώσεων, μεταφορικών χρήσεων κ.λπ. είναι ουσιαστική. Μέσω του συγκεκριμένου μπορούν να προστεθούν στοιχεία στην λεξική σημασία και να δημιουργήσουν μια σημασιολογική απόχρωση που να πραγματώνεται όχι απλώς ως περιστασιακά διαφοροποιημένη σημασία αλλά ως σχεδόν

5.2.1. Διάκριση
πολυσημίας
και ομωνυμίας

σταθεροποιημένη διαφορετική σημασιακή διάκριση.⁶⁴ Για παράδειγμα, στο εκφώνημα «Με το πράσινο ήρθες ή με το μετρό;» η λ. *πράσινο* δεν δηλώνει κυριολεκτικά το συγκεκριμένο χρώμα, αλλά μετωνυμικά, ως παγιωμένη σημασιολογική διάκριση δηλώνει την λεωφορειακή γραμμή που συνδέει την Αθήνα με τον Πειραιά που παλαιότερα (προ 20ετίας) γινόταν αποκλειστικά με λεωφορεία πράσινου χρώματος, ενώ σήμερα τα συγκεκριμένα λεωφορεία είναι μπλε.

Σε λεξικά με ιστορική προοπτική, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 4, η διακρίβωση της λεξικής σημασίας στην διαχρονική της διάσταση πρέπει να γίνεται από πρωτογενή κειμενική πηγή με μια καθαρά γλωσσική διαδικασία ανάλυσης του συγκεκριμένου, όπου το λέξιμα πραγματώνεται. Αλλά και σε ένα λεξικογραφικό έργο, όπως το *ΙΛΝΕ*, στο οποίο η λεξικογραφητέα ύλη είναι και διαλεκτικό υλικό που προέρχεται κυρίως από καταγραφή προφορικού λόγου, η ανάλυση και περιγραφή της λεξικής σημασίας απαραίτητως προϋποθέτει την μελέτη του συγκεκριμένου όπου πραγματώνεται το λέξιμα, δεδομένου ότι το διαλεκτικό λεξιλόγιο, σε σύγκριση με αυτό της κοινής μορφής της γλώσσας, έχει περιορισμένη έκταση χρήσης και συνεπώς μικρή δυνατότητα κατανόησης από μη ομιλητή της συγκεκριμένης διαλεκτικής ποικιλίας.

Το κριτήριο της ετυμολογικής αρχής είναι εξίσου σημαντικό μέσο στα χέρια του λεξικογράφου, για να προσεγγίσει το σκοτεινό αρκετές φορές περιεχόμενο ενός λεξήματος. Όχι μόνο σε λεξικά με ιστορική προοπτική, όπου η διαχρονική θεώρηση του υλικού προϋποθέτει την

64. Ο Zgusta (1971: 72) σημειώνει σχετικά ότι τέτοιες περιπτώσεις άλλοι μελετητές τις χαρακτηρίζουν *συμφραστικές αποχρώσεις* (contextual nuances) και άλλοι *μεταφορικές σημασίες* (figurative senses). Θεωρεί ότι αυτή η δυνατότητα διαφορετικών αντιλήψεων αιτιολογείται από την γενικότητα που χαρακτηρίζει την περιγραφή της λεξικής σημασίας. Καταλήγει δε (σ. 88): «In any case the proximity of the two notions of homonymy and of polysemy is clear, because both have the same result, viz. ambiguity, which is eliminated, disambiguated by the same means, namely, by the context».

διερεύνηση της ετυμολογικής αρχής, αλλά και γενικότερα, ανεξαρτήτως προσανατολισμού του λεξικού, σε δυσεπίλυτες περιπτώσεις ανάλυσης της λεξικής σημασίας, όπως στο πρόβλημα της διάκρισης πολυσημίας και ομωνυμίας,⁶⁵ ο προσδιορισμός της ετυμολογικής αρχής έχει ουσιαστικό ρόλο.⁶⁶ Για παράδειγμα, η λ. *πλάκα* με την σημασία 'επίπεδο στερεό σώμα' (< αρχ. *πλάξ*) και η λ. *πλάκα* με την σημασία 'αστείο, διασκεδαστική κατάσταση' (< γαλλ. *blague*), ετυμολογικά δικαιολογούν σχέση ομωνυμίας, αν και η συνήθης φράση *σπάω πλάκα* βρίσκεται στο ενδιάμεσο των δύο σημασιών.

Όσον αφορά στο τρίτο μέσο διάκρισης των περιπτώσεων πολυσημίας και ομωνυμίας, δηλαδή στον προσδιορισμό της λογικής συνάφειας, είναι φανερό ότι αυτό είναι θεμελιώδες κριτήριο, αν και σε μεγάλο βαθμό η αντικειμενικότητά του εξαρτάται από το γλωσσικό αίσθημα του λεξικογράφου και την αντιπροσωπευτικότητα των δεδομένων του συγκεκριμένου. Η έλλειψη λογικής συνάφειας, που διαισθητικά γίνεται άμεσα αντιληπτή, οδηγεί στην πιθανότητα να πρόκειται για περίπτωση ομωνυμίας. Η γλωσσική διαδικασία διακρίβωσης της λογικής συνάφειας με βάση εννοιικά στοιχεία – ουσιαστικά και με φιλοσοφική-ψυχολογική προσέγγιση – προσφέρει περισσότερο αξιόπιστα αποτελέσματα.

Συμπερασματικά, με τον συνδυασμό και των τριών αναφερθέντων κριτηρίων θεώρησης του περιεχομένου του λεξήματος επιτυγχάνεται να περιορίζεται κατά μεγάλο βαθμό η υποκειμενικότητα της κρίσης του λεξικογράφου και η θεώρηση του περιεχομένου ενός πολύσημου λεξήματος να είναι αποτέλεσμα κυρίως γλωσσικής διαδικασίας.⁶⁷

65. Αναμφίβολα όμως, «η ετυμολογία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ως το θεμελιώδες κριτήριο για όλες τις περιπτώσεις ομωνυμίας» (Zgusta 1971: 86).

66. Σχετικά με την λεξικογραφική «διαχείριση» της ετυμολογικής πληροφορίας σε λεξικά ανάλογα με τον προσανατολισμό τους βλ. van der Sijs (2003: 312).

67. Για τον προβληματισμό οριοθέτησης πολυσημίας και ομωνυμίας βλ. Palmer (1981: 100-108), Zöfgen (1989: 780-782).

5.2.1. Διάκριση
πολυσημίας
και ομωνυμίας

Η αλήθεια, βέβαια, όπως εύστοχα έχει διατυπωθεί από τον Zgusta (1971: 67), είναι ότι «η πολυσημία πάντοτε θα αποδεικνύεται ένας δύσκολος γρίφος για τον λεξικογράφο. Θα αναγκάζεται να μελετά αυτήν όχι μόνον από την άποψη της ‘καθαρόαιμης’ σημασιολογίας, με το να αναλύει την λεξική σημασία αυτών των ίδιων των μεμονωμένων λέξεων, αλλά επίσης και από την άποψη των γραμματικών και σημασιολογικών συνδυασμών και συνδυαστικών δυνατοτήτων των λέξεων».

6. Επίπεδο εφαρμογής της σημασίας

Από την μέχρι τώρα συζήτηση έχει διαφανεί η αξία που έχει η διερεύνηση του πεδίου εφαρμογής του λεξήματος στην ανάλυση και περιγραφή του περιεχομένου του και γενικότερα στην λεξικογραφική διαδικασία συγκρότησης του συντακτικού άρθρου. Στις σχετικές ενότητες έγινε λεπτομερής αναφορά στην αναγκαιότητα της συγκέντρωσης, μελέτης, επιλογής και παράθεσης παραδειγμάτων χρήσης της λέξης. Είναι αναγκαίο να διευκρινισθεί ότι ο όρος παραδείγματα αναφέρεται αφ’ ενός στο σύνολο των δεδομένων χρήσης της λέξης/λήμματος, στο ανεπεξέργαστο δηλαδή υλικό που παρέχεται στους συντάκτες στο στάδιο της «σύνθεσης» για την συγκρότηση του συντακτικού άρθρου, αφ’ ετέρου δε στα δεδομένα χρήσης που τελικά παρατίθενται κατ’ επιλογήν ως τυπικές πλήρεις νοηματικά προτάσεις με συγκεκριμένες λειτουργίες ανάλογα με τον τύπο και την στοχοθεσία του λεξικού.⁶⁸

Συνοπτικά, κατά την λεξικογραφική διαδικασία η συμβολή των παραδειγμάτων χρήσης στην συγκρότηση της δομής του σημασιολογικού μέρους προσδιορίζεται στα ακόλουθα βασικά σημεία.

68. Σχετικά βλ. Atkins και Rundell (2008: 452).

Από τα παραδείγματα αφαιρετικά αντλούνται τα στοιχεία ορισμού της σημασίας και δίνεται η δυνατότητα να τεκμηριώνονται όλες οι πλευρές της. Επομένως η τελική επιλογή και συμπερίληψή τους στο σημασιολογικό τμήμα του λεξικού πρέπει να στοχεύει σε αυτό, στην υποστήριξη και διασάφηση του ορισμού της σημασίας. Από τα παραδείγματα διαφαίνονται κατ' εξοχήν τα στοιχεία της συνδηλωτικής σημασίας. Μέσω των παραδειγμάτων τεκμηριώνεται η χρήση του λεξήματος και διευκρινίζεται η παγιωμένη σημασιακή διάκριση από την περιστασιακή χρήση, π.χ. η κυριολεξία από την μεταφορική χρήση και περαιτέρω διερευνάται η έκταση χρήσης του λεξήματος, ώστε να περιορισθεί ο κίνδυνος να περιληφθούν ανύπαρκτες σημασιολογικές αποχρώσεις στην περιγραφή της λεξικής σημασίας.⁶⁹

Από τα παραδείγματα γίνονται αντιληπτές οι συνδυαστικές δυνατότητες του λεξήματος, συμφράσεις, ιδιωτισμοί και γενικότερα τα σταθερά συγκείμενα σε παγιωμένες πραγματώσεις του λεξήματος. Επιπλέον, στα παραδείγματα τεκμηριώνονται πληροφορίες που δίνονται όχι μόνο από τον ορισμό αλλά και με σημασιακούς χαρακτηρισμούς και αφορούν στο επίπεδο χρήσης, ύφους και γλώσσας.⁷⁰ Τα παραδείγματα δίνουν εμμέσως λαογραφικές και κοινωνιολογικές πληροφορίες και ονοματολογικό υλικό, ενώ με την ανθολόγηση των κυριότερων εκπροσώπων της έντεχνης και λαϊκής νεοελληνικής λογοτεχνίας δίνεται η δυνατότητα μελέτης της λογοτεχνικής χρήσης της λέξεως/λήμματος.⁷¹ Εξ άλλου η ανθολόγηση των μειζόνων

69. Βλ. σχετικά με το θέμα αυτό την θέση του *New Oxford Dictionary of English*, όπως διατυπώνεται από την Pearsall (1998: vii): «meanings are linked to central norms of usage as observed in the language. The result is fewer meanings, with sharper, crisper definitions».

70. Βλ. για το θέμα αυτό Καραντζή στον παρόντα τόμο, όπου και σχετική βιβλιογραφία γενικότερα για τα λεξικογραφικά παραδείγματα.

71. Βλ. Weinrich (1985: 249), ο οποίος μιλά για μια ευρύτερη χρησιμότητα που μπορεί να έχει ένα λεξικό ως «βιβλίο συντροφιάς», μέσω των διαφόρων παραδειγμάτων που παραθέτει.

6. Επίπεδο εφαρμογής της σημασίας

λογοτεχνών μιας γλώσσας και η ανάδειξη της εθνικής γλώσσας ως λογοτεχνικού εργαλείου αποτελεί καθήκον ενός εθνικού ιστορικού λεξικού όπως το *IANE*, άποψη που τεκμηριώνεται από την μετα-λεξικογραφική βιβλιογραφία για αντίστοιχα λεξικογραφικά έργα άλλων γλωσσών.⁷²

Ιδιαίτερα στην περίπτωση διαλεκτικού υλικού, όπου η διακρίβωση της σημασίας στηρίζεται συχνά μόνο σε καταγραφές προφορικού λόγου, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα άλλης βοθητικής πηγής (γλωσσάρια, λεξικά κ.λπ.), η σημασία διαφαίνεται με μεγάλη πιθανότητα από το συγκείμενο, και συνεπώς η ακρίβεια και η πληρότητα του ορισμού της προϋποθέτει μεγάλο αριθμό και ποικιλία μαρτυριών πραγμάτωσης του λεξήματος. Η ίδια προϋπόθεση της ενδελεχούς διερεύνησης των μαρτυριών τίθεται και για την διακρίβωση της ιστορικής θεώρησης εκάστης σημασίας.⁷³

Για την υλοποίηση όλων των προαναφερθέντων στόχων τα παραδείγματα που επιλέγονται στο *IANE* είναι κατά σημασιακή διάκριση και στην ακόλουθη εν δυνάμει σειρά: παραθέματα που δίνουν την συμφραστική έκταση του λεξήματος (π.χ. *πίνω νερό-κρασί-ποτό*), παραδείγματα από την Κοινή Νεοελληνική, από τις νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες, από την λογοτεχνική γλώσσα, κοινά και διαλεκτικά παραδείγματα ιδιωτισμών (φράσεις, κατάρες, ευχές), παροιμιακών φράσεων, παροιμιών, αινιγμάτων, τραγουδιών και ποιημάτων.⁷⁴

72. Βλ. Martin (1989: 604-606) και Considine (1998: 581-582).

73. Για την αναγκαιότητα εξέτασης και παράθεσης πληθώρας παραδειγμάτων στην ιστορική λεξικογραφία, με δεδομένη την απουσία του φυσικού ομιλητή, βλ. και Reichmann (2007: 215-219).

74. Βλ. Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο, όπου περιγράφεται λεπτομερώς το περιεχόμενο των αρχείων του *IANE* και παρουσιάζονται τα προβλήματα τεκμηρίωσης των παραδειγμάτων κατά την λεξικογραφική διαδικασία.

Σε προηγούμενες ενότητες έγινε ήδη αναφορά στα κριτήρια επιλογής των παραδειγμάτων και στις προϋποθέσεις που πρέπει αυτά να πληρούν. Ιδιαίτερα στο *LANE* τα παραδείγματα που παρατίθενται στην πλειονότητά τους αποτελούν καταγραφές αυθεντικού προφορικού λόγου και αποτελούν την βασική πηγή τεκμηρίωσης, πέραν της σημασίας, και βασικών μορφολογικών, φωνητικών γνωρισμάτων της λέξης/λήμματος. Συμπερασματικά, από τους βασικούς στόχους του λεξικογράφου, όσον αφορά στην επιλογή των παραδειγμάτων, είναι να αποκαλυφθεί με τα κατάλληλα παραδείγματα πώς και πού πραγματώνεται το λέξιμα,⁷⁵ με άλλα λόγια μέσα από την πραγμάτωση του λεξήματος να γίνει κατανοητός ο σημασιολογικός ορισμός που κατά κανόνα είναι αφαιρετικά δομημένος.⁷⁶

Στα χαρακτηριστικά ενός καλού παραδείγματος προέχουν η αυθεντικότητα, η φυσικότητα, η σαφήνεια του παραδείγματος και στο πλαίσιο της λεξικογραφικής οικονομίας ο βαθμός αντιπροσωπευτικότητας που το διακρίνει αναφορικά με την ποικιλότητα και την έκταση εφαρμογής του λεξήματος.

Σχετικά με τον βαθμό ελευθερίας που έχει ο λεξικογράφος να παρεμβάλει στην κατασκευή ή στην διασκευή παραδειγμάτων,⁷⁷ ο Κανονισμός Συντάξεως του *LANE* περιλαμβάνει ανάλογα διευκρινιστικά άρθρα (105, 110). Αυτό βέβαια ισχύει μόνο για τα προερχόμενα από την κοινή Νέα Ελληνική παραδείγματα, καθώς η απουσία αίσθησης του φυσικού ομιλητή δεν επιτρέπει την «κατασκευή» διαλεκτικών

75. Ο Fraser (2008: 87) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το καθήκον του λεξικογράφου δεν είναι να απομονώνει μια λέξη αλλά «to describe its behaviour, as far as possible in its native habitat: that is, with its companion words».

76. Χαρακτηριστικά η Harras (1989: 609) σημειώνει: «Mit den Beispielen wird Sprache nicht beschrieben, sondern vorgeführt».

77. Το θέμα αυτό προσεγγίζεται σε πολλές σχετικές μεταλεξικογραφικές μελέτες. Ενδεικτικά, βλ. Martin (1989: 599-607), Lenz (1998), Τράπαλης και Οικονομίδης (2007: 3).

παραδειγμάτων ή παραδειγμάτων προερχομένων από παλαιότερες ιστορικές φάσεις – εκτός ίσως από την δυνατότητα αντικατάστασης ενός συγκεκριμένου όρου της πρότασης με ένα γενικότερο, π.χ. ενός κυρίου ονόματος με μια αόριστη αντωνυμία.

Σήμερα υπάρχει η δυνατότητα εμπλουτισμού του δυναμικού των παραδειγμάτων πέραν του αρχαιικού υλικού του *IANE* και από διαδικτυακά σώματα κειμένων τόσο για την Κοινή Νέα Ελληνική όσο και για παλαιότερες γλωσσικές φάσεις.⁷⁸

Ολοκληρώνοντας το παρόν άρθρο, πιστεύουμε ότι με όσα προηγήθηκαν παρουσιάστηκε και διασαφηνίστηκε η θέση του *IANE* αναφορικά με την μελέτη και περιγραφή της λεξικής σημασίας. Παράλληλα στους στόχους μας ήταν να συμβάλουμε, με έργο αναφοράς το *IANE*, στην σημασιολογική-μεταλεξικογραφική έρευνα της νεότερης ελληνικής γλώσσας στο πλαίσιο που θέτουν τα διεθνή λεξικογραφικά δεδομένα. Για τον λόγο αυτό προσεγγίσαμε βασικά θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που αφορούν γενικότερα στην λεξικογραφική θεώρηση της σημασίας.

78. Βλ. αναλυτικά για το θέμα Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2009): «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ιωάννινα, 29 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 601-615, [e-book]
- Ευδόπουλος, Γ. (2008): *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Ευδόπουλος, Γ. (2011): «Μεταλεξικογραφικές παρατηρήσεις στα διαλεκτικά λεξικά Μ. Μπεναρδή και Α. Σύρκου». *Patras Working Papers in Linguistics* 2.1: 96-113
- Τράπαλης, Γ. και Α. Οικονομίδης (2007): «Κριτήρια επιλογής παραδειγμάτων στα μονόγλωσσα λεξικά». Στο G. Tsoulas και A. Galani (εκδ.), *Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics, York, 8-10 September 2005*, σ. 1-13 [e-book]
- Τράπαλης, Γ. και Γ. Κατσούδα (2009): «Συγκριτική μελέτη του συστήματος λεξικογραφικών χαρακτηρισμών σε ελληνικά και ξένα μονόγλωσσα λεξικά». Στο *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ιωάννινα, 29 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 1168-1183, [e-book]
- Aertsen, H. (1988): «Word field semantics and historical lexicography». *Folia Linguistica Historica* 9: 33-57
- Atkins, B. T. και M. Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: OUP
- Considine, J. (1998): «Why do large historical dictionaries give so much pleasure to their owners and users?». Στο T. Fontenelle et al. (εκδ.), *EURALEX '98: Papers Submitted to the Eighth EURALEX International Congress on Lexicography*. Liège: University of Liège, 579-587
- Coseriu, E. (1976): «L'étude fonctionnelle du vocabulaire-Précis de lexématique». *Cahiers de Lexicologie* 29.3: 5-23
- Cruse, D. A. (2000): *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: OUP
- Crystal, D. (2008⁶): *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell
- Fraser, B. L. (2008): «Beyond definition: organizing semantic information in bilingual dictionaries». *International Journal of Lexicography* 21: 69-93
- Geeraerts, D. (1988): «Cognitive grammar and the history of lexical semantics». Στο B. Rudzka-Ostyn (εκδ.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 647-677

- Geeraerts, D. (2001): «The definitional practice of dictionaries and the cognitive semantic conception of polysemy». *Lexicographica* 17: 6-21
- Geeraerts, D. (2003): «Meaning and definition». Στο P. van Sterkenuburg (εκδ.), *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: J. Benjamins, 83-93
- Geeraerts, D. (2010): *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: OUP
- Harras, G. (1989): «Zu einer Theorie des lexikographischen Beispiels». Στο F.-J. Hausmann et al. (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter, 607-614
- Hartmann, R. R. K. και G. James (1998): *Dictionary of Lexicography*. London/New York: Routledge
- Hausmann, F.-J., O. Reichmann, H.-E. Wiegand και L. Zgusta (εκδ.) (1989): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter
- Hiorth, F. (1954): «Arrangement of meanings in lexicography». *Lingua* 4: 413-424
- Jackson, H. (2002): *Lexicography: An Introduction*. London: Routledge
- Kay, C. (2000): «Historical semantics and historical lexicography: will the twain ever meet?». Στο J. Coleman και C. Kay (εκδ.), *Lexicology, Semantics and Lexicography*. Amsterdam: J. Benjamins, 53-68
- Kipfer, B. (1984): «Methods of ordering senses within entries». Στο R. R. K. Hartmann (εκδ.), *LEXeter '83 Proceedings: Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*. Tübingen: Niemeyer, 101-108
- Konstantinidou, M. (1977): *Sprache und Gefühl. Semiotische und andere Aspekte einer Relation*. Hamburg: Buske
- Landau, S. (2001): *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: CUP
- Lenz, A. (1998): *Untersuchungen zur Beispiel- und Beleglexikographie historischer Bedeutungswörterbücher unter besonderer Berücksichtigung der Neubearbeitung des Deutschen Wörterbuchs gegründet von Jacob und Wilhelm Grimm*. Αδην. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Göttingen
- Martin, R. (1989): «L'exemple lexicographique dans le dictionnaire monolingue». Στο F.-J. Hausmann et al. (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter, 599-607
- Molina, C. (2008): «Historical dictionary definitions revisited from a prototype theoretical standpoint». *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6: 1-22
- Palmer, F. R. (1981): *Semantics*. Cambridge: CUP
- Pearsall, J. (εκδ.) (1998): *The New Oxford English Dictionary of English*. Oxford: Clarendon Press
- Petöfi, J. S. (1976): «Lexicology, encyclopaedic knowledge, theory of text». *Cahiers de lexicologie* 29: 25-41

- Petöfi, J. S. (1978): «Die Lexikonkomponente der TeSWeSt». Στο C. Biasci και J. Fritsche (εκδ.), *Texttheorie-Textrepräsentation. Theoretische Grundlage der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten*. Hamburg: Buske, 193-205
- Reichmann, O. (1989): «Formen und Probleme der Datenerhebung I: Synchronische und diachronische historische Wörterbücher». Στο F.-J. Hausmann *et al.* (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter, 1588-1611
- Reichmann, O. (2007): «Stand und Aufgaben der historischen Lexikographie des Deutschen». *Lexicographica* 23: 199-230
- Sager, J. C. (2000): *Essays on Definition*. Amsterdam: J. Benjamins
- Schmidt, H. (1987): «Probleme der historischen Lexikographie». *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 15.2: 129-140
- Silva, P. (2000): «Time and meaning: Sense and definition in the OED», στο L. Mugglestone (εκδ.), *Lexicography and the OED*. Oxford: OUP, 77-95
- van der Sijs, N. (2003): «The codification of etymological information». Στο P. van Sterkenuburg (εκδ.), *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: J. Benjamins, 313-321
- Verkuyl, H. J., M. Janssen και F. Jansen (2003): «The codification of usage by labels». Στο P. van Sterkenuburg (εκδ.), *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins, 297-311
- Weinrich H. (1985): «Die Wahrheit der Wörterbücher». Στο L. Zgusta (εκδ.), *Probleme des Wörterbuchs*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 248-276
- Werner, R. (1989): «Probleme der Anordnung der Definitionen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch». Στο F.-J. Hausmann *et al.* (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter, 917-930
- Wiegand, H.-E. (1992): «Elements of a theory towards a so-called lexicographic definition». *Lexicographica* 8: 175-289
- Wiegand, H.-E. (1998²): «Historische Lexikographie». Στο W. Besch, A. Betten, O. Reichmann και St. Sonderegger (εκδ.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, τ. 1. Berlin/New York: De Gruyter, 643-715
- Wierzbicka, A. (1992): «Back to definitions: Cognition, semantics, and lexicography». *Lexicographica* 8: 146-174
- Zgusta, L. (1971): *Manual of Lexicography*. The Hague/Paris: Mouton
- Zöfgen, E. (1989): «Homonymie und Polysemie im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch». Στο F.-J. Hausmann *et al.* (εκδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 1. Berlin: De Gruyter, 779-787

ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Μαγδαληνή Κ. Κωνσταντινίδου και Αικατερίνη Τζαμάλη

*Τοῦτο ὅμως (τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς)
εἶναι Λεξικὸν τῆς ζωντανῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας αἱ λέξεις
ἀποθησαυρίζονται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ.*

A. A. Παπαδόπουλος, «Προλεγόμενα» ΙΑΝΕ, τ. Α', σ. ιθ'.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Historische Lexikon (HL) der Akademie der Wissenschaften in Athen dokumentiert die neugriechische Umgangssprache genauso wie die neugriechischen Mundarten vom Anfang des 19. Jh. bis in die Gegenwart, und in Vereinigung dieser beiden Aspekte ist es das einzige in seiner Art nationale historische umgangssprachlich-dialektale Wörterbuch des Neugriechischen. Es basiert auf einem umfangreichen Zettelarchiv (ca 4 Mio. Belegzettel), welches durch das gezielte Exzerpieren von etwa 6.000 mundartlichen und umgangssprachlichen Materialquellen erstellt worden ist. Sein Quellenkorpus teilt sich in zwei Hauptgruppen, nämlich die primären und die sekundären Ressourcen. Die primären Quellen, aus welchen rd. 60-70% der Belegzettel entstammen, umfassen einerseits mündliches, von den Lexikographen des HL sowie von freien Mitarbeitern aus allen Landesteilen in direkter Methode erhobenes Textmaterial und andererseits in Mundart und in der Umgangs-

sprache geschriebene literarische und nicht-literarische Texte. Die sekundären Quellen, aus welchen das übrige 40-30% übernommen worden ist, umfassen vorwiegend alle wesentlichen Wörterbücher, Grammatiken und Abhandlungen, verschiedenartige landeskundliche Sammlungen, diverse wissenschaftliche Literatur u.a. Dabei werden die Vor- und Nachteile der verschiedenen Quellentypen bei der Zusammenstellung des lexikographischen Korpus des HL eingehend erörtert. Durch den letzteren Einsatz der neuen Informationstechnologie (Recherchieren in digitalen Quellenwerken u.dgl.) ergeben sich schließlich für die praktische Artikelarbeit am Lexikon ungeahnte Möglichkeiten angesichts sowohl der Qualitätssicherung als auch der Bereicherung des Grundlagmaterials.

Διάρθρωση ενότητων

1. Ο σκοπός του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (ΙΑΝΕ)
2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού
 - 2.1. Τα επιμέρους τμήματα του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού
 - 2.2. Οι ηλεκτρονικές εφαρμογές του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού
3. Οι πηγές λεξικογραφικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού
 - 3.1. Οι πρωτογενείς πηγές του Ιστορικού Λεξικού
 - 3.1.1. Οι προφορικές πηγές
 - 3.1.1.1. Οι ηχητικές καταγραφές προφορικού λόγου
 - 3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού
 - 3.1.2. Οι γραπτές πηγές
 - 3.1.3. Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων
 - 3.1.4. Οι διαδικτυακές πηγές
 - 3.2. Οι δευτερογενείς πηγές του Ιστορικού Λεξικού
 - 3.2.1. Οι έντυπες πηγές
 - 3.2.2. Οι χειρόγραφες πηγές
 - 3.2.3. Οι διαδικτυακές πηγές
4. Οι πηγές ιστορικής τεκμηρίωσης του Ιστορικού Λεξικού
5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

1. Ο σκοπός του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (ΙΑΝΕ)

Ο σκοπός του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών ήταν από της συστάσεώς του και παραμένει διττός, όπως εύκολα μπορεί να διακρίνει κανείς και από μόνο τον τίτλο του *Ιστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*: κατά πρώτον να αποθησαυρίσει τον λεξιλογικό πλούτο της λαλουμένης¹ σύγχρονης ελληνικής γλώσσας τόσο στην κοινή της μορφή² όσο και στην ιδιαίτερη μορφή που αυτή παρουσιάζει κατά τόπους, και μάλιστα από το 1800 και εξής,³ και κατά δεύτερον

1. Με σύγχρονους γλωσσολογικούς όρους ο στόχος της 'λαλουμένης' γλώσσας δεν συνδέεται στα πλαίσια του ΙΑΝΕ με την στενή έννοια του προφορικού έναντι του γραπτού λόγου, αλλά με την έννοια της γλώσσας εν χρήσει (πβ. Atkins και Rundell 2008: 47), της γλώσσας, όπως εμφανίζεται μέσα στις πραγματικές, φυσικές, αυθόρμητες επικοινωνιακές της διαστάσεις (πβ. Wodak 1982: 540) και χωρίς να έχει υποστεί ρυθμιστικές επεμβάσεις κάθε είδους από παράγοντες εξωγλωσσικούς (εξαρχαϊσμούς, εκδημοτικισμούς, εξελληνισμούς κ.τ.ό.). Χαρακτηριστικό είναι και το άρθρο 7 του πρώτου Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ (ΚΣ 1935), το οποίο ορίζει ότι στο Λεξικό περιλαμβάνονται «τὰ ἀκραιφνῶς δημῶδη στοιχεῖα τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἴτε εἰς τὴν προφορικὴν εἴτε εἰς τὴν γραπτὴν ἀνήκουν παράδοσιν», καθώς και «αἰ ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν γνησίαν δημῶδη μορφήν φέρουσα λέξεις τῶν νεωτέρων λεξικογράφων καὶ λογοτεχνῶν». Πβ. και εισαγωγή, κεφ. Β' του αναθεωρημένου Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ (ΚΣ 2012), όπου ως λεξικογραφητέα ὕλη ορίζεται «τὸ εὐρύτερα χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιό τῆς Κοινῆς Νέας Ἑλληνικῆς», από το οποίο εξαιρούνται, μεταξύ άλλων, «ἐξεζητημένοι λεξιλογικοὶ ἀρχαϊσμοί, μὴ ἀναγνωρίσιμοι ἀπὸ τὸν μέσο ὀμιλητὴ τῆς Κοινῆς».
2. Ο όρος 'κοινή' θα πρέπει να νοηθεί στα πλαίσια του ΙΑΝΕ τόσο με την έννοια της διατοπικής, υπερδιαλεκτικής μορφής της γλώσσας, που αντιδιαστέλλεται προς την διάλεκτο ή το τοπικό ιδίωμα, όσο και με την έννοια της γενικής, παγιωμένης και ευρέως χρησιμοποιούμενης γλωσσικής νόρμας, που αντιδιαστέλλεται προς κάθε ειδική, εξειδικευμένη, περιορισμένη (π.χ. κοινωνιογλωσσικά) ή μη παγιωμένη χρήση ή ιδιόλεκτο. Πβ. ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος Β' και γλωσσάριο όρων, λ. *Κοινή Νέα Ἑλληνική*.
3. Βλ. Παπαδόπουλος 1933: ι'. Το διάστημα των δύο και πλέον αιώνων που καλείται σήμερα να καλύψει λεξικογραφικά το Ιστορικό Λεξικό, μεγεθύνει μία σειρά ζητημάτων, τα οποία νομοτελειακά ανακύπτουν σε κάθε προσπάθεια περιγραφής ενός δυναμικά εξελισσόμενου, μεταβαλλόμενου γλωσσικού συστήματος, κοινού ή

1. Ο σκοπός του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (IANE)

να ερευνησει και να καταγράψει την ιστορία κάθε αποθησαυριζόμενης λέξης τόσο στο επίπεδο της μορφής όσο και στο επίπεδο της σημασίας και της χρήσης της μέσα στην διαχρονική πορεία και εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα.⁴

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κύριος όγκος της λεξικογραφικής ύλης παρέμενε κατά την ίδρυση του Λεξικού ακατάγραφος στην πηγή του, στο στόμα δηλαδή του λαού,⁵ και ανέμενε πρώτα την περισυλλογή και την καταγραφή του, πριν τύχει της ειδικής λεξικογραφικής επεξεργασίας και εκδόσεώς του. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει το μέγεθος αλλά και την δυσχέρεια του εγχειρήματος που ανελάμβανε να φέρει εις πέρας η ελληνική λεξικογραφία και η Ακαδημία Αθηνών, η οποία αμέσως από της ιδρύσεώς της το έτος 1926 ενέταξε το Ιστορικό Λεξικό στα μείζονα ερευνητικά της προγράμματα.⁶

διαλεκτικού (οριοθέτηση κοινού και διαλεκτικού, γλωσσικά ενεργού και πεπαλαιωμένου, διαχείριση ενδοδιαλεκτικών διαφοροποιήσεων κλπ.). Βλ. σχετικά Bassea-Bezantakou (2005: ιδίως σ. 30-31), όπου και μέθοδοι χειρισμού των θεμάτων που ανακύπτουν στα πλαίσια ενός διαλεκτικού λεξικού. Για την ρευστότητα γενικά της γλωσσικής συγχρονίας, η οποία για τον λεξικογράφο αποτελεί ένα είδος 'κινούμενου στόχου', βλ. Atkins και Rundell (2008: 47).

4. Για την διττή σημασία του όρου 'ιστορικό' στα πλαίσια του IANE βλ. Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο. Για την χρήση του όρου 'ιστορικό' στα πλαίσια της συγχρονικής λεξικογραφίας βλ. Reichmann (1984: 461), Reichmann (1990: 1589) και Solf (2011: 1).
5. Τούτο ισχύει κατ' εξοχήν για τον σύγχρονο διαλεκτικό λόγο, ο οποίος σπάνια παραδίδεται σε γραπτή μορφή. Για την σπανιότητα γραπτών πηγών αναφορικά με την πλειονότητα των διαλεκτικών μορφών της Νέας Ελληνικής βλ. Γιακουμάκη (2003: 5) και Bassea-Bezantakou (2005: 31). Αλλά και για την μελέτη του κοινού δημόδους λόγου είναι συχνότατα απαραίτητη η προσφυγή σε προφορικά δεδομένα, καθότι ο σύγχρονος κοινός δημόδης λόγος, όταν αποτυπώνεται γραπτώς, δεν διατηρεί πάντοτε τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του, ιδίως ως προς την φωνητική και την μορφολογία.
6. Για μείζονα λεξικογραφικά προγράμματα άλλων γλωσσών με ιστορική ή και διαλεκτολογική διάσταση και μακρά διάρκεια συγγραφής βλ. επισκόπηση των Γιακουμάκη *et al.* (2004), όπου επισημαίνονται οι ιδιαιτερότητες του IANE έναντι αυτών. Αναλυτικά για το θέμα βλ. άρθρο της Κατσούδα στον παρόντα τόμο. Για

Σήμερα, εκατό και πλέον χρόνια από της συστάσεώς του, το Ιστορικό Λεξικό, διαθέτοντας πλέον έναν νέο αναθεωρημένο κανονισμό για την σύνταξη των άρθρων του (ΚΣ 2012), ο οποίος ανταποκρίνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις απαιτήσεις της σύγχρονης λεξικογραφίας και διαλεκτολογίας, εργάζεται συστηματικά στο πλαίσιο του αρχικού στόχου του, την περιγραφή δηλαδή της ομιλουμένης Νέας Ελληνικής σε όλες τις ποικιλίες αυτής, με παράλληλη τεκμηρίωση της αδιάσπαστης συνέχειας της Ελληνικής μέσα από την ιστορική θεώρηση του αποθησαυριζόμενου υλικού.⁷

τους βραδείς ρυθμούς, με τους οποίους κινούνται λεξικογραφικά εγχειρήματα του εύρους του ΙΑΝΕ, αλλά και άλλα με μικρότερη γεωγραφική ή χρονική εμβέλεια, αναφέρουμε ενδεικτικά: (α) Το λεξικό της αλαμανικής διαλέκτου της Ελβετίας *Schweizerisches Idiotikon-Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache* της Ελβετικής Ακαδημίας· το λεξικό, που συστάθηκε το 1862 και προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 2022, μετά παρέλευση εκδοτικής πορείας 160 χρόνων, έχει ήδη εκδώσει σε 16 τόμους την σειρά Α έως Χ (βλ. Haas 2008 και <http://www.idiotikon.ch>). (β) Το ιστορικό λεξικό των βαυαρικών διαλέκτων της Γερμανίας *Bayerisches Wörterbuch* της Βαυαρικής Ακαδημίας Μονάχου, που σχεδιάστηκε το 1911 και έχει μέχρι σήμερα εκδώσει την σειρά *A-Bock* (βλ. Rowley 2011 και <http://www.bwb.badw.de>). (γ) Το λεξικό των βαυαρικών διαλέκτων της Αυστρίας *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)* της Αυστριακής Ακαδημίας, το οποίο προέκυψε ιστορικά από το προηγούμενο Βαυαρικό Λεξικό και έχει μέχρι σήμερα εκδώσει τα γράμματα *A, B/P, C, D/T* σε 5 τόμους. Στο λεξικό λειτούργησε από το 1993 πλούσια βάση ψηφιακών δεδομένων του αρχειακού του υλικού, που επέτρεψε την αυτοματοποιημένη επεξεργασία και αξιολόγηση των λεξικογραφικών πληροφοριών (βλ. Geyer 2000, Bergmann 2002, Wendl-Vogt 2002 και 2008). Παράλληλα, με δύο αναθεωρήσεις του κανονισμού συντάξεως, το λεξικό προχώρησε σε σημαντικές περικοπές και απλοποιήσεις στο επίπεδο μικροδομής των άρθρων με στόχο την επιτάχυνση της έκδοσης (βλ. <http://www.oeaw.ac.at/dinamlex/WBOE.html>). (δ) Το λεξικό των σαξωνικών διαλέκτων της περιοχής *Siebenbürgen Ρουμανίας (Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch)*, που ξεκίνησε με ιδιωτική πρωτοβουλία στα μέσα του 19ου αι. και στην συνέχεια εντάχθηκε στα ερευνητικά προγράμματα των Ακαδημιών Βουκουρεστίου, Βερολίνου και Λειψίας, έχοντας μέχρι σήμερα εκδώσει σε 9 τόμους την σειρά *A-Salarlat* (βλ. Haldenwang 2003, Mantsch 2008, επίσης http://www.woerterbuch-portal.de/woebus_alle/Woebu34?krit=).

7. Βλ. ΚΣ 2012, εισαγωγή, όπου εκτίθενται αναλυτικά οι γενικοί και ειδικοί στόχοι του ΙΑΝΕ.

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

Για την υλοποίηση του μεγαλόπνοου αυτού λεξικογραφικού στόχου συγκροτήθηκε από τους πρώτους συντάκτες και γραφείς του Λεξικού και εξακολουθεί να εμπλουτίζεται συστηματικά σε ετήσια βάση το αρχείο δελτίων λεξικογραφικής ύλης και τεκμηρίωσης του ΙΑΝΕ. Πρόκειται για ένα σύνολο τεσσάρων και πλέον σήμερα εκατομμυρίων χάρτινων δελτίων διαστάσεων 15×10 εκ.,⁸ σε κάθε ένα από τα οποία αποθησαυρίζονται τεκμήρια για την φωνητική, την μορφολογία, την σύνταξη, την σημασία, την χρήση ή την ετυμολογία μίας κοινής ή ιδιωματικής νεοελληνικής λέξης.

Πιο συγκεκριμένα, στο αρχείο δελτίων του ΙΑΝΕ βρίσκονται αποθησαυρισμένες αφενός λέξεις της Κοινής Νεοελληνικής με ευρεία και όχι μερική, εξειδικευμένη, ιδιολεκτική ή μη παγιωμένη χρήση, αφετέρου λέξεις από τις διαλέκτους και τα ιδιώματα της Νέας Ελληνικής τόσο με γενική όσο και με ειδική χρήση (επαγγελματική-τεχνική ορολογία, συνθηματικές γλώσσες, κοινωνικές ιδιόλεκτοι κλπ.)⁹ και πάντοτε χωρίς αποκλεισμό υλικού με ξένα προς την στοχοθεσία και το αντικείμενο του Λεξικού κριτήρια (αξιολογικά, ηθικά, προέλευσης ή άλλα).¹⁰ Το αρχείο περιλαμβάνει και πλήθος ονοματολογικών

8. Παλαιότερα, ιδίως μάλιστα στα χρόνια της γερμανικής κατοχής, όπου παρά τις αντίξοες συνθήκες το Ιστορικό Λεξικό εξακολουθούσε να παράγει έργο, οι αποδελτιώσεις γίνονταν επάνω σε μικρά τμήματα χαρτιού, ακόμη και σε ώρες εφημερίδων, σε ψηφοδέλτια, προσκλητήρια κλπ.

9. Πβ. ΚΣ 1935, άρθρο 7 και ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος α' και ιδίως μέρος β'.

10. Για τον περιγραφικό, μη ρυθμιστικό ή αξιολογικό χαρακτήρα του ΙΑΝΕ πβ. ΚΣ 1935, άρθρο 1, σύμφωνα με το οποίο καμμία λέξη «έχουσα νόημα και ούσα σύμφωνος πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» δεν αποκλείεται από το λεξικογραφικό σώμα του Λεξικού· πβ. και ΚΣ 2012, εισαγωγή, κεφ. Α' § 1: «τὸ ΙΑΝΕ εἶναι ἕνα ἐρμηνευτικὸ ἱστορικὸ λεξικὸ, περιγραφικὸ καὶ ὄχι ρυθμιστικὸ, τῆς ὁμιλουμένης νέας ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ ὅλες τὶς ποικιλίες τῆς». Για την επιταγή της σύγχρονης λεξικογραφικής έρευνας για μη κριτική, μη επιλεκτική, μη αξιολογική προσέγγιση στην περιγραφή της γλώσσας βλ. Atkins και Rundell (2008: 55-56).

στοιχείων (τοπωνύμια, βαπτιστικά, επώνυμα, παρωνύμια, εθνικά και κτητικά ονόματα κ.ά.),¹¹ πάντοτε σε δημόδη μορφή, καθώς επίσης και τεκμήρια για παραγωγικά επιθήματα και άλλα εξαρτημένα μορφήματα της Νέας Ελληνικής.¹²

Το αποθησαυρισμένο υλικό καλύπτει θεματικά-εθνοοιολογικά ευρύ φάσμα του ανθρώπινου βίου στην υλική, κοινωνική και πνευματική του διάσταση. Εκπροσωπούνται κατά τομείς κυρίως τα ακόλουθα εθνοοιολογικά πεδία:

Α΄ Υλικός βίος: Τροφές, ενδυμασία, κατοικία, επαγγελματικός βίος (γεωργικός και ποιμενικός βίος, οικόσιτη κτηνοτροφία, ναυτικός βίος, ναυπηγική, αλιεία, θάλασσα, δάσος, κυνήγι, μύλος, φούρνος, εμπόριο, εμποροπανηγύρεις κλπ.), βιοτεχνία (υφαντική, βαφική, πλεκτική, κεντητική, ραπτική, ξυλοτεχνία και ξυλογλυπτική, μαρμαρογλυπτική, καλαθοπλεκτική, σχοινοπλεκτική, μεταλλουργία, πεταλωτική, χρυσοχοΐα, κασσιτερωτική, βυρσοδεψία, κεραμοποιία, ασβεστοποιία, οικοδομική, σαγματοποιία, υποδηματοποιία και πλήθος άλλων επαγγελματών), βιομηχανία (μέρη εργοστασίου, μέρη και εξαρτήματα μηχανών, πρώτες ύλες, προϊόντα, κατηγορίες προσωπικού).

Β΄ Κοινωνικός βίος: Γέννηση και βάπτισμα, παιδικός βίος, εφηβεία, γάμος, τελευτή, οικογένεια (συγγενικές σχέσεις ή υποχρεώσεις, σχέσεις προς τους γείτονες, κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ οικογενειών κλπ.), κοινωνική οργάνωση (κοινότητα, όργανα διοικήσεως, κοινωνικά έργα υδρεύσεως, οδοποιίας και υγιεινής, κοινωνική αντίληψη, συνεργασία και αλληλοβοήθεια, εθιμικό-λαϊκό δίκαιο, συντεχνίες και συνθηματικές γλώσσες), πολιτικός βίος (μητρώα, εκλογές,

11. Για την σχέση διαλεκτολογίας και ονοματολογίας, και τον τρόπο με τον οποίο η σχέση αυτή αποτυπώνεται στην λεξικογραφική πράξη βλ. Bergmann (2007), Štánek (2007), επίσης Αφρουδάκης στον παρόντα τόμο.

12. Πβ. ΚΣ 1935, άρθρο 7 και ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος Β΄ (λεξικογραφητέα ύλη).

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του *Ιστορικού Λεξικού*

στρατιωτικές υποχρεώσεις, καθήκοντα και δικαιώματα κοινωνικά ή συλλογικά), τόποι και τρόποι ψυχαγωγίας, διασκέδασεις και παιχνίδια, χαιρετισμοί, προπόσεις, ευχές, αρές, όρκοι, ύβρεις κλπ.

Γ' *Πνευματικός βίος*: Θρησκεία (λαϊκή πίστη, λατρεία, δεισιδαιμονίες, προλήψεις, μάγια και ξόρκια, εκκλησία, τελετές, εορτές, πανηγύρια, παραδόσεις για εκκλησίες, αγίους, θαύματα), λαϊκή ιατρική (ασθένειες, πρακτικά μέσα θεραπείας, βότανα, επωδές), αστρολογία και μετεωρολογία, μαντική, δημώδης ποίηση (άσματα, μοιρολόγια, νανουρίσματα), μουσική, χοροί, μύθοι, παραμύθια, διηγήσεις (ιστορικές, ευτράπελες κ.ά.), ανέκδοτα, παραδόσεις, παροιμίες, γνωμικά, αινίγματα, λογοπαίγνια, καθαρογλωσσήματα κλπ.

Ικανώς εκπροσωπείται στο αρχείο και το λεξιλόγιο του φυτικού, του ζωικού και εν γένει του φυσικού κόσμου (κοινά και δημώδη ονόματα, καθώς και χαρακτηριστικές ιδιότητες φυτών και δέντρων, ζώων και πτηνών, εντόμων, ψαριών, ορυκτών, ουρανίων σωμάτων κλπ.). Εξυπακούεται ότι η λεξιλογική κάλυψη δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ούτε απόλυτα ισόρροπη ούτε και ομοιόμορφα εξαντλητική για κάθε εννοιολογικό τομέα και για κάθε ιδίωμα, και τούτο λόγω έλλειψης σχετικών πηγών. Το ζητούμενο, άλλωστε, από ένα λεξικογραφικό πρόγραμμα δεν είναι η απόλυτη τελειότητα, εξωτερική (λημματική) και εσωτερική (πβ. Wiegand 1984: 595-600, Reichmann 1990: 1592), η πλήρης κάλυψη του λεξιλογίου της περιγραφόμενης γλώσσας σε βάθος και πλάτος, αλλά η σύμμετρη αντιπροσώπευσή του («angemessene Vollständigkeit»). Και σύμμετρο (προσήκον κατά το μέτρο) νοείται εδώ αυτό που υπερβαίνει σε ποιότητα και ποσότητα το σύνολο ή μέρη του συνόλου αυτού που ήδη υπάρχει λεξικογραφικά, των ήδη δηλ. γνωστών λεξικογραφικών περιγραφών.¹³

Τα πολυάριθμα και πολυποίκιλα αυτά λεξικογραφικά δεδομένα, που όλα μαζί συγκροτούν το λεξικογραφικό αρχείο του *Ιστορικού*

13. Πβ. Reichmann (1990: 1608), Besch *et al.* (1982: XI [Vorwort]). Για την έννοια της αντιπροσωπευτικότητας στην λεξικογραφία βλ. επίσης Greimas (2005: 254 κ.εξ.).

Λεξικού,¹⁴ έχουν αντληθεί από την λεξικογραφική του βάση, το σύνολο δηλ. των πηγών του Λεξικού, πρωτογενών και δευτερογενών (βλ. αναλυτικά κεφ. 3), με την παραδοσιακή μέθοδο συγκρότησης ενός λεξικογραφικού σώματος, αυτήν της λεξικογραφικής αποδελτίωσης,¹⁵ η οποία ακολουθείται από σημαντικά λεξικογραφικά προγράμματα.¹⁶ Η διαδικασία της αποδελτίωσης στο ΙΛΝΕ διέπεται από συγκεκριμένες αρχές, οι οποίες εκτίθενται αναλυτικά σε ειδικό

14. Ας σημειωθεί ότι το λεξικογραφικό αρχείο του ΙΛΝΕ δεν ταυτίζεται απόλυτα με τα γνωστά από την λεξικογραφική βιβλιογραφία αρχεία παραθεμάτων (citations files), δεδομένου ότι αυτό ενσωματώνει υλικό και από δευτερογενείς πηγές, ενώ εκείνα συγκροτούνται με υλικό αντλημένο από πρωτογενείς πηγές (πβ. Ξυδόπουλος 2008: 299).
15. Για την λεξικογραφική αποδελτίωση σε αντιδιαστολή προς άλλα είδη αποδελτίωσης βλ. Ehlich (1981), επίσης Wiegand (1998β: 694). Για τα πλεονεκτήματα της μεθόδου, ιδίως μάλιστα όταν αυτή εφαρμόζεται για την μελέτη διαλέκτων και ιδιωμάτων, αλλά και για τα μειονεκτήματά της βλ. Atkins και Rundell (2008: 51-53)· πβ. επίσης Ξυδόπουλος (2008: 300). Τα ειδικότερα προβλήματα της μεθόδου στον τομέα της ιστορικής λεξικογραφίας, καθώς και το σύστημα των αρχών, οι οποίες θα πρέπει γενικά να διέπουν την διαδικασία της λεξικογραφικής αποδελτίωσης, αναλύουν οι Reichmann (1990), Lemberg (1996), Wiegand (1998α) και Wiegand (1998β: 693-698).
16. Ενδεικτικά αναφέρουμε το μνημειώδες αγγλικό λεξικό *Oxford English Dictionary (OED)* με τα 5 και πλέον εκατομμύρια λεξικογραφικά τεκμήρια, που συγκέντρωσαν ιδιώτες εθελοντές από το 1860 κ.εξ. (βλ. Atkins και Rundell 2008: 50, Reichmann 1991: 1600), το υπεραιώνιο λεξικό της αλαμανικής διαλέκτου της Ελβετίας *Schweizerisches Idiotikon* με τα ανάριθμα δελτία (Haas 2008: 45), το γερμανικό διαλεκτικό *Bayerisches Wörterbuch* της Βαυαρικής Ακαδημίας (<http://www.bwb.badw.de>), το οποίο για την περιγραφή των βαυαρικών διαλέκτων της Γερμανίας από τον 8ο/9ο αι. και εξής έχει συγκροτήσει ένα αρχείο 6 και πλέον εκατομμυρίων δελτίων, το αυστριακό διαλεκτικό της Αυστριακής Ακαδημίας *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (DBÖ)*, το κυρίως αρχείο του οποίου αριθμεί 4 εκατομμύρια δελτία (Wandl-Vogt 2008: 202), ή τα μικρότερης εμβέλειας διαλεκτικά λεξικά των γερμανικών διαλέκτων της Κάτω Σαξωνίας *Niedersächsisches Wörterbuch* του Πανεπιστημίου Göttingen (<http://www.uni-goettingen.de/de/219495.html>) και των σαξωνικών διαλέκτων της Ρουμανίας *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch* (http://woerterbuch-portal.de/woebus_alle/Woebu34?krit=) με 2 εκατομμύρια δελτία το καθένα. Πβ. και ανωτέρω σημ. 6.

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

κεφάλαιο του Κανονισμού Συντάξεως του Λεξικού (βλ. ΚΣ 1935, κεφ. Α΄ ΚΣ 2012, κεφ. Α΄, μέρος Α΄).¹⁷

Γενικά, το είδος της αποδελτίωσης που εφαρμόζει το Ιστορικό Λεξικό δεν είναι η λεγόμενη μηχανική (μη ερμηνευτική) αποδελτίωση, η οποία μπορεί να εκτελεστεί από μη εξειδικευμένο βοηθητικό προσωπικό με βάση εξωτερικά, ποσοτικά κριτήρια επιλογής και να αποδώσει μεγάλο όγκο ανεπεξέργαστου όμως λεξικογραφικού υλικού. Αντίθετα, ακολουθείται η λεγόμενη ερμηνευτική (μη μηχανική) αποδελτίωση, με τις υποκατηγορίες της: πρώτον, την εστιασμένη κυρίως στην μορφή (στον τύπο) της αποδελτιωτέας λέξης, η οποία στοχεύει στο να προσφέρει τεκμήρια για την σύνταξη του τυπολογικού, κατά κύριο λόγο, μέρους των άρθρων, και δεύτερον, την εστιασμένη κυρίως στο νόημα (στην σημασία και χρήση) της αποδελτιωτέας λέξης, η οποία στοχεύει στο να προσφέρει δεδομένα για την σύνταξη του σημασιολογικού προ παντός μέρους των άρθρων του Λεξικού.¹⁸

Αναλυτικότερα, οι συντάκτες-ερευνητές του ΙΑΝΕ ορίζουν με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία απορρέουν από την γενικότερη στοχοθεσία και το ειδικό αντικείμενο του Λεξικού (βλ. ΚΣ 1935 και ΚΣ 2012, ιδίως άρθρα 1, 7, 8, 9), τις αποδελτιωτέες λέξεις, οι οποίες μαζί με το περικείμενό τους εντάσσονται στο λεξικογραφικό αρχείο του Λεξικού υπό μορφή παραθέματος (πβ. αγγλ. citation, γερμ.

17. Τις αρχές που πρέπει να διέπουν την διαδικασία της αποδελτίωσης στην συγχρονική και διαχρονική ιστορική λεξικογραφία αναλύει διεξοδικά ο Reichmann (1990: 1605-1608), ο οποίος, παράλληλα, ασκεί έντονη κριτική στην γενικότερη πρακτική που ακολουθούν μείζονα λεξικογραφικά προγράμματα, να μην δημοσιοποιούν τους κανονισμούς αποδελτίωσης, με αποτέλεσμα να στερείται η επιστημονική κοινότητα χρήσιμων δεδομένων, που θα επέτρεπαν ένα γόνιμο διάλογο σχετικά με το ελάχιστο μελετημένο, αν και τόσο σημαντικό αυτό θέμα της λεξικογραφικής αποδελτίωσης.

18. Βλ. Wiegand (1998β: 696-697). Για τα είδη λεξικογραφικής αποδελτίωσης βλ. Wiegand (1998α).

Exzerpt).¹⁹ Οι συντάκτες ορίζουν επίσης και το τμήμα του περικειμένου (π.χ. φράση, πρόταση), το οποίο παραλαμβάνεται υποχρεωτικά μαζί με τα αποδελτιωτέα λεξικογραφικά στοιχεία.²⁰ Η έκταση του περικειμένου ορίζεται με κριτήρια ποιοτικά, όπως λογική πληρότητα, σαφήνεια, ερμηνευτική επάρκεια (πβ. ΚΣ 1935 και ΚΣ 2012, άρθρο 5), αλλά και ποσοτικά: μεγάλα περικείμενα άλλοτε περικόπτονται –χωρίς να επηρεάζεται η συνεκτική τους πληρότητα²¹ – άλλοτε φέρονται περιληπτικά (πβ. ΚΣ 1935 και ΚΣ 2012, άρθρο 3), ενώ σπανιότερα γίνεται παραπομπή και στην ίδια την πηγή για περαιτέρω πληροφορίες, όταν αυτές δεν είναι δυνατό να αποδοθούν περιληπτικά στο δελτίο.²²

Το προς αποδελτίωση λεξικογραφικό στοιχείο, το οποίο σημαίνεται στην πηγή του με υπογράμμιση, αναπαράγεται επίσης υπογραμμισμένο μαζί με το ορισμένο περικείμενο επάνω σε δελτίο χάρτου και σε χειρόγραφη μορφή από αποδελτιωτή ή και από τον ίδιο τον λεξικογράφο, οσάκις η αποδελτίωση παρουσιάζει δυσκολίες – οσάκις λ.χ. υπάρχει ανάγκη πύκνωσης του αποδελτιωτέου χωρίου ή διασφάλισης της συνεκτικής πληρότητας του παραθέματος (βλ. ΚΣ 1935 και ΚΣ 2012, άρθρο 3). Κατά την τελευταία ιδίως δεκαετία η αναπαρα-

19. Στην βιβλιογραφία δεν επικρατεί γενικά ομοφωνία σχετικά με τον χαρακτηρισμό του στοιχείου που αποθησαυρίζεται κάθε φορά, προκειμένου να αξιοποιηθεί για την εξαγωγή λεξικογραφικών συμπερασμάτων. Συνήθως γίνεται απλώς λόγος για (αποδελτιωτέα, αποδελτιούμενη) λέξη ή για πιστοποιητική, παραδειγματική λέξη («Belegwort»), καθότι η αποθησαυριζόμενη λέξη αναλαμβάνει ρόλο (παρα)δείγματος, με το οποίο πιστοποιείται η ύπαρξη και λειτουργία μίας λέξης στο πλαίσιο ενός γλωσσικού συστήματος. Επειδή όμως η αποθησαυριζόμενη λέξη με το περικείμενό της μπορεί να λειτουργήσει ως θεματικός πυρήνας και να αξιοποιηθεί λεξικογραφικά, για να τεκμηριώσει όχι αναγκαστικά μία, αλλά περισσότερες από μία γλωσσικές λειτουργίες, ο Wiegand (1998β: 694) έχει προτείνει να χρησιμοποιείται γι' αυτήν ο όρος θεματικό τεμάχιο («thematisches Exzerptsegment»).

20. Πβ. Reichman (1990: 1606).

21. Για την αρχή της συνεκτικής πληρότητας των παραθεμάτων βλ. Wiegand (1998β: 695).

22. Για τα διάφορα είδη λεξικογραφικής πύκνωσης κειμένου βλ. Wiegand (1998α).

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

γωγή των αποδελτιωτέων λεξικογραφικών στοιχείων που αντλούνται από έντυπες (μη χειρόγραφες) πηγές, γίνεται σχεδόν συστηματικά υπό τύπον φωτοτυπημένου αντιγράφου που επικολλάται στο δελτίο.²³ Πρόσφατα εφαρμόζεται στο Ιστορικό Λεξικό και η μέθοδος της αποδελτίωσης σε ψηφιοποιημένη μορφή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και πλεονεκτήματα. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η χειρόγραφη μορφή της λεξικογραφικής αποδελτίωσης στο ΙΑΝΕ συνδέεται με μία σειρά προβλημάτων, η επίλυση των οποίων αυξάνει τον χρόνο ελέγχου και επεξεργασίας των τεκμηρίων και δυσχεραίνει την λεξικογραφική τους αξιοποίηση. Μεταξύ των προβλημάτων αυτών συγκαταλέγονται:

- α) οι δυσανάγνωστοι ενίοτε γραφικοί χαρακτήρες (π.χ. ανάγνωση δεσιμανάκι αντί ορθού δεσιματάκι).
- β) τα σπάνια μεν αλλά όχι ανύπαρκτα αντιγραφικά λάθη (π.χ. γραφή δελτίου δερβέσακας ή ζαράνια αντί δερβίσακας ή ζδράνια της πηγής).
- γ) η σημασιολογικά ασαφής ή ανεπαρκής δήλωση του περικειμένου, που επιβάλλει αναγωγή στην πηγή για συμπλήρωση των δεδομένων· ενίοτε, για παράδειγμα, αποδελτιώνεται μία φράση ή παροιμία χωρίς την σημασία της, παρότι αυτή σημειώνεται στην πηγή.
- δ) οι συνειδητές ή ασυνείδητες επεμβάσεις στο πρωτότυπο κείμενο, όπως ορθογραφικές διορθώσεις, ποικίλες αποκαταστάσεις τύπων, ιδίως ιδιωματικών επί το κοινότερον ή σπανιότερα κοινών επί το ιδιωματικότερον (π.χ. γραφή Δερβενάκια αντί του παραδεδομένου Ντερβενάκια, γραφή πιδι αντί του παραδεδομένου παιδι σε απόσπασμα λόγου από βόρειο ιδίωμα, γραφή ουδ. άρθρου τὸ αντί παραδεδομένου τοῦ σε απόσπασμα λόγου από νότιο ιδίωμα).

23. Για τα πλεονεκτήματα της δεύτερης αυτής μεθόδου (πιστότητα αναπαραγωγής πρωτοτύπου, απουσία λαθών, παραλείψεων, επεμβάσεων, αποφυγή χρονοβόρων ελέγχων), η οποία σε ευρωπαϊκό επίπεδο εφαρμόζεται ήδη από την δεκαετία του '50, βλ. Wiegand (1998β: 695) και Reichman (1990: 1607).

- ε) οι παραλείψεις ειδικών φθογγοσήμεων σε ιδιωματικές λέξεις (π.χ. γραφή απλού γράμματος δ ή χ ή π αντί του παραδεδομένου δ̂ ή χ̂ ή π̂ με τελεία στην κεφαλή του κάθε γράμματος, η οποία παραπέμπει σε ιδιωματικό φθόγγο [d] ή [ʃ] ή [b] αντίστοιχα).
- στ) οι συντμήσεις ή παραλείψεις όρων από το πρωτότυπο κείμενο, που εμποδίζουν την κατανόηση των αποδελτιωμένων χωριών κλπ.²⁴

Σε κάθε δελτίο, εκτός από το λεξικογραφικό στοιχείο και το περιεχόμενό του, καταγράφονται με δομημένη μορφή και μία σειρά άλλων, απαραίτητων για την σύνταξη των λεξικογραφικών άρθρων πληροφοριών,²⁵ οι οποίες προκύπτουν από την αποδελτιούμενη πηγή και αφορούν:

- α) τον τόπο προέλευσης του αποθησαυριζόμενου στοιχείου, εάν αυτό είναι διαλεκτικό, ή την συχνότητα χρήσης του, εάν αυτό είναι υπερδιαλεκτικό (κοινό).
- β) την πηγή από όπου αυτό έχει αντληθεί.
- γ) το κειμενικό είδος στο οποίο ανήκει (π.χ. παραμύθι, διήγημα, άσμα) ή το ειδικό λεξιλόγιο το οποίο εκπροσωπεί (π.χ. συνθηματική γλώσσα ή τεχνικός-επαγγελματικός όρος).
- δ) την ακριβή χρονολόγησή του – αυτό ισχύει για στοιχεία που έχουν αντληθεί από την γραπτή μη λογοτεχνική παράδοση (π.χ. αρχαιακά έγγραφα). για τις λοιπές περιπτώσεις η χρονολόγησή των στοιχείων, χωρίς να δηλώνεται ρητά στο δελτίο, προκύπτει

24. Για αντίστοιχα προβλήματα σε διαλεκτικά λεξικογραφικά προγράμματα άλλων γλωσσών πβ. Geyer (2000: 2) και Dalcher (1991: 13).

25. Για την πρακτική της δομημένης καταγραφής λεξικογραφικών πληροφοριών σε δελτία ή –σήμερα πλέον– σε ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, η οποία ακολουθείται από την παραδοσιακή λεξικογραφία κατά την διαδικασία καταρτισμού ενός λεξικογραφικού σώματος, βλ. Atkins και Rundell (2008: 48-51), Landau (2001²: 190), Ξυδόπουλος (2008: 299), επίσης *WBÖ* Beiheft Nr. 2 (2005: 18). Για τα είδη πληροφοριών που δύναται να περιέχει ένα λεξικογραφικό δελτίο βλ. Reichmann (1990: 1607-1608).

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

έμμεσα από τα χρονολογικά δεδομένα της πηγής, από την οποία αυτά προέρχονται.²⁶

- ε) την απουσία ρητής δήλωσης στην πηγή της σημασίας του στοιχείου.

Όταν πρόκειται για ονόματα ζώων, φυτών, ορυκτών, εργαλείων, σκευών, μηχανών κλπ., δίνεται συχνά στο δελτίο και το σχεδιάγραμμα του αντικειμένου, το οποίο υπάρχει στην πηγή προς διασάφηση της σχετικής έννοιας. Σπανιότερα, όταν υπάρχει στην πηγή δείγμα φυτού αποξηραμένου, γίνεται σχετική αναφορά στο δελτίο.

Τα δελτία λεξικογραφικής ύλης του Λεξικού είναι εσωτερικώς πολυλειτουργικά (βλ. Wiegand 1998β: 697) υπό την έννοια ότι οι λεξικογραφικοί στόχοι που υπηρετούν αφενός αφορούν πάντοτε ένα μόνο λεξικογραφικό στοιχείο –την λέξη του παραθέματος που φέρεται υπογραμμισμένη–, αφετέρου είναι πολλαπλοί ως προς το στοιχείο αυτό. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι το τμήμα λόγου που επιλέγεται και αντιγράφεται από την πηγή στο δελτίο, περιέχει συνήθως ποικίλες πληροφορίες για το αποδελτιούμενο λεξικογραφικό στοιχείο (σημασιολογικές, ετυμολογικές, συντακτικές, φωνητικές κ.ά.), οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν κατά την σύνταξη για την ταυτό-

26. Το θέμα του χρονικού προσδιορισμού των λεξικογραφικών τεκμηρίων που χρησιμοποιούνται για την σύνταξη συγχρονικών διαλεκτικών λεξικών και ειδικά του ΙΑΝΕ αναλύει η Bassea-Bezantakou (2005: 30-31, 33-34). Για παραδείγματα ακριβούς χρονολόγησης λεξικογραφικών δεδομένων (συνήθως σημασιών) σε συνταγμένα άρθρα του ΙΑΝΕ πβ. λ. *γρανάτα* I (σημασιολογικό μέρος, όπου χρονολογημένη σημασία από έγγραφο 19ου αι.), *γιοῦκος*, *γραφτός*, *δαμάσχο* (ετυμολογικό μέρος, όπου χρονολογημένοι τύποι από έγγραφα 19ου αι.). Για την διαφορετική τακτική που ακολουθείται από λεξικογραφικά προγράμματα μακράς πνοής με συγχρονική διάσταση, άλλοτε λ.χ. να αντιμετωπίζουν ως ενιαίο όλον τα τεκμήρια τα προερχόμενα από τον 19ο και 20ό αι. και άλλοτε να τα διακρίνουν με ειδική χρονολογική σήμανση ή με ειδικό χαρακτηρισμό (*απηρχαιωμένο*, *σε υποχώρηση*, *ασταθές*, *νεότερο* κλπ.) βλ. Landolt (2007: 152 σημ. 3). Στο ΙΑΝΕ τα λεξικογραφικά τεκμήρια που χρονολογούνται από το 1800 και εξής αντιμετωπίζονται γενικά ως ενιαίο όλον, ως ανήκοντα αδιακρίτως στην σύγχρονη περίοδο της ελληνικής γλώσσας.

χρονη, λόγου χάρη, τεκμηρίωση του τύπου, της σημασίας ή και της χρήσης του στοιχείου, για την τεκμηρίωση συγκεκριμένης φρασεολογίας ή των σχέσεων του στοιχείου (συνωνυμικών-αντωνυμικών) προς άλλα στοιχεία του γλωσσικού συστήματος κλπ. Ο τρόπος αυτός οργάνωσης του υλικού, αν και αυξάνει τον όγκο των δελτίων αλλά και τον χρόνο συγκρότησης του αρχείου, έχει δύο βασικά πλεονεκτήματα: εξασφαλίζει ανά πάσα στιγμή συνολική εποπτεία επί του αποθησαυρισμένου υλικού από το γράμμα Α ως το Ω και επιτρέπει παράλληλη σύνταξη σε δύο διαφορετικά γράμματα.²⁷

Τα λεξικογραφικά τεκμήρια του Λεξικού βρίσκονται ταξινομημένα αλφαβητικά σε 1.700 μεταλλικές δελτιοθήκες. Η ταξινόμηση γίνεται κατά λήμμα και όχι κατά τύπο (ΚΣ 2012, άρθρο 17). Έτσι τύποι όπως *πιδί*, *π'δι* υπάγονται στον κοινό τύπο *παιδί*, ο οποίος και τίθεται ως λήμμα, τύποι *βέσσαλον*, *ήσσαλον*, *γήσσαλον*, *φήσσαλο* στο κοινό *βότσαλο*, τύπος *βράκαλο* στον αλωβητότερο ιδιωματικό τύπο *βράκανο* (< αρχ. *βράκανον*) κ.ο.κ. Το λήμμα, όπου υπάγεται ο υπογραμμισμένος τύπος κάθε δελτίου, ορίζεται αποκλειστικά από τους συντάκτες-ερευνητές του Λεξικού κατά την φάση της λημματογράφησης των δελτίων, η οποία προηγείται της αρχειοθέτησης αυτών.²⁸ Ο τύπος του λήμματος σημειώνεται κανονικά στο άνω δεξιό άκρο του δελτίου.

27. Για εξωτερικώς πολυλειτουργικά δελτία, τα παραθέματα των οποίων αξιοποιούνται για την σύνταξη περισσότερων του ενός λεξικογραφικών άρθρων, τόσων, δηλαδή, όσα είναι και τα υπογραμμισμένα στοιχεία του εκάστοτε παραθέματος, βλ. Wiegand (1998β: 697) και Reichmann (1990: 1607), όπου και παραδείγματα από λεξικογραφικά προγράμματα άλλων γλωσσών, τα οποία εφαρμόζουν τον δεύτερο αυτόν τύπο δελτίων. Πβ. σχετικά και Dalcher (1991: 12).

28. Για τις αρχές λημματογράφησης στο ΙΑΝΕ βλ. ΚΣ 1935, άρθρα 16-28 και ΚΣ 2012, άρθρα 16-29. Για τα προβλήματα που σχετίζονται με την λημματογράφηση και αρχειοθέτηση σπάνιων διαλεκτικών τύπων γενικά σε ιστορικά διαλεκτικά λεξικά βλ. Μπασέα-Μπεζαντάκου (1997), Bassea-Bezantakou (2005), Γιακουμάκη *et al.* (2004: 7-8). Για τα γενικότερα ζητήματα μεθοδολογίας της λημματογράφησης και διάταξης των λημμάτων στην ιστορική λεξικογραφία βλ. Reichmann (1989: 64-74) και συνοπτικά Wiegand (1998β: 692, 693).

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

Με βάση τον όγκο της υπάρχουσας λεξικογραφικής ύλης τα λήμματα του Λεξικού υπολογίζεται ότι υπερβαίνουν σήμερα συνολικά τις 500.000.²⁹ Υπάρχουν λέξεις που εκπροσωπούνται στο αρχείο δελτίων με ένα μόνο λεξικογραφικό τεκμήριο, όπως τα μονομάρτυρα ιδιωματικά *Θράκης καβάκουρο* (=δάσος από λεύκες), *Ζακύνθου καβαλλαρότος* (=έφιππος χωροφύλακας), *Σερίφου νεαρίζω* (=για βόδια, βγάζω νέο μαλλί) κλπ., και άλλες πάλι με εκατοντάδες ή και χιλιάδες ακόμα τεκμήρια – η δεύτερη περίπτωση αφορά συνήθως λέξεις της Κοινής με πλούσια εκπροσώπηση στα ιδιώματα (πβ. λήμμα *καί* με 500 τεκμήρια, λήμμα *δέρνω* με 1.500 τεκμήρια, λήμμα *δίνω* με 5.000 τεκμήρια – οι αριθμοί δίνονται πάντα κατά προσέγγιση).³⁰

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο αρχείο δελτίων λεξικογραφικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού, εκτός από τα δελτία που προέρχονται εξ αντιγραφής από συγκεκριμένες (πρωτογενείς ή δευτερογενείς) πηγές, βρίσκονται ενταγμένα και πολλά δελτία που περιέχουν χειρόγραφες, ενυπόγραφες, ετυμολογικές ή άλλες διαλεκτικές, παρατηρήσεις, παραβολές ή παραπομπές για υπό σύνταξη άρθρα από τους ίδιους τους συντάκτες του Λεξικού, καθώς και δελτία με γλωσσική ύλη από το μητρικό τους ιδίωμα ή από το ιδίωμα άλλων αξιόπιστων πληροφορητών (συνήθως επισκεπτών του Κέντρου Ερεύνες των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-ΙΛΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών), τα οποία εμπλουτίζουν το αρχείο με πρωτότυπο, διαλεκτικό συνήθως, υλικό.

Στο σώμα του αρχείου διακρίνεται και μία άλλη κατηγορία δελτίων, αυτή των λεγόμενων παραπεμπτικών. Πρόκειται για τα δελτία με

29. Ο τελικός αριθμός των λημμάτων του Λεξικού μέχρι την ολοκλήρωση της σύνταξης προβλέπεται, βέβαια, να μεταβληθεί, αφενός λόγω της συνεχιζόμενης συλλογής υλικού και αποδελτίωσης, αφετέρου λόγω αναθεωρήσεων στην λημματογράφηση. Βλ. σχετικά Giakoumaki και Afroudakis (2001: 17).

30. Για τα ειδικά προβλήματα που εμφανίζει η σύνταξη λημμάτων με λιγοστά τεκμήρια (αναζήτηση πρόσθετων τεκμηρίων, διασταύρωση λεξικογραφικής πληροφορίας) ή, αντιθέτως, με πολυάριθμα τεκμήρια (απομάκρυνση περιττού υλικού κλπ.) βλ. Dalcher (1991: 12). Πβ. και Reichmann (1990: 1607.22).

υποβοηθητική για τον χρήστη του αρχείου λειτουργία, στα οποία σημειώνονται είτε το λήμμα, στο οποίο θα πρέπει να αναζητηθεί ένας ιδιωματικός τύπος, είτε τα άλλα λήμματα του αρχείου, με τα οποία ένα συγκεκριμένο λήμμα συνδέεται σημασιολογικώς με σχέσεις συνωνυμίας, αντίθεσης ή γενικότερα παραβολής, είτε τα λήμματα με τα οποία αυτό δύναται να σχετίζεται ετυμολογικώς (για περιπτώσεις δυσετυμολόγητων διαλεκτικών τύπων).

Για να υπηρετηθεί, εξάλλου, ο δεύτερος στόχος του Ιστορικού Λεξικού, αυτός της διαχρονικής έρευνας του νεοελληνικού λεξιλογίου, ιδίως μάλιστα του διαλεκτικού (βλ. ΚΣ 2012, άρθρα 79-94), και για να διευκολυνθεί η διαδικασία της σύνταξης, εντάχθηκε από ενωρίς στο αρχείο λεξικογραφικής ύλης και σημαντικός αριθμός λέξεων από την μεσαιωνική και την νεότερη ελληνική δημώδη γραμματεία, δεδομένου ότι αυτή δεν καλύπτεται μέχρι σήμερα πλήρως λεξικογραφικά. Αποδελτιώθηκαν επιλεκτικά λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά κείμενα της δημώδους μεσαιωνικής και νεότερης γραμματείας,³¹ ιδίως μάλιστα διαλεκτικά, αλλά και λεξικογραφικά έργα προ του 1800, καθώς λέξεις από τις πηγές αυτές υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να επιβιώνουν σήμερα σε ιδιώματα ή στην Κοινή είτε αυτούσιες είτε παραλλαγμένες κατά τον τύπο ή την σημασία τους (βλ. αναλυτικά κεφ. 4).

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι το λεξικογραφικό αρχείο του Ιστορικού Λεξικού δεν αποτελεί ένα ήδη κλειστό, ολοκληρωμένο λεξικογραφικό σώμα, όπως συμβαίνει με αντίστοιχα λεξικογραφικά προγράμματα άλλων γλωσσών· αντίθετα, με την συστηματική αποδελτίωση νέων αλλά και παλαιών, ελλιπώς αποδελτιωμένων πηγών (χειρογράφων και εντύπων), συνεχίζει, όπως ήδη προαναφέρθηκε, να εμπλουτίζεται σταθερά τόσο σε επίπεδο μακροδομής όσο και σε

31. Για την αξιοποίηση των μη λογοτεχνικών κειμένων ως πηγών για την μελέτη της Μεσαιωνικής Ελληνικής βλ. το εμπειριστατωμένο άρθρο της Μανωλέσσου (2003).

2. Το λεξικογραφικό αρχείο (αρχείο δελτίων) του Ιστορικού Λεξικού

επίπεδο μικροδομής, με κύριο στόχο την κατά το δυνατόν λεπτομερέστερη, πληρέστερη χαρτογράφηση του λεξιλογίου της σύγχρονης ομιλουμένης Ελληνικής σε όλες τις μορφές της.³² Η αδιάκοπη τροφοδότηση του αρχείου δελτίων του Λεξικού με νέο υλικό καλείται, παράλληλα, να υπηρετήσει και ένα δεύτερο στόχο, αυτόν της αποθησαύρισης και της διάσωσης «ἀπὸ τὴν μοιραία λήθη» ενός λεξιλογίου, όπως αυτού των διαλεκτικών ποικιλιών της Νέας Ελληνικής, πολύτιμου επιστημονικά τόσο για την ιστορική μελέτη της Ελληνικής όσο και για την κατανόηση της παλαιότερης ελληνικής γραμματείας, το οποίο με το πέρασμα του χρόνου φθίνει και υποχωρεί έναντι του λεξιλογίου της κοινής ομιλουμένης γλώσσας.³³

32. Ενδεικτική της αναγκαιότητας για συνεχή εμπλουτισμό του υλικού ενός λεξικογραφικού έργου του είδους του Ιστορικού Λεξικού είναι η ρήση του Jacob Grimm, συντάκτη του περιώνυμου ιστορικού λεξικού της γερμανικής γλώσσας *Deutsches Wörterbuch*: «ihrer natur nach können bücher dieser art erst gut werden bei zweiter auflage». Πβ. Solf (2011: 1).
33. Βλ. Παπαδόπουλος (1933: θ', ιστ' και ιθ') και ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος Α'. Τους κινδύνους, στους οποίους εκθέτει ένα λεξικογραφικό πρόγραμμα η τακτική της συνεχούς διόγκωσης της λεξικογραφικής πρώτης ύλης με προσθήκη νέου υλικού, αναλύει ο Reichmann (1990: 1601-1603), ο οποίος τονίζει επίσης την σημασία τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών χαρακτηριστικών ενός λεξικογραφικού σώματος (σ. 1598). Για την προβληματική που συνδέεται με τον προσδιορισμό του ιδανικού όγκου της λεξικογραφικής ύλης βλ. Atkins και Rundell (2008: 57-61), όπου τονίζεται χαρακτηριστικά (σ. 61): «We don't actually know how much data we need in order to account for a given linguistic feature, be it a word, a meaning, or a word combination. What we know is that the more data we have, the more we learn». Βλ. επίσης Schaefer (1981: 82-91), όπου τεκμηριώνεται ειδικά η αδυναμία συστηματικής αύξησης του αριθμού των λημμάτων ενός λεξικού, όταν ο όγκος της λεξικογραφικής ύλης υπερβεί ένα συγκεκριμένο όριο (πβ. και εποπτικό γράφημα με την σταθεροποιημένη καμπύλη λεξικογραφικών αποτελεσμάτων στους Schaefer 1981: 86 και Reichmann 1990: 1596). Έχει, βέβαια, τεκμηριωθεί επιστημονικά ότι απαιτείται μεγάλος όγκος λεξικογραφικών δεδομένων, προκειμένου να εξασφαλιστούν επαρκή στοιχεία για την τεκμηρίωση σπάνιων λέξεων, τύπων, σημασιών ή χρήσεων (βλ. Zipf 1935). Πβ. και Atkins και Rundell (2008: 61): «you need very large amounts of text in order to get adequate information for the rarer words and rarer uses».

Το μοναδικό στο είδος του λεξικογραφικό αρχείο του ΙΑΝΕ δεν αποτελεί σήμερα απλώς και μόνο την ραχοκοκκαλιά για την σύνταξη του Ιστορικού Λεξικού. Χάρη στον ειδικό τρόπο οργάνωσής του αλλά και στα ποιοτικά και ποσοτικά του χαρακτηριστικά, συνιστά αυτόχρημα και ένα θησαυρό κοινών και διαλεκτικών τεκμηρίων για την μελέτη όχι μόνο της ελληνικής γλώσσας και της ιστορίας της, αλλά και άλλων πτυχών του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, ιδιαιτέρως μάλιστα του λαϊκού.

2.1. Τα επιμέρους τμήματα του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού

Το αρχείο λεξικογραφικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού χωρίζεται σήμερα για τεχνικούς λόγους σε πέντε επιμέρους τμήματα ή αρχεία:

- α) Το αρχείο εκτυπωθέντων λημμάτων του ΙΑΝΕ, με 325.000 λεξικογραφικά τεκμήρια για τα άρθρα Α-δαχτυλωτός, τα οποία περιλαμβάνονται στους εκδεδομένους τόμους του Λεξικού Α', Β', Γ', Δ'1, Δ'2, Ε'1 και Ε'2.
- β) Το κυρίως αρχείο του ΙΑΝΕ, το οποίο περιλαμβάνει τα λεξικογραφικά τεκμήρια για τα υπό έκδοση άρθρα δέ-ώχταλίζω. Τα δελτία του κυρίως αρχείου, που σήμερα φυλάσσονται σε 1.200 μεταλλικές δελτιοθήκες, υπερβαίνουν τα 3 εκατομμύρια.
- γ) Το αρχείο του παραρτήματος (συμπληρώματος) του ΙΑΝΕ, το οποίο περιλαμβάνει το νέο συμπληρωματικό υλικό για τα ήδη συνταγμένα και εκδεδομένα λήμματα της λεξικογραφικής σειράς Α-δαχτυλωτός, τα νέα μη εκδεδομένα λήμματα της ίδιας σειράς, τα οποία προήλθαν από τον συστηματικό εμπλουτισμό του αρχείου με νέο υλικό, καθώς και τις αβέβαιες ή 'αμήχανες' λέξεις της εν λόγω σειράς. Το παράρτημα αριθμεί σήμερα περισσότερα από 400.000 δελτία.
- δ) Το ειδικό αρχείο τοπωνυμίων και κυρίων ονομάτων του ΙΑΝΕ, το οποίο προς το παρόν περιλαμβάνει τα 40.000 περίπου δελτία της λεξικογραφικής σειράς Α-δαχτυλωτός που φέρουν τοπωνύμια

2.1. Τα επιμέρους τμήματα του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού

και άλλα κύρια ονόματα (βαπτιστικά, επώνυμα, εθνικά, κτητικά κλπ.). Το λοιπό ονοματολογικό υλικό βρίσκεται προσωρινά ενσωματωμένο στο κυρίως αρχείο του ΙΑΝΕ, από όπου και αποχωρίζεται τμηματικά και εντάσσεται στο αρχείο τοπωνυμίων και κυρίων ονομάτων, όταν ολοκληρώνεται η έκδοση της αντίστοιχης συντακτικής σειράς του Λεξικού.

- ε) Το ειδικό αρχείο επιθημάτων του ΙΑΝΕ, το οποίο αριθμεί 5.000 δελτία με τεκμήρια για 800 νεοελληνικά παραγωγικά επιθήματα.³⁴

2.2. Οι ηλεκτρονικές εφαρμογές του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού

Στο πλαίσιο των ποικίλων προγραμμάτων μηχανοργάνωσης που υλοποιήθηκαν και συνεχίζουν να υλοποιούνται από το Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων (ΚΕΝΔΙ) – ΙΑΝΕ από το 1995 και εξής, το αρχείο δελτίων λεξικογραφικής ύλης του Λεξικού, παράλληλα με την παραδοσιακή γραμμική, μονοδιάστατη οργάνωσή του κατά την αλφαβητική σειρά του λήμματος, έχει αποκτήσει και ηλεκτρονική μορφή, χάρη στην οποία δίνεται στους ερευνητές του ΚΕΝΔΙ η δυνατότητα ταχείας αναζήτησης λεξικογραφικών δεδομένων στο corpus του Λεξικού.³⁵

34. Βλ. αναλυτικά Κατσουλέας (2001).

35. Για λεπτομέρειες σχετικά με τις επιμέρους ηλεκτρονικές εφαρμογές που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ βλ. τόμ. ΚΓ' (2001) του Λεξικογραφικού Δελτίου της Ακαδημίας Αθηνών «Το πρόγραμμα ΑΜΗΤΟΣ». Αντίστοιχα ερευνητικά προγράμματα εφαρμόζονται διεθνώς και από άλλα ιστορικά διαλεκτικά λεξικά μακράς πνοής, με σημαντικότητα λεξικογραφικά οφέλη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση εκτεταμένης ψηφιοποίησης των λεξικογραφικών δεδομένων του λεξικού των βαυαρικών διαλέκτων της Αυστρίας, που εκδίδει η Αυστριακή Ακαδημία (βλ. Geyer 2000).

Οι επιμέρους εφαρμογές είναι οι εξής:

- α) Το ηλεκτρονικό λημματολόγιο του κυρίως αρχείου του ΙΑΝΕ (γράμματα Δ-Ω). Πρόκειται για βάση δεδομένων των λημμάτων του κυρίως αρχείου λεξικογραφικής ύλης του Λεξικού, δηλ. των μη εκδεδομένων λημμάτων των γραμμάτων Δ (δέ) – Ω. Στην βάση αυτή καταχωρίζονται οργανωμένα σε πληροφοριακά πεδία τα επιμέρους λήμματα του αρχείου δελτίων του Λεξικού μαζί με τα βασικά χαρακτηριστικά κάθε λήμματος, τα ποσοτικά (αριθμός δελτίων) και τα ποιοτικά –συνήθως καταχωρίζονται επιλεκτικά τα κύρια φωνητικά και σημασιολογικά δεδομένα κάθε λήμματος, όπως ακριβώς αναγράφονται στα δελτία, μαζί με συνοπτικές πληροφορίες γλωσσογεωγραφικής κατανομής των τύπων και των σημασιών· σπανιότερα σημειώνονται και άλλα ετυμολογικά ή ονοματολογικά δεδομένα, εφόσον αυτά σημειώνονται στα δελτία. Βασικό πλεονέκτημα του ηλεκτρονικού λημματολογίου του ΙΑΝΕ είναι η δυνατότητα ταχείας αναζήτησης όχι μόνο λημμάτων αλλά και διαλεκτικών τύπων, χωρίς να είναι γνωστό το λήμμα, στο οποίο αυτοί είναι ενταγμένοι.³⁶
- β) Το ηλεκτρονικό λημματολόγιο του παραρτήματος του ΙΑΝΕ. Πρόκειται για ηλεκτρονική βάση δεδομένων των λημμάτων του παραρτήματος, στην οποία καταχωρίζεται συνοπτικά, οργανωμένα επίσης σε πληροφοριακά πεδία, η νέα ή συμπληρωματική πληροφορία που περιέχεται στα δελτία του αρχείου του παραρτήματος του Λεξικού για τα λήμματα της εκδεδομένης σειράς Α-δαχτυλωτός.
- γ) Η ηλεκτρονική έκδοση των εκδεδομένων τόμων Α'-Ε'2 του ΙΑΝΕ. Με το συγκεκριμένο πρόγραμμα, που βρίσκεται στο στάδιο του

36. Βλ. σχετικά Βραχιονίδου *et al.* (2001), όπου και δείγματα του λημματολογίου σε έντυπη μορφή. Πβ. επίσης Γιακουμάκη *et al.* (2004: 8).

2.2. Οι ηλεκτρονικές εφαρμογές του λεξικογραφικού αρχείου του Ιστορικού Λεξικού

σχεδιασμού,³⁷ προβλέπεται η ηλεκτρονική οργάνωση της λεξικογραφικής πληροφορίας που καταχωρίζεται στα ήδη εκδεδομένα άρθρα του Λεξικού *A-δαχτυλωτός*.

- δ) Η ειδική ηλεκτρονική βάση δεδομένων των τοπωνυμίων του *ΙΑΝΕ*. Πρόκειται για την δεύτερη από τις δύο ηλεκτρονικές βάσεις που οργάνωσε το Αρχείο Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων της Ακαδημίας Αθηνών, όπου καταχωρίζονται τα τοπωνύμια που μαρτυρούνται στα χειρόγραφα του Λεξικού³⁸ – η πρώτη περιλαμβάνει τις χειρόγραφες συλλογές του Λεξικού που περιέχουν τοπωνύμια.³⁹ Το κάθε τοπωνύμιο συνοδεύεται από πλήθος πληροφοριών, οι οποίες εισάγονται οργανωμένες σε επιμέρους πεδία, όπως λήμμα, τύπος τοπωνυμίου, περιγραφή του φερώνυμου τόπου, γεωγραφικός προσδιορισμός (κοινότητα, επαρχία, νομός), πηγή (αριθμός και σελίδα χειρογράφου), σχόλια και παρατηρήσεις.⁴⁰ Μέχρι το 2001 είχαν εισαχθεί στη βάση 30.000 και πλέον τοπωνύμια. Σήμερα ανέρχονται αυτά σε 103.000.⁴¹
- ε) Η ειδική ηλεκτρονική βάση δεδομένων των επιθημάτων του *ΙΑΝΕ*. Στην βάση αυτή καταχωρίζονται οργανωμένες κατά κατηγορίες οι διάφορες πληροφορίες των δελτίων επιθημάτων του Λεξικού.⁴²

37. Το έργο αυτό εντάσσεται στο πλαίσιο του μεγάλου προγράμματος ΕΣΠΑ «Προβολή του έργου των Ερευνητικών Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών στον Παγκόσμιο Ιστό».

38. Σε δεύτερη φάση προβλέπεται να προστεθούν στην βάση και τα εκδεδομένα τοπωνύμια από άλλες πηγές, ώστε να δημιουργηθεί ένα πληρέστατο τοπωνυμικό corpus (βλ. Γιακουμάκη 2001: 6).

39. Βλ. Αφρουδάκης (2001: 159-192).

40. Βλ. Αφρουδάκης (2001: 192-225), όπου και δείγμα της βάσης δεδομένων των τοπωνυμίων *ΙΑΝΕ*.

41. Βλ. Αφρουδάκης (2001: 193) και Αφρουδάκης στον παρόντα τόμο.

42. Βλ. Κατσουλέας (2001), όπου και δείγμα του τμήματος της βάσης που έχει τεκμηριωθεί αναλυτικά.

3. Οι πηγές λεξικογραφικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού⁴³

Η λεξικογραφική βάση (ή 'αρχικό λεξικογραφικό αρχείο'),⁴⁴ το σύνολο δηλ. των πηγών από όπου αντλεί τα δεδομένα του ένα λεξικό, προσδιορίζει, ως γνωστόν, με τα ποιοτικά και τα ποσοτικά της χαρακτηριστικά τον αξιολογικό χαρακτήρα του όλου έργου.⁴⁵ Η επιλογή των πηγών, η συγκρότηση δηλ. της λεξικογραφικής βάσης ενός λεξικού, βρίσκεται σε στενή συνάρτηση τόσο προς την στοχοθεσία του λεξικού όσο και προς την γενικότερη κατάσταση των πηγών (πβ. ύπαρξη ή ανεπάρκεια υλικού, διαθεσιμότητα υπάρχοντος αρχειακού ή εκδεδομένου υλικού, ύπαρξη ή μη φιλολογικής παράδοσης για το υπάρχον υλικό κλπ.).⁴⁶

Το Ιστορικό Λεξικό, εφαρμόζοντας εμπειριοκρατικές πρωτίστως μεθόδους λεξικογραφικής έρευνας, αξιοποιεί δεδομένα (tokens) τόσο προφορικού όσο και γραπτού νεοελληνικού λόγου, κοινού και διαλεκτικού, προκειμένου να αναχθεί στο υπό περιγραφή σύστημα του λεξιλογίου της κοινής και ιδιωματικής Νέας Ελληνικής.

Τα προφορικά δεδομένα, κοινά και διαλεκτικά, συλλέγονται για τους σκοπούς του Λεξικού από τους ίδιους τους συντάκτες του – με την

43. Πβ. ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος Γ' (Πηγές του Αρχείου του ΙΑΝΕ). Για μία πρώτη παρουσίαση των πηγών του Λεξικού στο ξεκίνημά του βλ. Μπούτουρας (1911: 40 κ.εξ.) και Παπαδόπουλος (1933: ε' κ.εξ.). Για μία πρόσφατη συνοπτική παρουσίαση βλ. Bassea-Bezantakou (2010: 13-14).

44. Για την μετάβαση από το 'αρχικό λεξικογραφικό αρχείο' («lexikographische Ausgangsdatei»), το σύνολο δηλ. των πηγών, στο 'ενδιάμεσο λεξικογραφικό αρχείο' («lexikographische Zwischendatei»), το σύνολο δηλ. των λεξικογραφικών δελτίων, βλ. αναλυτικότερα Reichmann (1989: 48-50) και Wiegand (1998β: 693). Για την έννοια ειδικότερα της λεξικογραφικής βάσης βλ. Wiegand (1983: 97 κ.εξ.).

45. «Ein historisches Wörterbuch ... wird nur so gut sein wie die Ressourcen, die ihm zur Verfügung stehen», σημειώνει χαρακτηριστικά ο Solf (2011: 1), θέλοντας να εξάρει την κεφαλαιώδη σημασία που έχει το ζήτημα των πηγών για την περιγραφή του λεξιλογίου μίας γλώσσας.

46. Βλ. αναλυτικότερα Reichmann (1990: 1593-1594), επίσης Wiegand (1998β: 693).

3. Οι πηγές
λεξικογραφικής
ύλης
του Ιστορικού
Λεξικού

συνδρομή και τρίτων (ιδιωτών εθελοντών, εξωτερικών συνεργατών) και επί τη βάσει οδηγιών που καθορίζουν οι πρώτοι – απευθείας από την πηγή τους, από προφορικά δηλ. κείμενα παραγόμενα μέσα σε φυσικές εν πολλοίς επικοινωνιακές καταστάσεις. Τα γραπτά δεδομένα, κοινά και διαλεκτικά, αντλούνται ομοίως από τους συντάκτες του Λεξικού απευθείας από την πηγή τους, από κείμενα δηλ. συνταγμένα πρωταρχικώς σε έγγραφη μορφή από τους δημιουργούς των, φορείς ή μη συγκεκριμένου ιδιώματος. Τα προφορικά και τα γραπτά κείμενα, από όπου οι συντάκτες του Λεξικού αντλούν άμεσα λεξικογραφικά δεδομένα για τους σκοπούς του Λεξικού, συγκροτούν στο σύνολό τους το σώμα των πρωτογενών πηγών του Λεξικού (βλ. κεφ. 3.1.).⁴⁷

Παράλληλα με τα πρωτογενή δεδομένα, που αντλούνται για τους σκοπούς του Λεξικού απευθείας από την πηγή τους (το στόμα και την γραφίδα του λαού), το Λεξικό αξιοποιεί και δευτερογενή δεδομένα γραπτού και προφορικού λόγου, κοινού και διαλεκτικού, τα οποία παραλαμβάνει από ‘δεύτερο χέρι’, από έμμεσες πηγές.⁴⁸ Πρόκειται για υλικό που έχει συλλεγεί από την πηγή του, από κείμενα δηλ. γραπτού και προφορικού λόγου, από άλλους, λεξικογράφους και μη, και για άλλους σκοπούς (σύνταξη λεξικών γενικών ή ειδικών, καταγραφή και μελέτη λαογραφικών, ιστορικών ή άλλων φαινομένων κλπ.) και έχει αποθησαυριστεί αυτούσιο ή επεξεργασμένο. Οι έμμεσες πηγές (έντυπες, χειρόγραφες, ηλεκτρονικές), από τις οποίες παραλαμβάνεται και αξιοποιείται για την σύνταξη των άρθρων του

47. Για την έννοια και την σημασία των πρωτογενών δεδομένων στην ιστορική λεξικογραφία πβ. Reichmann (1990: 1591 κ.εξ.) και Pethö (2002: 2).

48. Για την παραλαβή λεξικογραφικών δεδομένων από δευτερογενείς πηγές («Datenübernahme») και σε αντιδιαστολή προς την άντληση λεξικογραφικών δεδομένων από πρωτογενείς πηγές («Datenerhebung») στα πλαίσια της ιστορικής λεξικογραφίας βλ. Reichmann (1989: 43 κ.εξ.) και Wiegand (1998β: 692).

Λεξικού δευτερογενές λεξικογραφικό υλικό, συγκροτούν το σώμα των δευτερογενών πηγών του Λεξικού (βλ. κεφ. 3.2.).⁴⁹

Επισημαίνεται ότι, παράλληλα με τα εμπειρικά (empirical) δεδομένα, τα οποία αντλούνται από πρωτογενείς ή παραλαμβάνονται από δευτερογενείς πηγές, συνδυάζονται και αξιοποιούνται – σε μικρότερο βέβαια βαθμό – κατά την σύνταξη του Λεξικού και συστηματικά στοιχεία (types) για την Κοινή και τα ιδιώματα, τα οποία είναι προϊόν ενδοπαρατήρησης (introspection).⁵⁰ Τα δεδομένα αυτά προέρχονται αφενός από συντάκτες του Λεξικού, οι οποίοι αποτυπώνουν την γλωσσική τους επάρκεια στην Κοινή ή σε ιδιώματα σε δελτία, τα οποία ενσωματώνονται στο λεξικογραφικό αρχείο, αφετέρου από φορείς-γνώστες ιδιωμάτων, οι οποίοι εθελοντικά καταγράφουν το απόσταγμα της γνώσης τους για αυτά και εν είδει χειρογράφου προσφέρουν τις καταγραφές αυτές ως δωρεά στο Αρχείο του Λεξικού. Μέχρι στιγμής αριθμούνται 24 χειρόγραφα του είδους αυτού στο Αρχείο του ΙΑΝΕ, ορισμένα από τα οποία περιέχουν και άλλο εμπειρικό υλικό.

Ακολούθως παρουσιάζονται αναλυτικά οι βασικές κατηγορίες των πρωτογενών και των δευτερογενών πηγών του Ιστορικού Λεξικού με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τα ποιοτικά και τα ποσοτικά.

49. Για τον ρόλο του δευτερογενούς υλικού στην ιστορική λεξικογραφία βλ. Reichmann (1990: 1589-1591). Για άλλες τριμερείς διακρίσεις της λεξικογραφικής βάσης (πρωτογενείς, δευτερογενείς, τριτογενείς πηγές), που δεν ακολουθούνται από την παρούσα εργασία, βλ. Wiegand (1983: 97 κ.εξ.), Pethö (2002: 2) και Meger (2010: 97).

50. Για την αντιπαράθεση γενικά εννοιολογικών και εμπειριοκρατικών μεθόδων στην μελέτη του φαινομένου της γλώσσας βλ. συνοπτικά Atkins και Rundell (2008: 46-47, 49). Για τον συνδυασμό των μεθόδων στην πράξη της ιστορικής διαλεκτικής λεξικογραφίας πβ. το διαλεκτικό λεξικό Ελβετίας *Schweizerisches Idiotikon* (<http://www.idiotikon.ch/index.php>, κεφ. Quellenmaterial: Kurzgefasste Übersicht über die Quellentypen des Schweizerischen Idiotikons).

3. Οι πηγές
λεξικογραφικής
ύλης
του Ιστορικού
Λεξικού

3.1. Οι πρωτογενείς πηγές του Ιστορικού Λεξικού

Οι πρωτογενείς πηγές του Ιστορικού Λεξικού διακρίνονται σε δύο κύριες κατηγορίες, σε πηγές προφορικού λόγου (προφορικές πηγές) και σε πηγές γραπτού λόγου (γραπτές πηγές), ανάλογα με το εάν το αποθησαυρισμένο σε αυτές κοινό δημώδες ή διαλεκτικό γλωσσικό υλικό ανήκει στην προφορική ή στην γραπτή παράδοση της γλώσσας.⁵¹ Στις πρωτογενείς πηγές εντάσσονται και δύο ειδικές μεικτές κατηγορίες, οι οποίες αξιοποιούνται συμπληρωματικά προς τις δύο πρώτες για την σύνταξη των λεξικογραφικών άρθρων του Λεξικού από το λήμμα δέ και εξής. Πρόκειται αφενός για τα διαθέσιμα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων (corpora) της Νέας Ελληνικής, στα οποία αποθησαυρίζεται ανάμεικτο υλικό γραπτού και προφορικού λόγου, και αφετέρου για διαδικτυακά κείμενα, τα οποία καταχωρίζονται σε διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), όπως ιστολόγια, ιστοτόπους, διαδικτυακά φόρα κ.τ.ό., και ανακτώνται μέσα από μηχανές αναζήτησης.

3.1.1. Οι προφορικές πηγές

Οι πρωτογενείς προφορικές πηγές συνιστούν το ουσιωδέστερο μέρος των λεξικογραφικών πόρων του Ιστορικού Λεξικού. Πρόκειται για ένα ογκωδέστατο σώμα δεδομένων (κειμένων) προφορικού λόγου, ρέοντος εν πολλοίς και ανεπεξέργαστου, πολύτιμου ως εκ τούτου λεξικογραφικά,⁵² από το οποίο αντλείται αυθεντική και πρωτότυπη

51. Για ζητήματα οριοθέτησης μεταξύ των δύο μορφών λόγου στα πλαίσια της σύγχρονης λεξικογραφίας βλ. Atkins και Rundell (2008: 71-72).

52. Για τον ρόλο και την αξία των προφορικών πηγών στο πλαίσιο της σύγχρονης λεξικογραφικής πράξης, ιδίως μάλιστα αυτής που εργάζεται με σώματα κειμένων, βλ. Atkins και Rundell (2008: 77 κ.εξ.), όπου τα προφορικά δεδομένα προβάλλονται ως 'ο χρυσός κανών' της λεξικογραφικής ύλης. Για τις δυσχέρειες χειρισμού και

γλωσσική ύλη τόσο για την κοινή όσο και για την ιδιωματική Νέα Ελληνική, ιδιαιτέρως μάλιστα για την δεύτερη. Τα υψηλά ποσοστά εκπροσώπησης του είδους αυτού των πηγών τόσο στο σύνολο των πρωτογενών πηγών όσο και στο σύνολο των πηγών λεξικογραφικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού εν γένει, έχουν την αφετηρία τους στο γεγονός ότι «ὁ τῆς νέας Ἑλληνικῆς (γλωσσικὸς θησαυρὸς) φέρεται κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ» (Παπαδόπουλος 1933: θ').⁵³ Διακρίνονται δύο εἶδη προφορικών πηγών, με βάση το μέσο με το οποίο διασώζεται και μελετάται ο ζωντανός προφορικός λόγος στα πλαίσια του Ιστορικού Λεξικού:

- (α) οι ηχητικές καταγραφές προφορικού λόγου και
- (β) οι έγγραφες καταγραφές προφορικού λόγου (χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης).

3.1.1.1. Οι ηχητικές καταγραφές προφορικού λόγου

Η πρώτη κατηγορία προφορικών πηγών του Ιστορικού Λεξικού περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό μαγνητικών ταινιών, δίσκων βινυλίου και άλλων μέσων εγγραφής και αναπαραγωγής ήχου με αποθησαυρισμένα κείμενα προφορικού λόγου από διάφορες διαλέκτους και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής, τα οποία έχουν παραχθεί με φυσικό τρόπο μέσα σε πραγματικές επικοινωνιακές καταστάσεις (αυθόρμητες συνομιλίες, αφηγήσεις κλπ.). Το υλικό αυτό, το οποίο φυλάσσεται στο Αρχείο ηχητικών καταγραφών του ΚΕΝΔΙ,

αξιοποίησης του προφορικού υλικού, ιδίως του διαλεκτικού, βλ. Händler (1982: 794), όπου ο προφορικός λόγος προσδιορίζεται ως ένα ιδιαίτερα δυσπρόσιτο επισημονικά αντικείμενο.

53. Τούτο ισχύει όχι μόνο για τον κοινό δημόδη λόγο, ο οποίος εν μέρει μόνο εκπροσωπείται κατά τρόπο αυθεντικό από την γραπτή παράδοση των δύο τελευταίων αιώνων, τους οποίους καλύπτει λεξικογραφικά το Ιστορικό Λεξικό, αλλά εξίσου και για τον σύγχρονο διαλεκτικό λόγο –εάν όχι κυρίως για αυτόν– δεδομένου ότι σπάνια παραδίδεται αυτός σε γραπτή μορφή. Βλ. σχετικά σημ. 5.

3.1.1.1. Οι ηχητικές
καταγραφές
προφορικού
λόγου

προέρχεται από τις ειδικές ερευνητικές αποστολές, τις οποίες εκτελούν από της συστάσεως του Ιστορικού Λεξικού και μέχρι σήμερα οι συντάκτες του Λεξικού σε διάφορα μέρη της ελληνικής επικράτειας για την συλλογή αυθεντικού γλωσσικού υλικού, εν μέρει δε και από δωρεές τρίτων. Οι παλαιότερες ηχητικές εγγραφές προέρχονται από την δεκαετία του '60, οι νεότερες από τις πρόσφατες γλωσσικές αποστολές των συντακτών-ερευνητών του ΚΕΝΔΙ (2010-2011). Γλωσσογεωγραφικά καλύπτονται από το υλικό αρκετές περιοχές (Τσακωνιά, Κάτω Ιταλία, ιδιώματα Ηπείρου, Θεσσαλίας, Θράκης, Κρήτης, Μακεδονίας, Μ. Ασίας, νήσων Ιονίου και Αιγαίου πελάγους, Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδος), ενώ παράλληλα τεκμηριώνονται και αρκετές κοινωνιογλωσσικές παράμετροι του υλικού, όπως φύλο, ηλικία, επάγγελμα/ιδιότητα των πληροφορητών κλπ. Το πρόγραμμα ψηφιοποίησης του Αρχείου ηχητικών καταγραφών του ΚΕΝΔΙ, το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη,⁵⁴ αντιμετωπίζει τα τεχνικά ζητήματα αναπαραγωγής των δεδομένων που προέρχονται από τις παλαιές ηχογραφήσεις, καθώς και το ζήτημα της οργάνωσης και τεκμηρίωσης του υπάρχοντος ηχητικού υλικού κατά διαλεκτικές περιοχές. Δείγματα του διαλεκτικού ηχητικού υλικού είναι προσβάσιμα στην *Πολυμεσική Εφαρμογή ΙΑΝΕ* (2008), την οποία υλοποίησε το ΚΕΝΔΙ στο πλαίσιο του προγράμματος «Η Κοινωνία της Πληροφορίας».

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

Κύριο λεξικογραφικό πόρο για την άντληση προφορικών γλωσσικών δεδομένων αποτελούν για το Ιστορικό Λεξικό οι 1.600 περίπου συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης, οι οποίες απόκεινται στο

54. Βλ. Bassea-Bezantakou (2010: 14).

Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού σε χειρόγραφη μορφή. Στις συλλογές αυτές, που αριθμούν συνολικά 340.000 χειρόγραφες σελίδες,⁵⁵ αποθησαυρίζονται δεδομένα ζωντανού προφορικού λόγου, ιδιωματικού πρωτίστως, αλλά και κοινού, από όλες τις ευρύτερες περιοχές του ελλαδικού χώρου, αλλά και από περιοχές εκτός των ορίων της ελληνικής επικράτειας. Το ογκωδέστατο αυτό γλωσσικό υλικό είναι καρπός επιτόπιων ερευνών που διενεργήθηκαν τα τελευταία 160 χρόνια (από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα) από 600 και πλέον συλλογείς σε 1.330 σημεία έρευνας.⁵⁶ Πολλές περιοχές εκπροσωπούνται με υλικό από διάφορες περιόδους (παλαιά και νέα χειρόγραφα) και από περισσότερους του ενός συλλογείς. Βλ. αναλυτικά στοιχεία για την κατανομή των χειρογράφων στον πίνακα 1. Σημειώνουμε ότι μετά το 1922 και την ανταλλαγή των πληθυσμών, τα ιδιώματα Πόντου, Καππαδοκίας, Μ. Ασίας, Ανατολικής Θράκης, Ανατολικής Ρουμελίας και άλλων ελληνόφωνων περιοχών ευρισκόμενων εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους, μελετώνται πλέον εντός της Ελλάδος και στους τόπους όπου εγκαταστάθηκαν πληθυσμοί προσφύγων προερχόμενοι από τις αναφερόμενες περιοχές.⁵⁷

55. Η μικρότερη συλλογή είναι το δισέλιδο χφ. ΙΑΝΕ αρ. 210 (1914) της Αμαλίας Αποστόλου με λέξεις από το γλωσσικό ιδίωμα του Μελενίκου και η μεγαλύτερη συλλογή το χφ. ΙΑΝΕ αρ. 289 (1887) του Κ. Νεστορίδη με 1.781 σελίδες παροιμιών από την Λακωνία και άλλους τόπους.

56. Η αρχαιότερη συλλογή γλωσσικής ύλης στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού είναι του έτους 1854 (χφ. ΙΑΝΕ αρ. 48 Λέσβου), με βεβαιότητα όμως αυτή αντικατοπτρίζει πολύ παλαιότερη γλωσσική κατάσταση.

57. Για το ζήτημα της γλωσσογεωγραφικής ταξινόμησης του διαλεκτικού υλικού, που συλλέγεται σε σημεία προσφυγικών εγκαταστάσεων μετά το 1923, βλ. Κοντοσόπουλος (1969β: 125 κ.εξ.).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

Μείζων περιφέρεια ή Διαλεκτική περιοχή	Αριθ. χφ. ΙΑΝΕ που περιέχουν εν μέρει ή εν όλω γλωσσική ύλη από την περιοχή	Αριθμός σελίδων των χειρογράφων (εν συνόλω)	Ειδικά σημεία έρευνας διαλεκτικής περιοχής	Έτος συλλογής γλωσσικού υλικού (παλαιότερη-νεότερη)	Αριθ. συλλογών
Ανατολική Ρουμελία	22	4.350	17	1911-1997	17
Δαρδανέλλια	3	750	5	1893-1956	3
Ελλάς	64	9.508		1885-2010	36
Ήπειρος	85	16.000	85	1887-2010	55
Ήπειρος εκτός Ελλάδος	8	1.420	24	1908-1998	6
Θεσσαλία	75	15.650	92	1872-2010	46
Θράκη	30	4.770	24	1893-2004	23
Θράκη εκτός Ελλάδος	47	9.350	65	1873-1993	32
Ίμβρος-Τένεδος	7	1.120	2	<1915-2010	7
Ιόνιοι Νήσοι	83	15.920	80	1888-2004	50
Καπαδοκία	16	2.670	8	1884-1979	11
Κάτω Ιταλία	17	2.030	10	1885-1977	5
Κορσική	2	400	1	1964-1965	1
Κρήτη	124	21.360	60	1863-2010	67
Κύπρος	44	4.130	10	1912-2010	28
Μακεδονία	151	31.510	86	1891-2008	85
Μακεδονία εκτός Ελλάδος	4	376	2	1912-1976	3
Μικρά Ασία	62	11.700	54	1882-2003	33
Νήσοι Βορειοανατολικού Αιγαίου	98	19.500	116	1854-2009	54
Νήσοι Κεντρικού Αιγαίου	116	29.930	32	1866-2004	52
Νήσοι Νοτιοανατολικού Αιγαίου	82	16.630	23	1891-2005	47
Πελοπόννησος	210	46.750	279	1887-2005	103
Πόντος	63	9.200	26	1875-2010	31
Προποντίς	25	4.000	8	1877-2007	18
Σποράδες	25	4.070	4	1903-2001	10
Στερεά Ελλάδα	212	36.130	207	1892-2008	116
Τσακωνιά	9	2.820	10	1876/7-1996	6

Πίν. 1 – Κατανομή χειρογράφων ΙΑΝΕ⁵⁸ κατά διαλεκτική περιοχή

58. Δεν συμπεριλαμβάνονται στον πίνακα τα 100 περίπου μη αντιγραφέντα χειρόγραφα του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου (ΕΦΣΚ), λόγω ελλείψεως αναλυτικών στοιχείων.

Για την συλλογή του προφορικού γλωσσικού υλικού και για την έγγραφη αποτύπωσή του έχει ακολουθηθεί από τους συλλογείς συγκεκριμένη εν πολλοίς μεθοδολογία, οι επιμέρους αρχές της οποίας έχουν οριστεί από την διεύθυνση και τους συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού και έχουν δημοσιοποιηθεί από ενωρίς (1914).⁵⁹

Ειδικότερα, τα δεδομένα του προφορικού λόγου συλλέγονται από το στόμα αυθεντικών φορέων-ομιλητών της νέας ελληνικής γλώσσας και των διαλεκτικών της ποικιλιών,⁶⁰ αφενός με την ακροαματική μέθοδο (παρατήρηση) στα πλαίσια πραγματικών, φυσικών επικοινωνιακών καταστάσεων, αφετέρου με την ερωτηματική μέθοδο (πείραμα) στα πλαίσια στοχευμένων συνεντεύξεων.⁶¹

Με βάση την πρώτη μέθοδο αποθησαυρίζονται κυρίως:

- α) αυθεντικά προφορικά κείμενα επικοινωνίας, αφηγηματικά ή διαλογικά, που καλύπτουν θεματικά ευρύ φάσμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (υλικό, πνευματικό, ηθικό βίο),

59. Βλ. Λορεντζάτος (1914), καθώς επίσης και τα έντυπα φυλλάδια (εσωτερικές εκδόσεις του Λεξικού προς χρήση των συντακτών) *Διάγραμμα συλλογής γλωσσικού υλικού και Φωνητικές και γραμματικές παρατηρήσεις αναφερόμενες στο γλωσσικό ιδίωμα* (υπό μορφή συγκεκριμένων ερωτημάτων). Για την συλλογή και καταγραφή του υλικού πβ. και οδηγίες της εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας (*Όδηγία προς συλλογήν του δημόδου γλωσσικού υλικού*, Αθήναι 1922 α' έκδοσις, 1931 β' αναθεωρημένη έκδοσις, 1961 γ' αναθεωρημένη έκδοσις). Για την καταγραφή του υλικού πβ. επίσης και κατευθυντήριες αρχές στο κεφ. Δ' (φωνητικό διάγραμμα) και στα άρθρα 133-157 του ΚΣ 1935, καθώς και στο κεφ. Δ' (φωνητικό διάγραμμα) του ΚΣ 2012.

60. Για τα κριτήρια επιλογής των πληροφορητών στα πλαίσια των διαλεκτολογικών ερευνών βλ. Κοντοσόπουλος (1969β: 127) και Menge (1982: 546 κ.εξ.)

61. Αναλυτικά για τους δύο αυτούς τύπους συλλογής διαλεκτικών δεδομένων, καθώς και για τα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που συνδέονται με την εφαρμογή τους βλ. Wodak (1982) και Menge (1982), όπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία. Για τα πλεονεκτήματα του συνδυασμού των δύο αυτών μεθόδων βλ. Wodak (1982: 540). Για άλλες δόκιμες μεθόδους άντλησης προφορικού διαλεκτικού υλικού (π.χ. αποστολή γραπτών ερωτηματολογίων σε φορείς ιδιωμάτων) βλ. Eichhoff (1982).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

- β) φράσεις από την καθημερινή ομιλία και
 γ) μνημεία του λόγου, πεζά ή έμμετρα, από την ζωντανή προφορική παράδοση, όπως παραμύθια, παραδόσεις, δημοτικά τραγούδια, παροιμίες, αινίγματα, καθαρογλωσσήματα, επωδές κ.ά.

Με βάση την δεύτερη μέθοδο αποθησαυρίζονται κυρίως:

- δ) μεμονωμένα ιδιωματικά αλλά και κοινά θεωρούμενα λεξιλογικά ή φρασεολογικά στοιχεία, γενικής αλλά και ειδικής φύσεως (λ.χ. τεχνικοί-επαγγελματικοί όροι, ζώωνυμα, φυτώνυμα, συνθηματικές γλώσσες κλπ.) και
 ε) τοπωνύμια, μικροτοπωνύμια και άλλα κύρια ονόματα (βαπτιστικά, επώνυμα, παρωνύμια κλπ.) μαζί με μαρτυρίες και παραδόσεις για την δημιουργία τους.

Η καταγραφή, από την άλλη μεριά, των προφορικών δεδομένων σε χειρόγραφη μορφή γίνεται από τους ίδιους τους συλλογείς,⁶² με στόχο να αποδοθούν με την μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα, ακρίβεια και σαφήνεια οι ακόλουθοι παράμετροι του υλικού:

- α) η ιδιωματική προφορά των αποθησαυριζόμενων τύπων (εφαρμογή της αρχής της φωνητικής καταγραφής με χρήση ειδικών συμβατικών φθογοσήμων)·
 β) η σημασία ή οι σημασίες κάθε ιδιωματικής λέξης ή φράσης (εφαρμογή της αρχής της ερμηνευτικής καταγραφής με παροχή σύντομων και σαφών ερμηνευμάτων)⁶³ μαζί με δεδομένα που αφορούν ποικίλα επίπεδα χρήσης των αποθησαυριζόμενων όρων (δήλωση της παρωχημένης ή σπάνιας χρήσης ενός όρου, της ειδικής χρήσης του από συγκεκριμένες λ.χ. πληθυσμιακές ομάδες, σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές καταστάσεις κλπ.)·

62. Για την γενικότερη προβληματική που συνδέεται με τα ποικίλα συστήματα και τις μεθόδους καταγραφής προφορικού λόγου στην σύγχρονη διαλεκτολογία βλ. Richter (1982).

63. Για την συνάφεια της μεθόδου αυτής προς την μέθοδο της 'ερμηνευτικής' (μη μηχανικής) λεξικογραφικής αποδελτίωσης και τα πλεονεκτήματά της βλ. Wiegand (1998β: 696-698).

γ) η χρήση κάθε ιδιωματικής λέξης ή φράσης στον καθημερινό λόγο – αυτή σημειώνεται οσάκις δεν αποθησαυρίζεται ρέων λόγος αλλά απλώς ιδιωματικό λεξιλόγιο (εφαρμογή της αρχής της λειτουργικής καταγραφής με χρήση παραδειγματικών φράσεων από την καθημερινή ομιλία ή και από μνημεία του λόγου).

Παράλληλα με τις φωνητικές, σημασιολογικές και πραγματολογικές πτυχές του υλικού, απαιτείται να τεκμηριωθούν κατά την καταγραφή και τα ακόλουθα στοιχεία:

δ) ο χρόνος συλλογής του υλικού·

ε) ο τόπος προέλευσης του υλικού (το επίσημο και δημόδες, το παλαιό και νέο όνομα του χωριού, καθώς και το όνομα της ευρύτερης περιοχής, της επαρχίας και του νομού)⁶⁴ και

στ) προαιρετικά και για διευκόλυνση της λεξικογραφικής έρευνας, τα κυριότερα φωνητικά, μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα των ερευνώμενων ιδιωμάτων (σε εισαγωγική περιγραφή).

Τρεις κυρίως είναι οι κατηγορίες των συλλογών, οι οποίοι ανέλαβαν το έργο της περισυλλογής και καταγραφής των δεδομένων προφορικού λόγου:

α) Συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού στα πλαίσια των ειδικών ερευνητικών αποστολών, οι οποίες οργανώνονται από τον Αύγουστο του 1915 και εξής σχεδόν κατ' έτος και με ευθύνη της Ακαδημίας Αθηνών (από το 1926 και εξής) σε διάφορα μέρη για την συλλογή γλωσσικής ύλης και για τους σκοπούς του Λεξικού.⁶⁵ Το γλωσσικό υλικό που έχουν προσκομίσει μέχρι σήμερα στο Αρχείο του ΙΑΝΕ οι συντάκτες του Λεξικού, καλύπτει

64. Προκειμένου, ειδικότερα, για υλικό που συγκεντρώνεται σε σημεία προσφυγικών εγκαταστάσεων, ως τόπος προέλευσης δηλώνεται ο τόπος καταγωγής των προσφύγων, ενώ παράλληλα σημειώνεται και ο τόπος συλλογής του υλικού. Πβ. Κοντοσόπουλος (1969β: 125-126).

65. Οι πρώτες γλωσσικές αποστολές του Ιστορικού Λεξικού πραγματοποιήθηκαν από τους συντάκτες Μανόλη Τριανταφυλλίδη στο Κεφαλόβρυσο Τριχωνίας, Στυλιανό Δεινάκη στην Κρήτη και Πέτρο Φουρίκη στην Μεγαρίδα, ένα μόλις χρόνο μετά την δημοσίευση του ιδρυτικού Νόμου του ΙΑΝΕ (10 Απρ. 1914).

3.1.1.2. *Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού*

πλήθος άγνωστων και ανεξερεύνητων εν όλω ή εν μέρει ιδιωμάτων, διαθέτει δε τούτο υψηλά αξιολογικά χαρακτηριστικά, λόγω του ειδικού καταρτισμού των συλλογέων και της μεθοδικής διεξαγωγής της έρευνας.⁶⁶

- β) Ιδιώτες συλλογείς (ιδίως εκπαιδευτικοί και φοιτητές) στα πλαίσια των ετήσιων γλωσσικών διαγωνισμών, τους οποίους προκήρυσσε από το 1915 και για αρκετές δεκαετίες η Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία με σκοπό την συλλογή από κάθε τόπο γλωσσικής ύλης της ομιλουμένης Νεοελληνικής, και προκειμένου να υπηρετηθούν οι ευρύτεροι στόχοι του ΙΑΝΕ. Οι συλλογείς της κατηγορίας αυτής, ακολουθώντας τις οδηγίες συλλογής και καταγραφής δημόδους γλωσσικού υλικού, τις οποίες εξέδωσε με την φροντίδα του Ιστορικού Λεξικού η Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία,⁶⁷ κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν πλουσιότητα και κατά το πλείστον αξιόπιστο (διαλεκτικό) υλικό είτε από τα μητρικά τους ιδιώματα είτε από ιδιώματα, τα οποία γνώριζαν καλά για διάφορους λόγους (πολυετής παραμονή σε έναν τόπο για εργασία κ.τ.ό.). Το υλικό αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο στο Αρχείο των χειρόγραφων συλλογών του ΙΑΝΕ.⁶⁸

66. Βλ. τις σχετικές οδηγίες συλλογής στην σημ. 59. Πβ. και Τζαμάλη (2001: 61), όπου και αναλυτική αξιολόγηση των συλλογών που προέρχονται από τους συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού.

67. Επισημαίνεται ότι λεξικογράφοι του ΙΑΝΕ επιμελήθηκαν και τις τρεις εκδόσεις του έντυπου φυλλαδίου της Γλωσσικής Εταιρείας *Όδηγία προς συλλογήν τοῦ δημόδους γλωσσικοῦ ὑλικού*, την α' έκδοση (Αθήναι 1922) οι Κ. Αμαντος, Φ. Κουκουλές και Ι. Βογιατζίδης, την β' αναθεωρημένη έκδοση (Αθήναι 1931) οι Κ. Αμαντος, Φ. Κουκουλές και Ι. Βογιατζίδης και την γ' αναθεωρημένη έκδοση (Αθήναι 1961) ο Ι. Καλλέρης.

68. Οι εν λόγω γλωσσικές συλλογές, σύμφωνα με ρητή διάταξη του καταστατικού της Γλωσσικής Εταιρείας, παραδίδονταν μετά την βράβεισή τους στο Ιστορικό Λεξικό για χρήση και φύλαξη. Την πολυτιμότετη συμβολή της Γλωσσικής Εταιρείας στο έργο του Ιστορικού Λεξικού εξαίρει ο Κατσουλέας (2003: 270): «η 'Γλωσσική Εταιρεία' εξερίχθη σε κύριο τροφοδότη του ΙΑΝΕ προσφέροντας πολλά και εξαιρετα χειρόγραφα διαλεκτικού υλικού».

γ) Ιδιώτες συλλογείς (ιδίως λόγιοι⁶⁹ αλλά και άλλοι εγγράμματοι ενδιαφερόμενοι) στα πλαίσια του διαγωνισμού *Ζωγράφειον Διαγώνισμα ή Ζωγράφειος Άγών - Συλλογή ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ*, τον οποίο προκήρυσσε από το 1872 και μέχρι το 1906 ο Εν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος (ΕΦΣΚ) με χορηγία του Χρηστάκη Ζωγράφου.⁷⁰ Μέσα σε ένα διάστημα τριάντα και πλέον ετών οι συλλογείς της κατηγορίας αυτής συγκέντρωσαν με επιτόπια έρευνα σε διάφορους τόπους πολιτισμική γλωσσική ύλη, η οποία και αποθησαυρίστηκε στα αρχεία του Συλλόγου ΕΦΣΚ.⁷¹ «Τύχη ἀγαθῆ καὶ θεία ἐμπνεύσει» το Ιστορικό Λεξικό δανείστηκε το 1909 μέρος του γλωσσικού αυτού υλικού προς αντιγραφή.⁷² Πρόκειται για 187 χειρόγραφα (37.000 συνολικά πυκνογραμμένων σελίδων) με δεδομένα ζωντανού προφορικού λόγου από διάφορες περιοχές, μάλιστα δε από πανάρχαιες κοιτίδες ελληνοφωνίας στην Μ. Ασία (Αιολίδα, Βιθυνία, Ιωνία, Καππαδοκία, Κυζικηνή Χερσόνησο, Πόντο), τα οποία απηχούν την συγχρονία της νεοελληνικής γλώσσας στις περιοχές αυτές κατά το δεύτερο κυρίως μισό του 19ου αιώνα. Το ανυπολόγιστης αξίας αυτό αρχειακό υλικό, μέρος του οποίου αντιγράφηκε μερικώς ή ολικώς από το Ιστορικό Λεξικό, δεν επιστράφηκε τελικώς στα αρχεία του Συλλόγου ΕΦΣΚ, λόγω των δραματικών γεγονότων που ακολούθησαν τον μικρασιατικό πόλεμο του 1922, αλλά περιήλθε στην κατοχή του Λεξικού,

69. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον σχολάρχη Ι. Βαλαβάνη, που προσκόμισε 11 μεγάλες συλλογές από τον Πόντο, αλλά και τον βαυαρό ελληνιστή Μ. Δέφνερ, που προσκόμισε ένα χειρόγραφο με υλικό για το ιδίωμα της Τραπεζούντας. Πβ. Κατσουλέας (2003: 235-236).

70. *Περιοδικόν Σύγγραμμα ΕΦΣΚ* 7 (1874) 221, επίσης και τ. 30 (1908) 27.

71. Βλ. *Περιοδικόν Σύγγραμμα ΕΦΣΚ* 30 (1908) 27.

72. Λεπτομέρειες για το ιστορικό των χειρογράφων του ΕΦΣΚ που απόκεινται στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού παρουσιάζει σε εμπειριστατωμένο άρθρο του ο Σταύρος Κατσουλέας (2003).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

στο Αρχείο του οποίου σήμερα και φυλάσσεται. Η τρίτη αυτή κατηγορία συλλογών, αν και άσκησαν το γλωσσοσυλλεκτικό τους έργο πριν από την σύσταση του ΙΑΝΕ, συγκαταλέγονται μεταξύ των συνεργατών του Λεξικού, με την ευρεία έννοια του όρου, καθόσον τόσο οι στόχοι όσο και η μεθοδολογία συλλογής και καταγραφής του γλωσσικού υλικού που εφαρμόστηκε, ευρίσκονται σε συστοιχία με το πνεύμα και την στοχοθεσία του Λεξικού.⁷³

Οι χειρόγραφες συλλογές του Αρχείου ΙΑΝΕ συνθέτουν στο σύνολό τους ένα πολύτιμο για τον λεξικογράφο του Ιστορικού Λεξικού σώμα πρωτογενούς προφορικού υλικού, από το οποίο αντλούνται στοιχεία για την περιγραφή τόσο του κοινού όσο και του ιδιωματικού λεξιλογίου της Νέας Ελληνικής, και ειδικότερα για την τεκμηρίωση του τυπολογικού μέρους των άρθρων (κοινοί και ιδιωματικοί τύποι, στοιχεία συχνότητας ή γλωσσογεωγραφικής κατανομής αυτών), του σημασιολογικού (κοινές και ιδιωματικές σημασίες, συχνότητα ή γλωσσογεωγραφική κατανομή αυτών, παραδείγματα χρήσης, σημασιολογικές σχέσεις συνωνυμίας, αντωνυμίας, παραβολής) αλλά και του ονοματολογικού (ιδιωματικοί και κοινοί τύποι τοπωνυμίων, επωνύμων, παρωνυμίων και άλλων ονομάτων, γλωσσογεωγραφική κατανομή ή συχνότητα αυτών).

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των χειρόγραφων συλλογών, τα οποία δικαιολογούν τον υψηλό αξιολογικό χαρακτήρα των συλλογών ως πηγών πρωτογενούς λεξικογραφικής ύλης για το Ιστορικό Λεξικό είναι μεταξύ άλλων τα εξής:

- Η επωνυμία του συνόλου σχεδόν των χειρόγραφων συλλογών,⁷⁴ συνδυαζόμενη με το γεγονός ότι πλείστες από αυτές έχουν καταρ-

73. Πβ. ενδεικτικά το πρόγραμμα του Ζωγραφείου Αγώνος του έτους 1875 που δημοσιεύεται στο *Περιοδικόν Σύγγραμμα ΕΦΣΚ* 18 (1883-1884) 118-119, όπου και οι ειδικές οδηγίες συλλογής και καταγραφής του υλικού.

74. Σημειώνεται ότι λιγότερες από 50 είναι οι συλλογές του Αρχείου ΙΑΝΕ που φέρονται ανωνύμως (ποσοστό 2,8%).

τιστεί από ειδικούς γλωσσολόγους ερευνητές ή από εγγραμμάτους συλλογείς και μάλιστα με γλωσσικά ενδιαφέροντα,⁷⁵ βάσει κοινής και ειδικά προκαθορισμένης μεθοδολογίας, δεδομένα που διασφαλίζουν την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των παρεχόμενων λεξικογραφικών πληροφοριών.

- Ο εντυπωσιακός όγκος του παρεχόμενου γλωσσικού υλικού σε συνδυασμό με το γεγονός ότι μεγάλο τμήμα του υλικού αποτελείται από δείγματα ανεπεξέργαστου προφορικού λόγου, ο οποίος διατηρεί όλα τα χαρακτηριστικά της αυθεντικότητας,⁷⁶ καθώς είναι απαλλαγμένος αφενός από τους περιορισμούς που θέτει ο έμμετρος λόγος (πβ. τις λαογραφικού, κυρίως, ενδιαφέροντος συλλογές), αφετέρου από τις τυποποιήσεις, τις αναγωγές και τις κάθε είδους επεμβάσεις του συλλογέα ή και από τις επιλεκτικές καταγραφές και παραλείψεις δεδομένων, τις γνωστές από τις απλές συλλογές λέξεων ή φράσεων (πβ. ιδιωματικά γλωσσάρια, λεξιλόγια, φρασεολόγια).
- Η σαφής δήλωση του τόπου προέλευσης του υλικού (συγκεκριμένο όνομα χωριού και όχι απλώς επαρχίας ή ευρύτερης περιοχής), που διευκολύνει εκτός των άλλων και την γλωσσογεωγραφική έρευνα: προκειμένου για προσφυγικό υλικό, η ακριβής δήλωση και του τόπου συλλογής του υλικού εκτός του τόπου καταγωγής των προσφύγων, επιτρέπει να διακριβωθούν οι τυχόν αλληλεπιδράσεις ή αλλοιώσεις που έχει υποστεί ένα προσφυγικό ιδίωμα εξαιτίας της ανάμειξης των προσφυγικών πληθυσμών και μεταξύ τους και με εντόπιους πληθυσμούς.
- Η αντιπροσώπευση των ιδιωμάτων όλων των ευρύτερων γλωσσο-

75. Για την αξιολογή συμβολή των εκπαιδευτικών στην συλλογή και καταγραφή υλικού στα πλαίσια σημαντικών λεξικογραφικών έργων άλλων χωρών βλ. Händler (1982: 795).

76. Πβ. Τζαμάλη (2001: 60).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

γεωγραφικών περιοχών εντός και εκτός της Ελλάδος⁷⁷ με πλούσιο υλικό και μάλιστα προερχόμενο από πλειάδα διαφορετικών συλλογών, στοιχείο που διευκολύνει την διασταύρωση της αμφίβολης πληροφορίας ή την συμπλήρωση των ελλιπών στοιχείων σχετικά με την μορφή ή την σημασία μίας λέξεως, ενώ παράλληλα επιτρέπει τον καθορισμό της γλωσσογεωγραφικής εξάπλωσης ή της συχνότητας εμφάνισης των διαφόρων ιδιωματικών ή κοινών τύπων και σημασιών (πβ. τους χαρακτηρισμούς *χρήσης κοινό*, *σύνηθες*, *πολλαχού*, *ενιαχού*, *αμάρτυρο*, που χρησιμοποιούνται στο τυπολογικό και σημασιολογικό μέρος των άρθρων του Λεξικού).

- Η ακριβής δήλωση του χρόνου συλλογής του υλικού – για τις λίγες αχρονολόγητες συλλογές (98 τον αριθμό) ο προσδιορισμός του χρόνου συλλογής γίνεται συνήθως με βάση την ημερομηνία εισαγωγής της συλλογής στο Αρχείο του Λεξικού.
- Το ευρύ χρονικό φάσμα της περιγραφόμενης γλωσσικής συγχρονίας που καλύπτει το διαθέσιμο υλικό στο σύνολό του (μέσα 19ου-αρχές 21ού αι.),⁷⁸ αλλά και το ικανό χρονικό εύρος που εμφανίζει το υλικό το προερχόμενο από επιμέρους διαλεκτικές περιοχές (ικανός αριθμός παλαιών και νέων χειρογράφων από πλείστα

77. Εξαιρείται η ικανή αντιπροσώπευση στο Αρχείο χειρόγραφων συλλογών όλων των διαλέκτων της Νέας Ελληνικής. Αξιοσημείωτη είναι και η αντιπροσώπευση πλείστων προσφυγικών ιδιωμάτων (Πόντου, Καππαδοκίας, Ιωνίας, Βιθυνίας, λοιπής Μ. Ασίας, Προποντίδος, Δαρδανελλίων, Α. Θράκης, Α. Ρουμελίας κλπ.) με ανεκτίμητης διαλεκτολογικής-λεξικογραφικής αξίας υλικό (245 συλλογές, 43.140 σελίδες), μεγάλο μέρος του οποίου (ποσοστό 43%) συγκεντρώθηκε πριν την ανταλλαγή, στους τόπους όπου λαλούνταν τα εν λόγω ιδιώματα. Το μεγαλύτερο, βέβαια, μέρος του προσφυγικού υλικού (57%) αποθησαυρίστηκε ήδη από ενωρίς (δέκα περίπου χρόνια μετά την μικρασιατική καταστροφή, δηλ. το 1933) και συνεχίζει εν μέρει να αποθησαυρίζεται εντός της Ελλάδος, στους τόπους εγκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών. Για την σπουδαιότητα των προσφυγικών γλωσσικών συλλογών του Αρχείου του ΙΑΝΕ βλ. Κοντοσόπουλος (1969β: 125 κ.εξ.), Πβ. και Παπαδόπουλος (1933: ιστ').

78. Ο 19ος αι. εκπροσωπείται στο σώμα των πρωτογενών πηγών του Λεξικού με περισσότερες από 230 συλλογές (46.600 σελίδες).

ιδιώματα· βλ. πίν. 1, στήλη 5), στοιχεία που ενισχύουν την αντιπροσωπευτικότητα του αποθησαυρισμένου υλικού σε επίπεδο συγχρονικό και επιτρέπουν στον λεξικογράφο να παρακολουθεί τις τυχόν μεταβολές στην μορφή, την σημασία ή την χρήση των ιδιωματικών λέξεων, και να ερμηνεύει διτυπίες ή άλλους είδους διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται στις νεότερες συλλογές ή στην ειδική βιβλιογραφία.

- Η θεματική ευρύτητα (ποικιλία) του αποθησαυριζόμενου υλικού (κάλυψη πλείστων τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας) και η σχετικά ισόρροπη κατανομή του στα περισσότερα από τα μελετώμενα ιδιώματα, στοιχεία που ενισχύουν την αντιπροσωπευτικότητα του υλικού σε εννοιολογικό επίπεδο.
- Ο πλούτος του αποθησαυρισμένου ονοματολογικού υλικού, ιδίως μάλιστα των τοπωνυμίων – σε 205.000 ανέρχονται σήμερα τα αποθησαυρισμένα στις χειρόγραφες συλλογές τοπωνύμια – καθώς και η υψηλή τοπωνυμική αντιπροσώπευση όλων σχεδόν των ευρύτερων περιοχών του ελλαδικού χώρου.⁷⁹
- Η ακρίβεια και επάρκεια της παρεχόμενης λεξικογραφικής πληροφορίας στα διάφορα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας, και ιδιαίτερα: (α) η πιστή και συστηματική απόδοση της ιδιωματικής τοπικής προφοράς (απόδοση λ.χ. του βόρειου φωνηεντισμού, των φαινομένων δίπλωσης των συμφώνων κλπ.) και μάλιστα με χρήση ειδικών γραφικών συμβόλων ερμηνευόμενων από τους συλλογείς· (β) η πιστή απόδοση της μορφολογίας και σύνταξης των περιγραφόμενων ιδιωμάτων (απόδοση λ.χ. του ιδιωματικού άρθρου αρσενικού ή αντί ό, των ιδιωματικών ρηματικών τύπων σε -μαν, βρήκα-μαν, πιάσαμεν, ή της ιδιωματικής σύνταξης είπα το, πήγα το, έκαμά το)· (γ) η επαρκής ερμηνεία των ιδιωματικών όρων, ερμηνεία που συνοδεύεται ενίοτε και από κατατοπιστικά σχέδια ή

79. Βλ. αναλυτικά Αφρουδάκης στον παρόντα τόμο και Αφρουδάκης (2001: ιδίως σ. 190, 192).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

φωτογραφίες των περιγραφόμενων αντικειμένων ή και από δείγματα φυτών ή χόρτων.⁸⁰ (δ) η επισήμανση των ποικίλων επιπέδων γλώσσας ή ύφους, στα οποία εντάσσονται οι αποθησαυριζόμενοι όροι.⁸¹ (ε) η τεκμηρίωση με παραδείγματα της χρήσης στον καθημερινό λόγο λέξεων και φράσεων που φέρονται χωρίς περικείμενο σε ιδιωματικά γλωσσάρια· (στ) η δήλωση των συνωνυμικών και αντωνυμικών σχέσεων· (ζ) η τεκμηρίωση – ιδίως σε περιπτώσεις αποθησαύρισης κειμένων ρέοντος προφορικού λόγου – ορισμένων χαρακτηριστικών των πληροφορητών, όπως ηλικία, φύλο, επίπεδο εκπαίδευσης, επάγγελμα κλπ., η οποία βοηθά στον εντοπισμό ιδιολεκτικών ή κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων του υλικού.⁸²

- Η ύπαρξη κατατοπιστικών εισαγωγών σε πολλά χειρόγραφα, με γραμματικές περιγραφές (φωνητική, μορφολογία, σύνταξη, παραγωγή) των μελετώμενων ιδιωμάτων, καθώς και άλλες ενδιαφέρουσες γλωσσογεωγραφικές πληροφορίες.

Θα πρέπει, βέβαια, στο σημείο αυτό να επισημανθεί το γεγονός ότι οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής ύλης του ΙΑΝΕ δεν είναι πάντοτε απαλλαγμένες από αδυναμίες και ελλείψεις. Αντίθετα,

80. Πβ. ενδεικτικά τις συλλογές: Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου, «Πίναξ φυτών τῆς περιοχῆς Ἐξωχωρίου Μάνης», 1984 (χφ. ΙΑΝΕ 1255 και 1256) με αποξηραμένα φυτά και τις ονομασίες τους σε 300 σελίδες Ἀναστασίας Κουκουλέ, «Βότανα [Ἰκαρίας]», 1917 (χφ. ΙΑΝΕ 117) με επτά σελίδες απορροφητικού χάρτου, όπου έχουν προσαρτηθεῖ κλαδίσκοι και ἀνθὲ διαφόρων φυτῶν με την ονομασία τους: Μαρίας Φλωριά, «Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν χωρίων Τερπνῆ, Ἁγία Παρασκευὴ καὶ Σησαμιά τοῦ νομοῦ Σερρών», 1979 (χφ. ΙΑΝΕ 1168), η οποία διακρίνεται για τα σαφῆ ερμηνεύματα και τα ωραία σχήματα· Ξ. Ἀναγνωστοπούλου, «Ὁ ἀργαλειὸς (λαϊκὴ χειροτεχνία)», 1964 (χφ. ΙΑΝΕ 854) με φωτογραφίες ἀργαλειοῦ και σχήματα διασαφητικὰ σε πολλὰ μέρη της συλλογῆς.

81. Πβ. ενδεικτικά την συλλογὴ Ι. Δ. Κονδυλάκη «Κρητικὸν λεξιλόγιον [Ἡ γλωσσικὴ κατάστασις τῆς Κρήτης ἀπὸ 1866-1919]», 1919 (χφ. ΙΑΝΕ 268), ὅπου ο συλλογέας σημειώνει τις κρητικὲς λέξεις που ἔπαψαν να ακοῦγονται.

82. Δείγματα κοινωνιογλωσσικὰ χαρακτηρισμένου ιδιωματικοῦ λόγου προερχόμενα ἀπὸ συλλογές του Ιστορικοῦ Λεξικοῦ βλ. στην *Πολυμεσικὴ Εφαρμογὴ ΙΑΝΕ* (2008: 42-62).

ορισμένες από αυτές, ιδίως οι παλαιότερες, και μάλιστα οι κατηρτισμένες από ερασιτέχνες/ιδιώτες συλλογείς, εμφανίζουν ποικίλα προβλήματα,⁸³ τα κυριότερα από τα οποία σχετίζονται με τις μεθόδους συγκέντρωσης και καταγραφής του προφορικού υλικού, ενώ άλλα προκύπτουν και από την χειρόγραφη παράδοση των κειμένων. Τα πλέον χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα:

- Η ανώνυμη παράδοση ορισμένων συλλογών, η οποία δυσχεραίνει τον έλεγχο της αξιοπιστίας του αποθησαυριζόμενου υλικού.
- Η αποθησαύριση δευτερογενούς ενίοτε υλικού, το οποίο αντιγράφεται από άλλες πηγές και δεν συλλέγεται απευθείας από ομιλητές του μελετώμενου ιδιώματος. Ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις της ανώνυμης συλλογής «Σαμιακὸν γλωσσάριον» (χφ. ΙΑΝΕ αρ. 71, 1895/1896), το υλικό της οποίας αντιγράφηκε από το περιοδικό *Εὐνομία* των ετών 1895-1896, της ομοίως ανώνυμης συλλογής «Μελέται ἐπὶ τοῦ βίου τῶν Σφακιωτῶν» (χφ. ΙΑΝΕ αρ. 199, 1908), το υλικό της οποίας προέρχεται εν μέρει εξ αντιγραφής από τα φύλλα 26-68 του *Κρητικῶ Ἀστέρος*, καθώς και της συλλογής Σ. Ξανθουδίδου «Κάτω Ἰταλίας συλλογὴ ἐκ τῶν συγγραμμάτων Comparetti, Morosi, Pellegrini» (χφ. ΙΑΝΕ αρ. 484, <1928). Το υλικό της κατηγορίας αυτής απαιτεί έλεγχο πριν την λεξικογραφική αξιοποίησή του με τρόπο αντίστοιχο προς αυτόν του δευτερογενούς υλικού του Ιστορικού Λεξικού.
- Η αποθησαύριση αποκλειστικά είτε μεμονωμένων όρων (λέξεων, φράσεων) είτε μνημείων του λόγου με εν πολλοίς παγιωμένη φρασεολογία (αινίγματα, παροιμίες, επωδές, αρές, ευχές, παραμύθια), χωρίς παράλληλη αποθησαύριση και κειμένων ρέοντος προφορικού λόγου, ο οποίος αποτελεί την κατ' εξοχήν εγγύηση για την γλωσσική αξιοπιστία του κάθε χειρογράφου, αλλά και προϋπόθεση

83. Για τις δικαιολογημένες αδυναμίες των παλαιότερων συλλογών του Αρχείου του ΙΑΝΕ, με δεδομένο το γεγονός ότι αυτές προέρχονται από μία εποχή, κατά την οποία η γλωσσική επιστήμη στην Ελλάδα, ιδίως ως προς την φωνητική, βρισκόταν στα πρώτα της βήματα, βλ. Κοντοσόπουλος (1969β: 123).

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

για την τεκμηρίωση, σημασιολογική και άλλη, γλωσσικών όρων, όπως οι σύνδεσμοι, τα μόρια, τα επιφωνήματα κλπ.⁸⁴ Η έλλειψη αυτή, για τις παλαιότερες ιδίως συλλογές, τις κατηγορημένες πριν από την δεκαετία του '50, οφείλεται και στην δυσκολία συλλογής γλωσσικού υλικού χωρίς την βοήθεια μαγνητοφώνου.⁸⁵

- Η επιλεκτική αποθησαύριση ιδιωματικών αποκλειστικά όρων και όχι εκ παραλλήλου και κοινών (εφόσον και όπως αυτοί χρησιμοποιούνται στο μελετώμενο ιδίωμα), η οποία οδηγεί όχι μόνο στην ελλιπή αντιπροσώπευση του λεξιλογικού θησαυρού του ιδιώματος, αλλά και σε απώλεια τεκμηρίων για ποικίλες μορφοφωνητικές ιδίως ιδιαιτερότητες, οι οποίες εμφανίζονται στο κοινό λεξιλόγιο μίας διαλεκτικής περιοχής (πβ. δίπλωση συμφώνων, ιδιωματικά επιθήματα κ.ά.).
- Η θεματικά μονομερής και εν γένει η ανομοιομορφη κάλυψη του λεξιλογικού θησαυρού του μελετώμενου ιδιώματος,⁸⁶ η καταχώριση λ.χ. υλικού που καλύπτει συγκεκριμένους μόνο εννοιολογικούς κύκλους (πβ. συλλογές αποκλειστικά τεχνικών - επαγγελματικών όρων,⁸⁷ φυτωνύμων,⁸⁸ ζωνώνων,⁸⁹ τοπωνυμίων,⁹⁰

84. Πβ. σχετικά Menge (1982: 545).

85. Βλ. αναλυτικότερα για το θέμα Τζαμάλη (2001: 60).

86. Πβ. σχετικά Reichmann (1990: 1602).

87. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 287 (<1920) Δ. Οικονομίδου, «Συλλογή επαγγελματικών όρων τσαρουχοποιίας και χαλβαδοποιίας [Αθηνών]», αρ. 407 (1921) Β. Φάβη, «Συλλογή όρων ύφαντουργίας έξ Αθηνών», αρ. 744 (1959) Ε. Πιτυκάκη, «Τεχνικοί και επαγγελματικοί όροι από τη γεωργική ζωή της Ανατολικής Κρήτης» κ.ά.

88. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 653 (1957) Α. Γιαννακάκου-Παπαμανώλη, «Συλλογή λαϊκών ονομάτων φυτών της Ρόδου», αρ. 1138 (1977) Bruno Casile «Όνόματα και χαρακτηριστικά πενήντα φυτών και δένδρων εκ Μπόβα Καλαβρίας» κ.ά.

89. Πβ. χειρόγραφο ΙΑΝΕ αρ. 489 (1923) Κ. Τομπόλη «Όνόματα ζώων εν Κύπρω».

90. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 504 (1931) Χ. Σακελλαρίδου «Συλλογή τοπωνυμίων Γορτυνίας», αρ. 553 (1935) Ο. Γεωργακά «Τοπωνυμικόν Μεσσηνίας», αρ. 1291 (1986) Α. Αφρουδάκη «Συλλογή τοπωνυμίων από τη Λήμνο» κ.ά.

συνθηματικών γλωσσών,⁹¹ γλώσσας νηπίων⁹² κλπ.) ή έχει συγκεκριμένη προέλευση (μόνο ελληνική⁹³ ή μόνο ξενική⁹⁴) κλπ. Η τακτική αυτή έχει ως αποτέλεσμα να αποδίδεται μία μερική μόνο εικόνα του μελετώμενου ιδιώματος.

- Η μη συστηματική αποθησαύριση και ονοματολογικού, παράλληλα, υλικού, αντιπροσωπευτικού του μελετώμενου ιδιώματος, ή η επιλεκτική καταχώριση ορισμένων μόνο τοπωνυμίων και κυρίων ονομάτων (μόνο τα ελληνικά ή ξενικά) ή η καταχώριση τοπωνυμίων χωρίς το άρθρο τους, χωρίς δήλωση του τύπου προέλευσης, χωρίς περιγραφή του ονομαζόμενου τύπου, χωρίς, εν γένει, στοιχεία για την δημιουργία τους.
- Η απουσία ρητού γλωσσογεωγραφικού προσδιορισμού του αποθησαυριζόμενου υλικού. Σημειώνεται, πάντως, ότι ελάχιστες είναι γενικά οι συλλογές (64 από τα 1.600 χφ.) που δεν αναγράφουν τόπο προέλευσης των παρεχόμενων στοιχείων. Η ιδιωματική διαλεκτική πληροφορία που παραλαμβάνεται από τα χειρόγραφα του είδους αυτού σημαίνεται λεξικογραφικά με την ένδειξη αγνώστου τύπου.

91. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 746 (1959) Π. Πεφάνη «Λεξιλόγιον τῆς συνθηματικῆς γλώσσας τῶν Λαγκαδιανῶν κτιστῶν» και αρ. 848 (1964) Α. Γούναρη «Μία συντεχνιακὴ συνθηματικὴ γλῶσσα τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας, τὰ "Κουδαρίτικα" τῆς Δρακότρυπας. Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου».

92. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 611 (1947/8) Μ. Λιουδάκη «Παιδικὴ γλῶσσα καὶ λέξεις γύρω ἀπὸ τὸ παιδὶ ἐκ Λατσίδας Μεραμβέλλου Κρήτης» και αρ. 1259 (1984) Γ. Μαρτίνη «Τὸ λεξιλόγιο τῶν νηπίων [Ρόδου]».

93. Πβ. ενδεικτικὰ τα χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 328 (1889) Θ. Πασιάδου «Συλλογὴ τῶν κατὰ τὸν Πόντον ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν τῶν ἐν Κοτυώροις (Ὄρδοῦ) ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης», αρ. 147 (1918) Χ. Χρηστοβασίλη «Ἡπειρος, 160 ἱεραὶ καὶ ἄλλαι ἀρχαῖαι φράσεις» και αρ. 1177 (1979) Ι. Χατζηγιάννη «Ἰδιωματικὲς λέξεις τῆς Λέσβου μὲ ἀρχαία καταγωγή».

94. Πβ. χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 660 (1951) Ι. Παπαρηγοράκη «Συλλογὴ ξενογλῶσσων λέξεων τῆς ὀμιλουμένης ἐν Κρήτῃ», αρ. 153 (1918) Χ. Χρηστοβασίλη «Νάξος, 722 τουρκικαὶ λέξεις ἐν τῷ ναξιακῷ γλωσσαρίῳ», αρ. 498 (1912) Ι. Τσικόπουλου «Δάνεια ἐκ τῆς Τουρκικῆς γλώσσης, Μακεδονία» κ.ά.

3.1.1.2. Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού

- Η μη ακριβής δήλωση του τόπου προέλευσης του αποθησαυριζόμενου υλικού και ειδικότερα: (α) Η αναγραφή απλώς της επαρχίας ή της ευρύτερης περιφέρειας και όχι του χωριού, από όπου προέρχεται μία λέξη ή ένας τύπος. Τούτο οδηγεί πολλές φορές σε γενικεύσεις μη ανταποκρινόμενες στην περιγραφόμενη πραγματικότητα. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του ανατολικοκρητικού ιδιωματικού τύπου ντερβίχης [dervîs] = δερβίσης, από το τουρκ. *dervîş*, ο οποίος στην χειρόγραφη συλλογή Σ. Ξανθουδίδου «Τουρκικά λέξεις και φράσεις ακουόμενα εις τὸ κρητικὸν ἰδίωμα (1914-1920)» (χφ. ΙΑΝΕ 473: 86) αποδίδεται γενικά στην νήσο Κρήτη, αν και γνωρίζουμε ότι ο φθόγγος ξ [ʃ] της τουρκικής αποδίδεται ως χ' [ε] μόνο στο ανατολικό κρητικό ιδίωμα και όχι και στο δυτικό.⁹⁵ (β) Η μη αναγραφή του ακριβούς τόπου προέλευσης του υλικού για συλλογές που έχουν καταρτιστεί σε τόπους με μεικτούς πληθυσμούς προσφύγων (π.χ. από Α. Θράκη και Μ. Ασία) ή εντοπίων και προσφύγων. Τούτο δυσχεραίνει την γλωσσογεωγραφική ταυτοποίηση του υλικού, ιδιαίτερα μάλιστα οσάκις δεν υπάρχει διαθέσιμο υλικό από άλλες πηγές για διασταύρωση των στοιχείων. (γ) Η εσφαλμένη απόδοση σε ένα μόνο συγκεκριμένο προσφυγικό ιδίωμα υλικού, το οποίο προέρχεται από διαφορετικά προσφυγικά ιδιώματα.
- Η συνειδητή ή μη ενσωμάτωση κατά την καταγραφή του υλικού στοιχείων (φωνητικής, μορφολογίας, σύνταξης κλπ.) ξένων προς τα χαρακτηριστικά του μελετώμενου ιδιώματος, τα οποία μπορεί να προέρχονται είτε από την Κοινή Νεοελληνική είτε από την λόγια μορφή της γλώσσας είτε ενδεχομένως και από την ιδιόλεκτο ή το ιδίωμα του συλλογέα. Ενδεικτικές είναι οι ακόλουθες περιπτώσεις: η απόδοση με νότιο φωνηεντισμό υλικού από μαρτυρούμενα βόρεια

95. Για την διττή απόδοση (χ' [ε] και σ [s]) στην κρητική διάλεκτο του φθόγγου ξ [ʃ] της τουρκικής γλώσσας και την σχετική ισόγλωσσο βλ. Κοντοσόπουλος (1969α: 39-45).

ιδιώματα, η απόδοση των διαζόντων διαλεκτικών φθόγγων της Κρητικής χ' [tɛ], γ' [z], χ' [ɛ] πριν από τα e και i με τα κοινά χ [c], γ [j], χ [ɟ] ή του ιδιωματικού άρθρου θηλ. $t\sigma\eta$ και $t\zeta\eta$ με το κοινό $t\eta\varsigma$ σε συλλογές από την Κρήτη, η καταχώριση τύπου $\delta\acute{\epsilon}\rho\mu\alpha$ [dérma] αντί του ιδιωματικού $\nu\acute{\tau}\acute{\epsilon}\rho\mu\alpha$ [dérma] σε συλλογή από το Αραβάνι Καππαδοκίας,⁹⁶ η καταχώριση φρ. $\sigma\acute{\alpha}\nu$ $\delta\acute{\upsilon}\sigma\upsilon$ [dúu] $\gamma\upsilon\alpha\lambda\acute{\iota}\alpha$ αντί $\sigma\acute{\alpha}\nu$ $\delta\acute{\upsilon}\sigma\upsilon$ [dúu] $\gamma\upsilon\alpha\lambda\acute{\iota}\alpha$ (= σαν δύο καθρέφτες) σε συλλογή από την Καλημέρα Απουλίας,⁹⁷ η απόδοση σε λόγιο ύφος, ενίοτε και σε άπταιστη καθαρεύουσα, τοπικών μύθων, ευχών ή άλλων μνημείων του λόγου (εξαρχαϊσμός ιδιωματικών στοιχείων),⁹⁸ ο εξελληνισμός δάνειων ιδιωματικών στοιχείων κ.ά. –Επισημαίνονται στο σημείο αυτό και δύο άλλες περιπτώσεις πλημμελούς απόδοσης του αποθησαυριζόμενου υλικού, δύσκολα ανιχνεύσιμες: (α) η αποκατάσταση επί το ιδιωματικότερον στοιχείων φωνητικής, μορφολογίας, σύνταξης της Κοινής Νεοελληνικής, τα οποία συνυπάρχουν παράλληλα με τα ιδιωματικά και είναι ενδεικτικά της εξαλλοίωσης του περιγραφόμενου ιδιώματος την στιγμή συλλογής του υλικού και (β) η απαλοιφή από το αποθησαυριζόμενο υλικό στοιχείων, τα οποία με βάση τις υπάρχουσες γλωσσικές-διαλεκτικές περιγραφές θεωρούνται ξένα ή μη αναμενόμενα για το μελετώμενο ιδίωμα (απαλοιφή λ.χ. κωφωτικών φαινομένων σε υλικό προερχόμενο από νότιο ιδίωμα κλπ.).

- Η απόδοση των διαζόντων διαλεκτικών φθόγγων των αποθησαυριζόμενων όρων με ιδιόρρυθμα μη συμβατικά φθογγόσημα, η φωνητική αξία των οποίων δεν προσδιορίζεται σαφώς ή επαρκώς

96. Για την απουσία του φθόγγου δ [ð] στο εν λόγω ιδίωμα βλ. Φωστέρης και Κεσίσογλου (1960: 1).

97. Για την τροπή του δ [ð] σε $\nu\tau$ [d], όταν προηγείται ν ή ρ , στα ιδιώματα της Απουλίας βλ. Καραναστάσης (1986: 211).

98. Πβ. ενδεικτικά τα χειρόγραφα ΙΑΝΕ αρ. 213-214 (1874-1879) 135-181 Α. Αϊλιανού, «Πραγματεία γλωσσικής ύλης ἐκ τῆς καθομιλουμένης τῶν Ζαγοραίων» και αρ. 91 (1912) 223-246 Σαμίδου «Ζῶντα μνημεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ, ἡ ἐν Αἰνῷ λαλουμένη δημῶδης διάλεκτος».

3.1.1.2. *Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού*

από τον συλλογέα.⁹⁹ Το πρόβλημα της ερμηνείας των φθογοσήμων, που ανακύπτει στις περιπτώσεις αυτές, επιτείνεται, οσάκις απουσιάζουν τεκμηριωμένες φωνητικές περιγραφές του μελετώμενου ιδιώματος για διασταύρωση και έλεγχο των δεδομένων. Πβ. ενδεικτικά την χρήση του γράμματος δ̂ ή β̂ με τελεία άνωθεν – η οποία εύκολα μπορεί να διαλάβει και της προσοχής του μελετητή – για την απόδοση των άρρινων φθόγγων ντ [d] ή μπ [b] σε παλαιές συλλογές, ιδίως του ΕΦΣΚ (γραφή λ.χ. *δερβίσης* αντί *ντερβίσης*).

- Η απουσία ερμηνεύματος για τους ιδιωματικούς όρους που απαντούν στα αποθησαυριζόμενα κείμενα, η οποία στερεί τον λεξικογράφο από χρήσιμα ερμηνευτικά δεδομένα.
- Η παράθεση ασαφών ή ανεπαρκών ερμηνευμάτων για τις λέξεις και φράσεις που αποθησαυρίζονται μεμονωμένες (πβ. γενικά ερμηνεύματα του τύπου ‘γεωργικό εργαλείο’ ή ‘εργαλείο επιπλοποιού’, τα οποία δεν συνοδεύονται από λεπτομερή περιγραφή του τρόπου κατασκευής και χρήσης του αναφερόμενου εργαλείου, ή απλά ερμηνεύματα του τύπου ‘είδος φυτού-πτηνού-εντόμου’, χωρίς συμπληρωματικά περιγραφικά δεδομένα για τα ονομαζόμενα είδη).
- Η απουσία λειτουργικής τεκμηρίωσης για ιδιωματικούς όρους που αποθησαυρίζονται μεμονωμένοι (εκτός περικειμένου), χωρίς δηλ. παράθεση παραδειγματικών φράσεων χαρακτηριστικών της χρήσεως αυτών στον καθημερινό λόγο, έλλειψη που αφήνει αμφιβολίες σχετικά με την ορθή χρήση των όρων αυτών.
- Η μη συστηματική καταγραφή κοινωνιογλωσσικών δεδομένων των πληροφορητών (φύλο, ηλικία, εκπαίδευση, επάγγελμα κλπ.), η οποία δυσχεραίνει την αξιοποίηση του υλικού για την κοινωνιογλωσσική έρευνα.

99. Για μία λεπτομερή ανάλυση και τεκμηρίωση του ζητήματος της απόδοσης των διαλεκτικών φθόγγων στις πηγές βλ. άρθρο των Μανωλέσσου, Μπέη και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.

- Ποικίλα προβλήματα που συνδέονται με την χειρόγραφη παράδοση των κειμένων των συλλογών, όπως φθορές του χαρτιού στην ώρα (για τις παλαιότερες συλλογές), στάχωση που εμποδίζει την ανάγνωση του κειμένου, δυσανάγνωστες συλλογές λόγω αποχρωματισμού των γραμμμάτων (πβ. συλλογή I. Λουλάκη «Μακεδονικά», γραμμένη με μολυβδοκόνδυλο), δυσανάγνωστοι γραφικοί χαρακτήρες, ποικίλα λάθη καταγραφής (πβ. εσφαλμένο τύπο Απουλίας *δερλακπήζου* σε συλλογή V. Palumbo αντί *δερλαμπήζου* < γ πληθ. *διαλαμπίζου*· το μ φέρεται εδώ ως κ με παράλειψη της διακριτικής κεραίας στην κάτω πλευρά του γράμματος, λόγω ταχυγραφίας), δυσερμήνευτες βραχυγραφίες όρων, ιδίως τοπωνυμίων, οι οποίες δεν επεξηγούνται σε ειδικούς πίνακες (πβ. συλλογή παροιμιών Κ. Νεστορίδη, χφ. 289, 1887).

Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι χάρη στην ικανή αντιπροσώπευση στο Αρχείο ΙΑΝΕ όλων των διαλεκτικών περιοχών με υλικό από πολλούς και διαφορετικούς συλλογείς και από διαφορετικές χρονικές περιόδους (πβ. **πίν. 1**), ο συντάκτης του Λεξικού έχει την δυνατότητα να καλύψει με επιτυχία πολλές από τις αναφερόμενες ανεπάρκειες και τις ελλείψεις των συλλογών και να ερμηνεύσει τις παρουσιαζόμενες διτυπίες, αντλώντας παράλληλα συμπληρωματικά στοιχεία για την αξιολόγηση του υλικού και από δευτερογενείς πηγές.

Αναλυτικός κατάλογος των χειρόγραφων συλλογών του ΙΑΝΕ είναι σήμερα διαθέσιμος σε ηλεκτρονική μορφή.¹⁰⁰ Στην ειδική ηλεκτρονική «Βάση χειρογράφων του ΙΑΝΕ»,¹⁰¹ καταχωρίζονται αναλυτικά δεδομένα για όλες τις συλλογές του Ιστορικού Λεξικού – με εξαίρεση τα χειρόγραφα του ΕΦΣΚ που δεν έχουν αντιγραφεί. Κάθε χειρόγραφη συλλογή συνοδεύεται στην βάση αυτή από δεδομένα που

100. Οι συλλογές που εισήλθαν στο Αρχείο ΙΑΝΕ μέχρι το 1989 καταγράφονται αναλυτικά και στην βιβλιογραφία που δημοσιεύεται στις εισαγωγές των εκδομένων τόμων του Ιστορικού Λεξικού Α'-Ε'2 (1933-1989).

101. Αναλυτικά για το πρόγραμμα μηχανοργάνωσης των συλλογών στο ΚΕΝΔΙ βλ. Τζαμάλη (2001).

3.1.1.2. *Οι χειρόγραφες συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης του Ιστορικού Λεξικού*

αφορούν τον αύξοντα αριθμό του χειρογράφου στον ειδικό κατάλογο των χειρογράφων του Ιστορικού Λεξικού (βιβλίο εισαγωγής), το όνομα του συλλογέα, τον τίτλο της συλλογής, την χρονολογία του χειρογράφου, τον τόπο προέλευσης του υλικού (λεπτομερής γλωσσογεωγραφικός προσδιορισμός με βάση την μεζίζονα περιφέρεια ή διαλεκτική περιοχή, τον νομό, το νησί, την περιοχή, την επαρχία, την πόλη ή το χωριό, τον τόπο συλλογής του προσφυγικού υλικού), τον αριθμό σελίδων του χειρογράφου, καθώς και τα γενικά αξιολογικά χαρακτηριστικά της συλλογής.¹⁰² Με την ηλεκτρονική οργάνωση των δεδομένων δίνεται η δυνατότητα ταχείας και συστηματικής αναζήτησης δεδομένων κατά πεδία, πράγμα το οποίο όχι μόνο διευκολύνει την επιστημονική αξιοποίηση του αποθησαυρισμένου υλικού κατά την σύνταξη (άμεσος λ.χ. εντοπισμός παλαιών και νέων συλλογών από συγκεκριμένη διαλεκτική περιοχή για διασταύρωση στοιχείων), αλλά βοηθά και στον καλύτερο προγραμματισμό των γλωσσικών αποστολών του ΚΕΝΔΙ (άμεσος λ.χ. εντοπισμός των περιοχών που δεν καλύπτονται ή που καλύπτονται ανεπαρκώς ή με παλαιότερο μόνο γλωσσικό υλικό κλπ.). Σημειώνεται ότι μέρος των χειρόγραφων συλλογών (150 επιλεγμένα χειρόγραφα 30.000 σελίδων) είναι σήμερα προσβάσιμο και σε ψηφιακή μορφή, χάρη στο ειδικό πρόγραμμα σάρωσης των χειρογράφων του Ιστορικού Λεξικού στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ. Λίγες επίσης από τις συλλογές έχουν εκδοθεί και ως βιβλία.¹⁰³

Από τα στοιχεία που προηγήθηκαν γίνεται φανερό ότι το σώμα των χειρόγραφων συλλογών νεοελληνικής, διαλεκτικής και κοινής,

102. Αναλυτικά για το πεδίο της κριτικής αξιολόγησης των χειρογράφων ΙΑΝΕ βλ. Τζαμάλη (2001).

103. Αναφέρουμε ενδεικτικά την χειρόγραφη συλλογή ΙΑΝΕ αρ. 49 (1901) του Σ. Αναγνώστου, που εκδόθηκε υπό τον τίτλο *Λεσβιακά* (Αθήναι 1903), τις χειρόγραφες συλλογές ΙΑΝΕ αρ. 659, 698, 762, 763 (1951-1960) του Ευάγγελου Μπόγχα, που

προφορικής ύλης δεν συνιστά απλά και μόνο μία πολύτιμη δεξαμενή αυθεντικής λεξικογραφικής πληροφορίας για το Ιστορικό Λεξικό. Χάρη στον πλούτο και τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά αναδεικνύεται παράλληλα και σε σημαντικότερο εργαλείο για την εν γένει μελέτη της Νέας Ελληνικής, μάλιστα δε των γλωσσικών ποικιλιών της (γλωσσογεωγραφικές έρευνες, έρευνες ειδικών διαλεκτικών φαινομένων, γενικές και ειδικές έρευνες συγκεκριμένων γλωσσικών ιδιωμάτων, ειδικές τοπωνυμικές έρευνες κλπ.).

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

Παράλληλα με τις προφορικές πηγές και σε συνδυασμό με αυτές το Ιστορικό Λεξικό αξιοποιεί για την περιγραφή του νεοελληνικού λεξιλογίου, τόσο του κοινού όσο και του διαλεκτικού, και ένα σύνολο γραπτών πηγών (κείμενα γραπτού λόγου), οι παλαιότερες από τις οποίες χρονολογούνται στις αρχές του 19ου αιώνα.¹⁰⁴ Η αξιοποίηση γραπτών πηγών στα πλαίσια της μελέτης της λαλουμένης Νέας Ελληνικής συνδέεται άμεσα με το μεγάλο χρονικό αλλά και γλωσσο-

εκδόθηκαν με τίτλο *Τὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Ἠπείρου*, τ. 1-2 (Ιωάννινα 1964-1982), καθώς και την χειρόγραφη συλλογή ΙΑΝΕ αρ. 668 (1952) του Μ. Μπεναρδή, «Γλωσσάρι καὶ γραμματική τοῦ μεγαρικοῦ ιδιώματος», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 2006 με τον τίτλο *Γραμματική και λεξικό του μεγαρικού ιδιώματος*.

104. Πβ. ενδεικτικά παλαιά έγγραφα 19ου αι. δημοσιευμένα στους: Πασχάλης (1930)· Κ. Π. Κασιμάτης, «Λαογραφικά σύλλεκτα ἐξ Ἰου. Μέρος Δ'. Ἰδιωτικά ἔγγραφα [1803-1823]», *Λαογραφία* 2 (1910) 621· Θ. Π. Κωστάκης, «Ἐνα ἀνέκδοτο σιγίλλιο καὶ ἓνα μπουγιουρτί [1808]», *Πελοποννησιακά* 2 (1957) 369-378· Γ. Τσάρας, «Τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα Κουκόλη ἀπ' τὸ Λιμπόχοβο τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά* 8 (1968) 257-320· Ι. Κ. Βογιατζίδης, «Νεοελληνικά ἀνέκδοτα [ἔγγραφα] 1821-1831», *ΔΙΕΕΕ* 7 (1910) 3-64· Γ. Α. Πετρόπουλος, *Ὁ κώδιξ τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822-1838*, Ἀθήναι 1957 κλπ.

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

γεωγραφικό εύρος της περιγραφόμενης γλωσσικής συγχρονίας (1800 και εξής· όλες οι διαλεκτικές ποικιλίες της Νεοελληνικής) και στοχεύει στην έστω και μερική κάλυψη των κενών που δημιουργεί η έλλειψη ή η ανεπάρκεια (ποιοτική ή ποσοτική) προφορικών δεδομένων από τις πρόδρομες ιδίως, αλλά όχι μόνο, μορφές της Κοινής Νέας Ελληνικής και των διαλεκτικών ποικιλιών της.¹⁰⁵

Τα κείμενα γραπτού λόγου που αξιοποιούνται στα πλαίσια του Ιστορικού Λεξικού διακρίνονται από γλωσσική άποψη σε δύο μεγάλες κατηγορίες:¹⁰⁶

1) Κείμενα γραμμένα από διαλεκτόφωνους σε γλώσσα αμιγώς ή σχεδόν αμιγώς ιδιωματική,¹⁰⁷ ενίοτε δε και σε ανάμεικτη γλώσσα με σποραδικά μόνο στοιχεία της ιδιωματικής Νεοελληνικής και

105. Για την σημασία της κριτικής αξιοποίησης δεδομένων από την γραπτή παράδοση κατά την μελέτη της λαλούμενης Ελληνικής παλαιότερων γενικά περιόδων βλ. Χατζιδάκις (1905: 360-405), όπου και εργαλεία μεθοδικού ελέγχου της αξιοπιστίας των γραπτών πηγών. Για τις δυνατότητες προσπέλασης της γλωσσικής πραγματικότητας παλαιότερων γενικά εποχών μέσα από γραπτές πηγές βλ. ομοίως Besch (1965), επίσης Manolessou (2008), όπου και πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία. Για ζητήματα αξιολόγησης γλωσσικών ειδήσεων από παλαιότερα γραπτά (διαλεκτικά) μνημεία της Ελληνικής πριν και μετά την Άλωση βλ. Χατζιδάκις (1913-1914), επίσης Παντελίδης (1922), ενώ για την αναγκαιότητα προσεκτικής αξιολόγησης σύγχρονων γραπτών διαλεκτικών τεκμηρίων βλ. Bassea-Bezantakou (2005: 32 κ.εξ.).

106. Για ομοειδείς ταξινομήσεις γραπτών (αρχειακών) πηγών της Μεσαιωνικής Ελληνικής με βάση γλωσσικά κριτήρια βλ. Μανωλέσσου (2003: 70-71), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Πβ. επίσης Otten (1977) για ταξινομήσεις γενικά αρχειακών πηγών με βάση το είδος (επίπεδο) της γλώσσας (υψηλό, ενδιάμεσο, απλό).

107. Βλ. Händler (1982: 795) για την έννοια του διαλεκτόφωνου συγγραφέα («Dialektschreiber») σε αντιδιαστολή προς αυτήν του διαλεκτόφωνου ομιλητή («Dialektsprecher») και Schenker (1977) για μία ταξινόμηση των γραπτών πηγών με βάση τον βαθμό εκπροσώπησης σε αυτά διαλεκτικών στοιχείων. Πβ και Κοντοσόπουλος (1980): 1-2 [289-290].

κυρίαρχα τα στοιχεία από την κοινή δημώδη¹⁰⁸ ή από την λόγια παράδοση της γλώσσας.¹⁰⁹ Το Ιστορικό Λεξικό παραλαμβάνει από τις πηγές αυτές λέξεις, τύπους, σημασίες, χρηστικά παραδείγματα και ονοματολογικό υλικό. Με δεδομένο το γεγονός ότι πολύ σπάνια ο γραπτός διαλεκτικός λόγος παράγεται με στόχο να τεκμηριώσει κατά τρόπο αντικειμενικό μία δεδομένη γλωσσική πραγματικότητα,¹¹⁰ η λεξικογραφική αξιοποίηση δεδομένων από γραπτά διαλεκτικά κείμενα βρίσκεται αντιμέτωπη με σειρά προβλημάτων, τα οποία προσδιορίζονται και από το είδος κάθε φορά του κειμένου.¹¹¹ Από τα γενικότερα προβλήματα που απαντούν στα αμιγώς ή σχεδόν αμιγώς ιδιωματικά κείμενα, σημειώνουμε στο σημείο αυτό ενδεικτικά τα πλέον χαρακτηριστικά: (α) το ζήτημα της πλημμυλούς ή στοιχειώδους – της μη τυποποιημένης πάντως – απόδοσης των ιδιαίτερων φωνητικών χαρακτήρων ενός ιδιώματος, η οποία γίνεται χωρίς

108. Πβ. ενδεικτικά κείμενα από λογοτέχνες (Σ. Μυριβήλης, Γ. Ξενόπουλος κ.ά.).

109. Πβ. κείμενα Α. Παπαδιαμάντη (*Η Νοσταλγός*, Αθήνα 1912, σ. 41 «Εἰς τοῦ Γιάννη τῆς Παντελοῦς τὸ στενὸ ἔβγαῖνε μίαν καντῖνα μὲ τὸν λευκὸν φερετζῆν καὶ τὸ γασμάκι τῆς»), Α. Μωραΐτιδη (*Διηγήματα*, τ. 3, Αθήνα 1921, σ. 85 «Καὶ οὔτε ἀνασασμὸν δὲν ἔπαιρνον αἱ νεαραὶ γυναῖκες, πολλαὶ αὐτῶν καθ' ὁδὸν τρώγουσαι τὰ σῦκα τῶν ἡ τὴν γρίτσαν – τὴν μεγάλην τηγανίταν – ἠλειμμένην μὲ πετιμέζιον, ἵνα μὴ χάσωσι καιρὸν»), Ι. Κονδυλάκη (βλ. σχετικά Χαραλαμπίσκης 1991) κ.ά.

110. Ανάμεσα στους παράγοντες που αλλοιώνουν την εικόνα μίας διαλεκτικής πραγματικότητας κατά την γραπτή της αποτύπωση και της προσδίδουν ίδια χαρακτηριστικά, συγκαταλέγονται το υπερβολικό ή το ελλείπον ενδιαφέρον για την διάλεκτο, η δεδομένη και αδιαμφισβήτητη διάσταση μεταξύ συστημάτων γραφής και ζωντανής προφορικής γλώσσας, αλλά και η επίδραση της παλαιότερης και της σύγχρονης γραπτής παράδοσης. Βλ. σχετικά Kunze (1982β: 554), Besch (1983: 963-964), αλλά και Κοντοσόπουλος (1980: 1-2 [289-291]) και Κωστάκης (1986: 1στ'). Ο τελευταίος σημειώνει χαρακτηριστικά: «Θα ήταν παραλογισμός να ζητήσουμε από τους απλούς ανθρώπους του 1832 να χρησιμοποιήσουν ιδιαίτερα στοιχεία για την παράσταση των ξεχωριστών φθόγγων της διαλέκτου (ενν. εδώ της Τσακωνικής)».

111. Βλ. αναλυτικότερα Kunze (1982β) και Schützeichel (1974³). Πβ. επίσης Eichhoff (1982).

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

την χρήση ειδικών διακριτικών σημείων.¹¹² (β) τα ζητήματα της πλημμελούς διάκρισης διαλεκτικών όρων (λέξεις κακώς χωρισμένες ή κακώς ενωμένες) και της εσφαλμένης ή ιδιόζουσας ορθογράφησης,¹¹³ τα οποία απαντούν ιδίως σε παλαιότερες πηγές,¹¹⁴ καθώς και το υπαρκτό πάντοτε πρόβλημα των τυπογραφικών λαθών.¹¹⁵

112. Πβ. ενδεικτικά γραφές «έννὰ σιωνωστῆ» (ἐν-νὰ σονωστει = θενὰ χυθεί, θα χυθεί), «δήματα πολλά» (δήμ-ματα πολ-λά = δέματα, αναχώματα πολλά) σε κυπριακή ποιητική συλλογή (Δ. Θ. Λιπέρτης, *Τζυπριώτικα τρασούδια*, τ. 2 και 3, Λευκωσία 1930 και 1934)· «σύντεκνε» (σύντεκνε), «ἀπαντήχνει» (ἀπαδήχνει) σε κρητικά κείμενα (Μ. Μ. Κατσουράκης, *Συντεκνοκουβέντες Β'*, Αθήνα 1986, Γ. Μαθιουδάκης, *Λούλουδα. Κρητικά χρονογραφήματα*, Χανιά 1936)· «αλλά» (αλ-λ'ά < αλλά), «έβαζαν άττο» (έβαζαν άτ-το = τέφρα < μεσν. άθος, αρχ. άνθος) σε ροδιακό αφήγημα (Α. Λουλουδάκη, *Το χωριό μου [Κοσκινού Ρόδου] και η ιστορία του*, Κοσκινού-Ρόδος 1993) κ.ά. Για τα ανεπαρκή συστήματα γραφής που εφαρμόζουν διαλεκτόφωνοι συγγραφείς κατά την γραπτή αποτύπωση του διαλεκτικού λόγου βλ. Kunze (1982β: 554-555) και Lerch (1971)· επίσης Κοντοσόπουλος (1980: 3 [291]). Πβ. σχετικά και άρθρο των Μανωλέσσου, Μπέη και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο.
113. Πβ. πλημμελείς γραφές στο κρητικό ποίημα Α. Βλάχου, *Ποήματα Τιμολέοντος Βάσσου και Ιωάννου Καλογερόη*, Χανιά [αρχές 20ου αι.]: «τῆξ βρόποις τὰ ριγάτα» (τῆξ' Εὐρώπηξ τὰ ρηγάτα = της Ευρώπης...), «καϊφτῆξ» (καί ἴφτυξ < και εὐθύξ), «καὶ σφάζανε τσαγάδες» (...τσ' ἀγάδες, τσι ἀγάδες = τους αγάδες)· στο ροδιακό αφήγημα Λουλουδάκη, ό.π. (σημ. 112): «να ξεχειρίσουν» (να ξεχυρίσουν = ξεχωρίσουν το άχυρο από το σιτάρι· < έξαχυρῶ Ἡσύχ.), «παρκίξ» ('παρκῆξ < άπ' άρχῆξ), «λημáινουμε» ('λημένουμε < αλημένω = αναμένω), «αργικáκι» (αργικáκι, αργυάκι = ρυάκι), «λιτάρι» ('λητάρι < ειλητάριον), «λωάρι» (λωάρι < αρχ. λογάριον)· σε ιδιωματικό αφήγημα Λέσβου Ε. Τσοκάρου-Μιτσιώνη, *Παλιές ιστορίες απ τν Αγιάσου*, Μυτιλήνη, 1998²: «γι πατούνισιμ» (γι πατούνιξ-ι-μ' = οι πατούνεξ μου, οι πατούσεξ μου)· σε έγγραφο Ἰου 1803 Κ. Κασσιμάτης, *Λαογραφία* 2 (1910) 621: «σεντόνια μία ζυγί [γρ. ζυγή] χρυσά» κλπ.
114. Πβ. 'απολογία' του κρητικού ποιητή Βλάχου, ό.π. (σημ. 113), σ. 8: *Τὸ ποίημα ὅπου ἔκαμεν ὁ Ἀναγνώστηξ Βλάχοξ / νὰ τοῦ τὸ συνχορήσεται ἄν ἔκαμεν καὶ λάθος. / Τὰ γράμματα τὰ ἔμαθε εἰς τὸ ἔξίντα ἕνα [1861] / σχολειὰ δὲν ὑπάρχαναι στὸν τόπο μαξ κανένα. / Στὸ Μοναστήρι τάμαθα ἐγὼ τὰ γράμματά μου / μὲ συνχορίται κύριοι στὰ ἔλατόματά μου.*
115. Πβ. εσφαλμένες γραφές ιδιωματικών όρων διπλολόιξα αντί διπλολόιζα (πβ. λοῖζι = είδος χρυσού νομίσματος, λουδοβίκειο), αξουράκια αντί αζουράκια (πβ. αζούρ = είδος διακοσμητικού κεντήματος) στο ροδιακό αφήγημα της Λουλουδάκη, ό.π. (σημ. 112), σ. 82 και 81 αντίστοιχα.

(γ) το ζήτημα της απουσίας ερμηνευμάτων για τους ιδιωματικούς όρους – τουλάχιστον για ορισμένους από αυτούς,¹¹⁶ δεδομένου ότι πολλοί επεξηγούνται είτε από τους ίδιους τους διαλεκτόφωνους συγγραφείς είτε από τους εκδότες των κειμένων σε υποσημειώσεις ή και σε γλωσσάρια στο τέλος των κειμένων· (δ) το πρόβλημα του ‘εκδιαλεκτισμού’ ενός κειμένου (υπερτονισμός διαλεκτικών χαρακτήρων, απαλοιφή διτυπιών υπέρ της διαλέκτου χάριν ομοιομορφίας) ή και αντιστρόφως του ‘αποδιαλεκτισμού’ με απαλοιφή είτε από τον συντάκτη είτε από τον εκδότη μορφοφωνητικών, λεξιλογικών και άλλων διαλεκτικών χαρακτήρων και ενσωμάτωση σε αυτό στοιχείων από άλλους, σύγχρονους ή παλαιότερους κώδικες (π.χ. κοινή ή λόγια γλώσσα)¹¹⁷ για διευκόλυνση των μη διαλεκτόφωνων αναγνωστών ή για άλλους λόγους (π.χ. μετρικούς)¹¹⁸ – ως σημειωθεί ότι και στις περιπτώσεις των κειμένων που γράφονται από διαλεκτόφωνους σε κοινή ή λόγια γλώσσα, το πρόβλημα του ‘αποδιαλεκτισμού’ των χρησιμοποιούμενων ιδιωματικών όρων και της προσαρμογής αυτών επί το κοινότερον ή επί το λογιότερον είναι

116. Πβ. ανερμηνευτους διαλεκτικούς όρους Κύπρου «(σῦκα) σπηλαστά», «νὰ τὸν ἀλικοτίσης», «στήνει μου ζάμπαν» στην ποιητική συλλογή του Λιπέρτη, ὄπ. (σημ. 112), τ. 3, σ. 77, 76, 71 αντίστοιχα, στο τέλος της οποίας υπάρχει μάλιστα και γλωσσάριο πολλών διαλεκτικών λέξεων του κειμένου.

117. Πβ. Κοντοσόπουλος (1980: 2 [290]), Bassea-Bezantakou (2005: 30-31), Μανωλέσσου (2003: 63) και Manolessou (2008: 68-69).

118. Για την ευκολία με την οποία στοιχεία ξένα προς δεδομένο ιδίωμα μπορούν να παρεισφρήσουν σε ένα διαλεκτικό κείμενο βλ. Α. Ι. Παπασιώπη, *Ἡ παλιά ή Κοζάνη. Ποιήματα γραμμένα στὸ κοζανίτικο γλωσσικὸ ἰδίωμα*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 147-148, όπου ο ίδιος ο ποιητής εντοπίζει και διορθώνει πριν από την έκδοση του έργου «ἀβλεφίες» (‘αποδιαλεκτισμούς’) «χάριν τοῦ μέτρου ἢ ποιητικῆ ἀδείας»: «Στὸ III ποίημα 10 στ. εἶχα ἀρχικά: Οὐ Γκέρτσους τότε τὰ πουλοῦσιν. Οἱ Κοζανίτες ὅμως δὲ λένε ποτὲ πουλοῦσιν, ἀλλὰ πλοῦσιν. Ἔτσι τὸ ἄλλαξα καὶ τὸ ἔκαμα: Οὐ Γκέρτσους τότε μᾶς τὰ πλοῦσιν [...] Στὸ XI ποίημα 1 στ. εἶχα: Εἰέχασα πῶς λὲν ν καλ’μέρα. Ξεχνῶ ὅμως δὲ λὲν οἱ Κοζανίτες, ἀλλὰ ἀστουχῶ. Κι αὐτὸ τ’ ἄλλαξα καὶ τῶκαμα Ἀστουχᾶς πῶς λὲν ν καλ’μέρα».

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

επίσης υπαρκτό,¹¹⁹ ενώ επιπροσθέτως εγείρεται και το θέμα της διάκρισης των κοινών από τους διαλεκτικών όρους.¹²⁰ (ε) το ζήτημα της πιθανής ενσωμάτωσης στο κείμενο στοιχείων από άλλα ιδιώματα.¹²¹ (στ) το πρόβλημα της απουσίας σαφούς γλωσσογεωγραφικής σήμανσης, ιδίως για υλικό που προέρχεται από περιοχές με ενδοδιαλεκτικές διαφορές (π.χ. Κρήτη, Λέσβος κ.ά.).¹²² (ζ) οι ποικιλομορφες αδυναμίες αναφορικά με το αποθησαυριζόμενο ονοματολογικό υλικό (ασαφής προσδιορισμός της τοπικής προέλευσης, δυσχέρεια ταυτοποίησης τοπωνυμίων που φέρονται με την μορφή προσηγορικού,¹²³ ζητήματα προσδιορισμού του γραμματικού γένους των τοπωνυμίων που φέρονται χωρίς άρθρο κλπ.).

2) Κείμενα γραμμένα από μη διαλεκτόφωνους σε γλώσσα σχεδόν αμιγώς κοινή δημώδη – εν πάση δε περιπτώσει σε γλώσσα χωρίς

119. Πβ. εξαλλοιωμένους ιδιωματικούς τύπους από το βόρειο ιδίωμα Λέσβου στον Σ. Μυριβήλη, *Η ζωή εν τάφω*, Αθήνα 1956, σ. 94 «(πολεμοῦνε) ἀδιαφόρετα», σ. 79 «τ' ἀπογεύτηκε (ή ψυχή μας)» αντί των ιδιωματικών *ἀδιαφόριτα*, *ἀπουγεύτικι* < *ἀπουγεύουμι* (βλ. ΙΑΝΕ, λ. *ἀδιαφόρετα*, *ἀπογεύομαι*)· επίσης εξελληνισμένους ιδιωματικούς τύπους *δουλαμαῖς*, *βεκτασῆς* στον Α. Παπαδιαμάντη, «Ὁ ξεπεσμένος δερβίσης», *Ἄπαντα*, τ. 2 (ἐκδ. Φυτράκη-Κουτσομπουῶ), Αθήνα 1966, σ. 201-202, αντί των ιδιωματικών *ντουλαμαῖς* = περσικός χιτώνας, *μπεκτασῆς* = μέλος τάγματος μουσουλμάνων μοναχών (βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, στα λ.).

120. Για τα ρευστά όρια μεταξύ κοινών και διαλεκτικών όρων (ένας διαλεκτικός όρος μπορεί να γίνει κοινός και αντιστρόφως) βλ. Bassea-Bezantakou (2005: 30).

121. Για τα θέματα που εγείρει λεξικογραφικά η περίπτωση του ενδοδιαλεκτικού δανεισμού ή των δανείων από άλλες διαλέκτους βλ. Bassea-Bezantakou (2005: 28-29).

122. Για τα ποικίλα ζητήματα που θέτει η διαδικασία προσδιορισμού της τοπικής προέλευσης του γλωσσικού υλικού που παραλαμβάνεται από γραπτές πηγές βλ. συνοπτικά Kunze (1982β: 555 κ.εξ.), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Πβ. επίσης ΚΣ 1935, άρθρο 63 και ΚΣ 2012, άρθρο 71.

123. Πβ. πιθανούς τοπωνυμικούς όρους σε ιδιωτική επιστολή Ρόδου «να ἴγοράσεις κανένα καλό χωράφι στα πατέλκια. Για εκεί, κατά στου καλιέρου» από Λουλουδάκη, ό.π. (σημ. 112), σ. 155-156.

σαφή διαλεκτική χροιά—¹²⁴ ή και σε ανάμεικτη μορφή γλώσσας με κυρίαρχα τα στοιχεία της λόγιας παράδοσης (καθαρεύουσα, αρχαϊζουσα γλώσσα) και με σποραδικά στοιχεία της κοινής δημώδους Νεοελληνικής. Από τις πηγές αυτές παραλαμβάνονται τύποι, σημασίες, χρηστικά παραδείγματα και ονοματολογικό υλικό της Κοινής Νεοελληνικής υπό την προϋπόθεση πάντοτε ότι αυτά αποτελούν αυθεντικά στοιχεία της δημώδους γραπτής παράδοσης (πβ. ΚΣ 1935, άρθρο 7α'-β' και ΚΣ 2012, άρθρο 7). Ας σημειωθεί ότι η λεξικογραφική αξιοποίηση των δεδομένων της κοινώς λαλουμένης που προέρχονται από κείμενα της κατηγορίας αυτής (και μάλιστα από παλαιότερα κείμενα του 19ου αι.) συνδέεται με την επίλυση μίας σειράς προβλημάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ο αποκλεισμός των όρων που φέρονται με εξαλλοιωμένα φωνητικά ή μορφολογικά χαρακτηριστικά, λόγω στοίχισης των συγγραφέων ή των εκδοτών με δεδομένες γλωσσικές νόρμες (πβ. εξαρχαϊσμούς του τύπου *φθηνός* αντί *φτηνός*, *φωνάζομε* αντί *φωνάζουμε*, εκδημοτισμούς του τύπου *Παρθενός* αντί *Παρθενών-Παρθενώνας*), ο προσδιορισμός της συχνότητας χρήσης των δημωδών όρων (π.χ. *κοινός* ή *συνήθης* όρος), η σημασιολογική ταυτοποίηση σπάνιων ή παρωχημένων όρων από τις πρόδρομες ιδίως μορφές της Νεοελληνικής (1800 και εξής),¹²⁵ η ορθογραφική προσαρμογή των παλαιότερων ιδίως κειμένων με βάση τις ισχύουσες στο πλαίσιο του Ιστορικού Λεξικού ορθογραφικές διατάξεις (βλ. ΚΣ 2012, κεφ. τρίτο)¹²⁶ και άλλα.

124. Πβ. ενδεικτικά: Γ. Ψυχάρης, *Τὸ ταξίδι μου*, Ἀθήνα 1926³, Κ. Παλαμᾶς, *Γράμματα*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1904-1907, Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Περασμένα χρόνια. Ἐπισόδια, διηγήματα, ἐντυπώσεις, ὄνειρα, εἰκόνες*, Ἀθήνα 1911, Ι. Πολυλάς, *Διηγήματα καὶ ἄλλα πεζά*, Ἀθήνα 1916 κ.ά.

125. Για την σχετική προβληματική και την μεθοδολογία που εφαρμόζει η ιστορική λεξικογραφία πβ. Wiegand (1998β: 698 κ.εξ.).

126. Πβ. ενδεικτικά γραφές «τοῖς βελανιδιές» (τις βελανιδιές) Κ. Παλαμᾶς, *Ὁ δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*, Ἀθήνα 1921², σ. 43· «στῆς Ἄλυκαῖς» (στῆς Ἄλυκῆς) Κ. Ν. Ράδος, *Ὁ πειρατῆς τῆς Γραμβούσης*, τ. 1, Ἀθήνα 1988, σ. 63.

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

Από την άποψη του περιεχομένου (κειμενικού είδους) οι γραπτές πηγές του Ιστορικού Λεξικού ποικίλλουν, διακρινόμενες ομοίως σε δύο βασικές κατηγορίες, τις λογοτεχνικές (δημώδεις, διαλεκτικές ή μεικτές κατά την γλωσσική μορφή) και τις μη λογοτεχνικές¹²⁷ (έντυπες ή αρχειακές), οι οποίες παρουσιάζονται ακολούθως συνοπτικά με τις υποκατηγορίες τους.¹²⁸

Οι λογοτεχνικές πηγές.— Με δεδομένη την κατάσταση της διγλωσσίας που σημάδεψε την ελληνική γλωσσική ιστορία μέχρι πρόσφατα, κύριος εκπρόσωπος της δημώδους αλλά και της ιδιωματικής Νεοελληνικής στον γραπτό λόγο των δύο τελευταίων αιώνων (19ος-20ός), τους οποίους καλύπτει λεξικογραφικά το Ιστορικό Λεξικό, στάθηκε κυρίως η λογοτεχνία. Για τούτο και τα λογοτεχνικά κείμενα (πεζά, ποιητικά και θεατρικά, εν μέρει δε και οι λογοτεχνικές μεταφράσεις) καταλαμβάνουν ένα σημαντικότατο ποσοστό στο σώμα των γραπτών πηγών του Ιστορικού Λεξικού. Ξεχωρίζουν αριθμητικά όσα είναι γραμμένα σε δημώδη λόγο,¹²⁹ χρωματισμένο ενίοτε διαλε-

127. Για το κριτήριο της λογοτεχνικότητας και την διάκριση λογοτεχνικού και μη λογοτεχνικού (χρηστικού) κειμένου βλ. Μανωλέσσου (2003: 66).

128. Για την σημασία και τα πλεονεκτήματα του συνειδητού και όχι απλώς τυχαίου συνδυασμού γραπτών πηγών διαφόρων κειμενικών ειδών, στα πλαίσια της ιστορικής γλωσσικής και ειδικά της διαλεκτολογικής έρευνας, και σε αντιδιαστολή προς την πρακτική της αξιοποίησης συγκεκριμένων μόνο κειμενικών ειδών, που αποδεδειγμένα μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα αποτελέσματα βλ. Kunze (1982β: 555-559), όπου αναλύεται η γλωσσική-διαλεκτολογική αξία ποικίλων κατηγοριών κειμένων και μάλιστα αρχειακών (δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα, τίτλοι ιδιοκτησίας, ομολογίες αγοραπωλησιών, ποικίλα χρηστικά κείμενα, έμμετρες διασκευές κειμένων, πρακτικά μαρτυρικών καταθέσεων σε δίκες κ.ά.), επίσης Kunze (1980: 22-24). Αναλυτικά για συγκεκριμένες κατηγορίες κειμένων (π.χ. τίτλοι ιδιοκτησίας) και μεθόδους κριτικής αξιοποίησής των στο πλαίσιο και της διαλεκτολογικής έρευνας βλ. Kleiber (1965) και Kunze (1982α).

129. Πβ. έργα των Α. Βαλαωρίτη, Ι. Βηλαρά, Γ. Βλαχογιάννη, Δ. Βουτυρά, Ι. Δραγούμη, Α. Καρχαβίτσα, Φ. Κόντογλου, Κ. Κρυστάλλη, Σ. Μελά, Σ. Μυριβήλη, Γ. Ξενοπούλου, Σ. Ξένου, Κ. Παλαμά, Φ. Πανά, Κ. Παρορίτη, Κ. Πασαγιάννη, Σ. Περεισιάδη, Ι. Πολέμη, Σ. Σκίπη, Δ. Σολωμού, Γ. Σουρή, Α. Τανάγρα, Α. Τραυλαντώνη,

κτικά, χωρίς να απουσιάζουν και εκείνα που είναι γραμμένα σε ιδίωμα,¹³⁰ ενώ παράλληλα δεν αποκλείονται και άλλα που, αν και συνταγμένα σε λόγια γλώσσα, ενσωματώνουν αυθεντικά δημώδη στοιχεία ή και στοιχεία από το ιδίωμα του συγγραφέα, τα οποία και

Μ. Τσιριμώκου, Κ. Χατζόπουλου, Χρ. Χρηστοβασίλη, Κ. Χρηστομάνου, Γ. Ψυχάρη και πολλών άλλων παλαιότερων γενικότερα λογοτεχνών (πβ. ενδεικτικά Ι. Μάνθου, *Συμφορά και αιχμαλωσία Μορέως*, Βενετία 1875). Πβ. επίσης μεταφράσεις παλαιότερων ελληνικών και νεότερων ξένων λογοτεχνημάτων (π.χ. Ι. Ν. Γρυπάρης, *Οί τραγωδίες του Αίσχylου*, Αθήνα 1991, Θ. Σ. Έλιοτ, *Η ξερμη χώρα και άλλα ποιήματα*. Μετάφραση Γ. Σεφέρης, Αθήνα 1973). Για τεκμήρια από δημώδη λογοτεχνικά κείμενα στους εκδεδομένους τόμους του Λεξικού βλ. τυπολογικό ή και σημασιολογικό μέρος των λ. *αγλύκαντος*, *άδασκάλευτος*, *άζυγωτος*, *άθρακι*, *άκοή*, *άκοίμητος*, *άμπόδιστος*, *βογγώ*, *βόσχω*, *βροχοσταλάζω*, *γιαουρτοβαφτισμένος*, *γιοφύλλι*, *γλυκοκουβεντολόγι*, *γλυκόλαλος*, *γλυκοχτυπώ*, *γλυκοψάλλω*, *γλυκόψυχος*, *γλύση*, *γοργοφέρνω*, *γοργοφεύγω*, *γραινώ*, *γρηγορεύω*, *γρουσουζιά*, *δάγκαμα*, *δαμονίζω*, *δακρουστάλαχτος*, *δαυλί*, *δαφνόσπαρτος*, *δαφνοστεφάνι*, *δαφνούλα*, *δαχτύλι*, *δάχτυλο* κ.ά.

130. Πβ. ενδεικτικά τα λογοτεχνήματα για την Ποντιακή Φ. Φιλιππίδη, *Σταυρος και Σταυρούλα*, *δράμα εις πράξεις 6 εν τη δημώδει γλώσση του Πόντου*, Κωνσταντινούπολις 1904, Β. Αντωνιάδου-Κεσίδου, *Τσ' εγάπ'ς ο Θεόν*, *Ιστορία αγάπης στην ποντιακή διάλεκτο*, Θεσσαλονίκη 1997· για την Τσακωνική Δ. Χούπη, *Ετρού ενάτθε*, *Ιστορικό τσακωνικό διήγημα*, Αθήνα 1990· για την Κυπριακή Δ. Θ. Λιπέρτη, *Τζιυπριωτικά τραούδκια*, τ. 1-3, Λευκωσία 1923-1934, Π. Λιασίδη, *Τά φκιόρα τής καρκιās μου*, Κύπρος 1933· για το ιδίωμα Μάνης Ν. Νηφάκη (εκδ. Σ. Κουγέα), *Μανιάτικα ιστορικά στιχουργήματα*, Αθήνα 1964, Κ. Κάσση, *Ό Λιόκαρης*, Αθήνα 1974· για τα ιδιώματα της Μακεδονίας Λ. Παπασιώπη, *Τότι κι τώρα*, *Ποήματα γραμμένα στο κοζανίτικο γλωσσικό ιδίωμα*, Θεσσαλονίκη 1973, Ν. Τσίγκα, *Ου απάν' κι ου κάτ' ου κόσμους*, *Ιστορία φόβια αλλά καν' πένθιμ'*, Θεσσαλονίκη 2009· για τα νησιωτικά ιδιώματα Ν. Μπιλλήρη, *Καπετάνιο Μπουγιέλο*, *Σφουγγαράδικα διηγήματα*, Αθήνα 1982, Γ. Τοπούζη, *Στα καντιρίμια του Αλεμνά*, *Σατιρικά αφηγήματα από το λαογραφικό υλικό του νησιού της Σύμης*, Αθήνα 1982, Ευ. Τσοκάρου-Μητσιώνη, *Γ' Αλεξάνδρα τ' Χατζήκούτς'*, *Μυτιλήνη* 2007 κ.ά. Άξια μνείας είναι εδώ και τα μεταφρασμένα σε ιδίωμα λογοτεχνήματα (πβ. ενδεικτικά: *Ομήρου Οδύσσεια στην ποντιακή διάλεκτο*. Μετάφραση Π. Κοτανίδης, Αθήνα 2002· Θεατρική Ομάδα Δικηγορικού Συλλόγου Ηρακλείου, *Αριστοφάνη Πλούτος*, Ηράκλειο 2009). Για τεκμήρια αντλημένα από λογοτεχνία σε ιδίωμα βλ. ΙΑΝΕ λ. *άμυλο*, *άμυλοκέρι*, *γεννητικός*, *γεννώ*, *γλυκοθωρό*, *γυλλώνω*, *γυναικάτον*, *δάκρω*, *δακρύωμα* κ.ά.

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

παραλαμβάνονται για τις ανάγκες του Λεξικού.¹³¹ Οι τίτλοι των λογοτεχνικών πηγών του Λεξικού καταχωρίζονται στις εισαγωγές των εκδεδομένων τόμων του. Από την κατηγορία αυτή των γραπτών πηγών το Ιστορικό Λεξικό παραλαμβάνει γλωσσικά δεδομένα της κοινής και της ιδιωματικής Νεοελληνικής (λέξεις, τύπους, σημασίες, χρηστικά παραδείγματα), αδιάφορο αν αυτά δεν μαρτυρούνται ρητά από κάποιον τόπο, υπό την προϋπόθεση βέβαια πάντοτε ότι εμπίπτουν στην λεξικογραφητέα ύλη του Λεξικού.¹³² Για τα τεκμήρια (λέξεις, τύπους, σημασίες, παραδείγματα) που προέρχονται από λογοτεχνήματα είτε αμιγώς ιδιωματικά είτε χρωματισμένα απλώς διαλεκτικά από συγκεκριμένο ιδίωμα (πβ. Α. Παπαδιαμάντης → ιδίωμα Σκιάθου· Γ. Ξενόπουλος → ιδίωμα Ζακύνθου· Ι. Κονδυλάκης → ιδίωμα Κρήτης) είτε και χωρίς σαφή διαλεκτική χροιά, η αναφορά γίνεται σταθερά στον εκάστοτε συγγραφέα-λογοτέχνη και χωρίς ένδειξη τοπικής προέλευσης (πβ. ΚΣ 2012, άρθρο 71). Ας σημειωθεί ότι η λεξικογραφική αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων, εκτός από

131. Χαρακτηριστική είναι εδώ η περίπτωση των Α. Παπαδιαμάντη και Α. Μωραϊτίδη. Πβ. τεκμηρίωση της δημόδους λέξης *γλυκοχάραμα* ή των ιδιωματικών *άζήλευτος*, *γιασμάκι*, *γεροδέλι* στους αναφερόμενους συγγραφείς: «Καί ὅταν, τὰ γλυκοχάραματα, ἐμφανισθῆ εἰς τὴν πλαγιὰν ἐπάνω τοῦ βουνοῦ ὁ ποιμὴν...» (Α. Μωραϊτίδης, *Διηγήματα*, τ. 2, Ἀθήναι 1921, σ. 82), «Ἦτο ἡδὴ τετάρτη μετὰ τὰ μεσάνυκτα. Γλυκοχαράματα, ἀπόπασχα, Ἀπρίλιος μὴν» (Α. Παπαδιαμάντης, *Πρωτοχρονιάτικα διηγήματα*, Ἀθήναι 1916, σ. 34), «Ὁ Πέτρος ἤξεύρει ὅτι ξυπόλυτος ὅπως ἦτο καὶ ἀπεριποίητος, ἀζήλευτος, δυσκόλως θὰ ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς οἰκίας καὶ δὲν θ' ἀπήλαυε πολλὰ κεράσματα» (Α. Παπαδιαμάντης, *Ἡ Νοσταλγός*, Ἀθήναι 1912, σ. 101), «Εἰς τοῦ Γιάννη τῆς Παντελοῦς τὸ στενὸ ἔβγαине μία καντίνα μὲ τὸν λευκὸν φερετζὲν καὶ τὸ γιασμάκι τῆς» (*καντίνα=γυναίκα*, Α. Παπαδιαμάντης, *αὐτόθι*, σ. 41), «Ὅταν ὁμως μετ' ὀλίγον ἐχρειάσθῃ ν' ἀντλήσουν νερὸν ἀπὸ τὸ φρέαρ, τότε τὸ 'γιουρδέλι', ἤτοι τὸ ἀντλήμα τῆς Κρινιῶς, προσέχρυσεν εἰς στερεὸν σῶμα ἐντὸς τοῦ ὕδατος» (Α. Παπαδιαμάντης, *Ἡ Φόνισσα*, Ἀθήναι 1912, σ. 53).

132. Βλ. ΚΣ 2012, εισαγωγή, υποκεφ. Β' ΚΣ 1935, άρθρο 7α'-β'. Στα «Προλεγόμενα» του τόμου Α' του ΙΑΝΕ, σ. ιζ' ο Α. Α. Παπαδόπουλος σημειώνει: «Εἰς τὸ Λεξικὸν ἀποθησαυρίζονται καὶ πᾶσαι αἱ λέξεις, αἱ ὁποῖαι παραδίδονται ὑπὸ [...] λογοτεχνῶν, ἀρκεῖ νὰ φέρουν γνησίαν δημῶδη μορφήν ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν, ἀδιάφορον ἂν δὲν μαρτυροῦνται ρητῶς ἀπὸ τόπον τινά».

τα γενικά προβλήματα που απορρέουν από την γλωσσική μορφή του κάθε έργου (βλ. σχετικές παρατηρήσεις ανωτέρω), βρίσκεται αντιμέτωπη και με ορισμένα ειδικότερα ζητήματα, με κυριότερο αυτό του αποκλεισμού από την λεξικογραφητέα ύλη των ιδιολεκτικών λεξιπλαστικών σχηματισμών (άπαξ λογοτεχνικές λέξεις, ευφυολογήματα)¹³³ και γενικά των λεξιλογικών εκείνων στοιχείων, τα οποία έχουν υποστεί χειρισμούς εκ μέρους του λογοτέχνη για μετρικούς ή άλλους λόγους.¹³⁴ Όταν πρόκειται για παλαιότερα λογοτεχνικά κείμενα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην επιλογή άρτιων φιλολογικών-κριτικών εκδόσεων, ώστε να αποκλείονται από την λεξικογραφητέα ύλη δεδομένα, τα οποία είναι αποτέλεσμα ποικιλόμορφων εκδοτικών επεμβάσεων.¹³⁵

Οι μη λογοτεχνικές πηγές.– Δύο μείζονες κατηγορίες γραπτών μη λογοτεχνικών πηγών εκμεταλλεύεται λεξικογραφικά το Ιστορικό Λεξικό, προκειμένου να αντλήσει τεκμήρια για τις πρόδρομες κυρίως μορφές της ομιλουμένης Νέας Ελληνικής, κοινής και ιδιωματικής, έντυπα δημοσιεύματα (παραλογοτεχνικά-μη επιστημονικά) αφενός και αρχειακές πηγές, εκδεδομένες αλλά και ανέκδοτες, αφετέρου.

Τα έντυπα δημοσιεύματα.– Στην κατηγορία των έντυπων μη λογοτεχνικών δημοσιευμάτων συγκαταλέγονται παραλογοτεχνικά,

133. Βλ. ΚΣ 2012, εισαγωγή, υποκεφάλαιο Β', σημεία α', β'. Πβ. ΚΣ 1935, άρθρο 7α'-β' και Παπαδόπουλος (1933: ιζ'): «(ἀπὸ τὸ Λεξικόν) ἀποκλείονται λέξεις [...] λογοτεχνῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται πρόχειρα κατασκευάσματα. Διότι οἱ μὲν λογοτέχνη καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ ποιηταὶ δύνανται νὰ πλάττουν λέξεις, ἀλλὰ τὸ Λεξικόν, ἐπειδὴ ἐπιδιώκει ὠρισμένον ἐπιστημονικὸν σκοπὸν, δὲν ἔχει καμμίαν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποθησαυρίζῃ λέξεις ἀγνώστους εἰς τὸν λαόν, στιγμιαῖα πλάσματα γλωσσικῶν ἀναγκῶν τῆς λογοτεχνίας».

134. Βλ. παραδείγματα στις σημ. 118 και 119, επίσης Μανωλέσσου (2003: 73) για περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία.

135. Για την αξιοποίηση λογοτεχνικών παραδειγμάτων από το ΙΑΝΕ βλ. αναλυτικά άρθρο της Χ. Καραντζή στον παρόντα τόμο. Για τα προβλήματα άντλησης γλωσσικών πληροφοριών από λογοτεχνικά κείμενα παλαιότερων περιόδων (περίπτωση Μεσαιωνικής Ελληνικής) βλ. Μανωλέσσου (2003).

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

μη επιστημονικά γενικά κείμενα, τα οποία δημοσιεύτηκαν από τις αρχές του 19ου αιώνα και εξής είτε αυτοτελώς ως βιβλία είτε με την μορφή άρθρων σε εφημερίδες, περιοδικά, ημερολόγια κλπ. Κεντρική θέση στην κατηγορία αυτή των πηγών κατέχουν τα ποικίλης θεματολογίας *διαλεκτικά-ιδιωματικά κείμενα*, ιδίως μάλιστα οι δημοσιευμένες στον τοπικό τύπο ευθυμογραφικές, ηθογραφικές, λαογραφικές, ιστορικές και λοιπές διηγήσεις, οι γραμμένες στο τοπικό ιδίωμα της γενέτειρας του συντάκτη τους, την ιδιαίτερη αξία των οποίων ως πηγών για την άντληση γλωσσικών ειδήσεων έχει ήδη επισημάνει η *διαλεκτολογική έρευνα*,¹³⁶ οι μεταφράσεις *χρηστικών-μη λογοτεχνικών κειμένων σε ιδιωματικό λόγο*¹³⁷ κλπ. Αν και όχι πάντοτε αμιγώς ιδιωματικά, τα ιδιωματικά κείμενα της κατηγορίας αυτής αποτελούν αξιόλογες πηγές για αρκετά ιδιώματα, όχι μόνο γιατί είναι χρονικά και γλωσσογεωγραφικά προσδιορισμένα, αλλά και επειδή παρέχουν, έστω και ατελώς,¹³⁸ στοιχεία για την γραμματική του τοπικού ιδιώματος, επεξηγούν συχνά πολλές από τις ιδιωματικές λέξεις που περιέχουν,¹³⁹ ενώ οι ιδιωματικοί όροι είναι ενταγμένοι σε περικείμενο.

136. Πβ. Κοντοσόπουλος (1969β: 131), όπου παρουσιάζεται η περίπτωση των 'κρητικών νακλίων', επίσης Κοντοσόπουλος (1980).

137. Για τις μεταφράσεις της Βίβλου και άλλων μη χρηστικών κειμένων σε διαλέκτους ευρωπαϊκών γλωσσών και τον ρόλο τους στην *διαλεκτολογική έρευνα* βλ. Kunze (1982β: 557), όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

138. Πβ. πλημμελείς ιδιωματικές γραφές από ιδιωματικό κείμενο Λέσβου (εφημερίδα *Τρίβολος* φ. 224, 1936, σ. 3) *ξτγιανός* (γρ. κ'στιανός = χριστιανός), *τς σσίλιτ* (γρ. τ'ς σσύλοι τ' = τους σκύλους του), *πάς του κόπσμουντ* (γρ. 'πά στού κόψ'μου ντ' = επάνω στο κόψιμό του, για ώριμο καρπό), *πάς του τσιφάλιντ* (γρ. 'πά στού τσιφάλι ντ' = επάνω στο κεφάλι του). Βλ. και σημ. 112.

139. Πβ. φωνητικές παρατηρήσεις που συνοδεύουν ιδιωματικό κείμενο στην σατιρική εφημερίδα Λέσβου *Τρίβολος* φ. 1 (1931) 3: «Τὸ σ' θὰ προφερθῆ σὰν τὸ Γαλλικὸ ch. Τὸ ζ' θὰ προφερθῆ σὰν τὸ j. Τὸ λ' θὰ προφερθῆ ὑγρὸ ὅπως στῆ λέξι ἥλιος. Τὸ ν' θὰ προφερθῆ ὑγρὸ ὅπως στῆ λέξι νιός. Τὸ γ' θὰ προφερθῆ παχὺ ὅπως στῆ λέξι γιά». Για παραδείγματα ερμηνείας ιδιωματικών λέξεων βλ. αυτόθ. φ. 11 (1932) 3.

Σημειώνουμε ακολούθως μερικούς χαρακτηριστικούς τίτλους ιδιωματικών δημοσιευμάτων της κατηγορίας αυτής: Χρ. Γατανάς, *Το κατά Λουκάν Άγιον Ευαγγέλιον*. (Μετεφράσθη στη νεοελληνική γλώσσα και με γλωσσικούς ιδιωματισμούς του χωριού Φυτά της Χίου), Χίος 2007. – Γέρω-Θόδωρος, *Παράπονα τοῦ Γεροθόδωρου τοῦ Κρητικοῦ*, Ἀθήναι 1879. – Γέρω-Κρητικός, «Φυλλάδα γιά τσοῖ Τούρκους τῆς Κρήτης γραμμένη ἀπὸ ἓνα Γέρω Κρητικὸ τὸ 1858», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν* 1 (1938) 117-129. – Γ. Δρυμωιάτης, *Κουριόζικες τσιριγώτικες διηγήσεις*, Ἀθήνα 1999. – Μ. Μ. Κατσουράκης, *Συντεκνοκουβέντες Β΄*, Ἀθήνα 1986. – Βλ. επίσης πλείστα ιδιωματικά κείμενα δημοσιευμένα σε τοπικές εφημερίδες ἢ τοπικά περιοδικά, ὅπως *Τρίβολος*, *Ἁγιάσος* (Λέσβος), *Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον*, *Κρητικὴ Ἐστία* κ.ά.

Παράλληλα με τα ιδιωματικά μη λογοτεχνικά κείμενα αξιοποιούνται και παραλογοτεχνικά ἢ ἄλλα χρηστικά κείμενα που απηχούν (ἔστω και μερικῶς) τὴν κοινῶς ομιλουμένη δημῶδη γλώσσα του 19ου κυρίως και των αρχῶν του 20οῦ αἰῶνα. Εδῶ ανήκουν κατὰ κύριο λόγο ἄρθρα ποικίλου περιεχομένου, αντλημένα ἀπὸ τον ημερήσιο ἢ περιοδικό τύπο της εποχῆς,¹⁴⁰ δευτερευόντως δε και ἄλλα κείμενα, μη επιστημονικού εν γένει περιεχομένου, τα οποία ενσωματώνουν

140. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στους βιβλιογραφικούς πίνακες που δημοσιεύονται στις εισαγωγές των εκδομένων τόμων του Λεξικού, δεν καταχωρίζονται αναλυτικὰ τα στοιχεία παλαιῶν εφημερίδων (π.χ. *Ἐλεύθερος Λόγος* 1925, *Ἐλεύθερος Τύπος* 1921) ἢ λαϊκῶν περιοδικῶν ποικίλης ὕλης (*Φαντάζιο* κ.ά.), ἀπὸ ὅπου ἔχει ἀντληθεῖ πρωτογενές υλικὸ γραπτοῦ δημῶδους λόγου. Για χαρακτηριστικὰ δείγματα τεκμηρίων ἀπὸ δημοσιεύματα της κατηγορίας αὐτῆς βλ. εκδομένα λήμματα του ΙΑΝΕ *γεμεκλίκι* (ὅπου τύπος, σημασία και χρηστικὸ παράδειγμα ἀπὸ εφημ. *Ἐλεύθερ. Λόγ.* 29/3/1925, ἀριθμ. 631: Ὅχι, δὲ θὰ παίρουν ἄλλοι τοὺς λουφέδες και τὰ γεμεκλίκια· λουφέδες = μισθοὺς· γεμεκλίκια = τα προς διατροφή ἀναγκαία για μία ἡμέρα, το σιτηρέσιο), και *γλυκούπνος* (ὅπου τύπος *γλυκοῦπνι*, σημασία και χρηστικὸ παράδειγμα ἀπὸ εφημ. *Ἐλεύθ. Τύπ.* 2/8/1921: *Ἡ μικρὰ φρουρά... βρῖσκαται στὸ γλυκοῦπνι*).

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

σε ποικίλο ποσοστό στοιχεία της δημώδους γλώσσας.¹⁴¹ Αναφορικά με την αξιολόγηση των δεδομένων που προέρχονται από κείμενα της κατηγορίας αυτής σημειώνεται ότι αυτή συνδέεται ενίοτε με δυσεπίλυτα προβλήματα, τα οποία περιστρέφονται γύρω από την αυθεντικότητα ή μη του δημώδους υλικού, τον προσδιορισμό της συχνότητας χρήσης των δημωδών όρων (*κοινός ή συνήθης*), την διάκριση κοινών από ενδεχόμενους διαλεκτικούς όρους κ.ά.

Οι αρχειακές πηγές. – Η δεύτερη κατηγορία γραπτών μη λογοτεχνικών πηγών που αξιολογείται στα πλαίσια του Λεξικού είναι αυτή των *αρχειακών κειμένων*.¹⁴² Σε αυτήν ανήκουν δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα, χρονικά και ιστορικά σημειώματα από χειρόγραφους κώδικες ή παράφυλλα παλαιών έντυπων βιβλίων και λοιπά αρχειακά δεδομένα, εκδεδομένα αλλά και ανέκδοτα, από τα οποία αντλούνται τεκμήρια (λέξεις, τύποι, σημασίες, χρηστικά παραδείγματα, μάλιστα δε τοπωνύμια και λοιπό ονοματολογικό υλικό) για την κοινή και ιδιωματική Ελληνική του 19ου ιδίως αιώνα.¹⁴³

141. Πβ. ενδεικτικά τις ακόλουθες πηγές: Ξ. Ζύγουρας, *Ὁ πρακτικὸς ὁδηγὸς τῆς οἰκοδεσποίνης*, Ἀθῆναι 1885. – Γ. Φέξης, *Νέα μαγειρική*, Ἀθῆναι 1893. – Στ. Γρανίτσας, *Τὰ ἄγρια καὶ τὰ ἡμέρα τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου*, Ἀθῆναι 1921. – Π. Α. Φουρίκης, «Τὰ καλαμαροχτάποδα, σὰν παραμῦθι, παρατηρήσεις ἐνὸς φαρᾶ», *Ἑλληνικὰ Γράμματα* 2 (1928) 9 κ.εξ. καὶ 3 (1929) 81-83. – Λ. Οἰκονομίδης, *Πρακτικὸς ὁδηγὸς λαχανοκηπουροῦ*, Ἀθῆναι 1934.

142. Για την σημασία αξιοποίησης αρχειακών δεδομένων στο πλαίσιο της έρευνας της καθομιλουμένης γενικά γλώσσας, καθώς και τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που συνδέονται με αυτήν βλ. αναλυτικά την μελέτη της Μανωλέσσου (2003) για τις μη λογοτεχνικές πηγές της δημώδους Μεσαιωνικής Ελληνικής. Πβ. και Πασχάλης (1930: 24). Για κριτήρια και μεθόδους αξιολόγησης διαφόρων ειδών αρχειακών πηγών στο πλαίσιο της έρευνας διαλεκτικών ειδικά ποιικιλιών βλ. Meissburger (1965), Schützeichel (1974²) και Kunze (1982β: 555-558). Πβ. επίσης Kleiber (1965).

143. Βλ. εκδεδομένα λήμματα του ΙΑΝΕ *γεμεκλίσι, γιοῦκος, γρανάτα (Ι), γραφτός, δαμάσκο* κ.ά., όπου χαρακτηριστικά παραδείγματα αξιοποίησης τεκμηρίων από έγγραφα του 19ου αιώνα.

Από τις εκδεδομένες αρχειακές πηγές του Ιστορικού Λεξικού, τις διάσπαρτες συνήθως σε πλήθος περιοδικών, επετηρίδων, ημερολογίων κλπ. ή και τις αυτοτελείς, σημειώνουμε ενδεικτικά τις ακόλουθες: Ν. Α. Βέης, «Χειρόγραφα καὶ παλαιότυπα Ἁγίου Νικολάου Τρικκάλων», *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1962) 5-22. – Ι. Κ. Βογιατζίδης, «Νεοελληνικά ανέκδοτα [ἔγγραφα] 1821-1831», *ΔΙΕΕΕ* 7 (1910) 3-64. – Ι. Θ. Κολοκοτρώνης, *Ἑλληνικά ὑπομνήματα, ἤτοι διάφορα ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ 1821 μέχρι 1827. Συλλεγέντα μὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, ἐκδοθέντα δὲ ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδελφῆως*. Ἀθήνησι 1856. – Σ. Π. Λάμπρος, «Τὸ ἰατρικὸν σημειωματᾶριον Μανιάτου χειροῦργου», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 14 (1917) 51-78. – Εὐστ. Λαγκάνης, «Ροδιακὰ ἔγγραφα». *Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον* 1929: 114-119. – Γ. Α. Πετρόπουλος, *Ὁ κῶδιξ τοῦ νοταρίου Ἀθηνῶν Παναγῆ Πούλου, 1822-1838*. Ἀθῆναι 1957. – Γιάννης Τσάρας, «Τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ παπα-Νικόλα Κουκόλη ἀπ' τὸ Λιμπόχοβο τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά* 8 (1968) 257-320. – Φώτιος Ἐπίσκοπος Εἰρηνοπόλεως, *Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς Βουλγαρικῆς πολιτείας καὶ τῶν Βουλγαρικῶν κακουργιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ρουμελίας πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Ἀθῆναι 1919. – Κ. Χουρμουζιάδης, «Ἀποσπάσματα κωδίκων Πετροχωρίου (Τσακιλίου) τῆς ἐπαρχίας Μετρῶν καὶ Ἀθύρων», *Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ* 3 (1936/7) 17-23 κ.ά.

Αλλά και ανέκδοτο αρχειακό υλικό αξιοποιεῖ λεξικογραφικά το Ιστορικό Λεξικό. Πρόκειται για κείμενα γραπτοῦ λόγου που αποθησαυρίζονται σε ορισμένες χειρόγραφες συλλογές του Αρχείου του Ιστορικού Λεξικού παράλληλα με την προφορική γλωσσική ὕλη. Μεταξύ των χειρόγραφων συλλογῶν που περιλαμβάνουν και αρχειακά δεδομένα συγκαταλέγονται και οι ακόλουθες: Ν. Α. Βέης, «Ἀρκαδικὰ γλωσσικὰ σύλλεκτα ἐξ ἔγγράφων μνημείων καὶ ἄσματα ἐκ τῆς ζώσης», 1904 (=ΙΛΝΕ χφ. 9). – Ν. Α. Βέης, «Μεσαιωνικά καὶ νεοελληνικά κείμενα ἐκ χειρογράφων καὶ γλωσσικῆ ὕλη ἐκ τῆς ζώσης», (προ του 1914) (=ΙΛΝΕ χφ. 97). – Χ. Δρακοντίδης,

3.1.2. Οι γραπτές πηγές

«Ἐπιστολὴ Σωτηρίου Γ. Χρυσοπούλου ἐκ Κρώμνης τῆς Τραπεζοῦντος πρὸς τὸν ἐν Πάφρᾳ τοῦ Πόντου ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιώτην Χρυσόπουλον μετὰ πιστῆς ἀντιγραφῆς καὶ μεταφορᾶς εἰς τὴν καθαρὰν τοπικὴν γλῶσσαν καὶ σημειώσεων», 1913 (=IANE χφ. 355). – Δ. Λουκόπουλος, «Μακεδονικά», 1914 (=IANE χφ. 186).¹⁴⁴ – Ε. Παπαχατζῆς, «Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Καρύστου καὶ τῶν πέριξ κατὰ τὰ ἐν τῷ ιδιώματι γραπτὰ ἢ ἄγραφα μνημεῖα», 1912 (=IANE χφ. 30).¹⁴⁵

Κατὰ περίπτωσιν, αξιοποιούνται ἐπίσης γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ἀρχεῖακά δεδομένα ποὺ βρίσκονται ἀποθησαυρισμένα σε ἀρχεῖακές συλλογές τρίτων (πβ. Ἀρχεῖακή Συλλογὴ Κέντρου Ἐρεῦνης Ἱστορίας Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀρχεῖο Ι. Κωλέττη, προσβάσιμο καὶ σε ψηφιακὴ μορφή).

3.1.3. Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων

Τὰ ηλεκτρονικά σώματα κειμένων ἀποτελοῦν, ὡς γνωστόν, δομημένες συλλογές ἀντιπροσωπευτικῶν κειμενικῶν εἰδῶν τῆς γλώσσας, ἀποθηκευμένες σε ηλεκτρονικὴ μορφή, ποὺ χρησιμοποιοῦνται πλέον ευρέως στὴν λεξικογραφία.¹⁴⁶ Εἰδικότερα, στὸν κλάδο τῆς λεξικογραφίας ἐμφαση δίνεται στα γλωσσικά ἐπεξεργασμένα σώματα κειμένων, δηλ. σε ἐκεῖνα τὰ ηλεκτρονικά σώματα ποὺ διαθέτουν

144. Περιλαμβάνει σημαντικὴ συλλογὴ ἐνθυμήσεων 19ου αἰ., οἱ ὁποῖες ἀντιγράφηκαν ἀπὸ μὴναῖο Λουμπινίτσας Χασιῶν.

145. Στὴν συλλογὴ ἀποθησαυρίζονται ἐπιστολές Ν. Κριεζώτη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821.

146. Γιὰ τὴν γλωσσολογικὴ ἔρευνα με ηλεκτρονικά σώματα κειμένων ὡς ἰδιαίτερη μεθοδολογία γλωσσικῆς ἀνάλυσης βλ. Lemnitzer καὶ Zinsmeister (2006: 7 κ.εξ.), Carstensen *et al.* (2010³: κεφ. 4. Ressourcen). Γιὰ περαιτέρω ἐπεξηγήσεις σχετικὰ με τὴν ταξινομήση καὶ τοὺς τρόπους χρησιμοποίησης τῶν ηλεκτρονικῶν σωμάτων κειμένων στὴν λεξικογραφικὴ πράξη πβ. Lemnitzer καὶ Zinsmeister (2006: κεφ. 5), Duffner καὶ Näf (2006) καὶ Pethö (2000).

συνοδευτικά εργαλεία γλωσσικής τεχνολογίας, όπως κωδικοποιημένες πληροφορίες για τις εξωγλωσσικές παραμέτρους (π.χ. βιβλιογραφικές πληροφορίες για τον συγγραφέα, τον τίτλο, την χρονολογία έκδοσης κλπ.) και την γλώσσα των κειμένων, που ονομάζονται αντιστοίχως μεταδεδομένα και σχόλια, καθώς και ανάλογο λογισμικό αναζήτησης λημμάτων. Η ύπαρξη των αναφερθέντων εργαλείων επεξεργασίας διαχωρίζει τα γλωσσικά επεξεργασμένα σώματα κειμένων από τις ψηφιοποιημένες συλλογές κειμένων, οι οποίες διαθέτουν μεν συχνά μεταδεδομένα, οι μηχανισμοί όμως αναζήτησης που προσφέρουν περιορίζονται στην δυνατότητα ευρετηρίασης και ανάκτησης των κειμένων, χωρίς να περιλαμβάνουν ηλεκτρονικά εργαλεία επεξεργασίας του γλωσσικού υλικού, όπως λογισμικό αναγνώρισης λημμάτων και γραμματικό σχολιασμό.¹⁴⁷

Με δεδομένη την αναγκαιότητα αξιοποίησης όλων των διαθέσιμων ηλεκτρονικών εργαλείων στο πλαίσιο της σύγχρονης λεξικογραφικής έρευνας,¹⁴⁸ το Ιστορικό Λεξικό, σύμφωνα και με τον αναθεωρημένο Κανονισμό Συντάξεως (ΚΣ 2012, εισαγωγή, μέρος Γ', σημείο στ'), αντλεί για την σύνταξη των λεξικογραφικών άρθρων από το λ. δὲ και εξής πρωτογενές λεξικογραφικό υλικό και από όλα τα διαθέσιμα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων (corpora) της νέας ελληνικής γλώσσας. Από την μεικτή αυτή κατηγορία πρωτογενών πηγών, όπου αποθησαυρίζεται γραπτός πρωτίστως αλλά και προφορικός νεοελληνικός λόγος, το Λεξικό αντλεί συμπληρωματικά δεδομένα αποκλειστικά για το λεξιλόγιο τῆς κοινῶς ομιλουμένης Νεοελληνικής, με δεδομένο το γεγονός ότι στις ηλεκτρονικές αυτές πηγές δεν συμπεριλαμβάνονται γενικά κειμενικά είδη σε διάλεκτο ή ιδίωμα. Αξιοποιούνται, ειδικότερα, για την σύνταξη του Ιστορικού Λεξικού

147. Πβ. Storrer (2011³) και Zinsmeister (2010).

148. Την αναγκαιότητα αξιοποίησης και ηλεκτρονικών πηγών στα πλαίσια της σύγχρονης ιστορικής λεξικογραφίας επισημαίνει ο Solf (2011: 4) με την χαρακτηριστική διατύπωση: «Ein modernes historisches Wörterbuch ist ohne digitale Hilfsmittel nicht mehr denkbar».

3.1.3. Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων

οι ακόλουθες συλλογές, οι οποίες είναι σήμερα προσβάσιμες στο διαδίκτυο:

- 1) Ο *Εθνικός Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας* (ΕΘΕΓ) – *Hellenic National Corpus* (HNC) (<http://hnc.ilsp.gr>). Πρόκειται για ένα δυναμικό ηλεκτρονικό σώμα κειμένων της γραπτής νέας ελληνικής γλώσσας που αναπτύχθηκε από το Ινστιτούτο Επεξεργασίας Λόγου (ΙΕΛ). Αντλεί το υλικό του αποκλειστικά από τον γραπτό λόγο της ελληνικής γλώσσας από το 1976 και μετά, περιλαμβάνοντας κείμενα από ποικίλες πηγές (διαδίκτυο, βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά κ.ά.) που καλύπτουν κειμενικά είδη με ποικίλη θεματολογία. Ωστόσο, το ενδιαφέρον της συλλογής επικεντρώνεται κυρίως στα δημοσιογραφικά κείμενα (το 61,29% των πηγών καταλαμβάνουν οι εφημερίδες). Πλεονέκτημα του ΕΘΕΓ πάντως αποτελεί το γεγονός ότι στον χρήστη προσφέρεται η δυνατότητα αναζήτησης λέξεων μέσω εξελιγμένων εργαλείων γλωσσικής τεχνολογίας (όπως της εμφάνισης διαφορετικών κριτηρίων), καθώς και η μελέτη της λειτουργίας των λέξεων μέσα στο περιεχόμενο, ενώ παράλληλα παρέχεται και πλήρης αναγραφή των στοιχείων των κειμένων από τα οποία προήλθαν οι προτάσεις των αποτελεσμάτων.¹⁴⁹
- 2) Το *Σώμα Ελληνικών Κειμένων* (ΣΕΚ) (<http://sek.edu.gr>), προϊόν ερευνητικού προγράμματος των Πανεπιστημίων Αθηνών και Κύπρου, περιέχει γραπτά κατά βάση και μικρό ποσοστό προφορικών κειμένων από το 1990 και έως σήμερα.¹⁵⁰ Βασικά μειονεκτήματα του ΣΕΚ είναι ότι δεν υπάρχει δυνατότητα αναζήτησης μιας λέξης ως λήμματος και ότι κατά την εμφάνιση των αποτελεσμάτων δεν δίνεται ούτε το επαρκές περιεχόμενο (η έκτασή του δεν υπερβαίνει τις τέσσερις γραμμές πριν και μετά την ζητούμενη

149. Για μια περιγραφή του έργου πβ. Χατζηγεωργίου *et al.* (2001).

150. Για τους στόχους και την δομή του ΣΕΚ βλ. Γούτσος (2003). Πβ. επίσης Goutsos (2010).

λέξη) ούτε όμως και το ακριβές όνομα της γραπτής πηγής, από όπου προέρχονται τα παραδείγματα των αποτελεσμάτων.¹⁵¹

- 3) Ο Πολιτιστικός Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας (ΠΟΘΕΓ) (<http://www.potheg.gr>), πρόγραμμα επίσης του Ινστιτούτου Επεξεργασίας Λόγου (ΙΕΛ). Πρόκειται για μια πρωτογενή ψηφιακή συλλογή κειμένων της νεοελληνικής γραμματείας, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά της περιόδου από τον νεοελληνικό Διαφωτισμό (τέλη του 18ου, αρχές 19ου αι.) έως και σήμερα.¹⁵²

Αναμφίβολα, τα αναφερθέντα σώματα κειμένων αποτελούν ένα βασικό εργαλείο έρευνας για την λεξικογραφική μελέτη της Νέας Ελληνικής, εφόσον ενσωματώνουν σημαντικές τεχνολογικές καινοτομίες, παρέχοντας δυνατότητες πολύπλευρης αναζήτησης και ανάκτησης πληροφοριών, καθώς και σύνθετους μηχανισμούς πρόσβασης στο περιεχόμενο. Έτσι, χρησιμοποιώντας για μια λέξη-κλειδί τα προγράμματα συμφραστικών πινάκων, ο λεξικογράφος λαμβάνει πληροφορίες για την εμφάνιση, χρήση, λειτουργία και σημασία των λέξεων σε διαφορετικά συμφραστικά περιβάλλοντα.

Τα διαθέσιμα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων της Νέας Ελληνικής είναι σχετικώς περιορισμένα σε όγκο (συγκριτικά με τα σώματα κειμένων άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών),¹⁵³ καλύπτουν κατά το

151. Στην περιγραφή του προγράμματος αναφέρεται, ωστόσο, ότι στο μέλλον έχει προβλεφθεί τόσο ο γραμματικός χαρακτηρισμός όσο και ο σχολιασμός του υλικού που περιλαμβάνεται στο ΣΕΚ.

152. Βλ. παρουσίαση του ΠΟΘΕΓ στους Χαριλάου *et al.* (2010).

153. Για συλλογές κειμένων άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών βλ. το ηλεκτρονικό αρχείο της S. Reichel με τίτλο «Korpora und Quellen für verschiedene Forschungszwecke» στον ιστότοπο http://www8.informatik.uni-erlangen.de/IMMD8/Services/sammlung_korpora/, την εργασία της Storrer (2005) και τον ιστότοπο www.lemnitzer.de/lothar/KoLi/dkorp.pdf. Τέλος, η ιστοσελίδα <http://comtracks.com> στο υποκεφάλαιο «corpora directory» παρέχει μία αναλυτική λίστα γλωσσικών σωμάτων από διαφορετικές γλώσσες.

3.1.3. Τα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων

μεγαλύτερο μέρος τους μόνο το πεδίο του γραπτού λόγου και αντιπροσωπεύουν κυρίως ορισμένες κειμενικές ποικιλίες, και συγκεκριμένα τα επιμέρους είδη του δημοσιογραφικού λόγου, χωρίς να αποτυπώνουν με συστηματικό και επαρκή τρόπο την προφορική γλώσσα, με μόνη ίσως εξαίρεση τις συνεντεύξεις, συνομιλίες ή ομιλίες, που, ωστόσο, έχουν δημοσιευτεί σε εφημερίδες και περιοδικά. Επομένως, παραμένει ως έλλειψη η απουσία σωμάτων αυθεντικού προφορικού λόγου που αποτελούν και τις μοναδικές αξιόπιστες βάσεις άντλησης γλωσσικού υλικού για την λεξικογραφική μελέτη του νεοελληνικού προφορικού λόγου. Επίσης, το γλωσσικό υλικό των σωμάτων αυτών είναι περιορισμένο τόσο ως προς την αντιπροσώπευση των διαλεκτικών ποικιλιών της Νεοελληνικής όσο και ως προς την χρονική του έκταση, καθότι αποκλείει κείμενα γεωγραφικής διαλεκτικής ποικιλότητας αλλά και κείμενα παλαιότερα, λόγια ή αρχαϊστικά.¹⁵⁴ Κατά συνέπεια, τα υπάρχοντα σώματα γλωσσικού υλικού της Νέας Ελληνικής, λόγω της περιορισμένης έκτασης και σύνθεσής τους, μόνο συνδυαστικά-συμπληρωματικά και συμβουλευτικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού. Όσο μάλιστα η έλλειψη ηλεκτρονικών δεδομένων στο πεδίο της προφορικής γλώσσας και των διαλεκτικών και ιδιωματικών παραλλαγών της Νέας Ελληνικής παραμένει αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, το αρχείο του Ιστορικού Λεξικού αποτελεί την μοναδική βάση εργασίας για την σύνταξη ενός ιστορικού λεξικού της Νέας Ελληνικής, των διαλέκτων και των ιδιωμάτων της.¹⁵⁵

154. Η έλλειψη αυτή αποτελεί εξάλλου κοινό σημείο κριτικής για τα corpora όλων των σύγχρονων γλωσσών: ένα αξιόπιστο γενικό corpus που να απεικονίζει το σύνολο της γλώσσας σε ικανοποιητικό βαθμό δεν είναι δυνατόν να υπάρχει, μια και όλες οι σύγχρονες γλώσσες εξελίσσονται συνεχώς.

155. Για την διατήρηση της λειτουργικότητας και της σημασίας των παραδοσιακών μέσων στην σύγχρονη ιστορική λεξικογραφία πβ. Solf (2011).

3.1.4. Οι διαδικτυακές πηγές

Το τελευταίο διάστημα αξιοποιούνται όλο και περισσότερο στην λεξικογραφία οι απεριόριστες δυνατότητες του διαδικτύου ως συμπληρωματικού εργαλείου στην παραδοσιακή συλλογή λεξικογραφικών δεδομένων.¹⁵⁶ Κατά την εξέταση του ρόλου του διαδικτύου στην λεξικογραφική πράξη για την αναζήτηση λεξικών τεκμηρίων τίθενται δύο κεντρικά ερωτήματα: (α) Αποτελεί το διαδίκτυο ένα είδος αξιοποιήσιμου corpus; (β) Κατά πόσο μπορεί να αξιοποιηθεί αυτό στην σύνταξη ενός γλωσσικού-διαλεκτικού λεξικού;

Είναι αδιαμφισβήτητο πως το διαδίκτυο αποτελεί μια γιγαντιαία κειμενική βάση που προσφέρει την δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε έναν τεράστιο όγκο γλωσσικών δεδομένων. Εάν δοθεί μάλιστα προτεραιότητα μόνο στην ποσοτική συλλογή γλωσσικών δεδομένων («ποσοτικό κριτήριο»/«quantitativer Ansatz»),¹⁵⁷ τότε το διαδίκτυο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα μεγαλύτερα σώματα κειμένων,¹⁵⁸ όπου τα αναζητούμενα γλωσσικά δεδομένα παρέχονται μέσω μηχανών αναζήτησης (google, yahoo κλπ.). Η εύκολη και χωρίς χρονικό κόστος προσβασιμότητα σε ένα σχεδόν απεριόριστο σε μέγεθος σώμα, η ηλεκτρονική του μορφή και οι δυνατότητες αυτοματοποίησης κατά την ανάκτηση των γλωσσικών δεδομένων συντελούν, ώστε το διαδίκτυο να αποτελεί συμπληρωματική πηγή για την λεξικογραφική έρευνα.¹⁵⁹

Σε αντίθεση όμως με τα σώματα κειμένων που είναι σχεδιασμένα αποκλειστικά για γλωσσολογικούς σκοπούς, οι μηχανές αναζήτησης

156. Βλ. Bickel (2000), Bickel (2006) και Solf (2011).

157. Βλ. Lemnitzer και Zinsmeister (2006: 43-44).

158. Στην περίπτωση αυτή το διαδίκτυο μπορεί να θεωρηθεί «ευκαιριακό corpus» («opportunistisches Korpus»), όπου δεν ενδιαφέρει η ύπαρξη συγκεκριμένων σταθερών κριτηρίων σχεδιασμού αλλά μόνο η ποσότητα των προσφερομένων κειμένων.

159. Βλ. Diemer (2008).

3.1.4. Οι διαδικτυακές πηγές

του διαδικτύου δεν πληρούν όλες τις απαραίτητες για την γλωσσολογική έρευνα προδιαγραφές ως προς την βάση δεδομένων και τις δυνατότητες αξιολογικής διαβάθμισης του περιεχομένου της. Η διαθεσιμότητα γλωσσικών σχολιασμών και η χρήση εξειδικευμένων γλωσσικών εργαλείων διαφοροποιεί την έρευνα με γλωσσικά σχεδιασμένα corpora από την αναζήτηση πληροφοριών μέσω των μηχανών αναζήτησης του διαδικτύου, όπου και παρέχεται μεν μία τεράστια βάση γλωσσικών δεδομένων, η οποία όμως στο σύνολό της δεν μπορεί να εμποτευθεί και να ελεγχθεί.¹⁶⁰ Το κυριότερο δηλ. πλεονέκτημα των μηχανών αναζήτησης, η εκτεταμένη κάλυψη του διαδικτύου, αντισταθμίζεται από τον μεγάλο αριθμό αποτελεσμάτων για κάθε αναζήτηση και τον απαιτούμενο χρόνο για την εξέτασή τους. Επιπλέον, οι προσφερόμενες σελίδες των αποτελεσμάτων αναζήτησης, εκτός του ότι το συνολικό μέγεθός τους δεν μπορεί να προσδιοριστεί, αυξομειώνονται καθημερινά. Τέλος, ένα σημαντικό μειονέκτημα των μηχανών αναζήτησης είναι η έλλειψη διάκρισης της ποιότητας ή της σχετικότητας της πληροφορίας κατά την εμφάνιση και κατάταξη των σελίδων· επειδή δηλ. οι βάσεις δεδομένων τους δημιουργούνται αυτόματα, οι ανακτώμενες πληροφορίες μπορεί να είναι ανακριβείς ή αναξιόπιστες ή ακόμα να είναι άσχετες με την θεματική αναζήτηση.¹⁶¹

Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, και παρ' όλα τα μειονεκτήματα που παρουσιάζουν οι βάσεις δεδομένων του διαδικτύου όσον αφορά τον ακριβή προσδιορισμό του μεγέθους και της σύνθεσής τους, επιλεγμένα με συγκεκριμένα κριτήρια τμήματα του διαδικτύου μπορούν να θεωρηθούν υπό προϋποθέσεις ως corpora, δηλ. ως ένα σαφώς προσδιορισμένο σύνολο δεδομένων, του οποίου η έκταση και η προέλευση είναι εύκολα εμποτεύσιμη. Μερικοί ξένοι ερευνητές μάλιστα αξιοποιούν την βάση δεδομένων του διαδικτύου, για να δημιουργήσουν

160. Ακόμη και με την καλύτερη μηχανή αναζήτησης, ο χρήστης ανατρέχει μόλις στο 1/3 από τα εκατομμύρια των ηλεκτρονικών σελίδων.

161. Βλ. το σχετικό κεφάλαιο «Web als Korpus» του Bubenhofer (2006-2012).

αυτόνομα corpora, δομημένα με αυστηρώς προσανατολισμένα στο δικό τους ερευνητικό πεδίο κριτήρια, έτσι ώστε να έχουν τον συνολικό έλεγχο της σύνθεσης του corpus.¹⁶²

Η συστηματική χρήση του διαδικτύου κατά την διαδικασία επεξεργασίας των λεξικών λημμάτων αποτελεί ήδη συνήθη λεξικογραφική πρακτική στην Ευρώπη για την σύνταξη λεξικών της κοινής ομιλουμένης γλώσσας. Αναφέρουμε ενδεικτικά το «Λεξικό των ποικιλιών της γερμανικής γλώσσας» (VWD 2004), όπου με την βοήθεια του διαδικτύου διεξήχθησαν αναλύσεις αναφορικά με την συχνότητα εμφάνισης των λέξεων («Wortfrequenzanalysen») για την διαπίστωση λεξικών διτυπιών,¹⁶³ καθώς και το υπό έκδοση «Μεγάλο ακαδημαϊκό γερμανικό-τσεχικό λεξικό» (*Großes akademisches Wörterbuch Deutsch-Tschechisch – GAWDT*),¹⁶⁴ το οποίο ανατρέχει συστηματικά στο διαδίκτυο για την αναζήτηση τεκμηρίων κατά την λεξικογραφική επεξεργασία σπανίων ή ασυνήθιστων λέξεων.¹⁶⁵ Στον χώρο της ελληνικής λεξικογραφίας οι δυνατότητες του διαδικτύου αξιοποιούνται ήδη από το υπό έκδοση *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών*.¹⁶⁶

Το Ιστορικό Λεξικό, αξιοποιώντας και αυτό με την σειρά του τις δυνατότητες που παρέχει η νέα τεχνολογία του διαδικτύου στην λεξικογραφική έρευνα, αντλεί με την βοήθεια των γνωστών μηχανών αναζήτησης πρωτογενή γλωσσικά δεδομένα¹⁶⁷ της κοινής αλλά και

162. Μια ανάλογη μέθοδο χρήσης του διαδικτύου στα πλαίσια του λεξικογραφικού προγράμματος «Deutscher Wortschatz» του Πανεπιστημίου της Λειψίας αναλύουν οι Quasthoff *et al.* (2010).

163. Ο αριθμός τέτοιου είδους πληροφοριών για την κατανομή και την συχνότητα λεξικών τύπων ξεπερνά τις 900.000 αναφορές. Βλ. Bickel και Schmidlin (2004).

164. Για την ακολουθούμενη μεθοδολογία του φιλόδοξου αυτού έργου πβ. Vachková (2011).

165. Βλ. Cinková (2003).

166. Βλ. Χαράλαμπακης (2009).

167. Για την άντληση από το διαδίκτυο δευτερογενούς γλωσσικού υλικού βλ. κεφ. 3.2.3 της παρούσας εργασίας.

3.1.4. Οι διαδικτυακές πηγές

ιδιωματικής Νεοελληνικής από έναν όγκο διαδικτυακών κειμένων, τα οποία παράγονται αυθόρμητα μέσα σε πραγματικές επικοινωνιακές καταστάσεις και σε πραγματικό (συνήθως) χρόνο, και καταχωρίζονται σε γραπτή μορφή σε ιστολόγια (ψηφιακά ημερολόγια - weblogs), ιστοτόπους (social networking sites), εικονικούς χώρους συνομιλίας (αίθουσες ανοιχτής επικοινωνίας - chat rooms), διαδικτυακά φόρα (internet forums) και διάφορα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα διαδικτυακά κείμενα, που συγκροτούν το ανοιχτό σώμα των πρωτογενών διαδικτυακών πηγών του Ιστορικού Λεξικού, εκπροσωπούν ένα νεότερο, 'υβριδικό' είδος κειμένου, γραπτό μεν τυπικά, παραγόμενο όμως μέσα σε επικοινωνιακές συνθήκες πραγματικού χρόνου και με ουσιώδη χαρακτηριστικά αυθόρμητου προφορικού λόγου-διαλόγου.¹⁶⁸

Σημειώνεται ότι το διαδίκτυο αξιοποιείται στα πλαίσια του Ιστορικού Λεξικού ως συμπληρωματική πηγή άντλησης πρωτογενούς υλικού (π.χ. τύπων, σημασιών, χρηστικών παραδειγμάτων),¹⁶⁹ η οποία αποδεικνύεται αναγκαία σε περιπτώσεις λεξημάτων της Κοινής Νεοελληνικής ή των ιδιωμάτων, για τα οποία υπάρχουν λιγότες ή ανεπαρκείς μαρτυρίες στο λεξικογραφικό αρχείο του Λεξικού, καθώς και σε περιπτώσεις όπου οι διαθέσιμες μαρτυρίες του αρχείου είναι αντιφατικές. Σε τέτοιου είδους περιπτώσεις είναι δυνατόν το διαδίκτυο να προσφέρει ενδιαφέροντα αποτελέσματα που απεικονίζουν την σημερινή γλωσσική πραγματικότητα. Για να είναι πάντως δυνατή η αξιοποίηση του διαδικτύου ως συμπληρωματικής πηγής θα πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να επιβεβαιώνονται τόσο η αξιοπιστία

168. Για τον 'υβριδικό' χαρακτήρα του είδους αυτού των κειμένων βλ. Atkins και Rundle (2008: 72).

169. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά την σύνταξη του ιδιωματικού λήμματος δεσούτελο Κεφαλληνίας αντλήθηκαν από ιστολόγια και εικονικούς χώρους επικοινωνίας σημαντικά συμπληρωματικά πρωτογενή δεδομένα (χρηστικά παραδείγματα τα οποία διασαφίζουν την σημασία της ιδιωματικής αυτής λέξης), ενώ συμπληρωματικό υλικό αντλήθηκε από τις ίδιες πηγές και για το τυπολογικό και σημασιολογικό μέρος του κοινού λήμματος δερβέναγας.

των ανακτώμενων από το διαδίκτυο τεκμηρίων όσο και η ύπαρξη της συστηματικής σχέσης τους με την γλωσσική πραγματικότητα μέσω της επαλήθευσής τους από άλλα πρωτογενή δεδομένα.

3.2. Οι δευτερογενείς πηγές του Ιστορικού Λεξικού

Όπως ήδη αναφέρθηκε (κεφ. 3), το Ιστορικό Λεξικό, παράλληλα με τις πρωτογενείς πηγές, αξιοποιεί για την περιγραφή του λεξιλογίου της κοινής και ιδιωματικής Νέας Ελληνικής και ένα σύνολο δευτερογενών πηγών. Πρόκειται (α) για έντυπες, (β) χειρόγραφες και (γ) διαδικτυακές πηγές, στις οποίες λεξικογράφοι και άλλοι ερευνητές, επιστήμονες ή ερασιτέχνες, έχουν αποθησαυρίσει κατά καιρούς και για τους δικούς τους σκοπούς (σύνταξη λεξικών γενικών ή ειδικών, μελέτη θεμάτων γλωσσικού, λαογραφικού, ιστορικού και λοιπού ενδιαφέροντος, καταρτισμός συλλογών τοπωνυμίων κλπ.) επεξεργασμένα ή και ανεπεξέργαστα δεδομένα κοινού ή ιδιωματικού νεοελληνικού λόγου, τα οποία έχουν αντλήσει οι ίδιοι από προφορικά ή γραπτά κείμενα της κοινής ή ιδιωματικής Νεοελληνικής.¹⁷⁰ Από τις δευτερογενείς αυτές πηγές το Ιστορικό Λεξικό παραλαμβάνει ποικίλο λεξικογραφικό υλικό (λεξιλογικά στοιχεία, τύπους, σημασίες, χρηστικά παραδείγματα, ονοματολογικό υλικό) τόσο για την Κοινή όσο και για τα ιδιώματα, αφού προηγηθεί κριτική αξιολόγηση και διασταύρωση των στοιχείων με αναγωγή – οσάκις αυτό είναι δυνατόν – στην αρχική πρωτογενή πηγή.

170. Ας σημειωθεί ότι ορισμένες δευτερογενείς πηγές του Λεξικού συμβαίνει ενίοτε να αποθησαυρίζουν γλωσσικό υλικό, το οποίο δεν έχει αντληθεί απευθείας από την πηγή του, αλλά έχει παραληφθεί από τρίτους, από έμμεσες πηγές. Πβ. ενδεικτικά το ιδιωματικό γλωσσάριο Δ. Πανταζάτου, *Για να μη σβύσει η παλιά Κεφαλονίτικη και Θιακιά ντοπιολαλιά*, Αμάρυνθος Ευβοίας 2000, όπου αποθησαυρίζονται και λέξεις, τις οποίες ο λεξικογράφος έχει παραλάβει από παλαιότερες εκδόσεις κεφαλλονίτικων λεξιλογίων, στις οποίες και παραπέμπει μετά το ερμηνευμα κάθε λέξης. Στην περίπτωση αυτή το υλικό που παραλαμβάνει το Ιστορικό Λεξικό λογίζεται ως τριτογενές και ελέγχεται αναλόγως, πριν αξιοποιηθεί, με αναγωγή (οσάκις αυτό είναι δυνατό) στην αρχική του πηγή.

3.2. Οι δευτερογενείς
πηγές του
Ιστορικού Λεξικού

Ο στόχος της αξιοποίησης στα πλαίσια του Ιστορικού Λεξικού και δευτερογενών πηγών είναι διττός: κατά πρώτον, να ορισθούν τα δεδομένα (το ήδη γνωστό) και να προσδιορισθεί μέχρι ενός σημείου ο βαθμός πληρότητας της λεξικογραφικής παράδοσης· κατά δεύτερον, να εμπλουτισθεί ποσοτικά και να βελτιωθεί ποιοτικά το σύνολο των πρωτογενών δεδομένων του Λεξικού,¹⁷¹ κυρίως δε να καλυφθούν λεξικογραφικά χρονικές περιόδους (ιδίως 19ος και πρώτες δεκαετίες του 20ού αι.) και γλωσσογεωγραφικές περιοχές, για τις οποίες δεν υπάρχει διαθέσιμο πρωτογενές υλικό. Επισημαίνεται ότι η αποδελτίωση δευτερογενούς υλικού για τις ανάγκες του Λεξικού δεν διενεργείται περιστασιακά και τυχαία κατά το στάδιο της σύνταξης των άρθρων, αλλά είναι συστηματική και παράλληλη με την αποδελτίωση του πρωτογενούς υλικού – και τούτο μάλιστα από τις πρώτες ακόμη φάσεις καταρτισμού του λεξικογραφικού αρχείου του Λεξικού (πβ. Μπούτουρας 1911)–, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται εποπτεία στο υπάρχον υλικό ανά πάσα στιγμή.¹⁷²

Αναφορικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του δευτερογενούς υλικού του Ιστορικού Λεξικού σημειώνουμε τα εξής: Συμβαίνει συχνά το υλικό που παραλαμβάνεται από ορισμένες δευτερογενείς πηγές (και μάλιστα λεξικογραφικές) να είναι αντίστοιχης λεξικογραφικής αξίας με αυτό που αντλείται από τις πρωτογενείς πηγές. Τούτο συμβαίνει προπάντων οσάκις αυτό φέρεται ανεπεξέργαστο (πβ. λέξεις-όρους με πλήρες περιεχόμενο, συμφραζόμενα) και στην αυθεντική του μορφή (με πιστή, λ.χ., απόδοση της φωνητικής¹⁷³ και μορφολογίας των παρατιθέμενων όρων), συνοδευόμενο από στοιχεία και

171. Για τον ρόλο και την αξία γενικά των δευτερογενών πηγών στην ιστορική λεξικογραφία βλ. Reichmann (1990: 1590 κ.εξ.)

172. Βλ. Reichmann (1990: 1591) για τους κινδύνους που ενέχει η συγκέντρωση δευτερογενούς υλικού μόλις κατά το στάδιο σύνταξης των λεξικογραφικών άρθρων.

173. Ορισμένες πηγές χρησιμοποιούν διεθνώς αναγνωρισμένα φωνητικά αλφάβητα, λ.χ. ο Καραναστάσης (1969: 136) το Αλφάβητο του Γλωσσικού Ατλαντος της Μεσογείου, η Παπαδοπούλου (2010) το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ-IPA).

πληροφορίες που αφορούν την γλωσσογεωγραφική του προέλευση, όταν πρόκειται για ιδιωματικό υλικό, ή την συχνότητα χρήσης, όταν πρόκειται για κοινό-δημώδες, την χρονολόγηση, την ακριβή σημασία των αποθησαυριζόμενων όρων κλπ.

Συνηθέστερα, βέβαια, το δευτερογενές υλικό, επειδή αποθησαυρίζεται για να υπηρετήσει άλλους (όχι πάντοτε γλωσσικούς) σκοπούς, παραδίδεται επεξεργασμένο, έχοντας δηλ. υποστεί ποικιλόμορφες προσαρμογές, που αλλοιώνουν ή αποκρύπτουν την γλωσσική πραγματικότητα (πβ. Reichmann 1990: 1590). Η αναγωγή ενός ρηματικού τύπου σε ένα μορφολογικά βασικό τύπο (π.χ. *α' ενικό πρόσωπο ενεστώτα οριστικής ενεργητικής φωνής*), που αποτελεί συνηθισμένη λεξικογραφική πρακτική, οι ορθογραφικές προσαρμογές, οι απλοποιήσεις,¹⁷⁴ οι προσαρμογές προς την κατεύθυνση μιας γλωσσικής νόρμας (π.χ. οι εξαρχαϊσμοί δημωδών ή ιδιωματικών όρων,¹⁷⁵ οι εκδημοτικισμοί κοινών λόγιων ή οι αποδιαλεκτισμοί ιδιωματικών όρων¹⁷⁶), η μεταφορά φωνητικών κυρίως χαρακτηριστικών του πρωτοτύπου με τρόπο μη συμβατικό, ασαφή ή διφορούμενο (ιδίως όταν πρόκειται για αποτύπωση προφορικών δεδομένων προερχόμενων

174. Περιφραστικά ρήματα της Τσακωνικής λημματογραφούνται λ.χ. για λόγους λεξικογραφικής οικονομίας ως μονολεκτικά (πβ. Κωστάκης 1986: ιδ'), με παράλειψη δηλ. του βοηθητικού ρήματος (π.χ. *δέρω* αντί *δέρω 'μα*, *έχω* αντί *έχω 'μα*, *έχω* αντί *έχουρ ένι*).

175. Από τους μορφολογικούς ή φωνητικούς εξαρχαϊσμούς κοινών και ιδιωματικών όρων που απαντούν σε δευτερογενείς πηγές πβ. ενδεικτικά τύπ. του *Θεριστού* (γρ. *Θεριστή*) Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά τής Ρούμελης*, Αθήναι 1938, σ. 167. Καππαδοκίας *δένδρομαι* (γρ. *δέντρομαι*), *δένδρο* (γρ. *δέντρο*), *έμβαίνει* (γρ. *έμβαίνει/έμπαίνει*) P. Lagarde, *Neugriechisches aus Kleinasien*, Göttingen 1886, σ. 20, 22, 49 αντίστοιχα. Τσακωνιάς *γαμβροέ* (γρ. *γαμπρè*) Αρχείο Μ. Δέφνερ (βλ. Κωστάκης 1986: ιε'). Πβ. επίσης λόγιους τύπους δημωδών λέξεων (*δέσις* αντί *δέση*, *βιβλίον*, *παιδίον* αντί *βιβλίο*, *παιδί* κλπ.), συχνούς σε παλαιότερα ιδίως λεξικά της Κοινής Νεοελληνικής.

176. Πβ. μορφολογικά αποδιαλεκτισμένο τύπο Τσακωνικής *χινόπωρο* αντί *χινόπωρε* (Αρχείο Μ. Δέφνερ· βλ. Κωστάκης 1986: ιζ'), επίσης φωνητικά αποδιαλεκτισμένο παράδειγμα από βόρειο ιδίωμα: *Μπράβο σου*, *είσαι ντερβίσης* (Α. Καλαντζάκος, *Λεξικό ρουμελιώτικης λαϊκής γλώσσας*, Αθήνα 2000, λ. *ντερβίσης*).

3.2. Οι δευτερογενείς
πηγές του
Ιστορικού Λεξικού

από τοπικό ιδίωμα),¹⁷⁷ η επιλεκτική απαλοιφή όρων του περικειμένου¹⁷⁸ και διάφορες άλλες πρακτικές, οι οποίες για τους μελετητές άλλων θεμάτων, γλωσσικών και μη (π.χ. ιστορικών, λαογραφικών, γεωγραφικών κ.ά.), μπορούν να θεωρηθούν δικαιολογημένες μέσα στο πλαίσιο του ειδικού στόχου που ακολουθείται από αυτούς, συνιστούν παράγοντες, οι οποίοι μεταξύ άλλων είναι δυνατό να μειώσουν ή και να αχρηστεύσουν την λεξικογραφική αξία ενός τεκμηρίου.

Γενικά, και στην περίπτωση των δευτερογενών πηγών του Ιστορικού Λεξικού ισχύει η αρχή που διατύπωσε ο Reichmann (1990: 1590): «Όσο μεγαλύτερη συνάφεια υφίσταται ανάμεσα στην πηγή, από την οποία παραλαμβάνονται δευτερογενή δεδομένα, και στο ερευνητικό έργο, για το οποίο αυτά προορίζονται, τόσο πιο πρόσφορα είναι τα δεδομένα αυτά».

Ακολούθως παρουσιάζονται ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά τους τα τρία είδη δευτερογενών πηγών του ΙΑΝΕ, οι έντυπες, οι χειρόγραφες και οι διαδικτυακές.

177. Βλ. αναλυτικά Μανωλέσσου, Μπέης και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο. Σημειώνουμε εδώ μερικές ενδεικτικές περιπτώσεις: Το δασύ σ [j] της κυπριακής και κρητικής διαλέκτου και άλλων νεοελληνικών ιδιωμάτων, το προερχόμενο από την δάσυνση του σ [s] πριν από το συνιζανόμενο [i], αποδίδεται με το χ (δηλ. [ç]) ή το χ (δηλ. [ç]) στην γραφή σε δευτερογενείς (λεξικογραφικές) πηγές, προκαλώντας σύγχυση και πλημμελείς αναγνώσεις. Πβ. τα κυπριακά *ξεραχιά* αντί *ξερασά* (Μενάρδος 1969: 14 σημ. 3· ο τύπ. από Άτακτα Κοραή) και *δησά* αντί *δησά* = δεσιά (Θ. Δ. Κυπρή, *Υλικά δια την σύνταξιν ιστορικού λεξικού της κυπριακής διαλέκτου. Μέρος Α': Γλωσσάριον Γ. Λουκά, Λευκωσία 1979*, σ. 131). Βλ. και Κοντοσόπουλος (1969α: 39-45) για άλλα σχετικά παραδείγματα. – Τα εκπίπτοντα [i] βορείου ιδιώματος δηλώνονται σε ιδιωματικά λεξικά εντός παρενθέσεως (π.χ. Ν. Α. Πασχαλούδης, *Τα Τερπνιώτικα και τα Νιγριτινά. Ένα γλωσσικό ιδίωμα της Βισαλτίας Σερρών*, Αθήνα 2000), πράγμα που δημιουργεί σύγχυση (πβ. Κοντοσόπουλος 2003: 415). – Η φωνητική αξία του ειδικού φθογόσημου ν με τελεία στην βάση του, που χρησιμοποιείται ευρέως στην συλλογή της Κ. Μουσαίου-Μπουγιούκου, *Παροιμίες του Λιβισιού και της Μάκρης*, Αθήνα 1961, δεν επεξηγείται σε κανένα σημείο της εισαγωγής ή των σημειώσεων του βιβλίου.

178. Εδώ μπορεί να ενταχθεί και η περίπτωση τοπωνυμίων που παραδίδονται χωρίς το άρθρο τους.

3.2.1. Οι έντυπες πηγές

Το Ιστορικό Λεξικό αξιοποιεί δευτερογενές γλωσσικό υλικό για την Κοινή και τα ιδιώματά της, το οποίο βρίσκεται αποθησαυρισμένο σε βιβλία – ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονται και πολλές παλαιές ή σπάνιες εκδόσεις – και σε πλήθος άρθρων από περιοδικά, επετηρίδες, ημερολόγια κλπ., τα οποία δημοσιεύτηκαν από τις αρχές του 19ου αι. και εξής. Οι έντυπες πηγές, οι οποίες κατά πρόχειρο υπολογισμό υπερβαίνουν τους 4.000 τίτλους, διακρίνονται με κριτήρια θεματικά σε τρεις γενικές κατηγορίες, σε δημοσιεύματα: (α) γλωσσικού, (β) λαογραφικού και (γ) ποικίλου άλλου περιεχομένου.

α) Δημοσιεύματα γλωσσικού περιεχομένου. – Από γενικά φιλολογικά λεξικά, από λεξικά διαφόρων διαλέκτων και τοπικών ιδιωμάτων ή συλλογές τοπικών λέξεων (τοπικά γλωσσάρια), από γενικής ή μερικής (φωνητικής, μορφολογικής κλπ.) φύσεως γραμματικές περιγραφές είτε της κοινής δημώδους Νεοελληνικής είτε συγκεκριμένου ιδιώματος ή ομάδας ιδιωμάτων της, από διαλεκτολογικές και άλλες ειδικές γλωσσολογικές μελέτες (π.χ. για ετυμολογικά, σημασιολογικά και λοιπά γλωσσικά φαινόμενα), που έχουν εκδοθεί από τις αρχές ήδη του 19ου αιώνα και εξής, παραλαμβάνονται αποθησαυρισμένα δεδομένα, που αφορούν την κοινώς ομιλούμενη δημώδη γλώσσα – ιδίως μάλιστα τις πρόδρομες μορφές της από το 1800 και εξής που δεν είναι πλέον εν χρήσει – καθώς και τις τοπικές ποικιλίες της, αδιάφορο εάν τα δεδομένα αυτά δεν μαρτυρούνται ρητά από κάποιον τόπο.¹⁷⁹ Σημειώνουμε ενδεικτικά τα διάφορα είδη λεξικών της Ελληνικής των Κομά 1811, Βεντότη 1816, Dehèque 1825, Βέρου

179. Πβ. Παπαδόπουλος (1933: ιζ'). Βλ. ενδεικτικά λήμματα του ΙΑΝΕ *βουρτσέα*, *βουρτσισέα*, *βροντόλαλος*, *βροχάλα*, *γοργοτράνταχτος*, *γοργοτράνταγμα*, *γοργοφτεράτος*, με δεδομένα προερχόμενα αποκλειστικά από λεξικογραφικές εργασίες, επίσης λήμματα *γράχος*, *γρέγαλης*, *δαγκωναριά*, *δαμονιάρης*, *δασκαλάκι*, *δάσος* κ.ά., όπου και τεκμήρια αντλημένα από γλωσσολογικές μελέτες των Μ. Φιλίπτα, Γ. Ν. Χατζιδάκι, K. Meyer, K. Sandfeld.

3.2.1. Οι έντυπες πηγές

1828, Κοραή 1828, Βυζαντίου 1874, Legrand 1882, Ηπίτη 1908, Brighenti 1909, Ζηκίδη 1913, Μεγάλης Εγκυκλοπαιδείας 1926, Ελευθερουδάκη 1927, Βλαστού 1931, Πρωίας 1933, Δημητράκου 1933, Σταματάκου 1952-1955, Βοσταντζόγλου 1962 (1990²) κλπ.,¹⁸⁰ τα διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια της Τσακωνικής (Δέφνερ 1923, Κωστάκη 1986), Κατωιταλικής (Rohlf's 1930, Καραναστάση 1984-1992), Ποντιακής (Παπαδόπουλου 1960-1961), Κυπριακής (Λουκά 1874, Σακελλαρίου 1891), Κρητικής (Πάγκαλου 1955 κ.εξ., Ξανθινάκη 2000²) κλπ., τις γραμματικές περιγραφές της Νεοελληνικής των Δάρβαρη (Βιέννη 1806), Κρομμύδα (Μόσχα 1808), Mullach (Βερολίνο 1854), Psichari (Παρίσι 1886-1889) κ.ά., τις γραμματικές περιγραφές τοπικών ιδιωμάτων ή ομάδας ιδιωμάτων, όπως της Τσακωνικής (Οικονόμου 1870, Deffner 1881, Κωστάκη 1951), Ποντιακής (Οικονομίδη 1958, Παπαδόπουλου 1955), Κατωιταλικής (Καραναστάση 1997), Καππαδοκικής (Dawkins 1916), των βορείων ιδιωμάτων (Παπαδόπουλου 1927), των θεσσαλικών (Τζάρτζανου 1909) κλπ., τις ειδικές γλωσσολογικές μελέτες (φωνητικές, μορφολογικές, ετυμολογικές κλπ.), όπως των K. Foy, *Lautsystem der griechischen Vulgärsprache*, Leipzig 1892, X. I. Παπαχριστοδούλου, «Μορφολογία των ροδίτικων ιδιωμάτων», *Δωδεκανησιακόν Ἀρχεῖον* 3 (1958) 9-106, Μ. Φιλήντα, «Ἐτυμολογίες σὲ θρακικὲς λέξεις», *Θρακικά* 3 (1932) 355-360 κ.ά.

Η παραλαβή δεδομένων από λεξικογραφικά έργα γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να αποκλείονται από την λεξικογραφική ύλη στοιχεία (λέξεις), τα οποία οι λεξικογράφοι έχουν παραλάβει από παλαιότερες πηγές (προ του 1800) και έχουν συμπεριλάβει στο σώμα του λεξικού τους εκ παραλλήλου με τις σύγχρονες. Τα στοιχεία αυτά άλλοτε καταχωρίζονται στα λεξικά με ειδική σήμανση (συνήθως

180. Βλ. κατάλογο των λεξικογράφων στον ΚΣ 2012 και άρθρο της Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο.

αστερίσκο),¹⁸¹ άλλοτε όμως φέρονται χωρίς ένδειξη, οπότε για τον εντοπισμό τους απαιτείται η προσφυγή σε ιστορικά μορφοφωνητικά και λοιπά κριτήρια.¹⁸² Πρόσθετη δυσκολία δημιουργεί επίσης η πρακτική που εφαρμόζουν ορισμένες λεξικογραφικές και άλλες γλωσσολογικές εργασίες να αποτυπώνουν τα γλωσσικά δεδομένα (ιδίως τα διαλεκτικά) με την βοήθεια όχι του ελληνικού αλλά του λατινικού αλφαβήτου¹⁸³ (πβ. ενδεικτικά τις εργασίες των Morosi, Pellegrini).¹⁸⁴

β) *Δημοσιεύματα λαογραφικού περιεχομένου*. – Πρόκειται για πλήθος από γενικές και ειδικές τοπικές συλλογές δημωδών ασμάτων, παροιμιών, γνωμικών, αινιγμάτων, επωδών, παραμυθιών, παραδόσεων και άλλων μνημείων του λόγου, για περιγραφές τοπικών ηθών και εθίμων, για λαογραφικές εν γένει συλλογές, που άπτονται πλείστων όσων τομέων του λαϊκού βίου και της λαϊκής παράδοσης.¹⁸⁵

181. Πβ. περίπτωση του γνωστού φιλολογικού και ιστορικού λεξικού της Ζακύνθου του Λεωνίδα Ζώη (1963²: 8), καθώς επίσης και αυτή του κυπριακού λεξικού του Ρόη Παπαγγέλου (2001: XXXVii).

182. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του γλωσσαρίου *Βεντάριο παξινών λέξεων* του Σ. Μπογδάνου (Παξοί 1985), όπου ρητά καταχωρίζεται σύγχρονο αλλά και παλαιότερο επτανησιακό λεξιλόγιο. Οι λέξεις λ.χ. *δεσμπόρσο* και *δεσχερετζιόν*, που περιέχονται με ταυτόσημο ερμάνευμα και στο γλωσσάριο της έκδοσης Γ. Πετρόπουλου *Νοταριακάι πράξεις Παξών διαφόρων Νοταρίων τών έτων 1658-1810*, Αθήνα 1958, είναι αμφίβολο εάν αποτελούν πραγματικά σύγχρονες επτανησιακές λέξεις, με δεδομένο το γεγονός ότι δεν μαρτυρούνται από καμμία άλλη πηγή (στοιχεία του Αρχείου ΙΑΝΕ).

183. Για την σχετική προβληματική βλ. αναλυτικά Γιακουμάκη (2003). Πβ. και Μανωλέσσο, Μπέης και Μπασέα-Μπεζαντάκου στον παρόντα τόμο, όπου και πίνακες αντιστοιχίας φωνητικών συμβόλων των κυριότερων διαλεκτολογικών εργασιών ανά περιοχή με το ΔΦΑ.

184. Για άλλα γενικά και ειδικά ζητήματα που αφορούν λεξικογραφικές εργασίες της Κοινής και των ιδιωμάτων βλ. Παπαδόπουλος (1933: ε'-ζ'), Κοντοσόπουλος (2003), καθώς και Κατσούδα στον παρόντα τόμο.

185. Τα προβλήματα που συνδέονται με την λεξικογραφική αξιοποίηση της κατηγορίας αυτής των πηγών είναι παρεμφερή με εκείνα των πρωτογενών προφορικών πηγών (βλ. κεφ. 3.1.1.2 της παρούσας εργασίας· επίσης Χαριτωνίδης 1914).

3.2.1. Οι έντυπες πηγές

Ενδεικτικές εργασίες της κατηγορίας αυτής των πηγών είναι και οι επόμενες: Α. Γιάνναρης (Jannarakis), *Kretas Volkslieder nebst Distichen*, Leipzig 1876. – Ν. Πολίτης, *Έκλογαί ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*, Ἀθήναι 1914. – C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris 1825. – Σ. Ζαμπέλιος, *Ἄσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος*, Κέρκυρα 1852. – Ν. Πολίτης, *Παροιμίαι*, τ. 1-4, Ἀθήναι 1899-1902. – Ν. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. 1-2, Ἀθήναι 1904. – J. Pio, *Νεοελληνικά παραμύθια*, Kopenhagen 1879. – Γ. Μέγας, *Παραμύθια*, Ἀθήναι 1927. – Δ. Λουκόπουλος, *Ποιμενικά τῆς Ρούμελης*, Ἀθήναι 1930. – Α. Χατζημιχάλη, *Ἑλληνική λαϊκὴ τέχνη - Σκῦρος*, Ἀθήναι 1925. – Ν. Γ. Κυριαζῆς, «Δημῶδης κυπριακῆ ἰατρικῆ», *Κυπριακὰ Χρονικὰ* 4 (1926) 1-183. – Γ. Μέγας, «Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου», *Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου* 2 (1940) 3-29. – Ν. Λιόλιος, *Τι εἶδα και τι ἄκουσα στο χωριό μου* [Αρτοπούλα Ιωαννίνων], Ἀθήνα 1983. – Ε. Πολίτη-Μελά, *Κοντάραινα Λευκάδας. Ἄλλοτε και τώρα*, Ἀθήνα 2000.

γ) *Εξειδικευμένα επιστημονικά δημοσιεύματα διαφόρων κλάδων* (ιδίως φυτολογίας, ζωολογίας, τοπικῆς ἱστορίας και γεωγραφίας, ονοματολογίας κ.ά.), ἀπὸ ὅπου παραλαμβάνεται διαλεκτολογικὸ ἰδίως και ονοματολογικὸ υλικὸ (πβ. ΚΣ 2012, εισαγωγὴ Γ', σημεῖο δ'). Ἰδιαίτερη θέση στην κατηγορία αὐτὴ των πηγών κατέχουν:

- Τα εἰδικὰ λεξικά φυτῶν και ζῶων. Πβ. ἐνδεικτικά: D' Arcy Thomson, *A Glossary of Greek Birds*, London 1936. – Π. Γεννάδιος, *Λεξικὸν φυτολογικόν*, Ἀθήναι 1914. – Π. Γεννάδιος, *Πτηνοτροφία*, Ἀθήναι 1916. – H. A. Hoffman και D. S. Jordan, «A catalogue of the fishes of Greece», *Proceed. Acad. Natur. Scienc. Philadel.* 1892, 230-287. – Θ. Χελδράιχ και Σ. Μηλιαράκης, *Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν προσδιοριζόμενα ἐπιστημονικῶς*, Ἀθήναι 1910.
- Τα εἰδικὰ λεξικά τεχνικῶν ὀρων. Πβ. ἐνδεικτικά: Γ. Ι. Κοτσοβίλλης, *Περὶ ἐξαρτισμοῦ τῶν πλοίων*, Σῦρος 1894. – Θ. Ποταμιᾶνος, «Ἄλιευτικὰ ἐργαλεῖα», *Ναυτικὴ Ἑλλάς* 6 (1981-1982). – Α. Σακελλαρίου, *Ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ*, Ἀθήναι 1915. – Γ. Χαντζερῆς, *Λεξικὸν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιστημῶν και τεχνῶν*, Ἀθήναι 1847.

- Οι συλλογές τοπωνυμίων και κυρίων ονομάτων. Πβ. ενδεικτικά: K. Fiedler, *Reise durch alle Theile des Königreiches Griechenland in Auftrag der Königl. Griechischen Regierung in den Jahren 1834 bis 1837*, τ. 1-2, Leipzig 1840-1841. – Σ. Κ. Καρατζάς, «Ἀρχαιοπινῆ καὶ ἄλλα τινὰ τοπωνύμια ἐν τῇ μέσῃ καὶ νοτίῳ Εὐβοίᾳ», *Ἀθηνᾶ* 50 (1940) 237-249. – Δ. Μαροκόπουλος, *Ἡ ἑλληνικὴ ὀνοματολογία, ἥτοι τὰ ὀνόματα καὶ ἐπίθετα ἡμῶν ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων μέχρι ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ. μ.Χ.*, Σμύρνη 1909. – Σ. Μενάρδος, «Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου», *Ἀθηνᾶ* 18 (1906) 315-421. – Ι. Σαρρῆς, «Τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς», *Ἀθηνᾶ* 40 (1928) 117-160.
- Οι ιστοριογραφικὲς καὶ εθνογεωγραφικὲς περιγραφὲς διαφόρων τόπων. Πβ. ενδεικτικά: Α. Γούσιος, *Ἡ κατὰ Πάγγαιον χώρα, Λειψία* 1894. – Α. Βάλληνδρας, *Κυθνιακά, ἥτοι τῆς νήσου Κύθνου χωρογραφία καὶ ἱστορία*, Ἐρμούπολις Σύρου 1882. – Ν. Καραβίας-Γρίβας, *Ἱστορία τῆς νήσου Ἰθάκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1849*, Ἀθῆναι 1849. – Ν. Σ. Ρίζος, *Καππαδοκικά, ἥτοι δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς ἀρχαίας Καππαδοκίας*, Κωνσταντινούπολις 1856.
- Οι ειδικὲς επιστημονικὲς ἐργασίαι ποικίλης θεματολογίας. Πβ. ενδεικτικά: Ν. Παπαδόπουλος, *Ἐρμῆς ὁ κερδῶος, ἥτοι Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεΐα*, τ. 1-4, Βενετία 1815. – Α. Κορδελλᾶς, *Ἡ Ἑλλὰς ἐξεταζομένη γεωλογικῶς καὶ ὀρυκτολογικῶς*, Ἀθῆναι 1878. – Ν. Χλωρός, *Ἐγκυκλοπαιδεΐα δασολογίας, βιβλίον πρῶτον, γενικὴ δασολογία*, Ἀθῆναι 1891.

3.2.2. Οι χειρόγραφες πηγές

Διακρίνονται δύο εἶδη χειρόγραφων δευτερογενῶν πηγῶν τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ* με βάση τὴν γενικὴ στοχοθεσία ποῦ υπηρετοῦν:

α) Χειρόγραφες συλλογές (καταγραφές) προφορικῆς γλωσσικῆς ὕλης ἀπὸ διαλέκτους καὶ ιδιώματα, οἱ οποίαι καταρτίστηκαν ἀπὸ ιδιώτες, με στόχο συνήθως τὴν σύνταξη ιδίων λεξικῶν. Παραλαμβά-

3.2.2. Οι χειρόγραφες πηγές

νεται από αυτές δευτερογενές προφορικό διαλεκτικό υλικό εν μέρει ανέκδοτο. Ειδικότερα, το Ιστορικό Λεξικό αξιοποιεί τα ακόλουθα, κυρίως, ιδιωτικά αρχεία γλωσσικής ύλης (δωρεές ή συνεισφορές στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ).

- Ιδιωτικό αρχείο Μιχαήλ Δέφνερ, το οποίο προσέφερε ο ίδιος ο βουαρός ελληνιστής στο Ιστορικό Λεξικό.¹⁸⁶ Περιλαμβάνει 150 έως 200 χιλιάδες δελτία¹⁸⁷ με υλικό από την τσακωνική διάλεκτο του 19ου αι.,¹⁸⁸ τα οποία σήμερα βρίσκονται ενσωματωμένα στο αρχείο δελτίων του Ιστορικού Λεξικού με την ειδική ένδειξη Δ (=Δέφνερ). Το υλικό αυτό αποτέλεσε την βάση για την σύνταξη από τον Δέφνερ του γνωστού λεξικού της τσακωνικής διαλέκτου.
- Ιδιωτικό αρχείο Αναστασίου Καραναστάση. Περιλαμβάνει 60.000 δελτία με γλωσσική ύλη για την κατωιταλική διάλεκτο. Το υλικό αυτό αποτέλεσε την βάση για την σύνταξη του γνωστού λεξικού της Κατωιταλικής του Α. Καραναστάση. Το αρχείο φυλάσσεται αυτοτελώς στο ΚΕΝΔΙ σε ειδικές δελτιοθήκες, και το υλικό του χρησιμοποιείται βοηθητικά για την διασταύρωση γλωσσικών δεδομένων από τις κατωιταλικές διαλέκτους.
- Ιδιωτικό αρχείο Σταματίου Καρατζά. Περιλαμβάνει ικανό αριθμό δελτίων με ιδιωματική ύλη από το ιδίωμα της Κύμης Ευβοίας και εν μέρει της Αττικής, τα οποία έχουν ενταχθεί στο λεξικογραφικό αρχείο του Ιστορικού Λεξικού.

β) Χειρόγραφες συλλογές λαογραφικής ύλης του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Από παροιμίες, αινίγματα, αρές, ευχές και άλλο λαογραφικό υλικό, που έχει αποθησαυριστεί σε χειρόγραφα του Κέντρου Λαογραφίας, αποδελτιώθηκαν όσα στοιχεία

186. Βλ. σχετικά Παπαδόπουλος (1933: θ').

187. Βλ. Μπούτουρας (1911: 57).

188. Βλ. Δέφνερ (1923: X-XI).

παρουσιάζουν γλωσσικό ενδιαφέρον.¹⁸⁹ Ικανός, εξάλλου, αριθμός δελτίων με παροιμίες από το Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών φωτοτυπήθηκαν και ενσωματώθηκαν στο λεξικογραφικό αρχείο του Ιστορικού Λεξικού.¹⁹⁰ Το υλικό που αντλείται από τις εν λόγω πηγές αφορά κυρίως τοπικά ιδιώματα και αξιοποιείται κατά κανόνα για την τεκμηρίωση του σημασιολογικού και λιγότερο του τυπολογικού μέρους των άρθρων, δεδομένου ότι η πιστότητα της μορφοφωνητικής απεικόνισης δεν συνιστά βασική προτεραιότητα των λαογραφικών συλλογών.

3.2.3. Οι διαδικτυακές πηγές

Το διαδίκτυο, εκτός από την χρήση του ως πηγής άντλησης πρωτογενούς λεξικογραφικής ύλης (βλ. κεφ. 3.1.4.), αξιοποιείται από το Ιστορικό Λεξικό – για τις συντακτικές σειρές από το λ. δὲ και ἐξῆς – και για την παραλαβή δευτερογενούς υλικού, με στόχο αφενός την επιβεβαίωση, αφετέρου την συμπλήρωση των λεξικογραφικών πληροφοριών που βρίσκονται ήδη καταχωρισμένες στο λεξικογραφικό αρχείο του Λεξικού. Ειδικότερα, μέσω των διαθέσιμων μηχανών αναζήτησης συγκεντρώνονται μετά από αξιολόγηση (έλεγχος εγκυρότητας της πηγής, χρονικός και τοπικός προσδιορισμός δεδομένων, διασταύρωση παρεχόμενης πληροφορίας κλπ.) συμπληρωματικά δεδομένα για συγκεκριμένα υπό σύνταξη λήμματα με ελλιπή τεκμηρίωση (κατά κανόνα διαλεκτικά-ιδιωματικά) από διάφορες διαδικτυακές ιστοσελίδες, στις οποίες καταχωρίζονται ποικίλες ιστορικές, λαογραφικές και γλωσσικές πληροφορίες για τις διαλέκτους. Αξιοποιούνται, συνηθέστερα, δύο βασικές ομάδες ιστοτόπων:

189. Βλ. οριζόμενα στο άρθρο 8 των ΚΣ 1935 και ΚΣ 2012. Για την συμβολή του Λαογραφικού Αρχείου στο Ιστορικό Λεξικό βλ. Παπαδόπουλος (1933: ιδ') και Κρεκούκας (1984).

190. Για λεπτομέρειες βλ. Κρεκούκας (1984).

3.2.3. Οι διαδικτυακές πηγές

1) Ιστοσελίδες ειδικού περιεχομένου, οι οποίες καλύπτουν μεμονωμένους τομείς έρευνας μιας διαλέκτου ή ενός ιδιώματος. Πρόκειται συνήθως για ιστότοπους, οι οποίοι περιέχουν: (α) τοπικά γλωσσάρια (πβ. το κερκυραϊκό λεξικό του Στ. Κυριάκη <http://kerkiraikolexiko.blogspot.com>, το λεξικό των ιδιωματισμών της Επανομής Θεσσαλονίκης <http://idiomatismoi12345.blogspot.com>, το λεξικό των γλωσσικών ιδιωμάτων του Θέρμου Αιτωλοακαρνανίας http://lyktherm.ait.sch.gr/nto_piolalies κλπ.) και (β) συλλογές τοπικών μνημείων του λόγου (πβ. κρητικές μαντινάδες στον ιστότοπο <http://mantinadokouventes.blogspot.com> κλπ.).

2) Ιστοσελίδες με ποικίλο υλικό για μια γεωγραφική περιοχή, οι οποίες συνήθως ενσωματώνουν ταυτόχρονα ιστορικές, γεωγραφικές (τοπωνυμικές), λαογραφικές πληροφορίες αλλά και γλωσσικά δεδομένα (π.χ. ιδιωματικά λεξιλόγια). Ενδεικτικά αναφέρουμε τους κάτωθι ιστότοπους: www.darnakas.gr (τα Δαρνακοχώρια του νομού Σερρών), www.e-thrapsano.gr (το χωριό Θραψανό του νομού Ηρακλείου Κρήτης), www.mytiliniadialektos.gr (Μυτιλήνη), www.zervati.gr (το χωριό Ζερβάτι, Ήπειρος εκτός Ελλάδος), www.isiomakaryon.gr (το χωριό Ίσιωμα Καρυών του νομού Αρκαδίας), www.pontosnet.gr (πληροφορίες για τον Πόντο) κ.ο.κ.

4. Οι πηγές ιστορικής τεκμηρίωσης του Ιστορικού Λεξικού

Η ιστορική διάσταση του λεξικογραφικού προγράμματος του Ιστορικού Λεξικού περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Κανονισμό Συντάξεως, εντοπισμό της πρώτης εμφάνισης μίας λέξης, ενός τύπου, μίας σημασίας ή φράσης, αλλά και γενικότερα εντοπισμό της πρώτης εμφάνισης των βασικών φωνητικών και μορφολογικών μεταβολών, όπως αυτές διαπιστώνονται στο λεξιλόγιο, ενίοτε δε και συνοπτική ιστορική θεώρηση της σημασιολογικής εξέλιξης μίας λέξης (βλ. ΚΣ 2012, άρθρο 79 Α, ι). Για την ιστορική τεκμηρίωση του νεοελληνικού λεξιλογίου, κοινού και ιδιωματικού, το Λεξικό αξιοποιεί γραπτές πηγές που περιέχουν υλικό από παλαιότερες περιόδους της ελληνικής γλώσσας, και ειδικότερα:

- α) λεξικά της Αρχαίας, Μεταγενέστερης, Μεσαιωνικής και Νεότερης Ελληνικής·
- β) γραμματικές της Αρχαίας, Μεταγενέστερης και Μεσαιωνικής Ελληνικής·
- γ) επιστημονικές μελέτες για γενικά ή ειδικά ζητήματα της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας,¹⁹¹ ορισμένες από τις οποίες έχουν μάλιστα αποδελτιωθεί (ιδίως οι πίνακες των λέξεων) και τα σχετικά δελτία έχουν ενταχθεί στο αρχείο δελτίων του Ιστορικού Λεξικού για διευκόλυνση της λεξικογραφικής έρευνας (βλ. κεφ. 2).

Για την σύνταξη των συντακτικών σειρών από το λ. δὲ και εξής αξιοποιούνται περαιτέρω και τα διαθέσιμα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων της Αρχαίας, Μεταγενέστερης και Μεσαιωνικής Ελληνικής, και ειδικότερα.¹⁹²

1) Το πρόγραμμα *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG) – *Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας* (www.tlg.uci.edu), που επιμελείται το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια Irvine. Πρόκειται για μείζον ηλεκτρονικό αρχείο όλων των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, συμπεριλαμβανομένων των Σχολίων και των περισσοτέρων ιστοριογραφικών και λεξικογραφικών έργων έως το 1453, καθώς και πολλών νεότερων και σύγχρονων πηγών.¹⁹³ Το πρόγραμμα διαθέτει εξειδικευμένο πρόγραμμα «λημματισμού», με το οποίο ο χρήστης μπορεί να αποκτά συνολική εικόνα της μορφολογικής και κειμενικής εμφάνισης όλων των μαρτυρούμενων λεξικών τύπων ενός λήμματος,

191. Πβ. ενδεικτικά Μ. Triantaphyllidis, *Studien zu den Lehnwörtern der mittelgriechischen Vulgärsprache*, Marburg i. H. 1909· Κ. Dieterich, *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrh. n. Ch.*, Leipzig 1898, επίσης άρθρα του περιοδικού *Glotta* κλπ.

192. Για ιστορικά και διαχρονικά corpora άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών βλ. την συνοπτική παρουσίαση των Kroymann *et al.* (2004), καθώς και την πιο πρόσφατη των Manollesou και Toufexis (2011).

193. Για πληροφορίες σχετικά με την ιστορία και την πρόοδο του έργου βλ. Παντελιά (2003) και οικεία ιστοσελίδα του TLG.

4. Οι πηγές ιστορικής τεκμηρίωσης του Ιστορικού Λεξικού

μαζί με τα χωρία όπου αυτοί απαντούν, καθώς και τις ανάλογες στατιστικές ενδείξεις. Το TLG μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο ως πηγή για την αναζήτηση λέξεων, αλλά και ως ψηφιακή βιβλιοθήκη, όπου μπορεί κανείς να αναζητήσει και να μελετήσει ολόκληρα κείμενα. Σημαντικό συμπλήρωμα του TLG αποτελεί ο «Κανών», ένας συνοπτικός κατάλογος των σωζομένων αρχαίων συγγραφέων και των έργων τους με βιογραφικές πληροφορίες για τους συγγραφείς και βιβλιογραφικές επεξηγήσεις για τις χρησιμοποιούμενες εκδόσεις των κειμένων. Μία αξιοσημείωτη, ωστόσο, έλλειψη αποτελεί η μη ενσωμάτωση του κριτικού υπομνήματος στην τράπεζα των δεδομένων, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει δυνατότητα αναζήτησης πληροφοριών για γραφές και αναγνώσεις των διαφόρων λέξεων.

2) Το πρόγραμμα *Papyrological Navigator – Παπυρολογικός Πλοηγός* (<http://www.papyri.info>). Πρόκειται για γενική διαδικτυακή θύρα πολλαπλής αναζήτησης δεδομένων και μεταδεδομένων των μη λογοτεχνικών παπύρων, οστράκων, δέλτων κλπ.¹⁹⁴ Το πρόγραμμα ενοποιεί τις κυριότερες ηλεκτρονικές παπυρικές βάσεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι ακόλουθες:

- α) Η βάση *Duke Databank of Documentary Papyri (DDbDP) – Τράπεζα Δεδομένων των Μη Λογοτεχνικών Παπύρων του Πανεπιστημίου Duke* (<http://www.papyri.info/ddbdp>), διαθέσιμη και σε μορφή CD-Rom (PHI #7)· περιλαμβάνει όλα τα εκδεδωμένα από το 1788 έως και τον Ιούνιο του 1996 σε μονογραφίες ή σειρές ελληνικά (και λατινικά) μη λογοτεχνικά κείμενα, που γράφτηκαν επάνω σε παπύρους, περγαμηνές, όστρακα, ξύλινες ή κέρινες δέλτους κατά το χρονικό διάστημα από τον 4ο

194. Περαιτέρω πληροφορίες για ιστοσελίδες ψηφιακών παπυρικών δεδομένων στον A. Hartmann, *Tutorium Augustanum. Ein althistorisches Proseminar*, Universität Augsburg 2011, κεφ. 11.4. Online: <http://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/geschichte/alte/materialien/Tutorium.pdf>.

π.Χ. έως τον 8ο μ.Χ. αιώνα.¹⁹⁵ Η βάση DDbDP, που λειτουργεί συμπληρωματικά προς το TLG, συνοδεύεται τόσο από κωδικοποιημένες πληροφορίες που αφορούν τα εξωτερικά στοιχεία των υπαρχόντων κειμένων και την εσωτερική δομή τους όσο και από μεταπληροφορίες. Για την κωδικοποίηση των πληροφοριών αυτών χρησιμοποιείται η γλώσσα σήμανσης-μορφοποίησης XML, με την βοήθεια της οποίας μπορούν να αξιοποιούνται με αυτοματοποιημένο τρόπο τόσο τα μεταδεδομένα που αφορούν τα κείμενα όσο και ο δομικός σχολιασμός τους.

- β) Το *Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens* (HGV) – *Χαϊδελεβέργιος Γενικός Κατάλογος Ελληνικών Παπυρικών Εγγράφων της Αιγύπτου* (<http://www.rzu.ser.uni-heidelberg.de/~gv0>), που περιλαμβάνει μεταδεδομένα για το σύνολο των μη λογοτεχνικών ελληνικών (και λατινικών) παπύρων που βρέθηκαν στην Αίγυπτο και τις όμορες χώρες. Η βάση, η οποία επιτρέπει πολλαπλή αναζήτηση (τόπος, χρόνος, λέξεις-κλειδιά κλπ.), καλύπτει και τις μετά το 1996 παπυρικές εκδόσεις, ενώ προσφέρει αναθεωρημένες χρονολογήσεις για τις παλαιότερες εκδόσεις κειμένων, «πίνακα λέξεων» («πίνακα των πινάκων») και «αντίστροφο πίνακα» των παπυρικών εκδόσεων.
- γ) Το *Advanced Papyrological Information System* (APIS) – *Προηγμένο Παπυρολογικό Πληροφοριακό Σύστημα* του Πανεπιστημίου Columbia (<http://www.columbia.edu/cu/lweb/projects/digital/apis/index.html>) το οποίο ενοποιεί μεταδεδομένα, εικόνες, βιβλιογραφία αλλά και (αγγλικές) μεταφράσεις παπυρικών κειμένων (εκδεδομένων και μη) από 21 παπυρικές συλλογές παγκοσμίως.

195. Πρόκειται για ένα σώμα 50.000 σχεδόν παπυρικών κειμένων που αριθμούν 5.000.000 και πλέον τύπους λέξεων. Για την περιγραφή της ηλεκτρονικής τράπεζας του Duke βλ. Oates (1993), επίσης <http://idp.atlantides.org/trac/idp/wiki/DDBDP>, <http://www.crosswire.org/study/fulllibrary.jsp?show=DDP>.

4. Οι πηγές ιστορικής τεκμηρίωσης του Ιστορικού Λεξικού

Για τους παραλογοτεχνικούς παπύρους και τα παραλογοτεχνικά αποσπάσματα κυρίως της Αιγύπτου (4ος π.Χ.-9ος μ.Χ. αι.), που δεν εντάσσονται στα ηλεκτρονικά σώματα των λογοτεχνικών και των μη λογοτεχνικών παπύρων των TLG και DDBDP αντίστοιχα, αξιοποιείται η βάση παραλογοτεχνικών παπύρων *Catalogue of Paraliterary Papyri* του Πανεπιστημίου Κ. U. Leuven του Βελγίου (<http://cpp.arts.kuleuven.be>).

3) Το πρόγραμμα των αμερικανικών Πανεπιστημίων Cornell και Ohio State *Searchable Greek Inscriptions – Ηλεκτρονικά Ερευνησίμες Συλλογές Ελληνικών Επιγραφών* (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>), το οποίο τελεί υπό την αιγίδα του Packard Humanities Institute και καλύπτει τις αρχαίες, ελληνιστικές και παλαιοχριστιανικές επιγραφές. Το επιγραφικό αυτό σώμα είναι λιγότερο επεξεργασμένο, καθώς δεν περιλαμβάνει δομικό ή γραμματικό σχολιασμό αλλά μόνο εργαλεία εκτίμησης της συχνότητας των λέξεων και λογισμικό δημιουργίας συμπραστικών πινάκων.

Οι εν λόγω ηλεκτρονικοί θησαυροί αποτελούν για τους συντάκτες του ΙΑΝΕ ένα πολύτιμο εργαλείο ιστορικής θεμελίωσης του τυπολογικού, ετυμολογικού και σημασιολογικού μέρους των λημμάτων· συγκεκριμένα, σε λεξιλογικό επίπεδο μπορεί να ερευνηθεί η μορφολογική εξέλιξη ενός αρχαιοπινούς διαλεκτικού τύπου (με παράλληλο εντοπισμό τού πού και πότε πρωτοαπαντά ο εκάστοτε λεξικός τύπος) και σε σημασιολογικό επίπεδο να επαληθευθεί η αρχαία σημασία μιας διαλεκτικής λέξης ή να εξακριβωθεί η σημασιολογική εξέλιξή της και να ερμηνευθεί η διαφοροποίηση της σημασίας της.

Τα προαναφερθέντα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων δεν καλύπτουν, ωστόσο, παρά μόνο σε περιορισμένο βαθμό την δημόδη μεσαιωνική γραμματεία και σχεδόν καθόλου την νεότερη (1453-1800). Ως εκ τούτου, η ετυμολογική διερεύνηση των λημμάτων του Ιστορικού Λεξικού καθιστά αναγκαία την συμπληρωματική προσφυγή στα παραδοσιακά εργαλεία της ιστορικής λεξικογραφικής έρευνας. Για τις περιόδους της ελληνικής γλώσσας που δεν αντιπροσωπεύονται από ηλεκτρονικές συλλογές ή ολοκληρωμένα λεξικά, το Λεξικό

αποδελτιώνει επιλεκτικά και εντάσσει στο αρχείο δελτίων δημώδες γλωσσικό υλικό από λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά κείμενα της δημώδους μεσαιωνικής και της νεότερης γραμματείας (*Άσσιζαι Κύπρου, Χρονικὸν Μαχαιρᾶ, Πτωχοπρόδρομος, Χρονικὸν Μορέως, Ἑρμηνεία ζωγραφικῆς τέχνης Διονύσιου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Μητροφάνους Ἱατροσοφικόν, Ἐρωτόκριτος, νοταριακές πράξεις και άλλα δικαιοπρακτικά έγγραφα, κρητικά έγγραφα του 18ου αι. εκδεδομένα στην Χριστιανικὴ Κρήτη τ. Β', 1913 κλπ.*),¹⁹⁶ ορισμένα από τα οποία είναι μάλιστα ανέκδοτα,¹⁹⁷ καθώς και από λεξικογραφικά έργα της νεότερης περιόδου της Ελληνικής από το 1453 έως το 1800 (πβ. Μεούρσιος, Γερμάνο, Πόρτιος, Βλάχος, Δουκάγγιος, Σομαβέρας, Βάιγελ, Βεντότης κ.ά.),¹⁹⁸ από τα οποία παραλαμβάνει και τα δημώδη στοιχεία των ερμηνευμάτων.

Σε κάθε περίπτωση πρόνοια λαμβάνεται, ώστε τα τεκμήρια να προέρχονται από τις πλέον πρόσφατες και τις αρτιότερες εκδόσεις των παλαιότερων πηγών.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Κλείνοντας την παρούσα εργασία, εστιάζουμε σε ορισμένες βασικές ποσοτικές και ποιοτικές παραμέτρους του θέματος, οι οποίες προσδιορίζουν τον βαθμό πληρότητας και αξιοπιστίας του λεξικογραφικού προγράμματος του Ιστορικού Λεξικού.

196. Βλ. σχετικά κεφ. 2 της παρούσας εργασίας.

197. Πβ. ανέκδοτη συλλογή εγγράφων 17ου και 18ου αι. που περιλαμβάνεται στο χφ. ΙΑΝΕ αρ. 141 (1917) Γ. Ι. Σαλβάνου, «Μελέτη περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀργυράδων Κερκύρας μετὰ προσθήκης ἐν τέλει παραρτήματος καὶ συλλογῆς ἐγγράφων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος». Σημειωτέον ὅτι το χειρόγραφο του Σαλβάνου δημοσιεύθηκε το 1918 στην Αθήνα με τίτλο *Μελέτη περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων*, χωρίς ὅμως τα αναφερόμενα έγγραφα.

198. Πλήρης κατάλογος των αποδελτιωμένων λεξικογράφων παρατίθεται σε σχετικό πίνακα του ΚΣ 2012. Για την αξιοποίηση λεξικών άλλων περιόδων στο ΙΑΝΕ βλ. και Μανωλέσσου στον παρόντα τόμο.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το Λεξικό, αξιοποιώντας για την περιγραφή του λεξιλογίου της σύγχρονης δημόδους Νεοελληνικής και των τοπικών ποικιλιών της ένα σύνολο 4 εκατομμυρίων τεκμηρίων κοινού και διαλεκτικού λόγου, τα οποία προέρχονται από 6 σχεδόν χιλιάδες πηγές, πρωτογενείς και δευτερογενείς, υπερβαίνει κατά πολύ τον κανόνα που ισχύει για αντίστοιχα παραδοσιακά λεξικογραφικά προγράμματα (2-3 εκατομμύρια τεκμήρια από 2-4 χιλιάδες πηγές· βλ. Reichmann 1990, 1600). Η απόκλιση αυτή, δικαιολογημένη από την ευρύτητα του λεξικογραφικού στόχου (κάλυψη εκτός της Κοινής και όλων των γλωσσικών ποικιλιών της), αυξάνει τον βαθμό πληρότητας του Λεξικού και ενισχύει την αξιοπιστία του, καθώς ο πλούτος της λεξικογραφικής ύλης επιτρέπει την ευκολότερη διασταύρωση των δεδομένων και τον αποκλεισμό του αμφίβολου υλικού.

Η παράλληλη αξιοποίηση κατά το στάδιο της σύνταξης των λεξικογραφικών άρθρων του IANE από το λ. δὲ και εξής και των δυνατοτήτων που παρέχει η σύγχρονη ηλεκτρονική εποχή (ηλεκτρονικά σώματα κειμένων αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας, διαδίκτυο), προσδίδει νέα δυναμικά χαρακτηριστικά στο Λεξικό, καθώς η συμβατική λεξικογραφική του βάση εμπλουτίζεται σημαντικά (ιδίως κατά το σκέλος που αφορά την Κοινή Νεοελληνική), ενώ παράλληλα διευκολύνεται εντυπωσιακά και το έργο της ιστορικής τεκμηρίωσης του νεοελληνικού λεξιλογίου.

Από τις πρωτογενείς, και μάλιστα τις προφορικές πηγές του Ιστορικού Λεξικού (χειρόγραφες καταγραφές ρέοντος προφορικού λόγου 340.000 σελίδων), εκτιμάται ότι προέρχεται το 60% εάν όχι το 70% του συνόλου των 4 εκατομμυρίων τεκμηρίων νεοελληνικού λόγου που συγκροτούν το λεξικογραφικό αρχείο του Λεξικού· το υπόλοιπο ποσοστό (30%-40%) προέρχεται από τις δευτερογενείς πηγές, σε ένα μεγάλο μέρος των οποίων απεικονίζεται επίσης ο προφορικός λόγος (τοπικά γλωσσάρια, γλωσσικές συλλογές τρίτων, λαογραφικές συλλογές κλπ.). Το υψηλό ποσοστό εκπροσώπησης στο σώμα της λεξικογραφικής ύλης του Λεξικού των προφορικών δεδομένων, των αντλημένων μάλιστα από την πηγή τους («ἀπό τὸ

στόμα τοῦ λαοῦ») από τους ίδιους τους συντάκτες του Λεξικού και μάλιστα επί τη βάσει συγκεκριμένης μεθοδολογίας, συνιστά βασικό δομικό και ποιοτικό χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου λεξικογραφικού προγράμματος, που το διαφοροποιεί από άλλα αντίστοιχα προγράμματα διεθνώς, αναδεικνύοντας την πρωτοτυπία του και αυξάνοντας τον βαθμό αυθεντικότητας και αξιοπιστίας του.

Η πυκνή κάλυψη όλων των ευρύτερων γλωσσογεωγραφικών περιοχών (2.500 συνολικά σημεία σε 28 μείζονες περιφέρειες· βλ. και πίν. 1) άλλοτε με ικανή και θεματολογικά ποικίλη άλλοτε, βέβαια, με λιγοστή ή θεματικά εστιασμένη λεξικογραφική ύλη, ευρισκόμενη μεθοδολογικά σε ευθεία στοίχιση με την βασική αρχή της διαλεκτικής λεξικογραφίας «καλύτερα λίγο από όλες κατά το δυνατόν τις περιοχές, παρά πολύ από έναν ανεπαρκή αριθμό περιοχών»,¹⁹⁹ τεκμηριώνει τον υψηλό βαθμό γλωσσογεωγραφικής αντιπροσωπευτικότητας της λεξικογραφικής βάσης του Ιστορικού Λεξικού, χωρίς, βέβαια, να παραγνωρίζεται η ανάγκη για διαρκή συμπλήρωση και εμπλουτισμό της.

Σημαντική παράμετρο της λεξικογραφικής βάσης του Ιστορικού Λεξικού αποτελεί και η σχετικά σύμμετρη εκπροσώπηση στο σώμα των πηγών του λεξιλογίου πλείστων τομέων του ανθρώπινου βίου και μάλιστα του παραδοσιακού,²⁰⁰ η οποία καταφαίνεται αφενός μέσα από την θεματική ποικιλία των χειρόγραφων γλωσσικών συλλογών, αφετέρου μέσα από την κειμενική ποικιλομορφία των πρωτογενών γραπτών πηγών (πβ. λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά κείμενα) αλλά και την θεματολογική ποικιλότητα των έντυπων δευτερογενών πηγών (βλ. κεφ. 3.2.1.). Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι μέσα ειδικά από τις λαογραφικού περιεχομένου πηγές, οι οποίες συνιστούν

199. Για την γνωστή 'αρχή του Μαρβούργου' βλ. Eichhof (1982: 551).

200. Για τα αιτήματα της ποικιλίας και συμμετρίας ('ισορροπίας') ενός λεξικογραφικού σώματος στο πλαίσιο της σύγχρονης (και ηλεκτρονικής) λεξικογραφίας βλ. Reichmann (1990: 1591) και 1602· Atkins και Rundell (2008: 77 κ.εξ.) και για περαιτέρω βιβλιογραφία Meger (2010: 99 σημ. 162).

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

βασικό λεξικογραφικό πόρο του Ιστορικού Λεξικού, εκπροσωπείται το λεξιλόγιο ενός συνόλου τομέων που αφορούν τον λαϊκό πολιτισμό (λαϊκή αρχιτεκτονική, ιατρική, οικοδομική, μετεωρολογία κλπ.) και όχι απλώς ένα ειδικό λεξιλόγιο (π.χ. φυτολογικό).

Συνοφίζοντας, στην παρούσα εργασία παρουσιάστηκαν αναλυτικά τα διάφορα είδη πηγών του Ιστορικού Λεξικού, ο τρόπος με τον οποίο κάθε είδος συμμετέχει στην συγκρότηση της λεξικογραφικής βάσης (του αρχικού λεξικογραφικού αρχείου) του Λεξικού, καθώς και τα ειδικά ζητήματα που ανακύπτουν κατά την γλωσσική-λεξικογραφική αξιοποίηση των δεδομένων κάθε είδους πηγής. Παράλληλα, αναλύθηκαν ο τρόπος καταρτισμού του κυρίως λεξικογραφικού αρχείου (αρχείου δελτίων) του Λεξικού, οι βασικές αρχές που διέπουν την διαδικασία της επιλεκτικής εκ μέρους των συντακτών του ΙΛΝΕ αποδελτίωσης των πηγών, καθώς και τα γενικά χαρακτηριστικά του κυρίως λεξικογραφικού αρχείου (αρχείου δελτίων), το οποίο αποτελεί την βάση για την σύνταξη των λημμάτων του Λεξικού.

Με την αναλυτική αυτή παρουσίαση το Ιστορικό Λεξικό, εντασσόμενο στην σπάνια κατηγορία συγχρονικών λεξικογραφικών προγραμμάτων που παρουσιάζουν με απόλυτη διαφάνεια τις λεξικογραφικές τους πηγές και τον τρόπο αξιοποίησης αυτών,²⁰¹ αποβλέπει στην ανάδειξη όχι μόνο του ιδιαίτερου χαρακτήρα της λεξικογραφικής του βάσης αλλά και μίας ολόκληρης σειράς θεωρητικών ζητημάτων, τα οποία άπτονται τόσο των συμβατικών όσο και των νεότερων ηλεκτρονικών μεθόδων πορισμού και επεξεργασίας της λεξικογραφικής πληροφορίας, ιδίως μάλιστα της διαλεκτικής.

201. Πβ. Meger (2010: 98).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αφρουδάκης, Α. (2001): «'Εργαλεία' που αναπτύχθηκαν από το Αρχείο Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων (προσαρτημένο στο Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού) στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 159-225
- Βραχιονίδου, Μ., Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Παπαδοπούλου και Ε. Χριστίδου (2001): «Η οργάνωση του ηλεκτρονικού λημματολογίου του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 227-364
- Γιακουμάκη, Ε. (2001): «Εισαγωγή». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 5-15
- Γιακουμάκη, Ε. (2003): «Η διαλεκτική λεξικογραφία και τα αλφάβητα». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 5-10
- Γιακουμάκη, Ε., Χρ. Καραντζή και Ι. Μανωλέσσου (2004): «LANE και ηλεκτρονική λεξικογραφία». Στο Γ. Κατσιμαλή, Α. Καλοκαιρινός, Ε. Αναγνωστοπούλου και Ι. Κάππα (εκδ.), *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, 1-11. [e-book: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/ebook/a/manolessou&giakoumaki&karantzi.pdf>]
- Γούτσος, Δ. (2003): «Σώμα ελληνικών κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση». Στο Γ. Κατσιμαλή, Α. Καλοκαιρινός, Ε. Αναγνωστοπούλου και Ι. Κάππα (εκδ.), *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, 1-13. [e-book: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>]
- Δέφνερ, Μ. (1923): *Λεξικόν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἑστία
- Ζώης, Α. (1963²): *Λεξικόν ἱστορικόν καί λαογραφικόν Ζακύνθου. Τόμος Α', Ἱστορικόν - Βιογραφικόν*. Ἀθήναι: Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου
- Καραναστάσης, Α. (1969): «Ἡ ἐλληνική ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ὀρολογίας τῆς Τουρκίας, τῶν Βαλκανίων, τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 11: 135-147
- Καραναστάσης, Α. (1986): *Ἱστορικόν λεξικόν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*, τ. 2 (β-ι). Ἀθήναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Κατσοπέας, Σ. (2001): «Ηλεκτρονική οργάνωση των καταλήξεων του Αρχείου του Ιστορικού Λεξικού. Προτάσεις στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 77-107

- Κατσοιλέας, Σ. (2003): «Ο “Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” και η συμβολή του στη διάλεκτο του Πόντου». Στο Σ. Κατσοιλέας, Χ. Μπασιάνη-Μπεζαντάκου, Ι. Μανωλέσσου και Ε. Παπαδοπούλου (εκδ.), *Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001 (Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4). Αθήνα: Κέντρον Συντάξεως Ιστορικού Λεξικού και Εταιρεία Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας, 231-282
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1969α): *Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις τὴν κρητικὴν διάλεκτον. Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ* (Περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων 6). Ἀθῆναι: Γραφικαὶ Τέχναι Εὐστ. Παπούλια. [Αναδημοσίευση στο Ν. Γ. Κοντοσόπουλος (1997): *Θέματα κρητικῆς διαλεκτολογίας. Αναδημοσίευση μελετῶν*. Ἀθῆναι: Βιβλιοεκδοτικὴ Ἀναστασάκη, 44-152]
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1969β): «Ὁ γλωσσικὸς ἄτλας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 11: 115-133
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (1980): «Ἡ γλῶσσα συγχρόνου πεζοῦ κρητικοῦ κειμένου». Στο Γ. Μπαμπινιώτης και Ν. Παναγιωτάκης (εκδ.), *Μνήμη. Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*. Ἀθήνα: Ἡ ἐν Ἀθῆναις Φιλελευθέρων Φιλολογικῆς Ἐταιρείας, 61-69. [Αναδημοσίευση στο Ν. Γ. Κοντοσόπουλος (1997): *Θέματα κρητικῆς διαλεκτολογίας. Αναδημοσίευση μελετῶν*. Ἀθῆναι: Βιβλιοεκδοτικὴ Ἀναστασάκη, 289-307]
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (2003): «Βιβλιοκρισίαι διαλεκτικῶν λεξικῶν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 413-418
- Κρεκούκας, Δ. Α. (1984): «Προλεγόμενα». Στο Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (εκδ.) (1984), *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων*, τ. 5, τεύχ. 1 (γεροδέματος-γλωσσωτός). Ἀθῆναι: Ἐστία, ε΄
- ΚΣ 1935 = Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (εκδ.) (1935): *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθῆναι: Ἐστία
- ΚΣ 2012 = Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (εκδ.) (2012): *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. [Νέα αναθεωρημένη ἐκδοσις τοῦ παλαιοῦ κανονισμοῦ· δημοσιεύεται ὡς Παράρτημα 6 τοῦ *Λεξικογραφικοῦ Δελτίου*]
- Κωστάκης, Θ. (1986): *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, τ. 1 (Α-Ι). Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Λορεντζᾶτος, Π. (1914): «Λεξικογραφικά». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 1: 67-80
- Μανωλέσσου, Ι. (2003): «Οἱ μη λογοτεχνικὲς πηγὲς ὡς μαρτυρίαι γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 61-88
- Μενάρδος, Σ. (1969): «Φωνητικὴ τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κυπρίων». Στο Σ. Μενάρδος, *Γλωσσικαὶ μελέται* (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου 3). Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, 1-28

- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (1997): «Σπουδή συντάξεως ενός λήμματος του Ιστορικού Λεξικού». Στο Δ. Λυπουρλής και Κ. Μηνάς (εκδ.), *Φιλερήμου αγάπησις. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αγαπητό Γ. Τσοπανάκη*. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 419-428
- Μπούτουρας, Α. Χ. (1911): *Προλεγόμενα εις τὸ Νεοελληνικὸν Λεξικόν*. Ἀθήναι: Τυπογραφεῖον τῆς Β. Αὐλῆς Α. Ραφτάνη
- Ευδόπουλος, Γ. (2008): *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Ἀθήνα: Πατάκης
- Παντελιά, Μ. (2003): «Το Πρόγραμμα Thesaurus Linguae Graecae: Με το βλέμμα προς τον 21ο αιώνα». Στο Ι. Ν. Καζάκης (εκδ.), *Η λεξικογραφία της αρχαίας, μεσαιωνικής και νέας ελληνικής γραμματείας. Παρούσα κατάσταση και προοπτικές των σύγχρονων λεξικογραφικών εγχειρημάτων. Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας. Θεσσαλονίκη, 9 Νοεμβρίου 1997*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 31-37
- Παντελίδης, Χ. Γ. (1922): «Κυπριακὸν χειρόγραφον». *Ἀθηνᾶ* 34: 141-165
- Παπαγγέλου, Ρ. (2001): *Το κυπριακὸ ἰδίωμα. Μέγα κυπρο-ελληνο-αγγλικὸ και με λατινικὴ ορολογία λεξικό. Ερμηνευτικὸ, ετυμολογικὸ, προφοράς, ορθῆς γραφῆς*. Ἀθήνα: Ἰωλκός
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1933): «Προλεγόμενα». Στο Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (εκδ.) (1933), *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης και τῶν ἰδιωμάτων*, τ. 1 (Α-ΑΜ). Ἀθήναι: Ἐστία, ε΄-ιθ΄
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1939): «Γραπτὴ και προφορικὴ παράδοσις τῆς γλώσσης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 1: 5-32
- Παπαδοπούλου, Ε. (2010): *Το γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Τρίγλιας Βιθυνίας*. Διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων
- Πασχάλης, Δ. (1930): «Χρονικὰ και ἱστορικὰ σημειώματα ἐκ χειρογράφων και παραφύλλων παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1193-1853». *Ἀνδριακὸν Ἡμερολόγιον* 5: 24-84
- Πολυμεσικὴ Εφαρμογὴ ΙΑΝΕ* (2008) = Κέντρον Ἐρεῦνης των Νεοελληνικῶν Διαλέκτων και Ἰδιωμάτων - ΙΑΝΕ (εκδ.) (2008): *Οι νεοελληνικὲς διαλεκτικὲς ποικιλίαις και η μελέτη τους στο Κέντρον Ἐρεῦνης των Νεοελληνικῶν Διαλέκτων και Ἰδιωμάτων - ΙΑΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. [CD-Rom και ομώνυμη συνοδευτικὴ ἐκδοσις]
- Τζαμάλη, Αικ. (2001): «Η μηχανοργάνωση των συλλογῶν γλωσσικῶν υλικῶν στο Κέντρο Συντάξεως του Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 23: 59-75

- Φωστέρης, Δ. και Ι. Κεσίσογλου, (1960): *Λεξιλόγιο του Άραβανί*. Άθήνα: Έκδόσεις του Γαλλικού Ίνστιτούτου Άθηνων
- Χαριλάου, Ν., Ν. Γλάρος και Σ. Γιαγιάτσου (2010): «Έλληνες λογοτέχνες στο Διαδίκτυο. Η λογοτεχνική συλλογή ΠΟΘΕΓ». Στο Κ. Α. Δημάδης (εκδ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών. Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, τ. 5. Άθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 671-682. [e-book: www.eens.org/EENS_congresses/2010/Charilaou_Neofytos.pdf]
- Χαριτωνίδης, Χ. (1914): «Παρατηρήσεις εις τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand καὶ Passow ἐκδεδομένα δημῶδη ἄσματα». *Άθηνᾶ* 26: 161-165
- Χαραλαμπίκης, Χ. (1991): «Η κρητική διάλεκτος στο λογοτεχνικό έργο του Κονδυλάκη». *Κρητολογικά Γράμματα* 1 (τεύχ. 3-4): 154-172. [Αναδημοσίευση στο Χ. Χαραλαμπίκης (2001): *Κρητολογικά Μελετήματα. Γλώσσα, λογοτεχνία, πολιτισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 209-242]
- Χαραλαμπίκης, Χ. (2009): «Το νέο Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών». Στο Γ. Κ. Γιαννάκης, Μ. Μπαλτατζάνη, Γ. Ι. Ξυδόπουλος και Τ. Τσαγγαλίδης (εκδ.), *Πρακτικά 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Ιωάννινα, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1263-1282. [e-book: <http://www.linguist-uoi.gr>]
- Χατζηγεωργίου, Ν., Α. Σπηλιωτοπούλου, Α. Βακαλοπούλου, Α. Παπακωστοπούλου, Σ. Πιπερίδης, Μ. Γαβριηλίδου και Γ. Καραγιάννης (2001): «Εθνικός Θησαυρός Ελληνικών Κειμένων (ΕΘΕΓ): Σώμα κειμένων της Νέας Ελληνικής στο Διαδίκτυο». Στο Α. Χαραλαμπίδης και Μ. Καραλή (εκδ.), *Πρακτικά της 21ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη, 12-14 Μαΐου 2000* (Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 21), 812-821
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1905): «Περί τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεθόδου τῆς περὶ τὴν μέσην καὶ νέαν ἑλληνικὴν ἐρεύνης». *Μεσαιωνικά καὶ νέα Ἑλληνικά*, τ. 1. Άθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή, 360-405
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1913-1914): «Συμβολή εις τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς». *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἄθηνων* 10: 45-70. [Ανατύπωση στο Γ. Ν. Χατζιδάκις (1980): *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, τ. 1. Άθήνα: Ἀκαδημία Ἄθηνων, 363-382]
- Atkins, B. T. S. και M. Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press

- Bassea-Bezantakou, Chr. (2005): «Dialect dictionaries: synchronic and diachronic dimensions of the material». Στο V. Sabatakakis και P. Vejleskov (εξδ.), *Filia. Studies in Honour of Bo-Lennart Eklund*. Lund: Wallin & Dalholm, 27-40
- Bassea-Bezantakou, Chr. (2010): «Research Center for Modern Greek Dialects – Historical Dictionary». Στο A. Ralli, B. D. Joseph, M. Janse και A. Karasimos (εξδ.), *Proceedings of the 4th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory. Chios, 11-13 June 2009*. Patras: University of Patras, 10-15. [e-book: http://lmgd.philology.upatras.gr/el/research/downloads/MGDLT4_Proceedings.pdf]
- Bergmann, H. (2002): *Das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich - ein Jahrhundertprojekt*. Στην ηλεκτρονική σειρά *Young Science* [<http://science.orf.at/science/news/48167>]
- Bergmann, H. (2007): «Onymisches Material im Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ) und in der Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich (DBÖ)». Στο M. G. Arcamone, D. De Camilli, B. Porcelli και A. Rossebastiano (εξδ.), *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Pisa, 28 agosto-4 settembre 2005*, τ. 1 (Nominatio. Collana di Studi Onomastici. Serie Miscellanea). Pisa: Edizioni ETS, 399-410
- Besch, W. (1965): «Zur Erschließung früheren Sprachstandes aus schriftlichen Quellen». Στο Maurer (εξδ.) (1965), 104-130
- Besch, W. (1983): «Dialekt, Schreibdialekt, Schriftsprache. Exemplarische Skizze ihrer historischen Ausprägung im Deutschen». Στο Besch *et al.* (εξδ.) (1983), 961-990
- Besch, W., U. Knoop, W. Putschke και H.-E. Wiegand (εξδ.) (1982): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, τ. 1 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 1.1). Berlin/New York: de Gruyter
- Besch, W., U. Knoop, W. Putschke και H.-E. Wiegand (εξδ.) (1983): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, τ. 2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 1.2). Berlin/New York: de Gruyter
- Besch, W., O. Reichmann και St. Sonderegger (εξδ.) (1984¹): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, τ. 1 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1¹), Berlin/New York: de Gruyter

- Besch, W., A. Betten, O. Reichmann και St. Sonderegger (εξδ.) (1998²): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, τ. 1* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1²). Berlin/New York: de Gruyter
- Bickel, H. (2000): «Das Internet als Quelle für die Variationslinguistik». Στο A. Häcki-Buhofer (εξδ.), *Vom Umfang mit sprachlicher Variation. Soziolinguistik, Dialektologie, Methoden und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift zum 60. Geburtstag von Heinrich Löffler*. Tübingen: Francke, 111-124
- Bickel, H. (2006): «Das Internet als linguistisches Korpus». *Linguistik online* 28.3: 71-83. [www.linguistik-online.com/28_06/bickel.html.]
- Bickel, H. και R. Schmidlin (2004): «Ein Wörterbuch der nationalen und regionalen Varianten der deutschen Standardsprache». Στο Th. Studer και G. Schneider (εξδ.), *Deutsch als Fremdsprache und Deutsch als Zweitsprache in der Schweiz* (Bulletin suisse de linguistique appliquée 79). Neuchâtel: Institut de linguistique de l'Université de Neuchâtel, 99-122
- Bubenhof, N. (2006-2012): *Einführung in die Korpuslinguistik: Praktische Grundlagen und Werkzeuge. Elektronische Ressource*. Zürich. [e-book: <http://www.bubenhof.com/korpuslinguistik>.]
- Carstensen, K.-U., C. Ebert, C. Endriss, S. Jekat, R. Klabunde und H. Langer (εξδ.) (2010³): *Computerlinguistik und Sprachtechnologie: Eine Einführung*. Heidelberg: Spektrum Akademischer Verlag
- Cinková, S. (2003): «Belegsuche bei der lexikographischen Bearbeitung von selten gebrauchtem Wortschatz». *Germanistisches Jahrbuch GUS 'Das Wort'* 18: 353-365
- Dalcher, P. (1991): «Bemerkungen zum Publikationsrhythmus des Idiotikons». Στο Schweizerische Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften (εξδ.), *Schweizerdeutsches Wörterbuch: Schweizerisches Idiotikon. Bericht über das Jahr 1990*. Zürich: Verlag Huber Frauenfeld, 11-16
- Diemer, S. (2008): «Das Internet als Korpus? Aktuelle Fragen und Methoden der Korpuslinguistik». *Saarland Working Papers in Linguistics* 2: 36-41
- Duffner, R. και A. Näf (2006): «Digitale Textdatenbanken im Vergleich». *Linguistik online* 28.3: 7-23. [www.linguistik-online.de/28_06/duffnerNaef.html]
- Eichhoff, J. (1982): «Erhebung von Sprachdaten durch schriftliche Befragung». Στο Besch et al. (εξδ.) (1982), 549-554

- Geyer, I. (2000): «Die digitale Dialektdatenbank Österreichs (DBÖ) und das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)». Στο W. Ott (εκδ.), *Protokoll des 78. Kolloquiums über die Anwendung der Elektronischen Datenverarbeitung in den Geisteswissenschaften an der Universität Tübingen vom 5. Februar 2000*. Tübingen: Universität Tübingen, 1-12. [e-book: www.tustep.unituebingen.de/prot/prot781-diadb.html] [Εντυπη δημοσίευση στο *Literary and Linguistic Computing* 16.3 (2001): 319-330]
- Giakoumaki, E. και A. Afroudakis (2001): «The “Historical Lexicon of Modern Greek” of the Academy of Athens. A case study in language resources and engineering on the Information Highway». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 17-21
- Goutsos, D. (2010): «The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek». *Corpora* 5.1: 29-44
- Greimas, A. J. (2005): *Δομική σημασιολογία. Αναζήτηση μεθόδου* (μτφρ. Γ. Παρίσης). Αθήνα: Πατάκης
- Haas, W. (2008): «Zu Geschichte und Zukunft des Idiotikons». Στο B. Flückiger, G. Indermühle και D. Quardi (εκδ.), *Das Idiotikon: Schlüssel zu unserer sprachlichen Identität und mehr? Frühjahrestagung der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften SAGW. Zürich, 24. April 2008*. Bern: SAGW, 25-49
- Haldenwang, S. (2003): «Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch». Στο Th. Städtler (εκδ.), *Wissenschaftliche Lexikographie im deutschsprachigen Raum. Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*. Heidelberg: Winter, 355-361
- Händler, H. (1982): «Entwürfe zu dialektalen Informationssystemen». Στο Besch *et al.* (εκδ.) (1982), 792-806
- Kleiber, W. (1965): «Urbare als sprachgeschichtliche Quelle. Möglichkeiten und Methoden der Auswertung». Στο Maurer (εκδ.) (1965), 151-243
- Kroymann, E., S. Thiebes, A. Lüdeling και U. Leser (2004): *Eine vergleichende Analyse von historischen und diachronen digitalen Korpora* (Projekt ‘DeutschDiachronDigital’, Technical Report 174 des Instituts für Informatik der Humboldt-Universität zu Berlin). Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, Institut für Informatik, 1-47
- Kunze, K. (1980): «Der *Historische Südwestdeutsche Sprachatlas*. Quellenbasis, Anlage, Auswertungs- und Auswertungsperspektiven». *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 47: 1-24
- Kunze, K. (1982α): «Der *Historische Südwestdeutsche Sprachatlas* als Muster historischer Dialektgeographie». Στο Besch *et al.* (εκδ.) (1982), 169-177

- Kunze, K. (1982β): «Erhebung von Sprachdaten aus schriftlichen Quellen». Στο Besch *et al.* (εχδ.) (1982), 554-562
- Landau, S. (2001²): *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: CUP
- Landolt, Chr. (2007): «Neuere Entwicklungen in der historischen Dialektlexikographie des Deutschen». *Lexicographica* 23: 151-172
- Lemberg, I. (1996): «Die Belegexzerption zu historischen Wörterbüchern am Beispiel des *Frühneuhochdeutschen Wörterbuches* und des *Deutschen Rechtswörterbuches*». Στο H.-E. Wiegand (εχδ.), *Wörterbücher in der Diskussion II. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium* (Lexicographica. Series Major 70). Tübingen: Niemeyer, 83-102
- Lemnitzer, L. και H. Zinsmeister (2006): *Korpuslinguistik: Eine Einführung*. Tübingen: Narr
- Leuch, W. (1971): *Probleme der Schreibung bei schweizerdeutschen Mundartschriftstellern: ein Beitrag zum Problem inadäquater Schreibsysteme* (Beiträge zur schweizerdeutschen Mundartforschung 19). Frauenfeld: Juris-Verlag
- Manolessou, I. (2008): «On historical linguistics, linguistic variation and Medieval Greek». *Byzantine and Modern Greek Studies* 32: 63-79
- Manolessou, I. και N. Toufexis (2011): «Corpus linguistics in historical dialectology: a case study of Cypriot». Στο M. Janse, B. Joseph, P. Pavlou, A. Ralli και S. Armosti (εχδ.), *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Nicosia: Research Center of Kykkos Monastery, 305-320
- Mantsch, H. (2008): «100 Jahre Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch». *Siebenbürgische Zeitung Online* 9.12.2008. [online: <http://www.siebenbuenger.de/zeitung/artikel/sakesesch/8369-heinrich-mantsch-100-jahre.html>]
- Maurer, F. (εχδ.) (1965): *Vorarbeiten und Studien zur Vertiefung der südwestdeutschen Sprachgeschichte* (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Forschungen 33). Stuttgart: W. Kohlhammer
- Meger, A. W. (2010): *Makro- und mediostrukturelle Aspekte in Neologismenwörterbüchern*. Διδ. διατρ., Universität Mainz
- Meissburger, G. (1965): «Urkunde und Mundart». Στο Maurer (εχδ.) (1965), 47-103
- Menge, H. (1982): «Erhebung von Sprachdaten in 'künstlicher' Sprechsituation (Experiment und Test)». Στο Besch *et al.* (εχδ.) (1982), 544-549
- Oates, J. F. (1993): «The Duke Data Bank of Documentary Papyri». Στο J. Solomon (εχδ.), *Assessing Antiquity. The Computerization of Classical Studies*. Tucson: The University of Arizona Press, 62-72

- Otten, D. (1977): *Schreibtraditionen und Schreibschichten in Sittard im Zeitraum von 1450-1609* (Rheinisches Archiv 98). Bonn: Röhrscheid
- Pethö, G. (2000): *Linguistische Korpora und das COSMAS-Korpussystem. Eine praktische Einführung*. [e-book: <http://193.6.132.75/wortbildung2006/Ling-Korpora.pdf>]
- Pethö, G. (2002): «Der Computer in der Lexikographie». Στο *Kurs: Lexikographie und Korpora*, 6. Sitzung 04.05.2002. Πανεπιστημιακή διάλεξη, Universität Debrecen, Institut für Germanistik, 1-5. [online: <http://193.6.132.75/handoutlex6.pdf>]
- Quasthoff, U., F. Schmidt και E. Hallsteinsdóttir (2010): «Häufigkeit und Struktur von Phraseologismen in Web-Korpora verschiedener Typen». Στο St. Ptashnyk, E. Hallsteindóttir και N. Bubenhofer (εξδ.), *Korpora, Web und Datenbanken. Computergestützte Methoden in der modernen Phraseologie und Lexikographie* (Phraseologie und Parömiologie 25). Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, σ. 37-54
- Reichmann, O. (1984): «Historische Lexikographie». Στο Besch *et al.* (εξδ.) (1984¹), 461-492
- Reichmann, O. (1989): «Lexikographische Einleitung». Στο O. Reichmann (εξδ.), *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch, Band 1: Einführung. a-äpfelkern*. Berlin/New York: de Gruyter, 1-164
- Reichmann, O. (1990): «Formen und Probleme der Datenerhebung I: Synchronische und diachronische historische Wörterbücher». Στο F.-J. Hausmann, O. Reichmann, H.-E. Wiegand και L. Zgusta (εξδ.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, τ. 2, (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.2). Berlin: de Gruyter, 1588-1611
- Richter, H. (1982): «Darstellung und Verwendung verschiedener Transkriptionssysteme und -methoden». Στο Besch *et al.* (εξδ.) (1982), 585-597
- Rowley, A. (2011): «Bairische Dialekte». Στο ηλεκτρονικό λεξικό *Historisches Lexikon Bayerns*. [http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_45730]
- Schaeder, B. (1981): *Lexikographie als Praxis und Theorie* (Reihe Germanistische Linguistik 34). Tübingen: Niemeyer
- Schenker, W. (1977): «Dialekt und Literatur». *Zeitschrift für deutsche Philologie* 96: 34-48
- Schützeichel, R. (1974²): *Mundart, Urkundensprache und Schriftsprache. Studien zur rheinischen Sprachgeschichte* (Rheinisches Archiv 54). Bonn: Röhrscheid
- Solf, M. (2011): «Überlegungen zu den Quellen für ein historisches Wörterbuch an der Schwelle zum digitalen Zeitalter». Στο E. Gehweiler, M. Scheider, H. Schmidt,

- N. Schrader, M. Solf και Chr. Unker (εκδ.), *Perspektiven historischer Lexikographie in einem digitalen lexikalischen System, Workshop, 28.03.2011*. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Akademienvorhaben Deutsches Wörterbuch J. und W. Grimm. [e-book: http://edoc.bbaw.de/volltexte/2011/2111/pdf/06_edoc_Solf_1.pdf]
- Šrámek, R. (2007): «Das Verhältnis von Onomastik und Dialektologie». Στο E. Hansack (εκδ.), *R. Šrámek, Beiträge zur allgemeinen Namentheorie* (Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 16). Wien: Praesens Verlag, 283-304
- Storrer, A. (2005): «Online-Corpora zur linguistischen Analyse der deutschen Gegenwartssprache». *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 33: 145-150
- Storrer, A. (2011³): «Korpusgestützte Sprachanalyse in Lexikographie und Phraseologie». Στο K. Knapp, G. Antos, M. Becker-Mrotzek A. Deppermann, S. Göpferich, J. Grabowski, M. Klemm και Cl. Villinger (εκδ.), *Angewandte Linguistik. Ein Lehrbuch. Dritte, komplett überarbeitete und ergänzte Auflage*. Tübingen: Francke Verlag, 216-239
- Vachková, M. (2011): *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch: Ein erster Werkstattbericht*. Frankfurt: Peter Lang
- VWD 2004 = U. Ammon, H. Bickel, J. Ebner, R. Esterhammer, M. Gasser, L. Hofer, B. Kellermeier-Rehbein, H. Löffler, D. Mangott, H. Moser, R. Schläpfer, M. Schloßmacher, R. Schmidlin και G. Vallaster (2004): *Variantenwörterbuch des Deutschen: die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin: de Gruyter
- Wandl-Vogt, E. (2002): «Die Dialektdatenbank Österreich. Zwischen Tradition und Fortschritt». Στην ηλεκτρονική σειρά *Young Science*. [<http://sciencev1.orf.at/science/news/55905>]
- Wandl-Vogt, E. (2008): «Zitate per Mausclick? Das Textkorpus zum Wörterbuch der Bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ) als leistungsstarkes Werkzeug für die lexikographische Praxis». *Literary and Linguistic Computing* 23.2: 201-217
- WBÖ Beiheft Nr. 2 (2005) = Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika (εκδ.): *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ), Beiheft Nr. 2. Erläuterungen zum Wörterbuch, Abkürzungsverzeichnis, Lauttabelle, Artikelstruktur, Literaturverzeichnis, Gemeindenamenregister, Verzeichnis der Ortsnamen (mit einer Übersichtskarte und 6 Detailkarten)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Wiegand, H.-E. (1983): «Ansätze zu einer allgemeinen Theorie der Lexikographie». Στο J. Schildt και D. Viehweger (εκδ.), *Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen. Analysen, Probleme, Vorschläge* (Linguistische Studien, Reihe

- A, Arbeitsberichte 109). Berlin [Ost]: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 92-127
- Wiegand, H.-E. (1984): «Prinzipien und Methoden historischer Lexikographie». Στο Besch *et al.* (εκδ.) (1984¹), 557-620
- Wiegand, H.-E. (1998α): *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie*, τ. 1. Berlin/ New York: de Gruyter
- Wiegand, H.-E. (1998β): «Historische Lexikographie». Στο Besch *et al.* (εκδ.) (1998²), 643-715.
- Wodak, R. (1982): «Erhebung von Sprachdaten in natürlicher oder simuliert-natürlicher Sprechsituation». Στο Besch *et al.* (εκδ.) (1982), 539-544
- Zinsmeister, H. (2010): «Korpora». Στο Carstensen *et al.* (2010³), 482-491
- Zipf, G. K. (1935): *The Psycho-Biology of Language. An Introduction to Dynamic Philology*. Boston: Houghton Mifflin

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΛΕΞΙΚΑ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ *ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ*
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Χρυσούλα Καραντζή

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the question of the use of literary examples and quotations in dictionaries with special emphasis on the *Historical Dictionary of Modern Greek* (Academy of Athens). The whole issue is related to the broader issues of choice of examples for lexicographic use, the interrelation of common language, literary language and local dialects, as well as a number of individual issues of linguistic, literary, dialectological and lexicographical nature, which will be analysed in this article.

1. Εισαγωγή

Η χρήση παραδειγμάτων στα λεξικά αποτελεί ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην ιστορία της λεξικογραφίας. Ο ρόλος των λεξικογραφικών παραδειγμάτων ήταν κατεξοχήν παιδαγωγικός σε λεξικά του 17ου αιώνα, όπως στα λεξικά της γαλλικής γλώσσας του Pierre Richelet *Dictionnaire françois contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue française* (1680), στο *Dictionnaire de l' Académie Française* (1694) και στο λεξικό της ιταλικής *Vocabulario dell' Accademia della Crusca* (1612).¹ Ο Johnson ήταν ο πρώτος λεξικογράφος της αγγλικής γλώσσας που περιέλαβε λογοτεχνικά παραθέματα από γραπτές πηγές στο λεξικό του *A Dictionary of the English Language* (1755). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το λεξικό εκλαμβάνονταν κυρίως ως ένα μνημείο του λογοτεχνικού και γλωσσικού παρελθόντος, μια φιλολογική και λογοτεχνική ανθολογία, μια συνολική διαχρονική πνευματική εικόνα, αφού οι παραπομπές γίνονταν κυρίως σε συγγραφείς παλαιότερων αιώνων και κάθε άλλο παρά αποτύπωναν τη σύγχρονη γλωσσική χρήση της εποχής του λεξικού.

Στην ιστορία της λεξικογραφίας η παράδοση της χρήσης λογοτεχνικών παραπομπών είναι μακρά. Κατά τον 19ο και 20ο αιώνα δέσποσαν τα λογοτεχνικά και εγκυκλοπαιδικά παραδείγματα, σε μια προσπάθεια των συντακτών τους να μεταφέρουν στον χρήστη του λεξικού όλες τις γνώσεις σχετικά με την αντικειμενική πραγματικότητα με την οποία σχετιζόταν η κάθε λέξη. Παρ' όλο που σύμφωνα με τη σύγχρονη λεξικογραφική πρακτική για τις πολύ κοινές λέξεις δεν

1. Ο Johnson περιέλαβε στο λεξικό του πάνω από 114.000 παραθέματα συγγραφέων που εκτείνονται χρονικά από το 1500 μέχρι την εποχή του, μεταξύ άλλων από τον Milton και τον Shakespeare. Βλ. Σχετικά Baider (2007), Beltrami και Fornara (2004).

χρειάζεται να καταφύγει κανείς σε λογοτεχνικά παραδείγματα,² παραπομπές σε λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιούνται σε ποικίλα λεξικά. Έτσι, αν και τα μεγάλα γενικά λεξικά δεν περιλαμβάνουν στο λεξιλόγιό τους σπάνιες, εξεζητημένες ή εξειδικευμένες λέξεις και χρήσεις λέξεων, οι λογοτεχνικές χρήσεις λέξεων συχνά αποτυπώνονται σε παραδείγματα που παρατίθενται στο σχετικό λήμμα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει το ζήτημα της χρήσης των λογοτεχνικών παραδειγμάτων και παραθεμάτων στα λεξικά, με ιδιαίτερη έμφαση στο Ιστορικό Λεξικό. Το όλο θέμα σχετίζεται με τα γενικότερα ζητήματα της επιλογής παραδειγμάτων για λεξικογραφική χρήση, τη σχέση λογοτεχνικής γλώσσας, κοινής και διαλέκτων, καθώς και μια σειρά από επιμέρους ζητήματα γλωσσολογικής, φιλολογικής, λεξικογραφικής και διαλεκτολογικής φύσεως, τα οποία θα εκτεθούν στη συνέχεια.

Επιχειρείται μια επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, με έμφαση στις εργασίες των Τράπαλη και Οικονομίδη (2007), Τράπαλη (2009) και Παλασάκη (2007) σχετικά με την επιλογή παραδειγμάτων και ένταξη των λεξικογραφικών αρχών του *Ιστορικού Λεξικού* σε ένα ευρύτερο πλαίσιο λεξικογραφικής θεωρίας και πράξης, οι οποίες σχετίζονται τόσο με την ιστορική περίοδο της ίδρυσής του όσο και με το όραμα του ιδρυτή του Γεωργίου Χατζιδάκι.

2. Η λεξικογραφική πρακτική των τελευταίων δεκαετιών έχει προσανατολιστεί προς τα σώματα κειμένων και τις τράπεζες δεδομένων για τη συγκρότηση λεξικών: χαρακτηριστικό παράδειγμα τα λεξικά Collins-Cobuild (Sinclair 1987) για την αγγλική γλώσσα. Η τεκμηρίωση γίνεται αποκλειστικά με βάση γλωσσικά δεδομένα καθημερινής και σύγχρονης χρήσης (Krishnamurthy 2008). Για το κριτήριο της συγχρονικότητας και της ευρείας χρήσης στη μοντέρνα λεξικογραφία βλ. και Τράπαλης και Οικονομίδης (2007: 4).

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

Η δημιουργική πλευρά της λογοτεχνικής γλώσσας, η ιδιομορφία της γλωσσικής αυτής χρήσης, η απόκλισή της από την κοινή γλώσσα και η λειτουργία της ως γλωσσικού προτύπου είναι ορισμένες μόνο πλευρές του επίμαχου ζητήματος. Ο λεξιλογικός πλούτος των λογοτεχνικών κειμένων, η ιστορική διάσταση της λογοτεχνικής γλώσσας και η ποικιλία του λογοτεχνικού ύφους θέτουν τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου υλικού.

Η γραπτή και προφορική λογοτεχνία αποτελείται από προϊόντα λόγου, έντεχνου ή λαϊκού. Η λογοτεχνική γραφή αποκλίνει από τη συνηθισμένη, τη μη λογοτεχνική χρήση της γλώσσας. Σύμφωνα με τη θεωρία των Ρώσων Φορμαλιστών, η λογοτεχνικότητα οφείλεται σε μια ιδιαίτερη οργάνωση της γλώσσας: ο λογοτέχνης με τη χρήση διαφόρων «τεχνασμάτων» «παραμορφώνει» τη συμβατική γλώσσα, η οποία γίνεται «ανοίχθεια», ιδιότητα στην οποία οι οπαδοί του κλάδου συμπυκνώνουν την έννοια της λογοτεχνικότητας (Καραντζή 1998).

Το ζήτημα, λοιπόν, το οποίο τίθεται σχετικά με τα λογοτεχνικά παραδείγματα, είναι ποιοι και πόσοι είναι οι συγγραφείς εκείνοι, των οποίων η γλωσσική χρήση πρέπει να χρησιμοποιείται ως γλωσσικό παράδειγμα. Η ελληνική είναι μια γλώσσα με μακρά φιλολογική παράδοση και στηρίζεται σε ένα μεγάλο και εξαιρετικά ευρύ σώμα λογοτεχνίας, η οποία έπαιξε, ιδιαίτερα κατά τους παλαιότερους αιώνες, μεγάλο ρόλο στην ιστορική της εξέλιξη, τον εμπλουτισμό και την καθιέρωσή της ως επίσημου γλωσσικού οργάνου. Αυτό που στη φιλολογία ονομάζεται λογοτεχνική παράδοση είναι ένα οργανικά αδιάσπαστο σώμα, με άλλα λόγια το λογοτεχνικό μας παρελθόν.

Η αξιολογική ιεράρχηση των λογοτεχνικών κειμένων του παρελθόντος είναι αναπόφευκτη στα πλαίσια του λογοτεχνικού κανόνα: ποια είναι δηλαδή τα σημαντικότερα κείμενα ενός έθνους, μιας γλωσσικής κοινότητας, ενός πολιτισμού. Ο καθορισμός της λογοτεχνικής και πολιτισμικής αξίας των κειμένων προηγείται στην πράξη της ανθολό-

γησης της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της χρήσης της ως γλωσσικής ύλης ενός λεξικού. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα ενός λεξικού λειτουργούν έτσι ως μια μικρή λογοτεχνική ανθολογία γλωσσικής χρήσης των καταξιωμένων συγγραφέων.

Οι λογοτέχνες, καλλιεργώντας την κοινή και επίσημη γλώσσα, την εμπλουτίζουν. Παράλληλα, συμβάλλουν στη δημιουργία της επίσημης γλώσσας σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές, αντλώντας υλικό από διάφορα επίπεδα: λογοτεχνία (τη γλώσσα άλλων λογοτεχνών), κοινή, επιστημονική, πεζολογική, δημοσιογραφική γλώσσα. Η λογοτεχνική γλώσσα είναι μια νέα σύνθεση, μια τεχνητή και όχι φυσική γλώσσα. Άλλωστε, η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι μια γλώσσα μεταφορική, με αποκλίσεις, και τα λογοτεχνικά αποτελούν δύσκολα κείμενα από γλωσσική άποψη. Η παρωχημένη λογοτεχνική γλώσσα, π.χ. η λογοτεχνική δημοτική, βρίσκεται συχνά εκτός κοινής. Οι λέξεις εξάλλου του λαϊκού ιδιώματος μπορούν να εισάγονται στην κοινή γλώσσα. Άλλες φορές πάλι, οι κοινές λέξεις γίνονται λαϊκό ιδίωμα.

Πολλές φορές τα λογοτεχνικά παραθέματα αποτυπώνουν γλωσσικές χρήσεις συγκεκριμένης ιστορικής/διαχρονικής σημασίας, όπως π.χ. συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις στο Σολωμό και σε άλλους νεοέλληνες συγγραφείς που διαμόρφωσαν την κοινή με τη λογοτεχνική τους πράξη, σε καιρούς κρίσιμους για την εξέλιξη της γλώσσας και την επίλυση του γλωσσικού ζητήματος και άρα της συγκρότησης ενός κοινού επίσημου γλωσσικού οργάνου. Αν και σε γενικές γραμμές η χρήση λογοτεχνικών παραδειγμάτων στα λεξικά συγκρούεται με το κριτήριο της συγχρονικότητας που επικρατεί στη μοντέρνα λεξικογραφία, στο *ΙΛ* η διαχρονική παρουσία μιας λέξης είναι αυτό που κυρίως ενδιαφέρει.

Η γλώσσα της νόρμας από τη μία πλευρά κωδικοποιείται σε λεξικά και γραμματικές κι από την άλλη εμπλουτίζεται συνεχώς με νέες λέξεις και εκφραστικούς τρόπους. Η ευρύτερη αυτή καλλιέργεια οφείλεται στο γεγονός ότι η χρήση της σχετίζεται με διάφορες περισσότερο ή λιγότερο επίσημες λειτουργίες της δημόσιας κυρίως αλλά και της ιδιωτικής ζωής (νομοθεσία, διοίκηση, εκπαίδευση, εμπόριο,

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

επιστήμες, μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.ά.). Ως προς το θέμα που μας απασχολεί εδώ, σημασία έχει ο ρόλος που παίζει η λογοτεχνία στη διαμόρφωση αυτής της νόρμας. Στην προφορική (λογοτεχνική και μη) παράδοση, οι πρότυπες χρήσεις μεταδίδονται προφορικά, εφόσον οι νόρμες των τοπικών ομάδων και των γεωγραφικών ποικιλιών δεν εκφράζονται γραπτά (Κακριδή 2000).

Υπάρχει μια μεγάλη φιλολογική και λεξικογραφική παράδοση, ελληνική και διεθνής, κατά την οποία η λογοτεχνία αποτελεί γλωσσικό πρότυπο και άρα οι λογοτεχνικές γλωσσικές χρήσεις προβάλλονται ως πρότυπες χρήσεις. Η αντίληψη αυτή, της προβολής δηλαδή της λογοτεχνίας ως γλωσσικού προτύπου, συγκρούεται με την ιδιοτυπία, την ιδιορρυθμία και τελικά την αντισυμβατικότητα της λογοτεχνικής γλώσσας. Ο πρότυπος χαρακτήρας της λογοτεχνικής γλώσσας αμφισβητείται έντονα στην περίπτωση της σύγχρονης νεωτερικής λογοτεχνίας (μοντερνισμός, υπερρεαλισμός, λεττρισμός), όπου οι γλωσσικές συμβάσεις ανατρέπονται (Μαρωνίτης 1999). Όπως ορθά παρατηρεί ο Μαρωνίτης, «η ίδια η γλώσσα της λογοτεχνίας λειτουργεί αντισυμβατικά, αδιαφορώντας συχνά για τους ισχύοντες κανόνες» (Μαρωνίτης 1999: 243-246).

3. Λογοτεχνία και λεξικογραφία

Τόσο τα γενικά όσο και τα παιδαγωγικά λεξικά σημαδεύουν ό,τι είναι εκτός νόρμας. Ο Zgusta ορθώς υποστηρίζει για τη γλωσσική ποικιλία σε συγχρονικό επίπεδο ότι ένα από τα βασικά καθήκοντα του λεξικογράφου είναι να σημειώσει τις λεξικές ιδιαιτερότητες όλων των ποικιλιών, αν και είναι εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα (Zgusta 1971: 173).³ Κύρια πληροφορία για κάθε χρήστη ενός γενικού λεξικού είναι «το

3. Για την παραπομπή βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009).

περιβάλλον στο οποίο μπορεί να χρησιμοποιήσει μια λέξη χωρίς να κινδυνεύει να παρεξηγηθεί (Λεξικό Μπαμπινιώτη 2012). Τέτοιοι χαρακτηρισμοί είναι λ.χ.: «μειωτικό», «λαϊκό», «καθημερινό», «προφορικό», «οικείο», «παλαιότερο», «λογοτεχνικό», «ειρωνικό», «υβριστικό», «λόγιο», «παροιμία», «εμφατικό», «εκφραστικό», κ.ά. Ειδικότεροι χαρακτηρισμοί δηλώνουν αν η χρήση μιας λέξης είναι «μεταφορική» ή αν χρησιμοποιείται με ορισμένη σημασία «συνεκδοχικώς» ή «κατ' επέκταση» ή «γενικότερα» ή «ειδικότερα», «για πρόσωπα», «για φυτό» κ.ο.κ. Γενικότερα ο χρήστης καθοδηγείται προσεκτικά στην κατάλληλη χρήση της λέξης με περιγραφή του περιβάλλοντος χρήσης (Λεξικό Μπαμπινιώτη 2012).

Το λογοτεχνικό στοιχείο στα μεγάλα γενικά λεξικά σημαίνεται με συγκεκριμένους συντομογραφημένους χαρακτηρισμούς χρήσης, οι οποίοι δίνονται στα λήμματα.⁴ Πρόκειται για ένα από τα πολλά επίπεδα χρήσης που δηλώνονται με χρηστικά σημάδια (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009)⁵, ενώ ο χαρακτηρισμός *λογοτεχνικό* περιλαμβάνει πολλά κειμενικά είδη. Άλλωστε ο χαρακτηρισμός *χρήσης λογοτεχνικό* έχει ένα ευρύ φάσμα γλωσσικής χρήσης, αφού μπορεί να κυμαίνεται από το *λόγιο* ως το *λαϊκό* και το *λαϊκότροπο*. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται μεγάλη ρευστότητα και σχετικότητα στην επισήμανση των υφολογικών χαρακτηριστικών στα λεξικά, καθώς και επικάλυψη στα επίπεδα ύφους.

Στο *Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη* ο χαρακτηρισμός *λογοτεχνικό* χρησιμοποιείται «για λέξεις πολύ συχνές στην ελληνική λογοτεχνία», οι οποίες «είτε χρησιμοποιούνται σε καθαρά λογοτεχνικά κείμενα είτε τις χρησιμοποιεί κάποιος στον προφορικό ή στο γραπτό

4. Βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φλιάτουρας (2003), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2004), Τράπαλης και Κατσούδα (2007), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009).
5. Οι όροι ποικίλλουν: *χρηστικά σημάδια* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009), *λεξιλογικοί χαρακτηρισμοί* (Τράπαλης και Κατσούδα 2009, Τράπαλης 2008) (*labels*), *υφολογικοί χαρακτηρισμοί* (Τράπαλης *et al.* 2007).

3. Λογοτεχνία
και λεξικογραφία

του λόγου, όταν θέλει να χρωματίσει λογοτεχνικά το ύφος του, π.χ. γέρμα, δεντρί» (*Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη*). Στις λέξεις που χαρακτηρίζονται λαϊκές, λαϊκότροπες, λογοτεχνικές ή ακόμα και λόγιες στα γενικά λεξικά παρατίθενται συνήθως παραθέματα και παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα.

Στα λεξικά που εργάζονται με σώματα κειμένων, τα παραδείγματα επιλέγονται αυτόματα από ένα σύνολο συνεμφανίσεων με βάση την τυπικότητά τους αποκλειστικά από αυθεντικά γλωσσικά δεδομένα. Για το λόγο αυτό τα σώματα κειμένων πρέπει να διαθέτουν αντιπροσωπευτικότητα και φυσικότητα, καθώς και το ανάλογο μέγεθος, ώστε να είναι αξιόπιστα. Η προτεραιότητα του (λογοτεχνικού) κειμένου είναι μια βασική αρχή των φιλολογικών σπουδών, αλλά σύμφωνα με τη λεξικογραφία σωμάτων κειμένων (*corpus lexicography*), ο λεξικογράφος που μελετά και αποδελτιώνει λογοτεχνικά κείμενα, ειδικά παλαιότερων εποχών, δεν βρίσκεται σε κοινό έδαφος με αυτό των κειμένων της καθημερινής γλώσσας και της κοινής χρήσης, που αποτελούν το κατεξοχήν υλικό του (Sinclair 1987).

Επομένως, στη σχολή αυτή της λεξικογραφίας, τα λογοτεχνικά κείμενα δεν αποτελούν κατά προτεραιότητα πηγές άντλησης γλωσσικού υλικού για τεκμηρίωση των αυθεντικών και τυπικών γλωσσικών χρήσεων, όπως αυτές αποτυπώνονται σε ένα γενικό λεξικό. Για το λόγο αυτό η γλωσσική, φιλολογική και λεξικογραφική μελέτη παύει πλέον να επικεντρώνεται σε ειδικά κείμενα, κείμενα μιας θρησκευτικής ή πνευματικής ελίτ, όπως συνέβαινε π.χ. στην περίπτωση του λεξικού Johnson, στο οποίο τα παραδείγματα των λημμάτων είχαν αντληθεί από τους συγγραφείς του λογοτεχνικού κανόνα.

Άλλωστε, στην ελληνική και ξένη λεξικογραφία του 19ου και 20ου αιώνα, η ιεράρχηση των σημασιών γινόταν κυρίως με χρονολογικά κριτήρια, πάντα σε συνάρτηση με τα σχετικά λογοτεχνικά παραδείγματα. Το πρώτο σύγχρονο αλφαβητικό ελληνικό λεξικό και το πρώτο λεξικό από τα αρχαία ελληνικά σε μια σύγχρονη γλώσσα, αυτό του Schneider (*Kritisches griechisch-deutsches Handwörterbuch*, 1797-1798), ήταν το πρώτο που παρέθεσε εκτενείς παραπομπές, για να

καταδείξει σημασίες, οι οποίες προέρχονταν κυρίως από πρώιμα έπη (Fraser 2008: 73-74).

Ο Passow (1831) στο *Handwörterbuch der griechischen Sprache* χρησιμοποιεί τις παραπομπές του Schneider ως βάση της δικής του εργασίας, αλλά διευρύνει το φάσμα των κειμένων, προκειμένου να καταγράψει την ιστορία ζωής (life-story, Lebensgeschichte) κάθε λέξης. Η ίδια προσέγγιση στο ζήτημα έγινε από τους Liddell και Scott (1843: v-vi), οι οποίοι θεωρούν ότι ο δικός τους σχεδιασμός, η συγγραφή δηλαδή της ιστορίας της χρήσης κάθε λέξης, ξεκίνησε από τον Passow (Fraser 2008: 74). Ωστόσο, η λογοτεχνική μαρτυρία δεν αποτελεί από μόνη της μια πλήρη καταγραφή – ειδικά μιλώντας για μια γλώσσα με μακρά και πλούσια γραπτή και προφορική παράδοση – και δεν επαρκεί για να τεκμηριώσει τη χρονολογική σειρά σημασιών και τύπων. Για τον λόγο αυτό στις εκδόσεις που ακολούθησαν οι Liddell και Scott βασίστηκαν σε μια μάλλον γενετική παρά αυστηρά χρονολογική σειρά των σημασιών (Fraser 2008: 74).

Αναφορικά, τέλος, με τα διαλεκτικά λεξικά, ο Ξυδόπουλος παρατηρεί ότι «τα λεξικά τοπικών διαλέκτων περιέχουν και λεξιλόγιο που έχει αποθησαυριστεί από λογοτεχνικά ή άλλα πρωτότυπα κείμενα που έχουν συνταχθεί και γραφτεί εξ αρχής στη διάλεκτο της συγκεκριμένης εποχής» (Ξυδόπουλος 2011: 98-99). Ακόμα κάνει λόγο για την ιστορικότητα ή την παλαιότητα του διαλεκτικού λεξιλογίου, χαρακτηριστικά τα οποία συμπληρώνονται από τη λογοτεχνικότητα του τμήματος εκείνου του διαλεκτικού λεξιλογίου που έχει χρησιμοποιηθεί σε έργα δημιουργικής γραφής.⁶

6. Για τα διαλεκτικά λεξικά και τις σύγχρονες εκδοχές τους βλ. Barbato και Varvaro (2004), Markus και Heuberger (2007).

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

4. Επιλογή παραδειγμάτων

Τα παραδείγματα ενός λεξικού ως προς την προέλευσή τους μπορούν να είναι αυθεντικά, κατασκευασμένα ή διασκευασμένα. Τα κατασκευασμένα από τον λεξικογράφο παραδείγματα μπορεί να είναι κοινότατα, έχουν όμως το πλεονέκτημα να αναφέρονται στη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα αλλά και το μειονέκτημα να αυξάνουν την υποκειμενικότητα του λεξικού (Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλίδη 1998). Στην περίπτωση των λογοτεχνικών παραδειγμάτων, αυτά είναι δυνατόν να παρατίθενται αυτούσια, με ή χωρίς το όνομα του συγγραφέα (και/ή άλλες βιβλιογραφικές παραπομπές), εφόσον είναι σύντομα και περιεκτικά, ή και διασκευασμένα. Το ιδανικό παράδειγμα προσφέρει γραμματικές πληροφορίες, περιορισμούς επιλογής (selectional restrictions) και τυπικά συγκείμενα (range of typical contexts).

Γενικές αρχές για την επιλογή παραδειγμάτων σε ένα λεξικό είναι: α) η συντομία και η σαφήνεια, β) η κατάδειξη μέσω αυτών της σημασίας, της χρήσης, της λειτουργίας και της σύνταξης του λήμματος, γ) η χρήση διαφορετικών γραμματικών τύπων και συντακτικών δομών και δ) η διασάφηση του ερμηνεύματος.⁷

Σχετικά με τη λειτουργία και τη χρησιμότητα των παραδειγμάτων στο κοινό λεξιλόγιο υπάρχουν, γενικά, τρεις τάσεις: α) τα παραδείγματα να αιτιολογούν τον ορισμό, β) τα παραδείγματα να εκλαμβάνονται ως μέρος του σημασιολογικού σχολίου, να έχουν δηλαδή τη μορφή γενικών προτάσεων με τις οποίες συμπληρώνεται η λεξικολογική παράφραση και γ) στα παραδείγματα να παρουσιάζεται και όχι να περιγράφεται η γλώσσα. Επιπροσθέτως, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι «τα παραδείγματα είναι περιπτώσεις εφαρμογών του λήμματος και η κατανόησή τους προϋποθέτει να γνωρίζει κανείς τη σημασία της λέξης» (Παλασάκη 2007: 3).

7. Για τη χρήση παραδειγμάτων σε άλλα είδη λεξικών, π.χ. λεξικά για ξένους (εκμάθησης της γλώσσας), βλ. Humblé (1998).

Το ζήτημα των κριτηρίων επιλογής των παραδειγμάτων θέτουν και συζητούν σε πρόσφατο άρθρο τους οι Τράπαλης και Οικονομίδης. Αναφερόμενοι, ειδικά, στα είδη παραδειγμάτων που απαντούν στα μονόγλωσσα λεξικά, παρέχουν μια δική τους τυπολογία και εξετάζουν ποικίλα προβλήματα κατηγοριοποίησης και ορολογίας. Επιμένοντας στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των παραδειγμάτων ανάλογα με την πηγή άντλησής τους, ασχολούνται και με το ζήτημα της αυθεντικότητας και της φυσικότητας. Ακόμα διερευνούν τα κριτήρια επιλογής κατάλληλων παραδειγμάτων για ένταξη σε μονόγλωσσο λεξικό. Τα αυθεντικά παραδείγματα αποτελούν «πραγματικές χρήσεις του λήμματος σε αυθεντικό λόγο» (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 3). Απεικονίζουν τη γλωσσική χρήση και προέρχονται είτε από τον προφορικό είτε από τον γραπτό λόγο. Τα τελευταία χρόνια η αξιοποίηση σωματών κειμένων στη λεξικογραφία έχει ενισχύσει την τάση χρησιμοποίησης αυθεντικών παραδειγμάτων στα λεξικά. Στα αυθεντικά παραδείγματα εντάσσονται και τα λογοτεχνικά παραδείγματα (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4).

Η σύγχρονη λεξικογραφική πρακτική θεωρεί το εύρος της γλωσσικής χρήσης ενός παραδείγματος βασικό κριτήριο για την επιλογή του, καθώς «η εποχή που ως κριτήριο επιλογής παραδειγμάτων και επομένως κειμένων άντλησης υλικού, ήταν η 'καλή', 'υψηλή' γλώσσα των λογοτεχνών και των πεπαιδευμένων έχει παρέλθει διεθνώς, διότι έχουν μεταβληθεί οι στόχοι της σύγχρονης γλωσσολογίας και λεξικογραφίας» (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4). Αυτό σημαίνει ότι το υψηλό κύρος της λογοτεχνικής γραφής δεν θεωρείται πλέον επαρκές κριτήριο για τον λεξικογράφο, εφόσον η λογοτεχνική γλώσσα δεν διαθέτει ευρεία χρήση και άρα δεν κωδικοποιείται στα μεγάλα γενικά λεξικά.

Ανάλογα κριτήρια λειτουργικότητας των παραδειγμάτων παρουσιάζει και η Παλασάκη, η οποία σημειώνει χαρακτηριστικά: «ένα καλό παράδειγμα οφείλει να λαμβάνει υπόψη του τις πιθανές ανάγκες και να εξυπηρετεί τους επικοινωνιακούς στόχους των δυνητικών χρηστών και να δίνεται με κατανοητό τρόπο. Ακόμη να μην είναι πλεονα-

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

στικό, να είναι αξιόπιστο, να παρουσιάζει ιδιαίτερες χρήσεις, σημασιολογικές αλλαγές/μετατοπίσεις, να παρουσιάζει τη γραμματική/σύνταξη της λέξης και να καλύπτει τις ασάφειες των ερμηνευμάτων» (Παλασάκη 2007: 3-4). Η Παλασάκη παρατηρεί σχετικά με τα αυθεντικά παραδείγματα ότι, εφόσον αυτά δεν κατασκευάζονται από τους λεξικογράφους αλλά προέρχονται από κείμενα, αποτελούν μαρτυρίες χρήσης και έχουν αποδεικτικό χαρακτήρα, με δεδομένο ότι χρησιμοποιούνται σε πραγματικό κείμενο από συγκεκριμένο συγγραφέα μια δεδομένη ιστορική στιγμή (Παλασάκη 2007: 5).

Περαιτέρω συζήτηση απαιτεί η αξιοποίηση και επιλογή των λογοτεχνικών ειδικά παραδειγμάτων. Η λογοτεχνική χρήση της γλώσσας συνδέεται με τις έννοιες της επιλογής και της απόκλισης από την κοινή, καθημερινή γλώσσα, ενώ αντίθετα τα λεξικογραφικά παραδείγματα οφείλουν να είναι κατά κύριο λόγο χαρακτηριστικές και τυπικές χρήσεις του λήμματος. Μάλιστα, τα λογοτεχνικά παραδείγματα σπάνια αντιστοιχούν στον ορισμό του λήμματος ή τον συμπληρώνουν.

Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου η χρήση ενός λογοτεχνικού παραδείγματος συσκοτίζει τα πράγματα και δεν συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του ορισμού (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 6). Έτσι όμως από τη μια τα παραδείγματα δεν διασαφηνίζουν τον ορισμό και από την άλλη ο ορισμός του λήμματος δεν αρκεί για να ερμηνεύσει κανείς το λογοτεχνικό παράδειγμα.

Άλλωστε τα παραδείγματα σε ένα λεξικό για να είναι κατανοητά οφείλουν να είναι αυτοτελή νοηματικά (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4). Αντίθετα στη λογοτεχνία, ένα απομονωμένο τμήμα φράσης, πρότασης ή στίχου είναι κατά κανόνα σημασιολογικά ασαφές, αποσπασματικό και δύσκολα ερμηνεύεται μακριά από το ευρύτερο συγκείμενο. Για τον τελευταίο αυτό λόγο, την εξασφάλιση δηλαδή ενός ευρύτερου συγκείμενου εντός του οποίου το λογοτεχνικό απόσπασμα θα είναι πιο εύκολα κατανοητό, τα λογοτεχνικά παραδείγματα είναι συνήθως εκτενέστερα από τα μη λογοτεχνικά, γεγονός που αντίκειται στη βασική λεξικογραφική αρχή της οικονομίας.

Κάποιες φορές στα γενικά μονόγλωσσα λεξικά, λογοτεχνικά παραδείγματα διαλεκτικών λέξεων ή λέξεων που προέρχονται από ειδικά λεξιλόγια (ναυτική ορολογία) προβληματίζουν τον χρήστη και απαιτούν ειδικές γνώσεις για την κατανόησή τους (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 11). Ακόμα παρατηρείται το φαινόμενο σε ορισμένα λεξικά να συσσωρεύονται παραδείγματα από τη λογοτεχνία χωρίς ουσιαστικό λόγο. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι το αντίστοιχο λήμμα *ἀγαπῶ* καθώς και το λήμμα *ἀγάπη* του *ΙΛ* δεν περιέχουν κανένα παράδειγμα από τη λογοτεχνία. Πρόκειται για ένα εκτενές και πλούσιο λήμμα με μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων χωρίς όμως λογοτεχνικά παραθέματα, εφόσον οι συντάκτες του *ΙΛ* θεώρησαν ότι η λογοτεχνική χρήση της λέξης δεν προσθέτει τύπους ή σημασίες πέραν της εξωλογοτεχνικής κατανομής χρήσεων και σημασιών της.

Υπάρχουν λεξικά τα οποία παραθέτουν συστηματικά παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα, και μάλιστα συναντά κανείς περιπτώσεις όπου το μοναδικό παράδειγμα που παρατίθεται σε ένα λήμμα είναι λογοτεχνικό. Το λογοτεχνικό παράθεμα σε τέτοιες περιπτώσεις δεν προσφέρει τίποτε το ουσιαστικό. Επιπλέον, καταλαμβάνει πολύ χώρο, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την παράθεση παραδειγμάτων αυθεντικών μεν, αλλά συγχρόνως αντιπροσωπευτικών της χρήσης του λήμματος.

Τα λογοτεχνικά παραδείγματα, σε γενικές γραμμές, λόγω της ιδιοματικής γλώσσας, της γλωσσοπλαστικής ικανότητας, της ιδιαιτερότητας κάθε συγγραφέα, του είδους του ποιητικού ιδίως κειμένου, των συμφραζομένων κ.λπ. δεν εγγυώνται τη λειτουργία των βασικών κριτηρίων της κατανόησης, της απλότητας και της οικονομίας, ενώ συγκρούονται με το κριτήριο της συγχρονικότητας, της επιλογής δηλαδή παραδειγμάτων που αποτυπώνουν τη συγχρονική χρήση και αντικατοπτρίζουν τη γλωσσική πραγματικότητα και όχι τη διαχρονική χρήση και την ιστορική διάσταση της γλώσσας (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 10-11).

Στα μεγάλα μονόγλωσσα λεξικά της ελληνικής που διαθέτουμε σήμερα (Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, Μπαμπινιώτης, Ελληνικό Λεξικό

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

Τεγόπουλου-Φυτράκη, Μείζον Τεγόπουλου-Φυτράκη, Υπερλεξικό κ.λπ.) χρησιμοποιούνται συχνά παραδείγματα από λογοτεχνικά κείμενα. Τα λεξικογραφικά παραδείγματα που προέρχονται από τη λογοτεχνία έχουν αυθεντικό χαρακτήρα, αν και δεν προσφέρουν δηλωτικές⁸ σημασίες (declarative) (Αργυρόπουλος και Μιχελιουδάκης 2009: 78). Μάλιστα οι λογοτεχνικές πηγές συνήθως εκτείνονται χρονικά σε διάρκεια δυο αιώνων, «από το Σολωμό μέχρι σήμερα» (Φυτράκης *Μείζον Λεξικό*).

Όπως παρατηρεί ο Τράπαλης σχετικά με τη λημματογράφηση λογοτεχνικών διαλεκτικών λέξεων σε ένα γενικό λεξικό, όπως αυτό του Κριαρά: «αλλά και ως προς το λοιπό λόγιο και λαϊκό λεξιλόγιο που ενσωματώνει το ΝΕΛ δημιουργείται προβληματισμός αν αντιστοιχεί σε αυτό που αναφέρεται ως κριτήριο στην αρχή «του καλώς εννοούμενου δημοτικισμού»⁹ (Τράπαλης 2009: 1163). Αντίθετα, στο *Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών* «λημματοποιούνται ελάχιστες λογοτεχνικές λέξεις και δεν καταγράφονται επεξηγηματικά παρα-

8. Η *δηλωτική* σημασία της λέξης «μητέρα» είναι «γονέας θηλυκού γένους»· όμως η ίδια αυτή λέξη έχει και *συνδηλωτικές* σημασίες, που για τους περισσότερους ανθρώπους είναι «ζεστασιά», «αγάπη», «ασφάλεια», «ανατροφή» κ.τ.λ. Με λίγα λόγια, οι *συνδηλωτικές* σημασίες κάθε λέξης είναι ποικίλες και διαφέρουν ανάλογα με το άτομο, την ηλικία, το φύλο, την κοινωνία. Υπάρχουν, δηλαδή, *συνδηλώσεις ατομικές*, που συνήθως συνδέονται με τις προσωπικές εμπειρίες του καθενός ή *συλλογικές*, τις οποίες συνήθως μοιράζονται άνθρωποι με κοινό γλωσσικό, εθνικό, πολιτισμικό, κοινωνικό, επαγγελματικό κτλ. υπόβαθρο.
9. «Λέξεις λόγιες, όπως *συνονθυλεύω*, *οπισθαγκωνίζω*, *ορνεσόφιο* (σύγγραμμα για την ορθή εκτροφή πτηνών), *ουλοτριχία*, που δεν καταχωρίζονται, πιστεύω ορθώς, στο ΑΝΕΓ και στο ΑΚΝ, συνυπάρχουν με λαϊκούς τύπους όπως *Γελλώ*, *Γελλού*, *Γιλλού*, *γιβεντίζω*, *αρμήνια*, *Εξάστρα* (=Πούλια), *καλαμαριέρα* (ερμηνευμα: *πραγκαρόλι*), *καπουκεχαγιάς*, *καποτάς* (=αυτός που ράβει κάπες), *μετασαλεύω* (στον Πρεβελάκη), *μεχωρίς*, *μόμπιλο*, *μορέσκα* (ιντερμέδιο του κρητικού θεάτρου), *μπενετάδα* (αποχαιρετιστήριο γεύμα), *νυχτοπαρωρίτης*, *ξεφουκαρώνω* (=ξεθηκαρώνω), *πολληώρα*, *πινόμι* κ.ά.π., τα οποία αποτελούν προφανώς στοιχεία διαλεκτικά ή ιδιωματικά που, όσο κι αν μπορεί κανείς να τα συναντήσει σε λογοτεχνικά ή ιδιωματικά κείμενα, οπωσδήποτε δεν δικαιολογούνται σε μια *Σύγχρονη Δημοτική*» (Τράπαλης 2009: 1163).

δείγματα από λογοτεχνικά κείμενα». Ο Χαραλαμπίδης σημειώνει σχετικά: «σε αρκετά νεοελληνικά λεξικά υπάρχουν παραδείγματα κυρίως από γνωστούς ποιητές, τα οποία όμως δεν έχουν σχεδόν κανένα χρηστικό αντίκρισμα» (Χαραλαμπίδης 2009: 1268). Παρά ταύτα υπάρχει και η παιδαγωγική σκοπιμότητα της χρήσης των λογοτεχνικών παραδειγμάτων σε ένα εκπαιδευτικό/παιδαγωγικό λεξικό, όπως *Το Μεγάλο Λεξικό του Δημοτικού* (2010) των εκδόσεων Πατάκη, η οποία θεμελιώνεται λεξικογραφικά και διατυπώνεται ως εξής: «Χρησιμοποιώντας [το παιδί] συχνά το λεξικό έρχεται σε επαφή με φράσεις-παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα και έτσι παρακινείται να διαβάσει λογοτεχνικά ή άλλα βιβλία. Από την επαφή του με τη λογοτεχνία το παιδί βλέπει να ανοίγονται μπροστά του νέοι κόσμοι, γίνεται δημιουργικό» (Πατάκης 2012). Η άποψη αυτή αντιβαίνει σε ό,τι έχει υποστηριχθεί γενικά για τα παιδαγωγικά λεξικά, ότι δηλαδή οι σπάνιες και εξεζητημένες χρήσεις –και άρα οι λογοτεχνικές χρήσεις και παραδείγματα– στα παιδαγωγικά λεξικά αποφεύγονται (Μάντζαρη 2011).

5. Η περίπτωση του *Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών*

Το *Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών* (στο εξής *ΙΑ* ή *ΙΛΝΕ*) υπήρξε το όραμα του κορυφαίου γλωσσολόγου Γεωργίου Χατζιδάκι και συγχρόνως το προϊόν μιας εποχής. Πρόκειται για ένα λεξικό της ζωντανής γλώσσας, της οποίας οι λέξεις αποθησαυρίζονται από το στόμα του λαού, της ομιλουμένης και των διαλέκτων (Παπαδόπουλος 1933: ιθ'), ενώ έχουν αποδελτιωθεί λογοτεχνικά κείμενα που περιέχουν δημώδες υλικό (Παπαδόπουλος 1933: θ'). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται: «Τὸ λεξικὸν δὲν εἶναι κυρίως χρηστικόν, ἀλλὰ προσωρισμένον πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ» (Παπαδόπουλος 1933: ιη').

Σε γενικές γραμμές θα είχε κανείς να παρατηρήσει σχετικά με το *ΙΑ* ότι οι σημασίες διασαφηνίζονται μέσω των παραδειγμάτων. Χωρίς

5. Η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών

αρχαίων, μεταγενέστερων ή μεσαιωνικών συγγραφέων πιστοποιούν την παλαιότερη σημασία, χωρία συγγραφέων που έχουν σχέση με τη σημασιολογική χρήση σημερινών λέξεων αναφέρονται επίσης. Σημειώνεται σχετικά στα Προλεγόμενα του πρώτου τόμου (Παπαδόπουλος 1933: ιζ'): «Εἰς τὸ Λεξικὸν ἀποθησαυρίζονται καὶ πᾶσαι αἱ λέξεις, αἱ ὅποια παραδίδονται ὑπὸ λεξικογράφων καὶ λογοτεχνῶν ἀρκεῖ νὰ φέρουν γνησίαν δημῶδη μορφήν ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν, ἀδιάφορον ἂν δὲν μαρτυροῦνται ρητῶς ἀπὸ τόπον τινά, τοῦναντίον δὲ ἀποκλείονται λέξεις λεξικογράφων ἢ λογοτεχνῶν, αἱ ὅποια φαίνονται πρόχειρα κατασκευάσματα. Διότι οἱ μὲν λογοτέχναι καὶ κατ' ἔξοχὴν οἱ ποιηταὶ δύνανται νὰ πλάττουν λέξεις, ἀλλὰ τὸ Λεξικόν, ἐπειδὴ ἐπιδιώκει ὠρισμένον ἐπιστημονικὸν σκοπὸν, δὲν ἔχει καμμίαν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποθησαυρίζη λέξεις ἀγνώστους εἰς τὸν λαόν, στιγμαῖα πλάσματα γλωσσικῶν ἀναγκῶν τῆς λογοτεχνίας ἢ αὐθαίρετα γλωσσικὰ κατασκευάσματα ἄνευ ἀνάγκης τινός».

Δεν ενδιαφέρουν το ΙΛ οι αποκλειστικά λογοτεχνικές λέξεις, οι λέξεις άπαξ, ή οι γλώσσες κατά τα παλαιά λεξικογραφικά πρότυπα, αλλά η χρήση της δημοτικής στη λογοτεχνία, ή με άλλα λόγια η λογοτεχνία σε δημῶδη μορφή. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα από Κεφαλλονίτες π.χ. λογοτέχνες που χρησιμοποιούν το τοπικό ιδίωμα, έχουν ενδιαφέρον από υφολογική και φιλολογική σκοπιά, αλλά δεν είναι απαραίτητα από λεξικογραφική πλευρά για όποιον συντάσσει το συγκεκριμένο λήμμα, εφόσον η μαρτυρία του τύπου στην Κεφαλονία καθιστά περιττή και τη μαρτυρία της χρήσης του τύπου στην τοπική λογοτεχνία.

Η τεκμηρίωση στο ΙΛ είναι αναλυτική με πολλά παραδείγματα και παραθέματα από τη γραπτή και κυρίως την προφορική παράδοση. Πώς όμως τεκμηριώνεται η χρήση στον γραπτό και τον προφορικό λόγο; Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά από τα παραδείγματα-παραθέματα είναι χαρακτηριστικές φράσεις ή παροιμίες, γνωμικά, άσματα κ.λπ. του λαού με το ερμηνευμά τους και την επεξήγηση της σημασίας και της χρήσης τους, δηλώνοντας έτσι παραστατικά και ζωντανά τη

διαλεκτική ποικιλία των σημασιολογικών διαφορών και γλωσσικών μορφών.

Από τα παραδείγματα του *ΙΛ* μπορεί να διαφανεί η δυναμική της λογοτεχνικής γλώσσας του 19ου και 20ου αιώνα: το πόσο επηρέασε την κοινή και εν τέλει τη διαμόρφωσε. Λέξεις της οικείας γλώσσας (έως το 1975) αποτελούν πλέον στοιχεία της νόρμας. Τα τυπικά λογοτεχνικά παραδείγματα του *ΙΛ* αφορούν λέξεις που στα μεγάλα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής θα χαρακτηρίζονταν με τον όρο λαϊκότροπο/λαϊκό-λογοτεχνικό και ενίοτε λόγιο-λογοτεχνικό. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα-παραθέματα στο *ΙΛ* εμφανίζονται τελευταία στη σειρά των παραδειγμάτων, π.χ. στο λήμμα *άβυσσο* παρατίθενται παραδείγματα από τον Παπαδιαμάντη και τον Παλαμά, τα οποία διασώζουν σπάνιες σημασίες (κόλαση) και τύπους (*ἄσσο'βος*).¹⁰ Στις λογοτεχνικές πηγές του *ΙΛ* συγκαταλέγεται – πέραν της έντεχνης, επώνυμης δημιουργίας – το δημοτικό τραγούδι, με όποιες δυσκολίες και ιδιαιτερότητες αυτό συνεπάγεται (προφορικές πηγές, θέματα φιλολογικής και εκδοτικής φύσεως, παράδοση των κειμένων).

10. Ενδεικτικά μπορεί κανείς να ανατρέξει σε λήμματα του *ΙΛ*, όπως τα παρακάτω: *αχνογελούσα*, *αχνογελώ*, *ασύγκριτος* (Ξενόπουλος, Παλαμάς, Κρυστάλλης), *άχαρος* (Βαλαωρίτης, Παλαμάς), *αχνάρι* (Μαρκοράς), *αχνίζω* (Κρυστάλλης, Βαλαωρίτης), *αχνός*=γύρη λουλουδιών (Κρυστάλλης), *βροντόφωνα* (Βαλαωρίτης, Παλαμάς, Τυπάλδος), *βροντόφωνος* (Σουρής, Πανάς, Βαλαωρίτης, Επαχτίτης), *βροντοφωνώ* (Δραγούμης, Ξενόπουλος), *βροντώ* (Σολωμός, Βλαχογιάννης), *γίνομαι* (Σολωμός), *γαρδιακά* (Σολωμός, Κρυστάλλης), *γαρδιακά (+καρδιακά)* (Ψυχάρης), *γαρδιακός* (Σολωμός, Χρηστοβασίλης, Προβελέγγιος), *γκλαν*=ήχος καμπάνας, κουδουνιών (Σολωμός, Χρηστοβασίλης), *γκουβέρνο* (Δροσίνης), *γκρεμίζω* (Σολωμός), *γκρεμοσακίζω* (Σουρής), *γλαρός* (Θεοτόκης, Σουρής), *γλαυκός* (Σολωμός, Παλαμάς, Φιλύρας, Άγρας), *γλείφω* (Δροσίνης, Βαλαωρίτης), *γλυκά* (Προβελέγγιος, Βαλαωρίτης), *γλυκάδα* (Τερτσέτης, Βαλαωρίτης, Πολέμης, Μυριβήλης).

5. Η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών

Σε γενικές γραμμές θα συνόψιζε κανείς τα κριτήρια επιλογής λογοτεχνικών παραδειγμάτων στο *ΙΛ* ως εξής:

Τα λογοτεχνικά παραδείγματα στο Ιστορικό Λεξικό χρησιμοποιούνται όταν:

- Παρουσιάζουν δύσκολους και σπάνιους μορφολογικούς τύπους (ἄσσο'βος) από το πλήθος της διαλεκτικής πολυτυπίας.
- Εμφανίζουν ποικίλες σημασιολογικές χρήσεις (ἄγνωρος) του λήμματος και λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις.
- Αποτυπώνουν γλωσσικές χρήσεις συγκεκριμένης ιστορικής/διαχρονικής σημασίας (π.χ. Σολωμός).
- Αποτελούν κατεξοχήν μέρος της προφορικής λογοτεχνικής παράδοσης, όπως στην περίπτωση του δημοτικού τραγουδιού.
- Προέρχονται ως εκφορά, σχηματισμός ή διατύπωση από την ευρύτερη προφορική λογοτεχνική παράδοση ως έκφραση συλλογικότητας, που συνυφαίνεται με το σύνολο του λαϊκού πολιτισμού (παράδοση, έθιμα, παραδόσεις, τοπική ιστορία, τοπικές παραλλαγές), που επηρέασε άλλωστε πολλά λογοτεχνικά έργα επωνύμων δημιουργών και κατέχει ξεχωριστή θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία.

6. Desiderata

Στο Παράρτημα 6 του Λεξικογραφικού Δελτίου 26 (2012) δημοσιεύεται ο αναθεωρημένος κανονισμός του Ιστορικού Λεξικού, βάσει του οποίου θα συνεχιστεί η σύνταξη των λημμάτων. Παράλληλα έχει προγραμματιστεί μια στοχευμένη αποδελτίωση λογοτεχνικών έργων με βάση την ενημερωμένη σε συγγραφείς, τίτλους και εκδόσεις βιβλιογραφία, η οποία εκπονήθηκε από τον ερευνητή του Κέντρου Άγγελο Αφρουδάκη και τη γράφουσα.

Τα κριτήρια για τη δημιουργία ενός σώματος λογοτεχνικών κειμένων προς αξιοποίηση και αποδελτίωση αποτελούν μέρος μιας ευρύ-

τερης συζήτησης και δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της παρούσας εργασίας (ποια λογοτεχνία και με ποια κριτήρια, από ποιες περιόδους, κ.λπ.). Η ελλιπής αποδελτίωση μειζόνων λογοτεχνών στο παρελθόν από έγκυρες εκδόσεις, καθώς και η σπανιότητα πηγών – με δεδομένη την ύπαρξη σημαντικής σύγχρονης γραπτής διαλεκτικής λογοτεχνικής παραγωγής π.χ. στην Κύπρο κ.α. – από αμιγώς διαλεκτική λογοτεχνία, μας φέρνουν μπροστά σε μια σειρά από προβλήματα προς επίλυση. Το όλο θέμα σχετίζεται και με τις λεξικογραφικές αρχές του Ιστορικού Λεξικού και την αρχική στοχοθεσία του, η οποία ορισμένες φορές βρισκόταν, τουλάχιστο μέχρι την αναθεώρηση του κανονισμού του, σε δυσαρμονία με τη σύγχρονη λεξικογραφία, τις αρχές και τις πρακτικές της.

Η λογοτεχνία ως τεκμήριο γλωσσικής χρήσης μπορεί να υποβοηθήσει τη γλωσσική έρευνα, εφόσον η λογοτεχνική μαρτυρία είναι μια αυθεντική χρήση σε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Ανεξάρτητα από το ποσοστό χρήσης λογοτεχνικών πηγών και παραδειγμάτων στη σύνταξη των λημμάτων, το λογοτεχνικό έργο αντιπροσωπευτικών μειζόνων λογοτεχνών του νεοελληνικού κανόνα από έγκυρες σύγχρονες εκδόσεις δεν πρέπει να λείπει από το υλικό του Αρχείου μας, ακόμα κι αν δεν αξιοποιηθούν εν είδει παραδειγμάτων στα λήμματα.¹¹ Λογοτεχνία και παραλογοτεχνία, λαϊκή και έντεχνη, ενδιαφέρει εξίσου όσον αφορά τη γλωσσική χρήση, τον πλούτο των σημασιών και των τύπων της νεοελληνικής και των διαλέκτων.

11. Ενδεικτικά προτείνεται η αποδελτίωση 48 νεοελλήνων λογοτεχνών, αλφαβητικά: Βαλαωρίτης, Βαλτινός, Βάρναλης, Βενέζης, Βηλαράς, Βιζυηνός, Βουτυράς, Βρεττάκος, Βυζάντιος, Γουζέλης, Δέλτα, Δροσίνης, Εγγονόπουλος, Ελύτης, Εμπειρικός, Θεοτοκάς, Θεοτόκης, Καβάφης, Καββαδίας, Καζαντζάκης, Κάλβος, Καρκαβίτσας, Καρυωτάκης, Κονδυλάκης, Κόντογλου, Κρυστάλλης, Λασκαράτος, Μαβίλης, Μακρυγιάννης, Μάτεσις (Αντώνιος), Μυριβήλης, Μωραϊτίδης, Ξενόπουλος, Παλαμάς, Παπαδιαμάντης, Παπαντωνίου, Ρίτσος, Σεφέρης, Σικελιανός, Σκαρίμπας, Σολωμός, Σουρής, Ταχτσής, Τερζάκης, Τσίρκας, Χρηστοβασίλης, Χριστόπουλος, Ψυχάρης. Ένας σημαντικός αριθμός λογοτεχνών έχει ήδη αποδελτιωθεί στο Αρχείο μερικώς και από παλαιότερες, λιγότερο έγκυρες, εκδόσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2009): «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 30.9-2.9.2007*. 601-615, (http://www.linguist.uoi.gr/cd_web/docs/greek/01_anastasiadisICGL8.pdf)
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. και Α. Φλιάτουρας (2003): «Η διάκριση [λόγιο] και [λαϊκό] στη νέα ελληνική: ορισμός και ταξινόμηση». Στο Γ. Κατσιμαλή, Αλ. Καλοκαιρινός, Έλ. Αναγνωστοπούλου και Ιωάννα Κάππα (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. 110-120 (σε CD-ROM)
- Αργυρόπουλος, Β. και Δ. Μιχελιουδάκης (2009): «Οι συντακτικές πληροφορίες στη νεοελληνική λεξικογραφία». Στο Κ. Chatzopoulou, Α. Ioannidou και S. Yoon (εκδ.), *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 9), Chicago, Illinois, 29–31 October 2009*. Ohio: Ohio State University, 77-87
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη (2007²): *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ
- Κακριδής, Μ. (2000): «Νόρμα, γλωσσική ποικιλία και εκπαίδευση». *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη γλώσσα και τη γλωσσική αγωγή* 2 (1-2) http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/thematikes/new_print/1/1.htm
- Καραντζή, Χ. (1998): «Η πολυτυπία ως τεχνική ανοικείωσης: μια υφολογική προσέγγιση». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 18: 265-275
- Καραντζή-Ανδρειωμένου, Χ. (2004): «Τα επίπεδα ύφους στα νεοελληνικά λεξικά και η εφαρμογή τους στη διδασκαλία ελληνικών για ξένους». Στο *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Ελληνικά ως Δεύτερη ή Ξένη γλώσσα», Πάτρα, 18-20 Ιουνίου 2004* (σε CD-ROM) (Δημοσιεύεται και στο *Πρακτικά του 1ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Άρτα, 10-11/12 Δεκεμβρίου 2004*)
- Κριαράς, Εμμ. (1995): *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών
- Μανδαλά, Μ. (εκδ.) (1993): *Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Τεγόπουλος-Φυτράκης
- Μανδαλά, Μ. (εκδ.) (1997): *Μεΐζον Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Τεγόπουλος-Φυτράκης

- Μάντζαρη, Ε. (2011): *Μονόγλωσσα ελληνικά παιδαγωγικά λεξικά: ζητήματα σχεδιασμού και διδακτικής αξιοποίησης*. Διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Πατρών ΠΤΔΕ
- Μαρωνίτης, Δ. Ν. (1999): «Τα λογοτεχνικά κείμενα ως γλωσσικά πρότυπα». Στο *Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα: 1976-1996, Είκοσι χρόνια από την καθιέρωση της Νεοελληνικής (Δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας, Αθήνα, 29 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 1996*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τομέας Γλωσσολογίας) και Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία (εκδ.), 243-246
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2012⁴): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας
- Ευδόπουλος, Γ. (2011): «Μεταλεξικογραφικές παρατηρήσεις στα διαλεκτικά λεξικά Μ. Μπεναρδή και Α. Σύρκου». *Patras Working Papers in Linguistics* (Τόμος αφιερωμένος στη διάλεκτο των Μεγάρων), vol. 2, 96-113
- Παλασάκη, Β. (2007): «Τα σώματα κειμένων: Ένα εργαλείο για τα παραδείγματα εξειδικευμένων λέξεων». Στο *Πρακτικά του 6ου Συνεδρίου ΕΛΕΤΟ - Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία, Αθήνα, 1-3 Νοεμβρίου 2007*, 1-14, (http://www.eleto.gr/download/Conferences/6th%20Conference/6th_22-03-PalasakiVasilikiPaper_V05.pdf)
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1933): «Προλεγόμενα». Στο *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. Α'. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ε'-ιθ'
- Πατάκης, Σ. (εκδ.) (2010): *Μεγάλο λεξικό του δημοτικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Συλλογικό έργο (2005): *(Νέο) Υπερλεξικό της νεοελληνικής γλώσσας (Α'-ΣΤ')*. Αθήνα: Αφοί Παγουλάτοι
- Τράπαλης, Γ. (2008): «Λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί στα νεοελληνικά λεξικά: Τοπολογία και συγκριτική εξέταση». Στο Α. Μόζερ, Αικ. Μπακάκου-Ορφανού, Χρ. Χαραλαμπίδης και Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας του ΕΚΠΑ στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 664-678
- Τράπαλης, Γ. (2009): «Σύγχρονη ανασκόπηση της σύγχρονης νεοελληνικής λεξικογραφίας: Τα ερμηνευτικά λεξικά (1976-2006)». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ευδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*. 1149-1166 (http://www.linguistoi.gr/cd_web/docs/greek/041_trapalisICGL8_OK.pdf)

- Τράπαλης, Γ. και Α. Οικονομίδης (2007): «Κριτήρια επιλογής παραδειγμάτων στα μονόγλωσσα λεξικά». Στο Αλ. Γαλάνη και Γ. Τσούλας (εκδ.), *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005, 1-13 (University of York, <http://icgl7.ict.e.uowm.gr/Trapolis&Oikonomidis.pdf>)
- Τράπαλης, Γ., Μαρκαντωνάτου, Σ., Αλεξοπούλου, Μ., Φωτοπούλου, Α. και Μαΐστρος, Γ. (2007): «Το Αντιλεξικόν του Θ. Βοσταντζόγλου και η δημιουργία μιας μικρής κλίμακας σημασιολογικά οργανωμένης βάσης δεδομένων της Σύγχρονης Ελληνικής». Στο Αλ. Γαλάνη και Γ. Τσούλας (εκδ.), *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005, 1-15 (University of York, <http://icgl7.ict.e.uowm.gr/Trapolis&Oikonomidis.pdf>)
- Τράπαλης, Γ. και Γ. Κατσούδα (2009): «Συγκριτική μελέτη του συστήματος λεξικογραφικών χαρακτηρισμών σε ελληνικά και ξένα μονόγλωσσα λεξικά». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 1168-1183
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2009): «Το νέο χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 1263-1282 (www.linguist-uoi.gr/cd_web/.../049_charalambakis ICGL8.pdf)
- Χαραλαμπίδης, Χ. (υπό έκδ.): *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Académie Française (1694): *Le Dictionnaire de l'Académie Française dédié au Roy*. Paris: la Librairie Arthème Fayard et l'Imprimerie Nationale
- Accademici della Crusca (1612): *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Venezia: Giovanni Alberti
- Baider, F. H. (2007): «The death of the author, the birth of the lexicographer: How French historical dictionaries construct history». *International Journal of Lexicography* 20 (1): 67-83
- Barbato, M. και A. Varvaro (2004): «Dialect dictionaries». *International Journal of Lexicography* 17 (4): 429-439

- Beltrami, P. G. και S. Fornara (2004): «Italian historical dictionaries: From the Accademia Della Crusca to the Web». *International Journal of Lexicography* 17 (4): 357-384
- Fraser, B. L. (2008): «Beyond definition: Organising semantic information in bilingual dictionaries». *International Journal of Lexicography* 21: 69-93
- Humblé, Ph. (1998): «The use of authentic, made-up and controlled examples in foreign language dictionaries». Στο T. Fontanelle, P. Hiligsmann, A. Michiels, A. Moulin, S. Theissen (εκδ.), *Actes EURALEX '98 Proceedings International Congress on Lexicography in Liège, Belgium, 1998*. Liège: Université de Liège, 593-600
- JOHNSON, S. (1755): *A Dictionary of the English Language*. London: Printed by W. Strahan
- Krishnamurthy, R. (2008): «Corpus-driven lexicography». *International Journal of Lexicography* 21 (3): 231-242
- Liddell, H. G. και R. Scott (1843): *A Greek-English Lexicon: Based on the German work of Francis Passow*. Oxford: Oxford University Press
- Markus, M. και R. Heuberger (2007): «The architecture of Joseph Wright's English Dialect Dictionary: Preparing the computerised version». *International Journal of Lexicography* 20 (4): 355-368
- Passow, F. (1831): *Handwörterbuch der griechischen Sprache*. Leipzig: Vogel
- Richelet, R. (1680): *Dictionnaire françois contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue française: ses expressions propres, figurées & burlesques, la prononciation des Mots les plus difficiles, le Genre des Noms, le Régime des Verbes: avec Les Termes les plus connus des Arts & des Sciences. Le tout tiré de l'usage et des bons auteurs*, Chez Jean Herman Widerhold, Genève
- Schneider, J. G. (1797-1798): *Kritisches griechisch-deutsches Handwörterbuch: beym Lesen der griechischen profanen Scribenten zu gebrauchen*. Leipzig: Frommann
- Sinclair, J. (εκδ.) (1987): *Collins Cobuild (Collins Birmingham University International Language Database) English Language Dictionary*. London/Glasgow: HarperCollins
- Zgusta, L. (1971): *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton

ΤΟ ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΣΤΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
(*ILNE*)

Άγγελος Γ. Αφρουδάκης

ABSTRACT

This paper deals briefly with three issues: a) older and recent trends concerning the use of proper names in dictionaries, b) adjustments of the new Regulations of *ILNE* concerning the treatment of onomatological material, and c) relevant remarks on the compilation of a separate digital toponymic dictionary beside *ILNE*.

1. Εισαγωγή

Ως ονοματολογικό υλικό εννοούμε τα κύρια ονόματα, δηλαδή αυτά που αποδίδονται σε διακριτές και μοναδικές οντότητες (π.χ. τοποθεσίες, ανθρώπους), σε αντιδιαστολή με τα προσηγορικά ή κοινά, τα οποία αναφέρονται σε μη μοναδικές πραγματώσεις ενός συνόλου /τάξεως οντοτήτων.¹ Στα κύρια ονόματα, εκτός από τις δύο βασικές κατηγορίες, των ονομάτων τόπων (τοπωνυμίων) και ονομάτων ανθρώπων (βαπτιστικών, οικογενειακών ονομάτων ή επωνύμων, εθνικών ονομάτων, παρωνυμίων), περιλαμβάνονται και τα ονόματα ημερών, μηνών, αγίων, εορτών, αστερισμών, εταιρειών, αθλητικών ομάδων κλπ. καθώς και, με διασταλτική ερμηνεία, και τα αρκτικόλεξα-ακρωνύμια.

Η ονοματολογία είναι ο σχετικά νεότερος κλάδος της γλωσσολογίας που μελετά το ονοματολογικό υλικό.² Το πρώτο διεθνές συνέδριο ονοματολογικών σπουδών στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι το 1938 και αποτέλεσε σταθμό για την ονοματολογική επιστήμη, αφού αναγνωρίστηκε η μεγάλη σημασία της, κατεξοχήν για την γλωσσολογία, αλλά και για άλλους τομείς (ιστορία, αρχαιολογία, λαογραφία, γεωγραφία κ.ά.). Ακολούθως ιδρύθηκαν ονοματολογικές εταιρείες με σκοπό την συγκρότηση ονοματολογικών συλλογών ή ακόμη και ατλάντων,³ ξεκίνησε η έκδοση ονοματολογικών περιοδικών, και εν γένει προωθήθηκε η θεσμοθέτηση αυτού του νέου επιστημονικού κλάδου.

1. Για μια πρόσφατη επισκόπηση των θεωρητικών προσεγγίσεων γύρω από τα κύρια ονόματα βλ. Anderson (2007).
2. Το συστηματικότερο, και μάλλον το μόνο, εγχειρίδιο για το θέμα παραμένει το *Εισαγωγή στην Ελληνική Ονοματολογία* (1992) του Χ. Συμεωνίδη, το οποίο βρίσκεται ανατυπωμένο στο Συμεωνίδης (2010), Α': 76-160.
3. Για τους άτλαντες, πβ. Range (1995: 312-317).

Το ενδιαφέρον για την ονοματολογία στην Ελλάδα κατά τους νεότερους χρόνους προαναγγέλθηκε ήδη τον 18ο αιώνα και ευρύνθηκε τον 19ο, από λογίους, όπως οι Αδ. Κοραής, Α. Μηλιαράκης, Η. Τσιτσέλης και οι πανεπιστημιακοί Γ. Ν. Χατζιδάκις, Ν. Πολίτης και Σπ. Λάμπρος. Ορόσημο απετέλεσε το 1903 η υποστήριξη από τον Κ. Άμαντο της διδ. διατριβής του στο Μόναχο με ονοματολογικό θέμα: *Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen*. Σταθμός είναι και η από το 1952 κ.εξ. έκδοση του μόνου ελληνικού ονοματολογικού περιοδικού «*Onomata. Revue onomastique*», με ιδρυτή τον Ι. Θωμόπουλο, το οποίο σήμερα αποτελεί την επιστημονική επετηρίδα της ιδρυμένης από τον ίδιον το 1981 Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας.⁴

Σε αρχειακό επίπεδο, πρέπει να επισημανθεί ότι πέραν του Αρχείου Τοπωνυμίων του ΙΑΝΕ, υπάρχουν και άλλα, όπως τα αρχεία των Κέντρων Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας και του Μεσαιωνικού και Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών (το δεύτερο με υλικό της τουρκοκρατίας), το Αρχείο της Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών με 30.000 κρητικά τοπωνύμια συγκεντρωμένα περί τα τέλη της δεκαετίας του 1950, ή το Διαλεκτολογικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με όλα τα σύγχρονα νεοελληνικά επώνυμα και τοπωνύμια, καθώς και με την βιβλιογραφία για την μελέτη των τελευταίων (βλ. Συμεωνίδης 2010, Α': 85).

Από πλευράς εκτενούς εκδεδομένου υλικού για τα οικωνύμια⁵ σημαντικό, αν και με αρκετά λάθη, παραμένει το Δρακάκης και Κούνδουρος (1939-1940). Για την μετά το 1912 περίοδο υπάρχει

4. Για σύντομη ιστορική επισκόπηση της ονοματολογίας στην Ελλάδα βλ. Βαγιακάκος (1962-1964) και Συμεωνίδης (2010).
5. Οικωνύμια χαρακτηρίζονται τα ονόματα κατοικημένων τόπων (πόλεων, χωριών, συνοικισμών). Τα ονόματα των μη κατοικημένων περιοχών ονομάζονται συνολικά εδαφονύμια (βλ. Συμεωνίδης 2010, Α': 82), τα οποία με τα σειρά τους διακρίνονται σε επιμέρους ομάδες, π.χ. υδρωνύμια, αγρωνύμια κ.λπ.

1. Εισαγωγή

το πενήντάτευχο έργο *Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος 1961-1962*. Για την περίοδο 1912 και εξής διαθέτουμε όμως πλέον το βελτιωμένο και επαυξημένο *Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος 2002* και βεβαίως το *Συμewονίδης (2010)*.

Ως προς τα ανθρωπωνύμια σημαντικότερο για τον όγκο υλικού και την συστηματικότητά του είναι το (έστω και ημιτελές) *Τριανταφυλλίδης (1982)*. Έργο αναφοράς για την ονοματολογία εν γένει παραμένει το *Βαγιακάκος (1962-1964)*. Για τα βαφτιστικά ονόματα αλλά και για τα τοπωνύμια, η νεοελληνική ονοματολογία εύλογα αναφέρεται και στην πλούσια ξενόγλωσση βιβλιογραφία γύρω από τα αρχαία ελληνικά ονόματα, όπως π.χ. τα λεξικά *Pape και Benseler (1911³)* και *Fraser και Matthews (1987-)*.⁶

2. Το ονοματολογικό υλικό στα λεξικά: τάσεις στην διεθνή και ελληνική πρακτική

Σε διεθνές επίπεδο η παράθεση ονοματολογικού υλικού εμφανίζεται γενικά πολύ περιορισμένη στα ιστορικά/διαλεκτικά λεξικά και σπάνια στα γενικά λεξικά. Ενδεικτικά παραδείγματα ιστορικών ή διαλεκτικών λεξικών που χρησιμοποιούν ονοματολογικό υλικό ως μαρτυρίες για την διαφώτιση των λημμάτων:

- α) *Schweizerisches Idiotikon (1881-)* της Ελβετικής Ακαδημίας Επιστημών, το οποίο αφορά στις γερμανικές διαλέκτους της Ελβετίας και Β. Ιταλίας από τον 13ο αι. και εξής,
- β) *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich* του Ινστιτούτου Αυστριακών Διαλεκτικών και Ονοματολογικών Λεξικών της Αυστριακής Ακαδημίας Επιστημών,
- γ) *Middle English Dictionary (1952-2001)*,
- δ) *Dictionary of American Regional English (1985 -)* (βλ. σχετικά *Adams 2002: 370-382, ιδ. σημ. 6*).

6. Για το θέμα βλ. συνοπτικά *Lindner (1995)* και *Masson (1995)*.

Ο Mufwene συνοφίζει την στάση των γενικών ιδίως λεξικών απέναντι στο ονοματολογικό υλικό διακρίνοντας τρεις τύπους (Mufwene 1988: 269):

- α) αυτά που το παραλείπουν ή ενίοτε αναφέρουν μερικές μόνο περιπτώσεις ονοματολογικού υλικού που μαρτυρείται και ως προσηγορικό (π.χ. το κλασικό *Oxford English Dictionary- OED* 1989², ακόμη και στην μείζονα δεύτερη αναθεώρηση),
- β) αυτά που παραθέτουν στο τέλος, σε παράρτημα, επιλεγμένο μικρό τμήμα ονοματολογικού υλικού ευρύτερα γνωστού, όπως ονόματα πόλεων, μεγάλων βουνών, ποταμών κ.τ.ό. (π.χ. το *Webster's* 1979²), και
- γ) αυτά που περιλαμβάνουν το πιο σύνθητες ονοματολογικό υλικό (π.χ. το *AHDEL* 2011⁵ σε όλες τις εκδόσεις του).

Ο ίδιος μελετητής υποστηρίζει ότι τα κύρια ονόματα δικαιούνται να περιλαμβάνονται στα εκτενή λεξικά ακριβώς όσο και τα προσηγορικά και ότι οι λεξικογράφοι πρέπει άρα να αναθεωρήσουν την μέχρι τώρα άποψή τους για το ονοματολογικό υλικό.

Στην μείζονα ελληνική γενική λεξικογραφία η εικόνα παρουσιάζεται ανάλογη. Οι Ευθυμίου και Κάρλα (2005) και Ευθυμίου και Σαραφίδου (2006), οι οποίες εξέτασαν εκτενώς τα Μπαμπινιώτης (2005²) και *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* 1998, διαπίστωσαν ότι σε αυτά περιλαμβάνονται μόνον μερικές εκατοντάδες κύρια ονόματα, κι αυτά πασίγνωστα. Μάλιστα ανάμεσα στα δύο μείζονα λεξικά παρατηρούνται μικρές διαφορές στην τακτική, στις αρχές, στα κριτήρια, και ενίοτε διαπιστώνεται όχι πλήρης εσωτερική συνέπεια, παρατηρήσεις όλες ενδεικτικές των θεωρητικών και πρακτικών δυσκολιών του θέματος. Επιπλέον ας σημειωθεί ότι και το παλιότερο μείζον λεξικό Δημητράκος (1953), παρότι αυτό συγκριτικά διαθέτει χαρακτηριστικά εμφανώς εγγύτερο προς ένα ιστορικό ή/και διαλεκτικό λεξικό, περιλαμβάνει ακόμη λιγότερο, σχεδόν αμελητέο ονοματολογικό υλικό.

Σχετικά πρόσφατα πιστοποιείται μια στροφή στην γενικευμένη παλαιότερα απαξιωτική στάση των λεξικών προς τα κύρια ονόματα,

2. Το ονοματολογικό υλικό στα λεξικά: τάσεις στην διεθνή και ελληνική πρακτική

καθόσον τώρα αναγνωρίζεται ευρύτερα η σημαίνουσα συνεισφορά του ονοματολογικού υλικού, κυρίως του τοπωνυμικού, στην λεξικογραφία.⁷ Από την άποψη αυτή το *ΙΛΝΕ* υπήρξε πρωτοπόρο και διορατικότερο. Αναγνώρισε ευθύς εξαρχής τόσο την συμβολή του ονοματολογικού υλικού στην καλύτερη τεκμηρίωση των λημμάτων στην διαλεκτική λεξικογραφία όσο και την σημασία των κυρίων ονομάτων γενικώς. Και το αναγνώρισε έμπρακτα μέσω της εξ αρχής συλλογής ονοματολογικού υλικού, μέσω της συμπερίληψής του στα λήμματα των τυπωμένων τόμων (1933 και εξής), αλλά και μέσω των σχετικών αναφορών ήδη στην πρώτη δημοσίευση του *Κανονισμού Συντάξεως* το 1935,⁸ και βεβαίως στην σημερινή αναθεωρημένη.

Την ανάγκη δημιουργίας θεσμοθετημένου φορέα που θα μελετά την ελληνική ονοματολογία την διατύπωσε ο Γ. Ν. Χατζιδάκις από το 1900. Την πρόταση αυτή την ενστερνίστηκε η Ακαδημία Αθηνών, μάλλον μόνη αυτή έως σήμερα και σίγουρα πρώτη αυτή. Η Ακαδημία ήδη από το 1927 καθορίζοντας το γενικό ερευνητικό έργο του νεοσύστατου *Κέντρου του Ιστορικού Λεξικού* περιέλαβε σε αυτό και την συγκέντρωση και μελέτη του ονοματολογικού υλικού. Προχώρησε μάλιστα σε ένα επιπλέον πρωτοπόρο βήμα, ιδρύοντας ήδη το 1964

7. Ενδεικτικό είναι το σχόλιο της Scott για την τρίτη μείζονα αναθεώρηση του *OED* σχετικά με την όλο και αυξανόμενη χρήση τοπωνυμικού υλικού σε αυτήν. «A growing awareness of the value of toponymic material as an important supplement to lexical material has already increased the volume of scholarly research in this field over the last hundred years, and *OED*³ endeavours to take account of all relevant etymological scholarship in the course of the revision programme. Place-names evidence is being incorporated in cases where the toponymic material makes a significant contribution to the development of a lexical item. As the revision process continues, there will be many more such additions, and consequently the Germanic toponymicon of the British Isles may be more widely recognized for the wealth of linguistic information it contains» (Scott 2004: 223). Για σχετικούς προβληματισμούς βλ. επίσης Ó Maolalaigh (1998).
8. Ονοματολογικό υλικό περιλαμβάνουν και τα εκτενή και σημαντικότερα τοπικά διαλεκτικά λεξικά Καραναστάση (1984-1992) και Κωστάκη (1986). Τα λεξικά αυτά έχουν γραφτεί από παλαιούς συντάκτες του *ΙΛΝΕ* και ακολουθούν τις αρχές και την μεθοδολογία του.

το *Αρχείο Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων (ΑΤΚΟ)*, ως τμήμα του *Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-ΚΕΝΔΙ*, με το οποίο μοιράζεται το ίδιο εκτενέστατο και πολύτιμο πρωτογενές υλικό. Η ξεχωριστή όμως ύπαρξη του Αρχείου υποδηλώνει την από μέρους της Ακαδημίας υπογράμμιση της σημασίας, την οποία εκείνη αποδίδει στην αυτοτελή ονοματολογική έρευνα. Και βέβαια το Αρχείο αντιμετωπίζει το ονοματολογικό υλικό με αυτοτελή τρόπο και με κατά περίπτωση διαφοροποιημένη αντίληψη.

3. Οι προβλέψεις του νέου *Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ* σχετικά με το ονοματολογικό υλικό

Δεν θα ανατυπώσουμε εδώ τις λεπτομερείς ρυθμίσεις του νέου *Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ* σχετικά με το ονοματολογικό υλικό, καθώς αυτός δημοσιεύεται σε Παράρτημα του παρόντος περιοδικού. Τα κύρια άρθρα που αναφέρονται στο ονοματολογικό υλικό είναι τα εδάφια Β'άνι, Β'β'iii και Β'δ'-στ' της Εισαγωγής και τα άρθρα 27-29, 115 και 149. Κατά τα λοιπά (ορθογραφία, τονισμό, φωνητική μεταγραφή) ισχύει για το ονοματολογικό υλικό ό,τι και για όλη την λεξικογραφητέα ύλη.

Βασική κατευθυντήρια γραμμή του Κανονισμού ήταν εξ αρχής, και παραμένει, ότι τα κύρια ονόματα συμπεριλαμβάνονται και συνεξετάζονται στο *ΙΑΝΕ*, μόνον όταν χρησιμοποιούνται ως προσηγορικά, ή όταν μαρτυρούνται σε στερεότυπες και άλλες εκφράσεις όπως γνυμικά, παροιμίες κ.λπ. (π.χ. *Κατίνα*, *Κινέζος*, *τα κουμπιά της Αλέξανδρου*), ή όταν διαθέτουν προσηγορικά παράγωγα.⁹ Επίσης, στο *ΙΑΝΕ*

9. Για τις διαδικασίες που μετατρέπουν ένα κύριο όνομα σε προσηγορικό, αλλά και επισκόπηση των ποικίλων θεωρητικών απόψεων για το θέμα, και γενικότερα για την φύση των κυρίων ονομάτων και την λεξικογραφική λειτουργία τους βλ. τα Ευθυμίου και Κάρλα (2005) και Ευθυμίου και Σαραφίδου (2006).

3. Οι προβλέψεις του νέου Κανονισμού Σύνταξης του ΙΑΝΕ σχετικά με το ονοματολογικό υλικό

παρατίθενται τοπωνύμια που είναι σχηματισμένα ούτως ή άλλως από προσηγορικές λέξεις (π.χ. το *Βαθύ Λαγκάδι, της Γριάς το Πήδημα*), εντός των σχετικών λημμάτων που αφορούν στις λέξεις αυτές.¹⁰

Το λοιπό ονοματολογικό υλικό αποδελτιώνεται, λημματογραφείται και εντάσσεται στο Αρχείο, αλλά μετά την σύνταξη της οικείας συντακτικής σειράς, εφόσον δεν περιληφθεί στο ΙΑΝΕ, καταχωρίζεται σε ιδιαίτερο *Παράρτημα Κυρίων Ονομάτων*¹¹. Σε αυτό το Παράρτημα αργότερα, όταν τα λήμματα συνταχθούν και εκτυπωθούν, εκβάλλουν τελικώς και τα χρησιμοποιημένα στους τόμους του ΙΑΝΕ ονοματολογικά δελτία, αποσπώμενα του κυρίου σώματος των προσηγορικών.

Έτσι, δεν περιλαμβάνεται στο ΙΑΝΕ το σημαντικό ποσοστό σύνθετων λεξιλογικών μονάδων που είναι σχηματισμένες εξ αρχής για περιγραφή και σήμανση ενός συγκεκριμένου τύπου, οι οποίες μολονότι αποτελούνται από προσηγορικές λέξεις, είναι εμφανές πως στην καθημερινή χρήση δεν θα χρειαζόταν να δημιουργηθούν ως προσηγορικά σύνθετα, π.χ. τοπωνύμια *Ξερσοακκούλι, Νεραϊδάλωνο, Ψηλοκοπρισιά, Λαχανόκαστρο*. Τα τοπωνύμια αυτής της κατηγορίας πιθανόν να φθάνουν το 20% των μη προσηγορικών τοπωνυμίων (Αφρουδάκης 2008: 292, όπου και λοιπές κατηγορίες σχηματισμού μη προσηγορικών τοπωνυμίων).

Ο λόγος για την συμπερίληψη στο ΙΑΝΕ μόνον των κυρίων ονομάτων που μαρτυρούνται και ως προσηγορικά βαθύτερα επιβάλλεται από την ιδιαίτερη φύση του ονοματολογικού υλικού (τους λόγους και τους τρόπους δημιουργίας του, που δεν θα εξετάσουμε εδώ), σε συνδυασμό με την βασική αρχή της οικονομίας, η οποία διέπει το ΙΑΝΕ,

10. Οι προσηγορικές λέξεις αποτελούν συνηθέστατη πηγή δημιουργίας κυρίων ονομάτων και τοπωνυμίων, μέσω μιας διαδικασίας παγίωσης. Βλ. Anderson (2007): 92-99 και γενικά για την προέλευση των κυρίων ονομάτων Seebold (1995).

11. Για το ειδικό αρχείο τοπωνυμίων και κυρίων ονομάτων του ΙΑΝΕ βλ. και άρθρο των Κωνσταντινίδου και Τζαμάλη στον παρόντα τόμο, κεφ. 2.1

και η οποία εκτίθεται στα άρθρα 40 και 42 του νέου Κανονισμού. Συγκεκριμένα αναφέρουμε ενδεικτικά ότι πανελληνίως τα τοπωνυμικά λήμματα που δεν μαρτυρούνται ως προσηγορικά (όπως έχει προκύψει από προσωρινές μετρήσεις, καθώς η εργασία δεν έχει ολοκληρωθεί), φτάνουν το εντυπωσιακό ποσοστό του 45% (με απόκλιση ± 5). Εξάλλου, όπως θα αναφέρουμε αργότερα, ένα πολύ σημαντικό ποσοστό τοπωνυμικών λημμάτων φαίνεται να κατατάσσεται στο δυσετυμολόγητο ή όλως άπορο υλικό. Η προσπάθεια συμπερίληψης τόσο εκτενούς και ιδιόμορφου υλικού στο ήδη τεράστιο υλικό του ΙΑΝΕ μόνο προβλήματα θα δημιουργούσε, πολλαπλά και δυσεπίλυτα.

Από την άλλη μεριά, έστω και μια επιγραμματική υπογράμμιση των λόγων για τους οποίους το ονοματολογικό υλικό είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε ένα ιστορικό και διαλεκτικό λεξικό, περισσότερο από ό,τι στα μείζονα λεξικά της Κοινής, είναι αποκαλυπτική. Τα κύρια ονόματα:

- α) διατηρούν αρχαιότερους τύπους – για παράδειγμα, ο μεσαιωνικός (ασυνίζητος) τύπος *κερατέα* της γνωστής διαλεκτικής λέξης *κερατιά* ‘χαρουπιά’ επιβιώνει ως τοπωνύμιο στην Αττική, χαρακτηριστικός του εξαφανισμένου πλέον παλαιοαθηναϊκού ιδιώματος,
- β) διασώζουν διαλεκτικά φαινόμενα που αλλιώς θα εξαλείφονταν υπό την επίδραση της Κοινής, π.χ. στα γνωστά τοπωνύμια της Αττικής *Αγ. Γεώργιος Καρύτσης* και *Γαλάτσι* επιβιώνει από το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα το φαινόμενο του τσιτακισμού (η συνηθέστερη μορφή *κ>τσ* στο πρώτο, η σπανιότερη *τ>τσ* στο δεύτερο),
- γ) παρέχουν σημαίνουσες ενδείξεις για την πυκνότητα και ένταση της επαφής της Ελληνικής με άλλες γλώσσες (εάν και γιατί π.χ. είναι πολλά τα ξένα τοπωνύμια σε μια περιοχή): έτσι π.χ. ιδιαίτερα μεγάλος είναι ο αριθμός βενετικών τοπωνυμίων στα Επτάνησα, στην Κρήτη, στις Κυκλάδες και στα Δωδεκάνησα ως αποτέλεσμα της βενετοκρατίας μετά το 1204 και των συστηματικών εμπορικών και εν γένει πολιτιστικών επαφών των περιοχών

3. Οι προβλέψεις του νέου Κανονισμού Συντάξεως του ΙΑΝΕ σχετικά με το ονοματολογικό υλικό

αυτών με τους Βενετούς. Για παράδειγμα, τα βενετικής προέλευσης τοπωνύμια *Γκρατακάτζα* (= τρίφτης, μαγειρικό σκεύος, αποδιδόμενο σε ύψωμα-σκοπιά σε ακρωτήριο στο Γεράνι Χανίων) και *Κουλίνες* (= λόφοι, αποδιδόμενο σε λόφο στην Κέρκυρα), προέρχονται από λέξεις που δεν μαρτυρούνται ως ελληνικά διαλεκτικά προσηγορικά, ή μαρτυρούνται αλλά όχι με αυτή την σημασία.

- δ) ενδέχεται να αποτελούν την πιο πρώιμη χρονολόγηση μιας λέξης, μαρτυρία σημαντική για ένα ιστορικό λεξικό. Π.χ. η λέξη *δερματάς* ως επώνυμο χρονολογείται πολύ παλαιότερα, δηλαδή από την βυζαντινή εποχή (PLP 3: 21), απ' ό,τι ως προσηγορικό, ήτοι από τον 17ο αι. (Βλάχος 1659). Η χρήση επαγγελματικών επωνύμων ως πρώτων μαρτυριών για το αντίστοιχο προσηγορικό είναι θεωρητικά αποδεκτή από την σύγχρονη ιστορική λεξικογραφία (πβ. Simpson και Durkin 2004: 359-364).

Γενικότερα, η μελέτη των τοπωνυμίων δίνει την δυνατότητα για περαιτέρω έρευνα φωνητικών, μορφολογικών και συντακτικών φαινομένων, όπως π.χ. της γλωσσογεωγραφικής κατανομής των επιθημάτων, της παραγωγής, της σύνθεση κ.λπ. (πβ. Laur 1995: 1372-1375).

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί η εξ ανάγκης διπλή χρήση του όρου τοπωνύμιο στον Κανονισμό Συντάξεως του ΙΑΝΕ, η οποία ενδεχομένως να προξενήσει σύγχυση: τόπος προέλευσης (μιας λέξης, ενός τύπου, μιας σημασίας) ή/και όνομα τόπου. Όταν στο Πέμπτο κεφάλαιο του Κανονισμού αναφέρεται ο όρος τοπωνύμιο (άρθρα 184-186), αυτός αφορά στον τόπο, δηλαδή στα κωδικοποιημένα οικωνύμια (οικισμούς), επαρχίες, νομούς ή/και νήσους, όπου μαρτυρείται και από όπου συγκεντρώθηκε το γλωσσικό υλικό (τύποι, σημασίες, παραδείγματα). Ο μαρτυρούμενος διαλεκτικός τύπος κάθε λέξης μέσω της μνείας του τοπωνυμίου τοποθετείται γεωγραφικά, π.χ. *σπάρτου*, *του* = είδος φυτού, τύπος μαρτυρούμενος στο Βελβεντό Κοζάνης Κοζάνης (εδώ το 'τοπωνύμιο' δηλώνει αντίστοιχα το χωριό, την επαρχία και τον νομό προέλευσης του τύπου). Σε πολλές περιπτώσεις όμως ο διαλεκτικός τύπος έχει και τοπωνυμική

χρήση, οπότε ως τοπωνύμιο χαρακτηρίζουμε και το ίδιο το όνομα του τόπου ως λεξική μονάδα (ασχέτως του αν το όνομα αφορά σε χωράφια, βουνά, οικωνύμια, πηγές κ.τ.ό. και αδιακρίτως του αν αποδίδεται σε εκτενή περιοχή ή σε τοποθεσία λίγων τετραγωνικών μέτρων). Στις περιπτώσεις αυτές ο διαλεκτικός τύπος είναι ο ίδιος τοπωνύμιο καθαυτό (εξεταζόμενο ως λήμμα και τύπος), ενώ ταυτοχρόνως προέρχεται και τοποθετείται σε ένα (ευρύτερο) επίσης 'τοπωνύμιο', π.χ. *Σπάρτα*, *τα* = όνομα τοποθεσίας με πηγή (λέξη-τοπωνύμιο), μαρτυρούμενο στο Αχλάδι Χαλκίδος Ευβοίας.

4. Το αυτοτελές Λεξικό Τοπωνυμίων του ΚΕΝΔΙ

Η αρχειακή και λεξικογραφική εργασία του ΚΕΝΔΙ (πέραν του ΙΑΝΕ και των επιμέρους Αρχείων στα οποία αυτό στηρίζεται) περιλαμβάνει όπως είπαμε και το ΑΤΚΟ. Σε αυτό καταρτίζεται μεταξύ άλλων και το Τοπωνυμικό υλικό των χειρογράφων συλλογών του ΚΕΝΔΙ. Πρόκειται για τοπωνυμικό λεξικό με την μορφή ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, το οποίο θα περιλάβει όλο το μικροτοπωνυμικό¹² υλικό, το οποίο μαρτυρείται στις χειρόγραφες συλλογές

12. Πέρα από την διάκριση εδαφονυμίων-κυριωνυμίων, στην οποία αναφερθήκαμε, μια άλλη σημαντική διάκριση του τοπωνυμικού υλικού είναι σε μεγαλοτοπωνύμια (ή μακροτοπωνύμια) και μικροτοπωνύμια. Τα πρώτα περιλαμβάνουν οικωνύμια και μεγάλης εκτάσεως εδαφονύμια (π.χ. λίμνες, ποτάμια, όρη, εκτενείς περιοχές χιλιάδων στρεμμάτων). Τα μικροτοπωνύμια είναι τα αποδιδόμενα σε τοποθεσίες περιορισμένης εκτάσεως, μερικών δεκάδων έως και λίγων τετραγωνικών μέτρων. Η διάκριση είναι ενίοτε ρευστή και ένα πρόχειρο κριτήριο χαρακτηρισμού των μεγαλοτοπωνυμίων είναι η μνεία τους σε χάρτες κλίμακας έως 1:50.000. Η έννοια του μικροτοπωνυμίου είναι ρευστότερη, καθώς κάποια από αυτά αποδεικνύεται ότι δεν είναι π.χ. γνωστά σε όλους τους κατοίκους ενός οικισμού, αλλά μόνο σε ορισμένους, που λόγω ιδιοκτησίας ή ενασχολήσεως (π.χ. βοσκοί) χρειάζεται να

4. Το αυτοτελές
Λεξικό Τοπωνυμίων
του ΚΕΝΔΙ

διαλεκτικού υλικού του Κέντρου.¹³ Η παλαιότερη των συλλογών αυτών χρονολογείται από το 1850. Το σύνολο του τοπωνυμικού υλικού υπολογίζεται σήμερα στις 205.000 μαρτυρίες και αυξάνεται περίπου κατά 3.000 ανά έτος. Αποτελεί το μεγαλύτερο υπάρχον σχετικό corpus, έχει συλλεγεί in situ και είναι σχεδόν όλο ανέκδοτο. Μέρος του έχει χρησιμοποιηθεί στα συνταχθέντα και συντασσόμενα λήμματα του ΙΑΝΕ. Μέχρι σήμερα έχουν τροφοδοτηθεί στην ηλεκτρονική τοπωνυμική βάση περίπου 105.000 τοπωνύμια και το Λεξικό υπολογίζεται να ολοκληρωθεί σε μια τετραετία. Πρέπει να επισημανθεί ότι το ονοματολογικό υλικό του ΚΕΝΔΙ ήταν ως τώρα, πριν την ανάπτυξη του εργαλείου αυτού, εν μέρει δύσχρηστο αυτοτελώς, καθώς ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να το εντοπίσει είτε ξεφυλλίζοντας τις χιλιάδες σελίδες χειρογράφων, ή ανατρέχοντας στα αλφαβητικά καταταγμένα εκατομμύρια δελτία λέξεων. Η δυσκολία αυτή δεν οφειλόταν σε αμέλεια ή αβλεψία· απλώς το ονοματολογικό υλικό ήταν οργανωμένο έτσι που να εξυπηρετεί το κύριο έργο του Κέντρου, το λεξικογραφικό, δηλαδή το ΙΑΝΕ.

Επισκοπώντας την διεθνή πρακτική στην τοπωνυμική λεξικογραφία παρατηρούμε ότι συνήθως τα λεξικά αυτά περιλαμβάνουν περιορισμένο αριθμό λημμάτων, πιθανόν λόγω οικονομίας ή ιδιαίτερης

συνεννοηθούν μέσω της μνείας τους. Το μικροτοπωνυμικό υλικό είναι το λιγότερο γνωστό και μελετημένο, ενώ συχνότατα κρύβει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες γλωσσικές πληροφορίες. Μια παραστατική εικόνα του continuum από τα μακρο- στα μικροτοπωνύμια θα ήταν οι σύγχρονες δορυφορικές επεξεργασμένες φωτογραφίες (π.χ. του Google Earth), όπου όσο εστιάζουμε κοντύτερα, σε μικρότερες περιοχές, πλησιάζοντας το έδαφος, τόσο αποκαλύπτονται περισσότερα τοπωνύμια. Για την τοπωνυμολογία ο μέσος όρος μιας ιδανικά επαρκούς συγκέντρωσης τοπωνυμίων από μια περιοχή είναι 10 τοπωνύμια ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο εδάφους – πάντα σε σχέση με την διαμόρφωση της περιοχής (π.χ. λιγότερα τοπωνύμια μαρτυρούνται σε ομαλό μεγάλο κάμπο, περισσότερα σε βουνό).

13. Βλ. σχετικά Αφρουδάκης (2001).

δυσκολίας. Ουσιαστικά περιλαμβάνουν κυρίως τα οικωνύμια, δηλαδή τα ονόματα κατοικημένων τόπων, και όχι τα μικροτοπωνύμια.¹⁴

Αντίθετα για την Ελλάδα διαθέτουμε πολύ εκτενέστερα τοπωνυμικά/μικροτοπωνυμικά λεξικά,¹⁵ καθώς και πλήθος σοβαρότατων ονοματολογικών μελετών, οι οποίες υποστηρίζουν καίρια τα ονοματολογικά λεξικογραφικά εγχειρήματα των νεότερων (η παράθεση των μελετών παρέλκει εδώ λόγω του μεγάλου αριθμού, του κινδύνου να αδικηθούν πολλοί και διότι οι μελέτες αυτές αναφέρονται στην εργασία της Γ. Κατσούδα, «Βιβλιογραφία νεοελληνικής διαλεκτικής λεξικογραφίας» στον παρόντα τόμο).

Παραλλήλως υπάρχει και μέγας αριθμός ερασιτεχνικών συλλογών-εκδόσεων ονοματολογικού υλικού, η χρησιμότητα και αξιοπιστία των οποίων ποικίλει αλλά δεν απορρίπτεται βεβαίως συλλήβδην. Πρέπει

14. Βλ. επί παραδείγματι τα Mills (1998) και Mills (2003), που περιλαμβάνουν 12.000 και 17.000 λήμματα αντίστοιχα. Ανάλογα ισχύουν για τα Cameron (1996) και Ekwall (1960) (περισσότερα από 10.000 λήμματα), πάντα για την Μ. Βρετανία. Ανάλογα για τη Γαλλία το Nègre (1991) περιλαμβάνει 35.000 λήμματα.
15. Πβ. ενδεικτικά: α) το πρόσφατο μνημειώδες Συμewνίδης (2010), με κατ' εκτίμηση πλέον των 19.000 οικωνυμίων της χώρας και με το εξαιρετικά σημαντικό χαρακτηριστικό της ετυμολόγησής τους, καθώς και με χρήσιμη εισαγωγή για την ονοματολογία και με πρόσφατη βιβλιογραφία, β) το Σταματελάτος και Βάμβα-Σταματελάτου (2006²), με περ. 29.000 λήμματα από όλη την χώρα, από τα οποία τα 21.000 αφορούν σε οικωνύμια, τα 6.500 σε μεγαλοτοπωνύμια (περιφέρειες, βουνά, κόλπους, νησιά, ποτάμια κ.τ.ό.), ενώ τα 1.500 είναι παραπεμπτικά για διευκόλυνση του χρήστη. Και τα δύο αυτά λεξικά δεν περιέχουν μικροτοπωνύμια. Άλλα εκτενή λεξικά περιλαμβάνουν και μικροτοπωνύμια, όπως π.χ. το Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού 1983, με 75.000 περ. τοπωνύμια συνολικά από όλη την χώρα, το Christodoulou και Konstantinidis (1987) με 62.500 περ. τοπωνύμια της Κύπρου και το Georgacas και McDonald (1967) με 19.000 τοπωνύμια από 3 επαρχίες των νομών Μεσσηνίας και Ηλείας. Κοινά στοιχεία των τεσσάρων αυτών λεξικών είναι ότι δεν περιλαμβάνουν ετυμολογία (πλην του πρώτου), δεν έχουν αυστηρή ενιαία λημματογράφηση (πλην και πάλι του πρώτου) και ότι παραθέτουν ελάχιστες πληροφορίες για τις τοποθεσίες (π.χ. είδος τοποθεσίας, εδαφική της διαμόρφωση, καθώς και ιστορικά, λαογραφικά ή λοιπά δεδομένα που παραδίδονται για κάθε τοποθεσία και που ενίοτε σχετίζονται με την ονομασία της).

4. Το αυτοτελές
Λεξικό Τοπωνυμίων
του *KENΔΙ*

να τονιστεί ότι οι περισσότερες από αυτές περιορίζονται απλώς στην καταγραφή ονομάτων και στην δημιουργία λίστας με αυτά, χωρίς τα ονόματα να συνοδεύονται από σημασιολογική ή και ετυμολογική επεξεργασία. Αυτό οφείλεται μάλλον στην παλαιότερη αντίληψη περί υποβαθμισμένης σημασίας του ονοματολογικού υλικού ως φορέα πολύ σημαντικών γλωσσολογικών πληροφοριών. Ας σημειωθεί ότι τα σημαντικότερα από αυτά τα δημοσιεύματα, λεξικά και μελέτες, αποδελτιώνονται και χρησιμοποιούνται ως πηγές για την σύνταξη του *IANE*.

Ειδικότερα στο *KENΔΙ* η επεξεργασία του τοπωνυμικού υλικού γίνεται με βάση τον Κανονισμό Συντάξεως του *IANE*. Ο σκοπός όμως του καταρτιζόμενου corpus, του *Λεξικού Τοπωνυμικού υλικού του KENΔΙ*, αλλά πρωτίστως η ίδια η φύση του υλικού, επιβάλλουν κάποιες ήσσονος σημασίας διαφοροποιήσεις, οι οποίες με κανένα τρόπο δεν εμποδίζουν την χρήση του υλικού στην σύνταξη του *IANE*, ούτε αντιφάσκουν με αυτό, ενώ ταυτοχρόνως διευκολύνουν την πληρέστερη εκμετάλλευση του τοπωνυμικού υλικού αυτοτελώς.¹⁶

Οι σημαντικότερες αυτές ‘διαφοροποιήσεις’ στο *Τοπωνυμικό υλικό του KENΔΙ* είναι οι εξής.

α) Στο *Λεξικό Τοπωνυμίων* περιλαμβάνονται όλα τα τοπωνύμια-/μικροτοπωνύμια, ασχέτως αν μαρτυρούνται ως προσηγορικά ή όχι. Κατ’ αρχήν τα χειρόγραφα έχουν ελεγχθεί εξονυχιστικά και έχει καταρτισθεί λεπτομερής κατάλογος σχετικά με το πόσα τοπωνύμια μαρτυρούνται ανά χειρόγραφο, σε ποιες σελίδες του κάθε χειρογράφου αναγράφονται και από ποια μέρη προέρχονται αυτά. Τα τοπωνύμια τροφοδοτούνται ηλεκτρονικά σε σχετική βάση δεδομένων εξ υπαρχής και όλα. Αυτό διότι παρατηρήθηκε ότι παλαιότερα από την αποδελτίωση του υλικού των χειρογράφων είχε ενίοτε παραλειφθεί το ονοματολογικό υλικό (λόγω του τεράστιου φόρτου εργασίας ή

16. Χρήσιμες γενικές απόψεις για το θέμα από την Möller (1995).

λόγω εσφαλμένης εκτιμήσεως) και άρα το υλικό αυτό απουσίαζε από τα δελτία του γενικού υλικού του Αρχείου του ΙΑΝΕ. Η συμπερίληψη όλου πλέον του υλικού είναι αυτονόητη, ιδίως μάλιστα αν ληφθούν υπόψιν οι επόμενες ενδεικτικές διαπιστώσεις, με αφορμή την μελέτη των τοπωνυμικών λημμάτων της Φθιώτιδος. Παρατηρήθηκε ότι τουλάχιστον για τον νομό Φθιώτιδος: (α) τα τοπωνυμικά λήμματα που δεν μαρτυρούνται ως προσηγορικά φτάνουν το εντυπωσιακό 47% του συνόλου, και (β) ένα κατ' εκτίμηση 8-10% των τοπωνυμικών λημμάτων αποτελεί πιθανώς μαρτυρία παλαιότερης χρήσης τους ως προσηγορικών.¹⁷ Και οι δύο ενδεικτικές αυτές διαπιστώσεις εμφανίζονται ενδιαφέρουσες, δυνητικώς γόνιμες και πάντως χρήζουσες ιδιαίτερης και συνολικής μελέτης όλου του υλικού.

β) Στο *Λεξικό Τοπωνυμίων* περιλαμβάνονται και τα αρκτικόμετρα, εφόσον είναι ουσιαστικοποιημένα και άρα κατ' ουσίαν συνιστούν νέα σημασία: π.χ. στη ΔΕΗ = ο τόπος, η περιοχή, όπου το εργαστάσιο της Δ.Ε.Η.

γ) Τα περιφραστικά αγιωνύμια εμφανίζουν συχνά προβλήματα στην λημματογράφησή τους λόγω πολυτυπίας ή παρετυμολογίας ή λόγω της λογιότερης προέλευσης, π.χ. *Αι Συμιός* / *Αϊ-Συμιός*, *Αι Σίδερος* - / *Αϊ-Σίδερος*. Στο *Λεξικό Τοπωνυμίων* κρίθηκε σκοπιμότερο το σχετικό υλικό να λημματογραφείται υπό το επίσημο εκκλησιαστικό όνομα ως χαλαρό σύνθετο, *Άγιος-Συμεών*, ο, *Άγιος-Ισίδωρος*, ο. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η πολλαπλή λημματογράφιση και συγκεντρώνεται το υλικό, ώστε η μελέτη του να είναι ευχερέστερη. Φυσικά, λόγω της ηλεκτρονικής μορφής του λεξικού, ο χρήστης που ενδιαφέρεται για έναν τοπικό, 'ιδιόμορφο' τύπο αγιωνυμίου μπορεί

17. Αφρουδάκης (υπό έκδ.): 293. Περαιτέρω ανάλυση του θέματος σε ημερίδες της *Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας* στην Ακαδημία Αθηνών, και ειδικότερα στις εισηγήσεις: «Το Αρχείο Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων της Ακαδημίας Αθηνών» (27/1/2010), «Και άλλες παρατηρήσεις από το συγκροτούμενο corpus των νεοελληνικών τοπωνυμίων» (11-12/11/2010). Η έκδοση όμως των Πρακτικών των ημερίδων αυτών παραμένει προς το παρόν εκκρεμής.

4. Το αυτοτελές
Λεξικό Τοπωνυμίων
του ΚΕΝΔΙ

να τον αναζητήσει με τον τύπο αυτό, να κατευθυνθεί στο πεδίο του τύπου και να εντοπίσει το λήμμα υπό το οποίο ο τύπος έχει καταχωρισθεί, καθώς και τις λοιπές πληροφορίες.¹⁸

δ) Η αρχή της οικονομίας ενεργοποιείται συχνότατα ως προς την λημματογράφηση του ονοματολογικού υλικού, καθώς η πολυτυπία είναι συχνά ιδιαίτερα μεγάλη στο υλικό αυτό και οι πολλαπλές λημματογραφήσεις θα διέσπειραν ένα υλικό ουσιαστικά ομογενές.¹⁹

ε) Μεγάλο μέρος του ονοματολογικού υλικού, πιθανώς της τάξεως του 17%, φαίνεται να ανήκει στην ομάδα δυσετυμολόγητων και αμφίβολης ή εντελώς αβέβαιης ετυμολογίας τοπωνυμίων. Θα ήταν λάθος το αβέβαιο αυτό υλικό να εξαχθεί του γενικού σώματος και να παραπεμφθεί σε παράρτημα. Με την τροφοδότηση του υλικού παρατηρούμε πολλές φορές ότι λέξεις αυτής της ομάδας αρχίζουν να επαναλαμβάνονται, από διάφορες περιοχές, συχνά με διαφωτιστικές και συγκλίνουσες πληροφορίες, οι οποίες μας υποβοηθούν στην αναζήτηση της ετυμολογίας και προέλευσης.²⁰ Για τον λόγο αυτό το αβέβαιο ονοματολογικό υλικό λημματογραφείται προσωρινά υπό ένα λήμμα, το οποίο επιλέγεται αφού ληφθούν υπόψιν και οι φωνητικές διαφορές των τοπικών ιδιωμάτων όπου εμφανίζεται. Το λήμμα αυτό με την συνεχή προσθήκη νέου υλικού και την μελέτη του συχνά

18. Πβ. Möller (1995: 325, 328), όπου εντοπίζεται ως λεξικογραφικό πρόβλημα γενικότερα η λημματοποίηση πολυλεκτικών τοπωνυμίων, πρόβλημα που επιδεινώνεται από την πολυτυπία των κυριωνύμων (βλ. και Cassidy 1995: 1427).

19. Ενδεικτικό παράδειγμα: τα τοπωνύμια *ο Ασκένταμας*, *ο Ασφένταμες*, *τα Σφιντάμια*, *του Σκενταμιού οι Λούρες*, *στου Σφιντάμ' Πιτσαλούδας*, *στου Σκιντάμ' Ταγαράκ'*, *ο Ασκένταμος*, *στου Σφιντάμ'*, *στα Σκεντάμια*, *στο Σφεντάμι*, *το Ασφεντάμι*, *του Σφουντάμ'*, *τα Ασφαντάμια*, *τα Σφαντάμια*, *το Σεντάμι* θα λημματογραφηθούν όλα υπό το τοπωνυμικό λήμμα (ή με πρώτο τοπωνυμικό λήμμα για τα περιφραστικά/πολυλεκτικά): *Σφεντάμι*, *το*.

20. Έτσι διαπιστώνουμε ότι μαρτυρούνται περίπου 36 τοποθεσίες με τύπους η *Πάδη/Πάδ'*, η *Πάδα*, *οι Πάδες/Πάδεις*, *το Πάδι*, και τέσσερις με τύπους η *Παδίτσα*, η πλειοψηφία των οποίων συνοδεύεται από την κοινή πληροφορία ότι πρόκειται για ομαλή πλαγιά.

τροποποιείται και σταδιακά σε μεγάλο ποσοστό οριστικοποιείται, έστω και αν η ετυμολογία παραμείνει αδιευκρίνιστη ή εκκρεμής. Εδώ ως σημειωθεί ότι τοπωνυμικά λήμματα, που από παρετυμολογία ή σύμπτωση φαίνεται αρχικά να μαρτυρούνται και ως προσηγορικά, στο *Τοπωνυμικό Λεξικό* θα περιληφθούν ως ξεχωριστά λήμματα, ενώ στο *ΙΑΝΕ* οι αμιγώς τοπωνυμικές μαρτυρίες άλλης ετυμολογίας δεν θα περιληφθούν ως ξεχωριστό λήμμα, ούτε βεβαίως θα ενταχθούν στο υπάρχον άλλο λήμμα.²¹ Για το θέμα της παρετυμολογίας πολύ ενδιαφέρον και με πολλές προεκτάσεις θεωρητικές και λεξικογραφικής εφαρμογής είναι το άρθρο της Μπασέα-Μπεζαντάκου (υπό έκδ.).²²

στ) Δεδομένου ότι το αβέβαιης ετυμολογίας υλικό είναι τέτοιας έκτασης, τα λήμματα, τα επιλεγόμενα έστω και προσωρινώς, δεν σημαίνονται προς το παρόν με αστερίσκο (βλ. άρθρο 70 του νέου *Κανονισμού*), καθόσον το ίδιο το ονοματολογικό αρχείο ευρισκόμενο εν προοδω δεν στοχεύει προς το παρόν στην ετυμολόγηση αλλά στην αυτοτελή συγκέντρωση του υλικού (και παραλλήλως βέβαια στην προσθήκη του στο γενικό Αρχείο δελτίων του *ΚΕΝΔΙ* και την συνδρομή του στο κυρίως λεξικογραφικό έργο του Κέντρου, δηλαδή στο *ΙΑΝΕ*).

21. Π.χ. το πλήθος των τοπωνυμίων υπό τα προσωρινά λήμματα *Κόντρα/Κούντρα* (και τα παράγωγα) με την συνεχή καταχώριση νέου υλικού σταδιακά διαχωρίζεται σε δύο ομάδες, στα προερχόμενα εμφανώς από το ιταλ. *contra* και στα σχετιζόμενα με την σημασία 'πέτρα, βράχος'. Τα τοπωνύμια με προσωρινό λήμμα *Κουπάκι* (με πληθώρα τύπων) σταδιακά αποχωρίζονται στα προερχόμενα από το *κουπάκι* (<κούπα, η) και σε αυτά που σχετίζονται με τις σημασίες 'κορμός/θάμνος/ρίζα/κλαδί/ξύλο' και πιθανώς με τα αλβαν. *korats* 'κορμός, ρίζα δέντρου' ή σλαβ. *koras* 'σκαφεύς'. Η συγκέντρωση και ενιαία επεξεργασία όσο το δυνατόν περισσότερου ονοματολογικού υλικού είναι σημαντική για πολλούς λόγους, αλλά και διότι, δεν θα σταματήσουμε να το υποστηρίζουμε, και μόνη η ύπαρξη τόσο εκτενούς υλικού (μαζί φυσικά με τις πληροφορίες που συνοδεύουν κάθε καταχώριση) διευκολύνει και "καθοδηγεί" την μελέτη του.

22. Για το ίδιο θέμα πβ. επίσης τα Ashley (1995), Wiesinger (1995).

4. Το αυτοτελές
Λεξικό Τοπωνυμίων
του ΚΕΝΔΙ

Το κεντρικό πρόβλημα που προέκυψε κατά την συγκρότηση του *Λεξικού Τοπωνυμίων του ΚΕΝΔΙ*, το οποίο και το διαφοροποιεί σε ορισμένα σημεία από το *ΙΛΝΕ*, σχετίζεται με την αντιμετώπιση των τοπικών τύπων κάθε τοπωνυμίου και με την φωνητική τους απόδοση.

Σε συγχρονική συγκέντρωση ή/και έκδοση τοπωνυμίων μιας περιοχής μεριμνούμε για την πιστότητα της φωνητικής των τοπικών τύπων. Στην περίπτωση του corpus όμως υπάρχουν παράμετροι που περιπλέκουν το θέμα, όπως π.χ. το γεγονός ότι τα τοπωνύμια: είναι πολλά· προέρχονται από όλο τον ελληνόφωνο χώρο, όλες τις διαλέκτους και ιδιώματα· προέρχονται μόνον από χειρόγραφα· έχουν συλλεγεί σε διάστημα 100 και πλέον ετών και αντικατοπτρίζουν διαφορετικές φάσεις του βίου κάθε ιδιώματος· οι συλλογείς είναι πάμπολλοι, με ποικιλία στον τρόπο φωνητικής απόδοσης αλλά και αντίληψης της ίδιας της έννοιας της πιστότητας.

Ο νέος Κανονισμός του *ΙΛΝΕ* αποτελεί έργο αναφοράς για τα θέματα φωνητικής απόδοσης, οι διατάξεις του όμως δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν σε όλες τους τις λεπτομέρειες στο υπό προετοιμασία *Λεξικό Τοπωνυμίων*. Δεν πρόκειται για θέμα επαρκείας του ερευνητή στην γνώση όλων των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων. Δεν είναι καν πρόβλημα μόχθου. Η δυσκολία ακριβούς φωνητικής αποδόσεως οφείλεται στην αξεπέραστη αδυναμία ελέγχου πλήθους λεπτομερειών για τα τοπικά ιδιώματα, για τις πιθανές μεταβολές σε διαχρονικό επίπεδο και για την αξιοπιστία του εκάστοτε συλλογέα, με τον συνακόλουθο κίνδυνο να καταλήξει το corpus σε μια πλασματική ή χονδροειδή αποκατάσταση του συλλεγέντος υλικού προς μια ανύπαρκτη χρονικά στιγμή των νεοελληνικών ιδιωμάτων ή προς έναν αδιανόητο μέσο όρο.²³

23. Συζήτηση και ανάπτυξη των προβληματισμών για τα θέματα βλ. στο Μπασέα-Μπεζαντάκου (2007).

Η λύση υποβάλλεται, αν σκεφτούμε τι είναι ένα corpus νεοελληνικών τοπωνυμίων προερχόμενο από χειρόγραφα και τι επιδιώκουμε συγκροτώντας το. Στην ουσία δεν πρόκειται για ένα σώμα διαλεκτικού υλικού. Δεν περιμένει κανείς από αυτό, ούτε καταφεύγει σε αυτό, για να λάβει πλήρεις και απακριβωμένες πληροφορίες ως προς τις φωνητικές/φωνολογικές διαφορές, π.χ. της Φωκίδας από τα Γρεβενά. Το *Λεξικό Τοπωνυμίων* αναπόφευκτα είναι λεξιλογικού προσανατολισμού και ενδιαφέροντος.

Στη συγκρότηση λοιπόν του corpus αναπαράγουμε την μορφή του τοπωνυμίου όπως την δίνουν οι πηγές, χωρίς να παίρνουμε όμως θέση ως προς την ακρίβεια, την ορθότητα ή την επάρκεια των σχετικών πληροφοριών. Και θα τολμούσα να πω κάτι αιρετικό: δεν μας ενδιαφέρει η φωνητική και η απόδοσή της, δηλ. δεν επιτρέπεται να μας ενδιαφέρει. Αν προσπαθήσουμε να καλύψουμε και αυτό το θέμα, δεν θα ολοκληρώσουμε ποτέ το *Λεξικό*. Και αν το ολοκληρώναμε, στην πραγματικότητα δεν θα προσφέραμε κάτι ουσιαστικά χρήσιμο στον χρήστη τέτοιου λεξικού.

Η ελάχιστη αλλά αναγκαία θέση που ο συντάκτης ενός τέτοιου corpus υποχρεούται να πάρει είναι απλώς να λημματογραφεί τις τοπικές μορφές των τοπωνυμίων με ενιαίο και συνεπή τρόπο και με βάση τον νέο Κανονισμό Συντάξεως του *ΙΑΝΕ*. Χωρίς αυτή την μέριμνα οι τοπικοί τύποι των τοπωνυμίων θα έπλεαν ανεντόπιστοι σε ένα πέλαγος εξαιρετικά δύσρηστου πρωτογενούς υλικού. Η λημματογράφηση τοπωνυμίων (όπως και επωνύμων) δεν είναι εύκολη, ίσως μάλιστα αποδεικνύεται εγχείρημα δυσκολότερο από το αντίστοιχο στάδιο ενός λεξικού προσηγορικών. Η λημματογράφηση είναι η σημαντικότερη συνεισφορά του εκδότη (μαζί βέβαια με την εξασφάλιση της επάρκειας του υλικού και της ομοιογενούς γεωγραφικής κατανομής του).²⁴

24. Εργασία ανάλογη με την τοπωνυμική έχει αρχίσει στο *ΚΕΝΔΙ* και για τα λοιπά κύρια ονόματα. Η εργασία όμως είναι αδύνατον να προχωρήσει ταχέως για πρα-

4. Το αυτοτελές
Λεξικό Τοπωνυμίων
του ΚΕΝΔΙ

Αυτή η πορεία (και η κατ' ουσίαν μετάθεση βάρους από τον τοπικό τύπο προς το λήμμα, και από την ετυμολογία στην χρήση), συνδέεται με τις απόψεις που ο Γ. Ν. Χατζιδάκις διαχρονικά υποστήριξε όσον αφορά στην ονοματολογία, όταν λ.χ. διαπίστωσε ότι «ή ετυμολογική εξέτασις τῶν τοπικῶν ὀνομάτων [...] πολλὰ παρέχει πράγματα τοῖς γλωσσοδίφαις καὶ ἱστορικοῖς. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ὑπαγορεύει μᾶλλον ν' ἀπεχώμεθα νῦν αὐτῶν, ἅτε πάντοτε σχεδὸν προκειμένου περὶ παρακεκινδυνευμένης ἀποπείρας, ἢ ἀνὰ πᾶν βῆμα νὰ κινδυνεύωμεν νὰ σφαλῶμεν» (Χατζιδάκις 1893: 231), ἢ ὅταν προσυπέγραψε τὴν ἀποψη τοῦ Whitney ὅτι «τὸ ἐρευνᾶν τὰ κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν λέξεως τινὸς δηλοῖ ἐξετάζειν ἀκριβέστατα πάσας τὰς περὶ τὴν σημασίαν καὶ τοὺς φθόγγους μεταβολὰς [...] καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς σημασίας τῶν λέξεων εἶναι πολλῶ οὐσιωδεστέρα καὶ ἀναγκαιότερα» (Χατζιδάκις 1894: 125-126), ἢ ὅταν υπέδειξε πὼς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ονοματολογίας εἶναι «πρῶτον ἡ χρῆσις καὶ μετὰ τὸ ἔτυμον» (Χατζιδάκις 1920: 5).

κτικὸὺς λόγους. Σημειώνουμε τώρα ὅτι τὸ σχετικὸ υλικὸ τῶν χειρογράφων εἶναι συγκριτικὰ περιορισμένο, ἀλλὰ καὶ τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα διαφέρουν. Ἐδῶ θα αναφέρουμε μόνο ὅτι καὶ σε αὐτὸ τὸ θέμα τὸ ονοματολογικὸ υλικὸ τῶν χειρογράφων συλλογῶν τοῦ ΚΕΝΔΙ εἶναι πολὺτιμο. Γνωρίζουμε π.χ. ὅτι οἱ συνήθως χρησιμοποιούμενες ἀπὸ τοὺς μελετητὲς πηγές ὡς πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα ἢ τὰ βαπτιστικὰ εἶναι οἱ εκλογικὸὶ κατάλογοι, οἱ κατάλογοι τοῦ Ο.Τ.Ε. καὶ ἐκδεδομένα ἔγγραφα/ἀρχεῖα. Καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὲς πηγές ὁμως δὲν διαθέτει ταυτόχρονα αὐτὸ που διακρίνει τὸ σχετικὸ υλικὸ τοῦ ΚΕΝΔΙ: διαχρονικὴ φύση υλικοῦ, πολυτυπία (ὡς πρὸς τὰ βαπτιστικὰ καὶ οἰκογενειακὰ), καὶ ἰδίως βέβαια τὸν μεγάλο καὶ γοητευτικὸ πλοῦτο τῶν παρωνυμίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αφρουδάκης, Α. (2001): «'Εργαλεία' που αναπτύχθηκαν από το *Αρχείο Τοπωνυμίων και Κυρίων Ονομάτων* (προσαρτημένο στο *Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού*) στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΜΗΤΟΣ». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 23: 159-225
- Αφρουδάκης, Α. (υπό έκδ.): «Τοπωνύμια της Φθιώτιδας που δεν μαρτυρούνται ως προσγορικά». Στο *Ελληνική Ονοματολογική Εταιρεία* (εκδ.), *Ονοματολογικά Φθιώτιδος. Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Ονοματολογικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας*. Λαμία, 3-5 Οκτωβρίου 2008, 289-294
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1962-1964): «Σχεδιάσμα περί τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι (1833-1962)». *Ἀθηνᾶ* 66 (1962): 300-424· 67 (1963-1964): 145-369
- Βλάχος, Γεράσιμος (1659): *Θησαυρὸς τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς βάσεως τετραγλωσσοσ.* Βενετία: Ex Typographia Ducali Pinelliana
- Γεωγραφικὴ Ὑπηρεσία Στρατοῦ 1983: *Γεωγραφικὸ λεξικὸ ἐλληνικῶν τοπωνυμίων*, τ. 1-3. Ἀθήνα: Γ.Υ.Σ.
- Δημητράκος, Δ. (1953): *Μέγα λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*. Ἀθήνα: Ἀρχαῖος Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητρίου Δημητράκου Α.Ε.
- Δρακάκης, Α. Θ. καὶ Σ. Ι. Κούνδουρος (1939-1940): *Ἀρχεῖα περὶ τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων 1836-1936 καὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους*, τ. 1-2. Ἀθήνα: Τύποις «Γραφικαὶ Τέχναι»
- Ευθυμίου, Α. καὶ Γ. Κάρλα (2005): «Οἱ περιπέτειες ἐνὸς Καζανόβα στα λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς: ὁ λεξικογραφικὸς χειρισμὸς τῶν κυρίων ὀνομάτων με μεταφορικὴ σημασία». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 25: 5-34
- Ευθυμίου, Α. καὶ Γ. Σαραφίδου (2006): «Ο ἰστορικὸς χειρισμὸς τῶν ἐθνικῶν κυρίων ὀνομάτων με μεταφορικὴ σημασία». *Γλωσσολογία* 17: 169-198
- ΙΛΝΕ (1933-1989): *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, τ. 1-5.2 (Α-δαχτυλωτός). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Καραναστάσης, Α. (1984-1992): *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*, τ. 1-5. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- Κεντρικὴ Ἐνωση Δήμων καὶ Κοινοτήτων Ἑλλάδος (1961-1962): *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου ΔΝΖ' τοῦ ἔτους 1912 καὶ ἐφεξῆς*. Ἀθήνα: ΚΕΔΚΕ

- Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος 2002: Λεξικό διοικητικών μεταβολών των Δήμων και Κοινοτήτων 1912-2001*, τ. 1-2. Αθήνα: ΚΕΔΚΕ-ΕΕΤΑΑ
- Κωστάκης, Θ. (1986): *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*, τ. 1-3. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998): *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ./Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη)
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2005²): *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (2007): «Δωδεκανησιακά φωνητικά στοιχεία σε τοπωνύμια της Σίφνου». Στο *Κ.Ε.Ν.Δ.Ι.-Ι.Λ.Ν.Ε και Ελληνική Ονοματολογική Εταιρεία* (εκδ.), *Ονοματολογικά Κυκλάδων. Πρακτικά Δ΄ Ονοματολογικού Συνεδρίου. Τήνος, 20-22 Οκτωβρίου 2005* (ONOMATA 19). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 597-604
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (υπό έκδ.): «Λαϊκή 'ετυμολογία' τοπωνυμίων. Περιπτώσεις από το νομό της Φθιώτιδας». Στο *Ελληνική Ονοματολογική Εταιρεία* (εκδ.), *Ονοματολογικά Φθιώτιδος. Πρακτικά Ε΄ Πανελληνίου Ονοματολογικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας. Λαμία, 3-5 Οκτωβρίου 2008*
- Σταματελάτος, Μ. και Φ. Βάμβα-Σταματελάτου (2006²): *Επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδος*. Αθήνα: Ερμής
- Συμεωνίδης, Χ. (2010): *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων*, τ. 1-2. Λευκωσία/Θεσσαλονίκη: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1982): *Τα οικογενειακά-μας ονόματα*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ./Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη)
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1893): «Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Μορέας». *Ἀθηνᾶ* 5: 231-238
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1894): «Συμβολὴ Δ΄ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης (Ἐκ τοῦ *Παρανασοῦ* Τόμ. ΙΣΤ΄ ἔτους 1894)». Στο Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. 1. Ἀθῆναι: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1905, 123-140
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1920): «Ἐτυμολογικά καὶ συντακτικά». *Λεξικογραφικὸν Ἄρχεϊον* 5: 3-16

- Adams, M. (2002): «DARE, history, and the texture of the entry». *American Speech* 77: 370-382
- AHDEL (2011⁵): *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt
- Anderson, J. (2007): *The Grammar of Names*. Oxford: Oxford University Press
- Ashley, L. (1995): «Folk etymology in the place names of the United States». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 1, 471- 475
- Cameron, K. (1996): *English Place-Names*. London: Badsford
- Cassidy, F. (1995): «Place name study: Getting started». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 2, 1426-1429
- Christodoulou, M. και K. Konstantinidis (1987): *A Complete Gazetteer of Cyprus*. Nicosia: Republic of Cyprus
- Dictionary of American Regional English* (1985 -): F. G. Cassidy και J. Huston (εκδ.): *Dictionary of American Regional English*. Cambridge Mass.: Belknap Press of Harvard University Press
- Eicher *et al.* (εκδ.) (1995): Eicher, E., G. Hilty, H. Löffler, H. Steger και L. Zgusta (εκδ.): *Namenforschung - Name Studies - Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik - An International Handbook of Onomastics - Manuel international d'onomastique*, τ. 1-2. Berlin/New York: Walter de Gruyter
- Ekwall, E. (1960): *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*, Oxford, Clarendon Press
- Fraser, P. M. και E. Matthews (1987-): *A Lexicon of Greek Personal Names*, τ. 1-6. Oxford: Clarendon Press, [e-book:<http://www.lgpn.ox.ac.uk/online/index.html>]
- Georgacas, D. και W. McDonald (1967): *Place Names of Southwest Peloponnesus*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)*: Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika (εκδ.) (1963-), *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Laur, W. (1995): «Morphologie und Wortbildung der Ortsnamen». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 2, 1370-1375
- Lindner, Th. (1995): «Griechische (inkl. mykenische) Ortsnamen». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 1, 690-705
- Masson, O. (1995): «Les noms propres d'homme en grec ancien». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 1, 706-710

- Middle English Dictionary* 1952-2001: R. Lewis (εξδ.): *Middle English Dictionary*, τ. 1-3. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Mills, A. D. (1998): *A Dictionary of English Place-Names*. Oxford: O.U.P.
- Mills, A. D. (2003): *A Dictionary of British Place-Names*. Oxford: O.U.P.
- Möller, L. (1995): «Methods and problems in proper name lexicography». Στο Eicher *et al.* (εξδ.) (1995), τ. 1, 324-328
- Morris, W. (εξδ.) (1969): *The American Heritage Dictionary of the English Language*. New York: American Heritage Pub. Co.
- Mufwene, S. (1988): «Dictionaries and proper names». *International Journal of Lexicography* 1.3: 268-283
- Nègre, Er. (1991): *Toponymie générale de la France* τ. I-III. Genève: Librairie Droz S.A.
- Ó Maolalaigh, R. (1998): «Place-names as a resource for the historical linguist». Στο S. Tylor (εξδ.), *The Uses of Place Names*. Edinburgh: Scottish Cultural Press, 12-53
- OED* 1989²: J. Simson και E. Weiner (εξδ.), *Oxford English Dictionary*, τ. 1-20. Oxford: Clarendon Press
- Pape, W. και G. Benseler (1911³): *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, τ. 1-2. Braunschweig: Vieweg. [ανατύπωση Graz: Akademische Druck- u. Verl.-Anst. 1959]
- PLP* 1976-1995: E. Trapp, R. Walther, H.-V. Beyer, K. Sturm-Schnabl, E. Kislinger, S. Kaplaneres και I. Leontiadis (εξδ.), *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τ. 1-15. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Ramge, L. (1995): «Arbeits- und Darstellungstechniken der Namenforschung: Atlanten». Στο Eicher *et al.* (εξδ.) (1995), τ. 1, 312-317
- Schweizerisches Idiotikon*: Verein für das Schweizerdeutsche Wörterbuch (εξδ.) (1881-): *Schweizerisches Idiotikon: Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache* (Begonnen von F. Staub und L. Tobler und fortgesetzt unter der Leitung von A. Bachmann, O. Gröger, H. Wanner, P. Dalcher, P. Ott und H.-P. Schifferle). Frauenfeld: Huber
- Scott, M. (2004): «Uses of Scottish place-names as evidence in historical dictionaries». Στο Ch. J. Kay, C. A. Hough, I. Wotherspoon (εξδ.), *New Perspectives on English Historical Linguistics. Volume II: Lexis and Transmission. Selected papers from 12 ICEHL, Glasgow, 21-26 August 2002* (Current Issues in Linguistic Theory 252). Amsterdam: J. Benjamins, 213-225

- Seebold, E. (1995): «Wortgeschichte/Etymologie der Namen». Στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 1, 602-610
- Simpson, A. και P. Durkin (2004): «The Oxford English Dictionary today». *Transactions of the Philological Society* 102: 335-374
- Webster's (1979²): Webster, N. και J. L. McKechnie (1979²): *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language, unabridged: Based Upon the Broad Foundations Laid Down by Noah Webster*. New York: Simon & Schuster
- Wiesinger, H. (1995): «Die Bedeutung der Eigennamen: Volksetymologien», στο Eicher *et al.* (εκδ.) (1995), τ. 1, 463-471

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑΣ

Γεωργία Κατσούδα

Η παρούσα βιβλιογραφία περιλαμβάνει τα περισσότερα –κατά το δυνατόν– λεξικά και γλωσσάρια των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων. Αδιαμφισβήτητα, ο αριθμός εργασιών (διδασκτορικές διατριβές, άρθρα και μελέτες), οι οποίες εστιάζουν το επιστημονικό ενδιαφέρον τους σε συγκεκριμένα διαλεκτικά φωνολογικά, μορφολογικά ή σημασιολογικά φαινόμενα, είναι εξαιρετικά μεγάλος. Ωστόσο, η παρούσα καταλογογράφηση θα περιοριστεί σε τρεις κατηγορίες εργασιών:

α) Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από

- (1) διαλεκτικά λεξικά, δηλαδή έργα με κατάλογο λημμάτων κατεξοχήν αλφαβητισμένων, τα οποία δομούνται βάσει συγκεκριμένων λεξικογραφικών προδιαγραφών και
- (2) διαλεκτικά γλωσσάρια, δηλαδή ως επί το πλείστον ερασιτεχνικούς αυτοτελείς ή μη καταλόγους διαλεκτικών λέξεων, για τις οποίες παρατίθενται μόνο τα μεταφραστικά ισοδύναμά τους.

- β) Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει διαλεκτολογικές εργασίες λεξικογραφικού περιεχομένου. Εδώ ανήκουν άρθρα ή μελέτες που
- (1) περιέχουν ικανό αριθμό πρωτογενούς διαλεκτικού λεξιλογικού υλικού (τουλάχιστον κάποιες δεκάδες λέξεων) κατεξοχήν αλφαβητισμένου, συνοδευόμενου από ερμηνεύματα ή ετυμολογικές παρατηρήσεις,
 - (2) περιέχουν μη αλφαβητισμένο πρωτογενές διαλεκτικό λεξιλογικό υλικό, αλλά συνοδεύονται από αναλυτικό ευρετήριο των παρατιθέμενων διαλεκτικών λέξεων (και πάλι ικανό αριθμό). Τα κριτήρια δηλαδή καταγραφής έργων της συγκεκριμένης κατηγορίας αποτέλεσαν
 - i. ο πλούτος σε διαλεκτικό λεξιλόγιο,
 - ii. η δομή παρουσίασης αυτού του υλικού και τέλος
 - iii. το κατά πόσον το παρατιθέμενο διαλεκτικό υλικό είναι πρωτογενές. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι συμπεριλήφθηκαν και εργασίες με μικρότερο αριθμό διαλεκτικών λέξεων (κάτω από σαράντα) για όσα τοπικά ιδιώματα η εργογραφία είναι ιδιαίτερα φτωχή.

Εν γένει, η παράθεση έργων της δεύτερης κατηγορίας δεν είναι εξαντλητική, ενώ συνειδητά δεν συμπεριλαμβάνονται οι εργασίες οι οποίες επεξεργάζονται δευτερογενές λεξιλογικό υλικό, δηλαδή υλικό αποδελτιωμένο από εκδεδομένα διαλεκτικά λεξικά ή γλωσσάρια.

- γ) Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει διαλεκτικές τοπωνυμικές και ανθρωπωνυμικές λεξικογραφικές μελέτες. Η συμπερίληψή τους κρίνεται απαραίτητη, δεδομένου ότι το ονοματολογικό υλικό είναι χρήσιμο στη διαλεκτική λεξικογραφία: τα τοπωνύμια και ανθρωπωνύμια (επώνυμα, βαφτιστικά και παρωνύμια), χρησιμοποιούμενα και ως προσηγορικά, διατηρούν φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των ιδιωμάτων, διασώζουν συχνά την αρχαιότερη μορφή μιας λέξης και συμβάλλουν πολλές φορές καθοριστικά στην ετυμολόγηση μιας λέξης (βλ. Αφρουδάκης στον παρόντα τόμο). Βέβαια, η καταλογογράφηση δεν μπορεί να είναι εξαντλη-

τική καταγράφονται τα κυριότερα έργα για κάθε περιοχή, με έμφαση σε εκείνες όπου οι διαλεκτολογικές μελέτες των άλλων κατηγοριών σπανίζουν.

Οι βιβλιοκρισίες για έργα και των τριών παραπάνω κατηγοριών δεν καταχωρίζονται χωριστά, αλλά παρατίθενται εντός αγκυλών στο τέλος του έργου στο οποίο αναφέρονται.

Πρέπει να επισημανθεί ότι, αν και με τον όρο «νεοελληνικές διάλεκτοι» εννοούμε συμβατικά τις προφορικά μαρτυρούμενες διαλεκτικές ποικιλίες από το 1800 και εξής (χρονικό όριο κάλυψης του *IANE*), στον παρόντα κατάλογο έχουν συμπεριληφθεί ενδεικτικά και ορισμένα λεξιλόγια διαλεκτικών πηγών παλαιότερων εποχών (π.χ. για το κυπριακό *Χρονικό του Λεοντίου Μαχαιρά* ή για τον *Ερωτόκριτο* κ.ά.), όταν οι υπό εξέταση διαλεκτικές ποικιλίες μαρτυρούνται συστηματικά από παλαιότερες εποχές, και κατά συνέπεια οι παλαιές πηγές μπορούν να συνεισφέρουν στην κατανόηση των σύγχρονων τύπων και σημασιών. Με την ολοκλήρωση του *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας* του Ε. Κριαρά φυσικά μια τέτοια παράθεση θα περιττεύει, εφόσον όλες οι πηγές αυτές ερμηνεύονται λεξικογραφικά στο μείζον αυτό έργο.

Η συλλογή του υλικού στηρίχθηκε στην αποδελτίωση:

- α) των προγενέστερων επισκοπήσεων του Βαγιακάκου (1972: 160-197) και της Μυτούλα (χ.χ.) (με τελευταία ενημέρωση το 2008)¹ και των παρεχομένων βιβλιογραφιών στους τόμους του περιοδικού *Ελληνική Διαλεκτολογία*.
- β) της αρθρογραφίας
 - (1) από έγκριτα επιστημονικά –κατεξοχήν γλωσσολογικά– περιοδικά (βλ. *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, *Όνόματα*, *Glotta*, *Λαογραφία* κ.ά.),

1. Βλ. Μυτούλα, Α. (2008): «Λεξικά και Γλωσσάρια Διαλέκτων/Ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής», (http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/bibliographies/idiomatic/contents.html).

- (2) από πρακτικά συνεδρίων (βλ. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Νεοελληνική Διαλεκτολογία κ.ά.*),
- (3) από ορισμένες σειρές τοπικών περιοδικών² με ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον, όπως *Αγιάσος, Αρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Αρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, Αρχεῖον Πόντου, Δωδεκανησιακὰ Χρονικά, Ἡπειρωτικὴ Ἑστία, Θρακικά, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, Καλυμνιακὰ Χρονικά, Κιμωλιακά, Κρητικὴ Ἑστία, Κυπριακὰ καὶ Σπουδαί, Λακωνικαὶ Σπουδαί, Ναυπακτιακά, Νισυριακά, Μακεδονικά, Πελοποννησιακά, Ποντιακὴ Ἑστία, Τηνιακά, Τριφυλιακὴ Ἑστία, Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς κ.ά.*
- γ) Τέλος, ἀντλήθηκε υλικό ἀπὸ το διαδίκτυο – με παράθεση αξιολογῶν ηλεκτρονικῶν διαλεκτικῶν λεξικῶν/γλωσσαρίων.

Ὡς πρὸς τὴ δομὴ, στὴν παρούσα ἐργασία ἀρχικὰ παρουσιάζονται οἱ νεοελληνικὲς διάλεκτοι, καὶ ἀκολουθοῦν τὰ νεοελληνικά ἰδιώματα βάσει τῆς γεωγραφικῆς τους κατανομῆς. Εἰδικὰ γιὰ τὰ ν.ε. ἰδιώματα, πρῶτα παρατίθενται γενικά ἔργα γιὰ τὴν ευρύτερη περιοχή, καὶ ἔπονται εἰδικότερα ἔργα ἀνὰ νομό ἢ νησί. Ἡ ἐργογραφία γιὰ ἰδιώματα περιοχῶν ἐκτὸς Ἑλλάδας καταγράφεται χωριστὰ στὸ τέλος τῆς ευρύτερης περιοχῆς με τὴν οὖοία τὰ συγκεκριμένα ἰδιώματα σχετίζονται (βλ. Ἡπειρο καὶ Θράκη). Τέλος παρατίθενται βιβλία καὶ ἀρθρα με λεξικογραφικό ενδιαφέρον, τὰ οὖοία ἀναφέρονται γενικῶς στα ν.ε. ἰδιώματα καὶ τὶς διαλέκτους, χωρὶς νὰ ἐστιάζουν σε κάποιον γεωγραφικό χώρο. Οἱ συγκριτικὲς κυρίως μελέτες που ἀφοροῦν δύο διαλεκτικὲς περιοχὲς καταχωρίζονται διπλά. Ἡ βιβλιογραφικὴ ὕλη γιὰ κάθε διάλεκτο καὶ τοπικό ἰδίωμα υποδιαιρεῖται σε τρεῖς υποομάδες:

2. Διατηροῦμε τὸν τονισμό τοῦ πρῶτου τόμου/τεύχους, ἀν καὶ ἡ πλειονότητα αὐτῶν τῶν περιοδικῶν σειρῶν ἀκολούθησε τοὺς κανόνες τοῦ μονοτονικοῦ, ὅταν αὐτό καθιερώθηκε ἐπισήμως. Επίσης, ἀκολουθοῦμε τὸν τονισμό τοῦ πρωτοτύπου, γιὰ τὰ ἔργα που ἐκδόθηκαν μετὰ το 1982.

στα διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια, στις διαλεκτολογικές λεξικογραφικές εργασίες και τέλος στις ονοματολογικές λεξικογραφικές εργασίες. Η τριμερής υποδιαίρεση υφίσταται ακόμη και όταν μια υποομάδα μένει κενή. Αυτό γίνεται για δύο κυρίως λόγους: α) ο αναγνώστης μπορεί να έχει εποπτεία τόσο του πλούτου όσο και του είδους της λεξικογραφικής παραγωγής για μια διάλεκτο ή ιδίωμα· μπορεί λ.χ. να διαπιστώσει ότι σε ένα τοπικό ιδίωμα υπάρχει μεγάλος αριθμός ονοματολογικών λεξικογραφικών μελετών, χωρίς όμως την παράλληλη ύπαρξη λεξικών ή γλωσσarίων β) σε μελλοντικές επανεκδόσεις της παρούσας βιβλιογραφίας, θα είναι εύκολο να συμπληρωθεί το νέο εκδοτικό υλικό στις οικείες κατηγορίες.

Η αποδελτίωση της σχετικής αρθρογραφίας από επιστημονικά περιοδικά και από περιοδικές τοπικές σειρές καταδεικνύει ότι η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια αλλά εν πολλοίς άγνωστη: αφενός μεγάλος αριθμός γλωσσarίων ή μελετών με διαλεκτικό λεξικογραφικό υλικό συμπεριλαμβάνεται σε μη ευρέως γνωστά ή/και δυσεύρετα τοπικά περιοδικά, αφετέρου οι τίτλοι πολλών μελετών παραπλανούν, καθώς δεν αποκαλύπτουν τη λεξικογραφική φύση του πονήματος. Γι' αυτόν τον λόγο, συχνά μετά από ένα έργο σημειώνεται εντός αγκυλών σχετικό κατατοπιστικό σχόλιο.

Το ολόένα συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη διαλεκτολογία και τη διαλεκτική λεξικογραφία καθιστά σαφές ότι η παρατιθέμενη βιβλιογραφία δεν μπορεί να είναι εξαντλητική. Γι' αυτό, στόχος του *KENΔI-IANE* αποτελεί η συνεχής βιβλιογραφική ενημέρωση και συμπλήρωση της παρούσας διαλεκτικής βιβλιογραφίας και η σε τακτά χρονικά διαστήματα δημοσίευσή της.

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

1. ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Καρολίδης, Π. (1885): *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων, ἤτοι ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔχνη τῆς ἀρχαίας καππαδοκικῆς γλώσσης*. Σμύρνη: Τυπογραφεῖον «Ὁ Τύπος» [Βιβλιοκρισία: Χατζιδάκις, Γ. (1885): *Ἑβδομάς* 2: 335-338]
 - Παπαστεφάνου, Γ. και Α. Καρακελίδου (2009): *Η χαμένη γλώσσα. Βαρασόντιο νεοελληνικό λεξικό*. Αγροσυκιά Πέλλας
 - Φωστέρης, Δ. και Ι. Κεσίσογλου (1960): *Λεξιλόγιο τοῦ Ἀρραβανί*, Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 89. Καππαδοκία 7. Ἀθῆναι: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Αναστασιάδης, Β. (2003): «Αρχαίες ελληνικές λέξεις στο ἰδιώμα των Φαράσων της Καππαδοκίας, που δεν απαντοῦν στη Δημοτικὴ», *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 4. Πρακτικὰ τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικὲς Διάλεκτοι και ἰδιώματα Ἰμβρου-Τενέδου-Μικρᾶς Ἀσίας-Πόντου». Αφιέρωμα στον Γ. Ν. Χατζιδάκι (Ἀθῆνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Ἀθῆνα: Ακαδημία Ἀθηνῶν, 53-66
 - Ἀλεκτορίδης, Α. (1883): «Περὶ τοῦ ἐν Φερτακαίνιοις τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος». *Δελτίον Ἱστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* 1: 480-508
 - Ἀνδριώτης, Ν. (1948): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα τῶν Φαράσων*, Collection de l'Institut Français d'Athènes 8. Καππαδοκία 2. Ἀθῆναι: Ἴκαρος
 - Ἀνώνυμος (1906): «Λεξιλόγιον Καππαδοκίας». *Ξενοφάνης* 4: 464-480
 - Ἀρχέλαος, Ι. Σ. [Σαραντίδης] (1899): *Ἡ Σινασός, ἡτοιθέσις, ἱστορία, ἡθικὴ και διανοητικὴ κατάστασις, ἡθη, ἔθιμα και γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Σινασοῦ. Ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ και σύντομος περιγραφή τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καισαρείας και Ἰκονίου ἑλληνικῶν κοινοτήτων ὡς και τῶν ἐν αὐταῖς σωζομένων ἑλληνικῶν διαλέκτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν Σινασῶ λαλουμένην*. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου
 - Dawkins, R. M. (1910): «Modern Greek in Asia Minor». *Journal of Hellenic Studies* 30: 121-132, 148-159

- I. ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Dawkins, R. M. (1916): *Modern Greek in Asia Minor. A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press
 - Κεσίσογλου, Ι. (1951): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Οὐλαγάτς*. Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 40. Καππαδοκία 4. Ἀθήναι: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν
 - Κρινόπουλος, Σ. (1889): *Τὰ Φερτάκαινα ὑπὸ ἐθνολογικῆν καὶ φιλολογικῆν ἔποψιν ἐξεταζόμενα*. Ἀθήναι: Τυπογραφεῖον Δημ. Φέξη
 - Κωστάκης, Θ. (1968): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σίλλης*. Λυκαονία Ι. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν
 - de Lagarde, P. (1886): *Neugriechisches aus Kleinasien*, Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 33. Göttingen
 - Μαυροχαλυβίδης, Γ. (1990): *Ἡ Ἀξὸς Καππαδοκίας*, Μονογραφία. Τόμος Δεύτερος (ἔκδοση-ἐπιμέλεια-ἐπίμετρο: Ὁρέστης, Πρόδρομος καὶ Ἀνθούλα Γ. Μαυροχαλυβίδη). Ἀθήνα: Ἀξέχαστες Πατρίδες
 - Μαυροχαλυβίδης, Γ. καὶ Ι. Κεσίσογλου (1960): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀξοῦ*. Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν 39. Καππαδοκία 6. Ἀθήναι: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν
 - Οἰκονομίδης, Δ. (1926): «Ποντικαὶ τινες λέξεις καὶ Καππαδοκικαί». *Ἀθηνᾶ* 38: 110-118
 - Τζιούτζια, Ε. (εκδ.) (2007): *Μαλακοπὴ Καππαδοκίας. Μέσα ἀπὸ πηγές, ἔγγραφα καὶ μαρτυρίες*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Ναῦς
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Ἀποστολόπουλος, Φ. καὶ Ε. Ἀνδρεάδης (1977): «Τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν στὴν Καππαδοκία». *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 1: 89-137

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Caracausi, G. (1990): *Lessico greco della Sicilia e dell'Italia meridionale (secoli X- XIV)*. Palermo
 - [Βιβλιοκρισία: Γιοκουμάκη, Ε. (1991): *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 17: 203-210, Kramer, J. (1994): *Zeitschrift für Romanische Philologie* 110.3-4: 635-642]
 - Cassoni, M. (1941): *L'alfa del mio dizionario-etimologico del greco-volgare otrantino*. Martano
 - Cassoni, M. (1999): *Vocabolario Griko-Italiano*, a cura di Salvatore Sicuro. Lecce: Argo
 - Corliano, F. (2010): *Vocabolario italiano-griko, griko-italiano*. Lecce: Manni
 - Greco, A. (1998): *Vocabolario Griko-Italiano, Italiano-Griko*. Castri-gnano dei Greci
 - Greco, C. και G. Lamproyorgou (2001): *Lessico di Sternatia – Λεξικό του ελληνικού ιδιώματος της Στερνατίας*. Lecce: Edizioni del Grifo
 - Καραναστάσης, Α. (1984-1992): *Ίστορικόν λεξικόν τῶν ἑλληνικῶν ιδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*, τ. Α'-Ε'. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
 - [Βιβλιοκρισία: Μηνάς, Κ. (1985): *Γλωσσολογία* 4: 163-70. Γιοκουμάκη, Ε. (1985): *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 15: 301-310]
 - Κατσογιάννου, Μ. (1998): *The Graecanic Lexicon (Τρίγλωσσο λεξικό κατωιταλικῆς-νέας ελληνικῆς-ιταλικῆς)*. Πάτρα: εκδ. ΕΕΤ (=Εργαστήριο Ενσύρματης Επικοινωνίας), Πανεπιστήμιο Πατρών. [Διατέθηκε στο διαδίκτυο από το 1998 μέχρι το 2002]
 - Rohlfs, G. (1932-1939): *Dizionario dialettale delle tre Calabrie, con note etimologiche e un'introduzione sulla storia dei dialetti calabresi*, vol. I (1932), vol. II, (1934), vol. III (1939). Halle: Max Niemeyer/ Milano: Ulrico Hoepli
 - Rohlfs, G. (1956-1961): *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Abhandlungen-Neue Folge, Hefte 41 (1956), 48 (1959), 53 (1961). München
 - Rohlfs, G. (1964² [1η έκδ. Halle 1930]): *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität): Lexicon graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der Unteritalienischen Gräzität*. Tübingen

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- gen: Max Niemeyer Verlag.
[Βιβλιοκρισία: Georgacas, D. J. (1968): *BZ* 61: 322-34]
- Rohlf, G. (1966-1997): *Vocabolario supplementare dei dialetti delle Tre Calabrie (che comprende il dialetto greco-calabro di Bova)*. München. [Bayerische Akademie der Wissenschaften. Abhandlungen-Neue Folge, Heft 66]
 - Stomeo, P. (1992): *Vocabolario greco-salentino*. Lecce: Centro di studi Salentini
 - Violi, F. (2001): *Lessico grecanico-italiano-grecanico*. Bova
 - Violi, F. (2007²): *Vocabolario paradigmatico e fraseologico Grecanico-Italiano, Italiano-Grecanico*. 2a edizione, riveduta e corretta con note grammaticali e differenze diatopiche di Bova, Galliciano, Roghudi e Roccaforte, exemplificato sul del Karanastasis e del Rohlf. Bova: Apodiafazzi
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Alessio, G. (1933): «Aggiunte e correzioni al Lessico etimologico di G. Rohlf». *Archivio storico per la Calabria e Lucania* 3: 138-152
 - Caracausi, G. (1977): «Etimologie italogreche». *Bolletino del Centro di Studi Siciliani* 13: 1-12
 - Caracausi, G. (1979): *Testi Neogreci di Calabria. Indice Lessicale*. Bolletino suppl. 13. Palermo: Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici
 - Colotti, M. T. (1982): «Per un lessico botanico dei dialetti greci dell'Italia meridionale». *Fonti orali: Studi e ricerche* 2.3: 3-17
 - Crupi, G. A. (1980): *La "glossa" di Bova; cento favole esopiche in greco calabro; schema grammaticale; lessico*. Rocella Ionica: Associazione Culturale Ionica
 - Frasca, S. (1949): «Glossario greco-siciliano del sec. XV». *Cultura Neolatina* 9: 129-135
 - Gabrielli, G. (1931): «Materiali lessicali e folkloristici greco-otrantini». *Studi Bizantini* 3: 105-149
 - Καραναστάσης, Α. (1975): «Γλωσσικά ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος». Στο *Φίλτρα. Τιμητικός τόμος Σ. Γ. Καψωμένου*. Θεσσαλονίκη, 349-364

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Karanastasis, A. (1976): «Nuovi elementi lessicali e semantici dei dialetti neogreci dell'Italia meridionale». *Italia Linguistica Nuova ed Antica*, τ. 1ος. Galatina: Congedo, 337-353
 - Karanastasis, A. (1982): «Alcuni nuovi dorismi nei dialetti greci dell'Italia meridionale». *Rivista Storica Calabrese*, NS III, 1-2: 147-150
 - Καραναστάσης, Α. (1993): «Γεωργική και ποιμενική όρολογία τών έλληνοφώνων τής Κάτω Ίταλίας». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 18: 55-62
 - Καραναστάσης, Α. (1994-1995): «Τὰ όνόματα δέντρων και φυτών στίς έλληνόφωνες περιοχές τής Κάτω Ίταλίας». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 19: 93-102
 - Καραναστάσης, Α. (1996): «Ή πανίδα στίς έλληνόφωνες περιοχές τής Κάτω Ίταλίας». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 20: 5-11
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1988): «Έτυμολογικές παρατηρήσεις στὰ Κατωιταλικά. Μέρος πρώτο». *Έλληνικά* 39: 291-310
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1989): «Έτυμολογικές παρατηρήσεις στὰ Κατωιταλικά. Μέρος δεύτερο». *Έλληνικά* 40: 113-131
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1991): «Έτυμολογικές παρατηρήσεις στὰ Κατωιταλικά. Μέρος τρίτο». *Έλληνική Διαλεκτολογία* 2: 37-76.
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1994): «Έτυμολογικές παρατηρήσεις». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 1, Πρακτικά του Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 26-30 Μαρτίου 1992)* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 163-180
 - Krekoukias, D. (1970): *Gli uccelli nelle credenze e nelle tradizioni del popolo greco e siciliano*. Atene
 - Kukules, Ph. (1957): «Διὰ τὸ γλωσσάριον τῶν Έλλήνων τῆς Κάτω Ίταλίας». *Silloge bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati, Studi bizantini e neoellenici* 9: 250-258
 - Lambrinos, St. (2001): *Il dialetto greco salentino nelle poesie locali. Testi-note grammaticali-vocabolario etimologico*. Castrignano: Amaltea edizioni
 - Lefons, P. (1931): «Vocabolario greco otrantino». *Studi bizantini e neoellenici* 3: 107-149

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Longo, V. (1935): «Postille e correzioni al Dizionario dialettale delle tre Calabrie di G. Rohlfs». *L'Italia dialettale* 11: 61-85
 - Μηνάς, Κ. (1988): «Επαγγελματικά επώνυμα σε -άς από τα μεσαιωνικά ελληνικά έγγραφα της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας». *Όνόματα* 12: 335-340
 - Nebel, S. (2005): *Ta Chòrta: Piante commestibili tradizionali di Galliciano*. Translated by P. Giovannini. London: University of London, School of Pharmacy
 - Palamà, S. (1999): *Greçia Salentina, immagini, segni, parole*. Kalimera: Atlante
 - Pellegrini, A. (1880): *Il dialetto greco-calabro di Bova*. Torino: Loescher [περιλαμβάνει γλωσσάρι στις σσ. 123 κ.ε.]
 - Rohlfs, G. (1926): «La terminologia pastorale dei Greci di Bova». *Revue de linguistique romane* 2: 271-300
 - Rohlfs, G. (1961): «Nuovi contribute al grecismo della Sicilia Nordorientale». *Saggi e Ricerche in memoria di Ettore Li Gotti*, τ. III. Palermo: G. Mori & Figli, 5-29
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Battisti, C. (1939-1940): «La toponomastica della penisola Salentina in rapporto dell'isola neogreca di Terra d'Otranto». Στο *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini, Roma, 20-26 settembre, 1936*. Roma: Tip. del Senato del dott. G. Bardi, 391-404
 - Cassoni, M. (1989): "Appunti di onomastica greco-salentina". *Studi Linguistici Salentini* 17: 27-40
 - Θωμόπουλος, Ι. Α. (1958-1959): «Κατω-ιταλικά ελληνικά τοπωνύμια». *Ελληνικά* 16: 70-76
 - Μεργανού Α. (1988): «Τοπωνύμια ελληνικής ζώνης Καλαβρίας στη Νότιο Ιταλία». *Όνόματα* 12: 325-334
 - Μηνάς, Κ. (1992): «Τοπωνύμια από τα μεσαιωνικά ελληνικά έγγραφα της Κάτω Ιταλίας». *Λακωνικά Σπουδαι* 11: 215-229 [= Μηνάς, Κ. (2004): *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, 631-673]
 - Mosino, F., F. Violi και D. Nucera (2009): *Cognomi, toponimi e idronimi nella Reggio Calabro-greca*. Bova: Apodiazzi

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

2. ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Nikas, C. (2002): «La lingua degli ellenofoni di Calabria, onomastica e toponomastica». Στο Ε. Moser-Karagiannis και Ε. Γιακουμάκη (εκδ.), *Κανίσκιον Φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Guy-Michel Saunier*. Αθήνα, 359-371
 - Rohlfs, G. (1974): *Dizionario toponomastico ed onomastico della Calabria*. Prontuario filologico-geografico della Calabria. Ravenna: Longo
 - [Βιβλιοκρισία: Capelli, B. (1975): *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata* 29: 85-87. Συμμεωνίδης, Χ. (1975): *Byzantina* 7: 412-415]
 - Rohlfs, G. (1976, 1982 επανέκδοση): *Dizionario storico dei cognomi salentini (Terra d' Otranto)*. Galatina: Congedo.
 - [Βιβλιοκρισία: Mossino, F. (1985): *Revue de linguistique Romane* 49. 195-196: 466-469]
 - Rohlfs, G. (1979): *Dizionario dei cognomi e soprannomi in Calabria. Repertorio storico e filologico*. Ravenna: Longo
 - Rohlfs, G. (1984): *Dizionario storico dei cognomi nella Sicilia orientale*. Palermo: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani
 - Rohlfs, G. (1986): *Dizionario toponomastico del Salento: Prontuario geografico, storico e filologico*. Ravenna: Longo
- Ηλεκτρονικές
διευθύνσεις
λεξικών και
γλωσσarίων
- Online Vocabolario griko-italiano:
http://www.greciasalentina.org/L_Html/vocgriko.htm

3. ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗ (ΟΥΚΡΑΝΙΑ)
- i. Διαλεκτικά λεξικά – και γλωσσάρια
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Henrich, G. και Α. Πάππου-Ζουραβλιόβα (2003): «Λεξιλογικοί αρχαϊσμοί της μαριουπολίτικης ελληνικής διαλέκτου». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4, Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»*. Αφιέρωμα στον Γ. Ν. Χατζιδάκι (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 123-156
 - Καρπόζηλος, Α. (1985): «Οι Έλληνες της Μαριούπολης (Ζντάνοφ) και η διάλεκτός τους». *Αρχαίον Πόντου* 40: 97-112
 - Πάππου-Ζουραβλιόβα, Α. (1995): «Η ταυρορομαίικη διάλεκτος των Ελλήνων της Αζοφικής στη νοτιοανατολική Ουκρανία (περιοχή Μαριούπολης)». *Αρχαίον Πόντου* 46: 162-274
 - Πάππου-Ζουραβλιόβα, Α. (1998): «Η μορφολογία των νεοελληνικών ιδιωμάτων της Ουκρανίας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2, Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 69-91
 - Πάππου-Ζουραβλιόβα, Α. (2005): «Ρωσικά και ουκρανικά λεξιλογικά δάνεια στην ελληνική διάλεκτο της Μαριούπολης». Στο *Ανθη Φιλίας, Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Κωνσταντίνο Μηνά*. Αθήνα: Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου, 337-347
 - Συμεωνίδης Χ. και Δ. Τομπαϊδής (1999): *Η σημερινή διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχής Μαριούπολης)*. Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Περιοδικού «Αρχαίον Πόντου» Παράρτημα 20. Αθήνα, 101-139.
[Βιβλιοκρισία: Μηνάς, Κ. (2002): *Αρχαίον Πόντου* 49: 361-369]
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Μπιελέτσκι, Α. (2009): *Τα ελληνικά τοπωνύμια της Κριμαίας και το γλωσσικό ιδίωμα των Ελλήνων της Ουκρανίας*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ

A. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

4. ΠΟΝΤΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Ατακτίδης, Σ. Γ. (1987): *Λεξιλόγιο ιδιωματικής γλώσσας του Κατήκιοι (Ανω Αμισού)-Πόντου*, Θεσσαλονίκη: Φωτοτυπωτική Λασκαρίδης - Αλεξιάδης
- Βαλαβάνης, Ι. (1884): «Νέα συλλογή ζώντων μνημείων τῆς ιδιωτικῆς τοῦ Πόντου, λεξιλόγιον, λογοπαίγνια, μῦθοι». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 14: 278-291
- Βαλαβάνης, Ι. (1892): «Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ιδιωτικῆς, Τμῆμα Α΄, λεξιλόγιον». Ἀθήνησι [= *Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῆ»*] Γ΄, 5-291]
- Ἀλεξιάδης, Κ. (1949-1953): «Λεξιλόγιον Ἰνεπόλεως». *Ἀρχεῖον Πόντου* 14 (1949): 204-208, 18 (1953): 3-82
- Deffner, M. (1880): «Glossar des ofitischen Dialectes». Στο Michael Deffner (εκδ.), *Archiv für mittel- und neugriechische Philologie. Band I, Heft 1-2*, 187-220, Athens
[Βιβλιοκρισία: Irmscher, J. (1968): *Balkansko Ezikoznanie* 13/1: 87-93]
- Κούσης, Ε. (1883-1890): «Περὶ τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου». *Πλάτων* 5 (1883): 161-168, 219-227, 377-400· 6 (1884): 83-99, 309-324· 7 (1885): 55-71, 245-255, 304-312, 367-377· 8 (1886): 270-284· 9 (1887): 29-44· 11 (1889): 51-61, 125-137, 232-240· 12 (1890): 286-302
- Κούσης, Ε. (1916-17): «Ἐναισίμου διατριβῆς τὸ δεύτερον μέρος. Συναγωγὴ λέξεων, φράσεων, παροιμιῶν καὶ ἀσμάτων». *Οἱ Κομνηνοὶ* 1 (ἀρ. 7): 93-95· (ἀρ. 8): 114-115· (ἀρ. 9): 137-138· (ἀρ. 10): 161-163· (ἀρ. 11): 181-184· (ἀρ. 12): 205-207· (ἀρ. 13): 225-227· (ἀρ. 14): 245-247· (ἀρ. 15): 266-267· (ἀρ. 16): 285-286
- Κούσης, Ε. (1928): «Λεξιλόγιον φυτολογικὸν Τραπεζοῦντος». *Ἀρχεῖον Πόντου* 1: 97-120
- Λαπαρίδης, Ν. (1973): *Ἐτυμολογικὸν-ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον ἀρχαίων ἐλληνικῶν λέξεων διατηρουμένων εἰς τὴν ποντιακὴν διάλεκτον*. Ἀθήνα
- Λαπαρίδης, Ν. (1973): *Ἐτυμολογικὸν-ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον ποντιακῶν λέξεων προερχομένων ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα*. Θεσσαλονίκη [2002², Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης]

4. ΠΟΝΤΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Μελανοφρύδης, Π. (1952-1963): «Ιδιωματισμοὶ τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου». *Ποντιακὴ Ἑστία* 4 (1952): 2346-2347· 5 (1954): 2394, 2529, 2531, 2704-2705, 2757-2758, 2892· 6 (1955): 3163, 3359-3360, 3462-3463· 7 (1956): 3586-3588, 3712, 3993-3994· 8 (1957): 4341-4342, 4345, 4389-4390· 9 (1958): 4976· 10 (1959): 5229· 11 (1960): 5955-5956· 13 (1962): 6598-6599, 6705-6706, 6904-6907· 14 (1963) 7147-7149
- Μελανοφρύδης, Π. (1955-56): «Γλωσσάριον τοῦ χωρίου Ἰαδισσα». *Ἀρχεῖον Πόντου* 20 (1955): 45-137 (Α-ΜΑΠ)· 21 (1956): 183-225 (Ν-Ω)
- Νικοπολιτίδης, Δ. (2011): *Λεξικό τῆς Ποντιακῆς Διαλέκτου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
- Παπαδόπουλος, Α. (1958-1961 [ἀνατύπωση Α΄ 1999-2000]): *Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*, τ. Α-Β. Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν Περιοδικοῦ «Ἀρχεῖον Πόντου», Παράρτημα 3. Ἀθήναι
- [Βιβλιοκρισία: Βαγιακάκος, Δ. Β. (1958): *Ἀθηνᾶ* 62: 429-439. Βαγιακάκος, Δ. Β. (1960): *Ἀθηνᾶ* 64: 366-368. Βαγιακάκος, Δ. Β. (1961): *Ἀθηνᾶ* 65: 296-299. Λαμφίδης, Ο. (1961): *Ἀρχεῖον Πόντου* 24: 418-423]
- Παπαδόπουλος, Δ. (1949-1952): «Λεξιλόγιον τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Σταυρίν». *Ἀρχεῖον Πόντου* 14 (1949): 75-107· 15 (1950): 62-83· 16 (1951): 205-237· 17 (1952): 92-154
- Σαλτσῆς, Ι. (1959-1961): «Συμβολὴ στὴ χρονικὴ τοποθέτηση τῆς Ποντιακῆς Διαλέκτου». *Ποντιακὴ Ἑστία* 10 (1959): 5161-5162, 5219-5222, 5293-5294, 5369-5371, 5451-5456, 5576-5579, 5643-5645· 11 (1960): 5737-5738, 5813-5814, 5851-5852, 5946-5949· 12 (1961): 6093-6095, 6137-6140, 6204-6206, 6314-6316, 6427-6430
- Σαμουηλίδης Χ. (1980): «Λεξιλόγιο γλωσσικοῦ ιδιώματος Νικόπολης Πόντου». *Μικρασιατικὰ Χρονικὰ* 17: 270-303
- Σιδηροπούλου, Ε. (1929-1938): «Λεξιλόγιον Κοτυώρων». *Ἀρχεῖον Πόντου* 2 (1929): 137-186· 3 (1931): 123-144· 6 (1934): 169-195· 7 (1937): 133-183· 8 (1938): 84-115 [=νέα ἐκδοσὴ Ἀθήνα 1982]
- [Βιβλιοκρισία: Λαμφίδης, Ο. (1984): *Ἀρχεῖον Πόντου* 39: 196]

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

4. ΠΟΝΤΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Τομπαΐδης, Δ. και Χ. Συμεωνίδης (2002): *Συμπλήρωμα στο Ιστορικών Λεξικών της Ποντικής Διαλέκτου του Α. Α. Παπαδόπουλου*. Επιτροπή Ποντιακών Μελετών Περιοδικού. *Αρχεῖον Πόντου*, Παράρτημα 23. Αθήνα
[Βιβλιοκρισία: Κατσουλέας, Σ. (2003): *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 393-399]
- Τσοπουρίδης, Θ. (1998): *Λεξικό Ποντιακής διαλέκτου (22.000 λέξεις)*, α) από τη Νεοελληνική στην Ποντιακή διάλεκτο, β) από την Ποντιακή διάλεκτο στη Νεοελληνική. Θεσσαλονίκη
- Φωστηρόπουλος, Α. (1941-1951): «Λεξιλόγιον Ἰμέρας». *Αρχεῖον Πόντου* 11 (1941): 164-169· 14 (1949): 168-191· 15 (1950): 206-240· 16 (1951): 115-173
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Ἀθανασιάδης, Ε. (1951-1953): «Φυτολογικὸ λεξικό». *Ποντιακὴ Ἔστια* 2 (1951): 807-808, 855-856· 3 (1952): 1524· 4 (1953): 2312-2313
- Ἀθανασιάδης, Ε. (1953): «Ἀρχαῖες λέξεις στὴν ποντιακὴ διάλεκτο». *Ποντιακὴ Ἔστια* 43: 2126-2127
- Ἀθανασιάδης, Ε. (1964): «Λαϊκὴ ἰατρικὴ τῆς Ἄνω Ματσούκας». *Αρχεῖον Πόντου* 26: 74-87
- Αναστασιάδης, Β. (1995): «Μερικὲς ομοιότητες τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου με νεοελληνικὰ μικρασιατικὰ γλωσσικὰ ιδιώματα». *Αρχεῖον Πόντου* 46: 73-124
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1955-1958): «Σημαιολογικὰ καὶ ἔτυμολογικὰ τῆς ποντιακῆς διαλέκτου». *Αρχεῖον Πόντου* 20 (1955): 267-291· 22 (1958): 179-190
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1964): «Διαλεκτικὰ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ Πόντου». *Αρχεῖον Πόντου* 26: 267-289
- Γραμματικόπουλος, Θ. (1880): «Ἐπανόρθωσις σφαλμάτων τινων λεξιλογίου τῆς τραπεζουντίας διαλέκτου καταχωρηθέντος ἐν τῷ *Παρνασσῷ*». *Εὔξεινος Πόντος* 7: 117-118 καὶ 8: 120-123
- Dawkins, R. M. (1916): *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Pharsa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press

4. ΠΟΝΤΟΣ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Dawkins, R. M. (1937): «The Pontic Dialect of modern Greek in Asia Minor and Russia». *Transactions of the Philological Society* 36: 15-52
 - Ζερζελίδης, Γ. (1964): «Ό ήλιος στά μνημεία λόγου τής Άνω Ματσούκας». *Άρχεϊον Πόντου* 26: 117-130. [περιέχει αλφαβητισμένο λεξιλόγιο]
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1982, 1992-1993): «Δυσετυμολόγητες ποντιακές λέξεις». *Άρχεϊον Πόντου* 37 (1982): 185-268· 44 (1992-1993): 302-323
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1985): «Ποντιακά έτυμα». *Άρχεϊον Πόντου* 40: 143-180
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1990-1991): «Έτυμολογικά σέ ποντιακές λέξεις». *Άρχεϊον Πόντου* 43: 256-335
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1995): «Διερευνώντας τήν ποντιακή διάλεκτο». *Άρχεϊον Πόντου* 46 (Διεθνής επιστημονική ημερίδα: Η ποντιακή διάλεκτος άλλοτε και τώρα. Αθήνα, 8-9/10/1994), 136-152
 - Καραποτόσογλου, Κ. (2004): «Η έτυμολόγηση τών ποντιακών λέξεων από τόν Άνθιμο Α. Παπαδόπουλο». *Άρχεϊον Πόντου* 50: 75-103
 - Κατσοπέας, Σ. (2003): «Ο Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως' και η συμβολή του στη διάλεκτο του Πόντου». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου». Αφιέρωμα στον Γ. Ν. Χατζιδάκι. (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 231-282
 - Κουτίτα-Καϊμάκη, Μ. (2003): «Αναλογία στη λεξική δομή και παρετυμολογία στην Ποντιακή». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου». Αφιέρωμα στον Γ. Ν. Χατζιδάκι. (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 295-312

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

4. ΠΟΝΤΟΣ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Κρεκούκιας, Δ. (2003): «Μονομάρτυρες και άλλες σπάνιες αρχαίες λέξεις στα ποντικά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4, Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Τιμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»*. Αφιέρωμα στον Γ. Ν. Χατζιδάκι (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 313-320
 - Λαμφίδης, Ο. (1955): «Έτυμολογικά και σημασιολογικά». *Αρχεῖον Πόντου* 20: 144-149
 - Λαπαρίδης, Ν. (2004): «Συμπλήρωμα του ποντιακού λεξικού του Άνθιμου Παπαδόπουλου με νέες ακαταχώρητες λέξεις». *Αρχεῖον Πόντου* 50: 245-255
 - Mackridge, P. (1995): «Pontic in contemporary Turkey: Ancient features in the dialect of Ofis». *Αρχεῖον Πόντου* 46 (Διεθνής επιστημονική ημερίδα: Η ποντιακή διάλεκτος άλλοτε και τώρα. Αθήνα, 8-9/10/1994): 153-161
 - Μελανοφρύδης, Π. (1960): «Λαογραφικά παραλειπόμενα». *Ποντιακή Έστία* 11: 5815-5816, 5835-5836
 - Νυμφόπουλος, Ν. (1964): «Έδεσματολόγιο τών Σανταίων». *Αρχεῖον Πόντου* 26: 88-94
 - Οικονομίδης, Δ. (1917): «Γλωσσικά». *Άθηνά* 29 (Λεξικογραφικόν Αρχεῖον): 51-65
 - Οικονομίδης, Δ. (1918): «Γλωσσικά ἐκ Πόντου». *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον* 5: 188-202
 - Οικονομίδης, Δ. (1926): βλ. Καππαδοκία
 - Παπαδόπουλος, Α. Α. (1946-1951): «Γλωσσικά Ἔρευναι. Έτυμολογικά καὶ Σημασιολογικά». *Αρχεῖον Πόντου* 12 (1946): 6-64· 15 (1950): 3-31· 16 (1951): 3-61· 17 (1952): 55-91
 - Παπαδόπουλος, Α. Α. (1946-1951): «Γλωσσικά Ἔρευναι. Έτυμολογικά, Σημασιολογικά καὶ Φωνητικά». *Αρχεῖον Πόντου* 14: 3-35
 - Παπαδόπουλος, Δ. (1964): «Λαογραφικά Σταυρί». *Αρχεῖον Πόντου* 26: 95-116

4. ΠΟΝΤΟΣ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Παρχαρίδης, Ι. (1883-1884): «Συλλογή ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Ὀφει». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 18: 120-178
 - Σαλτσῆς, Ι. (1957): «Λέξεις καὶ φράσεις ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφὴ στὴν Ποντιακὴ διάλεκτο». *Ποντιακὴ Ἔστια* 8: 4276-4281, 4444-4445
 - Σετάτος, Μ. (1995): «Ποντιακὲς ετυμολογίαι». *Ἑλληνικὴ Διαλεκτολογία* 4: 25-38
 - Σετάτος, Μ. (2002): «Προσθήκες στὸ Ἑξικὸ τῆς ποντιακῆς διαλέκτου» τοῦ Ἀνθ. Παπαδοπούλου ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοφορίδη-Σάρπογλη». *Ἀρχεῖον Πόντου* 49: 7-28
 - Σετάτος, Μ. (2004): «Συμπλήρωμα τοῦ Λεξικοῦ τῆς ποντικῆς διαλέκτου ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Συλλογῆς ποντιακῶν ἀνεκδότων». *Ἀρχεῖον Πόντου* 50: 105-119
 - Σετάτος, Μ. (2004): «Ετυμολογίαι ποντιακῶν στοιχείων τοῦ βιβλίου *Ἰμέρα* τοῦ Αγ. Φωστηρόπουλου». *Ἀρχεῖον Πόντου* 50: 121-138
 - Σουμελίδης, Γ. (1954): «Σύνθετα τῆς ποντικῆς διαλέκτου. Α. Ρήματα Β. Ὄνόματα Γ. Ἐπίθετα Δ. Κατάρεις. Σύνθετα ἀπὸ προθέσεις. Γενικαὶ παρατηρήσεις». *Ἀρχεῖον Πόντου* 19: 161-178
 - Σταματέλος, Ι. (1880): «Λεξιλόγιον τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου». *Παρνασσὸς* 4: 309-317
 - Symeonidis, Ch. (1971- 1972): «Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos». *Ἀρχεῖον Πόντου* 31: 19-234
 - Συμεωνίδης, Χ. (1972-1973): «Ποντιακὰ ἔτυμα ἀνατολικῆς προέλευσης: συμβολὴ πρώτη (Α-Λ)». *Ἀρχεῖον Πόντου* 32: 311-336
 - Συμεωνίδης, Χ. (1975-1976): «Ποντιακὰ ἔτυμα ἀνατολικῆς προέλευσης: συμβολὴ δεύτηρη (Μ-Ω)». *Ἀρχεῖον Πόντου* 33: 243-276
 - Συμεωνίδης, Χ. (1995): «Μικρὴ συμβολὴ στὴν ποντιακὴ ετυμολογία». *Ἑλληνικὴ Διαλεκτολογία* 4: 61-72
 - Συμεωνίδης, Χ. (2004): «Ἡ ετυμολόγησις τῶν ποντιακῶν λέξεων ἀνατολικῆς προέλευσης ἀπὸ τὸν Ἀνθιμο Α. Παπαδόπουλο». *Ἀρχεῖον Πόντου* 50: 69-74

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

4. ΠΟΝΤΟΣ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Τζιτζιλής, Χ. (1982-1983): «Συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία». *Ελληνικά* 34: 436-477
 - Τζιτζιλής, Χ. (1995): «Λεξικό: Συμπλήρωση υπάρχοντος ή σύνταξη νέου ενιαίου λεξικού;». *Αρχαίον Πόντου* 46: 34-46
 - Τζιτζιλής, Χ. (1995): «Δεύτερη συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία». *Ελληνική Διαλεκτολογία* 4: 73-97
 - Τομπαΐδης, Δ. (1971): «Έτυμολογικά και σημασιολογικά. Διορθωτικά και συμπληρωματικά του "Ιστορικού Λεξικού τής Ποντικής διαλέκτου"». *Ποντιακή Στοά* 1: 183-193
 - Τομπαΐδης, Δ. (2007): «Οι σύνθετες λέξεις στην ποντιακή διάλεκτο (Πρώτη Συμβολή)». *Αρχαίον Πόντου* 52: 7-94
 - Χατζησαβίδης, Σ. (1995): «Τα ποντιακά στον ελλαδικό χώρο». *Αρχαίον Πόντου* 46: 47-72
 - Χατζόπουλος, Γ. (1968): «Λαογραφικά χωρίου Άντρεάντων». *Αρχαίον Πόντου* 29: 16-63
 - Χατζόπουλος, Γ. (1979): «Οι ήχοποίητες λέξεις στη διάλεκτο του Πόντου». *Ποντιακή Εστία* 29: 298-302
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Άθανασιάδης, Ε. (1968): «Τοπωνύμια τής Σάντας». *Αρχαίον Πόντου* 29: 133-157
 - Ζερζελίδης, Γ. (1959): «Τοπωνυμικό τής Άνω Ματσούκας». *Αρχαίον Πόντου* 23: 87-188
 - Ζερζελίδης, Γ. (1964): «Έρμηνευτικά του τοπωνυμικού τής Άνω Ματσούκας». *Αρχαίον Πόντου* 26: 245-290
 - Κανδηλάπτης-Κάνις, Γ. (2004): *Γεωγραφικόν και ιστορικόν λεξικόν τών χωρίων, κωμοπόλεων και πόλεων Χαλδίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
 - Οικονομίδης, Δ. (1934): «Έπώνυμα ποντιακά». *Αρχαίον Πόντου* 6: 206-227
 - Παπαδόπουλος, Α. Α. (1932): «Ποντικά τοπωνύμια εις -έσιν». *Άθηνά* 44: 223-224
 - Παπαδόπουλος, Α. (1938): «Έπώνυμα Χαλδίας κατά τον 18ο αιώνα». *Αρχαίον Πόντου* 8: 3-17
 - Παρχαρίδης, Ι. (1929): «Γλώσσα. Κατοικίδια ζώα και όνόματα αύτων έν Πόντω». *Λαογραφία* 10: 577-578

4. ΠΟΝΤΟΣ
- iii. Ονοματολογικές – Φωστηροπούλου, Σ. (1948): «Τοπωνύμια και όνόματα του
λεξικογραφικές χωρίου Ίμέρα». *Άρχειον Πόντου* 13: 231-232
μελέτες
5. ΤΣΑΚΩΝΙΚΗ
- i. Διαλεκτικά λεξικά – Δέφνερ, Μ. (1923): *Λεξικόν τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι:
και γλωσσάρια Τυπογραφεῖον «Ἐστία»
- Κωστάκης, Θ. (1986-1987): *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*,
τ. Α', Β' (1986), Γ' (1987). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
[Βιβλιοκρισία: Τσουκνίδας, Γ. (1990): *Λαογραφία* 35: 439-441]
- ii. Διαλεκτολογικές – Ahrweiler, H. (1963): «Les termes Τσάκωνες, Τσακωνίαι et leur
λεξικογραφικές ἐvolution sémantique». *Revue des Études Byzantines* 21: 243-249
μελέτες
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1986): «Κοινὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν
διάλεκτον τῆς Τσακωνιάς καὶ τῆς Μάνης». *Χρονικὰ τῶν Τσα-
κῶνων* 7: 76-126
- Δεινάκης, Σ. (1927): «Παρατηρήσεις εἰς τὸ Λεξικόν τῆς Τσακω-
νικῆς διαλέκτου τὸ ὑπὸ Μ. Δέφνερ ἐκδοθέν». *Ἀθηνᾶ* 39: 192-195
- Δέφνερ, Μ. (1922): *Ἡ χλωρίς τῆς Τσακωνιάς*. Γεωπονικὴ Βιβλιο-
θήκη 2. Ἀθήναι: Ἐταιρεία Σταύρου Χρίστου
- Deville, G. (1866): *Étude du dialecte tzaconien*. Paris: Ad. Lainé et
J. Havard
- Κωστάκης, Θ. (1951): «Προσθήκες καὶ διορθώσεις στὴ Χλωρίδα
τῆς Τσακωνιάς τοῦ Μ. Δέφνερ». *Mélanges Octave et Melpo Merlier*,
τ. 1. Athènes: Institut Français d'Athènes, 136-156
- Κωστάκης, Θ. (1962): «Τσακωνικὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ». *Λαο-
γραφία* 19: 264-324
- Κωστάκης, Θ. (1962): «Ὑφαντικὲς ὕλες καὶ ἐπεξεργασία τους
στὴν Τσακωνιά». *Πελοποννησιακά* 5: 224-283
- Κωστάκης, Θ. (1975-1976): «Τὰ ποιμενικὰ τῆς Τσακωνιάς». *Λαογραφία* 30: 45-160
- Κωστάκης, Θ. (1976-1978): «Τὰ γεωργικὰ τῆς Τσακωνιάς». *Λαογραφία* 31: 45-150
- Κωστάκης, Θ. (1991): «Παρατηρήσεις στο τσακωνικὸ λεξι-
λόγιο». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 43-44

Α. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

5. ΤΣΑΚΩΝΙΚΗ
ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Λεκόζ, Μ. (1920): <i>Περί Τσακώνων και τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου</i>. Ἀθήνα: Τύποις Παπαπαύλου – Μακρῆς, Ι. (1952): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν χωρίων Βάτκα καὶ Χαβουτσί». <i>Μικρασιατικὰ Χρονικὰ</i> 5: 197-215. [γλωσσάριο στις σσ. 197-201] – Οἰκονόμου, Θ. (1859): <i>Ἡ Λάκαινα (The Laconian)</i>. Ἀθήνα: Δ. Ειρηνίδης. [Επανεκδοση στα <i>Χρονικὰ των Τσακώνων</i> 1 (1956): 65-115] – Οἰκονόμου, Θ. (1846): <i>Πραγματεία τῆς λακωνικῆς (τσακωνικῆς) γλώσσης</i>. Ἀθήνα: Τυπ. Μελαχούρη καὶ Καραμπίνη
iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κατσουλέας, Σ. (2003): «Συμβολή της ονοματολογίας στην οριοθέτηση των διαλέκτων/γλωσσών: Η περίπτωση της Τσακωνικής». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 24: 11-60 – Κωστάκης, Θ. (1960): «Τσακωνικά κύρια ονόματα». <i>Πελοποννησιακὰ</i> 3-4: 230-240 – Λυσίατος, Σ. (1980): «Μελανιώτικα τοπωνύμια». <i>Χρονικὰ τῶν Τσακώνων</i> 5: 177-184 – Ρωμαῖος, Κ. (1956): «Ἀρχαῖα τοπωνύμια τῆς Τσακωνιάς». <i>Χρονικὰ τῶν Τσακώνων</i> 1: 7-9 – Ρωμαῖος, Κ. (1978): «Ἀρχαῖα τοπωνύμια τῆς Τσακωνιάς». <i>Ἀρχαδικὰ</i> 6: 5-7

Β. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
Γενικά	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια

ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες

iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες | – Καραποτόσογλου, Κ. (1999): «Γλωσσικά Δωδεκανήσου». <i>Λεξικογραφικόν Δελτίον</i> 22: 37-52
– Κιαπόκας, Μ. (2003): «Λέξεις ιπποκρατικές που διατηρούνται στα ιδιώματα της Δωδεκανήσου». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 15: 137-144
– Κιαπόκας, Μ. (2005): «Λέξεις ιπποκρατικές που διατηρούνται στα ιδιώματα της Δωδεκανήσου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 20: 347-354
– Κρεκούκας, Δ. (1998): «Ἀρχαίσιττα ὀνόματα φυτῶν στὰ δωδεκανησιακά γλωσσικά ιδιώματα». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2. Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)</i> . Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 171-181
– Κρεκούκας, Δ. (2000): «Ἀρχαίες καὶ μεταγενέστερες μονομάτρες καὶ ἄλλες σπάνιες λέξεις στὰ σημερινὰ δωδεκανησιακά ιδιώματα». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 3. Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)</i> . Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 135-140
– Μηνᾶς, Κ. (1977): «Γλωσσικά Δωδεκανήσου». <i>Δωδώνη</i> 6: 273-306. [= Μηνᾶς, Κ. (2004): <i>Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας</i> . Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, 76-108]
– Σκανδαλίδης, Μ. (2008): «Κοινὰ λεξιλογικά στοιχεία της κυπριακής διαλέκτου και των ιδιωμάτων της Δωδεκανήσου». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5. Πρακτικά Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Αθήνα, 18-19 Μαΐου 2006)</i> . Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 509-528
– Δημητρόπουλος, Δ. (2003): «Τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια στα νησιά του Αιγαίου: όψεις της αντοχής της σήμανσης του τόπου στο χρόνο». Στο Β. Παναγιωτόπουλος, Α. Καλλιβερέτα-κης, Δ. Δημητρόπουλος, Μ. Κοκολάκης και Ε. Ολυμπίτου (εκδ.), <i>Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά μελέτηματα. Τετράδια Εργασίας</i> 18. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. 49-89 |
|--------|--|---|

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ</p> <p>Γενικά</p>	<p>iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες</p>	<p>– Μηνάς, Κ. (2007): «Συμβολή στη μελέτη των βαφτιστικών ονομάτων και των επωνύμων των Δωδεκανησίων». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 21 (Πρακτικά ΙΓ΄ Πολιτισμικού Συμποσίου Δωδεκανήσου. Λειψοί, 27-29 Αυγούστου 2003)</i>, 473-486</p> <p>– Μηνάς, Κ. (2008): «Συμβολή στη μελέτη των τοπωνυμίων της Δωδεκανήσου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 22 (Πρακτικά ΙΔ΄ Πολιτισμικού Συμποσίου Δωδεκανήσου. Χάλκη, 6-8 Ιουλίου 2005)</i>, 741-753</p> <p>– Παπαχριστοδούλου, Χ. (1960): «Οικογενειακά έπωνυμα Δωδεκανήσου». <i>Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη</i>, 317-336</p> <p>– Παπαχριστοδούλου, Χ. (1988): «Επωνυμα βυζαντινά και νεώτερα Δωδεκανήσου». <i>Όνόματα 12</i>: 413-420</p> <p>– Σκανδαλίδης, Μ. (2000): «Η ελληνικότητα των βραχονησίδων του δωδεκανησιακού αρχιπελάγους και η εθνική τους σημασία». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 17</i>: 495-508</p> <p>– Σκανδαλίδης, Μ. (2005): «Συμβολή στη μελέτη των ονομάτων νησίδων και βραχονησίδων της Δωδεκανήσου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 19</i>: 495-505</p>
<p>ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ</p>	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια</p> <p>ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες</p> <p>iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες</p>	<p>– Καραναστάσης, Α., (1958): «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπάλαιας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον 8</i>: 59-144 [γλωσσάρι στις σσ. 64-107]</p>
<p>ΚΑΛΥΜΝΟΣ</p>	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια</p> <p>ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες</p>	<p>– Δράκος Ν. (1983²): <i>Γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Κάλυμνος. Σειρὰ Λογοτεχνικῶν καὶ Ἐπιστημονικῶν Ἐκδόσεων Ἀναγνωστηρίου Καλύμνου «Αἰ Μοῦσαι», ἀρ. 9. Ἀθήνα</i></p>

I. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΚΑΛΥΜΝΟΣ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Δράκος, Ν. (1984): «Λεξικογραφικά της Καλύμνου». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 4: 127-138 – Καπελλά, Θ. (1992): «Επιπλα και σκεύη στην Κάλυμνο». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 10: 121-145. [γλωσσάριο στις σσ. 143-145] – Σκανδαλίδης, Μ. (2003): «Κοινά διαλεκτικά Καλύμνου-Κω». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 15: 117-136 – Σκανδαλίδης, Μ. (2007): «Κοινά διαλεκτικά Καλύμνου-Κω (Β)». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 17: 331-357 – Σκανδαλίδης, Μ. (2009): «Μεσαιωνικά και Βυζαντινά εγκαταλείμματα στο γλωσσικό ιδίωμα της Καλύμνου». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 18: 401-406 – Χειλάς, Γ. (2007): «Το χταπό(δ)ι και το ίστικο χωρίζει αντρό(γ)υνα». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 17: 379-390 [γλωσσάριο στις σσ. 387-390]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Άφρουδάκης, Α. (1985): «Καλυμνιακά τοπωνύμια, Α'». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 15: 199-214 – Άφρουδάκης, Α. (1988): «Καλυμνιακά τοπωνύμια, Β'». <i>Όνόματα</i> 12: 84-90 – Σκανδαλίδης, Μ. (2005): «Πρώτη προσέγγιση στα ονοματικά του κανονισμού της δημογεροντίας Καλύμνου (1894)». <i>Καλυμνιακά Χρονικά</i> 16: 235-253 – Τρικοίλης, Σ. (2000): «Καλύμνικα βαπτιστικά ονόματα». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 3. Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)</i>. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 333-342
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μανωλακάκης, Ε. (1891): «Γλωσσική ύλη τῆς νήσου Καρπάθου». <i>Ζωγράφειος Ἄγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ</i> 1: 318-335 – Μηνάς, Κ. (2006): <i>Λεξικό των ιδιωμάτων της Καρπάθου</i>. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αρ. 4. Κάρπαθος: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός – Μιχαηλίδης-Νουάρος, Μ. (1972): <i>Λεξικὸν τῆς Καρπαθιακῆς διαλέκτου</i>. Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Παπαζήση [Βιβλιοκρισία: Συμεωνίδης, Χ. Π. (1973): <i>Ἑλληνικά</i> 26: 163-170]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΚΑΡΠΑΘΟΣ</p>	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Κρεκούκιας, Δ. (1979): «Ἀρχαῖα ἢ ἀρχαιοπινῆ ὀνόματα ζώων τῆς καρπαθιακῆς πανίδος». <i>Καρπαθιακαὶ Μελέται</i> 1: 281-284 – Μανωλακάκης, Ε. (1896): <i>Καρπαθιακά: περιέχοντα τὴν τοπογραφίαν, ἱστορίαν, περιγραφὴν, ἀρχαιολογίαν, φυσικὴν κατάστασιν, στατιστικὴν, τοπωνυμίαν τῆς νήσου, ἤθη καὶ ἔθιμα, ἰδιώματα τῆς γλώσσης, λεξιλόγιον, δημοτικὰ ἄσματα καὶ δημῶδεις παροιμίας τῶν κατοίκων αὐτῆς</i>. Ἀθήνα: Τυπογραφεῖον Α. Καλαράκη – Μηνᾶς, Κ. (1970): <i>Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου</i> [διδ, διατρ.]. Ἀθήνα – Σκανδαλίδης, Μ. (2005): «Παράλληλοι διαλεκτικοὶ ἀρχαῖσμοί στα γλωσσικὰ ἰδιώματα Καρπάθου καὶ Κω». <i>Ἀνθὴ Φιλίας (Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Μηνᾶ)</i>, Ἀθήνα: Διεθνὲς Κέντρο Λογοτεχνῶν καὶ Μεταφραστῶν Ρόδου, 293-311
	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Βασιλάκης, Β. Ν. (1974): <i>Καρπαθιακὸν Κασιακὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν</i>. Ἀθήνα: Ἐκδ. Ν. καὶ Μ. Ἀθανασόπουλου – Μηνᾶς, Κ. (1976): «Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 6: 32-59 – Μηνᾶς, Κ. (1997): «Λίγο φως στὴν ἱστορία τῆς Καρπάθου ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν τοπωνυμιῶν τῆς». <i>Φιλερήμου Ἀγάπησις. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Ἀγαπητὸ Γ. Τσοπανάκη</i>. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου, αρ. 20, 373-400 – Μηνᾶς, Κ. (2000): <i>Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου</i>. Κάρπαθος: Εξάντας – Μηνᾶς, Κ. (2003): «Ὄνόματα καὶ ἐπώνυμα Καρπαθίων». <i>Καρπαθιακά</i> 1: 11-54. [= Μηνᾶς, Κ. (2004): «Ὄνόματα καὶ ἐπώνυμα Καρπαθίων». <i>Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας</i>. Ἀθήνα: Τυπωθῆτω-Γ. Δαρδανός, 269-320]
ΚΑΣΟΣ	<p>i. Διαλεκτικὰ λεξικά
καὶ γλωσσάρια</p>	_____
	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Μηνᾶς, Κ. (2000): «Γλωσσικὰ Κάσου». <i>Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ</i> 17: 113-131 [= Μηνᾶς, Κ. (2004): <i>Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας</i>. Ἀθήνα: Τυπωθῆτω-Γ. Δαρδανός, 223-241]

I. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΚΑΣΟΣ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Μιχαηλίδης-Νουάρος, Μ. (1936): <i>Γλωσσικά και λαογραφικά τῆς νήσου Κάσου (Δωδεκανήσου)</i>. Ἀθήνα: Ἡ Φωνή – Χαλκιάδης, Ζ. (1971): <i>Λαογραφικά Κάσου</i>. Ἀθήνα: [γλωσσάριο στις σσ. 77-163]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Βασιλάκης, Β. Ν. (1974): βλ. Κάρπαθος – Μηνάς, Κ. (1975): <i>Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Κάσου</i>. Σειρὰ Αὐτοτελῶν Ἐκδόσεων, ἀρ. 4. Ἀθήνα: Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου
ΚΩΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια	– Σκανδαλίδης, Μ. (2006): <i>Λεξικό των Κωακῶν Ἰδιωμάτων</i>. Ἀθήνα: Ο.Π.Α.Δ. Νομαρχιακῆς Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου καὶ των Δήμων Κω, Δικαίου καὶ Ηρακλειδῶν
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Καραναστάσης, Α. (1956): «Τὰ ποιμενικά τῆς Κῶ», <i>Λαογραφία</i> 16: 21-104 – Καραναστάσης, Α. (1964-1965): «Ἡ φωνητικὴ τῶν ἰδιωμάτων τῆς Κῶ». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 10: 3-96 [ευρετήριο στις σσ. 83-96] – Μηνάς, Κ. (2002): «Διαλεκτικά τῆς Κω», <i>Τὰ Κωακὰ</i> 7: 144-169 [= Μηνάς, Κ. (2004): «Διαλεκτικά τῆς Κω». <i>Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας</i>. Ἀθήνα: Τυπωθῆτω-Γ. Δαρδανός, 242-268] – Σκανδαλίδης, Μ. (2003): βλ. Κάλυμνος – Σκανδαλίδης, Μ. (2005): βλ. Κάρπαθος – Σκανδαλίδης, Μ. (2007): βλ. Κάλυμνος
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Ζάρακας, Ν. Α. (1981): «Τοπωνύμια τῆς νήσου Κῶ», <i>Τὰ Κωακὰ</i> 2: 68-160 – Καραναστάσης, Α. (1993): «Ἐτυμολογία μερικῶν ἀπὸ τὰ τοπωνύμια τῆς Κῶ», <i>Τὰ Κωακὰ</i> 4: 7-13 – Σκανδαλίδης, Μ. (2000): «Μερικά διορθωτικά καὶ ἐρμηνευτικά στο τοπωνυμικὸ τῆς Κω», <i>Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία</i> 3. <i>Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτο-</i>

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΩΣ	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<p><i>λογία</i> (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 279-294</p> <p>– Σκανδαλίδης, Μ. (2002): <i>Τοπωνυμικά και ονοματικά της νήσου Κω</i>. Κως: Δήμοι Κω, Δικαίου και Ηρακλειδών</p>
ΛΕΙΨΟΙ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– _____
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Σκανδαλίδης, Μ. (2007): «Γύρω από τα ονοματικά των Λειψών». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 21 (Πρακτικά ΙΓ΄ Πολιτισμικού Συμποσίου Δωδεκανήσου. Λειψοί, 27-29 Αυγούστου 2003)</i> , 77-89
ΛΕΡΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– _____
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Γεωργίου, Ι. (1978): «Λαογραφικά Λέρου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά 5</i> : 151-206. [γλωσσάριο λέξεων και τοπωνυμίων στις σσ. 196-206]
		– Κρεκούκας, Δ. (1991): «Ἀρχαϊσμοὶ στὸ φυτικὸ καὶ ζωικὸ ὄνομα-τολόγιο τῆς Λέρου». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον 17</i> : 53-69
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
ΜΕΓΙΣΤΗ/ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– Διαμαντάρας, Α. (1891): «Γλωσσική ὕλη τῆς νήσου Μεγίστης». <i>Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος 21</i> : 315-365
		– Στεφάνου, Ν. Μ. (1939-1940): «Λεξιλόγιον τῆς Μεγίστης». <i>Μεγίστη 3</i> (1939) (τεῦχ. 26): 19-20· <i>Μεγίστη 3</i> (1940), (τεῦχ. 27): 17-18, (τεῦχ. 28): 15-16, (τεῦχ. 29): 12-13, (τεῦχ. 31): 9-10

I. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΜΕΓΙΣΤΗ/
ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Θωμόπουλος, Ι. (1976): «Ἀρχαῖες λέξεις στὸ ἰδίωμα τοῦ Καστελλορίζου». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 6: 119-129 – Κομνηνός, Μ. (1970): <i>Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Καστελλορίζου</i>. Ἀθήναι: Ἴωλκός – Πετριδης, Μ. (1963): <i>Γλωσσικὰ Μεγίστης (Καστελλορίζου)</i>. Ἀθήναι
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Θωμόπουλος, Ι. (1970): «Τοπωνύμια τοῦ Καστελλορίζου». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 5: 24-42 – Κατσουλέας, Σ. (1998): «Συμβολή στο τοπωνυμικό του Καστελλορίζου». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 21: 31-60
	ΝΙΣΥΡΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κοντοβερός, Λ. (1965): «Ὑβρεις τοῦ Νισυριακοῦ λεξιλογίου». <i>Νισυριακά</i> 2: 209-214 – Κοντοβερός, Λ. (1972): «Νισυριακὰ οἰκιακὰ σκευὴ καὶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα». <i>Νισυριακά</i> 4: 307-321 – Κουμέντος, Ν. (1987): «Χαρακτήρες καὶ πειράγματα στη Νίσυρο». <i>Νισυριακά</i> 10: 5-107 [πλούσιο λεξιλόγιο στις υποσημειώσεις] – Καραναστάσης, Α. (1987): «Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ Νισύρου Δωδεκανήσου». <i>Νισυριακά</i> 10: 123-184. [ποιμενικό, γεωργικό κ.ά. λεξιλόγιο στις σσ. 127-184] – Στρίκης, Δ. (1939): «Ὄνοματοθεσία ζῶων (Λαογραφικὰ Νισύρου)». <i>Αὐγή</i> 18: 427-428

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>Ι. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΝΙΣΥΡΟΣ</p>	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	<p>– Σακελλαρίδης, Γ. (1982): «Δημῶδες γλωσσικὸ ὕλικὸ καὶ λαο-
γραφικὰ ἀνάλεκτα τοῦ χωριοῦ Νικιά ἢ Νικεΐα τῆς Νισύρου». <i>Νισυριακά</i> 8: 121-256</p>
	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	<p>– Κοντοβερὸς, Λ. (1937): «Τὰ ὀνόματα τῶν περιφερειῶν κτλ. τῶν
τριῶν περιοχῶν τῆς Νισύρου». <i>Γνωμικά</i> 7: 22-29   – Κοντοβερὸς, Λ. (1938): «Συμπλήρωσις ὀνομάτων τῆς τοπο-
γραφίας τῆς Νισύρου». <i>Γνωμικά</i> 7 (Φεβρ. 1938) 66: 4-7   – Κοντοβερὸς, Λ. (1963): «Ὄνόματα τοπειῶν [sic] καὶ περιφε-
ρειῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς νήσου Νισύρου». <i>Νισυριακά</i> 1:
136-160   – Μάνεσης, Σ. (1965): «Παρατηρήσεις στὸ τοπωνυμικὸ Νισύ-
ρου». <i>Νισυριακά</i> 2: 260-271   – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1969): «Τοπωνυμικὸ Νισύρου». <i>Νισυ-
ριακά</i> 3: 230-268   – Σκανδαλίδης, Μ. (1988): «Νισυριακά οἰκογενειακά ὀνόματα». <i>Ὄνόματα</i> 12: 506-515   – Σκανδαλίδης, Μ. (1990): «Τα οἰκογενειακά ὀνόματα τῆς Νισύ-
ρου». <i>Νισυριακά</i> 11: 37-78</p>
ΠΑΤΜΟΣ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια</p>	_____
	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	<p>– Καραναστάσης, Α. (1956): «Τὸ ἰδίωμα τῆς Πάτμου». <i>Δωδεκα-
νησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 2: 206-217</p>
	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	<p>– Ἀσδραχᾶ, Α. καὶ Σ. Ἀσδραχᾶς (1984): «Βαπτιστικὰ καὶ οἰκο-
γενειακά ὀνόματα σὲ μιὰ νησιώτικη κοινωνία: Πάτμος (ιὰ-
θ' αἰ.)». <i>Ἀμητὸς στὴ μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου</i>. Ἀθήνα:
Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 54-78   – Κρητικός, Π. (1955-1960): «Πατμιακὰ τοπωνύμια (Γεωγρα-
φία, Ἱστορία, Ἑτυμολογία, Παραδόσεις)». <i>Δωδεκανησιακὸν
Ἀρχεῖον</i> 1 (1955): 58-110, 2 (1956): 102-157, 4 (1959-1960): 3-
80 (= Κρητικός 1961).</p>

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΠΑΤΜΟΣ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κρητικός, Π. (1961): <i>Πατμιακά τοπωνύμια (Γεωγραφία, Ιστορία, Έτυμολογία, Παραδόσεις)</i>. Αθήνα: Τύποις Σωτ. Σπυροπούλου
[Βιβλιοκρισία: Καλλέρης, Ι. (1970): <i>Δωδεκανησιακὸν Ἄρχεϊον</i> 5: 169-174] – Μηνάς, Κ. (1994): «Παρατηρήσεις στο ιδίωμα και το τοπωνυμικό της Πάτμου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 15: 13-27
ΡΟΔΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Κωνσταντινίδης, Θ. (2002): <i>Λεξιλόγιον της δημόδους ροδιακής διαλέκτου: μετ' αρχαιολογικῶν σημειώσεων, μετὰ τοπωνυμίων, μετὰ διαφόρων φράσεων, μετὰ λαϊκῶν ασμάτων και ποιημάτων</i>. Ρόδος: [χ.ε.] – Παπαμανώλη, Α. (1994): «Γλωσσοπλαστικές εἰσθησεις τοῦ ροδίτικου λαοῦ». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 1. Πρακτικά Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 26-30 Μαρτίου 1992)</i>. Αθήνα: Ελληνική Διαλεκτολογική Εταιρεία, 371-434 [γλωσσάριο] – Παπαχριστοδούλου, Χρ. (1986): <i>Λεξικό των ροδίτικων ιδιωμάτων</i>. Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αρ. 17. Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνῶν Δωδεκανήσου – Τσεβγᾶς, Σ. (1930): «Γλωσσάριον Ρόδου». <i>Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον</i> 2: 325-336
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Γιαννακάκου-Παπαμανώλη, Α. (1998): «Γλωσσικές ευαισθησίες του ροδίτικου λαοῦ». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2. Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)</i>. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 273-291 – Καραποτόσογλου, Κ. (1997): «Ετυμολογικά στα ροδιακά ιδιώματα». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 16: 45-59 – Κουρμούλης, Κ. (1947): «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ροδιακῆς διαλέκτου». <i>Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις</i> 1, (τεῦχ. 4): 144-147· (τεῦχ. 5): 182-185· (τεῦχ. 6): 223-228· (τεῦχ. 7): 251-255 [στα τεύχη 6 και 7 ὑπάρχει ἀλφαριθμητικὸ λεξιλόγιον με ετυμολογία]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΡΟΔΟΣ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κωνσταντινίδης, Θ. (1929): «Ἀρχαῖζουσαι λέξεις ἐν χρήσει παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς Ρόδου». <i>Ροδιακὸν Ἡμερολόγιον</i> 1: 212-226 – Μηνάς, Κ. (1997): «Συμβολή στη μελέτη του ροδιακού λεξιλογίου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 16: 61-72 [= Μηνάς, Κ. (2004): <i>Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας</i>. Αθήνα: Τυπωθῆτω-Γ. Δαρδανός, 184-195] – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1969): <i>Λεξικογραφικὰ καὶ λαογραφικὰ Ρόδου</i>. Παράρτημα τῆς <i>Λαογραφίας</i> 7. Αθήνα: Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία – Τσοπανάκης, Α. (1970-1971): «Ἐένα λεξιλογικὰ στοιχεῖα Κύπρου καὶ Ρόδου». <i>Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου</i> 4: 133-208
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Μηνάς, Κ. (1999): «Ροδιακά τοπωνύμια». <i>Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Διημερίδας γιὰ τὰ 50 χρόνια τῆς ενσωμάτωσης τῆς Δωδεκανήσου (4-5/3/1997)</i>. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου, 149-167 – Παπαμανώλη, Α. (1991): «Ἀρχαία καὶ βυζαντινά ὀνόματα τῆς σύγχρονης ροδίτικης χλωρίδας (Δοξασίες καὶ ἐθίμα)». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 14: 54-92 – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1936): «Τοπωνυμικά - Χωριὰ τῆς Ρόδου στὸν ἸΕ' αἰῶνα». <i>Ἑλληνικά</i> 9: 241-246 – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1937-1938): «Τοπωνύμια τῆς Ρόδου μεσαιωνικῶν χρόνων». <i>Ἑλληνικά</i> 10: 113-129 – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1940): «Τοπωνυμικά Ρόδου. Ὄνόματα ἀρχαίων ἱερῶν στὰ σημερινὰ τοπωνύμια». <i>Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον</i>. Αθήνα: Τυπογραφεῖον Κ.Α. Κυριακούλη, 321-330. – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1951): <i>Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου</i>. Ρόδος [Βιβλιοκρισία: Βαγιακάκος, Δ. Β. (1955): <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 1: 175-196] – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1978): «Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 5: 9-96 – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. (1980): «Νεοελληνικά κύρια ὀνόματα στὴ Ρόδο καὶ στὴν ἄλλη Δωδεκάνησο». <i>Ὄνόματα</i> 5: 38-46 – Παπαχριστοδοῦλου, Ι. (1997): «Ἀρχαία καὶ νεώτερα τοπωνύμια τῆς Ρόδου καὶ ἡ συμβολὴ τῶν δευτέρων στὴν ἱστορικὴ καὶ αρχαι-

I. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΡΟΔΟΣ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	ολογική έρευνα του νησιού». <i>Φιλερήμου Αγάπησις. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αγαπητό Γ. Τσοπανάκη</i> . Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 451-465
ΣΥΜΗ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Βολανάκης, Γ. (2008-2010): <i>Λεξικό ιδιωμάτων Σύμης</i>, τ. Α' (Α-Μ) 2008, Β' (Ν-Ω) 2010. Ρόδος: Δημοτικό Πνευματικό-Πολιτιστικό Κέντρο Σύμης – Καρανικόλας, Α. (1963): «Γλωσσάριον τοῦ ἰδιώματος τῆς Σύμης (μετὰ ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν στοιχείων)». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 4: 142-213. Ἀθήναι – Μιχαλαριᾶ-Βογιατζῆ, Μ. (1988-1994): <i>Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν διαλέκτου Σύμης Δωδεκανήσου</i>, τ. Α' (Α-Ι) (1988), Β' (Κ-Ξ) (1990), Γ' (Ο-Σ) (1991), Δ' (Τ-Ω) (1994). Ἀθήνα – Χαβιαρᾶς, Δ. (1874): «Συμαϊκὴ διάλεκτος, γλωσσάριον, παροιμίας, αἰνίγματα». <i>Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος</i> 8: 464-490 [γλωσσάριο στις σσ. 464-482]
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Καρανικόλας, Α. (1977): «Ἀρχαῖσμοι στὸ συμαϊκὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα». <i>Τὰ Συμαϊκὰ</i> 2: 57-99 – Χαβιαρᾶς, Δ. (1907): «Μελέται περὶ τῆς νήσου Σύμης, λέξεις ἱστορικαὶ καὶ ὀνόματα κύρια λείψανα τῶν Βυζαντινῶν καὶ Φραγκικῶν χρόνων». <i>Βυζαντινὰ Χρονικὰ</i> 14: 337-345
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Θωμόπουλος, Ι. (1988): «Τὰ συμαϊκὰ ἐπώνυμα». <i>Ἀνατύπωση στὸ Ὀνόματα</i> 12: 937-944 – Καρανικόλας, Σ. (1958): «Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ (Τὰ παραβλόγια)». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 3: 134-176 – Καρανικόλας, Σ. (1971): <i>Συμαϊκὸν ὀνοματολόγιον</i> (ἐπιμ. Α. Σ. Καρανικόλα). Ἀθήναι: Σύλλογος Συμαίων Πειραιῶς «ὁ Πανορμίτης» – Παπαχριστοδοῦλου, Χ. Γ. (1972): «Τοπωνύμια Σύμης». <i>Τὰ Συμαϊκὰ</i> 1: 32-66 – Χαβιαρᾶς, Δ. (1891): «Συμαϊκὰ κύρια ὀνόματα, δημῶδη παραμῦθια». <i>Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ</i> 1: 211-265

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

1. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΤΗΛΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____ ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____ iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Κουτελάκης, Χ. (1982): <i>Συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου</i>. Σειρά αὐτοτελῶν ἐκδόσεων, ἀρ. 13. Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνῶν Δωδεκανήσου – Μηνάς, Κ. (2005): «Μικρή συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 20: 173-180 – Σκανδαλίδης, Μ. (2005): «Ιστορικές και άλλες ειδήσεις για την Τήλο από τη μελέτη των τοπωνυμίων της». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 20: 181-200
ΧΑΛΚΗ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____ ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Τσοπανάκης, Α. (1949): <i>Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης (Δωδεκανήσου)</i>. Ρόδος: [χ.ε.] – Τσοπανάκης, Α. (1970): «Ἐγκατάσταση Χαλκητῶν στὴν Ρόδο». <i>Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον</i> 5: 54-80. [αλφαβητισμένο λεξιλόγιο στις σσ. 74-80] iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Σκανδαλίδης, Μ. (1982): <i>Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Χάλκης</i>. Σειρὰ Αὐτοτελῶν Ἐκδόσεων, ἀρ. 14. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνῶν Δωδεκανήσου – Σκανδαλίδης, Μ. (1986): «Συμβολή στα τοπωνυμικά Χάλκης Δωδεκανήσου». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 11: 35-116 – Σκανδαλίδης, Μ. (1986): «Πατρωνυμικά και μητρωνυμικά Χάλκης Δωδεκανήσου». <i>Ὄνόματα</i> 10: 169-178 – Σκανδαλίδης, Μ. (2008): «Διορθωτικά και συμπληρωματικά στα τοπωνυμικά και ονοματικά της Χάλκης». <i>Δωδεκανησιακά Χρονικά</i> 22 (Πρακτικά 14᾽ Πολιτισμικοῦ Συμποσίου Δωδεκανήσου. <i>Χάλκη, 6-8 Ιουλίου 2005</i>), 265-275

2. ΕΥΒΟΙΑ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Παπαποστόλου, Τ. (1970): «Ἡ γλῶσσα τῆς Αἰδηψοῦ-Ἰστιαίας». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 16: 329-348 [γλωσσάριο]
- Αλεξανδρῆς, Α. (1958): «Τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τῆς Κύμης καὶ τῶν περιχώρων». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 5: 143-178 [Συνέχεια καὶ συμπλήρωση τοῦ Ἀλεξανδρῆς (1894). Περιέχει γλωσσάριο στις σσ. 153-178]
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες – Ἀλεξανδρῆς, Α. (1894): *Δοκίμιον περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κύμης καὶ τῶν περιχώρων*. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον «Νέων ἰδεῶν»
- Καπελλαρῆς, Γ. Τ. (1986-1987): «Γλωσσικὰ Αἰδηψοῦ». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 27: 187-223
- Καρατζᾶς, Σ. (1954): *Υποκοριστικὰ τοῦ ἰδιώματος Κύμης καὶ περιχώρων* [διδ. διατρ., 1944]. Ἀθῆναι
- Καρατζᾶς, Δ. (1954): βλ. Σκύρος
- Παπαναστασίου, Ε. (1937): «Λαογραφικὰ τοῦ χωρίου Ἄγιος». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 2: 195-209
- Παπαχατζῆς, Ε. (1915): *Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Καρύστου καὶ τῶν πέριξ καὶ τὰ ἐν τῷ ἰδιώματι γραπτὰ ἢ ἄγραφα μνημεῖα*. Ἀθῆναι: [χ.ε.]
- Σακκάς, Γ. (1955): «Γύρω ἀπ' τὴν Κάρυστο καὶ τὰ περίχωρά της». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 3: 109-130 [γλωσσάριο στις σσ. 116-120]
- Σέττας, Δ. Χ. (1960): «Γλῶσσα καὶ λαογραφία τῆς Εὐβοίας». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 7: 40-126
- Φάβης, Β. (1911): *Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἰδιῶμα Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν*. Ἀθῆναι: Ἐκ τυπογραφείου Παρασκευᾶ Λεώνη
- iii. Ονοματολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες – Αλεξανδρῆς, Μ. (1986-1987): «Τοπωνυμικὸ τοῦ χωρίου Ἀμέλαντες Εὐβοίας». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 27: 85-122
- Δεμερτζῆς, Δ. (1964): «Συλλογὴ τοπωνυμίων τῆς νήσου Εὐβοίας». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 11: 174-251
- Καρατζᾶς, Σ. (1940): «Ἀρχαιοπινῆ καὶ ἄλλα τινα τοπωνύμια ἐν μέσῃ καὶ νοτίῳ Εὐβοίᾳ». *Ἀθηνᾶ* 50: 237-249

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

2. ΕΥΒΟΙΑ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Καρατζᾶς, Σ. (1961): «Ἡ ἔρευνα τῶν διαλέκτων, τῆς τοπωνυμίας καὶ ἀνθρωπωνυμίας τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Βορείων Σποράδων». <i>Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν</i> 8: 5-38
– Μαγούτας, Γ. (2005): «Τοπωνυμικό των χωριῶν Θεολόγος και Γέροντας της Εὐβοίας». <i>Ὀνόματα</i> 17-18: 37-74
– Παπαμιχαήλ, Σ. (1986-1987): «Τα ακτωνύμια του Καβοντόρο». <i>Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν</i> 27: 169-186
3. ΗΠΕΙΡΟΣ
Γενικά	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Ἀραβαντινός, Π. (1909): <i>Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον</i> . Ἀθήναι: Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου. [=1988. Ἀθήνα, Καραβιάς] [Βιβλιοκρισία: Πολίτης, Ν. (1909): <i>Λαογραφία</i> 1: 449-455]
– Βαζζώκας, Κ. (1891): «Α΄. Ἡπειρος. Συλλογή. Α΄ Λέξεις μετὰ τῶν οἰκείων φράσεων». <i>Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ</i> 1: 1-5, 20-25
– Γιωτίτσας, Ν. (1999): <i>Στα Ἡπειρώτ'κα. Γλωσσάρι, γραμματική, ἀνέκδοτα</i> . Αθήνα
– Γονιός, Α. (1891): «Ἡπειρωτικὸν λεξιλόγιον». <i>Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ</i> 1: 175-181
– Ζηκίδης, Γ. (1891): «Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα τῆς Ἡπέρου». <i>Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ</i> 1: 25-58
– Κ. [Κονεμένος], Ν. (1958). «Γλωσσάριον Ἡπειρωτικῆς». <i>Πανδώρα</i> 9 (1858): 30-32, 51-52, 215-216, 241-242, 440· 10 (1860): 18-20, 35-36
– Μπόγκας, Ε. (1964-1966): <i>Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἡπέρου (Βορείου, Κεντρικῆς καὶ Νοτίου)</i> , τ. Α΄ (1964) <i>(Γιαννιώτικο καὶ ἄλλα λεξιλόγια)</i> , Β΄ (1966) <i>(Γλωσσάρια Βορ. Ἡπέρου, Θεσπρωτίας, Κόνιτσας κ.ἄ.)</i> . Ἰωάννινα: Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν [Βιβλιοκρισία: Σετάτος, Μ. (1967): <i>Ἑλληνικά</i> 20: 259-261]
– Παπασταύρου, Χ. (1945): <i>Τ' ἀλειφιάτικα. Τὰ σῶπικα καὶ τὰ μουτζούρικα. Συνθηματικά γλωσσάρια Ἡπειρωτῶν τεχνιτῶν</i> .

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
Γενικά
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Αθήνα [= Παπασταύρου, Χ. (2007): *Συνθηματικά Γλωσσάρια Ηπειρωτών τεχνιτών*. Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη. Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη]
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Henrich, G. (2000): «Ηπειρώτικα στοιχεία στο Χρονικό των Τοσσο». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20: 140-145
- Μηνάς, Κ. (1978): «Ἐτυμολογίες νεοελληνικῶν λέξεων τῆς Ἡπείρου». *Δωδώνη* 7: 105-116. [= Μηνάς, Κ. (2004): *Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθῆτω-Γ. Δαρδανός, 456-467]
- Μπογδανόπουλος, Δ. (1952): «Τὰ Κουδαρίτικα». *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 1: 685-688.
- Οἰκονόμου Κ. (1981): «Διορθώσεις καὶ προσθήκες στὰ “Γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἡπείρου” τοῦ Εὐ. Μόγγα». *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 23: 215-251
- Παγούνης, Ι. (1874): «Ἡπειρωτικὴ διάλεκτος, γλωσσάριον, ὀνόματα γυναικῶν, δημοτικὰ ἄσματα, λογοπαίγνια». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 8: 580-608 [γλωσσάριο στις σσ. 582-594]
- Παπαγεωργίου, Α. (1994): «Γλωσσικὴ σύγκριση Ἡπείρου καὶ Κέρκυρας». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 1. *Πρακτικά Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 26-30 Μαρτίου 1992)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 326-369 [γλωσσάριο στις σσ. 352-369]
- Πλιάτσικας, Β. καὶ Ν. Λώλης (1967): *Ἡπειρωτικὲς ἀναδρομὲς*. Αθήνα: Τυπογραφεῖον Ν. Μάγγου
- Σάρρος, Δ. (1920): «Παρατηρήσεις εἰς τὸ Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον Π. Ἀραβαντινοῦ». *Πεντηκονταετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως*: 383-430 [Βιβλιοκρισία: Ἀναγνωστόπουλος, Γ. (1923): *Λεξικογραφικὸν Ἄρχειον* 6: 500-504]
- Σάρρος, Δ. (1923): «Περὶ τῶν ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ συνθηματικῶν γλωσσῶν». *Λαογραφία* 7: 521-542
- Φωτόπουλος, Κ. (1952): «Τ’ ἀλειφιάτικα (συνθηματικὸ γλωσσάριο Κάλαντζήδων)». *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 1: 819-821

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
Γενικά	ii. Διαλεκτολογικές – Χρηστοβασίλης, Χ. (1923): «<i>Ἀπόκρυφες ἢ συνθηματικὲς γλῶσσες στὴν Ἥπειρο</i>». <i>Θησαυρὸς</i> 1 (τεῦχ. 48): 21-22· (τεῦχ. 51): 6
λεξικογραφικές
μελέτες ii. Ονοματολογικές – Γεωργακάς, Δ. (1956): «<i>Σλαβικὴ ἐπίδραση στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ἥπειρου</i>». <i>Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἥπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)</i>. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον Μυρτίδη, 149-161
λεξικογραφικές
μελέτες
– Οικονόμου, Κ. (2005): «<i>Ἐπωνύμων Μνημοσύνη</i>». <i>Ἡπειρωτικὰ Γράμματα</i> 8: 121-134. [αλφαβητισμένα ἐπώνυμα με σημασίες και ετυμολόγηση]
v. ΑΡΤΑΣ	i. Διαλεκτικὰ λεξικά – _____
και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές – Τατσιόπουλος, Λ. Χ. (1982): «<i>Γλωσσικὰ Κομποτίου</i>». <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 31: 517-521
λεξικογραφικές
μελέτες iii. Ονοματολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
v. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ	i. Διαλεκτικὰ λεξικά – Μουσελίμης, Σ. (1960-1961): «<i>Ποιμενικὸ λεξιλόγιο Σουλίου-Θεσπρωτίας</i>». <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 9 (1960): 820-827· 10 (1961): 39-47
και γλωσσάρια
[Βιβλιοκρισία: Βασίλας, Η. (1960): <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 10: 233-234. Παπαχαρίσης, Α. (1960): <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 10: 426-431]
– Μουσελίμης, Σ. (1962-1963): «<i>Ἰδιωματισμοὶ καὶ ξενικὲς λέξεις τῶν Σουλιορειτῶν (ἐπαρχία Σουλίου-Θεσπρωτίας)</i>». <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 11 (1962): 40-47, 134-142, 238-243, 418-423, 720-725, 834-840, 927-934· 12 (1963): 31-36
– Χρηστίδης, Σ. (1976-1977): «<i>Συλλογὴ γλωσσικοῦ, λαογραφικοῦ καὶ ἄλλου ὄλικοῦ ἀπὸ τὸ χωριὸ Κόκκινα Θεσπρωτίας Ἡπείρου</i>». <i>Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ</i> 20-21: 312-545 ii. Διαλεκτολογικές – Μήτσης, Π. (2002): <i>Θεσπρωτικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα</i>. Φοινίκι
λεξικογραφικές
μελέτες

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
v. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Μαρκόπουλος, Σ. (1981): «Λαογραφικά Λάκκας Σουλίου: Τοπωνύμια Αχλαδέας». *Ήπειρωτική Έστία* 30: 243-253, 349-453, 614-624, 835-843
 - Μουσελίμης, Σ. (1975): «Τοπωνύμια τῆς Λάκκας Σουλίου». *Ήπειρωτική Έστία* 24: 810-825
 - Μουσελίμης, Σ. (1976): *Τοπωνύμια τῆς Λάκκας Σουλίου: (Φροσύνης, Κουκουλιῶν, Αύλοτόπου, Τσαγγαρίου, Μαμάκου, Παπαζαφείρι, Ζαβρούχου, Σουλίου, Σαμονίβας, Κιάφας καὶ Ἀβαρίκου-Μπενούκα)*. Ἰωάννινα: [χ.ε.]
 - Χρηστίδης, Σ. (1976-1977): «Συλλογὴ γλωσσικοῦ, λαογραφικοῦ καὶ ἄλλου ὕλικου ἀπὸ τὸ χωριὸ Κόκκινα Θεσπρωτίας Ἠπείρου». *Ήπειρωτικὰ Χρονικὰ* 20-21: 312-545
- v. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια
- Γκατσόπουλος, Σ. (1977): «Γλωσσάριον τῶν δύο ἠπειρωτικῶν ἐπαρχιῶν Πωγωνίου καὶ Κονίτσης». *Ήπειρωτική Έστία* 26: 901-911
 - Διαμαντῆς, Κ. (1979-1981): «Λεξιλόγιο τοῦ χωριοῦ Ροδαυγῆς Τζουμέρκων». *Ήπειρωτική Έστία* 28 (1979): 1035-1044· 29 (1980): 57-66, 264-272, 457-465, 647-656, 827-836, 1032-1037· 30 (1981): 24-28, 258-267
 - Κοσμάς, Ν.Β. (1997): *Το γλωσσικό ἰδίωμα τῶν Ἰωαννίνων*. Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη
 - Σαλαμάγκας, Δ. (1961-1963): «Τουρκο-περσο-αραβικὲς λέξεις στὸ γιαννιώτικο ἰδίωμα». *Ήπειρωτική Έστία* 10 (1961): 526-529, 647-650, 824-827, 908-911, 1009-1010, 1088-1089· 11 (1962): 48-49, 143-144, 244-245, 325-326, 424-425, 559-560, 643-644, 731-732, 841-842, 935-936· 12 (1963): 39-40, 129-130, 212-214
 - Σέβης, Α. (1997): *Ἰδιωματικό λεξιλόγιο περιοχῆς Δυτικοῦ Ξεροβουνίου Ἠπείρου*. Ἰωάννινα: [χ.ε.]
 - Σούλης, Χ. Ι. (1928, 1931): «Τὰ Μπουκουραϊκά τῶν Τζουμέρκων, ἤτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ραφτάδων τῶν Σχωρετσάνων Τζουμέρκων». *Ήπειρωτικὰ Χρονικὰ* 3 (1928): 310-320· 6 (1931): 167-169

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

3. ΗΠΕΙΡΟΣ v. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Σούλης, Χ. Ι. (1930): «Τὰ Κουδαρίτικα τῶν Χουλιαροχωρίων τῆς Ἠπείρου, ἧτοι περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν κτιστῶν τῶν Χουλιαροχωρίων τῆς Ἠπείρου». *Ἠπειρωτικά Χρονικά* 5: 161-168
 - Στάμος, Δ. (2007): *Τουρκικές λέξεις στην Πράμαντα*. Ιωάννινα: Σύλλογος Πραμαντιωτῶν Ιωαννίνων
 - Στούπης, Σ. (1962): *Πωγωνησιακά καὶ Βησσανιώτικα. Γνωριμία με τὸν ἀκριτικὸ ἑλληνισμό. Τόμος Α' (Μέρος Τρίτον, Γλωσσάριον Βησσάνης)*. Πάτραι: Τυπογραφεῖον Ἄγγ. Κουλουμπῆ, 295-366 [=Στούπης, Σ. (2003): τ. Α' καὶ Β'. Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη]
 - Στούπης, Σ. (1964): *Πωγωνησιακά καὶ Βησσανιώτικα. Γνωριμία με τὸν ἀκριτικὸ ἑλληνισμό. Τόμος Β' (Μέρος Δεύτερον, Γλωσσάριον Βησσάνης)*. Κέρκυρα: Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία, 152-202
 - Τσιλιμαντός, Κ. (2010): *Πωγωνίσιος λόγος. Γλωσσικά καὶ παροιμίες*. Αθήνα: Αφοί Βλάσση
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Βογιατζίδης, Ι. (1921): «Περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ἀρτοποιῶν Ζαγορίου». *Λαογραφία* 8: 153-158
 - Διαμαντῆς, Κ. (1984): *Ἄπαντα 1. Ἡ Ροδαυγὴ τῶν Τζουμέρκων*. Αθήνα
 - Μηνάς, Κ. (1983): «Γλωσσικὰ ἀπὸ τὸ Πωγῶνι Ἠπείρου». *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (Ἠπειρος, Μακεδονία, Θράκη), Καστοριά, 13-15 Ἀπριλίου 1978*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α, 199-209
 - Οἰκονομίδης, Δ. (1960): «Τὰ "Κουδαρίτικα" τοῦ Πετροβουνίου». *Ἄθηνᾶ* 64: 169-180
 - Παπακίτσος, Χρ. (2006): *Ἀπὸ τὴν τζουμερκιώτικη λαλιὰ στη λαϊκὴ μας παράδοση*. Αθήνα: Δήμος Ἀγνάντων
 - Παπακώστας, Β. (1931): «Ἐξ ἀφορμῆς τῶν Μπουκουραϊκῶν». *Ἠπειρωτικά Χρονικά* 6: 164-166
 - Πεκλάρης, Μ. (2006): *Βασιλικὸ (Τσαραπλανά) Πωγωνίου. Ὁ τόπος, ἡ ἱστορία καὶ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
v. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Πούσιος, Θ. (1884): «Συλλογή λέξεων, παραμυθιών, ᾠσμάτων κ.λπ. τοῦ ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου Ἑλληνικοῦ λαοῦ». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 14: 205-277
 - Ρεμπέλης, Χ. (1953): *Κονιτσιώτικα. Βραβευθέντα εἰς τὸν Τράντειον διαγωνισμόν*. Ἀθήναι: Ἠπειρωτικῆ Ἐταιρεία Ἀθηνῶν.
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Λαζάνης, Α. (1979-1981): «Τοπωνύμια Κατσανοχωρίων: Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Πλαίσια». *Ἠπειρωτικὴ Ἑστία* 28 (1979): 433-443· Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Καλέτζι(ον), 667-675· Τοπωνύμια Κορύτιανης, 864-869· Τοπωνύμια Φορτωσίου, 1058-1064· Τοπωνύμια Πατέρου, 29 (1980): 81-85· Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Κωστήτσι, 255-263· Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Νίστορα, 466-469· Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Πηγάδια (πρώην Βαλτσιόρα), 657-661· Τοπωνύμια Ἀετοράχης, 844-849· Τοπωνύμια συνοικισμοῦ Κοτορτσίου (Ἀετοράχης), 1028-1031· Τοπωνύμια Ἀετοράχης. Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Ἑλληνικό, 30 (1981): 29-33
[Βιβλιοκρισία: Μηνᾶς, Κ. (1981): *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 23: 390-401· Μηνᾶς, Κ. (1983): *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 25: 311-315 (=Μηνᾶς, Κ. (2004): *Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα: Τυπωθῆτω-Γ.Δαρδανός, 486-497, 498-502)]
 - Λαζάνης, Α. (1981-1982): «Λαογραφικὰ Κατσανοχωρίων Ἠπείρου». *Ἠπειρωτικὴ Ἑστία* 30 (1981): 608-613 (Βαπτιστικὰ Ὄνόματα), 819-826 (Ἐπώνυμα παρωνύμια ἢ παρατσούκλια ἢ παραγκώμια Κατσανοχωρίων)· 31 (1982): 33-36 (Χρονολογικὰ ὀνόματα, σολοικισμοί, γλωσσοδέτες, χαιρετισμοί)
[Βιβλιοκρισία: Μηνᾶς, Κ. (1983): *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 25: 311-315 (= Μηνᾶς, Κ. (2004): *Μελέτες Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα: Τυπωθῆτω-Γ.Δαρδανός, 498-502)]
 - Μάτσας, Ι. (1956): «Τὰ ὀνόματα τῶν Ἑβραίων στὰ Γιάννινα». *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἠπειρον εἰς μνήμην Χριστοῦ Σούλη (1892-1951)*. Ἀθήναι: Τυπογραφεῖον Μυρτίδης, 95-102
 - Οικονόμου, Κ. (1991): *Τοπωνυμικὴ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου. Δωδώνη*, Παρ. 45. Ἰωάννινα: Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων
 - Οικονόμου, Κ. (2002): *Τα οικωνύμια του νομοῦ Ἰωαννίνων*. Ἰωάννινα: Νομαρχιακὴ Αυτοδιοίκηση Ἰωαννίνων
 - Οικονόμου, Κ. (2007): «Τοπωνυμικά ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Δωδώνης». *Ἠπειρωτικὰ Γράμματα* 11: 551-575

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
v. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Παπαχαρίσης, Α. Χ. (1933): «Συμβολή εις τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου». <i>Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ</i> Β: 141-149 – Παπαχαρίσης, Α. Χ. (1952): «Δευτέρα εις τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου συμβολή [τοπωνύμια Δολοῦ]. <i>Ἡπειρωτικὴ Ἑστία</i> 1: 819-821 – Σούλης, Χ. (1932): «Τοπωνυμικὸν τῶν Χουλιαράδων». <i>Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ</i> 7: 216-245
v. ΠΡΕΒΕΖΗΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– _____
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κρεκούκias, Δ. (1964): «Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τῶν ἐπαρχιῶν Πάργας καὶ Μαργαριτίου». <i>Πλάτων</i> 16: 62-91
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– _____
ΗΠΕΙΡΟΣ
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Παπαχαρίσης, Α. Χ. (1930): «Τὰ Σώπικα ἢ ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν βαγενάδων τῆς Β. Ἡπείρου». <i>Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ</i> 5: 265-270 – Παπαχαρίσης, Α. Χ. (1932): «Προσθήκη εις τὰ Σώπικα». <i>Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ</i> 7: 213-215
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Σπύρου, Α. (2008): <i>Το Ἑλληνικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς Δελβίνου καὶ Αγίων Σαράντα</i> . Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 109. Αθήνα: Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Αθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κολλέκα-Κασνέτση, Ο. (1999-2002): «Ἐπώνυμα βορειοηπειρωτῶν καὶ ηπειρωτῶν στη Μανσόυρα τῆς Αἰγύπτου». <i>Ὄνόματα</i> 16: 203-207 – Κουλίδας, Κ. (1998): <i>Σωτήρα (χωριὸν στὴν Ἐπάνω Δερόπολη τῆς Β. Ἡπείρου). Ἱστορία, Τοπωνύμια, Τραγοῦδια γάμου</i>. Ἰωάννινα: Ἐκδοσὴ Συλλόγου Σωτηριωτῶν Ἀμερικῆς (Η.Π.Α.)

3. ΗΠΕΙΡΟΣ
ΗΠΕΙΡΟΣ
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	Ηλεκτρονικές
διευθύνσεις
λεξικών και
γλωσσαρίων	• Σύλλογος Ηπειρωτών Κοζάνης:
http://www.syllogosipirotonkozanis.gr/book/export/html/10005 • Κυψέλη Άρτας :
http://www.hosepsi.net/html/index.aspx • Τα Κουκούλια:
http://archive.is/ITvf
4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ
Γενικά	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μπαζιάνας, Ν. (2006): <i>Το γλωσσικό ιδίωμα των Καραγκούνηδων</i>. Αθήνα: Έκδοση του Δήμου Σοφιάδων – Μπούσιος, Β. (1987): «Το ποιμενικό γλωσσάρι». <i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο</i> 11: 137-141 – Τάκης, Β. (2003): <i>Η αγραφιώτικη γλώσσα. Συμβολή στην έρευνα και την μελέτη του αγραφιώτικου γλωσσικού ιδιώματος</i>. Καρδίτσα – Χαντζιάρας, Δ.Π. (1995): <i>Το Θεσσαλικό γλωσσικό ιδίωμα. Γλωσσάρι-Λεξικό</i>. Αθήνα: Δημιουργία
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κρεκούκias, Δ. (1980): «Αρχαιοπινή στοιχεία στο άγροτοποιμενικό λεξιλόγιο τής δυτικής Θεσσαλίας». <i>Θεσσαλικά Χρονικά</i> 13: 351-365
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Αδάμου, Γ. (1987): «Μερικά τοπωνύμια τοῦ Ὀλύμπου». <i>Ὀνόματα</i> 11: 51-53 – Hild, F., J. Koder, K. Σπανός και Δ. Αγραφιώτης (1987): «Η Βυζαντινή Θεσσαλία. Οικισμοί-Τοπωνύμια-Μοναστήρια-Ναοί (μετάφραση Γ. Παρασκευάς)». <i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο</i> 12: 11-112 – Σπανός, Κ. (1986): «124 Θεσσαλικά επώνυμα του 1829». <i>Ὀνόματα</i> 10: 161-165
v. ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μαυρομαμάτης, Κ. (1987): <i>Λεξικό τοπικών όρων και ιδιωματισμών Καναλιών Καρδίτσας</i>. Θεσσαλονίκη: Σύλλογος των εν Βόλω Καναλιωτών Καρδίτσας

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ
v. ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Στεργίου, Ξ. (2001): *Η αργιθεάτικη διάλεκτος (Λεξικογραφία-Γλωσσολογία-Λαογραφία)*. Αθήνα: Έκδοση Συλλόγου Αργιθεατών Θεσσαλών Αθήνας
[Βιβλιοκρισία: Κατσοπέλας, Σ. (2003): *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 24: 401-411]
– Φλωρίδης, Α. (1999): «Το γλωσσάρι της Μαγούλας του Φαναρίου». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 35: 297-324
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Πολύζος, Ν. (1987): «Τοπωνύμια και επώνυμα του Κάππα της Καρδίτσας». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 11: 161-176
- v. ΛΑΡΙΣΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Μπασιλής, Γ. (2010): *Το γλωσσικό ιδίωμα του Ολύμπου. Τόμος Α', Το ιδιωματικό λεξιλόγιο. Ερμηνευτικό-Ετυμολογικό Λεξικό*. Αθήνα: Έναστρον
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Αδάμου, Γ. (1999-2002): «Τα τοπωνύμια της Τσαρίτσανης Κοκκινόπλου και Πυθίου της περιοχής Ελασσόνας». *Όνόματα* 16: 31-41
– Ανδρώνης, Σ. (1987): «Βαφτιστικά και επώνυμα της Σκαμνιάς και της Κρούβρουσης του Ολύμπου (1602-1798)». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 11: 157-160
– Βαρδακούλης, Ν. (1983): «55 τοπωνύμια από το χωριό Άγιοι Ανάργυροι της Λάρισας». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 5: 106-108
– Μπεκιάρης, Θ. (1986): «Τοπωνύμια του Δαμασίου». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 9: 165-171
– Μπλαντάς, Γ. (1986): «236 τοπωνύμια του Λουτρού της Ελασσόνας». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 9: 49-59

4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ
v. ΛΑΡΙΣΗΣ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Σπανός, Κ. (1986): «Τα επώνυμα της Θεσσαλικής Νίκαιας». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 9: 3-8
 - Σπανός, Κ. (1989-1990): «Τυρναβίτικα ονόματα του 18ου αιώνα». *Όνόματα* 13: 252-259 [περιέχει αλφαβητισμένα ανθρωπωνύμια με την ετυμολογία τους]
 - Τσιλίκης, Κ. (1984): «Τα επώνυμα των Αμπελακίων». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 6: 145-158
- v. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Λιάπης, Κ. (1996): *Το γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου*. Βόλος: Ώρες
 - Νάνου-Σκοτεινιώτη, Α. (1995): *Το γλωσσάρι της Μακρινίτσας*. Μακρινίτσα
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Φιλήντας, Μ. (1931): «Οι λέξεις του Πηλίου». *Νέα Έστια* 9: 377-378
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- v. ΤΡΙΚΑΛΩΝ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Ασπρούδης, Κ. (2010): *Το γλωσσικό ιδίωμα Ξυλοχωρίου Τρικάλων. Λέξεις ενός κόσμου που χάνεται*. Τρίκαλα [Βιβλιοκρισία: *Τρικαλινά* 30 (2010): 415-434, Αρβανίτης, Β. Κ. (2010): εφημ. *Η Έρευνα*, φ.15601 (15 Σεπτεμβρίου): 30]
 - Γιαννούχος, Γ. (1995-1996): «Γλωσσάρι του Μοσχοφύτου Τρικάλων». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28 (1995): 65-80· 29 (1996): 81-96· 30 (1996): 96-112
 - Χλωρός, Χ. (1994): *Μαυρέλι Τρικάλων: Γλωσσάρι Χασιών*. Αθήνα: [χ.ε.]
 - Μπούσιος, Β. (1987): «Το ποιμενικό γλωσσάρι των Χασιών». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 11: 137-141
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. (1991): «Όροι υφαντικής και ενδυμασίας Μικρού Κεφαλόβρους (νομός Τρικάλων)». *Ελληνική Διαλεκτολογία* 2: 131-135

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ
v. ΤΡΙΚΑΛΩΝ</p>	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Καρακίτσιος, Ε. (1994): «529 Τοπωνύμια του Μυρόφυλλου (Μυρόκοβου) Τρικάλων». <i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο</i> 25: 241-272 – Μπουσμπούκης, Α. (1985): «Τοπωνύμια από την Πιάλεια Τρικάλων». <i>Λεξικογραφικόν Δελτίον</i> 15: 11-48 – Σπανός, Κ. (1987): «Θεσσαλικά βαφτιστικά και επώνυμα του 1754 από την περιοχή της Καλαμπάκας». <i>Όνόματα</i> 11: 108-119
<p>5. ΘΡΑΚΗ
Γενικά</p>	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια</p>	– Βαγιακάκος, Δ. Β. (1977): «Τὸ γλωσσικὸν ὕλικὸν ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα». <i>Πρακτικά Ἀ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Θεσσαλονίκη, 28-30/4/1976)</i>. Θεσσαλονίκη: I.M.X.A., 97-161 – Γιαννακάκης, Γ. (1962): «Λεξιλόγιον τῶν κυριωτέρων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης, 1500 π.Χ.-1922 μ.Χ.». <i>Θρακικά</i> 35: 206-284 – Μανασσείδης, Σ. (1965): «Γλωσσάριον ὑπ' ἀριθμ. 371 Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως». <i>Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ</i> 31: 36-56 – Παπαχριστοδούλου, Π. (1926): «Γλωσσάριο μὲ τὶς ἰδιωματικὰς θρακιώτικας λέξεις ποὺ ἔχουν τὰ τρία μέρη τῶν "Θρακικῶν ἠθογραφικῶν". Συμπληρωμένο ἀπὸ τὸ γλωσσολόγο καὶ ξακουστὸ φίλο Μ. Φιλήντα». Στο Παπαχριστοδούλου, Π., <i>Θρακικὲς ἠθογραφίαις. Μέρος Γ'</i>. Ἀθήναι: I. Ν.Σιδέρης, 95-131 – Πουλάκης, Δ. (1934-1935): «Σκόρπια λόγια ἀπὸ τὰ γύρω τῆς Θράκης». <i>Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ</i> 9: 147-153 [γλωσσάριο] – Σαραντῆ, Ε. (1944): «Ἀπὸ τὰ φυτὰ τῆς Θράκης». <i>Θρακικά</i> 20: 9-72 [γλωσσάριο]
	<p>ii. Διαλεκτολογικὲς
λεξικογραφικὲς
μελέτες</p>	– Ἄμπατζόγλου, Α. (1932): «Ντουλγκέρικα Α'. Σοφιδιώτικα Β'. Αἰνίτικα». <i>Θρακικά</i> 3: 333-334 – Ἀνδριώτης, Ν. (1953): <i>Ἡ γλῶσσα τῆς Θράκης</i>. Ἀθήναι: Ἐταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν 20 [= (1976): <i>Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη. Ἀνατύπωση 88 ἐργασιῶν του με</i>

5. ΘΡΑΚΗ
Γενικάii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες

- τή φροντίδα έπιτροπής*. Θεσσαλονίκη: Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 212-236]
- Άποστολίδης, Μ. (1933): «Περί τής γλώσσης τών Θρακών». *Θρακικά* 3 (1933): 181-235· 4 (1933): 71-112
 - Βουτσόπουλος, Κ. (1954): «Τεκτονική γλώσσα (Ντουλγκέ-ρικα)». *Άρχεϊον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 19: 352
 - Γεωργακάς, Δ. (1934): «Έτυμολογικά καὶ σημασιολογικά εἰς θρακικὰς λέξεις». *Άρχεϊον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 1: 271-284
 - Γρίσπος, Π. (1970): «Έπιστημονικὸς προσδιορισμὸς φυτωνυμίων Α. Θράκης». *Θρακικά* 44: 20-31
 - Κουκίδη, Α. (1967): «Λαογραφικά». *Άρχεϊον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 33: 375-382 [περιέχει γλωσσάριο στις σσ. 380-382]
 - Σάρρος, Δ. (1923): «Περί τῶν ἐν Ἠπειρῷ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ συνθηματικῶν γλωσσῶν». *Λαογραφία* 7: 521-542
 - Σταμούλη-Σαραντῆ, Ε. (1936-1937): «Πῶς γιάτρευαν στὴ Θράκῃ. Γιατρικά, γητειὲς καὶ χάρες». *Θρακικά* 8 (1936): 351-383· 9 (1937): 195-286 [περιέχει πίνακα ιδιωματικῶν λέξεων στον τ. 9, σσ. 278-283]
 - Φιλήντας, Μ. (1932-1934): «Έτυμολογίεσ σὲ θρακικὲς λέξεισ». *Θρακικά* 3 (1932): 355-360· 4 (1933): 277-294· 5 (1934): 259-280

iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες

– _____

V. ΕΒΡΟΥ

i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια

- Άνώνυμος, (1935-1936): «Συνθηματικὰὶ λέξεισ Αἴνου-Κεσσάνης». *Άρχεϊον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 2: 96
- Μέλη του Νέου Κύκλου Σουφλιωτῶν (1997): «Το Σουφλιώτικὸ λεξικό». *Θρακικός Οἰωνός*, τεύχος Γ'-Δ'. Αλεξανδρούπολις

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

5. ΘΡΑΚΗ
v. ΕΒΡΟΥ
- ii. Διαλεκτολογικές – Παπασταματίου, Χρ. (1971): «Λέξεις τινές ιδιωματισμών Σουφλίου, με ἀρχαΐζουσαν σημασίαν καὶ ἄλλαι διάφοροι». *Θρακικά* 45: 162-166
- Παπασταματίου-Μπαμπαλίτη, Χ. (1966): «Λαογραφικά Σουφλίου. Ἡ λαϊκὴ ἰατρικὴ στὸ Σουφλί». *Θρακικά* 40: 127-132 [με γλωσσάριο ασθενειῶν καὶ φαρμάκων στις σσ. 130-132]
- iii. Ονοματολογικές – Ἀνώνυμος, (1934-1935): «Λαογραφικά καὶ γλωσσικά. Συλλογὴ κυρίων ὀνομάτων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων Θράκης. Α΄ Τῆς Αἴνου. Β΄ Κεσσάνης Γ΄ Ἀδριανουπόλεως καὶ Σουφλίου. Ἑορτολόγιο καὶ ὀνόματα μηνῶν Σουφλίου καὶ Ἀδριανουπόλεως». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσαυροῦ* 1: 218-224
- v. ΞΑΝΘΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά – Βεΐκου-Σεραμέτη, Κ. (1960-1965): «Λαογραφικά καὶ γλωσσικά στοιχεία τῆς παληᾶς Ξάνθης. Μέρος Β΄. Γλωσσάριο». *Θρακικά Χρονικά* 1 (1960-1961): 42-45, 97-100, 156-157, 205-207· 2 (1962): 40-41, 160-164· 3 (1963): 46-47, 96-97, 199-201· 4 (1964): 53-54, 188-191· 5 (1965): 112-113, 237-240
- Βεΐκου-Σεραμέτη, Κ. (1974): «Μερικὲς ἀκόμη λέξεις γιὰ τὰ γλωσσάρια τῆς παληᾶς Ξάνθης». *Θρακικά Χρονικά* 31: 48-49
- Βεΐκου-Σεραμέτη, Κ. (1986): «Λαογραφικά καὶ γλωσσικά στοιχεία τῆς παληᾶς Ξάνθης. Μέρος Β΄. Γλωσσάριο. Ἐπίμετρο». *Θρακικά Χρονικά* 41: 117-123
- ii. Διαλεκτολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
- iii. Ονοματολογικές – Ἀνώνυμος, (1934-1935): βλ. v. Ἐβρου
λεξικογραφικές
μελέτες

5. ΘΡΑΚΗ
v. ΡΟΔΟΠΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια —————
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες — Σκορδέλης, Β. (1874): «Ἑλληνικὸν λεξιλόγιον τῆς Ροδόπης». *Βύρων* 1: 884-887
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες —————
- ΘΡΑΚΗ
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια — Βαφειδής, Κ. (1972-1973): «Γλωσσάριον Καλλιπόλεως». *Θρακικά* 46: 311-343
- Βεΐκου-Σεραμέτη, Κ. (1961): «Ἐπιβάτες (εἰκόνες ποῦ δὲ σβύνουν)». *Ἱστορία, ἦθη καὶ ἔθιμα. Γλωσσάριο». Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 26: 251-326
- Βεΐκου-Σεραμέτη, Κ. (1973): «Ἐπιβάτες (εἰκόνες ποῦ δὲ σβύνουν)». *Ἱστορία, ἦθη καὶ ἔθιμα. Συμπλήρωμα στο Γλωσσάριο». Θρακικά Χρονικά* 30: 103-112
- Δεληγιάννης, Β. (1934-1937): «Γλωσσάριο Δογὰν κι οἱ Μαλγάρων». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 1 (1934-1935): 143-146, 3 (1936-1937): 210-213
- Δεληγιάννης, Β. (1935-1936): «Ἱστορικά σημεῖωματα καὶ παραδόσεις. 11. Γλωσσάριο τοῦ Δογὰν κι οἱ. Ἀπὸ τὸν ζωϊκὸ καὶ φυτικὸ κόσμο». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 2: 112-118
- Ζήσης, Ε. (1941, 1943): «Γλωσσάριον Αὐδημίου». *Θρακικά* 16 (1941): 325-234, 18 (1943): 291-302
- Ε. Α. [ὁ Ἐλαίας Ἀγαθάγγελος] (1935-1936): «Γλωσσάριο Λουεβουργάς». *Θρακικά* 6 (1935): 383-391, 7 (1936): 332-339
- Λαμπουσιάδης, Γ. (1928-1933): «Γλωσσάριο Ἀδριανουπολίτιδος διαλέκτου». *Θρακικά* 1 (1928): 474-482, 2 (1929): 226-242, 474-480, 3 (1932): 335-339, 4 (1933): 310-318
- Οἰκονομίδης, Α. (1962): «Γλωσσάριον Μαδύτου Ἀνατολικῆς Θράκης». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 27: 321-352

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

5. ΘΡΑΚΗ
ΘΡΑΚΗ
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Παπαχριστοδούλου, Π. (1928-1933): «Γλωσσάριο από τῆ Σαρανταεκκλησιώτικη γλῶσσα». *Θρακικά* 1 (1928): 223-237, 461-474· 2 (1929): 212-226, 457-474· 3 (1932): 340-354· 4 (1933): 302-309
 - Παπαχριστοδούλου, Π. (1934-1938): «Γλωσσάριο Σαράντα Ἐκκλησιῶν». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 1 (1934-1935): 133-142· 2 (1935-1936): 178-193· 3 (1936-1937): 214-225· 4 (1937-1938): 205-225
 - Παπαχριστοδούλου, Π. (1933): «Γλωσσάριο ἐρμηνευτικῶν λέξεων ἰδιωματικῶν ἀπὸ τὰ Σαρανταεκκλησιώτικα παραμῦθια». *Θρακικά* 4: 324-333
 - Πετρόπουλος, Δ. (1938-1939): «Γλωσσάριο Σκοποῦ Θράκης». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 5: 240-264
 - Πετρόπουλος, Δ. (1940-1941): «Γλωσσάριον Σαμακοβίου Ἀνατολικῆς Θράκης». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 7: 212-213
 - Πετρόπουλος, Δ. (1942-1943): «Γλωσσάριον Μαΐστρου». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 9: 206-220
 - Χουρμουζιάδης, Κ. (1939-1941): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Τσακλίου». *Θρακικά* 12 (1939): 265-322· 13 (1940): 366-385· 15 (1941): 181-296
 - Ψαθάς, Α. Δ. και Β. Μητρακλῆ-Ψαθά (1970): «Ὁ Σκοπὸς Ἀνατολικῆς Θράκης. Μερικὲς λέξεις ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον τῶν Σκοπιανῶν». *Ἀρχεῖον Θράκης* 35: 362-374 [ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ἀρθροῦ «Ὁ Σκοπὸς Ἀνατολικῆς Θράκης», 218-376]
 - Ψαθάς, Α. Δ. και Β. Μητρακλῆ-Ψαθά (1973): «Γλωσσάριον Σκουτάρεως Ἀνατολικῆς Θράκης». *Ἀρχεῖον Θράκης* 36: 284-294
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Μανασσείδης, Σ. (1874): «Διάλεκτος Αἴνου, Ἴμβρου καὶ Τενέδου, λεξιλόγια, ἄσματα, ἔθιμα καὶ μαγγανεῖαι, παιδιὰ». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 8: 526-579 [γλωσσάριο στις σσ. 526-530]

<p>5. ΘΡΑΚΗ
ΘΡΑΚΗ
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ</p>	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Μανασσείδης, Σ. (1875): «Ποικίλη ύλη (γλωσσική-λαογραφική) συλλεχθεῖσα ἐξ Αἴνου, Ἰμβρου καὶ τῶν περιχώρων». <i>Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος</i> 9-10: 335-372 [υπάρχει γλωσσάρι στις σσ. 351-354] – Ροδόινο, Ν. (1933): «Κουλπανάδικα, ἤτοι συνθηματικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα Ὀρτάκιοι Ἀδριανουπόλεως». <i>Θρακικὰ</i> 4: 295-301 – Σιταράς, Α. και Μ. Κατζάκης, (1971): <i>Ἡ Μάδυτος: πόλις τῆς Θρακικῆς χερσονήσου ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου (ἱστορία, λαογραφία, ἠθογραφία, γλωσσικὸν ἰδίωμα, ἀναμνήσεις)</i>. Ἀθήνα: Ἑλλησποντος – Φιλήντας, Μ. (1933-1934): «Ἑτυμολογίαι ἀπὸ λέξεις Σαράντα Ἐκκλησιῶν». <i>Θρακικὰ</i> 4 (1933): 324-333· 5 (1934): 274-280 – Ψάλτης, Σ. (1905): <i>Θρακικὰ ἢ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς πόλεως Σαράντα Ἐκκλησιῶν</i>. Βιβλιοθήκη Μαρσση. Ἀθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου
	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Ἀνώνυμος, (1934-1935): βλ. ν. Ἐβρου – Πετρόπουλος, Δ. (1938-1939): «Λαογραφικὰ Κωστῆ Ἀνατολικῆς Θράκης. XII. Ὄνόματα Βαφτιστικά, XIII. Ἐπώνυμα Κωστιανῶν, XIV. Τοπωνύμια Κωστῆ, XV. Γλωσσάριο Κωστῆ». <i>Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ</i> 6: 284-298
<p>ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ
ΡΟΥΜΕΛΙΑ</p>	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια</p>	– Βαφειάδης, Β. (1974-1976): «Γλωσσάριον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Σωζοπόλεως βορειοανατολικῆς Θράκης». <i>Ἀρχεῖον Θράκης</i> 37 (1974): 107-176· 38 (1975): 139-184· 39 (1976): 125-148 – Ηλιούδης, Γ. (1985): «Ἀλλόφωνα του λ στο γλωσσικὸ ἰδίωμα των προσφύγων ἀπὸ το Καβακλί της Αν. Ρουμελίας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 15: 215-231 [αλφαβητισμένο λεξιλόγιο στις σσ. 216-231]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

5. ΘΡΑΚΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΡΟΥΜΕΛΙΑ

- i. Διαλεκτικά λεξικά – Συκορδέλης, Β. (1857, 1861): «Γλωσσάριον Στενημάχου». *Ἐφημερίς Φιλομαθῶν* 5 (1857), ἀρ. 236, 237· 6 (1861), ἀρ. 324.
- και γλωσσάρια
- Συκορδέλης, Β. (1945-1946): «Γλωσσάριον Στενημάχου». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 12: 181-191
- Σταλίδης, Κ. (1997): «Επιζώσες αρχαίες ελληνικές λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζοπόλεως: γλωσσική συμβολή». *Φιλερήμου Αγάπησις. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητὴ Αγαπητὸ Τσοπανάκη*. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνῶν Δωδεκανήσου, 559-588
- Τεκτονίδης, Ε. (1975-1979): «Τὸ Καβακλί τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας: ἦθη - ἔθιμα καὶ γλωσσάρι». *Θρακικά Χρονικά* 32 (1975-1976): 59-65· 33 (1977): 89-92· 35 (1979): 86
- Τζομπάρης, Φ. (1945-1946): «Γλωσσάριο Στενημάχου». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 12: 91-227
- ii. Διαλεκτολογικὲς
λεξικογραφικὲς
μελέτες
- Αλμπανούδης, Π. (2009): *Το ιδίωμα της Βόρειας Θράκης. Το μικρό και Μεγάλο Μοναστήρι Α. Ρωμυλίας*. Διδ. διατρ., Θεσσαλονίκη
- Ἀποστολίδης, Μ. (1947-1948): «Λεξιλόγιον τῆς ἐν Φιλιππουπόλει ἐλληνικῆς διαλέκτου». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 14: 179-192
- Παπαϊωαννίδου, Κ. (1944): «Λαογραφικὰ Σωζοπόλεως». *Θρακικά* 19: 268-298 [γλωσσάριο στις σσ. 290-298]
- Poromanska, S. (1999): «Ξένα στοιχεία στο λεξιλόγιο της ελληνικῆς διαλέκτου της πόλης Πομόριε». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 19: 617-626
- Ronzevalle, L. (1912): *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie et spécialement d' Andrinople*. Paris: Imprimerie Nationale
- Σταλίδης, Κ. (2000): «Λατινικά και λατινογενή δάνεια στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζόπολης Ανατολικῆς Ρωμυλίας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3. Πρακτικά Τρίτου - Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 295-320

5. ΘΡΑΚΗ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ
ΡΟΥΜΕΛΙΑ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Σταλίδης, Κ. (2003): «Αστικά και περιαστικά τοπωνύμια στη Σωζόπολη του Εύξεινου Πόντου». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»</i> . Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι. (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 461-492
6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Γαήτας Α. (1992): «Γλωσσάρι Ζακύνθου». Στο Κονόμος, Ν. (εκδ.), <i>Ζάκυνθος. Πεντακόσια χρόνια (1478-1978). Τόμος ΣΤ': Λαογραφικά</i> . Αθήνα: [χ. ε.], 75-197
– Ζώης, Α. ([1898-1916] 1963): <i>Λεξικόν ιστορικόν και λαογραφικόν Ζακύνθου</i> . Τόμος Α' Ιστορικών-Βιογραφικών. Τόμος Β'. Λαογραφικών. Αθήνα: Έκ του Έθνικου Τυπογραφείου
– Κονόμος, Ν. (1946-1947): «Χαρακτηριστικές λέξεις και φράσεις του Ζακυνθινού λαού ταξινομημένες αλφαβητικά», <i>Έπτανησιακά Φύλλα</i> (1946):25-26, (1947): 133-135, 148, 184-186
– Κονόμος, Ντ. (1960): <i>Ζακυνθινὸ λεξιλόγιο</i> . Ζακυνθινή Βιβλιοθήκη 1. Αθήνα [Βιβλιοκρισία: Βαγιακάκος, Δ. Β. (1960): <i>Άθηνᾶ</i> 64: 368-376]
– Πομόνης-Τσαγκλαράς, Γ. (2007): <i>Γλωσσάριο ιδιωματισμῶν τῆς αλλοτινῆς ζακυνθινῆς ντοπιολαλιάς</i> . Ζάκυνθος: Εταιρεία Μελέτης, Έρευνας, Προαγωγῆς Πολιτισμοῦ “Πλατυφόρος”
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Βαγιακάκος, Δ. Β. (1988): βλ. Μάνη
– Γιαννουῦτσος, Κ. (1921-1925): «Γεωργικὸς βίος, γεωργικαὶ ἐργασίαι καὶ λέξεις τῆς Ζακύνθου». <i>Λαογραφία</i> 8: 209-215
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Θωμόπουλος, Ι. (1972): «Ζακυνθινὰ τοπωνύμια». <i>Όνόματα</i> 4: 31-32
ΙΘΑΚΗ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μουσοῦρης, Σ. [Φῶτος Γιοφύλλης] (1950): <i>Ἡ γλῶσσα τῆς Ἰθάκης</i> . Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου. Αθήνα: Τύποις Α. Μαυρίδη

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΙΘΑΚΗ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Πανταζάτος, Δ. (2000): *Για να μη σβύσει η παλιά Κεφαλονίτικη και Θιακιά ντοπιολαλιά*. Αμάρυνθος Ευβοίας: [χ.ε.]
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Μουσούρης, Σ. (1959): *Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης καὶ ἐπώνυμα Ἰθακησίων*. Ἀθήναι: Ἐκδοτικὸ Τυπογραφεῖο [Βιβλιοκρισία: Θωμόπουλος, Ι. Α. (1964): *Ἑλληνικά* 18: 226-233]
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1960): «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ τοπωνυμικοῦ καὶ ὀνοματολογίου τῆς νήσου Ἰθάκης». *Ἀθηνᾶ* 64: 139-164
- ΚΕΡΚΥΡΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Κόλλας, Ι. (1994): *Κορφιάτικα: Εἰδικὸ Δελτίο με 5000 γλωσσικούς ιδιωματοισμούς τῆς Κέρκυρας, με μερικές εἰκόνες*. Κέρκυρα: Αναγνωστικὴ Ἐταιρεία Κερκύρας
- Ραφιομανίκης, Ι. Ν. (2006): *Κερκυραϊκὸ γλωσσάρι ιδιωματικῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ τεχνικῶν ὀρων καὶ ἐξοπλισμοῦ*. Κέρκυρα: Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο Ἑλλάδος, Τμ. Κέρκυρας
- Χυτήρης, Γ. (1987): *Κερκυραϊκὸ γλωσσάρι. Ἀκατάγραφες καὶ δῖσημες λέξεις. (Ἐπίμετρο: γραμματικὰ στοιχεῖα τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κέρκυρας)*. Κέρκυρα: Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ [Δεύτερη ἐκδοσὴ (1992 με συμπλήρωμα)]. Κέρκυρα: Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Galeazzo, P. (1987): «Voci italiane e veneziane nel dialetto di Corfu». *Lingua Nostra* 48.2-3: 84-89
- Παπαγεωργίου, Α. (1994): βλ. Ἦπειρος (γενικά)
- Σαλβάνος, Γ. (1918): *Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων*. Ἀθήναι

6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΚΕΡΚΥΡΑ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Σαλβάνος, Γ. (1967-1969): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν ἀγροτῶν Κερκύρας καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ διάσῳσις τῆς ἐθνικῆς γλώσσης ἐν ὅλῃ τῇ νήσῳ». Στο Φ. Κ. Μπουμπουλίδης καὶ Μ. Γ. Νυσταζοπούλου (εκδ.), <i>Πρακτικὰ Γ' Πανιονίου Συνεδρίου, (Κέρκυρα, Κεφαλληνία καὶ Ζάκυνθος), 23-29 Σεπτεμβρίου 1965</i>. Ἀθήνα: [χ.ε.], 340-353
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Asdracha, C. (1986): «Habitat et toponomastique en Corfou venitienne», <i>Nouvelle Revue d'Onomastique</i> 7-8: 127-33 - Κοσινιάς, Ν. Σ. (1974): <i>Κέρκυρα, Λαϊκὴ πνευματικὴ ἀνταύγεια. Ἱστορία. Ἀνέκδοτα. Ἰδιωματισμοί. Τοπωνύμια. Παρωνύμια</i>, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Πιπέρη - Κρεκούκας, Δ. (1976): «Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ Κέρκυρα καὶ Ἡπειρο». <i>Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ἡπειρος, Μακεδονία, Θράκη) Θεσσαλονίκη, 28-30 Ἀπριλίου 1976</i>. Θεσσαλονίκη: I.M.X.A., 215-23
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ	i. Διαλεκτικὰ λεξικά
καὶ γλωσσάρια	- Δομένικος, Ν. (1982): <i>Κεφαλονίτικοι ἰδιωματισμοί (Λεξιλόγιο)</i>. Ἀθήνα: ΟΔΕΒ - Πανταζάτος, Δ. (2000): <i>Για νὰ μὴ σβύσει ἡ παλιὰ κεφαλονίτικη καὶ θιακιά ντοπιολαλιά</i>. Ἀμάρυθος Ευβοίας - Τσιτσέλης, Η. (1874): «Γλωσσικὴ ὕλη - Γλωσσάριον Κεφαλληνίας», <i>Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ</i>, Τόμος Β' - Φυλλάδιον Γ', Δ', καὶ Ε, 145-368 [=Τσιτσέλης, Η. (1973), Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν 63. Ἀθήνα: Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία] - Τσιτσέλης Η. (2003): <i>Κεφαλληνικὰ Σύμμεικτα. Τόμος Τρίτος: Γλωσσικά, λαογραφικά ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα</i>, (ἐπιμ. Γ. Μοσχόπουλος). Ἀθήνα: [χ.ε.]
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Cortelazzo, M. (1959): «Italianismi nel greco di Cefalonia», <i>Lingua Nostra</i> 20: 116-120 - Δομένικος, Ν. (1979): «Τὸ ραντεβού μου μὲ τὸ διάλογο». <i>Κεφαλονίτικες διηγήσεις μ' ἓνα πλούσιο ἰδιωματικὸ λεξιλόγιο</i>. Ἀθήνα: ΟΔΕΒ, 97-134

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Kahane, H. και R. Kahane (1992): «Italo-Venetian relics in the Greek of Cephalonia: The Field of Health and Medicine». Στο S.-R. Anschütz (εκδ.), <i>Texte, Sätze, Wörter und Moneme. Festschrift für Klaus Heger zum 65. Geburtstag</i> Heidelberg: Heidelberger Orientverlag, 325-341 – Kahane, H. και R. Kahane (1986): «Venetian relics on the Greek Island of Cephalonia: The domain of wind and weather». Στο M. Brame, H. Contreras, F. J. Newmeyer (εκδ.), <i>A Festschrift for Sol Saporta</i>. Seattle: Noit Amrofer, 213-230 – Καππάτος Ξ. (1998): <i>Ιστορίες της Κεφαλλονιάς: Ποιήματα, ιδιωματισμοί και γλωσσάρι</i>. Αθήνα: [χ.ε.] – Kramer, J. (1983): «Parole italiane e veneziane nel dialetto greco di Cefalonia (A-K)». Στο G. Holtus και M. Metzeltin (εκδ.), <i>Linguistica e Dialettologia Veneta. Studi offerti a Manlio Cortelazzo dai colleghi stranieri</i>. Tübingen: Narr, 215-224 – Σκιαδαρέσης, Σ. (1959): <i>Κεφαλονίτικες ιστορίες γραμμένες στο τοπικό ιδίωμα</i>. Αθήνα: Δίφρος [γλωσσάριο στις σσ. 149-182]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Άμαντος, Κ. (1937-1938): «Κεφαλληνιακά έπωνυμα». <i>Έλληνικά</i> 10: 117-121 – Τσιτσέλης, Η. (1877): <i>Συλλογή όνοματοθεσιών τής νήσου Κεφαλληνίας: Μετά ιστοριών, τοπογραφικών και άρχαιολογικών σημειώσεων</i>. Αθήνα: Έκ του Τυπογραφείου "Παρνασσού"
ΚΥΘΡΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Άνώνυμος, (1909): «Κυθηραϊκόν λεξιλόγιον», <i>Κυθηραϊκή Έπετηρίς</i> 1: 103-104 – Άρχοντούλη, Θ. 1948: «Κυθηραϊκό λεξιλόγιο». <i>Κυθηραϊκός Κήρυξ</i> 1: 27-28, 44-45 – Κασιμάτης, Γ. (1993): <i>Κατάλοιπα βενετικών γλωσσικών στοιχείων στα Κύθηρα</i>. Αθήνα: Ατλαντίς – Κόμης Δ. (εκδ.) (1995): <i>Κυθηραϊκό λεξικό. Συλλογή 10.000 λέξεων του κυθηραϊκού γλωσσικού ιδιώματος</i>. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 5. Αθήνα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών

6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΚΥΘΗΡΑ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1988): βλ. Μάνη
 - Κασιμάτης, Ι. (εκδ.) (1987): *Κυθηραϊκά-Λαογραφικά-Γλωσσικά*. Αθήνα
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1981): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Κυθηρῶν». *Ἄθηνᾶ* 78: 125-145
 - Yannitsaros, A. (1975): «Contributions to the vernacular names of the Greek plants: 1. Some vernacular names of plants from the island of Cythera». *Biologica Gallo-Hellenica: Groupe Franco-Hellénique de Recherches Biologiques* 6: 161-167
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Καλλίγερος, Ε. (2002): *Κυθηραϊκά επώνυμα. Ιστορική, γεωγραφική και γλωσσική προσέγγιση*. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών 15. Αθήνα: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών
- ΛΕΥΚΑΔΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Γαζής, Η. (1993): *Το γλωσσάρι της Λευκάδας*. Λευκάδα: Δημόσια Βιβλιοθήκη
 - Κοντομίχης, Π. (2001): *Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (Ιδιωματικό-Ερμηνευτικό-Λαογραφικό)*. Λαογραφικά Λευκάδας 7. Αθήνα: Γρηγόρης
 - Λάζαρης, Χ. (1970): *Τὰ λευκαδίτικα. Ἐτυμολογικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς νήσου Λευκάδος*. Ἰωάννινα: Τυπ. Ευριπίδη Κ. Θέμελη
 - Λάζαρης, Χ. (1978-1980): «Τὰ λευκαδίτικα. Ἐτυμολογικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς νήσου Λευκάδος. Συμπλήρωμα». *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν* 5: 103-113
 - Μαραγγός, Γ. Χ. (1873-1874): «Γλωσσάριον λευκαδίας διαλέκτου». *Περιοδικὸν Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 [1873-1874]: 279, 455-464 [=ανατύπωση στο Βουκελάτος, Γ. (εκδ.) (1976): *Λευκαδίτικη Ἔστία* 1: 19-28]
 - Κοντομίχης, Π. (2001): *Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (ιδιωματικό-ερμηνευτικό-λαογραφικό)*. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρης, 405-413]
 - Πάλμος, Κ. (1992): *Μεγανησιώτικα*. Αθήνα: Αγράμπελη

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

6. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ
ΛΕΥΚΑΔΑ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Πολίτη-Μελά, Ελ. (2000): <i>Κοντάραινα Λευκάδας: άλλοτε και τώρα</i>. Αθήνα: Δήμος Απολλωνίων Λευκάδας [γλωσσάριο στις σσ. 193-198] – Σταματέλος, Ι. Ν. (1874-1875): «Λευκαδία διάλεκτος». <i>Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος</i> 8 (1874): 363-428· 9-10 (1875): 280-320 [=ανατύπωση στο Κοντομίχης, Π. (2001): <i>Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (ιδιωματικό-ερμηνευτικό-λαογραφικό)</i>. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρης, 355-402]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κοντομίχης, Τ. Π. (2000): <i>Τα τοπωνύμια της Λευκάδας</i>. Αθήνα: Νεφέλη – Κρεκούκας, Δ. (1985): «Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια Λευκάδας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 15: 49-59
ΠΑΞΟΙ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μπογδάνος, Σπ. (1985): <i>Βεντάριο παξινῶν λέξεων</i>. Παξοί: [χ.ε.]
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Λουκάτος, Δ. (2002): <i>Λαογραφικά σύμμεικτα Παξῶν</i>. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– _____
7. ΚΟΡΣΙΚΗ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– _____
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Blanken, G. (1951): <i>Les Grecs de Cargèse (Corce). Recherches sur leur langue et sur leur histoire</i>, Tome I. Leyde: A. W. Sijthoffs Uitgeversmaatschappij N.V. – Φαρδύς, Ν.Β. (1888): <i>Ἦλη καὶ σκαρίφημα τῆς ἐν Κορσικῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας, μετὰ συλλογῆς καρνατικῶν τραγουδιῶν καὶ συλλογῆς καρνατικῶν λέξεων</i>. Ἀθήνα: Ἑστία
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– _____

8. ΚΡΗΤΗ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Άλεξίου, Σ. (1976): «Λέξεις Έρωτοκρίτου». *Κρητολογία* 2: 155-182
 - Άνωνυμος (1863): «Κρητικάι λέξεις». *Φιλίστωρ* 4: 508-527
 - Αποστολάκης, Γ. (2008): *Παλαιΐνες κρητικές αθιβολές-Λεξικό (Λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος)*. Ηράκλειο: Mystis editions
 - Βασιλάκης, Α. (1998): *Το κρητικό λεξιλόγιο. Αναφορές στην Κρήτη (από τους αρχαίους λεξικογράφους)*. Ηράκλειο
 - Γαρεφαλάκης, Ν. (2002): *Λεξικό ιδιωματισμών κρητικής διαλέκτου (περιοχής Σητείας)*. Σητεία: Δήμος Σητείας
 - Γερωνυμάκης, Κ. (1999): *Λαογραφικό σφακιανό λεξιλόγιο ερμηνευτικό: συμπληρωμένο με σκίτσα*. Χανιά
 - Ίδομενύς, Μ. Ι. (2006): *Κρητικό Γλωσσάριο (6380 λήμματα, μαντινάδες, παροιμίες)*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
 - Keppler, M. (1997): «'Kelimat': a Turkish-Greek word list for Ottoman primary schools in Crete». *Αριάδνη* 8: 109-127
 - Κονδυλάκης, Ι. Δ. (1990): *Κρητικόν λεξιλόγιον* (φιολ. επιμ. Θ. Ε. Δετοράκης). Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1988): *Γλωσσικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1989): «Άθησαύριστες κρητικές λέξεις». *Αριάδνη* 5 (Αφιέρωμα στον Στυλιανό Άλεξίου): 387-394
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (2006): *Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Α.Ε.
 - Ξανθινάκης, Α. (2000²): *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού ιδιώματος* (πρόλ.-επιμ. Χ. Χαραλαμπίκης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
 - Ξανθουδίδης, Σ. (1914): «Λέξεις του Έρωτοκρίτου». *Άθηνᾶ* 26 (Λεξικογραφικόν Ἀρχεῖον 1): 126-185
 - Πάγκαλος, Γ. (1955-1983): *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, τ. Α'-ΣΤ' (1955-1975), Ζ' (1983), Ἀθήνα: [χ.ε.]. Β' έκδοση (1994-2003²): Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τ. Β' α-γ (1994), Γ' δ-λ (1997), Δ' μ-ρ (1999), Ε' σ-ω (2003). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

8. ΚΡΗΤΗ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Παπαρηγοράκης Ι. (1952): *Συλλογή ξενόγλωσσων λέξεων τῆς ὀμιλουμένης ἐν Κρήτῃ*. Χανιά: Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κανάκη Φραγκιαδάκη
 - Παπαδάκης, Ν. (χ.χ.): *Γλωσσάριον τῶν ἐν τῷ νομῷ Χανίων ἐν χρήσει ἰταλικῶν λέξεων*. Χανιά: [χ.ε.]
 - Παπαδάκης, Ν. (1914³): *Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις*. Χανιά. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς «Νέας Ἐρεῦνης» [γλωσσάριο στις σσ. 19-65]
 - Πηδῶνια, Κ. (1994-1995): «Λέξεις "ἀπαξ" σε ἔργα τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (16ου-17ου αἰ.)». *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Β2. Ρέθυμνο: Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης, 647-666
 - Πιτυκάκης, Μ. Ι. (1983): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης*, τ. Α' (Α-Λ) καὶ Β' (Μ-Ω). Ἀθήνα: Ἐκδοση Πολιτιστικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Ἀπάνω Μεραμπέλου-Νεάπολις. [Βιβλιοκρισία: Κοντοσόπουλος, Ν. (1983-1984): *Γλωσσολογία* 2-3: 207-210]
 - Πλατάκης, Ε. (1984): «Ἀθησαύριστοι λέξεις ἀπὸ κρητικὰ ἔργα τοῦ Σπ. Ζαμπελίου». *Ἄθηνᾶ* 79: 137-193
 - Ροδάκης, Θ. Ι. (2005): *Το κρητικὸ λαολόγιο. Ὅτι ἄλλη ἀκατεχία (ὄχι ἄλλη ἀγνοία)*. [χ.τ.]: [χ.ε.]
 - Τσιριγωτάκης, Α. (2001). *Κρητῶν Διάλεκτος: Κρητόφωνο λεξικό*. Πύργος Μονοφατσίου: [χ.ε.]
 - Τσιριγωτάκης, Α. (2008): *Θησαυρὸς τῆς Κρητικῆς Διαλέκτου*. Ηράκλειο: [χ.ε.]
 - Χαραλαμπάκης, Χ. (2000): «Προλεγόμενα σε ἓνα ετυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κρητικῆς διαλέκτου». *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Γ2 (νεώτερη περίοδος). Ηράκλειο: Ἑταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, 241-254
 - Φασατάκης, Ν. (2003): «Λεξιλόγιο τῆς λαϊκῆς ἰατρικῆς στις Μέλαμπες Ρεθύμνης». *Λαϊκὴ Ἰατρικὴ. Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο (Ρέθυμνο, 8-10 Δεκεμβρίου 2000)*. Ρέθυμνο: Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία Ρεθύμνης, 591-656 [γλωσσάριο στις σσ. 597-640]

8. ΚΡΗΤΗ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Άλεξίου, Σ. (1977): «Στοιχεία τῶν μεταγενέστερων Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν στὰ Νέα Ἑλληνικά-κυρίως στὴν Κρήτη». *Ἀμάλθεια* 8 (τεῦχ. 30): 73-87
 - Ἀναγνωστόπουλος, Γ. (1926): «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἀγίας Βαρβάρας καὶ περικύρων». *Ἄθηνᾶ* 38: 139-193
 - Ἄντουράκης, Γ. (1967): «Τὸ λεξιλόγιο τοῦ μητάτου». *Κρητικὴ Ἔστια* 18: 298-299
 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1972): «Γλωσσικὴ συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 12: 3-42
 - Βαλιανός, Χ. (1980): «Λαϊκὲς ὀνομασίες πουλιῶν στὴν Κρήτη». *Ἡ φύσις*, τ. V, (ἀρ. 19-20): 29-32
 - Καραποτόσογλου, Κ. (2005): «Ἐτυμολογικά τῆς δυτικῆς κρητικῆς διαλέκτου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 25: 69-118
 - Κοκολάκη, Σ. (1997): *Ἰταλοβενετικὲς γλωσσικὲς ἐπιδράσεις στο δημοτικὸ τραγούδι τῆς Κρήτης*. Ἀθήνα: Αφοί Βλάσση
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1959): «Παρατηρήσεις εἰς τὴν διάλεκτον τῆς δυτικῆς Κρήτης». *Ἄθηνᾶ* 63: 319-335
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1964, 1977): «Κρητικαὶ λαϊκὰ ἐτυμολογία». *Κρητικὴ Ἔστια* 16 (1964) (τεῦχ. 147): 124-125- 28 (1977) (τεῦχ. 224): 1091-1092
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1970): «Ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάστασις ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἐν Ἀθήναις Κρητῶν». *Κρητικὰ Χρονικά* 22: 244-278
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1976): «Γλωσσογεωγραφικά. Λέξεις κοινὰ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ». *Κρητολογία* 3: 55-60
 - Contosopoulos, N. (1976): «Les points d'enquête de l'Atlas Linguistique Méditerranéen en Grèce et le vocabulaire maritime d'Iérapetra (Crète) et de Lemnos». *Bollettino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo* 18-19: 175-185
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1980): «Ἡ γλῶσσα συγχρόνου πεζοῦ κρητικῶν κειμένων». Στο Γ. Μπαμπινιώτης, Ν. Παναγιωτάκης, (εκδ.), *Μνήμη. Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Ἀθήνα: Ἡ ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, 61-79

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

8. ΚΡΗΤΗ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1988): «Κρητικά έθνικὰ άνωμάλου σχηματισμοῦ». *Όνόματα* 12: 250-255
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1990): «Συμβολή τής κρητικής διαλέκτου στή διαλεύκανσι έτυμολογικών προβλημάτων τής νεοελληνικής». *Πεπραγμένα του 6ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1986)*, τ. Γ'. Χανιά, 93-99
 - Κριάρης, Α. (1977): «Τò παιδί στή δημοτική ποίηση τής Κρήτης». *Κρητική Έστία* 28 (τεύχ. 219): 825-836. [γλωσσάρι στις σσ. 830-836]
 - Μαυρακάκης, Γ. (1948): *Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης*. Χανιά: [χ.ε.]
 - Nourney, J. (1961): *Lateinisches und Italienisches in der kretischen Komödie*. Bari: Laterza
 - Ξανθουδίδης, Σ. (1918): «Ποιμενικά Κρήτης». *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον* 5: 267-323
 - Παπαδάκης, Μ. (1978): «Οί τροφές τών Κρητικών στο 15ο και 16ο αἰώνα». *Κρητολογία* 7: 49-72
 - Παπαδάκης (Δάνδολος), Μ. (1999-2002): «Τα σχετικά με το όνομα Κρήτη παράγωγα και σύνθετα». *Όνόματα* 16: 339-349
 - Παπαδάκη, Φ. (1982): *Κρήτη μου Μερακλώματα τση Λύρας σου του Νου μου*. Αθήνα: [χ.ε.] [γλωσσάρι στις σσ. 69-95]
 - Παπαδογιαννάκης, Ν. (1995): «Γλωσσικές παρατηρήσεις στο έργο του Γιάννη Μανούσακα». *Κρητολογικά Γράμματα* 11: 65-95 [γλωσσάρι στις σσ. 88-95]
 - Περιστεράκης, Α. (1991): *Σφακιανά (Τοπωνύμια-γλωσσάρι-μαντινάδες-παροιμίες-αινίγματα κ.ά.)*. Αθήνα: Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος
 - Πλατάκης, Ε. (1977): «Δημώδη όνόματα φυτών και ζώων τής Κρήτης στα μέσα του δέκατου έκτου αἰώνα». *Κρητολογία* 4: 123-132
 - Πλατάκης, Ε. (1977): «Λαϊκές όνομασίες σχετικές με τούς νερόμυλους τής Κρήτης». *Κρητολογία* 4: 159-172
 - Πλατάκης, Ε. (1977): «Λαϊκές όνομασίες σχετικές με τούς άνεμόμυλους τής Κρήτης». *Κρητολογία* 5: 139-162

8. ΚΡΗΤΗ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Πλατάκης, Ε. (1979): «Σαμές και βοῦλλες αίγοπροβάτων στην Κρήτη. Συμβολή στη σχετική όρολογία». *Κρητολογία* 8: 97-104
 - Πλατάκης, Ε. (1979): «Τὰ ἀπό σο- (ἢ σω-) ἀρχόμενα σύνθετα ρήματα καὶ ὀνόματα τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος». *Κρητολογία* 9: 43-52
 - Πλατάκης, Ε. (1980): «Δημῶδη ὀνόματα ζώων τῆς Κρήτης». *Κρητολογία* 10-11: 35-134
 - Πλατάκης, Ε. (1981): «Δημῶδη ὀνόματα ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων τῆς Κρήτης». *Κρητολογία* 12-13: 113-162
 - Πλατάκης, Ε. (1982): «Δημῶδη ὀνόματα ζώων τῆς Κρήτης. Συμπλήρωμα Α΄». *Κρητολογία* 14-15: 121-130
 - Πλατάκης, Ε. (1982): «Ὄνόματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ τὴν ποιμενικὴ ζωή». *Ὄνόματα* 7: 13-21
 - Πλατάκης, Ε. (1985): «Δημῶδη ὀνόματα ζώων τῆς Κρήτης. Συμπλήρωμα Β΄». *Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον* 2: 158-162
 - Πλατάκης, Ε. (1985): «Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα Κρήτη παράγωγα καὶ σύνθετα. Συμπλήρωμα Α΄». *Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον* 2: 84-88
 - Πλατάκης, Ε. (1987): «Πολυσυνώνυμα φυτὰ τῆς Κρήτης». *Κρητικὴ Ἑστία* (περίοδος Δ΄) 1: 168-183
 - Πλουμάκης, Ε. (1964): *Λαογραφικὰ σημειώματα τῆς Κρήτης (Ὑλικὸν γλωσσικὸν καὶ λαογραφικὸν ἐκ τοῦ χωρίου Βώνη τῆς ἐπαρχ. Πεδιάδος τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου)*. Ἀθήνα: [χ.ε.]
 - Rohlf, G. (1953): «Kretische Pflanzennamen». *Κρητικὰ Χρονικὰ* 7: 315-318
 - Σπυριδάκης, Γ. (1932): «Γεωργία καὶ ἀμπελοργία ἐν Κασι-δονίῳ Σητείας». *Μύσων* 1: 183-195.
 - Φραγκάκι, Ε. (1969): *Συμβολή εἰς τὴν δημῶδη ὀρολογίαν τῶν φυτῶν (Φυτὰ τῆς Κρήτης αὐτοφυῆ, ἐγκλιματισμένα, φαρμακευτικὰ, βαφικὰ, καλλωπιστικὰ, ἐδώδιμα)*. Ἀθήνα: [χ.ε.]
 - Χαραλαμπάκης, Χ. (1991): «Ἡ κρητικὴ διάλεκτος στο λογοτεχνικὸ ἔργο του Κονδυλάκη». *Κρητολογικὰ Γράμματα* 3/4: 154-172

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

8. ΚΡΗΤΗ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2001): «Ο Κονδυλάκης ως λεξικογράφος». Στο *Κρητολογικά Μελετήματα* (Γλώσσα, Λογοτεχνία, Πολιτισμός). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 243-266. [στις σσ. 252-266 παρατίθενται αλφαβητισμένες προσθήκες και διορθώσεις στη δεύτερη έκδοση του λεξικού του Κονδυλάκη]
 - Χρηστινίδης, Ν. (1896): «Συλλογή ἄσμάτων ψαλλομένων εἰς Ἄνω Ἀρχάνες, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Τεμένους». *Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ* 2: 50-85 [γλωσσάριο στις σσ. 78-85]
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Αντωνογιαννάκης, Μ. (2000): «Τοπωνύμια της κτηματικής περιφέρειας του χωριού Σελλί». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 29-60
 - Ἀποστολάκης, Σ. (1967-1968): «Τοπωνύμια Καμπανοῦ». *Κρητικὴ Ἔστια* 18 (1967) (τεῦχ. 172): 292-297· (τεῦχ. 174): 381-385· (τεῦχ. 175): 421-426· (τεῦχ. 176): 477-480· (τεῦχ. 177): 526-531· 19 (1968) (τεῦχ. 178): 574-577· (τεῦχ. 179): 66-69
 - Ἀποστολάκης, Σ. (2000): «Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ Πελεκάνου καὶ μικροτοπωνυμικὸ Ἀρχοντικῶ - Πελεκάνου - Σελίνου». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 61-107
 - Βολανάκης, Ι. (1987): «ΑΡΜΙ-ΒΡΑΣΚΙΑ. Προελληνικά τοπωνύμια στο Αποδοῦλο». *Ὄνόματα* 11: 54-58
 - Βολανάκης, Ι. (1988): «Τα ονόματα των οικισμῶν τῆς Ἀμπαδιάς». *Ὄνόματα* 12: 108-119
 - Βολανάκης, Ι. (2001): «Τα μικροτοπωνύμια των οικισμῶν τῆς Ἀμπαδιάς Ἀμαρίου Ρεθύμνης Κρήτης πλην τῆς τέως κοινότητας Αποδοῦλο». *Κρητολογικά Γράμματα* 17: 253-302
 - Γιακουμάκη, Ε. (1986): «Τὸ μικρο-τοπωνυμικὸ τῆς ἐπαρχίας Κισάμου Κρήτης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 16: 29-212
 - Γρυντάκης, Γ. (2000): «Τοπωνυμίες ἀπὸ το Πρωτόκολλο του Ρεθεμνιώτη νοτάρου Μαρίνου Ἀρκολέου (1643-1646)». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού*

8. ΚΡΗΤΗ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 251-265
- Δαφέρμος, Ε. (1988): «Μερικά σφακιανά τοπωνύμια». *Όνόματα* 12: 132-138
 - Faure, P. (1959): «La Crete aux cent villes». *Κρητικά Χρονικά* 13: 171-217
 - Faure, P. και M. Van Spitael, (1977): «Villes et villages de la Crete centrale». *Κρητολογία* 5: 44-98
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1994): «Κρητικά επώνυμα». *Ροδωνιά, (Τμή στον Μ. Ι. Μανούσακα)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 406-421
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1995): «Παρατηρήσεις επί των κρητικών επωνύμων». *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ1. Ρέθυμνο: Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης, 142-143
 - Κόπακα, Κ., Γ. Νικολακάκης, Α. Τσαντηρόπουλος και Α. Κόσσυβα, (2000): «Συμβολή στο τοπωνυμικό της Γαύδου και της Γαυδοπούλας». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 283-333
 - Κουρμούλης, Γ. (1933): «Κρητικά παρωνύμια». *Κρητικαί Μελέται* 1: 153-157
 - Κριάρης, Α. (1977): «Τὰ τοπωνύμια στην Κρήτη». *Κρητική Έστία* 28 (τεῦχ. 223): 1022-1036
 - Λούπασης, Γ. (1997-1998): «Γλωσσογεωγραφικά (Όνόματα εις -οῦ θηλυκά)». *Κρητική Έστία* (περίοδος Δ') 6: 11-41. [αλφαβητισμένα κατεξοχὴν κύρια ονόματα με ετυμολογικές παρατηρήσεις]
 - Μακρής, Χ. (1989): «Αχριτικά τοπωνύμια της περιοχῆς Σελίων». *Αριάδνη* 5: 93-195
 - Μανουράς, Σ. (2000): «Τα κρητικά νησωνύμια. Συμβολή στην τοπωνυμιογραφία και την τοπωνυμιολογία των παρανησίδων της Κρήτης». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'.

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

8. ΚΡΗΤΗ

iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες

- Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 389-420
- Μουτζούρης, Ν. (2000): «Τὰ τοπωνύμια τῆς Κρήτης στὴ Χάρτα τοῦ Ρήγα Φεραίου». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 437-453
 - Μπριλλάκη-Καβακοπούλου, Ε. (2000): «Τοπωνύμια περιοχῆς Σπηλίου Ρεθύμνου Κρήτης» *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 455-541
 - Ξανθουδίδης, Σ. (1923): «Οικογενειακά ἐπώνυμα Κρητῶν προελθόντα ἐκ ποιμενικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν ὄρων». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6: 326-350
 - Παπαδάκης, Κ. (1995): «Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Κεραμέσ Αγ. Βασιλείου Ρεθύμνης». *Κρητολογικά Γράμματα* 11: 223-239
 - Παπαδάκης, Σ. (2000): «Παρατηρήσεις καὶ προτάσεις γιὰ τοπωνύμια τοῦ ν. Ρεθύμνου». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 81-88
 - Παπαδόγιαννης, Μ. (2000): «Τὰ τοπωνύμια στὴν κοινοτικὴ περιφέρεια τῆς Μουρνές». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 105-153
 - Παπουτσιδάκης, Ν. (1977): «Τοπωνυμικά Ρεθύμνου». *Κρητικὴ Ἑστία* 28 (τεῦχ. 214), 603-611
 - Πελαντάκης, Θ. (2000): «Τοπωνύμια τοῦ Κέντρου». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Α'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 155-206
 - Σειστάκης, Γ. (1969-1976): «Τὸ Ἐπανωχώρι Σελίνου». *Κρητικὴ Ἑστία* 20 (1969), (τεῦχ. 191-192): 76-85· (τεῦχ. 193-195): 142-

8. ΚΡΗΤΗ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- 167· (τευχ. 196): 34-37· 23 (1972)· (τευχ. 197): 65-69· (τευχ. 198): 128-133· (τευχ. 199): 172-177· (τευχ. 200): 225-229· (τευχ. 201): 276-278· 27 (1976)· (τευχ. 202): 35-37
- Σειστάκης, Γ. (1976-1977): «Ό Πρινές Σελίνου». *Κρητική Έστία* 27 (1976), (τευχ. 211): 463-467· (τευχ. 212): 503-504· (τευχ. 213): 558-561· 28 (1977) (τευχ. 214): 600-602· (τευχ. 215): 651-657· (τευχ. 216): 694-699· (τευχ. 218): 802-804· (τευχ. 219): 837-844
 - Σειστάκης, Γ. (1979-1981): «Ό Σφάκος». *Κρητική Έστία* 30 (1979), (τευχ. 238-239): 42-50· (τευχ. 240-241): 111-115· (τευχ. 242-243): 221-224· 31 (1980) (τευχ. 250-251): 136-138, (τευχ. 258-259): 365-371· (τευχ. 254-255): 198-209· (τευχ. 260-261): 440-448· 31 (1981), (τευχ. 262-263): 42-48· (τευχ. 264-265): 125-132· (τευχ. 266-267): 203-212· (τευχ. 268-269): 282-285· (τευχ. 270-271): 366-371 [αλφαβητισμένα τοπωνύμια με ετυμολογία]
 - Σήφακας, Γ. [ψευδώνυμο του Γ. Ριζίτη] (1949): «Τοπωνυμικά. Τοπωνυμική έρευνα τών χωρίων του Άκρωτηρίου». *Κρητική Έστία* 1: 7-8, 11
 - Σκανδαλίδης, Μ. (2010): «Νησωνυμικός περίπλους Κρήτης. Η περίπτωση νησωνυμίων από τοπωνύμια απέναντι χερσαίων ή νησιωτικών ακτών». Στο Ε. Παπαδοπούλου, Ι. Ρεμεδιάκη (εκδ.), *Γλώσσα, Ψυχής Άγγελος. Αφιέρωμα στην Ελευθερία Γιακουμάκη*, Αθήνα: Σήμα Εκδοτική, 349-363
 - Σκαρσουλής, Ε. (2000): «Τοπωνυμικό της περιοχής Αποστόλων Αμαρίου Ρεθύμνης». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 213-139
 - Σταυρουλάκη-Μπλαζουδάκη, Α. (2000): «Ό Θρόνος και τα τοπωνύμιά του». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 253-266
 - Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χρ. (1972): *Κρητικά οίκογενειακά όνόματα από παρωνύμια. Μέρος Α' (Α-Μ)*. Άθήνα: [χ.ε.]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

8. ΚΡΗΤΗ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χρ. (1981): *Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά τίτλων και άξιωματών*. Αθήνα: [χ.ε.] [Βιβλιοκρισία: Κοντοσόπουλος, Ν. (1982): *Γλωσσολογία* 1: 193-194]
 - Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χ. (1984): «Μερικά κρητικά επώνυμα ενετικής προέλευσης». *Όνόματα* 9: 217-222
 - Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χρ. (1997): «Συμπληρωματικά στα κρητικά οικογενειακά ονόματα από παρωνύμια». *Ελλωτία* 6: 139-156
 - Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χρ. (1999): *Κρητικά επώνυμα ένετικής προελεύσεως*. Αθήνα
 - Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χ. (2000): «Συμπληρωματικά στα “Κρητικά τοπωνύμια από οικογενειακά ονόματα”». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 271-286
 - Τωμαδάκης, Ν. (1930): «Συμβολή εις τὰς τοπωνυμίας Σελίνου». *Κρητικά* 1: 25-31
 - Τωμαδάκης, Ν. (1976): «Γλωσσικά και λαογραφικά ἐκ Κρήτης. Τοπωνύμια τοῦ χωρίου Ἀγριλές». *Κρητολογία* 3: 77-85
 - Φασατάκης, Ν. και Π. Φασατάκη, (2000): «Τοπωνύμια των Μελάμπων Ρεθύμνης». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 287-325
 - Φραγκούλη, Α. (1989-1990): «Τοπωνύμια της ρεθυμιώτικης υπαίθρου». *Όνόματα* 13: 293-298
 - Φραγκούλη, Α. (2000): «Κρητικά τοπωνύμια βάσει της σημασίας και της ετυμολογίας τους». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 327-336
 - Χατζηδάκης, Ν. (1938): «Συμβολή εις τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης. Τοπωνυμίας τοῦ χωριοῦ Ἀργυρουπόλεως [Ρεθύμνης]». *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν Α'*: 432-460

8. ΚΡΗΤΗ

- iii. Ονοματολογικές – Χαλκιαδάκης, Ε. (2000): «Τα τοπωνύμια των χωριών Αφρατίου
λεξικογραφικές – Πεδιάδος και Αρχοντικού Μονοφατίου του νομού Ηρακλείου». *Τα Κρητικά Τοπωνύμια. Πρακτικά Δημέρου Επιστημονικού
μελέτες – Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 6-7 Νοεμβρίου 1998)*, τ. Β'. Ρέθυμνο:
Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 403-419
- Ηλεκτρονικές
διευθύνσεις
λεξικών και
γλωσσarίων
- Σύλλογος Αμαριωτών Ρεθύμνου: *Αμαριώτικο Γλωσσάρι* (επιμ. Θ. Ρηγινιώτης),
<http://www.amariotes.gr/index.php?glosari>
 - Κρητικό Γλωσσάρι:
http://www.kritikoi.gr/main_titles/culture/kritiko_leksiko.php
 - Κρητικό Γλωσσάρι-Λεξικό της Κρητικής Διαλέκτου:
<http://www.rethymnoguide.gr/glosari#axzz1nxNudfrB>
 - Κρητικό Λεξιλόγιο-Σύλλογος Κρητών Αιγάλεω:
<http://www.kritesegaleo.gr/lexiko-a>
 - Η Κρήτη μου-Γλωσσάρι:
http://mycreta.blogspot.com/p/blog-page_9601.html
 - Αλαργινές Αθιβολές-Κρητικό Γλωσσάρι:
http://minoasradio.gr/site/index.php?option=com_content&task=view&id=50&Itemid=70
 - Κρητικά τση Κάτω Μεσσαράς «Πετροκεφάλι» (επιμ. Α. Μπαμπιονιτάκης):
<http://wpababion.wordpress.com/krhtglvssari/>
 - Λεξικό κρητικών λέξεων:
http://www.tourloti.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=36
 - Λεξικό κρητικής ντοπιολαλιάς:
<http://www.fonitiskritis.gr/Page.aspx?pageID=123&lang=gr>
 - Κρητικό Λεξικό-Βιάννος:
<http://viannos.com/news.php?item.13>

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	—
Γενικά	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Βαγιακάκος, Δ. Β. (1961): «Ἀρχαιοπινῆ γλωσσικὰ ἐκ Κυκλάδων». <i>Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 1: 593-599 – Διαπούλης, Χ. (1961): «Τὰ ἐνδημικὰ φυτὰ τῶν Κυκλάδων νήσων». <i>Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 1: 159-175 – Κρεκούκας, Δ. Β. (1991): «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀγροτοποικμενικὸ καὶ ἀλιευτικὸ λεξιλόγιον τῶν Κυκλάδων». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 17: 61-69
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Βαγιακάκος, Δ. Β. (1993): «Τὰ ὀνόματα τῶν Κυκλάδων νήσων κατὰ τὰς πηγὰς». <i>Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Σπουδῶν</i> 14: 233-248 – Δημητρόπουλος, Δ. (2003): βλ. Δωδεκάνησα (γενικά)
ΑΝΔΡΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– Βογιατζίδης, Κ.Ι. (1951-1960): «Γλῶσσα καὶ Λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου (ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιτοπίου μελέτης)», τ. Α' [<i>Ἀνδριακὰ Χρονικὰ</i> 4 (1951)], τ. Β' [<i>Ἀνδριακὰ Χρονικὰ</i> 5 (1956)], τ. Γ' [<i>Ἀνδριακὰ Χρονικὰ</i> 6 (1956)], τ. Δ' [<i>Ἀνδριακὰ Χρονικὰ</i> 8 (1957)]. Ἀθῆναι: Ἀνδριακὸς Ὅμιλος – Πασχάλης, Δ. (1933): <i>Ἀνδριακὸν γλωσσάριον ἢ λέξεις καὶ φράσεις ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς κοινῆς ἐν Ἄνδρῳ λαλιᾶς</i>. Ἀθῆναι: Τυπογραφεῖον «Ἑστία» [Βιβλιοκρισία: Marshall, F. (1934): <i>Journal of Hellenic Studies</i> 54: 107. Γεωργακάς, Δ. (1937): <i>Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher</i> 13: 133-145]
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	—
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Πασχάλης, Δ. (1933): <i>Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἄνδρου</i>. Ἐν Ἀθῆναις: Τυπογραφεῖον «Ἑστία» [Βιβλιοκρισία: Γεωργακάς, Δ. (1937): <i>Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher</i> 13: 133-145] – Πολέμης, Δ. (1984): «Μερικὰ ἀνδριώτικα ἐπώνυμα ἀπὸ ὀνομασίες νομισμάτων». <i>Ὄνόματα</i> 9: 118-123

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ
- ΘΗΡΑ-
ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Πεταλάς, Ν. (1876): *Θηραϊκής γλωσσολογικής ύλης τεύχ. 1 ιδιωτικόν τῆς Θηραϊκής γλώσσης*. Ἀθήνα: Τύποις Νικήτα Γ. Πάσσαρη
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Κατσίπης, Φ. (1959): *Τὰ στέφανα τοῦ γάμου. Λαογραφία. Ἱστορικά καὶ λαογραφικά τῆς νήσου Σαντορίνης 1*. Ἀθήνα: Μακρίδης [γλωσσάριο στις σσ. 51-64]
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Αλιπράντης, Ν. Δ. (2004): *Γενεαλογικά της Σαντορίνης*, τ. Α'. Θηραϊκά, αρ. 4. Ἀθήνα: Εκδόσεις Εφημερίδας «Θηραϊκά Νέα»
- Αλιπράντης, Ν. Δ. και Ε. Α. Λιγνός (2010): *Γενεαλογικά της Σαντορίνης*, τ. Β'. Θηραϊκά, αρ. 4. Ἀθήνα: Εκδόσεις Εφημερίδας «Θηραϊκά Νέα»
- Γεωργακάς, Δ. (1971): «Τὰ ὀνόματα τῆς ὀμάδας τῶν νησιῶν τῆς Σαντορίνης. Θήρα-Σαντορίνη. Θηρασία, Καμένες, Ἀσπρονήσι, Φιρά». Στο Μ. Δανέζης (εκδ.), *Σαντορίνη* (επιμ. έκδ. Εμμ. Λιγνός). Ἀθήνα: [χ.ε.], 267-272
- Μηνδρινός, Μ. (1984): «Τοπωνύμια της Θήρας». *Ὄνόματα 9*: 156-159
- Σιγάλας, Ν. (1998): *Τοπωνυμικό της Θήρας*, Θηραϊκά, αρ. 3. Ἀθήνα: Εκδόσεις Εφημερίδας «Θηραϊκά Νέα»
- ΙΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Τζαβάρας, Ξ. (2005): *Συμβολή στη μελέτη του νιώτικου ιδιώματος (κείμενα, γραμματική, γλωσσάρι)*. Ἴος: Δήμος Ἰητών
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- ΚΕΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ ΚΕΑ	ii. Διαλεκτολογικές – Κόλλια, Α. (1933): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς νήσου Κέας». <i>Ἀθηνᾶ</i> 45: 262-285 λεξικογραφικές μελέτες
	iii. Ονοματολογικές – Θωμόπουλος, Ι. (1963): «Μελέτη τοπωνυμικῆ τῆς νήσου Κέω». <i>Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 3: 167-345 [(1992) βελτιωμένη ἔκδοση, Αθήνα]
ΚΙΜΩΛΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά – Βογιατζίδης, Ι. Κ. (2008 ² [1970]): «Γλωσσάριον τῆς Κιμῶλου». <i>Κιμωλιακά</i> 1: 161-323 και γλωσσάρια – Ράμφος, Ν. (1977): «Συμβολὴ εἰς τὸ κιμωλιακὸν γλωσσάριον». <i>Κιμωλιακά</i> 7: 144-157
	ii. Διαλεκτολογικές – Φωτόπουλος, Α. (1976): «Σύμμεικτα Κιμωλιακά. Ε. Λεξιλό- λεξικογραφικές γιον». <i>Κιμωλιακά</i> 6: 252-260 μελέτες
	iii. Ονοματολογικές – Κατσοῦρος, Α. (1975): «Τοπωνύμια Κιμῶλου καὶ Ἡπολήβου». <i>Κιμωλιακά</i> 5: 305-326 λεξικογραφικές μελέτες – Μαλακατές, Σ. (1973): «Κατάλογος τῶν ἐν Κιμῶλω. Πολυαίγῳ κ.τ.λ. αὐτοφυῶν ἀγγειωδῶν φυτῶν». <i>Κιμωλιακά</i> 3: 161-183
ΚΥΘΝΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά – _____ και γλωσσάρια
	ii. Διαλεκτολογικές – Γούναρης, Α. (1938): <i>Κύθνος. Γεωγραφία-Ἱστορία-Ἡθῆ-Ἐθι- λεξικογραφικές μα. Ἀθῆναι: Σύνδεσμος Δρυοπιδῶν «Κυθνιακῆς Ζωῆς»</i> μελέτες – Κουκουλές, Φ. (1923): «Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου». <i>Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον</i> 6: 271-325 [περιέχει ἀλφαβητισμένες λέξεις στις σσ. 314-315 καὶ ετυμολογήσεις ὀρισμένων λέξεων στις σσ. 316-325]
	iii. Ονοματολογικές – Μαρτίνος, Ν. καὶ Μ. Γεωργούλη, (2007): «Ὄνοματολογικὰ λεξικογραφικές Δρυοπίδος Κύθνου». <i>Ὄνόματα</i> 19: 333-342 μελέτες

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ
- ΜΗΛΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια —————
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες —————
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες — Μουτζούρης, Ν. (2007): «Πώς μας μιλάνε τα τοπωνύμια της Μήλου». *Όνόματα* 19: 623-674
- ΜΥΚΟΝΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια — Κουσαθανάς, Π. (1996): *Χρηστικό λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου. Παράρτημα με ονόματα, παρωνύμια, τοπωνύμια και χάρτες*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Μάνεσης, Σ. (1997-2001): *Ιστορικό λεξικό του μυκονιάτικου ιδιώματος*, τ. Α' (Α-Κ) (επιμ. Τζ. Αντύπα) 1997, τ. Β' (Λ-Ω) (επιμ. Ε. Παπαδοπούλου και Ι. Ρεμεδιάκη) 2001. Μύκονος: Δήμος Μυκονίων
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες —————
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες — Κατσουνέας, Σ. (2007): «Βενετο-ιταλικά επώνυμα Μυκόνου (1663-1779)». *Όνόματα* 19: 605-622
- Κυριαζόπουλος, Β. (1990): «Μυκονιάτικα παρωνύμια (από χειρόγραφο του 1900)». *Λαογραφία* 35: 188-198
- Μενάρδος, Σ. (1930): «Τοπωνυμικά τῆς Μυκόνου». *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 7: 240-252
- ΝΑΞΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια —————
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες — Οἰκονομίδης, Δ. Β. (1952): «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀπερράθου Νάξου». *Ἄθηνᾶ* 56: 215-273
- Ζευγώλης, Γ. (1953): «Ποιμενικά τῆς ὄρεινης Νάξου». *Λαογραφία* 15: 61-110

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ
ΝΑΞΟΣ	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες   – Προμπονάς, Ι. (1968): «Ἡ γλῶσσα τῶν ναξιακῶν ἐγγράφων (1433-1837) καὶ τὸ παλαιότερον ναξιακὸν ἰδίωμα». <i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 7: 338-425   iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p> <p>– Κατσουρός, Α. (1947): «Τοπωνύμια τῆς νήσου Νάξου». <i>Ναξιακὸν Ἀρχεῖον</i> 1: 76-83, 94-103, 108-114, 123-136</p> <p>– Προμπονάς, Ν. (2004): <i>Ἡ Ἀγιάσος τῆς Νάξου. Περιήγηση, μιτάτοι, τοπωνυμικό</i>. Ἀθήνα: Ἐξωραϊστικὸς Σύλλογος Ἀγιάσου Νάξου</p>
ΠΑΡΟΣ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια   – Ἀλιπράντης, Ν. (2001): <i>Λεξικό των ιδιωμάτων και των εγγράφων τῆς Πάρου. Με τρεῖς μελέτες για τα ιδιώματα τῆς Πάρου</i>. Ἀθήνα: Ἐκδοση Προοδευτικῶν Συλλόγων Λευκιανῶν Πάρου τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ ΜΕΕΑΣ «Υἱία» Λευκῶν Πάρου   – Καστανιάς, Ε. (2004): <i>Το γλωσσικό ἰδίωμα των Λευκῶν Πάρου</i>. Ἀθήνα: Ἐκδοση Προοδευτικῶν Συλλόγων Λευκιανῶν Πάρου τῆς Ἀθήνας   – Πρωτόδικος, Ι. (1866): <i>Ἰδιωτικά τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης</i>. Σμύρνη: Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῆς Ἀμαλθείας   ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες   – Ἀλιπράντης, Ν. (1984): «Ποικίλα Γλωσσικά ἐκ Πάρου». <i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 11: 9-151 [γλωσσάριο στις σσ. 122-151]   – Θωμόπουλος, Ι. (1984): «Ἀρχαῖες ἐλληνικὲς λέξεις στο σημερινὸ παριανὸ στόμα». <i>Παριανὰ ἔτος Ε΄</i>, τεύχ. 15 (Μάιος): 63-65, (Σεπτέμβριος): 133-135   iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p> <p>– Ἀλιπράντης, Ν. (1983): «Ἐθνικά ὀνόματα στὴν Πάρο». <i>Ὄνόματα</i> 8: 47-70</p> <p>– Ἀλιπράντης, Ν. (1984): «Ποικίλα γλωσσικά ἐκ Πάρου». <i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 11: 9-151 [αλφαριθμητικὰ τοπωνύμια, βαφτιστικὰ ὀνόματα, ἐπώνυμα, παρωνύμια στις σσ. 14-121]</p> <p>– Ἀλιπράντης, Ν. (1990): <i>Τα τοπωνύμια τῆς Πάρου</i>. Ἀθήνα: Σύνδεσμος Μαρπησσαίων καὶ Ἀρχιλοχιτῶν Πάρου</p>

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ
- ΠΑΡΟΣ
- iii. Ονοματολογικές – Αλιπράντης, Ν. (2007): *Προσθήκες στα «Τοπωνύμια της Πά-
λεξικογραφικές ρου» και νέα τοπωνύμια*. Αθήνα: [χ.ε.]
μελέτες
- ΣΙΚΙΝΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά – Πουλάκης, Δ. (1896): «Λεξικὸν ἰδίᾳ τῆς Σικίνου καὶ τινῶν ἄλλων
και γλωσσάρια τόπων». *Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι Μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαι-
ότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἐλληνικῷ λαῷ* 2: 5-15
- ii. Διαλεκτολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
- iii. Ονοματολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
- ΣΙΦΝΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά – Ἄνωνυμος, (1970): «Σιφνεῖο γλωσσάριο». *Σιφναϊκή* 1: 57, 69,
και γλωσσάρια 78, 143
- ii. Διαλεκτολογικές – Ποῦλος, Ι. (1939): «Γλωσσικά ἐκ Σίφνου». *Λεξικογραφικὸν
λεξικογραφικές Δελτίον* 1: 143-149
μελέτες – Μαλακατές, Σ. (1933): «Χλωρίς τῆς Σίφνου». *Ἐκπαιδευτικὰ
Χρονικά* 1: 191-198
- iii. Ονοματολογικές – Φιλιππάκης, Μ. (1989): *Τοπωνύμια τῆς Σίφνου*. Αθήνα: Ἀδελ-
λεξικογραφικές φότητα Σιφνίων «Ἅγιος Συμεών»
μελέτες
- ΣΥΡΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά – Κλών, Σ. (1879): «Γλωσσάριον Σύρου». *BCH* 3: 20-29
και γλωσσάρια
- ii. Διαλεκτολογικές – Κατσοπέας, Σ. (1993): «Ἡ Σύρος στὴν ἱστορικὴ γλωσσολογία.
λεξικογραφικές Παρατηρήσεις στὸ συριανὸ ἰδίωμα». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*
μελέτες 18: 62-78
- iii. Ονοματολογικές – Ρούσσοι, Ε. (2011): *Τοπωνυμικὸ Σύρου*. Τόμος Β'. Οἱ κατα-
λεξικογραφικές γραφές. Αθήνα: Διεθνὲς Κέντρο Ἑρευνας Αἰσώπος-La Fontaine
μελέτες

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

9. ΚΥΚΛΑΔΕΣ
ΣΥΡΟΣ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Ντελόπουλος, Γ. Α. (1990): «Αφιέρωμα στα συριανά τοπωνύμια». <i>Συριανά Γράμματα</i> τεύχ. 11: 240-283 – Σιγάλας, Α. (1923): «Συρίων βαπτιστικά-παρωνύμια-επί-νυμα». <i>Λεξικογραφικὸν Ἄρχειον</i> 6: 160-209
ΤΗΝΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Δώριζας, Φ. (1973): <i>Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Τήνου μὲ λέξεις καὶ φράσεις</i>. Ἀθῆναι: Τήνος
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– _____
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Φλωράκης, Α. (2006-2010): «Τοπωνυμικός περίπλους Τήνου. Ακτωνύμια-Μικροακτωνύμια». <i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν</i> 20: 149-256 – Φλωράκης, Α. (2007): «Τοπωνύμια καὶ τεχνολογία. Τεχνολογικά καὶ ἐπαγγελματικά τοπωνύμια τῆς Τήνου». <i>Ὄνόματα</i> 19: 485-510 – Φλωράκης, Α. (2010): «Μεταναστεύσεις καὶ πατριδωνυμικά ὀνόματα στὴν Τήνο». <i>Τηνιακά</i> 4: 355-442 – Φόνσος, π.Α. (2010): «Τοπωνύμια τῆς περιοχῆς τῆς πρώην κοινότητος Κελλιῶν-Καλλονῆς Τήνου». <i>Τηνιακά</i> 4: 443-465
10. ΚΥΠΡΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Γιαγκουλλῆς, Κ. (1988-1990): <i>Ετυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου</i>, Α' (οἱ τουρκικὲς λέξεις) - Β' (οἱ λατινικὲς καὶ νεολατινικὲς λέξεις) - Γ' (οἱ ἐλληνικὲς λέξεις). Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκῶν Ποιητῶν 51. Λευκωσία: Κ. Γιαγκουλλῆς – Γιαγκουλλῆς, Κ. (1992): <i>Επίτομο ετυμολογικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ λεξικὸ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου</i>. Λευκωσία: Κ. Γιαγκουλλῆς – Γιαγκουλλῆς, Κ. (1993): <i>Ασίζες τοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου. Ἐρμηνευτικὸ καὶ ετυμολογικὸ γλωσσάριο με εἰσαγωγικὸ σημείωμα</i>. Λευκωσία: [χ.ε.] – Γιαγκουλλῆς, Κ. (1994²): <i>Λεξικὸ ετυμολογικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου</i>. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκῶν Ποιητῶν 54. Λευκωσία: Κ. Γιαγκουλλῆς

10. ΚΥΠΡΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Γιαγκουλλής, Κ. (1997): *Μικρός ερμηνευτικός και ετυμολογικός θησαυρός της κυπριακής διαλέκτου (από το δέκατο τρίτο αιώνα μέχρι σήμερα)*. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών 58. Λευκωσία: [χ.ε.]
 - Γιαγκουλλής, Κ. (2003²): *Οι τουρκικές λέξεις της κυπριακής διαλέκτου. Türk sözleri kibrisin lehçede. Παράρτημα: Τα τουρκικά (ψευδο)ονόματα των κατεχόμενων πόλεων και χωριών της Κύπρου*. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών 63. Λευκωσία: [χ.ε.]
 - Γιαγκουλλής, Κ. (2003): *Οι λατινικές και λατινογενείς λέξεις της κυπριακής διαλέκτου. Verba Latina et Romanica in dialecto Cypria*. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών 64. Λευκωσία: [χ.ε.]
 - Γιαγκουλλής, Κ. (2005): *Λεξικό κυπριακής φρασεολογίας. Μια πρώτη απόπειρα αποθησαύρισης του διαλεκτικού φρασεολογικού υλικού*. Κύπρος: Έκδοση Κέντρου Ερευνών The Philips College
 - Γιαγκουλλής, Κ. (2009³ [Βελτιωμένη, αναθεωρημένη και επαιξημένη]): *Θησαυρός κυπριακής διαλέκτου. Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, φρασεολογικό και ονοματολογικό λεξικό της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου*. Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών 70. Λευκωσία: Theopress
 - Κυπρή, Θ. (εκδ.) (1979): *Υλικά δια την σύνταξιν Ιστορικού Λεξικού τής κυπριακής διαλέκτου. Μέρος Α΄: Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά*. Δημοσιεύματα του Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών Κύπρου 7. Λευκωσία: Τυπογραφεία «Λευκωσία» Χρ. Νικολάου και Ύϊων. [= (2002²): φωτομηχανική ανατύπωση: Δημοσιεύματα του Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών Κύπρου 41]
 - Κυπρή, Θ. (εκδ.) (1983): *Υλικά δια την σύνταξιν Ιστορικού Λεξικού τής κυπριακής διαλέκτου. Μέρος Β΄: Γλωσσάριον Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδου*. Δημοσιεύματα του Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών Κύπρου 9. Λευκωσία: Τυπογραφεία «Λευκωσία» Χρ. Νικολάου και Ύϊων
 - Κυπρή, Θ. (εκδ.) (1989): *Υλικά δια την σύνταξιν Ιστορικού Λεξικού τής κυπριακής διαλέκτου. Μέρος Γ΄. Γλωσσάριον Ιωάννου Έρωτοκρίτου*. Δημοσιεύματα του Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών Κύπρου 14. Λευκωσία: Τυπογραφείο Ζάβαλλα

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Κυριακίδης, Α. (1892): *Λεξικόν έλληνο-αγγλικόν, μετά παραρτήματος κυπριακῶν λέξεων*. Λευκωσία: Κλάρο
 - Μυριανθεύς Ι. (1862): «Κυπριακαὶ λέξεις». *Φιλίστωρ* 3: 433-443, 536-541.
 - Μυριανθόπουλος, Κ. (1949): «Ξενικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 12: 113-121
 - Μυριανθοπούλου-Μακρή, Ο. (1988): *Λεξικόν κυπριακῶν λέξεων*. Λευκωσία: [χ.ε.]
[Βιβλιοκρισία: Γιαγκουλλής, Κ. (1997): Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου 23: 432]
 - Ξιούτας, Π. (1937): «Ξένα λέξεις στὴ γλῶσσα μας». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 1: 133-174
 - Παπαδημητρίου, Ε. (1970): «Λεξιλόγιον ὑφαντικῆς Λαπήθου». *Χρονικὰ Λαπήθου* 1 (τεύχ. 2): 252-253
 - Πανάρετος, Α. (1946): «Κυπριακὰ μέτρα, σταθμά, μονάδες χρόνου καὶ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ λέξεις». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 8: 61-82
 - Πανάρετος, Α. (1949): «Κυπριακὲς γεωργικὲς λέξεις». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 12: 57-100
 - Πανάρετος, Α. (1950, 1956): «Κυπριακὴ γεωργικὴ λαογραφία». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 14 (1950): 107-159· 19 (1956): 127-143. [με αλφαβητισμένα ονόματα φυτῶν, ασθνευιῶν καὶ γεωργικὴ ορολογία]
 - Πανάρετος, Α. (1952-1953): «Δημῶδη ὀνόματα τῶν ὑπὸ καλλιέργειαν φυτῶν καὶ δένδρων». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 16: ια'-κζ'. [γλωσσάριο]
 - Πανάρετος, Α. (1963): «Κυπριακαὶ λέξεις». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 27: 155-177
 - Παπαγγέλου, Ρ. (2001): *Τὸ Κυπριακὸ ἰδίωμα. Μέγα κυπρο-έλληνο-αγγλικὸ (καὶ μὲ λατινικὴ ὀρολογία) λεξικόν. Ἑρμηνευτικόν, ἔτυμολογικόν, προφορᾶς, ὀρθῆς γραφῆς (καὶ μὲ πλήρη διασταύρωση)*. Ἀθήνα: Ἴωλκός
 - Παπασάββα, Γ. (1996): *Ξένες λέξεις στὴ γλῶσσα μας*. Λεμεσός: Τυπ. Χατζηγεωργίου καὶ ΣΙΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Παύλου, Α. Γ. (1994): *Συνοπτική ετυμολογία κυπριακών λέξεων, τοπωνυμίων, επωνύμων, και παρωνυμίων*. Λάρισα: [χ.ε.]
 - Πετρίδης, Γ. (1998): *Η γλώσσα μας. Ερμηνευτικό λεξικό της κυπριακής διαλέκτου με σχέδια και πίνακες του συγγραφέα*. Λεμεσός: [χ.ε.]
 - Πιερίδου, Α. (1959): «Κυπριακή λαϊκή ύφαντική». *Κυπριακαί Σπουδαί* 23: 187-214 [αλφαβητισμένη ορολογία με ερμηνεύματα. Γλωσσάριο στις σσ. 211-214]
 - Πιλαβάκης, Κ. (1966): «Γλωσσικά και λαογραφικά έκ παλαιότερων συλλογών. Α' Σοφοκλή Παυλίδη: Λεξικόν τῶν παλαιῶν λέξεων τὰς ὁποίας ὁμιλοῦν εἰς τὸν καζᾶν τοῦ Καρπασίου. Κατὰ ἀλφάβητον. 1862 Ἰανουαρίου 8. Β' Συλλογὴ κυπριακῶν παροιμῶν καθὼς ὁμιλοῦνται». *Κυπριακαί Σπουδαί* 30: 39-76
 - Σταυριανός, Α. (1995² [αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη]): *Ετυμολογικό και παράλληλα ερμηνευτικό και ορθογραφικό λεξικό: α) Της πανελληνίας δημοτικής, β) Της κυπριακής ντοπιολαλιάς*. Λάρισα: [χ.ε.]
[Βιβλιοκρισία: Γιαγκουλλής, Κ. (1997): *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 23: 433-434]
 - Ταμασοκλής Α. (1966): *Ετυμολογικὸ λεξιλόγιον τῆς κυπριακῆς διαλέκτου καὶ ἐν μέρει τῆς κοινῆς*. τ. Α'. Ἀθήνα: [χ.ε.]
 - Τσοπανάκης, Α. (1971): «Ξένα λεξιλογικὰ στοιχεῖα Κύπρου καὶ Ρόδου». *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 4: 133-208 [= Τσοπανάκης, Α. (1983): *Συμβολές στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, μέρος 2. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 417-492]
 - Χατζηϊωάννου, Κ. (1987): «Τὰ σύνθετα με ἀρχαῖες προθέσεις ρήματα τῆς νέας κυπριακῆς διαλέκτου καὶ ἡ σημασία τους». *Κυπριακαί Σπουδαί* 50: 1-36. [γλωσσάριο]
 - Χατζηϊωάννου, Κ. (2000²): *Ετυμολογικό Λεξικό της ομιλουμένης κυπριακής διαλέκτου. Ιστορία, ερμηνεία και φωνητική των λέξεων. Με τοπωνυμικό παράρτημα*. Λευκωσία: Ταμασός λίμιτεδ.
[Βιβλιοκρισία: Κονομῆς, Ν. (1997): *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 72 (τεύχ. Β'): 243-252. Μηνάς, Κ. (2000): *Νεοελληνική*

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Διαλεκτολογία 3. Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 151-188]
- Χριστοδούλου, Μ. (1975): «Γλωσσάριον εις κυπριακά παραμύθια ἐκδιδόμενα ὑπὸ Θ. Παπαδοπούλλου». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 38-39: 153-166
 - Χριστοδούλου, Μ. (1975): «Γλωσσάριον εις κυπριακὰς ἐπωδὰς ἐκδιδομένας ὑπὸ Θ. Παπαδοπούλλου». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 38-39: 177-181.
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1973): «Ἡ Κυπριακὴ διάλεκτος καὶ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν». *Πρακτικά Πρώτου Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Ἀπριλίου 1969)*, τ. Γ', μέρος Β'. Λευκωσία: Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, 23-102
 - Davy, J., Ioannou, Y. καὶ A. Panayotou (1996): «French and English loans in Cypriot diglossia». Στο Fr. Métral, M. Yon καὶ Y. Ioannou (εκδ.), *Chypre hier et aujourd'hui. Entre Orient et Occident. Échanges et relations en Méditerranée orientale. Actes du Colloque tenu à Nicosie 1994, Université de Chypre et Université Lumière Lyon 2 [Travaux de la Maison de l'Orient 25]*. Lyon: Maison de l'Orient méditerranéen καὶ Paris: Diffusion de Boccard, 127-136
 - Davy, J. καὶ A. Panayotou (2000): «French loans in Cypriot Greek». Στο Y. Ioannou, Fr. Métral καὶ M. Yon, (εκδ.), *Chypre et la Méditerranée Orientale. Actes du Colloque tenu à Lyon 1997, Université Lumière Lyon 2, Université de Chypre, [Travaux de la Maison de l'Orient 31]*. Lyon: Maison de l'Orient méditerranéen καὶ Paris: Diffusion de Boccard, 113-125
 - Dawkins, R. M. (1922): «Notes on the vocabulary of the Cypriote Chronicle of Leontios Makhairas». *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 3: 137- 155
 - Dawkins, R. M. (1925-1930): «The vocabulary of the Medieval Cypriote Chronicle of Leontios Makhairas». *Transactions of the Philological Society* 30: 300-330

10. ΚΥΠΡΟΣ

ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες

- Ζαϊκόβσκαγια, Τ. (2008): «Κυπριακή λαϊκή ορολογία υφαντικής: προέλευση, σημασιολογία, γλωσσογεωγραφία». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5, Πρακτικά Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Αθήνα, 18-19 Μαΐου 2006)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 646-670
- Θαβώρης, Α. (2008): «Ομοιότητες ιδιωματικών γλωσσικών στοιχείων στα κυπριακά και σε βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα. Αναφορά στην αρχαία εποχή». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5, Πρακτικά Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Αθήνα, 18-19 Μαΐου 2006)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 151-170
- Kahane, H. και R. Kahane (1987): «A Cypriot Etymologicum: Comments to the Glossary of Georgios Loucas». *Mediterranean Language Review 3*: 71-104
- Καραποτόσογλου, Κ. (1984): «Κυπριακά ἔτυμα: Ἐτυμολογικά σὲ δημῶδη ὀνόματα ἀγγείων καὶ ἄλλα». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 48*: 1-45
- Καραποτόσογλου, Κ. (1987): «Προβλήματα τοῦ κυπριακοῦ ἔτυμολογικοῦ». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 50*: 37-62
- Καραποτόσογλου, Κ. (1992): *Μεσαιωνικά ἔτυμα καὶ Ὑπομνήματα 2*. Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Γραφεῖον Κυπριακῆς Ἱστορίας
- Καραποτόσογλου, Κ. (2003): «Ἐτυμολογικά καὶ σημασιολογικά στὸ κείμενο τῶν Ἀσσιζῶν». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 64-65*: 715-789
- Καραποτόσογλου, Κ. (2005): *Ἐτυμολογικὲς παρατηρήσεις στὰ κυπριακά ιδιώματα (Ανάτυπον ἀπὸ τὸ Μελέται καὶ Ὑπομνήματα 5)*. Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Γραφεῖον Κυπριακῆς Ἱστορίας, 65-394
[Βιβλιοκρισία: Puchner, W. (2008): *Zeitschrift für Balkanologie 44.1*: 135-136]
- Καραποτόσογλου, Κ. (2008): *Ἐτυμολογικά κυπριακά μελετήματα*. Κυπριολογικὴ Βιβλιοθήκη 17. Λευκωσία: Ἴδρυμα Σ.Ο.Φ.Ι.Α. (Σύνδεσμος Οργανωμένων Φιλολογικῶν καὶ Ἱστορικῶν Ἀρχείων)
[Βιβλιοκρισία: Puchner, W. (2008): *Zeitschrift für Balkanologie*

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
44. 1: 135-136. Puchner, W. (2009): *Südost-Forschungen* 68: 781-782]
- Κληρίδης, Ν. (1946): «Όνομασίες τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος στὴν Κύπρο». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 8: 99-126
 - Κληρίδης, Ν. καὶ Γ. Παπαχαραλάμπους (1954): «Κυπριακὰ παιχνίδια». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 17 (Λαογραφικὸ Παράρτημα): ε΄-ρλδ΄
 - Κονομῆς, Ν. (1943): «Ἀραβικὲς, περσικὲς καὶ ἀρμενικὲς λέξεις στὴ γλῶσσα μας». *Πάφος* 8: 141-144
 - Κονομῆς, Ν. (1954): «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 17: 17-26
 - Κονομῆς, Ν. (1998): «Ἐτυμολογικὰ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 21: 5-17
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (2008): «Γαλλικὲς λέξεις στὴν κυπριακὴ διάλεκτο». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 5. Πρακτικὰ Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Ἀθήνα, 18-19 Μαΐου 2006). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 257-262
 - Κουντούρη, Μ., Δ. Κωνσταντινίδη, Χ. Νικολάου καὶ Χ. Συμεωνίδης (2008): «Τὰ θηλυκὰ προσηγορικὰ ὀνόματα τῆς Κυπριακῆς». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 5. Πρακτικὰ Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Ἀθήνα, 18-19 Μαΐου 2006). Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 263-280
 - Κωνσταντινίδου, Μ. Κ. (2005): βλ. Βιθυνία
 - Νικολαΐδης, Α. (1972): «Συλλογὴ ὀνομάτων ἀπονεμομένων ἐν Κύπρῳ εἰς τὰ ζῶα». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 36: 121-137
 - Μενάρδος, Σ. (1900): «Γαλλικαὶ μεσαιωνικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ». *Ἄθηνᾶ* 12: 360-384 [= Μενάρδος, Σ. (1969): *Γλωσσικαὶ Μελέται. Δημοσιεύματα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*. Λευκωσία: «Nicosia Printing Works», Chr. Nikolaou & Sons LTD, 151-170]
 - Meyer, G. (1876): «Romanische Wörter im kyprischen Mittelgriechisch». *Jahrbuch für romanische und englische Sprache und Literatur* 15 [neue Folge 3]: 33- 56
 - Μηνάς, Κ. (2000): «Φωνητικὰ καὶ ετυμολογικὰ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 3. Πρακτικὰ Τρίτου

10. ΚΥΠΡΟΣ

ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες

- Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)*. Αθήνα: Ελληνική Διαλεκτολογική Εταιρεία, 151-188
- Μηνάς, Κ. (2008): «Επιστάσεις στην κυπριακή διάλεκτο». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5. Πρακτικά Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Αθήνα, 18-19 Μαΐου 2006)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 449-474 [γλωσσάριο στις σσ. 466-472]
 - Ξιούτας, Π. (1978): *Κυπριακή λαογραφία τῶν ζώων*, Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν. Λευκωσία: Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου
 - Πανάρετος, Α. (1966): *Κυπριακή γεωργική λαογραφία*. Λευκωσία: Συνεργατική καὶ Κεντρική Τράπεζα
 - Πανάρετος, Α. (1972): «Τὰ μανιτάρια καὶ οἱ καράοι τοῦ τόπου μας». *Λαογραφική Κύπρος 2* (τεῦχ. 4-5): 33-55
 - Παπαγεωργίου, Α. (1979): «Ἡ ὄρολογία τῆς λαϊκῆς οἰκοδομικῆς στὴν Κύπρο». *Studies presented in memory of Porphyrios Dikaios*, Λευκωσία: Lions Club of Nicosia (Cosmopolitan), 206-215
 - Παπαδόπουλλος, Θ. (1975): «Κυπριακὰ παραμῦθια ἐκ τῆς συλλογῆς Γεωργίου Λουκά». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 38-39*: 111-166 [γλωσσάριο στις σσ. 153-166]
 - Παπαχαρολάμπους, Γ. (1940): «Ὅμηρικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 4*: 1-16
 - Παπαχαρολάμπους, Γ. (1978): «Κυπριακὰ οἰκοκυρικὰ σκευή». *Λαογραφία 31*: 151-166 [αριθμημένο λεξιλόγιο με φθογγόσημα καὶ ἐπεξηγήσεις]
 - Πιλαβάκης, Κ. (1947): «Ἐτυμολογικά». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 9*: 57-63
 - Σακελλάριος, Α.Α. (1891): *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Τόμος Β', Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα*. Ἀθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου
 - Σκανδαλίδης, Μ. (2008): βλ. Δωδεκάνησα (γενικά)

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ

ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Χατζηγιώάννου, Κ. (1937): «Γεωργικά και ποιμενικά της Κύπρου». <i>Λαογραφία</i> 11: 67-111, 605-633 - Χατζηγιώάννου, Κ. (1936): <i>Περὶ τῶν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νεωτέρῃ Κυπριακῇ ξένων γλωσσικῶν στοιχείων</i>. Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr. 18. Verlag der Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher. Athen [= Χατζηγιώάννου, Κ. (2002³), Λευκωσία: ἐκδόσεις Κ. Ἐπιφανίου] [Βιβλιοκρισία: Dawkins, P. (1937): <i>Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher</i> 13: 104-109. Kriaras, E. (1937): <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 37: 394-399] - Χατζηγιώάννου, Κ. (1999): <i>Γραμματική της ομιλουμένης κυπριακῆς διαλέκτου, με ετυμολογικό προσάρτημα</i>. Λευκωσία: Ταμασός - Χριστοδούλου, Μ. (1978): <i>Questiones de Cypriorum Dialecto. Γλωσσικαὶ περὶ Κύπρου πραγματεῖαι τοῦ 16^{οῦ} αἰῶνος</i>. Κυπριολογικὴ Βιβλιοθήκη ἐκδομένη ἐπιμελείᾳ Θεοδώρου Παπαδοπούλλου 5. Λευκωσία: Τυπογραφία Ζάβαλλη - Χριστοδούλου, Μ. (1993): «Ἡ σημερινὴ φάσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Κύπρῳ». <i>Ἑλλάδος φθόγγον χέουσα. Ἡ ἀλλοτριώσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης στὴν Κύπρο</i>. Λευκωσία: Κέντρο Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, 59-103 [Βιβλιοκρισία: Μηνάς, Κ. (2000): <i>Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία</i> 3. Πρακτικὰ Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998). Αθήνα: Ἑλληνικὴ Διαλεκτολογικὴ Ἐταιρεία, 151-188] - Χρυσάνθης, Κ. (1945): «Οἱ ὀνομασίαι τῶν νόσων κατὰ τοὺς Κυπρίους». <i>Κυπριακαὶ Σπουδαί</i> 7: 71-94 - Φαρμακίδης, Ξ. Π. (1915): «Κυπριακαὶ ὀνομασίαι ἀγρίων φυτῶν». <i>Λαογραφία</i> 5: 642
iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Γιαγκουλλῆς, Κ. (1968): «Τοπωνυμικὸ τοῦ Γερολάκκου». <i>Κυπριακὸς Λόγος</i> 1: 203-212 - Ευθυμίου, Ε. Μ. καὶ Δ. Ευθυμίου (1998): <i>Τα τοπωνύμια του Παραλιμνίου</i>. Παραλίμνι: [χ.ε.] - Ζαργιάς, Π. (2003): <i>Τοπωνύμια Ακανθούς</i>. Λευκωσία: Ἐκδόσεις Κ. Ἐπιφανίου

10. ΚΥΠΡΟΣ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Ιωάννου, Κ. και Χ. Συμεωνίδης, (2008): «Τα κύρια ονόματα των Κυπρίων», *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5. Πρακτικά Πέμπτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Αθήνα, 18-19 Μαΐου 2006)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 171-191
 - Καργώτης, Γ. (1947): «Κυπριακά τοπωνύμια». *Κυπριακαί Σπουδαί* 9: 65-76
 - Καρούζης, Γ. (1985): *Τα κυπριακά τοπωνύμια: Ειδική μελέτη των τοπωνυμίων στις Πάνω Αρσόδες*. Λευκωσία: Κέντρο Γεωγραφικών Μελετών
 - Κέντης, Κ. (1956): «Τοπωνύμια και παραδόσεις τοῦ χωριοῦ Λυθροδόστα». *Κυπριακαί Σπουδαί* 19: 107-123
 - Κέντης, Κ. (1960): «Τοπωνύμια και παραδόσεις τοῦ χωριοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Καρπασίας». *Κυπριακαί Σπουδαί* 24: 169-187
 - Κέντης, Κ. (1962): «Ἱστορία καὶ τοπωνύμια Λατσιῶν». *Κυπριακαί Σπουδαί* 26: 147-163
 - Κληρίδης, Ν. (1943): «Τοπωνυμικὸ Δαλιῦ». *Κυπριακαί Σπουδαί* 6: 45-64
 - Κολίτσης, Α. (1964): *Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ ἐπωνυμίων τῶν Κυπρίων*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας. Ἀθήνα: [χ.ε.] [Βιβλιοκρισία: Σετάτος, Μ. (1966): *Ἑλληνικά* 19: 442-444]
 - Komodromos, C. D. (1987): *Yialousa Through the Ages*. Athens: [χ.ε.], [επωνύμια, βαπτιστικά Γιαλούσας Κύπρου σσ. 203-398] [Βιβλιοκρισία: Κύρρης, Κ. Π. (1990): *Ἑλληνικά* 41: 201]
 - Μενάρδος, Σ. (1904): «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων». *Ἀθηνᾶ* 16: 257-294 [=Μενάρδος, Σ. (1970): *Τοπωνυμιακαὶ καὶ λαογραφικαὶ μελέται*. Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, 252-281]
 - Μενάρδος, Σ. (1906): «Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου», *Ἀθηνᾶ* 18: 315-421 [=Μενάρδος, Σ. (1970): *Τοπωνυμιακαὶ καὶ λαογραφικαὶ μελέται*. Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, 1-103] [Βλ. καὶ συμπλήρωμα: Χατζηγιάννου, Κ. (2002³): 254-265]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

10. ΚΥΠΡΟΣ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Μέναρδος, Σ. (1970): *Τοπωνυμικά και λαογραφικά μελέται. Δημοσιεύματα του Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, αρ. 4, Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου
 - Παντελίδης, Χ. (1924): «Τοπωνυμικά καὶ ἐπώνυμα». *Κυπριακά Χρονικά* 2: 177-184
 - Παπαδόπουλλος, Θ. (1982): «Τοπωνύμια Ριζοκαρπάσου». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 46: 217-269
 - Πιλαβάκης, Κ. (1972-1979): «Συναγωγή κυπριακοῦ τοπωνυμικοῦ ὕλικου». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* (Παράρτημα) 36 (1972): 1-32· 37 (1973): 33-64· 38-39 (1975): 65-96· 40 (1976): 97-160· 41 (1977): 161-192· 42 (1978): 193-267· 43 (1979): 261-305
 - Πιλαβάκης, Κ. (1973): «Κυπριακά τοπωνύμια. Μέρος πρώτο». Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν *Ἐπιθεώρηση Λόγου καὶ Τέχνης*, Λευκωσία: [χ.ε.]
 - Σπυριδάκης, Κ. (1953): «Κυπριακά τοπωνύμια παρὰ Λεοντίω Μαχαιρᾷ». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23: 168-192
 - Χατζηϊωάννου, Κ. (1970): «Μερικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ κυπριακῶν τοπωνυμίων». *Πνευματικὴ Κύπρος* 10: 94-97

Ηλεκτρονικές
διευθύνσεις
λεξικῶν καὶ
γλωσσariων

- Ἑλληνοκυπριακὸ Λεξικό:
<http://www.translatum.gr/dictionary/cypriot.htm>
- Κυπριακὸ Λεξικό:
<http://www.kypriaka.info/kypriako-lexico>
- Γουικιπριακά-ένα ζωντανὸ κυπριακὸ λεξικό
<http://wikipriaka.com/>
- Λεξιλογικὴ Βάση Δεδομένων τῆς Κυπριακῆς Διαλέκτου:
<http://lexcy.library.ucy.ac.cy/>
- Γλωσσάρι κυπριακῆς διαλέκτου καὶ σημειώσεις γιὰ τὸ γλωσσάρι κυπριακῆς διαλέκτου:
http://asterakiaa.blogspot.com/2012/01/blog-post_8861.html
- Γλωσσάρι κυπριακῆς διαλέκτου:
http://www.pearltrees.com/#/N-u=1_256016&N-p=18918457&N-s=1_2616711&N-f=1_2616711&N-play=2&N-fa=2591524
- Μίνι ορθογραφικὸ-ερμηνευτικὸ λεξικὸ κυπριακῆς διαλέκτου:
<http://www.translatum.gr/forum/index.php?topic=45706.0>

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
Γενικά
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Evangelopoulos, J. [Εὐαγγελόπουλος, Γ.] (1974): *Leksitseskie Asobnasti novagretseskava jazika v zapadnoj Makedonii : (material dlja dialektnava slovarja)* [Λεξιλογικές ιδιομορφίες τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας στὴ Δυτικὴ Μακεδονία (Υλικὸ γιὰ διαλεκτικὸ λεξικό)]. Tashkent: «Fan». Akademija nauk uzbekskaj ssr. Institut jazika i literaturi im A. S. Pushkina [Τασκένδη: «Φαν». Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν Οὐσμπεκικῆς Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, Ἰνστιτούτο Γλώσσας καὶ Λογοτεχνίας Α. Σ. Πούσκιν] [Βιβλιοκρισία: Συμεωνίδης, Χ. (1974): *Μακεδονικά* 14: 443-444]
 - Πανταζίδης, Ι. (1862): «Λέξεις Μακεδονικά». *Φιλίστωρ* 3: 118-135, 210-227
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Ἀνδριώτης, Ν. (1953): «Οἱ ἀρχαῖσμοι τοῦ σημερινοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Μακεδονίας». *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (εκδ. Ν. Α. Σφενδόνης) 23: 101-108 [= (1976): *Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Ἀνδριώτη. Ἀνατύπωση 88 ἐργασιῶν του μετὰ τὴ φροντίδα ἐπιτροπῆς*. Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 239-244
 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1977): «Τὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα». *Πρακτικὰ Ἀ' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ἡπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, (Θεσσαλονίκη, 28-30 Ἀπριλίου 1976). Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 97-161
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1976): βλ. Κρήτη
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1977): «Λεξιλογικοὶ ἀρχαῖσμοι εἰς τὰ σημερινὰ γλωσσικά ιδιώματα τῆς Μακεδονίας». *Πρακτικὰ Ἀ' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ἡπειρος-Μακεδονία-Θράκη)*, (Θεσσαλονίκη, 28-30 Ἀπριλίου 1976). Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 209-213
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1984): «Γλωσσογεωγραφικὲς παρατηρήσεις στὸ λεξιλόγιό τῆς διαλέκτου τῆς Μακεδονίας». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 4: 169-183 [Βιβλιοκρισία: Κοντός, Π. (1983-1984): *Γλωσσολογία* 2-3: 213]
 - Δουγᾶ-Παπαδοπούλου, Ε. (1989-1990): «Ἐτυμολογικὰ περιοχῶν τῆς Μακεδονίας». *Μακεδονικά* 27: 393-400

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ Γενικά	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Σάρρος, Δ. (1923): «Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ συνθηματικῶν γλωσσῶν». <i>Λαογραφία</i> 7: 521-542
		– Τζιτζιλῆς, Χ. (1980): «Μακεδονικὰ ἐτυμολογικὰ I». <i>Μακεδο- νικά</i> 20: 368-374
		– Τζιτζιλῆς, Χ. (1982): «Μακεδονικὰ ἐτυμολογικὰ II». <i>Μακεδο- νικά</i> 22: 423-443
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Κεραμόπουλος, Α. (1934): «Ἑλληνες καὶ Μακεδόνες». <i>Ἑλλη- νικά</i> 7: 44-45 [Μακεδονικὰ τοπωνύμια]
v. ΒΕΡΟΙΑΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά καὶ γλωσσάρια	– Σβαρόνopoulos, Σ. (1973): <i>Γλωσσάριο τῆς Βέροιας (Βαρταλα- μίδα)</i> . Βέροια: Δήμος Βέροιας
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
v. ΓΡΕΒΕΝΩΝ	i. Διαλεκτικά λεξικά καὶ γλωσσάρια	– Παπαϊωάννου, Μ. (1976): <i>Τὸ γλωσσάριο τῶν Γρεβενῶν</i> . Μακε- δονικὴ Βιβλιοθήκη, αρ. 48. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδο- νικῶν Σπουδῶν [Βιβλιοκρισία: Τζιτζιλῆς, Χ. (1976): <i>Μακεδονικά</i> 16: 407-409]
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Ντίνας, Κ. (1980): «Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Σαμαρίνας Γρεβενῶν». <i>Μακεδονικά</i> 20: 307-342
		– Σπανός, Κ. (1980): «Τοπωνύμια τῆς Δεσκάτης». <i>Ὀνόματα</i> 5: 53- 60
		– Σπανός, Κ. (1984): «Τὰ ἐπώνυμα τῆς Δεσκάτης». <i>Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο</i> 6: 114-126

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΗΜΑΘΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Αποστόλου, Σ. Σ. (1989): *Το γλωσσικό ιδίωμα της Νάουσας. Νάουσα*: [χ.ε.]
- Αποστόλου, Σ. Σ. (2007): *Λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος της Νάουσας (με στοιχεία φωνητικής και μορφολογίας)*. Νάουσα: [χ.ε.]
- Δελιόπουλος, Δ. (2008): *Το ρουμλουκιώτικο ιδίωμα, Αλεξάνδρεια (Γιδάς) Ημαθίας*: Εκδόσεις «Κορνηλία Σφακιανάκη»
- Στεργίου, Α. (1989): *Το γλωσσικό ιδίωμα της Νάουσας*. Νάουσα
- ii. Διαλεκτολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
- iii. Ονοματολογικές – Παπαδόπουλος, Ν. (1972): «Τοπωνύμια Σελιού Βεροίας». *Μακεδονικά* 13: 365-376
λεξικογραφικές
μελέτες
- v. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Βαμβακούδης, Α. (1972): «Γλωσσάρι Βασιλικών». *Χρονικά τής Χαλκιδικής* 21-22: 167-192
- Κοσμάς, Ν. (1972): «Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Λαγκαδά». *Μακεδονικά* 12: 317-360
- Τσακνάκης, Α. (1969): «Γλωσσάρι Ἐπανομῆς». *Χρονικά τής Χαλκιδικής* 17-18: 183-195
- ii. Διαλεκτολογικές – Κατσάνης, Ν. (1989): «Αμπελουργικοί όροι Δρυμού (v. Θεσσαλονίκης)». *Ελληνική Διαλεκτολογία* 1: 67-70
λεξικογραφικές
μελέτες
- iii. Ονοματολογικές – _____
λεξικογραφικές
μελέτες
- v. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Γεωργίου, Χρ. (1962): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα Γέρμα Καστοριάς. Μακεδονική Βιβλιοθήκη* 23. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ</p>	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Σαχίνης, Α. (1996): <i>Τὸ καστοριανὸ γλωσσάρι. Λεξικὸ ἐννοιολογικὸ-ἐρμηνευτικὸ-ἱστορικὸ, ἔτυμολογικὸ τοῦ Καστοριανοῦ ἰδιώματος</i>. Καστοριά: Καστοριανὴ Ἐστία – Στεφρόπουλος, Α. (1978): «Τὸ γλωσσάρι τῆς Χρυσῆς Καστοριάς». <i>Μακεδονικά</i> 18: 241-288 ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες – _____ iii. Ονοματολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες – _____
v. ΚΟΖΑΝΗΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Καπνουκάγιας, Χ. (1950): «Γλωσσάριον Σιατίστης». <i>Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον</i> (εκδ. Ν. Α. Σφενδόνης) 20: 94-95 – Ντίνιας, Κ. (2005): <i>Τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τῆς Κοζάνης</i>. Δεύτερος Τόμος. <i>Γλωσσάριο τοῦ ἰδιώματος τῆς Κοζάνης</i>, Κοζάνη: Ἰνστιτούτο Βιβλίου καὶ Ανάγνωσης (INBA). – Ταρνανάς, Α. (2004): <i>Ἡ ζουμπανιώτικη γλῶσσα καὶ τὰ κουδαρίτικα: καταγραφή τοῦ τοπικοῦ ἰδιώματος τοῦ Πενταλόφου Βοΐου, τῆς γύρω περιοχῆς, καὶ τῆς συνθηματικῆς γλῶσσας τῶν μαστόρων τῆς πέτρας</i>. Πεντάλοφος: Ἐκδοσις Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Πενταλόφου Βοΐου Κοζάνης – Χατσιοῦλης, Μ. Γ. (1992): <i>Τὰ Σιατσνά: Τὸ σιατιστινὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα: Συλλογὴ ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις</i>. Σιάτιστα: [χ.ε.] – Χριστοδούλου, Χρ. Α. (2003): <i>Τὰ κουζιανιώτ'κα (Λεξικὸ τοῦ κοζανίτικου ἰδιώματος)</i>. Κοζάνη: Νομαρχιακὴ Αυτοδιοίκηση Κοζάνης, Σύλλογος «Κασμιρτζήδες» ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες – Γράβας, Π. (1938-1948): «Τὰ Κουδαρίτικα τῆς Σιάτιστας». <i>Λαογραφία</i> 12: 429-447 – Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. (1994): «Οἱ ἀρχαῖσμοι τοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ». <i>Μακεδονικά</i> 29: 238-256 – Θαβώρης, Α. (1997-1998): «Ἰδιωματικοὶ ἀρχαῖσμοι καὶ ἰδιώματα. Οἱ ἀρχαῖσμοι τοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ Δυτικῆς Μακεδονίας». <i>Μακεδονικά</i> 31: 31-91

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΚΟΖΑΝΗΣ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. (1989): «Όροι υφαντικής και ενδυμασίας Καταφυγίου (νομός Κοζάνης)». *Ελληνική Διαλεκτολογία* 1: 73-80
 - Μπουτώνας, Ε. (1892): «Μελέτη περι τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ». *Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῆ»* 2: 5-108
 - Νασιόπουλος, Ι. (1993): *Λαογραφικά Εράτυρας. Ἥθη - Ἔθιμα - Παραδόσεις - Δοξασίες*. Ἐνωση Ερατυραίων Θεσσαλονίκης «Ἡ Ἀλληλοβοήθεια» 5. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοση Ἐνωσης Ερατυραίων Θεσσαλονίκης [γλωσσάριο στις σσ. 157-175]
 - Παπανικολάου, Φ. (1973): *Γλῶσσα καὶ λαογραφία ἐπαρχίας Βοῖου*. Θεσσαλονίκη: Βοϊακὴ Ἑστία Θεσσαλονίκης
 - Παπανικολάου, Ν. (1976): «Λέξεις τῆς ἀρχαίας γλώσσης στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Βοῖου». *Πρακτικὰ Α' Συμποσίου Ἱστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικοῦ χώρου (Βοῖου - Γρεβενῶν - Κοζάνης)*, (Θεσσαλονίκη, 2-3 Ὀκτωβρίου 1976). Θεσσαλονίκη: Βοϊακὴ Ἑστία Θεσσαλονίκης, 175-178
 - Τεντοκάλης, Θ. (1994): *Χώρα-Γεράνεια*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press [συναριστικό γλωσσάριο στις σσ. 85-118]
 - Φόρης, Β. (1974): «Λεξιλογικὰ τῆς Κοζάνης». *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (εκδ. Ν. Α. Σφενδόνης) 1974: 289-294
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Βέλκος, Γ. (1998): *Τα ἐπώνυμα καὶ τα βαφτιστικὰ ονόματα τῆς Σέλιτσας (Εράτυρας) 1650-1940*. Ελασσόνα: [χ.ε.]
 - Κατσάνης, Ν. (1979): «Ἀνθρωπωνυμικὸ Πενταλόφου Βοῖου». *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Ἱστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, Παραδοσιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Δυτικομακεδονικοῦ Χώρου (Θεσσαλονίκη, 4-5 Νοεμβρίου 1978)*. Θεσσαλονίκη: Βοϊακὴ Ἑστία Θεσσαλονίκης, 175-184
 - Κατσάνης, Ν. (1982): «Ἀνθρωπωνυμικὸ Ροδοχωρίου-Γαλατινῆς». *Πρακτικὰ Γ' Συμποσίου Ἱστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, Παραδοσιακῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Δυτικομακεδονικοῦ Χώρου (Θεσσαλονίκη, 3-5 Ἀπριλίου 1982)*. Θεσσαλονίκη: Βοϊακὴ Ἑστία Θεσσαλονίκης, 257-270

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΚΟΖΑΝΗΣ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κατσουλέας, Σ. (1983): «Τὰ ἐπώνυμα τῆς Βλάστης Κοζάνης». <i>Πρακτικά Β΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ἡπειρος-Μακεδονία-Θράκη)</i>, (Καστοριά, 13-15 Ἀπριλίου 1978). Θεσσαλονίκη: I.M.X.A., 193-208 – Κατσουλέας, Σ. (1982): «Τὰ ἐπαγγελματικά σκωπτικά καὶ τοπικά ἐπώνυμα τῆς Βλάστης τοῦ νομοῦ Κοζάνης». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 14: 169-194 – Ντίνας, Κ. (1995): <i>Κοζανίτικα ἐπώνυμα 1759-1916</i>. Κοζάνη: Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Δήμος Κοζάνης
v. ΠΙΕΡΙΑΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια	– Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. καὶ Χ. Τζιτζιλής (2006): <i>Το γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς ορεινῆς Πιερίας. Λεξιλόγιο-Παραγωγικὸ</i>. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Δουγά-Παπαδοπούλου, Ε. (1984): «Ἐτυμολογικά τῆς περιοχῆς Πιερίας». <i>Μακεδονικά</i> 24: 217-245. [αλφαριθμητικὲς λέξεις με σημασιολογικές, φωνητικές καὶ ετυμολογικές παρατηρήσεις] – Κρήτος, Γ. (1984): <i>Ἰδιορρυθμίες καὶ ιδιομορφίες τῆς λαϊκῆς γλώσσας τοῦ Καταφυγίου τῶν Πιερίων</i>. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Καταφυγιωτῶν «Τὰ Πιέρια» – Ντάβανος, Ν. Α. (1999): <i>Λιτουχουρνὴ ντουπιουλαλιά. Μελέτες καὶ Ἔρευνες</i>. Λιτόχωρο: Δήμος Λιτοχώρου – Τσαμπούρης, Γ. καὶ Κ. Βουδριάς (1986²): <i>Λαογραφικά καὶ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Κολινδροῦ. Ἱστορικά στοιχεῖα καὶ ἄλλα</i>. Κολινδρός: Γραφικὲς Τέχνες Ν. Μαυρογέννης & Υἱοὶ ΟΕ Θεσσαλονίκη – Τζιτζιλής, Χ. (2008): «Τὰ ἀρχαία μακεδονικά στοιχεῖα στο ἰδίωμα τῆς ορεινῆς Πιερίας καὶ οἱ σχέσεις τῆς μακεδονικῆς με τὴν θησαυλικὴ καὶ τὴν βορειοδυτικὴν δωρικὴν διαλέκτους». Στο Μ. Θεοδωροπούλου (εκδ.), <i>Light und Wärme. Θέρμη καὶ Φως. Ἀφιερωματικὸς τόμος στὴ μνήμη τοῦ Α.-Φ. Χρηστίδη</i>. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, 225-244
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– _____

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΣΕΡΡΩΝ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Ευγενίδης, Η. (2004): *Παγγαιορείτικη γλωσσολογία. Το γλωσσικό ιδίωμα της Πρώτης Σερρών (και των άλλων χωριών της βορεινής πλευράς του Παγγαίου)*. Θεσσαλονίκη: Η. Ευγενίδης [γλωσσάριο στις σσ. 21-138]
- Πασχαλούδης, Ν. (2000): *Τα Τερπνιώτικα και τα Νιγριτινά. Ένα γλωσσικό ιδίωμα της Βισαλτίας Σερρών*. Αθήνα: [χ.ε.]
- Σπίντιος, Ζ. (1955): *Δαρνακικό γλωσσάρι*. Σέρρες: [χ.ε.]
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Ανδριώτης Ν.Π. (1989): *Τò γλωσσικό ιδίωμα τοῦ Μελένικου* (Επιμέλεια-Πρόλογος-Εισαγωγή Ε. Παπαδοπούλου - Χρ. Τζίτζιλη). Μακεδονική Βιβλιοθήκη 68. Θεσσαλονίκη: Έταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1979): «Μακεδονικά διαλεκτολογικά. Τò ιδίωμα Δημητριτσίου Σερρών». *Σερραϊκά Χρονικά* 8: 175-186
- Πασχαλούδης, Ν. (2001 [2008²]): *Τότε που παίζαμε. Τα παραδοσιακά παιχνίδια της Βισαλτίας Σερρών*. Αθήνα: [χ.ε.]
- Πέτροβιτς, Ν. (1963): «Διάλεκτος Σερρών». *Σερραϊκά Χρονικά* 4: 47-90 [γλωσσάριο στις σσ. 61-89]
- Τσοπανάκης Α. (1950): «Τò σιατιστινὸ ιδίωμα». *Μακεδονικά* 2: 266-298
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Κοτζαγεώργης, Φ. Π. (2003): «Ανθρωπωνύμια Χουμνικού [Σερρών] (18ος αι.)». *Έλληνικά* 53: 337-389
- v. ΦΛΩΡΙΝΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Κατσάνης, Ν. (1990): *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νεβέσκας)*. Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 72. Θεσσαλονίκη: Έταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
- Λιάκος, Σ. (1961): *Τὰ 150 ὀνόματα οἰκισμῶν τῆς Λύγκου (περιοχὴ Φλώρινας-Μοναστηρίου)*. Τεχνήρια καταγωγῆς τῶν

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ν. ΦΛΩΡΙΝΗΣ	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<p><i>πρό τοῦ 1912 κατοίκων τῆς Μακεδονίας εἰδικὰ καὶ τῆς Μικρο-ευρώπης γενικά. Μικροευρωπαϊκές (Βαλκανικές) Μελέτες. Ἀθήνα: Τυπογραφεῖον «Τέχνη»</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Λιάκος, Σ. (1976): <i>Τὰ ἑκατὸν δέκα ὀνόματα οἰκισμῶν Κουρσετίας-Στενῶν Πισοδερίου καὶ Πρέσπας</i>. Μικροευρωπαϊκές Μελέτες 10. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.] – Οἰκονόμου, Π. (1958): «Μιὰ ματιὰ στὰ τοπωνύμια τοῦ νομοῦ μας. Θρύλοι καὶ παραδόσεις». <i>Ἀριστοτέλης</i> 10: 62-64
ν. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά καὶ γλωσσάρια	<ul style="list-style-type: none"> – Καλογεράς, Β. (1961-1962): «Ἀρχαῖες ἑλληνικὲς λέξεις καὶ ἐκφράσεις εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν κατοίκων τῆς Γαλατίας». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 1 (1961): 113-135· 2 (1961): 256-269· 4 (1962): 239-248 – Παζαράς, Θ. (2012): <i>Τ' Ἀπανομίτ'κα: Το γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Ἐπανομῆς</i>, (γλωσσολογική ἐπιμέλεια Χ. Χριστοδούλου). Θεσσαλονίκη: Σ. Γιαχοῦδης & ΣΙΑ – Τάσιος, Φ.Α. (1982-1983): «Γλωσσάριο τοῦ Πολυγύρου». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 37-38: 5-235
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<ul style="list-style-type: none"> – Ἀνδριώτης, Ν. (1955): «Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Χαλκιδικῆς». <i>Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον</i> (ἐκδ. Ν. Α. Σφενδόνης) 25: 113-120 – Βαμβακούδης, Α. (1972): «Βασιλικά. Ἱστορία-λαογραφία. Γλωσσὰρι Βασιλικῶν». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 21-22: 167-192 – Ζαφειρόπουλος, Ι. (1962): «Ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Γαλατίας». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 3: 110-111 – Παπαγεράκης, Ι. (1970): «Ἄσματα, τοπωνύμια, ἦθη καὶ ἔθιμα Βάβδου καὶ Βραστῶν». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 19-20: 85-88, 100-102 – Παπαθανασίου, Μ. (1967-1968): «Λαογραφικὰ Ἀρναίας». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 13-14 (1967): 541-666· 15-16 (1968): 669-788 – Χαριστοῦ, Π. (1962, 1981): «Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν τῆς χλωρίδος τῆς Χαλκιδικῆς». <i>Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς</i> 4 (1962): 234-238· 16 (1981): 21-26

11. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
v. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Ζέλλιος, Π. (1962): «Τοπωνύμια Ταξιάρχου». *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς* 3: 111-114
 - Θαβώρης, Α. (1963): «Τοπωνύμια ἀπὸ τὸ Λιβάδι τῆς Χαλκιδικῆς». *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς* 5: 112-123
 - Lefort, J. (1982): *Villages de Macédoine. 1. La Chalcidique occidentale*. Travaux et Mémoires du centre de recherche d'histoire et civilisation. Monographies 1, Paris: Diffusion de Boccard
 - [Βιβλιοκρισία: Darrouzès, J. (1984): *Revue des études byzantines* 42: 325
 - Παπαργυρίου, Π. (1977): «Τοπωνύμια τοῦ Νεοχωρίου Χαλκιδικῆς». *Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς* 31-32: 101-104
12. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
Γενικά
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Παραρά-Ευτυχίδου, Ν. (2008): *Μικρασιατικός γλωσσικός πλούτος*. Νέα Ιωνία: Κέντρο Σπουδῆς και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμοῦ Δήμου Νέας Ιωνίας
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Καραποτόσογλου, Κ. (2003): «Ἐτυμολογικὰ τοῦ Μικρασιατικοῦ χώρου». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνoῦς Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ἰδιώματα Ἰμβρου-Τενέδου-Μικρᾶς Ἀσίας-Πόντου»*. Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 183-222
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Βογιατζόγλου, Β. (1992): *Επώνυμα τῆς Μικρασίας*. Αθήνα: Φιλιππότης
 - Georgakas, D. (1971): *The names of the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*. Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge 8. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag
 - [Βιβλιοκρισία: Banfi, E. (1973): *Athenaeum* 51 (3-4): 415-416]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

12. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
ΑΙΟΛΙΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____ ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Σάκκαρης, Γ. (1940-1952): «Περί τῆς διαλέκτου τῶν Κυδωνιέων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς Λεσβιακάς». <i>Μικρασιατικά Χρονικά</i> 3 (1940): 74-141· 4 (1948): 49-81· 5 (1952): 47-102 iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
ΒΙΘΥΝΙΑ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Δεληγιάννης, Κ. (1999): <i>Κουβουκλώτικα. Ἐνα μικρασιατικό γλωσσικό ἰδίωμα</i>. Ἀδημ. διδ. διατρ. Πανεπιστήμιου Ἰωαννίνων [γλωσσάριο στις σσ. 196-260]</p> <p>ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Danguitsis, C. (1943): <i>Étude descriptive du dialecte de Démirdési (Brousse, Asie Mineure)</i>. Dialectologie Néo-hellénique. Paris: Maisonneuve
[Βιβλιοκρισία: Kahane, H. και R. Kahane (1948): <i>Language</i> 24: 212-225]</p> <p>– Κωνσταντινίδου, Μ. Κ. (2005): «Το γλωσσικό ἰδίωμα της Προύσας Βιθυνίας». <i>Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα</i> 25: 335-346</p> <p>– Κωνσταντινίδου, Μ. Κ. (2005): «Κύπρος-Βιθυνία: Κοινά διαλεκτικά φαινόμενα». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία</i> 5. Πρακτικά Πέμπτου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας. Ἀθήνα, 18-19 Μαΐου 2006. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνών. 293-368 [αλφαριθμητισμένες λέξεις και ετυμολογήσεις στις σσ. 336-355]</p> <p>– Λασκαρίδης, Ε. (1966): <i>Κιανὰ. Τόμος δεύτερος: Βίος, θρησκεία και γλώσσα τῶν Κιανῶν. Καὶ ὀλίγα τινα περὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Νικαίας. Μετὰ πολλῶν εἰκόνων</i>. Θεσσαλονίκη [γλωσσάριο στις σσ. 175-180]</p> <p>– Μπουσμπούκης, Α. (2003): «Ποιμενική ορολογία ἀπὸ το ἰδίωμα των Πιστικοχωρίων της Προύσας». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία</i> 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας. «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ἰδιώματα Ἰμβρου-Τενέδου-Μικράς Ἀσίας-Πόντου». Αφιέρωμα στον</p>

12. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
ΒΙΘΥΝΙΑ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	<i>Γ.Ν. Χατζιδάκι. (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 363-372</i> – Παπαδοπούλου, Ε. (2010): <i>Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας</i>. Διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων [αλφαριθμημένο λεξιλόγιο κατά εννοιολογικούς τομείς και δάνειες λέξεις με ετυμολογήσεις στις σσ. 211-246] – Ταβουλτζίδης, Κ. (1999): <i>Κουβούκλια. Μια Ελληνική κωμόπολη στην Προύσσα της Μικράς Ασίας. Στοιχεία ιστορίας-πολιτισμού-γλώσσας (Αναφορές στις ελληνικές κωμοπόλεις Σιγή και Μιχαλίτσι)</i>. Κοζάνη: [χ.ε.]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Σολομωνίδης, Χ. (1962): <i>Σμυρναϊκό γλωσσάριο</i>. Αθήνα: [χ.ε.]
ΙΩΝΙΑ/ΕΡΥΘΡΑΙΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Μηλιώρης, Ν. (1972): «Στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος των Βουρλών της Μικράς Ασίας». <i>Μικρασιατικά Χρονικά</i> 15: 223-312 – Πουλάκης, Δ. (1891): βλ. <i>Ικαρία</i>
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Διαμάντης, Α. (1999): <i>Η γλώσσα της Σμύρνης</i>. Αθήνα: Έλευθερη Σκέψις – Maidhof, A. (1920): «Rückwanderer aus den islamischen Sprachen im Neugriechischen (Smyrna und Umgebung)». <i>Glotta</i> 10: 1-22
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Παπαδοπούλου, Ε. (2003): «Το τοπωνύμιο Τρίγλια». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία</i> 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας. «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου». Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι. (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 393-400.
ΚΑΡΙΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	_____

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

12. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΚΑΡΙΑ	<p>ii. Διαλεκτολογικές – Κοντοσόπουλος, Ν. (1958): «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Ἀλικαρνασσοῦ Μ. Ἀσίας (μελέτη καὶ λεξιλόγιον)». <i>Ἀθηνᾶ</i> 62: 248-319 [γλωσσάριο στις σσ. 270-319]</p> <p>– Κοντοσόπουλος, Ν. (1961): «Τὰ ποιμενικὰ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ». <i>Μικρασιατικὰ Χρονικὰ</i> 9: 196-210</p> <p>– Κοντοσόπουλος, Ν. (2003): «Το ἰδίωμα τῆς Αλικαρνασσοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας». <i>Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία</i> 4. <i>Πρακτικὰ Τέταρτου Διεθνoῦς Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικὲς Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα Ἰμβρου-Τενέδου-Μικρᾶς Ἀσίας-Πόντου»</i>. Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι. (Ἀθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Ἀθήνα: Ακαδημία Ἀθηνῶν, 283-294</p> <p>iii. Ονοματολογικές – _____ λεξικογραφικές μελέτες</p>
ΛΥΚΙΑ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά – Μουσαῖος, Μ. Ι. (1884): <i>Βατταρισμοί, ἤτοι λεξιλόγιον τῆς Λειβησιανῆς διαλέκτου μετ' ἐγχωρίων παροιμιῶν ἐν τέλει</i>. Ἀθήνα: Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Παρνασσοῦ</p> <p>ii. Διαλεκτολογικές – Ἀνδριώτης, Ν. (1961): <i>Τὸ ἰδίωμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας</i>. Ἐκδόσεις τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 13, Λυκία 1α. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν</p> <p>– Χαριτωνίδης, Ι. (1911): <i>Περὶ τῆς λιβισιανῆς διαλέκτου</i>. Τραπεζοῦς: Ἐκ τοῦ Τυπολιθογραφείου Σέραση</p> <p>iii. Ονοματολογικές – Χατζηθεοδώρου, Γ. (1997): «Ελληνικά τοπωνύμια, αρχαία καὶ νέα, στὶς ἀπέναντι τοῦ Καστελλόριζου ακτές». <i>Καλυμνιακὰ Χρονικὰ</i> 12: 45-53</p>
ΠΙΣΙΔΙΑ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά – _____ καὶ γλωσσάρια</p> <p>ii. Διαλεκτολογικές – _____ λεξικογραφικές μελέτες</p>

12. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
ΠΙΣΙΔΙΑ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Βογιατζόγλου, Β. (1998): *Τα πισιδικά βαφτιστικά και επώνυμα*. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Λαμπαδαρίδης, Ν. Σ. (1970): «Μαρμαρονησιώτικο γλωσσάριο». *Μικρασιατικά Χρονικά* 14: 357-370
– Τσάμης, Σ. (1998): *Εκεί στην Πόλη: Γλωσσάριο κωνσταντινουπολίτικων ιδιοματικών λέξεων*. Άλιμος: [χ.ε.]
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Μπόγκας, Ε. (1964): *Η παλιὰ Μηχανιώνα. Ιστορικά, γλωσσικά και λαογραφικά στοιχεία*. Αθήνα: Σύλλογος Μηχανιωτών «Ἡ Μηχανιώνα»
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – _____
13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΘΑΣΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Βαρδαβούλιας, Γ. (1986): «Χαρακτηριστικές λέξεις, παροιμίες και γλώσσα του Θεολόγου». *Θασιακά* 3: 7-66
– Βαρδαβούλιας, Γ. (1987-1988): «Ένα σύντομο γλωσσάρι». *Θασιακά* 4 (1987): 7-89· 5 (1988): 7-81
– Βαρδαβούλιας, Γ. (1989): «Το γλωσσικό ιδίωμα του Θεολόγου: ένα σύντομο γλωσσάρι». *Θασιακά* 6: 135-183
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Τομπαΐδης, Δ. (1967): *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Θάσου*. [διδ. διατρ.] Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, παράρτημα ἀρ. 14. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.]
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Βαρδαβούλιας, Γ. (1992): «Τοπωνύμια της περιοχής Θεολόγου Θάσου». *Θασιακά* 7: 463-555
– Μερτζίδης, Σ. (1911): «Ἀκρωτήρια καὶ ὄρμοι ἢ ἐπήνεια τῆς Θάσου». Στο *Θασιακά, ἥτοι ἱστορία τῆς νήσου Θάσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων*. Καβάλλα: Τύποις «Φοίνικος», Ἡ. Α. Οἰκονόμου, 102-106

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>13. ΝΗΣΙΑ
B. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΙΚΑΡΙΑ</p>	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– Κουτήφαρης, Μ. (1993): <i>Γλωσσάριον της νήσου Ικαρίας</i>. Ικαρία: [χ.ε.] – Λεσσές, Δ. (2012): <i>Λεξικό Ικαριακής ντοπιολαλιάς</i>. Ικαρία: Εύδηλος – Πουλάκης, Δ. (1891): «Λεξιλόγιον Ίκαρίας, Κρήνης κλπ.». <i>Ζωγράφειος Άγών, ήτοι Μνημεία της Ελληνικής Αρχαιότητος ζώντα εν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῶ</i> 1: 428-445
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<p>– Κρεκούκας, Δ. (1982): «Αρχαιοπινῆ ὀνόματα φυτῶν στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ίκαρίας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 14: 21-26</p> <p>– Κωστάκης, Θ. Π. (1974): «Παρατηρήσεις στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φούρνων (Ίκαρίας)». <i>Ἑλληνικά</i> 31: 420-452</p> <p>– Πουλιανός, Α. (1976): <i>Λαογραφικὰ Ίκαρίας. Τῆς στεριᾶς καὶ τῆς θάλασσης</i>. Τόμοι Α', Β', Γ'. Ἀθήναι: Ἐταιρεία Λαογραφικῶν καὶ Ἱστορικῶν Μελετῶν Ίκαρίας</p> <p>– Σταματιάδης, Ε. Ι. (1893): <i>Ίκαριακά, ήτοι ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς νήσου Ίκαρίας</i>. Σάμος: Ἐκ τοῦ Ἡγεμονικοῦ Τυπογραφείου
[Βιβλιοκρισία: Πουλιανός, Ι. Ν. (1894): <i>Ἀθηνᾶ</i> 6: 442-461]</p> <p>– Χατζιδάκις, Γ. (1893): «Περὶ τῆς Ίκαρίας διαλέκτου». Στο <i>Εἰκοσιπενταετηρίς τῆς καθηγεσίας Κωνσταντίνου Σ. Κόντου</i>. Ἀθῆναι: Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς Νικολάου Γ. Ἰγγλέση. 33-80 [= Χατζιδάκις, Γ. (1907): <i>Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά</i>, τ. Β'. Ἀθῆναι: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 396-460]</p>
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Κατσουλέας, Σ. (1985): «Βυζαντινὰ ἐπώνυμα Ικαρίας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 15: 115-134
ΙΜΒΡΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– Γλυκάς, Ν. (1896): «Λεξιλόγιον Ἴμβρου». <i>Ζωγράφειος Άγών, ήτοι Μνημεία της Ελληνικής Αρχαιότητος ζώντα εν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῶ</i> 2: 15-19 – Καλαϊτζής, Π. (1966): <i>Ἐπαγγελματικὸ γλωσσάρι Ἴμβρου</i>. Κωνσταντινούπολη: [χ.ε.]

13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΙΜΒΡΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Καλαϊτζής, Π. (1994): «Ιδιωματικό λεξιλόγιο της Ίμβρου με πολλές τουρκικές λέξεις». *Ιμβριακά* 5. Μεμβούρνη: Έκδοση του Κέντρου Ιμβριακών και Τενεδιακών Σπουδών Μεμβούρνης
 - Μανασσειδης, Σ. (1885): «Ποικίλη ύλη (γλωσσική-λαογραφική) συλλεχθεῖσα ἐξ Αἴνου, Ἰμβρου καὶ τῶν περιχώρων». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 9-10: 335-372
 - Ξεινός, Κ. (1981): *Τοῦ νησιοῦ μας ἡ γλῶσσα. Γλωσσάρι τῆς Ἰμβρου*. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.]
 - Τζαβάρας, Ξ. (2011): *Λεξικό του Ιμβριακού ιδιώματος. Ερμηνευτικό-Ετυμολογικό*. Αθήνα: Σύλλογος Ιμβρίων
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Ἀνδριώτης, Ν. (1955): «Οἱ ἀρχαῖσμοι τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Ἰμβρου». *Ἰμβρος* 3: 117-119
 - Ἀνδριώτης, Ν. (1955): «Τὰ σύνθετα τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Ἰμβρου». *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ* 20: 225-270
 - Andriotis, N. (1936): «Etymologische Erklärungen neugriechischer Dialektwörter aus den Inseln des ägäischen Meeres». *Glotta* 25: 11-20
 - Andriotis, N. (1938): «Beiträge zur neugriechischen Wortforschung». *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 65: 136-179
 - Καλαϊτζής, Π. (1991): «Ἀπό τα νερωνύμια των Αγριδίων Ίμβρου». *Ιμβριακά* 2. Μεμβούρνη: Έκδοση του Κέντρου Ιμβριακών και Τενεδιακών Σπουδών Μεμβούρνης
 - Καλαϊτζής, Π. (1991): «Ἀπό τα φυτωνύμια της περιοχής Αγριδίων Ίμβρου». *Ιμβριακά* 2. Μεμβούρνη: Έκδοση του Κέντρου Ιμβριακών και Τενεδιακών Σπουδών Μεμβούρνης
 - Καλαϊτζής, Π. (1991): «Φρουτωνύμια της Ίμβρου». *Ιμβριακά* 2. Μεμβούρνη: Έκδοση του Κέντρου Ιμβριακών και Τενεδιακών Σπουδών Μεμβούρνης
 - Καλαϊτζής, Π. (1992): «Ονοματολογικός κατάλογος παιχνιδιών της Ίμβρου». *Ιμβριακά* 3. Μεμβούρνη: Έκδοση του Κέντρου Ιμβριακών και Τενεδιακών Σπουδών Μεμβούρνης

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>13. ΝΗΣΙΑ
B. ΔΙΓΑΙΟΥ
ΙΜΒΡΟΣ</p>	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Κατσάνης, Ν. (2003): «Μεταξύ Ίμβρου και Σαμοθράκης». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»</i>. Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι, (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 223-230 – Μανασσειδής, Σ. (1874): «Διάλεκτος Αΐνου, Ίμβρου και Τενέδου, λεξιλόγια, ὄσματα, ἔθιμα και μαγγανείαι, παιδιαι». <i>Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος</i> 8: 526-579 – Νταλντάς, Ν. (1982): <i>Ιστορικὴ-λαογραφικὴ μελέτη τῆς Ίμβρου</i>. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.] [γλωσσάριο στις σσ. 153-166] – Τζαβάρας, Ξ. (2003): «Αρχαϊκά στοιχεία στο γλωσσικό ιδίωμα της Ίμβρου». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»</i>. Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 493-512
	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Καλαϊτζής, Π. (1973): «Τοπωνυμιακά τῆς Ίμβρου». <i>Κριτόβουλος ὁ Ίμβριος</i> 3 (τεῦχ. 2). Μελβούρνη: [χ.σ.] – Καλαϊτζής, Π. (1976): «Ἀπὸ τὰ τοπωνύμια τῆς Ίμβρου». <i>Κριτόβουλος ὁ Ίμβριος</i> 6 (Παράρτημα). Μελβούρνη: [χ.σ.] – Μαλαθούνης, Κ. (2005): <i>Νῆσος Ίμβρος: ονομάτων επίσκεψις</i>. Ξάνθη: Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης
ΛΕΣΒΟΣ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια</p>	– Αλβανός, Γ. (2011): <i>Βασιλ'τσιώτ'κα λόγια. Λεξικό της ντοπιολαλιάς Βασιλικών Λέσβου. Ετυμολογικό-Ερμηνευτικό-Λαογραφικό</i>. Αθήνα: Συμυρνωτάκης – Ἄναγνώστου, Σ. (1903): <i>Λεσβιακά, ἤτοι συλλογὴ λαογραφικῶν περὶ Λέσβου πραγματειῶν. Βιβλίον δεύτερον: Γλωσσάριον, περιέχον πλείστας τοῦ Λεσβιακοῦ ιδιώματος λέξεις εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦσας τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γλώσσης ἀποδιδομένας, ἔτι δε φράσεις, παροιμίας, εὐχάς, ἀράς, ὕβρεις, προλήψεις, ἤθη και ἔθιμα τῶν Λεσβίων</i>. Ἀθήνα: Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν κατα-

13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΛΕΣΒΟΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- στημάτων Άνεστη Κωνσταντινίδου [= Άναγνώστου, Σ. (1996): φωτομηχανική ανατύπωση. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας]
- Άναγνώστου, Σ. (1916): «Λέξεις ἐκ τοῦ Λεσβιακοῦ ἰδιώματος». *Ἄθηνα* 28 (*Λεξικογραφικὸν Ἄρχειον* 3): 25-37
 - Ἀνώνυμος, (1872): «Γλωσσάριον Λέσβιον». *Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ* 1, (φυλλάδιον Ζ'): 385-429 [= Ἀνώνυμος, (1973): φωτο-μηχανική ανατύπωση, Ἄθῆνα: Καραβίας]
 - Γιαννουλέλλης, Γ. (1978): «Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Πλωμαρίου. Μικρὸ ἀπόσπασμα». *Πλωμαρίτικοι Ἀντίλαλοι* 1 (τεῦχ. 12-13): 206-209, (τεῦχ. 19-20): 313-320
 - Δεμίρης, Χ. (2003): *Λεξικὸ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Ἐρεσοῦ Λέσβου (Ουρσιῶκ'κα π' ἀκόμα ακχιόντι σκ' Ουρσόμας)*. Ἄθῆνα: Ἐκδοση του Συλλόγου των Απανταχού Ἐρεσιῶν «Ο Θεόφραστος»
 - Κόντος, Κ. (1957): *Μελετήματα Α΄. Λεσβιακὲς ἰδιωματικὲς λέξεις καὶ τοπωνυμίες. Λεσβιακὰ βαφτιστικὰ ὀνόματα*. Ἄθῆνα: Ἐκδοτικὸς Συνεταιρισμὸς Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν
 - Μακρῆς, Τ. (2000): *Πολιχνιάτικα. Ἰδιωματικὲς λέξεις, παροιμίες καὶ παροιμιακὲς φράσεις*. Ἄθῆνα: Δήμος Πολιχνίτου Λέσβου
 - Μαραγγέλης, Ε. (1977-1985): «Λεξιλόγιον Πλωμαρίου τῆς Μυτιλήνης». *Πλωμαρίτικοι Ἀντίλαλοι* 1 (τεῦχ. 4): 73-76, (τεῦχ. 5-6): 100-102, (τεῦχ. 7-8): 132-135, (τεῦχ. 12-13): 203-204, (τεῦχ. 16): 257-258, (τεῦχ. 19): 321, (τεῦχ. 21): 354-355, 2 (τεῦχ. 24-26): 73, 3 (τεῦχ. 54-55): 170, 5 (τεῦχ. 74-75): 58, 7 (τεῦχ. 103-104): 85
 - Παπάνης Δ. καὶ Ι. Παπάνης (2000² βελτιωμένη, επαυξημένη): *Λεξικὸ τῆς αγιασώτικης διαλέκτου (ερμηνευτικὸ-ετυμολογικὸ). Λεσβιακὴ λαογραφία*. Μυτιλήνη: Δήμος Αγιάσου
 - Χατζηβασιλείου, Σ. (1980-2009-) «Διαλεκτολογικά. Γλωσσικὰ Ἀγιάσου». *Ἀγιάσος* (τεῦχ. 2): 12, (τεῦχ. 3): 8, (τεῦχ. 4): 10, (τεῦχ. 5): 11, (τεῦχ. 6): 11, (τεῦχ. 7): 11, (τεῦχ. 8): 11, (τεῦχ. 9): 13, (τεῦχ. 10): 13, (τεῦχ. 11): 10, (τεῦχ. 12): 12, (τεῦχ. 13): 10, (τεῦχ. 14): 10, (τεῦχ. 15): 14, (τεῦχ. 16): 16, (τεῦχ. 17): 13, (τεῦχ. 18): 5, (τεῦχ. 19): 6, (τεῦχ. 20): 6, (τεῦχ. 21): 8, (τεῦχ. 22): 7, (τεῦχ. 23): 9, (τεῦχ. 24):

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

13. ΝΗΣΙΑ
B. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΛΕΣΒΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- 9, (τεϋχ. 25): 20, (τεϋχ. 26): 14, (τεϋχ. 27): 14, (τεϋχ. 28): 18, (τεϋχ. 29): 12, (τεϋχ. 30): 14, (τεϋχ. 31): 12, (τεϋχ. 32): 16, (τεϋχ. 33): 13, (τεϋχ. 34): 13, (τεϋχ. 35): 12, (τεϋχ. 37): 18-19, (τεϋχ. 166): 19, (τεϋχ. 167): 19, (τεϋχ. 168): 17, (τεϋχ. 169): 18, (τεϋχ. 170): 20, (τεϋχ. 172): 20, (τεϋχ. 173): 20, (τεϋχ. 174): 21, (τεϋχ. 175): 21
- Χατζηγιάννης, Σ. (1980-): «Διαλεκτολογικά. Ίδιωματικὲς λέξεις». *Αγάσος* (τεϋχ. 6): 12, (τεϋχ. 7): 11-12, (τεϋχ. 8): 12, (τεϋχ. 9): 13, (τεϋχ. 11): 10, (τεϋχ. 12): 12
- Χατζηγιάννης, Σ. (1983): *Ίδιωματικὲς λέξεις τῆς Λέσβου. Μελέτη*. Αθήνα: Σ. Χατζηγιάννης
- ii. Διαλεκτολογικὲς λεξικογραφικὲς μελέτες
- Ἀνδριώτης, Ν. (1950): «Ἐτυμολογίεζ λεσβιακῶν λέξεων». *Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον* (1950): 117-120
- Ἀνδριώτης, Ν. (1950): «Ἐτυμολογίεζ λεσβιακῶν λέξεων II». *Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον* (1950): 49-55
- Ἀνδριώτης, Ν. (1954): «Γλωσσικὰ τῆς Λέσβου». *Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον* (1954): 33-35
- Ἀνδριώτης, Ν. (1956): «Λεσβιακὰ γλωσσικά». *Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον* (1956): 49-52
- Ἀνδριώτης, Ν. (1958): «Ἐτυμολογίεζ λεσβιακῶν λέξεων». *Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον* (1958): 36-41
- Γιαννουλέλλης, Γ. (1989): «Αρχαίεζ και μεσαιωνικὲς ἐλληνικὲς λέξειζ στα λεσβιακὰ ιδιώματα, που δεν ακούγονται στην κοινὴ νεοελληνικὴ». *Λεσβιακά* 12: 128-171
- Κατσάνης, Ν. (1990-1991): «Λεξιλόγιο Πλωμαρίου». *Ελληνικὴ Διαλεκτολογία* 2: 127-130
- Κρητικός, Π. (1962): «Ἐκ φυτῶν τοπωνυμικαὶ ἐτυμολογίαι (Λέσβος)». *Λαογραφία* 20: 543-551
- Χατζημιχαλάκης, Π. (1995): *Αντισιῶτικα: Λαογραφικά, πολιτιστικά, γλωσσολογικά*. Αθήνα: Τσακίρης
- Yannitsaros, A. (1977): «Contribution to the vernacular names of the Greek plants. II. Vernacular names of plants from the island of Lesbos». *Biologica Gallo-Hellenica: Groupe Franco-Hellénique de Recherches Biologiques* 6: 311-316

13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΛΕΣΒΟΣ	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Άναστασέλλης, Σ. (1981): «Τοπωνύμια τῆς Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 7): 13 - Άναστασέλλης, Σ. (1981): «Ὄνοματολογικά τῆς Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 9): 4-5 - Γιαννουλέλλης, Γ. (1983): <i>Πλωμάρι Λέσβου. I. Οἱ Τοπωνυμίες. Η φύση τοῦ τοπίου ὅπως ἀναδύεται μέσ' ἀπό τὴν ἐτυμολογία τοῦς. II. Η καταγωγή τῶν Πλωμαριτῶν. Ἐνα σκίτσο ἱστορίας βασισμένο στο γλωσσικό ἰδίωμα καὶ στὶς τοπωνυμίες</i>. Ἀθήνα: Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος - Κόντος, Κ. (1957): βλ. Λέσβος - Παπάνης, Γ. (1982): «Τοπωνύμια τῆς Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 10): 10 - Σκληπάρης, Δ. (1982): «Τοπωνύμια τῆς Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 10): 10 - Σκληπάρης, Δ. (1984): «Ὄνοματολογικά Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 22): 7, 20 - Χατζήβασιλείου, Γ. (1984): «Ὄνοματολογικά Ἀγιάσου». <i>Ἀγιάσος</i> (τεῦχ. 21): 8, (τεῦχ. 23): 9
ΛΗΜΝΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
καὶ γλωσσάρια	- Μπελίτσος, Θ. (1999): <i>Συλλογή γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ Λήμνο. Συμβολή στὴ μελέτη τοῦ λημνιακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος</i>. Ἀθήνα: Ὑπουργεῖο Αἰγίου/Ὁμοσπονδία Λημνιακῶν Συλλόγων
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Γεροντούδης, Λ. (1971): <i>Ἡ νῆσος Λήμνος: Ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα. Διάλεκτος: πεζός λόγος, ἐλεύθερος λημνιακὸς στίχος, γραμματική, λεξικόν</i>. Ἀθήνα: [χ.ε.] - Contossopoulos, N. (1976): βλ. Κρήτη - Κοντονάτσιου, Δ. (1989): <i>Ἡ διάλεκτος τῆς Λήμνου. Ἐθνογλωσσολογικὴ προσέγγιση</i> [διδ. διατρ.]. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Παράρτημα αριθμ. 1. Θεσσαλονίκη - Κρεκούκας, Δ. (1982): «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιημένο λεξιλόγιο τῆς Λήμνου». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 14: 5-19

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

13. ΝΗΣΙΑ B. ΑΙΓΑΙΟΥ ΛΗΜΝΟΣ	iii. Ονοματολογικές – Γιαννουλέλλης, Γ. Ν. (1983): <i>Πλωμάρι Λέσβου: Οι τοπωνυμίες, λεξικογραφικές Η καταγωγή των Πλωμαριτών</i> . Αθήνα: Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος μελέτες
	Ηλεκτρονικές • Μπελίτσος (Θ.): Γλωσσάρι Λήμνου: διευθύνσεις λεξικών και γλωσσαρίων http://belitsos.blogspot.com/2010/01/blog-post_3516.html
ΟΙΝΟΥΣΣΕΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά – _____ και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές – Φράγκος, Γ. (2007): <i>Αιγινουσιώτικα ανάλεκτα</i> (Γλωσσάρι-Λαογραφικά-Τοπωνύμια). Χίος: Άλφα Πι μελέτες iii. Ονοματολογικές – _____ λεξικογραφικές μελέτες
ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ	i. Διαλεκτικά λεξικά – _____ και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές – Κατσάνης, Ν. (1995): «Διαλεκτικά V. Ποιμενικά Σαμοθράκης I». <i>Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα</i> 15: 554-560 – Κατσάνης Ν. (1996): <i>Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης: ιστορική εισαγωγή - γλωσσικό ιδίωμα - ανθρωπωνύμια - τοπωνύμια - φυτωνύμια - ζωνώνυμια</i> . Θεσσαλονίκη: Δήμος Σαμοθράκης – Κατσάνης, Ν. (1997): «Διαλεκτικά VI. Ποιμενικά Σαμοθράκης II», <i>Φιλερήμου Αγάπησις. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αγαπητό Γ. Τσοπανάκη</i> . Σειρά αυτοτελών εκδόσεων, αρ. 20. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, 231-242 – Κατσάνης, Ν. (2003): «Μεταξύ Ίμβρου και Σαμοθράκης». <i>Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4. Πρακτικά Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας «Νεοελληνικές Διάλεκτοι και ιδιώματα Ίμβρου-Τενέδου-Μικράς Ασίας-Πόντου»</i> . Αφιέρωμα στον Γ.Ν. Χατζιδάκι (Αθήνα, 6-8 Δεκεμβρίου 2001). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 223-230

13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Κατσικόπουλος, Ι. (1936): «Συμβολή εις τὴν μελέτην τῆς χλωρί-
δος τῆς νήσου Σαμοθράκης». *Δελτίον Ἑλληνικῆς Γεωργικῆς*
Ἑταιρείας (τευχ. 6): 255-227, 264-267, 301-304
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Κατσάνης, Ν. (1989): «Βαφτιστικά Σαμοθράκης». *Ἑλληνική*
Διαλεκτολογία 1: 65-67
- ΣΑΜΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Δημητρίου, Ν. (1993-1996): *Λαογραφικά τῆς Σάμου. Λεξικό*
του γλωσσικού ιδιώματος τῆς Σάμου, τ. ΣΤ' (1993). Αθήνα:
Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, και Ζ' (1996). Αθήνα: [χ.ε.]
- Δημητρίου, Α. (2002): *Ευρετήριο και Συμπλήρωμα στα Λαο-*
γραφικά τῆς Σάμου του Ν. Δημητρίου. Αθήνα: Πνευματικό
- Ἴδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου»
- Ζαφειρίου, Μ. (1995): *Το γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Σάμου. Φωνη-*
τική-μορφολογία-τοπωνύμια, ονοματολογικά σε εικόνες,
Γλωσσάριο με ετυμολογικές παρατηρήσεις. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Ζαφειρίου, Ν. (1914): *Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου.*
Πραγματεία βραβευθεῖσα ἐν τῷ διαγωνισμῷ τοῦ 1912 τῆς ἐν
Ἀθῆναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας. Ἀθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλα-
- ρίου [= (1948-1954): *Ἀρχεῖον Σάμου* 2: 204-211· (1947):
Ἀρχεῖον Σάμου 3: 165-206 και (1956): *Ἀρχεῖον Σάμου* 5: 104-
126]
- Ζαφειρίου, Ν. (1957-1962): «Σαμιακὸν Γλωσσάριον». *Ἀρχεῖον*
Σάμου 6: 31-201
- Τζαννετής, Κ. (1996): *Γλωσσάριο του Μαραθόκαμπου Σάμου.*
Εισαγωγή-Γλωσσικές παρατηρήσεις (επιμ. Μ. Μαργαρίτη-
Ρόγκα). Θεσσαλονίκη: Σύλλογος Μαραθοκαμιπτιῶν Αθήνας
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Βαμβουδάκης, Ε. (1946): «Γλωσσικά». *Ἀρχεῖον Σάμου* 1: 309-
316
- Δημητρίου, Ν. (1957-1962): «Συμβολή εις ἐκκλησιαστικὰς
λέξεις καὶ φράσεις ποὺ ἀναφέρουν οἱ Σαμιῶτες συχνὰ στὶς
ὀμιλίες τους». *Ἀρχεῖον Σάμου* 6: 202-205
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Ἀνώνυμος, (1946): «Κύρια (βαφτιστικά) ὀνόματα ἐν Σάμῳ». *Ἀρχεῖον*
Σάμου 1: 90-111

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

13. ΝΗΣΙΑ Β. ΑΙΓΑΙΟΥ ΣΑΜΟΣ	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<ul style="list-style-type: none"> – Άνωνυμος, (1946-1947): «Τοπωνύμια Σάμου». <i>Αρχεῖον Σάμου</i> 1 (1946): 177-234· 2 (1947): 49-104 – Άνωνυμος, (1947): «Τὰ ἐν Σάμῳ ἐπώνυμα». <i>Αρχεῖον Σάμου</i> 2: 110-141
ΤΕΝΕΔΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	<ul style="list-style-type: none"> – _____
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<ul style="list-style-type: none"> – Κερκινιόγλου, Α. (2009): <i>Η Τένεδος χωρίς Τενέδιους</i>. Αθήνα: Σύλλογος Τενεδίων «Ο Τέννης» [γλωσσάριο στις σσ. 158-217]
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<ul style="list-style-type: none"> – _____
ΧΙΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	<ul style="list-style-type: none"> – Άμαντος, Κ. (1926): «Συμβολή εις τὸ Χιακὸν γλωσσάριον καὶ τὸ Χιακὸν τοπωνυμικόν». <i>Χιακὰ Χρονικὰ</i> 6: 1-81 – Άμαντος, Κ. (1941): «Προσθῆκαι εις τὸ Χιακὸν γλωσσάριον καὶ τὸ Χιακὸν τοπωνυμικόν». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 3: 133-174 – Βίος, Σ. (1938): «Χιακαὶ τινες λέξεις ἀθησαύριστοι ἐν τοῖς λεξιλογίοις». <i>Περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου «Ἀργέντης»</i> 1: 45-47 – Γατανᾶς, Χ. (1974): <i>Γλωσσάρι τοῦ χωριοῦ Φυτά</i>. Χίος: [χ.ε.] – Πασπάτης, Α. (1888): <i>Τὸ χιακὸν γλωσσάριον, ἥτοι ἡ ἐν Χίῳ λαλουμένη γλῶσσα μετὰ τινων ἐπιγραφῶν ἀρχαίων τε καὶ νέων καὶ τοῦ χάρτου τῆς νήσου</i>. Ἀθήνα: Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ [= Πασπάτης, Α. (1990): φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση. Αθήνα: Βιβλιοπωλεῖο Ν. Καραβία]
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	<ul style="list-style-type: none"> – Άμαντος, Κ. (1923): «Γλωσσικὰ ἐκ Χίου». <i>Λαογραφία</i> 7: 335-345 – Άμαντος, Κ. (1914): «Συμβολή εις τὴν μελέτην τοῦ Χιακοῦ γλωσσαρίου». <i>Χιακὰ Χρονικὰ</i> 2: 93-116 – Βίος, Σ. (1920): <i>Χιακὰ γλωσσικά</i>. Χίος: Τύποις Παγχιακῆς

13. ΝΗΣΙΑ
Β. ΑΙΓΑΙΟΥ
ΧΙΟΣ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Γατανάς, Χ. (1993): *Από το γλωσσικό ιδίωμα της Βολισσού. Χίος*: [χ.ε.]
 - Κανελλάκης, Κ. (1890). *Χιακά ανάλεκτα*. Αθήναι: Έκ τοῦ Τυπογραφείου ἀδελφῶν Περρῆ
 - Pernot, H. (1946): *Études de linguistique néo-hellénique III, Textes et lexicologie des parlers de Chio*. Collection de l'Institut Néo-hellénique de l'Université de Paris. Tome VI. Paris: Belles Lettres [Βιβλιοκρισία: Ἀμαντος, Κ. 1948: *Νέα Ἑστία* 48: 317-318]
 - Πολίτης, Ν. (1874): «Χιακή διάλεκτος». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 8: 490-526 [γλωσσάριο στις σσ. 490-494]
 - Σαλιάρης, Α. (1963): «Ἑτυμολογικά. Ἴταλικῆς καταγωγῆς λέξεις τῆς Χίου». *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις* 2: 122-134
 - Σαλιάρης, Α. (1965): «Ἴταλικαὶ λέξεις εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Χίου». *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις* 3: 31-38
 - Σαλιάρης, Α. (1968): «Καὶ ἄλλαι ἰταλικαὶ λέξεις εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς Χίου». *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις* 6: 67-80
 - Σαλιάρης, Α. (1969): «Ἑτυμολογίαι χιακοῦ λεξιλογίου». *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις* 7: 88-102
 - Σαλιάρης, Α. (1970): «Ἑτυμολογικά χιακά καὶ μὴ». *Χιακὴ Ἐπιθεώρησις* 8: 30-45, 194-209
 - Τσικῆς, Ν. (2002): *Γλωσσικά ἀπὸ το Πυργί τῆς Χίου*. Αθήνα: Συλλόγος Πυργούσων Αττικῆς «Το Πυργί τῆς Χίου»
 - Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1917): «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ χιακὸν ἰδίωμα». *Ἀθηνᾶ* 29: 180-226
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Ἀμαντος, Κ. (1915): «Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου». *Ἀθηνᾶ* 27 (Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον): 12-48
 - Ἀμαντος, Κ. (1956): «Γενεαλογικὰ ἐκ Χίου». *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 26: 37-40
 - Γιούργαλις, Ι. (1978): *Ἡ Ποταμὰ τῆς Χίου. Ἱστορικὰ - Τοπωνύμια - Ποιμενικὴ - Γεωργικὴ - Μουσικὴ*. Αθήναι: [χ.ε.]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

14. ΝΗΣΙΑ
ΑΡΓΟΣΑΡΩ-
ΝΙΚΟΥ
ΑΙΓΙΝΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια —
ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες — Άλυφαντής, Α. (1948): «Αιγινιτικά λεξικά». <i>Κήρυξ Αιγίνης</i> 2: 2
— Thumb, A. (1891): «Μελέτη περί τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλομένης διαλέκτου». <i>Ἀθηνᾶ</i> 3: 95-128
iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες —
ΣΑΛΑΜΙΝΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια — Καραντής, Τ. (2001): <i>Κουλουριώτικο γλωσσάριο: Σπάνιες και ιδιωματικές λέξεις και εκφράσεις της Σαλαμίνας</i> . Σαλαμίνα: Λουκάς Γραφικές Τέχνες
ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες —
iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες —
ΥΔΡΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια — Γκάτσος, Α. (2000): <i>Γλωσσάριο τοῦ Ἀρχείου τῆς Κοινότητος Ὑδρας (1779-1832)</i> . Ὑδρα: Δήμος Ὑδρας
— Καραμήτσος, Γ. (1996): <i>Ὑδρας λεξιλόγιον</i> . Ὑδρα: [χ.ε.]
— Καραμήτσος, Γ. (1996): <i>Ὑδρας λεξιλόγιον το δεύτερον: ἡγουν βιβλίον ἄλλο, με πολλά και αδιάφορα, με ἀμπάριζα, κέφι και σκανδαλισμόν, προσέτι διδακτικόν και γελαστικόν άνευ προθέσεων</i> . (Προϊμιον Τ. Π. Γιογάλα. Φανέρωσις και συνεργασία Ηλία Πετρόπουλου εκ Παρισίων). Ὑδρα: Ευαγής ο Ὑδρεάτης
ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες —
iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες —

15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
Γενικά
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Γεωργόπουλος, Δ. Γ. (1999): *Η λαϊκή γλώσσα: Πελοποννησιακό γλωσσικό ιδίωμα: Ιδιωματισμοί, λεξιλόγιο*. Αθήνα: [χ.ε.]
- Παπαζαφειρόπουλος, Π. (1887): *Περισυναγωγή γλωσσικής ύλης και εθίμων του έλληνικού λαού, ιδία δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου*. Πάτρα: Τυπογραφείον καὶ Βιβλιοπωλείον «Ὁ Κάδμος» [= Παπαζαφειρόπουλος, Π. (1971, 2003²): φωτομηχανική ἀνατύπωση. Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν 117. Ἀθήνα: Ν. Καραβίας]
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Γεωργακάς, Δ. (1956): «Μερικοί σλαβικοί ὄροι καὶ τοπωνύμια στὴν Πελοπόννησο». *Πελοποννησιακά* 1: 385-408 [με ευρετήριο ὀρων]
- Κωνσταντινόπουλος, Χ. (1983): *Οἱ παραδοσιακοὶ χτίστες τῆς Πελοποννήσου. Ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ μελέτη*. Ἀθήνα: Μέλισσα [γλωσσάριο στις σσ. 66-77]
- Παντελίδης, Ν. (2004): «Το ιδιωματικό στοιχείο στη γλώσσα των απομνημονευμάτων του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη». Στο *Πρακτικά Ἐκτου Διεθνούς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας (Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003)*, 1-12 [e-book] (<http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thIICGL/gr.htm>)
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Πίκουλας, Γ. (2002): *Λεξικό των οικισμῶν τῆς Πελοποννήσου. Παλαιά καὶ νέα τοπωνύμια*. Αθήνα: Horos
- v. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – _____
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Γεωργακάς, Δ. (1965): «Τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀργολίδος καὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ ἡ ἱστορία τοῦ τόπου». *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* (1965): 159-167
- Ζησίου, Κ. Γ. (1902): «Γυναικῶν ὀνόματα ἐν Κυνουριά». *Ἐπετηρίς Παρνασσοῦ* 6: 236-246

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ</p> <p>v. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ</p>	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Μαύρος, Τ. (1979-1980): «Συμβολή στο τοπωνυμικό της Αργολίδας». <i>Εθνογραφικά</i> 2: 23-26 – Μηλιαράκης, Α. (1886): <i>Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας</i>. Αθήναι: Τυπογραφείον Κορίννης
v. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια</p>	– Άνωνυμος, (1925): «Λέξεις του χωριού μας». <i>Μαλεβός</i> 4: 368, 380, 453 – Κανδηλώρος, Τ. Χ. (1906): «Τὸ γλωσσάριον τῶν Στεμνιτσιωτῶν». <i>Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς</i> (1906) (τεύχ. 2): 222-223 – Κανδηλώρος, Τ. Χ. (1906): «Τὰ Γορτυνιακά, Λαογραφικὴ καὶ γλωσσολογικὴ μελέτη». <i>Ἀρκαδικὴ Ἐπετηρὶς</i> 2: 225-291 – Κωστάκης, Ἀθ. (1968): «Οἱ γιωργατζᾶδες τοῦ Κοσμᾶ καὶ ἡ γλώσσα τους [κτενᾶδες]». <i>Πελοποννησιακά</i> 6: 43-91 – Λυμπερόπουλος-Καπελιάνης, Χ. (1980): <i>Δημοβαλτετισιώτικο γλωσσάριο</i>. [χ.τ.]: [χ.ε.] – Μαθῆς, Γ. (2009): <i>Παροιμίες καὶ ιδιωματικὲς ἐκφράσεις Ἀρκαδίας - Λεξικὸ ντοπιολαλιᾶς Ἀρκαδίας</i>. Πειραιᾶς: Art Hellas – Πύρλας, Π. (1864): «Λέξεις τινες τῆς λαλουμένης γλώσσης ἐν Ἀρκαδίᾳ». <i>Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν</i> 12: 404-406 – Σγουρίτσας, Α. (1924): «Λέξεις του χωριού μας». <i>Μαλεβός</i> 4: 220, 252, 285, 320
	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	– Αἰκατερινίδης, Γ. (1971): «Ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν κτιστῶν Λευκοχωρίου (Ρεκουνίου) Γορτυνίας». <i>Γορτυνιακά</i> 1: 106-123 – Μουτζούρης, Ν. (1993): «Ἀρχαϊκὲς ἐπιβιώσεις στὸ γορτυνιακὸ ἰδίωμα». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 18: 119-143 – Παπαχριστόπουλος, Α. (1889): <i>Τρικολωνικά</i>. Αθήναι: Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Κολλαράκη καὶ Τριανταφύλλου [γλωσσάριο στις σσ. 69-71] – Τσουκνίδα, Γ. (1986): «Μεσσιτσιώτικα». <i>Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον</i> 2: 317-319

15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
v. ΑΡΚΑΔΙΑΣ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Άφρουδάκης, Α. (1982): «Από τὸ τοπωνυμικὸ τῆς ΒΔ. Γορτυνίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 14: 195-240
 - Bees, N. (1936): «Zur mittel- und neugriechischen Ortsnomenklatur des Mainalischen Hochlandes». *Glotta* 25: 20-27
 - Μουτζούρης, Ν. (1993): «Τὰ πατριδωνυμικὰ ὀνόματα τῆ Γορτυνίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 16: 255-260
- v. ΑΧΑΪΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Κανελλάκης, Χ. Θ. (2010): *Το Μοίραλι. Από το 1461 έως σήμερα. Ετυμολογικὸ λεξικὸ των πρώην Δήμων: Μεσάτιδος, Φαρρών, Τριταίας, Λασιώνος Ηλείας*. Πάτρα: Εκδόσεις «Περί Τεχνῶν»
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Αραπάκης, Σ. (2009): *Αγία Βαρβάρα. Το μαστοροχώρι της Νωνάκριδας*. Αθήνα: Πολιτιστικός Σύλλογος «Αγ. Βαρβάρα» [γλωσσάριο σσ. 192-212]
 - Παπαχρυσάνθου, Γ. (1964): *Κάτω Κλειτορία (Μαζεία) Καλαβρύτων: ἱστορία, ἦθη, ἔθιμα, ἀναμνήσεις, ἐξέλιξι, διάφορες στατιστικὲς πληροφορίες, ἐτυμολογικὰ κ.λπ.* Αθήνα: Γραφικὰί Τέχναι «Κοντοῦ»
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Κωστόπουλος, Α. (1989): «Τοπωνύμια Ἑρυμανθείας Πατρῶν». *Πελοποννησιακὰ* 17: 184-185
 - Μεργιανού Α. (1998): «Κύρια ὀνόματα και ἐπώνυμα Αχαΐας και Ηλείας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2. Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν, 183-193
 - Τριανταφύλλου, Κ. (1959): *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*. Πάτρα: Τυπογραφεῖα Ἀδελφῶν Συναδινῶ
- v. ΗΛΕΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Κανελλακόπουλος, Δ. (2000): *Γλωσσάριο πελοποννησιακῆς διαλέκτου. Βασισμένο στην τοπική διάλεκτο του χωριού Λαδικού Ολυμπίας, Νομού Ηλείας και των γύρω κοινοτήτων*. Αθήνα: [χ.ε.]
 - Κομπορόζος, Φ. (1968): *Συμβολὴ εἰς τὴν συλλογὴν διαλεκτικῶν γλωσσικῶν ὕλικῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας*. Αθήνα: [χ.ε.]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
v. ΗΛΕΙΑΣ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Ήλιόπουλος, Κ. (1938-1948): «Ποιμενικά τῆς Ἡλείας». *Λαο-
γραφία* 12: 253-285
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Georgacas, D. και W. McDonald (1967): *Place Names of Southwest
Peloropnesus*. Minneapolis: University of Minnesota Press
[Βιβλιοκρισία: Θαβώρης, Α. Ι. (1972): *Ἑλληνικά* 25: 246-249]
– Μεργλιανού Α. (1998): «Κύρια ονόματα και επώνυμα Αχαΐας και
Ηλείας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2. Πρακτικά Δεύτερου
Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-
26 Οκτωβρίου 1995)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 183-193
– Σμυρνῆς, Σ. (1989): «Τοπωνυμιαί Λινίσταινας Ὀλυμπίας». *Πελοποννησιακά* 17: 179-183
- v. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – _____
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – _____
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Μηλιαράκης, Α. (1886), Βλ. v. Αργολίδος
– Ποῦλος, Ι. (1960): «Συμβολή εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κοριν-
θίας». *Πελοποννησιακά* 3-4: 343-347
- v. ΛΑΚΩΝΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – _____
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Κουκουλές, Φ. (1908): *Οἶνοντιακὰ ἢ Μελέτη περὶ τῆς ἱστορίας,
τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ δήμου
Οἶνοντος τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος*. Χανιά: Ἐκ τοῦ Τυπο-
γραφείου Μιχαήλ Ι. Σαλιβέρου
– Ροζάκος, Ν. και Π. Λιακάκος (1995): *Ἰδιωματικοὶ και ἄλλοι περί-
πατοι στὴν Κροκεάτικη περιοχή*. Αθήνα: Οἱ Κροκεές
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Κατσοιλέας, Σ. (1979): «Τὰ τοπικὰ ὀνόματα στὴ Λακωνία». *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 4: 310-330

15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
v. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Παπαδόπουλος, Σ. (1997). *Κούβελα. Ορεινό χωριό της επαρχίας Τριφυλίας v. Μεσσηνίας. Βιβλίον όγδοον. Λαογραφικά (δ)-Γλωσσικά*. Αθήνα: Γ. Θεοδωρέλος & ΣΙΑ ΟΕ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Λίτσας, Φ. (1968): *Συμβολή εις την μελέτην του τριφυλιακού γλωσσικού ιδιώματος (Πάθη φωνηέντων)*. Αθήνα: Έκδοτικά Έπιχειρήσεις Ήλια Χ. Κουρζαμάνη
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (1985): «Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα της περιοχής Άλαγονίας». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 15: 135-146
- Ρέππας, Χ. (1993- 1995): «Αρχαϊσμοί στο λεξιλόγιο του οικισμού Σούλι της Μεσσηνίας». *Τριφυλιακή Έστία* (1993): 52-61, 135-137, 191-193· (1994): 59-60, 244-248· (1995): 42-45, 107-109
- Τζαμάλη, Α. (2001-2002): «Ο ιδιωματικός λόγος στην επαρχία Μεσσηνίας». *Πρακτικά Έκτου Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Τρίπολις, 24-29 Σεπτεμβρίου 2000)* 3 [= *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 24*. Αθήνα: Η εν Αθήναις Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 351-359]
- Τζαμάλη, Α. (2000-2002): «Διαλεκτικά φαινόμενα από την περιοχή της ορεινής Πυλίας». *Μεσσηνιακά Χρονικά* 2: 530-536
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Βαγιακάκος, Δ. Β. (1956): «Μεσσήνιοι εις την Ζάκυνθον 1500-1821». *Μεσσηνικά Γράμματα* (Αναμνηστική έκδοση της «Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμών»): 88-116
- Βαλσαμίδης, Ε. (1999): *Ονοματολογικά Γ' (Φοινικούντα Πυλίας: Τοπωνύμια - ανθρωπωνύμια)*. Αθήνα: Δρομεύς
- Georgacas, D. και W. McDonald (1967): βλ. v. Κορινθίας
- Κρεκούκας, Δ. (1955): *Τριφυλίων βαπτιστικά, έπωνυμια, παρωνύμια*. Αθήνα: Τυπογραφείον Ε. Δ. Δριβοπούλου [Βιβλιοκρισία: Γεωργακάς, Δ. (1958-1959): *Έλληνικά* 16: 331-333]
- Κρεκούκας, Δ. (1959): «Φυτώνυμα-Τοπωνύμια Τριφυλίας». *Πλάτων* 11 (τεϋχ. Β'): 425-444
- Παπαδόπουλος, Σ. (1997). *Κούβελα. Ορεινό χωριό της επαρχίας Τριφυλίας v. Μεσσηνίας. Βιβλίον πέμπτον. Τοπωνυμικά Λαογραφικά (α)*. Αθήνα: [χ.ε.]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
v. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ</p>	<p>iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	- Ρέππας, Χ. Κ. (2010): «Οικογενειακά ονόματα της Άνω Μεσσηνίας». <i>Μεσσηνιακό Ημερολόγιο</i> 4: 403-420 - Σταυρόπουλος, Β. (1977): «Συμβολή ιστορική, έτυμολογική, τοπωνυμική 1. Τοῦ χωριοῦ Λάπ(π)η Τριφυλίας». <i>Τριφυλιακή Ἑστία</i> 3 (τεῦχ. 13-14): 41-52, (τεῦχ. 15): 100-104 - Σταυρόπουλος, Β. (1977-1978): «Συμβολή έτυμολογική, ιστορική, λαογραφική, τοπωνυμική 2. Τοῦ χωριοῦ Κλέσουρα Τριφυλίας». <i>Τριφυλιακή Ἑστία</i> 3 (1977) (τεῦχ. 17): 289-296, (τεῦχ. 18): 371-378· 4 (1978) (τεῦχ. 20): 149-153 - Σταυρόπουλος, Β. (1988): «Τοπωνύμια και τοπωνυμικά του χωριοῦ Μάλθη (Μπόντια) επαρχίας Τριφυλίας του νομοῦ Μεσσηνίας». <i>Ὄνόματα</i> 12: 541-562
ΜΑΝΗ	<p>i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια</p>	- Κάσσης, Κ. (1982): <i>Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης. Μελέτη-Λεξικό</i>. Τόμος Α'. Ἀθήνα: [χ.ε.] - Κομπιλήρης, Π. (χ.χ.): <i>Συλλογὴ λέξεων και φράσεων τῆς Ἐξω Μάνης. Γλωσσικὲς παρατηρήσεις και σχόλια</i>. Ἀθήνα: Εκδόσεις «Ἀδούλωτη Μάνη»-Γ. Π. Δημακόγιαννης - Μανιατέας, Γ. (2002): <i>Λεξικό τῆς μανιάτικῆς διαλέκτου</i>. Ἀθήνα: Εκδόσεις Μανιατέας, Δήμος Λεούκτρου - Χαρακάκος, Χ. και Λ. Χαρακάκος (1990): <i>Λέξεις και φράσεις του κάτω ρου του Ευρώτα</i>. Ἀθήνα: Το Ρόδον
	<p>ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες</p>	- Βαγιακάκος, Δ. Β. (1972): βλ. Κρήτη - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1985-1986): «Γλωσσικά στοιχεία τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως και ἀπήχησης θεσμῶν τῆς φραγκοκρατίας εἰς τὴν διάλεκτον και τὰ ἔθιμα τῆς Μάνης». <i>Πελοποννησιακά</i> 16: 465-513 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1988): «Κοινὰ γλωσσικὰ Μάνης - Ζακύνθου - Κυθήρων». <i>Λακωνικαὶ Σπουδαὶ</i> 9: 133-188 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1998): «Ἀρχαῖκα διαλεκτικὰ ἐκ Μάνης και ἐξ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος». <i>Λακωνικαὶ Σπουδαὶ</i> 14: 264-292

15. ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΣ
ΜΑΝΗ	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Κατσουλέας, Σ. (2010): «Μανιάτικα γλωσσικά σταχυολογήματα, I». Στο Ε. Παπαδοπούλου και Ι. Ρεμεδιάκη (έκδ.), <i>Γλώσσα, Ψυχής Άγγελος. Αφιέρωμα στην Ελευθερία Γιακουμάκη</i>. Αθήνα: Σήμα Εκδοτική, 115-137 – Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (2005): «Διαλεκτικά στοιχεία σε ιδιωτικά έγγραφα (μέσα του 16ου-αρχές 19ου αι.) από τη Δ. Μάνη». <i>Άνθη Φιλίας (Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Κωνσταντίνο Μηνά)</i>. Αθήνα: Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου, 279-291
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Βαγιακάκος, Δ. Β. (1957): «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικά τοπωνύμια ἐκ Μάνης». <i>Ἑλληνικά</i> 15: 203-219 – Βαγιακάκος, Δ. Β. (1957): «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικά τοπωνύμια ἐκ Μάνης (Συμβολὴ δευτέρα)». <i>Πελοποννησιακά</i> 2: 302-334 – Βαγιακάκος, Δ. Β. (1960): «Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἐκ Μάνης». <i>Πελοποννησιακά</i> 3-4: 185-221 – Βαγιακάκος, Δ. Β. (1962): «Ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικά τοπωνύμια ἐκ Μάνης (Συμβολὴ τρίτη)». <i>Πελοποννησιακά</i> 5: 161-179 – Βαγιακάκος, Δ. Β. (1965): «Περὶ τὰ παραταινάρια τῆς Μάνης τοπωνύμια». <i>Ἀθηνᾶ</i> 68: 169-248 – Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. (1985): «Παρωνύμια ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑξω Μάνης». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 15: 233-255
16. ΣΑΡΑΚΑΤΣΑ-
ΝΙΚΑ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	– Φυτιλής, Γ. (1995): <i>Η λαλιά των Σαρακατσάνων</i>. Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος
17. ΣΠΟΡΑΔΕΣ
Γενικά	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	– Γεωργακάς, Δ. (1945-1949): «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν». <i>Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Γλωσσικοῦ καὶ Λαογραφικοῦ Θησαυροῦ</i> 12 (1945-1946): 65-128 καὶ 14 (1948-1949): 193-270 – Höeg, C. (1926): <i>Les Saracatsans. Une tribu nomade grecque. II. Textes (contes et chansons), vocabulaire technique, index verborum</i>. Paris: Librairie Ancienne Édouard Champion καὶ Copenhagen: Librairie V. Pio- Povl Branner

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

16. ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΙΚΑ	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Κατσαρός, Ν. (1995): <i>Οι αρχαιοελληνικές ρίζες του Σαρακατσάνικου λόγου. Ετυμολογική προσέγγιση</i> . Αθήνα: Ι. Σιδέρης
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
17. ΣΠΟΡΑΔΕΣ Γενικά	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– _____
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Καρατζᾶς, Σ. (1961): «Ἡ ἔρευνα τῶν διαλέκτων, τῆς τοπωνυμίας καὶ ἀνθρωπωνυμίας τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Βορείων Σποράδων». <i>Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν</i> 8: 5-38
ΣΚΙΑΘΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– Καραποτόσογλου, Κ. (1988): <i>Ετυμολογικὸ γλωσσάριο στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη</i> . Ἀθήνα: Δόμος
	ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Ρήγας, Γ. (1968): <i>Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς. Λοιπὰ μνημεῖα τοῦ λόγου: Παροιμῖαι, ἐπωδαί, εὐχαί, κατάραι, ὄρκοι κ.τλ., αἰνίγματα, γλῶσσα</i> , τεύχ. 3. Θεσσαλονίκη: Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν – Τριανταφυλλόπουλος, Ν. (1997): «Ἰδιωματικά στοιχεῖα σε μιὰ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη». <i>Φιλερήμου Ἀγάπησις. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Ἀγαπητὸ Γ. Τσοπανάκη</i> . Σειρὰ αὐτοτελῶν ἐκδόσεων 20. Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Δωδεκανήσου, 657-675
	iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Σπανός, Κ. (1992): «Τὰ σκιαθίτικα ὀνόματα τοῦ 19οῦ αἰῶνα στὴν πρόθεση 113 τῆς μονῆς Ευαγγελισμοῦ». <i>Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν</i> 10: 117-148
ΣΚΟΠΕΛΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια	– _____

17. ΣΠΟΡΑΔΕΣ
ΣΚΟΠΕΛΟΣ
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Σαμφών, Α. (1972). «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Σκοπέλου καὶ Γλώσσης», *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν* 1: 94-123. [γλωσσάριο στις σσ. 107-123]
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – _____
- ΣΚΥΡΟΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Βαμβακερίδης, Ε. (1977): «Σκυριανὸ γλωσσάριο». *Σκυριανὰ Νέα* 10: 6
– Βαμβακερίδης, Ε. (2008): *Λαογραφικὴ καὶ γλωσσικὴ συλλογὴ Σκύρου 1933-1937*, (επιμ. Ν. Λάμπρου). [χ.τ.]: [χ.ε.]
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Καρατζᾶς, Δ. (1954): «Γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἱστορία τῆς Σκύρου. Τὰ κοινὰ στοιχεῖα τῶν ἰδιωμάτων Σκύρου καὶ Κύμης». *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 19: 5-32
– Παπαγεωργίου, Δ. (1909): *Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων*, Πάτραι, Τυπογραφεῖον Ἄνδρ. Δ. Πάσχα [περιέχει γλωσσάριο]
– Πέρδικα, Ν. (1943): *Σκύρος. Μνημεῖα τοῦ λόγου τοῦ λαοῦ*, 2 τ. Ἀθῆναι: Ἄετός
– Φάβης, Β. (1909): «Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Σκύριον ἰδίωμα». *Τεσσαρακονταετηρὶς Καθηγείας Κ.Σ. Κόντου*. Ἀθῆναι: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 242-270
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες – Αντωνιάδης, Ξ. (1987): «Ἀνθρωπωνυμικὸ σχεδίασμα Σκύρου 16ου αἰ.». *Ὄνόματα* 11: 43-50
– Ξανθούλης, Ν. Ε. (1984): *Τοπωνυμικὸ τῆς Σκύρου*. Ἀθῆναι: [χ.ε.]
– Ξανθούλης, Ν. Ε. (1988): *Τοπωνυμικὸ τῆς Σκύρου. Συμπλήρωμα. Μυθολογία - Νέα τοπωνύμια*. Ἀθῆναι: [χ.ε.]
18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
Γενικά
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια – Γούβαρη, Ε. (1973): *Λεξικὸν τοῦ ρουμελιώτικου χωρικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος*, 2 τ. [χ.τ.]: [χ.ε.]
– Καλαντζάκος, Α. (2000): *Λεξικὸ ρουμελιώτικης λαϊκῆς γλώσσας (ανανεωμένο καὶ με κανόνες προφορᾶς. Σημασία, ετυμολογία λέξεων-φράσεων)*. Ἀθῆναι: Ελευθέρη Σκέψις

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
Γενικά	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	- Καλαντζάκος, Α. (2007): <i>Ρουμελιώτικη λαϊκή γλώσσα. Κανόνες Προφοράς. Λεξικό-Ετυμολογία. Φράσεις-Παραδείγματα</i>. Αθήνα: «Συλλογές» Αργύρη Βουρνά - Παπαθανασόπουλος, Θ. (1982): <i>Γλωσσάρι ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς</i>. Αθήνα: Εκδόσεις «Θουκυδίδης» - Τάκης, Β. (2003): <i>Η αγραφιώτικη γλώσσα. Συμβολή στην έρευνα και την μελέτη του αγραφιώτικου γλωσσικού ιδιώματος</i>. Καρδίτσα: [χ.ε.] - Τσιτσάς, Σ. (1955-1956): «Ἡ Ρουμελιώτικη γλώσσα. Συμβολή στη σπουδή τῆς τοπικῆς διαλέκτου». <i>Φθιώτις</i> 1 (τεύχ. 1): 60-61· (τεύχ. 2): 72-75· (τεύχ. 3): 58-59· (τεύχ. 4): 62-65· 2 (1956) (τεύχ. 5): 67-71· (τεύχ. 6): 68-72· (τεύχ. 7): 65-70
	ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Καραπιπέρης, Δ. (1984): <i>Ρουμελιώτικη λαογραφία. Γλωσσικό ιδίωμα (Γραμματικοί κανόνες). Ἰδιωματικό λεξιλόγιο. Λαϊκές παροιμίες. Ἀπ'καστά (αἰνίγματα)</i>. Αθήνα: Καραπιπέρειον Πνευματικὸν Ἰδρυμα (Ἁγίας Τριάδος-Εὐρυτανίας) - Λουκόπουλος, Δ. (1930): <i>Ποιμενικά τῆς Ρούμελης</i>. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορική καὶ Λαογραφική Βιβλιοθήκη ἄρ. 8. Αθήνα: Ι. Ν. Σιδέρης - Λουκόπουλος, Δ. (1938): <i>Γεωργικά τῆς Ρούμελης</i>. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἱστορική καὶ Λαογραφική Βιβλιοθήκη ἄρ. 14. Αθήνα: Ι. Ν. Σιδέρης [= Λουκόπουλος, Δ. (1983): Δωδώνη] - Χασιακός, Γ. (1972): <i>Γλωσσικά μνημεῖα τῆς Ρούμελης</i>. Ρουμελιώτικη Βιβλιοθήκη 3. Αθήνα: [χ.ε.]
	iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες	- Χασιακός, Γ. (1987): «Τοπωνυμικά τῆς Ρούμελης». <i>Στερεὰ Ἑλλάς</i> 18, (τεύχ. 201): 9-15, (τεύχ. 202-203): 28-30
v. ΑΙΤΩΛΟ-
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια	- Γιάκος, Δ. (1967): «Ἐνα πρόχειρο λεξικό ἀπὸ βραχώρικους ἰδιωματισμούς». <i>Ρουμελιώτικον Ἡμερολόγιον</i>: 49-54 - Κορδόση, Α. (1998⁴). <i>Μιλήστε Μεσολογγίτικα</i>. Μεσολόγγι: Εκδόσεις Ασημακόπουλος - Κουβέλης, Μ. (1999): <i>Λεξιλόγιο του Ξηρομέρου. Επίμετρο: Ἰδιωματικές εκφράσεις - Γλωσσικές, γραμματικές και άλλες</i>

18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
ν. ΑΙΤΩΛΟ-
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια *ιδιαιτερότητες*. Αθήνα: Τυπογραφία Ν. Κ. Σανιδά
- Μποσινάκος, Γ. (1990-1991): «Γλωσσικά Αράχοβας Ναυπακτίας». *Ναυπακτικά* 5: 327-364 [γλωσσάριο στις σσ. 334-364]
 - Παπαθανασόπουλος, Θ. (1982): *Γλωσσάρι ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς*. Αθήνα: Εκδόσεις «Θουκυδίδης»
 - Παπαθανασόπουλος, Θ. (1990-1991): «Γλώσσα της Περίστας Ναυπακτίας». *Ναυπακτικά* 5: 305-326 [= Παπαθανασόπουλος, Θ. (1991): *Στερεά Έλλάς* 23 (τεύχ. 263): 23-31] [γλωσσάριο στις σσ. 308-326]
 - Παπατρέχας, Γ. (1973): «Ίδιωματικό καὶ λαογραφικὸ γλωσσάρι Ξηρομέρου». *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν* 4: 263-316
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες
- Λουκόπουλος, Δ. (1925): *Αἰτωλικαὶ οἰκίσεις, σκεύη καὶ τροφαί*. Δημοσιεύματα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἀρ. 5. Αθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου
 - Μαστροκόστας, Βλ. (1960): «Τὰ μπουλιάρικα. Συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν ΒΔ Κραβάρων». *Στερεοελλαδικὴ Ἔστια* 4: 240-247
 - Παπαθανασόπουλος, Α. (1965): «Μία συνθηματικὴ γλῶσσα στὰ Κράβαρα». *Ρουμελιώτικη Τέχνη* 5, Νῦ 50: 4
 - Παπαθανασόπουλος, Α. (1969-1970): «Οἱ Μπουλιαραῖοι καὶ τὰ Μπουλιάρικα». *Ἑλληνικὰ Θέματα* (Δεκέμβριος 1969): 445-450 (Ἰανουάριος 1970): 535-538
 - Σπυρόπουλος, Α. (1961): «Ἐρευνα γύρω στὶς ξένες λέξεις ποὺ εἶναι ἐμβολιασμένες στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Παραχελωτίδος». *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* 10: 255-259
 - Σπυρόπουλος, Α. (1971): *Ἑτυμολογικὰ Νεοχωρίου Παραχελωτίδος*. Νεοχώριον: Κοινότης Νεοχωρίου Παραχελωτίδος
 - Τριφιανός, Ν. (1988-1989): «Αναλογία, παρετυμολογία καὶ σύμφυση στὸ αἰτωλικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα». *Ναυπακτικά* 4: 429-450
 - Φούρλας, Δ. (1985): «Κουκούλια καὶ σύκα στὸ Νεοχώρι Ναυπακτίας». *Λαογραφία* 33: 414-426
 - Χαραλαμπόπουλος, Χ. (1983): «Μάστοροι, μαστορέματα καὶ μαστορικὰ Κραβάρων». *Ναυπακτικά* 1: 231-253 [γλωσσάριο στις σσ. 244-253]

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
v. ΑΙΤΩΛΟ-
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Κώνστας, Κ. (1960): «Γλωσσικά μνημεία τῆς Ρούμελης-Τοπωνυμικὸ τῆς λιμνοθάλασσας τοῦ Μεσολογγίου». *Στερεοελλαδικὴ Ἑστία* 4: 234-239
 - Μιτάκης, Δ. (1986): «ΙΓ. Τοπωνύμια». Στο Δ. Μιτάκης, *Οινιάδες - Κατοχή*. Πάτρα: Έκδοση Κοινότητας Κατοχῆς Αιτωλοακαρνανίας, 598-642
- v. ΑΤΤΙΚΗΣ
- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια
- Ανώνυμος, (1883): «Ὅλιγα τινα ἐκ τοῦ ἀνεκδότου λεξιλογίου Μιχαήλ τοῦ Λελέκου». *Ἄττικὸν Ἡμερολόγιον*: 203-210
 - Σύρκου, Α. (2006): *Το μεγαρικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα. Λεξικογραφικὴ μελέτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος
 - Μπεναρδῆς, Μ. (2006): *Γραμματικὴ και λεξικὸ του μεγαρικοῦ ιδιώματος* (επιμ. ἐκδ. Ε. Γιακουμάκη). Αθήνα: Λύκειον των Ἑλληνίδων, Παράρτημα Μεγάρων
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Καμπούρογλου, Δ. (1910): «Στοιχεῖα Ἀθηναϊκοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος». *Δίπυλον* 1: 16, 24, 32, 46-50
 - Φουρίκης, Π. (1914): «Μεγαρικὰ μελετήματα». *Ἄθηνᾶ* 30: 343-377
 - Φουρίκης, Π. (1918-1920): «Μεγαρικὰ μελετήματα». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 5: 210-232
 - Φουρίκης, Π. (1923): «Μεγαρικὰ μελετήματα». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6: 388-434
 - Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1916): «Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ιδιωμάτων». *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 8: 1-35 [= Χατζιδάκις, Γ. Ν. (1980 [1934]): *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναί*. Τόμος Α' (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, παράρτημα 4). Αθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 73-92]
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Γεωργακάς, Δ. (1956): «Νεοελληνικὰ γλωσσικά. 1. Μερικὲς τοπωνυμίες τῶν Ἀθηνῶν». *Mélanges Octrave et Melro Merlier*, τ. 1. Athènes: Istitut Français d' Athènes, 235-246
 - Γκινოსάτης, Π. (1988): «Ἀπ' το τοπωνυμικὸ του Σπάτα». *Ὀνόματα* 12: 126-131

18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
v. ΑΤΤΙΚΗΣ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Καιροφύλας, Γ. (1995): *Τοπωνύμια της Αθήνας, του Πειραιά και των περιχώρων*. Αθήνα: Φιλιππότης
 - Κακαβογιάννης, Ε. (1985): «Επιλογή τοπωνυμίων της Λαυρεωτικής». *Πρακτικά Πρώτης Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής (Αφιέρωμα στον Χρίστο Ν. Πέτρου-Μεσογειήτη), Καλύβια (Αττική, 19-21 Οκτωβρίου 1984)*. Καλύβια: Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλυβίων, 76-103
 - Λάμπρος, Σ. (1897): «Ἡ ὀνοματολογία τῆς Ἀττικῆς καὶ ἡ εἰς τὴν χώραν ἐποίκισις τῶν Ἀλβανῶν». *Ἐπετηρὶς Παρνασσῶ* 1: 156-192
 - Χατζῆς, Α. (1925): «Ἀθηναϊκὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα». *Νέος Ἑλληνομνήμων* 19: 318-326

v. ΒΟΙΩΤΙΑΣ

- i. Διαλεκτικά λεξικά
και γλωσσάρια —————
- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες —————
- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Ασημάκης, Σ. (2000): *Αράχοβα. Τοπωνυμιογλωσσικά*. Αθήνα: Συλλογές
 - Ασημάκης, Σ. (2002): *Αράχοβα. Τοπωνυμιογλωσσικά. Συμπλήρωμα*. Αθήνα: Συλλογές
 - Ασημάκης, Σ. (2006): *Αράχοβα. Τοπωνυμιογλωσσικά και άλλα*. Αθήνα: Συλλογές
 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1988): «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Βοιωτίας». *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1 (τεῦχ. Β'). (*Πρακτικά Πρώτου Διεθνoῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986*): 957-1001
 - Τσουκνίδας, Γ. (1988): «Βοιωτικὰ ὕδρωνύμια». *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1 (τεῦχ. Β'). (*Πρακτικά Πρώτου Διεθνoῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986*): 1003-1015

B. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ

<p>18. ΣΤΕΡΕΑ
ΕΛΛΑΔΑ
v. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ</p>	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– Αλεξάκης, Ν. Γ. (2008): <i>Το αγραφιώτικο ιδίωμα. Βασικοί κανόνες, λεξιλόγιο, ετυμολογία, προφορά, λαϊκός πολιτισμός, κύρια ονόματα</i>. Αθήνα: [χ.ε.] – Τριανταφυλλίδης, Μ. (1923): «Τὰ ντόρικτα τῆς Εὐρυτανίας. Συμβολὴ εἰς τὰ Ἑλληνικά μαστόρικα». <i>Λαογραφία</i> 7: 243-258 [= Τριανταφυλλίδης, Μ. (1963): Ἄπαντα 2, Θεσσαλονίκη: Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἴδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, 33-45] – _____
v. ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____ – _____ – Καραστάθης, Β. (1970): «Μαλεσίνα, τοπωνυμικά - ιστορικά». <i>Στερεὰ Ἑλλάς</i> 1 (τεῦχ. 14): 13-15· (τεῦχ. 15): 25-28 – Φλώρος, Α. (1958-1959): «Γλωσσολογικὴ ἐρμηνεία τοπωνυμίων καὶ λέξεων τῆς Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος». <i>Φθιώτις</i> 4 (1958): 96-98, 193-195, 276-277· 5 (1959): 40-42, 135-136
v. ΦΩΚΙΔΟΣ	i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες iii. Ονοματολογικές λεξικογραφικές μελέτες	– _____ – Κοντόσπουλος, Ν. (1961): «Δύο συνθηματικά γλωσσάρια ἀπὸ τὸ χωρίον Διακόπι Δωρίδος». <i>Ἄθηνᾶ</i> 65: 210-229 – Τσουκνίδας, Γ. (1998): «Λεξιλογικοὶ ἀρχαῖσμοι στὸ ἰδίωμα τῆς Δεσφίνας». <i>Λεξικογραφικὸν Δελτίον</i> 21: 231-261 – Βελέντζας, Θ. (1984): «Ἀπ' το τοπωνυμικὸ τῆς Βελίτσας». <i>Ὄνόματα</i> 9: 263-267 – Κραβαρτόγιαννος, Δ. (1991): «Λαογραφικά των Σαλώνων. 1. Τα παρατσούκλια». <i>Στερεὰ Ἑλλάς</i> 23 (τεῦχ. 267): 7-10 – Φλώρος, Α. (1958-1959): βλ. v. Φθιώτιδος

Γ. ΓΕΝΙΚΑ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Andriotis, N. (1974): *Lexicon der Archaismen in Neugriechischen Dialekten*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse), Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, XXII. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. [(1977): Berlin: Walter de Gruyter]
- [Βιβλιοκρισίες: Charalambakis, Ch (1982): *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14: 63-66. Χαραλαμπάκης, Χρ. (1985): *Πεπραγμένα του Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ΄, 229-246. Καραποτόσογλου, Κ. (1991-1992): *Έλληνικά* 42 (τεύχ. 1): 135-156. Μπαμπινιώτης, Γ. (1978): *Bibliographical bulletin of the Greek language for the Years 1975 and 1976*, 43 (λήμμα 397). Sasse, H.-J. (1977): *Zeitschrift für Balkanologie* 13: 227-235. Schmitt, R. (1974 [1975]): *Kratylos* 19: 89. Tarabout, Y. (1975): *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* II 70: 159-163]
- Απαλοδήμος, Ντ. (1993): *Περιγραφικό λεξικό των ονομάτων των πουλιών της Ελλάδας*. Αθήνα: Μουσείο Γουλιανδρή Φυσικής Ιστορίας
- Γεννάδιος, Γ. (1914): *Φυτολογικόν Λεξικόν*. Έν Αθήναις: Λεώνης [= (2005): Αθήνα: Δαμιανός]
- Γιαννουλέλλης, Γ. Ν. (1982): *Νεοελληνικές ιδιοματικές λέξεις δάνειες και από ξένες γλώσσες*. Αθήνα: Κείμενα [= Γιαννουλέλλης, Γ. (2003²): Αθήνα: Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος]
- Γιαννουλέλλης, Γ. Ν. (1994): *Τα καΐκια: Το σκαρί και η αρματοσιά τους. Ετυμολογικό λεξικό ναυτικής ορολογίας*. Αθήνα: Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος
- Kahane, R. (1938): «Italienische Marinewörter im Neugriechischen anlässlich D. C. Hesselings. Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes». *Archivum Romanicum* 22/4, Firenze: Leo S. Olschki, 510-582
- Κακριδής, Ι. (1960): «Λεξικογραφικές συμβολές». *Άφιέρωμα στη μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Θεσσαλονίκη: Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, 135-150 [γλωσσάριο]
- Κουκκίδης, Κ. (1960): *Λεξιλόγιον ελληνικών λέξεων παραγομένων εκ τής Τουρκικής*. Αθήνα: Έταιρεία Θρακικών Μελετών [= Κουκκίδης, Κ. (1959-1960): *Άρχεϊον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 24 (1959): 291-312· 25 (1960): 121-200]

Γ. ΓΕΝΙΚΑ

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια
- Κουκουλές, Φ. (1954): «Ἀρχαῖαι, μεταγενέστεραι καὶ ἀκαταχώριστοι ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ κοινῇ νεοελληνικῇ καὶ τοῖς ἰδιώμασιν». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 29: 502-548
 - Κουλίδας, Κ. (2006): «Το νομισματικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». *Ηπειρωτικά Γράμματα* 9: 425-457 [γλωσσάριο]
 - Κυπριανοῦ, Χ. (1971): *Λαογραφικὸ λεξικόν*, τ. Α' καὶ Β'. Λευκωσία: Παγκύπριον Γυμνάσιον
 - Λορεντζᾶτος, Π. (1921): «Συμβολὴ εἰς τὴν διαλεκτολογίαν», *Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκι. Διατριβαὶ φίλων καὶ μαθητῶν ἐπὶ τῇ τριακοστῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγεσίας αὐτοῦ*. Ἀθήναι: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 60-65 [γλωσσάριο]
 - Maidhof, A. (1931): *Neugriechische Rückwanderer aus den romanischen Sprachen, unter Einschluss des Lateinischen. Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 10. Athen: Sakellarios
 - Meyer, G. (1894): *Neugriechische Studien II. Die Slavischen, Albanischen und Rumänischen Lehnworte im Neugriechischen*. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Band 70. Wien: F. Tempsky
 - Meyer, G., (1895): *Neugriechische Studien III. Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen. IV. Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen*. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse. Band 72. Wien: F. Tempsky
 - Miklosich, F. (1869): «Die slavischen Elemente im Neugriechischen». *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 63: 529-566
 - Μπόγκας, Ε. (1959): «Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλιότερα ἑλληνικὰ κείμενα». *Θεσσαλικά Χρονικά* 7-8: 48-220
 - Οἰκονομίδης, Δ. (1977-1980): «Οἱ ἐν Ἑλλάδι παραδοσιακοὶ ἀλευρόμυλοι». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* 25: 150-241 [γλωσσάριο]
 - Οικονομόπουλος, Χ. (1999): *Ἑλληνικὸ λαογραφικὸ λεξικὸ γιὰ τὴ μάνα καὶ τὸ παιδί*. Αθήνα: Ἑλληνικὴ Παιδιατρικὴ Ἐταιρεία

- i. Διαλεκτικά λεξικά και γλωσσάρια – Παμπούκης, Ι. (1988): *Τουρκικό λεξικό της Νέας Ελληνικής*, τ. Α' (α-κ), (επιμ. Κ. Κασίνη). Αθήνα: Παπαζήσης
- Παπαδημητρίου, Ε. και Ι. Βαλαβανίδης (1975): *Ψάρια του Αίγαίου: Εύρετήριο. Συγκέντρωση - κατάταξη της ύλης από συνεργείο. Γλωσσική επεξεργασία - ζωγραφικά δείγματα Γ. Β. Αθήνα: Έρμης [= Παπαδημητρίου, Ε. και Ι. Βαλαβανίδης (1990): Αθήνα: Έρμης]*
- Ρηγάτος, Γ. (2005): *Λεξικό ιατρικής λαογραφίας*. Αθήνα: Βήτα
- Σεγδίτσας, Π. (1940): *Η έπιρροή των λατινογενών γλωσσών επί του κοινού ναυτικού γλωσσαρίου μας, μετά πίνακος έξ έξακοσίων περίπου λέξεων μετά παρατηρήσεων*. Αθήνα
- Σεγδίτσας, Π. (1965): *Οί κοινού ναυτικού μας όροι και αί ρωμανικάί γλώσσαί*. Αθήνα: Ίδρυμα Εύγενίδου
- Σταμνόπουλος, Ι. (1914): *Γλωσσάριο από διάφορα έλληνικά μέρη*. Αθήνα: [χ.ε.]
- Χέλδραχ Θ. (1926²): *Τά δημώδη όνόματα των φυτών προσδιοριζόμενα έπιστημονικώς έκδιδόμενα δέ ύπό Σπ. Μηλιαράκη*. Αθήνα: Ίωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Έστίας
- ii. Διαλεκτολογικές λεξικογραφικές μελέτες – Ανδριώτης, Ν. (1934): «Νεοελληνικά τοπικά όνόματα των άνέμων». *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* 13 (1934): 537-640
- Andriotis, N. (1963): «Die mittel- und neugriechischen Metroonymica». *Atti e Memorie del VIIo Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche (Firenze-Pisa 4-8 Aprile 1961)*, vol. III. Firenze: Università (Firenze), Istituto di glottologia dell' Università degli studi, 59-66
- Ανδριώτης, Ν. (1975): «Γλωσσικά σύμμεικτα». *Φίλτρα. Τιμητικός Τόμος Σ. Γ. Καψωμένου*. Θεσσαλονίκη: Τυπογραφείο Ν. Νικολαΐδη, 305-321
- Αντουράκης, Γ. (1986): «Επιλογή λαϊκών όρων γύρω από το χριστιανικό ναό και τις γιορτές. Συμβολή στην έκφραση της χριστιανικής λατρείας και τέχνης». *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής Αθηνών* 26-27. (Τιμητικό αφιέρωμα εις Ανδρ. Ιωάννη Φυτράκη): 587-632

Γ. ΓΕΝΙΚΑ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Άποστολάκης, Σ. (1979): «Γλωσσολογραφικά κυνηγιού», *Κρητική Έστια*, (τεύχ. 242-243): 205-212· (τεύχ. 244-245): 281-293 [γλωσσάρι στα τεύχη 244- 245]
 - Αραμπατζής, Θ. (1998): *Θάμνοι και δέντρα στην Ελλάδα. Δράμα: Οικολογική Κίνηση Δράμας και Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καβάλας*
 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1973): «Συμβολή εις τήν μελέτην τῆς δημώδους νομικῆς ὀρολογίας». Στο E. von Caemmerer, J. H. Kaiser, G. Kegel, W. Müller- Freiefels και H.- J. Wolff (εκδ.), *Ξένιον (Festschrift für Pan. J. Zepos)*, Band III. Athen/Freiburg i. Br./Köln: Ch. Katsikakis Verlag, 519-571
 - Βαγιακάκος, Δ. Β. (1974): «Μοναχικός βίος καὶ γλῶσσα». *Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 31: 243-258
 - Γαμαλίδης, Χ. (1912-1913): «Ποιμενικαὶ λέξεις». *Λαογραφία* 4: 734
 - Cortellazzo, M. (1998): «Elementi liguri nel dialetti neogreci». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2. Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 47-56
 - Δετοράκης, Θ. (2002): «Αμπελουργική και οινολογική ορολογία στα νοταριακά έγγραφα της Βενετοκρατίας». Στο *Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου «Οίνος Παλαιός Ηδύποτος»*. Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια. Κουνάβοι, δήμος «Ν. Καζαντζάκης». (24-26 Απριλίου 1998). Ηράκλειο: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρήτης, 237-247
 - Georgacas, D. (1978): *The Ichthyological Terms for 'Sturgeon' and the International Terms for Botargo, Caviar, Anchovy, and Congeners*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
[Βιβλιοκρισία: Abrahams, M. (2005): *The Guardian* (Tuesday, 30 Aug. 2005)]
 - Hesseling, D. (1903): *Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes*. Amsterdam: Müller
 - Ζερλέντης, Π. (1918): «Ἐκ τῶν νησιωτικῶν γεωγραφικῶν, ἱστορικῶν, γλωσσικῶν». *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς* 1: 5-114

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Θαβώρης, Α. (2000): «Ιδιωματικοί αρχαϊσμοί και ιδιωματικά γλωσσάρια: αναφορά στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 3. Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 61-80
 - Kahane, H. (1939): «Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos, Parole Marinaresche». *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher* 15: 91-129
 - Καλλέρης, Ι. (1958): «Ανάλεκτα λεξικογραφικά Α'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8: 3-58
 - Καλλέρης, Ι. (1963): «Ανάλεκτα λεξικογραφικά, Β'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 9: 46-66
 - Καλλέρης, Ι. (1975): «Ανάλεκτα λεξικογραφικά, Γ'». *Φίλτρα. Τιμητικός Τόμος Σ. Γ. Καψωμένου*. Θεσσαλονίκη: Τυπογραφεία Ν. Νικολαΐδη, 349-364
 - Κανελλόπουλος, Η. (1988): *Ονοματολόγιον Ιστιοφόρων (1890)*. Μύκονος: Ναυτικό Μουσείο Αιγαίου
 - Καραναστάσης, Α. (1969): «Ἡ ἐνετικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ναυτικῆς καὶ ἀλιευτικῆς ὀρολογίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 11: 67-76
 - Καραναστάσης, Α. (1969): «Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ὀρολογίας τῆς Τουρκίας, τῶν Βαλκανίων, τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 11: 135-147
 - Καραποτόσογλου, Κ. (1998-1999): «Ἐτυμολογικὰ στὰ νεοελληνικά δάνεια τῆς δημῶδους τουρκικῆς». *Ἀρχεῖον Πόντου* 48: 85-173
 - Κατσάνης, Ν. (1994): «Τα λατινικά και λατινογενή δάνεια στις διαλέκτους και τα ιδιώματα της Νέας Ελληνικής». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 1. Πρακτικά Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 26-30 Μαρτίου 1992)*. Αθήνα: Ελληνική Διαλεκτολογική Εταιρεία, 194-202
 - Κατσάνης, Ν. (1997): «Λατινοελληνικά 2: λατινικές λέξεις στα νεοελληνικά ιδιώματα». Στο Χ. Συμεωνίδης, Ν. Κατσάνης, Χ. Τζιτζιλής (εκδ.), *Graeco-Romanica. Πρακτικά της Ημερίδας της*

Γ. ΓΕΝΙΚΑ

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- 24ης Απριλίου 1996 στο πλαίσιο της 17ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τομέας Γλωσσολογίας, 103-114
- Κοτσοβίλλης, Γ. (1919): *Περί έξαρτισμού τῶν πλοίων ἤτοι ἐξέτασις, καταμέτρησις καὶ ἀναλογία τῶν ἐμπορικῶν πλοίων παντὸς εἴδους. Ἄπλαϊ μέθοδοι τοῦ σχεδιάζειν καὶ ἐξαρτίζειν πλοῖα καὶ λέμβους, κόπτειν ἐν ἀναλογίᾳ καὶ ἐφαρμόζειν ἰστία, σχοινία κλπ. κλπ. κλπ.* Σῦρος: Ν. Φρέρης [= Κοτσοβίλλης, Γ. (1995³): Δ. Ν. Καραβία-Αναστατικὲς Εκδόσεις]
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1993): «Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα Φράγκος καὶ τὰ παράγωγά του». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 18: 79-94. [αλφαβητισμένο λεξιλόγιο στις σσ. 87-91]
 - Κοντοσόπουλος, Ν. (1996): «Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα Τοῦρκος καὶ τὰ παράγωγά του». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 20: 43-66. [αλφαβητισμένο λεξιλόγιο στις σσ. 56-63]
 - Κρεκούκας, Δ. (1996): «Ἐτυμολογικά». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 20: 67-137
 - Κρεκούκας, Δ. (1997): «Μονομάρτυρες καὶ ἄλλες σπάνιες ἀρχαῖες καὶ μεταγενέστερες λέξεις στὰ νεοελληνικά ἰδιώματα». *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 72 (τεῦχ. Α'): 139-146
 - Κρεκούκας, Δ. (1998): «Ἐτυμολογικά Β'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 21: 69-100
 - Κρεκούκας, Δ. (1999): «Ἐτυμολογικά Γ'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 22: 57-91
 - Κρεκούκας, Δ. (2003): «Ἐτυμολογικά Δ'». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 225-286
 - Mladenova, O. (1998): *Grapes and wine in the Balkans. An ethnolinguistic study*. Wiesbaden: Harazzowitz Verlag [με συγκεντρωτικό πῖνακα με τὴν ἐλληνικὴ ορολογία σταφυλιῶν καὶ κρασιῶν]
 - Μωραλίδης, Γ. (1998): «Ἐτυμολογικά ἀνάλεκτα σε διαλεκτικὰ γλωσσικά στοιχεῖα». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία 2. Πρακτικὰ Δεύτερου Διεθνoῦς Συνεδρίου Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας (Ρόδος, 24-26 Οκτωβρίου 1995)*. Αθήνα: Ἀκαδημία Αθηνῶν, 257-272

- ii. Διαλεκτολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Μωραλίδης, Γ. (2000): «Η επιβίωση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας σε διαλεκτικά γλωσσικά στοιχεία της Νέας Ελληνικής». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 3. Πρακτικά Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας (Κάλυμνος, 20-23 Οκτωβρίου 1998)*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 227-234
 - Παγούνης, Ι. (1884): «Προλήψεις, δεισιδαιμονίαι και παιδιαί των νεωτέρων Ἑλλήνων μετὰ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων». *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* 15 (Μέρος Α'): 124-141
 - Πετρόπουλος, Δ. (1953): «Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν λαϊκῶν μέτρων καὶ σταθμῶν». *Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου* 7: 57-101
 - Σκουβαρᾶς, Β. (1954): *Τὰ δυσετυμολόγητα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*. Βόλος (Ζαγορά): [χ.ε.] [Βιβλιοκρισία: Τσοπανάκης, Α. (1958-1959): *Ἑλληνικά* 16: 334-340]
 - Στεφανίδης, Μ. (1917): «Χυμευτικὴ καὶ δημώδης ὀνοματολογία». *Ἄθηνᾶ* 29 (Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον Δ'): 165-178
 - Στεφανίδης, Μ. (1923): «Φυσιογνωστικά». *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6: 210-236
 - Στεφανίδης, Μ. (1926, 1929/1932): «Δημώδη φυσιογνωστικά». *Λαογραφία* 9 (1926): 441-449· 10 (1929/1932): 197-208
 - Τζάρτζανος, Ζ. Α. (1961): *Περὶ τῶν λαϊκῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς οἰκοδομικῆς (τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων) μετὰ λεξικοῦ αὐτῶν*. Ἀθήναι: Τυπογραφεῖον Φ. Κωνσταντινίδη καὶ Κ. Μιχάλα
 - Τζάρτζανος, Ζ. Α. (1981): *Λεξικὸ τῶν λαϊκῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς οἰκοδομικῆς*. Ἀθήνα: Λύχνος
 - Τζιτζιλῆς, Χ. (1982-1983): «Ἀνάλεκτα ετυμολογικά». *Ἑλληνικά* 34: 101-118
 - Τζιτζιλῆς, Χ. (1985): «Ἀνάλεκτα ετυμολογικά II». *Ἑλληνικά* 36: 316-335
 - Vasmer, M. (1953): «Zu den slavischen Lehnwörtern im Neugriechischen». *Κρητολογικὰ Χρονικὰ* 7: 454-456

Γ. ΓΕΝΙΚΑ

- iii. Ονοματολογικές
λεξικογραφικές
μελέτες
- Amantos, K. (1903): *Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen. Beitrag zur neugriechischen Ortsnamenforschung*. München: Verlag von Louis Finsterlin [πίνακας των ονομάτων στις σσ. 77-82]
 - Βογιατζόγλου, Β. (1988): «Τουρρικά και τουρκογενή επώνυμα στην Ελλάδα». *Όνόματα* 12: 98-107
 - Βογιατζόγλου, Β. (2005): «Τὰ ποιμενικά επώνυμα τῆς Ἑλλάδας». *Όνόματα* 17-18: 217-224
 - Georgacas, D. (1950): «Italian place-names in Greece». *Beiträge zur Namenforschung* 1/2: 149-170, 266-270
 - Θωμόπουλος, Ι. (1981): *Λεξικό κρυμμένων ονομάτων ανθρωπωνυμίων και τοπωνυμίων*. Αθήνα: [χ.ε.]
 - Θωμόπουλος, Ι. (1991): *Τὰ πατριδωνύμιά μας*. Αθήνα: Ἑλληνική Ὀνοματολογική Ἐταιρεία [Βιβλιοκρισία: Λαζανάς, Β. (1992): *Νέα Ἐστία* 153 (τεύχ. 1553): 438]
 - Kahane, H. και R. Kahane (1940): *Italienische Ortsnamen in Griechenland. Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 36. Athen: Verlag der *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher*
 - Κολλέκα, Γ. (1982-1983): «Ἀλβανικά επώνυμα Ἑλλήνων». *Όνόματα* 7: 28-32, 8: 10-31
 - Μηνάς, Κ. (2010): «Γενικά Τοπωνυμολογικά». Στο Ε. Παπαδοπούλου, Ι. Ρεμεδιάκη (εκδ.) *Γλώσσα, Ψυχῆς Ἄγγελος. Αφιέρωμα στην Ελευθερία Γιακουμάκη*. Αθήνα: Σήμα Εκδοτική, 203-223
 - Μπούτουρας, Ἄ. (1912): *Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς και γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα*. Αθήνα
 - Σκανδαλίδης, Μ. (2001): *Ονοματολογική Ναυσιπλοΐα στο Ελληνικό Αιγαίο. Ο νησιωτικός μικρόκοσμος και μεγάλος του Αιγαίου Αρχιπελάγους*. Αθήνα: Καστανιώτης [Βιβλιοκρισία: Χαμούζας, Π. (2004): *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 18: 390-398]
 - Σταμόπουλος, Γ. (1929): *Τοῦ Γιάννη Σταμόπουλου βόλτες ὀνοματολογικές. Σειρά πρώτη*. Αθήνα: Τυπογραφείο τοῦ Γ. Η. Καλέργη

- iii. Ονοματολογικές – Συμεωνίδης, Χ. Π. (2010): *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικονομικών*. Λευκωσία/Θεσσαλονίκη: Κέντρο Μελετών της Ιεράς Μονής Κύκκου
λεξικογραφικές [Βιβλιοπαρουσίαση: *Ενατενίσεις* (τεύχ. 11) (Μάιος-Αύγουστος 2010): 120-122]
μελέτες
- Τομπαΐδης, Δ. (1990): *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*. Αθήνα: Επικαιρότητα
 - Τριανταφυλλόπουλος, Ν. (1984): «Όνοματολογικά στὸν Παπαδιαμάντη». *Όνόματα* 9: 160-169
 - Τριανταφυλλίδης, Μ. (1995 [1982]): *Τα οικογενειακά μας ονόματα* (προλεγόμενα, επεξεργασία κειμένου, σχόλια: Ε. Σ. Στάθης). Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη)
[Βιβλιοκρισία: Τσικριτσή-Κατσιανάκη, Χ. (1985): *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 15: 271-277 και (1988): *Όνόματα* 12: 573-581]

